

VASILIJ MELIK

VOLITVE

NA SLOVENSKEM

1861 - 1918

VASILIJ MELIK

VOLITVE
NA SLOVENSKEM

1861—1918

1965

SLOVENSKA MATICA V LJUBLJANI

GLAVNE POTEZE VOLILNEGA SISTEMA

Prve volitve v modernem smislu besede je prinesla Slovincem buržoazna revolucija leta 1848. Zvrstile so se volitve v frankfurtski in dunajski parlament, v začasne deželne zbore na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem ter v tržaški mestni svet. Toda to prvo parlamentarno življenje je trajalo le malo časa: državni zbor je bil razgnan, ko se je ravno pripravljaj na izglasovanje ustave, reakcija je zmagala nad revolucijo in sledila je desetletna doba novega absolutizma. Po izgubljeni vojni v Italiji pa je moral avstrijski cesar obljubiti »času primerne izboljšave« in izmenjati ministre. Naslednjega leta 1860 je zasedal pomnoženi državni svet, nato pa je oktobrska diploma določila novo ureditev monarhije. Toda podoba te ureditve je bila tako konservativna, koncesije liberalnim zahtevam so bile tako pičle, da se ob vsesplošnem odporu ni mogla uveljaviti. Treba je bilo še bolj popustiti: decembra 1860 je postal notranji minister Schmerling in 26. februarja 1861 je izšel cesarski patent, ki je v svojih prilogah prinesel osnovni zakon o državnem zastopstvu, novem državnem parlamentu, ter deželne rede in deželnozborske volilne rede za vse dežele poznejše avstrijske državne polovice. To je bila tako imenovana februarska ustava. Pomenila je velik korak naprej od oktobrske diplome, močno pa je zaostajala za tem, kar je bila trinajst let prej dala revolucija. Volilna pravica ni bila niti splošna niti enaka, posamezne dežele in posamezne narodnosti so bile neenako zastopane, predvsem pa sta bila favorizirana nemško veleposestvo in nemška buržoazija.

Vsaka dežela je dobila za zastopstvo deželnih zadev svoj deželni zbor (Landtag). Volilna pravica je bila omejena in neenaka. Volilci so bili razdeljeni v volilne razrede (kuriije), od katerih je vsak volil določeno število poslancev. Sestava posameznih deželnih zborov je bila sicer različna, a v celem si je bila vendarle tako po-

dobna, da prav lahko govorimo o splošnih značilnostih tega sistema. Volilci mestne kurije, ki so zastopali slabo petino vsega prebivalstva, so volili eno četrtno poslancev. Volilci kmečke kurije so pošiljali v deželne zbore dve petini poslancev. V kmečkih volilnih okrajih pa je tedaj živelo nad 80 % celotnega prebivalstva. Mesto je bilo torej proti vasi očitno favorizirano. Toda zastopniki mestne in kmečke kurije so napolnili le dve tretjini poslanskih mest. Cela tretjina poslanskih mest v deželnih zboraх je pripadala dvema še posebej privilegiranim volilnima razredoma (veleposestvu in trgovsko-obrtnim zbornicam), ki po skupnem številu svojih volilcev nista predstavljala niti ene tisočine prebivalstva, in nevoljenim članom, virilistom (škofom in rektorjem univerz).

Ta ureditev deželnih zborov je bila naslonjena na tradicijo fevdalnih časov in je v mnogočem spominjala na stare deželne stanovne. Tudi v februarškem patentu je govora o povezavi s preteklostjo, »o pravicah in svoboščinah zvestih stanov teh kraljestev in dežel«, ki jih je treba z novimi deželnimi redi »razvijati in preoblikovati po razmerah in potrebah sedanosti ter spraviti v sklad z interesi celotne monarhije.« Ta nedemokratski sistem kurij so zdaj imenovali »zastopstvo interesov« (Interessenvertretung).

V mnogonacionalni državi, kakor je bila Avstrija, z narodi na različni stopnji razvoja in različno gospodarsko, politično in kulturno močjo, sistem kurij ni pomenil le socialne, ampak tudi nacionalno krivičnosti.

Tudi v predelih, kjer je bilo nemško prebivalstvo v manjšini, je bilo mnogo nemških veleposestnikov, je bil močan nemški industrijski in trgovski kapital, so bile močne postojanke nemškega meščanstva. Tako so prav zaradi kurij veleposestva in trgovsko-obrtnih zbornic ter favoriziranja mest sedeli v deželnih zboraх poslanci nemških strank v številu, ki je daleč presegalo delež nemškega prebivalstva. Na Kranjskem je bilo okrog 5 % Nemcev, nemških poslancev pa je bilo v kranjskem deželnem zboru najmanj 28 %, ker so imeli v rokah veleposestniško kurijo. In če so dosegli poleg tega zmago še v mestni kuriji in v trgovsko-obrtni zbornici, so imeli s tem tudi večino v celem deželnem zboru. Na Štajerskem je bila tretjina Slovencev, poslancev v deželnem zboru so imeli največ 13 %, ker so vsi poslanci veleposestva, trgovsko-obrtnih zbornic in mest pripadali nemškim strankam. Na Moravskem je bilo Nemcev

pod 30 %, v deželnem zboru pa so imeli nemški poslanci navadno večino. Na Češkem je odločalo veleposestvo o večini med češko in nemško stranko. Na Tirolskem je bilo Italijanov okrog 45 %, poslanskih mest pa so imeli manj kot eno tretjino. »Eno temeljnih načel februarske ustave je bilo, zagotoviti nemškemu elementu položaj, ki ga zasluži za svoje zgodovinsko delo v tej državi. Prav to so v bistvu pomenile določbe o volilni pravici veleposestnikov in trgovskih zbornic«, je dejal Ernest Plener v svojem govoru ob petindvajsetletnici februarskega patenta.¹

Sistem kurij pa ni favoriziral samo »nemškega elementa«. Na podoben način je favoriziral na Goriškem, v Istri in Dalmaciji italijanske glasove proti slovenskim, hrvatskim in srbskim ali v Galiciji poljske proti ukrajinskim. Ukrajincev je bilo v Galiciji 40 %, imeli pa niso niti 10 % poslancev. Oseb z italijanskim občevelnim jezikom je bilo v Istri 38 %, v deželnem zboru pa je imela italijanska stranka približno dvotretjinsko večino. Docela v njenih rokah je bilo veleposestvo, prav tako trgovsko-obrtna zbornica, večino je imela v mestni kuriji.

V kmečki in mestni kuriji je bila po februarški ustavi volilna pravica omejena v bistvu le na one, ki so plačevali določen znesek direktnih davkov. Cenz je bil v glavnem relativen in različen od občine do občine ter od volitev do volitev. Volilno pravico za deželnozborske volitve je dobilo približno 7 % prebivalstva. Toda tudi od teh 7 % so volilci kmečkega volilnega razreda, ki so šteli več kot štiri petine vseh volilnih upravičencev, volili indirektno. Po občinah so volili volilne može in šele ti so potem izbirali poslance.

Državni parlament je imel dve zbornici; v poslansko zbornico pa niso volili državljani ampak deželni zbori iz svoje srede, tako, da se je sistem kurij prenesel iz deželnih zborov tudi v državni zbor. To je dajalo avstrijskemu parlamentu že za tisti čas dokaj zastarelo podobo; njegova poslanska zbornica je bila po svoji zasnovi bolj podobna senatu kot pa pravi zbornici poslancev. Poleg tega je bilo še število poslanskih mest po deželah krivično razdeljeno. Tako je imel parlament nesorazmerno velik delež poslancev nemške narodnosti. Toda to je spadalo k bistvenim smotrom Schmerlingove volilne geometrije. Schmerlingov volilni sistem ni mogel zadovoljiti niti količjak demokratičnih državljanov v Avstriji,

niti podrejenih, za enakopravnost se borečih narodov. Ostre kritike so se pojavile takoj ob izidu februarskega patenta in ob prvih volitvah leta 1861. Boj za spremembo volilnega reda se je začel obenem z začetkom ustavnega življenja. Tak boj je bil značilna poteza političnega življenja tudi v drugih evropskih državah, v Avstriji pa je bil še nekoliko bolj zamotan, ker je bil povezan z narodnostnimi problemi. Vsako razširjenje volilne pravice, vsako omejevanje moči veleposestniške kurije, premoči mesta nad vasjo in podobno, vsak korak v smeri demokratizacije parlamenta je moral pomeniti manjšanje gospostva nemške buržoazije in veleposestva in večanje zastopstva nenemških narodov.

Prva velika reforma leta 1873 je uvedla direktne volitve v dunajski parlament. Vendar pa svojega značaja zgornje zbornice avstrijski poslanski dom s tem še daleč ni popolnoma izgubil; kurije so namreč ostale. Reformo je izvedla nemška liberalna ustavoverna večina in je ob tem še nekoliko povečala neenakomernost zastopstva po deželah ter delež poslancev mestne kurije.

Volilno pravico za volitve v državni zbor so dobili oni, ki so imeli pravico voliti v deželne zbore. Vendar pa se nekatere določbe že ustvarjale prve drobne razlike v številu volilnih upravičencev za ene in druge volitve. V načelu pa sta se obe volilni pravici razšli z določbo, da bodoče spremembe deželnozborskih volilnih predpisov ne bodo veljale za državnozborske volitve. Tako moramo od tega časa naprej govoriti o deželnozborski in državnozborski volilni pravici kot dvema različnima pojmom.

Volilno pravico za državnozborske volitve so najprej razširili leta 1882 z znižanjem pogojnega cenza. Nadaljnje znižanje je sledilo leta 1896.

Do druge velike državnozborske reforme je prišlo leta 1896. Uvedena je bila — prvič v avstrijski zgodovini — splošna (moška) volilna pravica in na svojevrsten način spojena s starim sistemom kurij. Po razvoju, kakor je v svetu prevladoval, bi pričakovali, da bo splošna volilna pravica uveljavljena v mestnem in kmečkem volilnem razredu. Toda v Avstriji so napravili drugače. Mestna in kmečka kurija sta ohranili svojo omejeno volilno pravico, za splošno volilno pravico pa so ustvarili novo, splošno kurijo ter je pritaknili k nespremenjeni dotedanji sestavi parlamenta. Po vrstnem redu naštevanja volilnih razredov v volilnem redu je bil to peti razred;

prijela se ga je oznaka »peta kurija«. Seveda taka rešitev, ki je prepuščala ljudstvu le eno šestino poslancev, ni mogla zadovoljiti. Boj za splošno in enako volilno pravico, ki ga je od začetka devetdesetih let vodilo delavsko gibanje, je zavzemal vedno večji obseg.

Leta 1907 je bila uveljavljena tretja velika državnozborska reforma. Odpravljeni so bili vsi volilni razredi. Avstrija je dobila poslansko zbornico, sestavljeno na podlagi splošne in enake, tajne in direktne volilne pravice. Ostalo je še neenako zastopstvo po posameznih deželah in narodnostih, ostalo je tudi, dasi ne povsod, favoriziranje mest. Schmerlingova volilna geometrija se je močno kazala tudi še v tem zadnjem avstrijskem državnozborskem volilnem redu.

Deželni zbori splošne in enake volilne pravice niso v stari Avstriji nikdar dosegli. Stare kurije iz leta 1861, zraven njih pa splošna kurija, imenovana ponekod peta, ponekod četrta, z večjim ali manjšim deležem poslancev, to je bila najvišja stopnja demokratizacije deželnih zborov, velikih deželnozborskih volilnih reform, izvedenih skoraj v vseh deželah v začetku 20. stoletja. Tako so torej kazali deželni zbori ob zatonu stare Avstrije kljub mnogim spremembam (tajnemu in pismenemu glasovanju namesto ustnega in javnega, direktnim volitvam namesto indirektnih v kmečkem volilnem razredu, ponekod deloma proporcionalnemu sistemu, nacionalnim volilnim okrajem, nacionalnim kurijam v nekaterih deželah itd.) še vedno staro, polfevdalno podobo. Ker so posamezne dežele svoje volilne reforme izvajale vsaka ob svojem času in na svoj način, so bile razlike v volilnih predpisih in volilni pravici med deželo in deželo ob prvi svetovni vojni znatno večje kakor pa petdeset let prej.

Za vse spremembe osnovnega zakona o državnem zastopstvu je bila potrebna dvotretjinska večina obeh zbornic, od leta 1873 naprej pa poleg tega še navzočnost polovice vseh poslancev spodnje zbornice. Za spremembe deželnih redov in deželnozborskih volilnih redov pa se je zahtevala navzočnost celih treh četrtin vseh članov deželnega zbora in dvotretjinska večina navzočih.

Ti pogoji so zahtevali za vsako spremembo pristanek vseh glavnih strank in taborov, ki so bili zastopani v parlamentu oziroma deželnem zboru. Poslanci veleposestva na Kranjskem so npr. lahko s tem, da niso prišli na sejo deželnega zbora, preprečili vsako skle-

panje o kakršni koli volilni reformi. Zaradi tega je bila velika reforma državnega zbora leta 1907 in so bile skoraj vse reforme deželnih zborov v začetku tega stoletja izglasovane po dolgotrajnih pogajanjih med vlado in glavnimi strankami. Zato v teh reformah skoraj noben princip ni bil dosledno izveden. V dolgotrajnih pogajanjih so določali bodoče razmerje moči posameznih narodnosti in političnih strank, oblikovali volilne okraje in sestavo kurij. Boj za posamezna poslanska mesta je bil skorajda hujši pri teh pogajanjih kot pa potem pri volitvah. Meje volilnih okrajev, povlečene na sejah, so pogosto že naprej določile zmago za to ali ono stranko. Oni, ki so imeli privilegirane položaje, so jih zdaj izgubljali pod pritiskom množic, ki so terjale enakost. Toda umikali so se le korak za korakom; in ker tudi vlada ni želela radikalnih sprememb in je bil za nov zakon potreben tudi njihov glas, so obdržali slej ko prej mnogo več, kakor pa bi bili smeli obdržati. Ostale so socialne in nacionalne krivičnosti. Socialistom so zmanjševali možnost zastopstva zlasti s premišljenim sestavljanjem volilnih okrajev. Slovenci nikdar niso dosegli večine v goriškem deželnem zboru, niti Hrvatje in Slovenci v istrskem, dasi so imeli večino prebivalstva. Ne na Štajarskem, ne na Koroškem ni slovenska manjšina nikdar dobila odgovarjajočega zastopstva. Privilegiji, ki jih je bil dal Schmerling, vse do konca niso ugasnili — niti v državnem zboru, še daleko manj pa v deželnih.

SESTAVA DEŽELNIH ZBOROV

Avstrijska polovica monarhije je štela 17 dežel. Šestnajst jih je dobilo s prilogami k februarškemu patentu svoje deželne rede in deželnozborske volilne rede. Za sedemnajsto deželo, »državno neposredno mesto Trst z okolico« je bila funkcija deželnega zbora poverjena mestnemu svetu, kakor je bil določen s tržaškim mestnim statutom (ustavo) iz leta 1850. Sestave tržaškega mestnega sveta in tržaškega volilnega sistema zaradi drugačne koncepcije in značaja ne moremo primerjati s sestavo drugih deželnih zborov ter njih volilnim sistemom. O njem bomo govorili v poglavju o občinski volilni pravici na str. 123—125.

Deželni zbori so imeli dokaj različno število članov, od češkega, ki je štel 241 oseb, pa do predarlskega z 20 ljudmi (glej tabelo). Velikost deželnih zborov je bila v glavnem, nikakor pa ne dosledno ali povsod, v skladu s številom prebivalstva dežele. Od naših dežel je bil največji štajerski deželni zbor (63 članov), kranjski in koroški sta štela vsak 37 članov, istrski je imel 30, goriški pa le 22 ljudi.

V vsakem deželnem zboru je bilo pet skupin članov (virilisti, poslanci veleposestva, trgovsko-obrtnih zbornic, mest in podeželja), le na Predarlskem veleposestniške kurije ni bilo. Ta izjema je bila utemeljena v tradiciji iz fevdalne dobe, saj je bilo tod že nekdanje stanovsko predstavništvo sestavljeno le iz meščanov in kmetov.²

Privilegirane tri skupine (virilisti, poslanci veleposestva in trgovsko-obrtnih zbornic) so imele povprečno eno tretjino (34 %) poslancev. Najvišji je bil ta delež v Bukovini, tej pa so sledile Goriška, Šlezija, Moravska, Koroška, Galicija, Češka, Kranjska, Dalmacija, Spodnja Avstrija, Štajerska in Istra, Tirolska, Zgornja Avstrija, Salzburška, Predarlska. Ta vrstni red nam kaže, da so bile privilegirane skupine na splošno (seveda z nekaterimi izjemami) ših-

Sestava deželnih zborov 1861

	P	S	VIR		V	VEL		TOZ		M		K		MK
			a	p		a	p	a	p	a	p	a	p	
Češka	4.705.525	241	5	2,1	236	70	29,0	15	6,2	72	29,9	79	32,8	62,7
Galicija	4.597.470	150	9	6,0	141	44	29,3	3	2,0	20	13,3	74	49,3	62,6
Moravska	1.867.094	100	2	2,0	98	30	30,0	6	6,0	31	31,0	31	31,0	62,0
Tirolska	750.084	68	4	5,9	64	14	20,6	3	4,4	13	19,1	34	50,0	69,1
Sp. Avstrija	1.681.697	66	3	4,5	63	15	22,7	4	6,1	24	36,4	20	30,3	66,7
Štajerska	1.056.773	63	3	4,8	60	12	19,0	6	9,5	19	30,2	23	36,5	66,7
Zg. Avstrija	707.450	50	1	2,0	49	10	20,0	3	6,0	17	34,0	19	38,0	72,0
Dalmacija	404.499	43	2	4,6	41	10	23,3	3	7,0	8	18,6	20	46,5	65,1
Kranjska	451.941	37	1	2,7	36	10	27,0	2	5,4	8	21,6	16	43,2	64,8
Koroška	332.546	37	1	2,7	36	10	27,0	3	8,1	9	24,3	14	37,8	62,1
Šlezija	443.912	31	1	3,2	30	9	29,0	2	6,5	10	32,3	9	29,0	61,3
Bukovina	456.920	30	1	3,3	29	10	33,3	2	6,6	5	16,7	12	40,0	56,7
Istra	230.328	30	3	10,0	27	5	16,7	2	6,6	8	26,7	12	40,0	66,7
Salzburška	146.769	26	1	3,8	25	5	22,7	2	7,7	10	38,5	8	30,8	69,3
Goriška	185.943	22	1	4,5	21	6	27,3	2	9,1	5	22,7	8	36,4	59,1
Predarlška	100.932	20	1	5,0	19	—	0,0	1	5,0	4	20,0	14	70,0	90,0

P: prisotno civilno prebivalstvo 1857

S: število članov deželnega zbora

VIR: število virilistov

V: število voljenih članov

VEL: število poslancev veleposestva

TOZ: število poslancev trgovsko-obrtnih zbornic

M: število poslancev mestne kurije

K: število poslancev kmečke kurije

MK: število poslancev mestne in kmečke kurije skupaj

a: v absolutnih številkah

p: v odstotkih od skupnega števila članov deželnega zbora

kejše v deželah z nemško večino prebivalstva, močnejše pa v deželah, kjer so bili Nemci v manjšini.

Od privilegiranih skupin je bilo najmočnejše veleposestvo, ki je imelo povprečno nekaj manj kot eno četrtno poslancev (23 %). Naši deželi Istra (17 %) in Štajerska (19 %) sta imeli v celem najnižji delež veleposestva (če ne štejemo Predarlske, kjer te skupine sploh ni bilo). Kranjska, Koroška in Goriška (vse po 27 %) so imele vse zelo močno zastopstvo veleposestva. Presegle so jih le še češke in karpatske dežele z Bukovino na najvišjem mestu, kjer je pripadala veleposestniški kuriji cela tretjina poslancev.

Prilичno neznatni sta bili skupini poslancev trgovsko-obrtnih zbornic in virilistov. Trgovsko obrtne zbornice so bile razmeroma najmočnejše zastopane v treh naših deželah: na Štajerskem (10 %), Goriškem (9 %) in Koroškem (8 %). Še nad povprečjem je bila ta skupina zastopana v Istri (7 %), pod povprečjem pa na Kranjskem (5 %).

Virilistov je bilo relativno daleč največ v Istri (10 %). V ostalih naših deželah je bil delež virilistov nekoliko nad povprečjem na Štajerskem in Goriškem (5 %) — pod povprečjem pa na Kranjskem in Koroškem (3 %).

Zastopniki mest so zasedali v deželnih zbiorih povprečno dobro četrtno mest (26 %). Največ jih je bilo na Salzburškem (39 %), najmanj v Galiciji (13 %). Naše dežele so bile po svojem mestnem zastopstvu nekako v sredi med obema ekstremoma: nekaj nad povprečjem na Štajerskem (30 %) in v Istri (27 %), nekaj pod povprečjem na Koroškem (24 %), Goriškem (23 %) in Kranjskem (22 %).

Skupina poslancev kmečkih občin je štela največ članov na Predarlskem, kjer je imela celo absolutno večino (70 %), najmanj pa v Šleziji (29 %). Povprečno je štela dve petini poslancev (40 %). Naše dežele so bile tudi tu nekako v sredi: z nekoliko večjim zastopstvom na Kranjskem (43 %), čisto povprečnim v Istri (40 %), pa z nekoliko šibkejšim na Koroškem (38 %), Štajerskem (37 %) in Goriškem (36 %).

Razporeditev mandatov po posameznih skupinah je upoštevala marsikje tradicijo iz fevdalne dobe, gospodarsko strukturo posameznih dežel (npr. ponekod pri deležu mestne kurije) in politične potrebe in pričakovanja režima.

Sprememb v številčni sestavi deželnih zborov je bilo v prvih štiridesetih letih (do začetka novega stoletja) zelo malo. Od naših dežel je bila edina taka sprememba leta 1870 v Istri, kjer je bilo z zakonom 20. maja 1870 zvišano število poslancev na 33. Vsa tri nova mesta so bila dodeljena mestnemu volilnemu razredu.

Do glavnih in bistvenih sprememb v sestavi deželnih zborov je prišlo v začetku 20. stoletja, posebej še v zadnjih desetih letih pred svetovno vojno. Tedaj so v večini dežel uvedli splošno volilno kurijo s splošno volilno pravico in jo kot nov sestavni del »zastopstva interesov« uvrstili poleg dotedanjih volilnih razredov. Ponekod so jo imenovali peto, ponekod tudi četrto. Prvi sta uvedli splošno kurijo Koroška in Predarlška leta 1902. Sledile so Štajerska leta 1904, Moravska leta 1905, Goriška in Spodnja Avstrija leta 1907, Istra in Kranjska leta 1908, Zgornja Avstrija in Salzburška leta 1909, Bukovina leta 1910, Tirolska in Galicija leta 1914.³ Volitve po novem sistemu se v Galiciji niso več izvršile — prehitela jih je prva svetovna vojna. Brez splošne kurije so ostale torej le tri dežele: Češka, Šlezija in Dalmacija. Šlezija in Dalmacija sta bili obenem edini deželi, v katerih je sestava deželnega zbora ostala neizpremenjena vse od februarskega patenta.

V okviru teh sprememb v prvem desetletju 20. stoletja so bile izvršene, kakor smo videli, deželnozborske volilne preosnove tudi v vseh naših deželah. Štajerska je imela celo dve večji reformi, prvo leta 1904, drugo leta 1909.

Naši deželni zbori so imeli torej v vsem obdobju »ustavne« dobe naslednjo sestavo:

Sestava naših deželnih zborov 1861—1918

	S		VIR		V	VEL		TOZ		M		K		SPL	
	a	p				a	p	a	p	a	p	a	p	a	p
Štajerska															
1861—1904	63	3	4,8	60	12	19,0	6	9,5	19	30,2	23	36,5	—	00,0	
1904—1909	71	3	4,2	68	12	16,9	6	8,4	19	26,8	23	32,4	8	11,3	
1909—1918	87	3	3,4	84	12	13,8	6	6,9	28	32,2	28	32,2	10	11,5	
Koroška															
1861—1902	37	1	2,7	36	10	27,0	3	8,1	9	24,3	14	37,8	—	0,0	
1902—1918	43	1	2,3	42	10	23,3	3	6,9	10	23,3	15	34,9	4	9,3	

	S		VIR		V	VEL		TOZ		M		K		SPL	
	a	p	a	p	a	p	a	p	a	p	a	p	a	p	
Kranjska															
1861—1908	37	1	2,7	36	10	27,0	2	5,4	8	21,6	16	43,2	—	0,0	
1908—1918	50	1	2,0	49	10	20,0	2	4,0	10	20,0	16	32,0	11	22,0	
Goriška															
1861—1907	22	1	4,5	21	6	27,3	2	9,1	5	22,7	8	36,4	—	0,0	
1907—1918	30	1	3,3	29	6	20,0	2	6,7	5	16,7	10	33,3	6	20,0	
Istra															
1861—1870	30	3	10,0	27	5	16,7	2	6,6	8	26,7	12	40,0	—	0,0	
1870—1908	33	3	9,1	30	5	15,1	2	6,1	11	33,3	12	36,4	—	0,0	
1908—1918	47	3	6,4	44	5	10,6	2	4,3	14	29,8	15	31,9	8	17,0	

S: število članov deželnega zbora

VIR: število virilistov

V: število voljenih članov

VEL: število poslancev veleposestva

TOZ: število poslancev trgovsko-obrtnih zbornic

M: število poslancev mestne kurije

K: število poslancev kmečke kurije

SPL: število poslancev splošne kurije

a: v absolutnih številkah

p: v odstotkih od skupnega števila članov deželnega zbora

Naslednja tabela nam kaže sestavo vseh avstrijskih deželnih zborov ob koncu monarhije. K tej tabeli pa je treba dodati nekaj pripomb. Predvsem moramo pojasniti poseben položaj splošne kurije v Spodnji Avstriji in Galiciji. V vseh drugih deželah je bila splošna kurija dodatek k prejšnji mestni in kmečki kuriji. Vsako mesto, vsaka vaška občina je, da tako rečemo, volila dvakrat: enkrat z omejeno volilno pravico v mestni oziroma kmečki kuriji, drugič s splošno volilno pravico v splošni kuriji. Vsako ozemlje je bilo torej dvakrat zajeto. Ne povsem tako v Spodnji Avstriji in Galiciji. V Spodnji Avstriji so prebivalci Dunaja volili samo enkrat, samo v splošni kuriji. Za dunajsko mesto je veljal princip splošne in enake volilne pravice, kakor za državni zbor po letu 1907. Na dunajskem ozemlju mestne kurije ni bilo več — spodnjeavstrijska mestna kurija je zajemala le ostala mesta v deželi.

V Galiciji so podobno reformo izvedli na podeželju. Kmečka kurija je sicer ohranila svoje ime, toda v njej so uvedli splošno volilno pravico. Tako so tudi prebivalci kmečkih občin v Galiciji volili samo enkrat, samo v tej kmečki kuriji s splošno volilno pravico. Formalno, po črki zakona, je bil gališki deželni zbor leta 1914 ne-

Sestava deželnih zborov 1918

	DR	S	VIR		V	VEL		TOZ		M		K		MK	SPL	
			a	p		a	p	a	p	a	p	a	p		a	p
Češka	1882	242	6	2,5	236	70	28,9	15	6,2	72	29,8	79	32,6	62,4	—	0,0
Galicija	1914	227	12	5,3	215	45	19,8	7	3,1	46	20,3	—	0,0	20,3	117	51,6
Moravska	1905	151	2	1,3	149	30	19,9	6	4,0	40	26,5	53	35,1	61,6	20	13,2
Sp. Avstrija	1907	127	3	2,4	124	16	12,6	4	3,1	15	11,8	31	24,4	36,2	58	45,7
Tirolska	1914	96	4	4,2	92	14	14,6	3	3,1	19	19,8	35	36,5	56,3	21	21,9
Štajerska	1909	87	3	3,4	84	12	13,8	6	6,9	28	32,2	28	32,2	64,4	10	11,5
Zg. Avstrija	1909	69	1	1,5	68	10	14,5	3	4,3	19	27,5	22	31,9	59,4	14	20,3
Bukovina	1910	63	2	3,2	61	13	20,6	2	3,2	6	9,5	22	34,9	44,4	18	28,6
Kranjska	1908	50	1	2,0	49	10	20,0	2	4,0	10	20,0	16	32,0	52,0	11	22,0
Istra	1908	47	3	6,4	44	5	10,6	2	4,3	14	29,8	15	31,9	61,7	8	17,0
Dalmacija	1861	43	2	4,6	41	10	23,3	3	7,0	8	18,6	20	46,5	65,1	—	0,0
Koroška	1902	43	1	2,3	42	10	23,3	3	6,9	10	23,3	15	34,9	58,2	4	9,3
Salzburška	1909	39	1	2,6	38	5	12,8	2	5,1	14	35,9	11	28,2	64,1	6	15,4
Šlezija	1861	31	1	3,2	30	9	29,0	2	6,5	10	32,3	9	29,0	61,3	—	0,0
Goriška	1907	30	1	3,3	29	6	20,0	2	6,7	5	16,7	10	33,3	50,0	6	20,0
Predarlška	1909	26	1	3,9	25	—	0,0	1	3,9	5	19,2	14	53,8	73,0	5	19,2

DR: zadnja sprememba deželnega reda (sestave deželnega zbora)

S: število članov deželnega zbora

VIR: število virilistov

V: število voljenih članov

VEL: število poslancev veleposestva

TOZ: število poslancev trgovsko-obrtnih zbornic

M: število poslancev mestne kurije

K: število poslancev kmečke kurije

MK: število poslancev mestne in kmečke kurije skupaj

SPL: število poslancev splošne kurije

a: v absolutnih številkah

p: v odstotkih od skupnega števila članov deželnega zbora

koliko drugače sestavljen, kakor pa je prikazano v naši tabeli: imel je 105 poslancev kmečke kurije in 12 poslancev splošne kurije; v to zadnjo so šteli le zastopnike mest. Naša tabela kaže razmerje posameznih skupin v deželnih zborih po vsebinskih, ne pa po formalnih kriterijih. Zato smo šteli v splošno kurijo vse poslance, ki so bili voljeni na podlagi splošne volilne pravice, ne glede na to, ali se je potem ta kurija imenovala splošna ali kmečka. Zato smo tudi ohranili razlike med mestno in kmečko kurijo v deželah, kjer so jo formalno odpravili (v Spodnji Avstriji, na Tirolskem), ker so še nadalje volila mesta v svojih posebnih okrajih, podeželje pa v svojih.

Primerjava sestave avstrijskih deželnih zborov ob koncu monarhije z ono iz leta 1861 nam pokaže, da se je število članov deželnih zborov pomnožilo v celem za dobro tretjino (36 %). Leta 1861 je štel vseh 16 deželnih zborov skupaj 1014 poslancev, leta 1918 jih je bilo 1371. Števila svojega zastopstva ni zmanjševala praviloma nobena kurija. Virilisti, veleposestvo in trgovsko-obrtno zbornice, tri privilegirane skupine iz leta 1861, so ohranile svoje številčno stanje nedotaknjeno, zmanjšan je bil le njihov procentualni delež. Kakor jim niso odvzemali poslancev, kakor jim niso zmanjševali »pridobljenih« mest, tako jim v celem tudi niso dodajali novih novih mest — to bi bilo pač povsem v nasprotju z vsem razvojem. Virilisti, ki so imeli leta 1861 v celem 39 mest v deželnih zborih, so jih imeli leta 1918 44, torej 5 več. Število poslancev veleposestva se je povečalo od 260 na 265, torej tudi za 5. Zastopstvo trgovsko-obrtnih zbornic je naraslo za 2 člana, od 59 na 61. V Galiciji je šteti sem kot prirastek še dvoje zastopnikov obrtnih zadrug, ki ju je poslala v deželni zbor reforma iz leta 1914.

V bistvu (v naših deželah pa brez izjem) je šel torej ves prirastek v korist mestne, kmečke in nove splošne kurije. Poslancev izvoljenih na podlagi splošne volilne pravice, je bilo v vseh deželnih zborih leta 1918 298 — od teh 105 iz gališke »kmečke« kurije ter 48 z ozemlja dunajskega mesta — dveh edinih področij s splošno in enako volilno pravico v vseh avstrijskih deželnih zborih. Število poslancev mestne kurije je bilo leta 1861 v celem 263, leta 1918 321. Število mestnih zastopnikov so povečali v 11 deželah: v Galiciji za 26, na Moravskem in Štajerskem za 9, na Tirolskem in v Istri za 6, na Salzburškem za 4, v Gornji Avstriji in na

Kranjskem za 2, na Koroškem, Predarlskem in v Bukovini za 1. Od dežel, ki so uvedle splošno kurijo, je ostalo število predstavnikov mestne kurije neizpremenjeno le na Goriškem. V Spodnji Avstriji je število poslancev mestne kurije padlo; vzrok za to je pa seveda le v tem, da je bil Dunaj s svojimi 48 poslanci izvzet iz sistema kurij.

Kmečka kurija je štela leta 1861 393 poslanskih mest, leta 1918 380. Vendar v resnici ne gre za padec. Treba je le upoštevati, da je bila gališka »kmečka« kurija s svojimi 105 poslanci izvzeta iz sistema kurij. Izven Galicije pa je število poslancev kmečke kurije naraslo od 319 na 380. Povečalo se je na Moravskem za 22, v Spodnji Avstriji za 11, v Bukovini za 10, na Štajerskem za 5, v Zgornji Avstriji, Istri in na Salzburškem za 3, na Goriškem za 2, na Koroškem in Tirolskem za 1, skupaj torej v 10 deželah. Neizpremenjeno je ostalo od dežel, ki so uvedle splošno kurijo, le na Kranjskem in na Predarlskem.

Namesto ene tretjine (34 %) so imele stare tri privilegirane skupine zdaj povprečno eno četrtno (26 %) poslancev v deželnih zborih. Veleposestvo je padlo od 23 % na 18 %, virilisti od 4 % na 3 %, trgovsko-obrtne zbornice od 6 % na 5 %.

Delež mestne kurije se je zmanjšal razmeroma malo, od 26 % na 23 %. Bolj je nazadoval delež kmečke kurije, od dveh petin (40 %) na eno tretjino (32 %). Nova splošna kurija je imela v deželnih zborih povprečno zastopstvo 18 %, torej v zaokroženih številkah prav toliko kot veleposestvo, po podrobnejših računih pa nekoliko boljše. Splošna kurija, edina demokratična, ljudska volilna skupina je torej tehtala toliko kot peščica privilegiranih veleposestnikov, pa precej manj kot vse tri stare privilegirane skupine skupaj. To nam pač najbolj jasno govori o silni zaostalosti deželno-zborskega volilnega sistema ob koncu stare Avstrije.

Če primerjamo sestavo posameznih deželnih zborov, so razlike med njimi precej večje kakor pa so bile leta 1861. Povprečne številke, kakor smo jih navajali, imajo zato precej manjšo vrednost.

Splošna kurija je bila najmočnejša v obeh deželah, kjer je deloma že nadomestila sistem kurij, v Galiciji (52 %) in v Spodnji Avstriji (46 %). Sledi Bukovina (29 %), nato Kranjska in Tirolska (22 %), Zgornja Avstrija in Goriška (20 %), Predarlska (19 %),

Istra (17 %), Salzburška (15 %), Moravska (13 %), na zadnjih mestih pa Štajerska (11,5 %) in Koroška (9 %).

Preosnove deželnih zborov so bile večinoma izvedene po dolgotrajnih pogajanjih med glavnimi strankami, ki so bile zastopane v deželnih zborih, ter vlado. Kakor je prišlo do njih pod pritiskom vse bolj naraščajočih zahtev množic po demokratizaciji volilnega sistema, so bile izvršene s stališča buržoaznih strank.⁴ Prilično visok delež splošne kurije v nekaterih deželah nas ne sme prese-
nečati. Treba je pomisliti, da v vrsti agrarnih dežel in v pretežno kmečkih predelih ni bilo trenutne nevarnosti socializma in volilnih zmag socialne demokracije. V Galiciji so zelo na široko uvedli splošno volilno pravico, pri tem pa so pri oblikovanju volilnih okrajev in razmejitvi med mestom in vasjo budno pazili, da so ostala industrijska središča če le mogoče utopljena v kmečkem okolju.⁵ Uvedba splošne kurije na Kranjskem je pomenila trenutno absolutno večino klerikalne stranke, ki so ji bila poslanska mesta splošne kurije (razen v mestu Ljubljani) naprej zagotovljena.⁶ Pa ne le v agrarnih predelih, tudi na Dunaju je takrat še gospodovala krščansko-socialna stranka. Ob volitvah leta 1909 je bilo izvoljenih 43 krščanskih socialistov ter 5 socialnih demokratov.⁷ Klerikalni tabor je imel v glavnem od uvedbe splošne kurije največjo neposredno korist v moči svojega zastopstva v deželnih zborih. Zato najbrže ni slučajno, da je bil delež splošne kurije v deželi z liberalno večino, kakor je bila Štajerska, šibkeje odmerjen. Zastopnik Deutsche Volkspartei je izjavil v deželnem zboru leta 1908 ob sprejemu reforme, ki je bila potem naslednje leto uzakonjena, »da smo na enem načelu neomajno vztrajali, namreč, da je ohraniti nemško-svobodomiselni deželni zbor na Štajerskem tudi za bodočnost«.⁸ Krščanski sociallec Schoiswohl pa je rekel: »Če bi imeli splošno, enako in direktno volilno pravico, bi imeli na en mah večino v deželni hiši. Seveda, zelo močni bi bili tudi socialni demokrati. Ker pa ste nam vendar vi (namreč liberalci, VM) ljubši kot socialni demokrati, zato smo danes za interesno zastopstvo«.⁹

Redna funkcijska doba deželnih zborov in njih poslancev je trajala šest let (deželnozborska perioda). Vsakih šest let so se torej vršile redne splošne deželnozborske volitve. Vendar je cesar

lahko razpustil zbor tudi kadarkoli prej. Iz naslednjih preglednic je razvidno, kdaj so začele splošne volitve v deželne zборе naših dežel.

Štajerska	Koroška	Kranjska
1. 20. 3. 1861	1. 21. 3. 1861	1. 21. 3. 1861
2. 21. 1. 1867	2. 29. 1. 1867	2. 26. 1. 1867
3. 23. 6. 1870	3. 27. 6. 1870	3. 26. 3. 1867
4. 4. 9. 1871	4. 1. 9. 1871	4. 27. 6. 1870
5. 12. 9. 1878	5. 2. 9. 1878	5. 12. 12. 1871
6. 19. 8. 1884	6. 8. 8. 1884	6. 7. 7. 1877
7. 27. 6. 1890	7. 20. 8. 1890	7. 9. 6. 1883
8. 21. 9. 1896	8. 21. 9. 1896	8. 4. 7. 1889
9. 4. 11. 1902	9. 5. 11. 1902	9. 21. 11. 1895
10. 7. 5. 1909	10. 24. 3. 1909	10. 12. 9. 1901
		11. 21. 2. 1908
		12. 1. 12. 1913
Coriška	Istra	
1. 21. 3. 1861	1. 21. 3. 1861	
2. 26. 1. 1867	2. 7. 9. 1861	
3. 10. 7. 1870	3. 26. 1. 1867	
4. 29. 10. 1876	4. 10. 7. 1870	
5. 23. 6. 1883	5. 29. 10. 1876	
6. 25. 6. 1889	6. 23. 6. 1883	
7. 16. 9. 1895	7. 25. 6. 1889	
8. 5. 12. 1901	8. 16. 5. 1895	
9. 2. 3. 1908	9. 5. 12. 1901	
10. 26. 9. 1909	10. 25. 10. 1908	
11. 13. 7. 1913	11. 7. 6. 1914	

Med funkcijsko dobo državnega in deželnih zborov so se za vsako izpraznjeno poslansko mesto (smrt, odstop, izguba mandata itd.) vršile nadomestne volitve.

SESTAVA DRŽAVNEGA ZBORA

Centralni parlament, kakor ga je ustvarila februaraska ustava, je nosil v nemščini ime Reichsrat. Sicer običajni izraz Reichstag je zbujal namreč na dvoru slab spomin na revolucionarno osemindesetdeseto leto.¹ Ne glede na nemško ime se je v slovenščini stalno, od vsega začetka uporabljal izraz »državni zbor«. Državni zbor je bil sestavljen iz dveh domov: gosposke zbornice (Herrenhaus) in poslanske zbornice (Haus der Abgeordneten).

V gosposko zbornico so prišli vsi polnoletni principi cesarske hiše, polnoletni poglavarji velikih plemiških rodbin, ki jim je cesar podelil dedno članstvo v tej zbornici, vsi nadškofje in škofje s knežjim dostojanstvom pa od cesarja imenovani »odlični možje, ki so si pridobili zaslug za državo, cerkev, znanost ali umetnost kot dosmrtni člani.«

Poslanska zbornica je bila sestavljena iz 343 poslancev. Zastopane so bile vse dežele takratnega avstrijskega cesarstva razen Vojne Krajine. Naslednja tabela nam kaže, kako so bila poslanska mesta razdeljena na posamezne dežele.

Le bežen pogled zadostuje, pa ugotovimo, da so bile posamezne dežele zelo različno in nesorazmerno zastopane. Kaj so imeli kot merilo za dodeljevanje poslanskih mest, kakšni so bili kriteriji, da je ta dežela dobila to, druga ono število poslancev? Na to nam odgovarja uradna Wiener Zeitung s svojim komentarjem k februar-skemu patentu. Tu je o sestavi parlamenta rečeno tole:

»Glede števila glasov in njih odnosa so Njihovo Veličanstvo izvolili odrediti, naj bodo pri določanju merodajni: razsežnost, prebivalstvo in obdavčenje.

Sestava državnega zbora po deželah 1861

	A	B	C
1. Ogrska	85	9.900.785	116.479
2. Češka	54	4.705.525	87.139
3. Galicija	38	4.597.470	120.986
4. Transilvanija	26	1.926.797	74.107
5. Moravska	22	1.867.094	84.867
6. Benečija	20	2.446.056	122.302
7. Sp. Avstrija	18	1.681.697	93.427
8. Štajerska	13	1.056.773	81.290
9. Tirolska	10	750.084	75.008
10. Zg. Avstrija	10	707.450	70.745
11. Hrvatska	9	876.009	97.334
12. Kranjska	6	451.941	76.323
13. Šlezija	6	443.912	73.985
14. Bukovina	5	456.920	91.384
15. Dalmacija	5	404.499	80.899
16. Koroška	5	332.456	66.491
17. Salzburška	3	146.769	48.923
18. Istra	2	230.328	115.164
19. Goriška	2	185.943	92.972
20. Trst	2	104.707	52.354
21. Predarlška	2	100.932	50.466
	343	33,374.147	97.300

A: število poslancev

B: prisotno civilno prebivalstvo 1857

C: povprečno število prebivalcev na enega poslanca

Ker so nekatera kraljestva in dežele prevelike, da bi jih mogli postaviti v isto vrsto z drugimi, je za določitev razmerja glasov primerna le taka teritorialna razdelitev, ki se približuje stari in na povsem stvarni podlagi sloneči razdelitvi na okrožja. Pri tem je razsežnost dovolj upoštevana, saj imajo večje dežele vselej znatno število okrožij, najmanjše dežele pa so vsaka zase le eno okrožje.

Prebivalstvo je primerno upoštevano, če sprejmemo, da pride en član državnega zbora na vsako področje in vsako deželno glavno

mesto brez izjeme, če le število prebivalcev ne doseže 200.000; en član več na vsako področje in vsako deželno glavno mesto z 200.000 do 300.000 prebivalci; spet en član več na vsako področje in vsako deželno glavno mesto s 300.000 do 400.000 prebivalci in tako dalje v enaki postopici.

Obdavčenje, ki se je nanj prav tako ozirati, je primerno upoštevano, če dodamo enega člana več vsakemu področju v najbolj obdavčenem sklopu dežel. To pa so dežele, ki spadajo k Nemški zvezi in ki se odlikujejo s tolikanj izdatnejšim prispevkom direktnih in indirektnih davkov, da daleč prekašajo vse ostale dežele skupaj po svoji gosti naseljenosti, industrijski dejavnosti in razvitejši kulturi.

Tako dobimo, sešteto po deželah, za vsako področje in vsako deželno glavno mesto tisto, v 6. členu osnovnega zakona o državnem zastopstvu določeno število članov, ki naj jih deželni zbori po I. artiklu diplome pošiljajo v državni zbor.«²

Oglejmo si ta postopek nekoliko natančneje! Njegova prva faza je dodeljevanje mandatov po »področjih« (to je, okrožjih v avstrijskih, komitatih v ogrskih deželah, provincah v Benečiji) in »deželnih glavnih mestih«.³ Dodeljevanje mandatov po okrožjih je marsikje dalo precej drugačen rezultat, kakor pa bi ga dosegli z neposredno dodelitvijo po številu prebivalcev cele dežele. Tako je mogla dobiti neka dežela z recimo 750.000 prebivalci (če deželnega glavnega mesta ne upoštevamo) 7 poslancev, če ni bila razdeljena na okrožja; 6 poslancev, če je bila razdeljena na dvoje okrožij po 375.000 prebivalcev; samo 4, če je bila razdeljena na štiri okrožja po 187.500 prebivalcev; pa celih 8, če je bila razdeljena na 8 majhnih okrožij po 93.750 prebivalcev. Kakor vidimo iz tabele o dodeljevanju mandatov, so se zato pokazale precejšnje razlike med posameznimi deželami. Moravska in Transilvanija sta imeli skoraj enako število ljudi, toda Moravska, s 6 okrožji in enim deželnim glavnim mestom, je dobila po tej razdelitvi le 16 poslanskih mest, medtem ko je Transilvanija, razdeljena na 26 majhnih enot (komitativ, stolov in distriktov), dobila 26 poslancev. Ali pa primerjajmo Salzburško in Goriško. Obe majhni deželi, vsaka eno

samo okrožje — vendar pa je dobila Salzburška dva, Goriška pa le enega poslanca, dasi je imela več prebivalcev. Vzrok je bil v tem, da Goriška ni imela v tedanji upravni razdelitvi svojega lastnega »deželnega glavnega mesta«, ki bi ji pripomoglo do še enega mandata — šteli so jo namreč kot eno celoto skupaj z Istro in Trstom. Podobno ni imela svojega »deželnega glavnega mesta« Predarlška, združena s Tirolsko. Dežele, ki so imele majhna glavna mesta, so dobile eno poslansko mesto tako rekoč podarjeno, medtem ko so velika glavna mesta (Dunaj, Praga, Trst itd.) svoje mandate zaslužile po številu prebivalstva.

V celem je bila ta razdelitev mandatskih mest po okrožjih in glavnih mestih neugodna za velike dežele (razen za Transilvanijo, katere izredno ugodno zastopstvo smo že omenili), ugodna za manjše in spet neugodna za tiste najmanjše dežele, ki niso imele svojih od okrožij ločenih deželnih glavnih mest.

Na to prvo dodeljevanje poslanskih mest sledi druga faza, dodeljevanje dodatnih mandatov po davčni moči. Kriterij davčne moči je bil v liberalni dobi zelo močan in nas ne more presenetiti. Toda način, kako so ga upoštevali, je bil precej čuden.

Dodatni mandati so se podelili vsem deželam, ki so bile v Nemški zvezi. To so bile: Češka, Moravska, Šlezija, Spodnja in Zgornja Avstrija, Salzburška, Tirolska, Predarlška, Štajerska, Koroška, Kranjska, Goriška in Trst. Dodatnih mandatov pa niso dobile po številu prebivalcev ali po višini davkov, ki so jih plačevale, temveč po številu »področij«, to je, okrožij — to pot brez upoštevanja deželnih glavnih mest. Na tabeli vidimo, koliko dodatnih mandatov je dobila posamezna dežela. Ni težko opaziti, kako absurden je bil rezultat takega dodeljevanja. Spodnja Avstrija, ki je imela več kot še enkrat toliko ljudi kakor Zgornja Avstrija in ki je plačevala davkov več kot trikrat toliko, je dobila isto število dodatnih mandatov, pač zato, ker sta bili obe deželi razdeljeni na štiri okrožja. Dunaj, ki je štel tedaj skoraj pol milijona ljudi, je ostal sploh neupošteván, prav kakor mali Linz, ker ni bil okrožje temveč glavno mesto. Češka s svojimi 4,700.000 prebivalci je dobila 13 dodatnih mest, Tirolska in ostale manjše dežele s skupnimi 3,200.000 prebivalci pa 14.

Dodeljevanje poslanskih mest 1861

	A	B	C	C	D	E	F	G
1. Salzburška	2	2	73.384	1	146.769	3	48.923	2
2. Predarlška	1	1	100.932	1	100.932	2	50.466	1
3. Trst	1	1	104.707	1	104.707	2	52.354	1
4. Koroška	2	4	83.114	1	332.456	5	66.491	3
5. Zg. Avstrija	5	6	117.908	4	176.862	10	70.745	7
6. Šlezija	2	5	88.782	1	443.912	6	73.985	5
7. Transilvanija	26	26	74.107	—		26	74.107	20
8. Tirolska	4	7	107.154	3	250.028	10	75.008	8
9. Kranjska	2	5	90.388	1	451.941	6	76.323	5
10. Dalmacija	5	5	80.899	—		5	80.899	4
11. Štajerska	4	10	105.673	3	352.257	13	81.290	11
12. Moravska	7	16	116.693	6	311.132	22	84.867	19
13. Češka	14	41	114.768	13	361.963	54	87.139	48
14. Bukovina	2	5	91.384	—		5	91.384	5
15. Goriška	1	1	185.943	1	185.943	2	92.972	2
16. Sp. Avstrija	5	14	120.121	4	420.424	18	93.427	17
17. Hrvatska	7	9	97.334	—		9	97.334	9
18. Istra	1	2	115.164	—		2	115.164	2
19. Ogrska	54	85	116.479	—		85	116.479	102
20. Galicija	21	38	120.986	—		38	120.986	47
21. Benečija	9	20	122.302	—		20	122.302	25
	175	303	110.145	40	313.820	343	97.300	343

A: število področij in deželnih glavnih mest

B: osnovno število poslanskih mest

C: povprečno število prebivalcev na eno osnovno poslansko mesto

C: število dodatnih poslanskih mest

D: povprečno število prebivalcev na eno dodatno poslansko mesto

E: skupno število poslanskih mest

F: povprečno število prebivalcev na enega poslanca

G: število poslancev, ki bi jih imele posamezne dežele ob enakomerni razdelitvi mandатов po številu prebivalcev

Dežele izven Nemške zveze niso dobile nobenih dodatnih mandатов. Dežele ogrske krone ter Galicija, Bukovina in Dalmacija so res plačevale (povprečno na prebivalca) manj davkov kot dežele v Nemški zvezi; ne velja pa to za Benečijo, ki je bila po višini davkov med prvimi v monarhiji.

Končni rezultat vseh teh dodeljevanj, število poslanskih mest, ki so ga dobile posamezne dežele, ni bilo v nobenem skladu ne s številom prebivalstva, ne z višino davkov. »Zdi se docela nemo-

goče«, je dejal Brestel v parlamentu leta 1867, »najti kakršnokoli merilo, ki naj bi bilo odločilno pri določitvi teh števil.«⁴

In vendar je bila vsa ta nemogoča razporeditev mandatov globoko smiselna ter je sijajno služila svojemu namenu, dati »nemškemu elementu« čim močnejši položaj v parlamentu.

Le pogledjmo si, kako različno so bila zastopana posamezna področja. Za to primerjavo smo razdelili vse dežele na tri skupine: dežele izven Nemške zveze (Ogrsko, Transilvanijo, Hrvatsko, Dalmacijo, Istro, Galicijo, Bukovino in Benečijo), češke dežele (Češko, Moravsko in Šlezijo) ter alpske dežele (Spodnjo in Zgornjo Avstrijo, Salzburško, Tirolsko, Predarlško, Štajersko, Koroško, Kranjsko, Goriško in Trst).

	A	a	B	b	C	C
Dežele izven Nemške zveze	20,838.864	62,4 %	190	55,4 %	109.678	214
Češke dežele	7,016.531	21,0 %	82	23,9 %	85.567	72
Alpske dežele	5,518.752	16,5 %	71	20,7 %	77.728	57
	33,374.147		343		97.300	343

A: prisotno civilno prebivalstvo 1857

a: isto v odstotkih prebivalstva vseh 21 dežel

B: število poslancev

b: isto v odstotkih od števila poslancev vseh 21 dežel

C: povprečno število prebivalcev na enega poslanca

C: število poslancev, ki bi jih imele posamezne skupine ob enakomerni razdelitvi mandatov po številu prebivalstva.

Dežele izven Nemške zveze, to se pravi, dežele kjer nemškega prebivalstva in političnega vpliva v celem ni bilo, so bile daleč najslabše zastopane. Predstavljale so dobrih 62 % prebivalstva vseh v državnem zboru zastopanih dežel, poslancev pa so imele le dobrih 55 %, celih 24 mest premalo. Izredno dobro je bila zastopana le ena med temi deželami, Transilvanija, kakor smo videli, zaradi svojih številnih majhnih upravnih enot — in to je bila kot nalašč — tudi dežela z močno in privilegirano nemško manjšino, edina od deželá krone svetega Štefana, ki se je kdaj pojavila v Schmerlingovem parlamentu.

Tako češke kot alpske dežele so bile v primeri z deželami izven Nemške zveze favorizirane in so imele več poslancev kot bi jih po prebivalstvu smele imeti. Toda med obema skupinama je bila dokajšnja razlika. Češke dežele so bile v primeri z alpskimi zastopljene. Način delitve mandatov je bil, kakor smo videli, v

obeh fazah neugoden za večje dežele — to pa sta bili tako Češka kot Moravska. Pač pa je mala Šlezija dobila dobro zastopstvo — in kakor slučajno je bila to dežela, v kateri so bile nemške pozicije najmočnejše.

Najboljše je bilo zastopano alpsko področje, kjer so bile predvsem nemške in razen Istre vse naše dežele. To področje je imelo dobro petino poslanskih mest, dasi bi jih po svojem prebivalstvu zaslužilo le šestino. Slabo (v primerjavi z ostalimi alpskimi deželami) sta bili zastopani samo mala Goriška in Spodnja Avstrija. Spodnja Avstrija je bila edina nemška žrtev Schmerlingovega načina določanja mandatov. Ob enakomerni porazdelitvi poslanskih mest po številu prebivalstva na vso monarhijo bi od naših dežel le Istra in Goriška ohranile isto zastopstvo, Trst in Kranjska bi morale vrniti po eno poslansko mesto, Štajerska in Koroška pa celo po dve.

Volitve v državni zbor so se do leta 1873 vršile indirektno, tako, da so posamezni deželni zbori volili iz svoje srede poslance v državni zbor. Pri tem pa deželni zbori iz poznejše avstrijske polovice države niso bili povsem svobodni ampak so morali izbirati svoje državnozborske poslance iz določenih skupin svojih poslancev: toliko in toliko izmed virilistov in poslancev veleposestva, toliko izmed poslancev trgovsko-obrtnih zbornic, toliko izmed poslancev mest in toliko izmed poslancev kmečkih občin. V večjih deželah so bili poleg tega navezani še na posamezne ozemeljske enote. V naših deželah je bilo tako samo na Štajerskem.

Na ta način se je razdelitev na kurije prenesla tudi v državni zbor. Virilisti v poslanski zbornici dunajskega parlamenta niso dobili svojih zastopnikov — skupina, iz katere so morali deželni zbori izbirati, je obsegala viriliste in poslance veleposestva skupaj kot eno enoto.

Deželnozborski poslanci trgovsko-obrtnih zbornic so imeli pravico do lastnih »delegatov« le v večjih deželah, od naših dežel samo na Štajerskem. V drugih deželah pa so bili združeni v eni izbirni skupini s poslanci mestnega volilnega razreda oziroma z delom teh poslancev, največkrat s predstavniki deželnih glavnih mest. V najmanjših deželah, ki so pošiljale v državni zbor le po dva ali tri

Sestava državnega zbora 1861 po kurijah

	S	W	T	M	K	TM	VTM	MK	VMK
Češka	54	15	4	16	19				
Galicija	38	13	1	6	18				
Moravska	22	6	1	8	7				
Sp. Avstrija	18	5	1	7	5				
Štajerska	13	3	1	4	5				
Zg. Avstrija	10	2	1	3	4				
Tirolska	10	3	—	—	5	2			
Šlezija	6	2	—	1	2	1			
Kranjska	6	1	—	—	3	2			
Bukovina	5	2	—	—	2	1			
Dalmacija	5	1	—	—	3	1			
Koroška	5	1	—	—	2	2			
Salzburška	3	—	—	—	—	1			2
Istra	2	—	—	—	—	—	1	1	—
Goriška	2	—	—	—	—	—	1	1	—
Trst	2	—	—	2	—	—	—	—	—
Predarlška	2	—	—	—	1	—	1	—	—
	203	54	9	47	76	10	3	2	2

S: skupno število poslancev; od teh jih mora biti izbranih:

VV: izmed virilistov in poslancev veleposestva,

T: izmed poslancev trgovsko-obrtnih zbornic,

M: izmed poslancev mest,

K: izmed poslancev kmečkih občin

TM: izmed poslancev trgovsko-obrtnih zbornic in mest,

VTM: izmed virilistov, poslancev veleposestva, trgovsko-obrtnih zbornic in mest (brez veleposestva na Predarlškem),

MK: izmed poslancev mest in kmečkih občin,

VMK: izmed virilistov, poslancev veleposestva, mest in kmečkih občin.

poslance, se izbirne skupine niso krile s kurijami, kakor to najlepše vidimo ob primeru naše Goriške in Istre.

V naših deželah je bil ta volilni sistem takole urejen:

Štajerski deželni zbor je volil v državni zbor: izmed treh virilistov in 12 poslancev veleposestva — 3 člane, izmed šestih poslancev obeh trgovsko-obrtnih zbornic — 1 člana, izmed 4 poslancev glavnega mesta Gradca — 1 člana, izmed 6 poslancev mest in trgov graškega okrožja (Srednje Štajerske) — 1 člana, izmed 5 poslancev mest in trgov bruškega okrožja (Zgornje Štajerske) — 1 člana, izmed 4 poslancev mest in trgov mariborskega okrožja (Spodnje

Štajerske) — 1 člana, izmed 9 poslancev kmečkih občin graškega okrožja — 2 člana, izmed 6 poslancev kmečkih občin bruškega okrožja — 1 člana, izmed 8 poslancev kmečkih občin mariborskega okrožja — 2 člana. Pri mestni in kmečki kuriji so bili pri izbiri navezani na ozemeljske enote, tedanja okrožja. Srednja Štajerska je bila na ta način zastopana v državnem zboru s 4 poslanci mestne in kmečke kurije, Zgornja Štajerska z dvema, naša Spodnja Štajerska pa s tremi.

Koroški deželni zbor je volil v državni zbor: izmed virilista in 10 poslancev veleposestva — 1 člana, izmed 3 poslancev trgovsko-obrtno zbornice ter 9 poslancev mestne kurije — 2 člana, izmed 14 poslancev kmečke kurije — 2 člana.

Kranjski deželni zbor je volil v državni zbor izmed virilista in 10 poslancev veleposestva — 1 člana, izmed 2 poslancev trgovsko-obrtno zbornice ter 8 poslancev mest in trgov — 2 člana, izmed 16 poslancev kmečkih občin — 3 člane.

Goriški deželni zbor je volil v državni zbor: izmed virilista, 6 poslancev veleposestva, 2 poslancev trgovsko-obrtno zbornice ter 2 poslancev mesta Gorice — 1 člana, izmed ostalih 3 poslancev mestne kurije in 8 poslancev kmečkih občin — 1 člana.

Tržaški mestni svet je volil v državni zbor iz svoje srede 2 poslanca.

Istrski deželni zbor je volil v državni zbor izmed 3 virilistov, 5 poslancev veleposestva, 2 poslancev trgovsko-obrtno zbornice ter 3 poslancev mest (zastopnikov Rovinja, Pirana ter Poreča, Umaga in Novega Grada) — 1 člana, izmed ostalih 5 poslancev mest (zastopnikov Kopra in Izole, Vodnjana, Pule, Labina in Plomina, Motovuna, Buj, Vižinade, Buzeta, Pazina, Voloska, Kastva, Lovrana in Moščenic ter Malega Lošinja, Cresa in Krka) in 12 poslancev kmečkih občin — 1 člana.

Razmerje med kurijami v državnem zboru (med 203 poslanci poznejše avstrijske polovice) je približno ustrezalo povprečnemu razmerju v deželnih zbori. Točnih števil za posamezne kurije se ne da navesti, ker se izbirne skupine, kakor smo videli, niso povsem ujemale z deželnozborskimi kurijami. Virilisti in veleposestniki so bili v državnem zboru zastopani z najmanj 54 poslanci ali 26,6 %, razen tega pa so prišli v poštev za izvolitev še pri 5 nadaljnjih man-

datih. Poslanci trgovsko-obrtnih zbornic so imeli 9 gotovih mest (4,4 %), poleg tega so prišli v poštev še pri razdelitvi 13 mest. Poslanci mest so imeli v državnem zboru 47 zagotovljenih mest (23,1 %) poleg tega so bili upoštevani še pri nadaljnjih 17 mestih. Zastopnikom mest in trgovsko-obrtnih zbornic skupaj je bilo zagotovljenih v dunajskem parlamentu 66 mest ali 32,5 %, mogli pa so biti upoštevani še pri 7 nadaljnjih mestih. Kmečka kurija je imela zagotovljenih 76 mest ali 37,4 %, prišla pa je v poštev še pri 4 mestih.

Na ta način so imele torej privilegirane kurije (virilisti, veleposestvo in trgovsko-obrtno zbornice) zagotovljenih v državnem zboru 63 poslanskih mest ali 31,0 %. Na nepriviligirana razreda, mesta in podeželje, je odpadlo 125 mest ali 61,6 %. 15 poslanskih mest pa je lahko pripadalo poslancem ene ali druge vrste.

Potrebno je opozoriti na to, da se sistem volitev v državni zbor 1861—1873 v literaturi dostikrat napačno popisuje. Tako piše Taylor: »Vsaka kurija je posebej pošiljala predstavnike v Reichsrat. Na primer, izmed 54 čeških predstavnikov jih je 15 volila kurija velikih posestnikov, 4 kurija trgovskih zbornic, enega zastopniki Prage, 15 zastopniki mest, razdeljeni v enajst zemljepisnih skupin, in 19 podeželski zastopniki, tudi razdeljeni v enajst zemljepisnih skupin.«⁵ Stvar pa ni bila taka. V državni zbor niso volile posamezne kurije oziroma skupine, ampak so volili celi deželni zbori. Da ostanemo pri Taylorjevi primeri: Ni pošiljala posebej vsaka kurija predstavnikov v Reichsrat. Ni volila kurija veleposestnikov 15 poslancev, ampak je cel češki deželni zbor volil v državni zbor 15 poslancev izmed virilistov in poslancev veleposestva, 4 izmed poslancev trgovskih zbornic, enega izmed zastopnikov Prage in tako naprej. Cel deželni zbor je izbiral med poslanci veleposestva, trgovskih zbornic, Prage itd. Kakšna je bila razlika med enim in drugim postopkom, lahko lepo pokažemo s primerom iz štajerskega deželnega zbora.

Leta 1867 so zmagali Slovenci v vseh kmečkih volilnih okrajih na Spodnjem Štajerskem. Ko so prišle v deželnem zboru na vrsto volitve v državni zbor, je bilo treba voliti dva poslanca izmed 8 zastopnikov kmečke kurije nekdanjega mariborskega okrožja. »Slovenci smo se dogovorili,« piše Vošnjak v svojih spominih, »da se

naj iz naše skupine volita Herman in dr. Razlag«. Ko bi volila ta skupina sama, bi bila stvar kaj enostavna. Toda volil je cel deželni zbor in ta je imel nemško večino. Izvolili so proti želji slovenskih poslancev Lenčka in Lipolda.⁶

Pri naslednjih splošnih volitvah v deželni zbor (1870, 1871) Slovenci niso več zmagali v vseh kmečkih okrajih; v mariborskem okraju sta prodrli nemška kandidata. Če bi volile v državni zbor kurije oziroma skupine, bi bila tudi zdaj lahko izvoljena dva Slovenca, saj so v tej skupini Slovenci še vedno imeli večino 6 : 2. Ker pa je volil cel deželni zbor, je zdaj obakrat izvolil za zastopnika kmečkih volilnih okrajev Spodnje Štajerske nemška liberalna poslanca mariborskega okraja Brandstetterja in Seidla.

Slovenci na Štajerskem — in podobno vsaka druga manjšina v kateremkoli deželnem zboru — so mogli priti do svojega zastopstva na Dunaju samo, če so bili prav vsi poslanci dotične izbirne skupine v njihovem taboru, pa tudi takrat niso odločali sami, kdo bo državni poslanec. Odločala je večina deželnega zbora.

Leta 1867 je bil uveljavljen dualizem, iz avstrijske monarhije je nastala Avstro-Ogrska in dunajski državni zbor, ki že prej ni dejansko nikdar zbral zastopnikov vseh dežel, se je tudi formalno in po zakonu omejil na avstrijsko polovico države. Odpadle so ogrske dežele in odpadla je tudi Benečija, izgubljena v vojni leta 1866. Število poslancev državnega zbora se je tako skrčilo na 203, razporeditev poslanskih mest po deželah pa je ostala povsem ista.

Odtlej pa do konca Avstrije se je število poslancev še trikrat povečalo: leta 1873, ko so uvedli direktne volitve v državni zbor, leta 1896, ko so dodali dotedanjim kurijam še splošno kurijo, in leta 1907, ob uveljavljanju splošne in enake volilne pravice.

Leta 1873 se je število poslanskih mest dvignilo na 353, torej za 150 novih mandatov ali za tri četrtine (točno 73,9 %). Pri tem so večini dežel enostavno k prejšnjemu stanju prišteli tri četrtine (seveda zaokroženo navzgor ali navzdol na cela števila). Drugače so ravnali le pri Spodnji Avstriji, Moravski, Češki in Galiciji. Medtem ko so Spodnji Avstriji namesto 13 ali 14 mandatov, kolikor bi

Sestava državnega zbora po deželah 1873

	A	B	C	N
1. Češka	92	5,106.069	55.500	38
2. Galicija	63	5,418.016	86.000	25
3. Sp. Avstrija	37	1,954.251	52.817	19
4. Moravska	36	1,997.897	55.497	14
5. Štajerska	23	1,131.309	49.187	10
6. Tirolska	18	776.283	43.126	8
7. Zg. Avstrija	17	731.579	43.034	7
8. Šlezija	10	511.581	51.158	4
9. Kranjska	10	463.273	46.327	4
10. Bukovina	9	511.964	56.885	4
11. Dalmacija	9	442.796	49.100	4
12. Koroška	9	336.400	37.377	4
13. Salzburška	5	151.410	30.282	2
14. Istra	4	254.905	63.726	2
15. Goriška	4	204.076	51.019	2
16. Trst	4	123.098	30.774	2
17. Predarska	3	102.624	34.208	1
	353	20,217.531	57.273	150

A: število poslancev

B: prisotno civilno prebivalstvo 1869

C: povprečno število prebivalcev na enega poslanca

N: število na novo dodanih poslanskih mest

znašale tri četrtine, dodali 19 novih mest, so pa Moravsko in Češko prikrajšali za 2 ali 3, Galicijo pa za 3 ali 4 dodatna mesta — te tri dežele so dobile manj kot tri četrtine novih mandatov. S tem je bila neenakomernost zastopstva posameznih dežel iz leta 1861 še povečana.

Glavna novost reforme leta 1873 je bila uvedba direktnih volitev v državni zbor. Sistem kurij se je prenesel iz prejšnjega državnega zbora tudi v novega. Odpadla je le skupina virilistov. Povečali so delež mestne kurije, ki je zdaj sama dobila celo tretjino poslanskih mest (33 %). Veleposestvo jih je imelo 24 %, trgovsko-obrtno zbornice 6 %, kmečke občine pa 37 %. Od prejšnjih povezav dveh ali več kurij (ali njih delov) v eno izbirno skupino v manjših deželah se je ohranila le ena: povezava med mestno kurijo in trgovsko-obrtnimi zbornicami. V osmih deželah trgovsko-obrtno zbornice

tudi zdaj niso volile svojih lastnih poslancev v državni zbor (Tirolska, Šlezija, Salzburška, Predarlška, Dalmacija in od naših dežel Kranjska, Goriška in Istra), ampak so volile skupaj z mestnim volilnim razredom. Tako so v naših deželah volili: mesto Ljubljana skupaj s trgovsko-obrtno zbornico v Ljubljani enega poslanca, vsa goriška mestna kurija (ki je bila en sam volilni okraj) skupaj s trgovsko-obrtno zbornico v Gorici enega poslanca, vsa istrska mestna kurija (en volilni okraj) skupaj s trgovsko-obrtno zbornico v Rovinju enega poslanca. Vendar pa so tudi v tej povezavi volili člani trgovsko-obrtnih zbornic v posebni volilni skupščini. V praksi je to pomenilo, da so na določen dan volili upravičenci mestnega volilnega razreda, nato, navadno naslednji dan ali naslednje dni pa trgovsko-obrtno zbornice. Končni volilni rezultat je bil vsota obeh volilnih izidov. Ker so imeli mestni volilni okraji mnogo večje število volilnih upravičencev kakor pa trgovsko-obrtno zbornice, so mogle trgovsko-obrtno zbornice na izid volitev vplivati le tedaj, kadar je bila po glasovanju mestne kurije razlika med številom glasov za nasprotna kandidata izredno majhna. Le v tem primeru so odločili člani trgovsko-obrtno zbornice, kdo naj bo poslanec. Takih primerov pa v naših treh deželah nikdar ni bilo. Dejansko je torej tu odločal le mestni volilni razred, volilna pravica trgovsko-obrtnih zbornic pa je bila le formalna.

Leta 1873 določena razdelitev poslanskih mest po kurijah je ostala v veljavi do leta 1907 z eno samo spremembo v Spodnji Avstriji leta 1886.

Leta 1896 so ustvarili novo splošno kurijo. Za osnovo dodeljevanja novih mest so vzeli, da pride en poslanec na 350.000 prisotnega domačega civilnega prebivalstva po štetju 1890. Ostanek nad 150.000 je dal prav tako pravico do poslanskega mesta. Vsaj enega poslanca pa je dobila vsaka, tudi najmanjša dežela. To pa ni bil edini kriterij, po katerem so se ravnali. Ozirali so se tudi na dotedanje razmerje zastopstva posameznih dežel v parlamentu in na davke. Tako je dobila Galicija 4 mesta manj, kakor pa bi jih morala dobiti po številu prebivalstva, Spodnja in Zgornja Avstrija, Tirolska ter Češka pa so dobile po eno mesto več. S tem se je šte-

vilo poslancev povečalo na 425. Nova splošna kurija je imela od tega 17 % mandatov, delež veleposestva se je zmanjšal na 20 %, trgovsko-obrtnih zbornic na 5 %, mest na 28 %, podeželja pa na 30 %.

Sestava državnega zbora po deželah 1896 in po kurijah 1873—1907

	A	B	C	V	T	M	K	S
Ceška	110	5.808.702	52.806	23	7	32	30	18
Galicija	78	6.554.415	84.005	20	3	13	27	15
Sp. Avstrija	46	2.630.436	57.183	8	2	17	10	
Sp. Avstrija po 1886				8	2	19	8	9
Moravska	43	2.261.882	52.601	9	3	13	11	7
Štajerska	27	1.274.665	47.209	4	2	8	9	4
Tirolska	21	804.810	38.324	5	—	5	8	3
Zg. Avstrija	20	780.035	39.017	3	1	6	7	3
Šlezija	12	602.725	50.227	3	—	4	3	2
Bukovina	11	643.047	58.458	3	1	2	3	2
Dalmacija	11	522.028	47.457	1	—	2	6	2
Kranjska	11	496.694	45.154	2	—	3	5	1
Koroška	10	357.294	35.729	1	1	3	4	1
Salzhutška	6	171.926	28.654	1	—	2	2	1
Istra	5	308.980	61.796	1	—	1	2	1
Goriška	5	219.156	43.831	1	—	1	2	1
Trst	5	155.471	31.094	—	1	3	—	1
Predarlška	4	115.640	28.910	—	—	1	2	1
1873—1886				85	21	116	131	—
1886—1907	425	23.707.906	55.783	85	21	118	129	72

A: število poslancev

B: prisotno civilno prebivalstvo 1890

C: povprečno število prebivalcev na enega poslanca

Leta 1907 so pomnožili parlament za nadaljnjih 91 poslancev; skupno število je bilo zdaj 516. Medtem ko je bilo po vladnem predlogu predvidenih za novi parlament le 455 poslancev, se je za časa debat v odboru za volilno reformo zaradi »od posameznih nacionalnih strank z velikim poudarkom postavljenih zahtev« dvignilo to število na 516. V ospredju teh debat je bila »nacionalna posest« mandatov. Končni rezultat je bil kompromis, poln medsebojnih kompenzacij. Tako je bilo npr. prvotno število poslanskih mest za Kranjsko 11, prav vsi ti volilni okraji pa naj bi bili slo-

venski. Ob ostrih zahtevah nemških nacionalistov, da morajo imeti Nemci svoje zastopstvo tudi na Kranjskem, je bil ustvarjen 12. kranjski nemški volilni okraj, Slovenci pa so dobili zato sedmi slovenski mandat na Štajerskem in se je število štajerskih poslancev zvečalo za enega, pozneje, ob nekem novem kompromisu pa še za enega, to pot nemškega poslanca.⁷

Ob vseh spremembah in ob vseh različnih postopkih pri deljevanju novih poslanskih mest pa je ostala vse do konca v bistvu ohranjena tista neenakomerna razdelitev števila poslancev po posameznih deželah, ki jo je bil leta 1861 uvedel Schmerling. Odpadel je nazadnje sistem kurij, uvedena je bila splošna in enaka volilna pravica. Toda povsem do kraja enaka ta volilna pravica vendarle še ni bila. Ostala je razlika med mestom in vasjo, ostalo je neenakomerno zastopstvo posameznih dežel. Volilec iz Galicije še vedno ni imel enake teže kot volilec s Predarlskega.

Glavne značilnosti razporeditve mandatov po deželah so bile leta 1907 še vedno iste kot leta 1861:

Prvič, izredno šibko zastopstvo dežel izven nekdanje Nemške zveze, od katerih so ostale v avstrijski polovici Galicija, Bukovina, Dalmacija in Istra. Te dežele so imele leta 1900 dobro tretjino (34 %) prebivalstva vseh dežel avstrijske polovice, a le dobro četrtno poslancev (26,5 %).

Drugič, nekakšen vmesen položaj čeških dežel, ki so bile sicer v primerjavi s prvo skupino prav dobro zastopane, v primerjavi z alpskimi deželami pa zapostavljene (36 % prebivalstva, 38 % poslancev).

Tretjič, izredno dobro zastopstvo alpskih dežel, ki so bile slej ko prej v privilegiranem položaju. Štele so leta 1900 29,5 % prebivalstva vseh dežel, ki so bile zastopane v državnem zboru, a imele 36 % poslancev.

Četrto, znotraj alpskih dežel slabo zastopstvo Spodnje Avstrije, zaradi katerega so bile v celoti nemške dežele celo nekoliko slabše zastopane kot mešane in nenemške dežele te skupine.

Neenakomerni razvoj prebivalstva je nesorazmerje zastopstva v parlamentu še povečeval. Prebivalstvo avstrijske polovice je namreč najhitreje naraščalo prav v deželah izven nekdanje Nemške zveze. Galicija, Bukovina, Dalmacija in Istra so štele leta 1857 31,2 % celotnega prebivalstva avstrijskih dežel, leta 1900 že 34,3 %.

V skupini alpskih dežel pa je najhitreje naraščalo prav prebivalstvo Spodnje Avstrije z Dunajem. Leta 1857 je živel na Spodnjem Avstrijskem 32,7 % prebivalcev vse alpske skupine, leta 1900 pa že 40 %.

Sestava državnega zbora po deželah 1907

	A	Bc	Bd	Cc	Cd	N
1. Češka	130	6,318.697	6,271.012	48.695	48.238	20
2. Galicija	106	7,315.939	7,284.703	69.018	68.723	28
3. Sp. Avstrija	64	3,100.493	2,856.701	48.445	44.635	18
4. Moravska	49	2,437.706	2,420.747	49.749	49.403	6
5. Štajerska	30	1,356.494	1,313.325	45.216	43.777	3
6. Tirolska	25	852.712	830.988	35.108	33.239	4
7. Zg. Avstrija	22	810.246	800.253	36.829	36.375	2
8. Šlezija	15	680.422	663.740	45.361	44.249	3
9. Bukovina	14	730.195	723.504	52.156	51.678	3
10. Kranjska	12	508.150	504.332	42.345	42.027	1
11. Dalmacija	11	593.784	584.823	53.980	53.165	—
12. Koroška	10	367.324	360.800	36.732	36.080	—
13. Salzburska	7	192.763	186.848	27.537	26.692	1
14. Istra	6	345.050	335.965	57.508	55.994	1
15. Goriška	6	232.897	225.402	38.816	37.567	1
16. Trst	5	178.599	151.010	35.719	30.202	—
17. Predarlška	4	129.237	118.652	32.309	29.663	—
	516	26.150.708	25.632.805	50.697	49.675	91

A: število poslancev

Bc: celotno prisotno prebivalstvo 1900

Bd: domače prisotno prebivalstvo 1900

Cc: povprečno število prebivalcev na enega poslanca (po celotnem prebivalstvu)

Cd: povprečno število prebivalcev na enega poslanca (po domačem prebivalstvu)

N: število na novo dodanih poslanskih mest

Tudi za naše dežele kot celoto velja za leto 1907 v bistvu ista ugotovitev, kakor smo jo postavili ob opisu Schmerlingovega državnega zbora. V primerjavi z zastopstvom vseh dežel avstrijske polovice so bile zelo dobro zastopane, saj so vse razen Istre spadale v privilegirano skupino alpskih dežel. Ob enakomerni porazdelitvi poslanskih mest po številu prebivalstva na vse dežele avstrijske polovice bi morala imeti Istra leta 1907 enega poslanca več (torej 7), vse ostale pa manj: Goriška eno (torej 5), Trst in Kranjska po dva (torej 3 in 10), Koroška in Štajerska pa po tri (torej 7 in 27).

Velika državnozborna reforma leta 1907 je mandate (v razliko od prejšnjih reform) že vnaprej razdelila po narodnostih. Ta razdelitev, ki je bila v ospredju vseh debat in pogajanj ter mnogo pomembnejša od razporeditve po deželah (ki je edina prišla v tekst zakona), ni bila uradna in obvezna, razen tam, kjer so obstajale narodnostne kurije. Mogoče je bilo, da kandidirajo in tudi zmagojejo kandidati drugih narodnosti kakor pa je bila tista, ki ji je mandat pripadel po tej razporeditvi. Nacionalnost mandata je bila v poročilu odbora za volilno reformo opredeljena »s predpostavko, da je za rezultat volitve odločilna nacionalnost večine volilnih upravičencev.«⁸ V praksi, to je pri volitvah, je bilo le prav neznatno število primerov, da so mandati pripadli drugi narodnosti kakor pa je bila predvidena. V naših deželah takega primera ni bilo sploh nobenega.

Predvidena razdelitev mandatov po narodnosti je bila naslednja:⁹

Mandati	1907		obč	1901	
	a	%		a	%
Nemški	233	45,2 %	35,8 %	205	48,2 %
Češki	107	20,7 %	23,2 %	87	20,5 %
Poljski	82	15,9 %	16,6 %	72	16,9 %
Ukrajinski	33	6,4 %	13,2 %	10	2,4 %
SLOVENSKI	24	4,6 %	4,7 %	15	3,5 %
Hrvatski in srbski	13	2,5 %	2,8 %	12	2,8 %
Italijanski	19	3,7 %	2,8 %	19	4,5 %
Romunski	5	1,0 %	0,9 %	5	1,2 %
	516			425	

1907: število mandatov po predvideni narodnostni pripadnosti, v absolutnih številkah (a) in v odstotkih (%)

obč: prebivalcev iste narodnosti po občevalnem jeziku 1900 v %

1901: število mandatov iste narodnosti v drž. zboru 1901/1907, v absolutnih številkah (a) in v odstotkih (%)

Kakor vidimo, kljub precejšnjim premikom enakomernega zastopstva posameznih narodov še daleč ni bilo. Nemci in Italijani so ostali še nadalje mnogo predobro zastopani. Nemci so imeli skoraj 10 % več poslancev kot pa prebivalstva, skoraj 50 poslanskih mest preveč. Italijani so imeli 19 poslancev, po prebivalstvu pa bi zaslужili vsaj 4 manj. Nekatera nesorazmerja se iz te tabele ne vidijo.

Poljaki so bili v celem podpovprečno zastopani — toda v Galiciji so bili izredno favorizirani proti Ukrajincem, ki bi morali imeti vsaj še enkrat toliko poslancev, kot so jih dobili. Neenakomernost razporeditve mandatov je bila dvojna: neenakomernost po deželah — dediščina Schmerlingove neenake razdelitve mandatov po deželah in neenakomernost razporeditve znotraj posameznih dežel — dediščina prejšnje razporeditve po kurijah. Ti dve neenakomernosti sta se ponekod (npr. pri Nemcih in Italijanih) potencirali, ponekod pa medseboj uničevali (npr. pri Poljaki in Slovencih). Poljaki so imeli korist od neenakomerne razporeditve mandatov znotraj Galicije, škodo pa od izredno nizkega zastopstva Galicije kot celote v državnem zboru. Podobno, toda v nasprotnem smislu, je bilo pri Slovencih. Slovenci so imeli korist od splošnega favoriziranja alpskih dežel, od razporeditve mandatov po deželah. Zato je število poslancev, ki so ga dobili leta 1907, v merilu celotnega parlamenta in v primerjavi s podatki o občevalnem jeziku (ki so pa bili seveda v njihovo škodo) povsem ustrezalo. Toda razporeditev mandatov znotraj posameznih dežel je bila tudi 1907 v slovensko škodo. Zlasti na Koroškem, Štajerskem in Goriškem so bili zastopani slabše, kakor pa bi smeli biti po svojem deležu prebivalstva po občevalnem jeziku.

Državni zbor v prvem obdobju, ko so vanj volili deželni zbori (1861—1873), ni imel svoje posebej določene funkcijske dobe. Mandati državnozbornih poslancev so prenehali ob vsakih novih splošnih volitvah v deželni zbor dežele, ki so jo zastopali, ali natančno: z dnevom prvega sestanka novega deželnega zbora. V rednih prilikah bi se torej državni zbor obnavljal vsakih šest let, kot deželni zbori. Mogel pa je cesar državni zbor tudi razpustiti in so morali potem vsi deželni zbori nanovo voliti v državni zbor. Funkcije prvih državnozbornih poslancev naših dežel so trajale šest let, od 1861 do 1867, ko so se vršile druge splošne volitve v deželne zборе (razen v Istri, kjer so 1867 volili že tretjič, in seveda v Trstu). Nato pa je bil državni zbor razpuščen 21. maja 1870 (obenem pa tudi skoraj vsi deželni zbori), 10. avgusta 1871 ter 7. septembra leta 1873, torej po zelo kratkih razdobjih.

Z letom 1873, ko začno direktne volitve v državni zbor, se do-
loči tudi volilna doba državnega zbora na šest let.

Iz naslednje preglednice je razvidno, kdaj so bile splošne di-
rektne volitve v državni zbor.

1. 10. 1873
2. 6./7. 1879
3. 5./6. 1885
4. 2./3. 1891
5. 3. 1897
6. 12. 1900/1. 1901
7. 14. 5. 1907
8. 13. 6. 1911

V času prve svetovne vojne se volitve niso več vršile. V ob-
dobju 1914—1918 je potekla funkcijska doba državnemu zboru
(1917), ter od naših dežel štajerskemu (1915) in koroškemu (1915)
deželnemu zboru. Medtem ko se deželni zbori ves čas vojne niso več
sestajali, pa je od maja 1917 do konca Avstrije zasedal leta 1911
izvoljeni državni zbor, ki je bil tako na delu več kot sedem let.

PRIVILEGIRANE SKUPINE

VIRILISTI

Kot virilisti so prišli v deželne zbore rimsko-katoliški pa tudi grško-katoliški, armensko-katoliški in pravoslavni škofje ter rektorji univerz.

Upoštewane so bile univerze, ki so stale na deželnem ozemlju, ter škofije, ki so imele na deželnem ozemlju svoj sedež ali pa znaten del svojega področja. Le v Dalmaciji je bil izbor znatno ožji; tu so od osmih škofov, ki so imeli svoj sedež v deželi, upoštevali le dva.

Na ozemlju naših dežel je bilo v vsem času 1861—1918 osem škofij ter ena univerza. Toliko je bilo tudi virilistov. Bili so to:

v štajerskem deželnem zboru:	rektor graške univerze,
	sekavski (graški) škof,
	lavantinski (mariborski) škof,
v koroškem deželnem zboru:	krški (celovski) škof,
v kranjskem deželnem zboru:	ljubljski škof,
v goriškem deželnem zboru:	goriški nadškof,
v istrskem deželnem zboru:	tržaško-koprski škof,
	poreško-puljski škof,
	krški škof.

Škofje-virilisti so se deželnozborskih razpravljanj razmeroma malo udeleževali in navadno niso prihajali na zasedanja. V določenih pogojih pa je mogel biti glas virilistov v deželnem zboru močno po-

memben. To velja predvsem za goriški deželni zbor, kjer so imeli Italijani med voljenimi člani en glas več kot Slovenci in kjer je ob takem razmerju mogla navzočnost goriškega nadškofa dostikrat omogočiti sklepčnost, ustvariti večino itd.¹

VELEPOSESTVO

Veleposestniški volilni razred (Wählerklasse des grossen Grundbesitzes) leta 1861 ni bil po vseh avstrijskih deželah enako zasnovan. Na Predarlškem ga ni bilo. Povsem izjemno in najbolj »moderno« obliko je imel v Dalmaciji. Tu se je imenoval »volilni razred najvišjih obdavčencev (Wählerklasse der Höchstbesteuerten) in je zajemal davkoplačevalce, ki so plačevali nad 100, oziroma v kotorskem okrožju nad 50 gld vseh direktnih davkov. Tu torej ni bil navezan na zemljiško posest in ne na fevdalno tradicijo. Toda to je bila izjema. V vseh drugih avstrijskih deželah je bil veleposestniški volilni razred navezan na one, ki so plačevali gotov znesek realnih davkov, to je zemljiškega davka in hišno-najemninskega ter hišno-razrednega davka, medtem ko osebni davki niso bili upoštevani.

Pa tudi v okviru tega veleposestniškega volilnega razreda sta bila dva tipa: prvi, v katerem je bila volilna pravica vezana le na zemljiško posest in na cenz, in drugi, v katerem je bila volilna pravica vezana na posest v deželno desko vpisanih nepremičnin (landtäfliche Güter). Ta druga, zelo ozka omejitev veleposestniškega razreda z direktno naslonitvijo na fevdalni čas je bila tipična za Avstrijo. Februarska ustava jo je uveljavljala v enajstih deželah: Spodnji in Zgornji Avstriji, Češki, Moravski in Šleziji, Galiciji in Bukovini ter naših deželah Štajerski, Koroški, Kranjski in Goriški. Prva oblika, ki ni bila vezana na deželno desko, je bila uveljavljena samo v tistih deželah, kjer deželne deske ni bilo: na Salzburškem, Tirolskem (kjer pa se je od veleposestnikov zahtevalo plemstvo) in od naših dežel v Istri.

Posebej je treba povedati za Goriško, da je tu deželna deska zajemala tako majhno število ljudi, da so šli že pri prvih volitvah leta 1861 preko določb deželnozborskega volilnega reda in vpisali

kot volilne upravičence vse, ki so od svoje zemljiške posesti plačevali predpisano vsoto realnih davkov, ne glede na deželno desko.² Ta praksa je bila uzakonjena leta 1866; leta 1874 pa je bila tudi goriška deželna deska povsem opuščena.

V nekaterih deželah je določeno število poslancev veleposestniške kurije pripadalo še posebnim skupinam veleposestnikov. Na Češkem in Moravskem so imeli svoje posebne poslance posestniki fidejkomisov. V Šleziji so trije vojvode ter »veliki in nemški mojster« nemškega viteškega reda volili dva poslanca. V Bukovini je 10—15 cerkvenih dostojanstvenikov volilo dva poslanca. Na Tirolskem pa je 11 cerkvenih dostojanstvenikov imelo v svojih rokah 4 poslanska mesta. Takih posebej privilegiranih posestniških skupin, pri katerih se je fevdalna tradicija še močneje kazala, v naših deželah ni bilo.

Cenz je bil po posameznih deželah različen. Najvišji je bil v čeških deželah (250 gld), najnižji na Tirolskem (50 gld). V naših deželah je veljal povsod znesek 100 gld realnih davkov (brez vojne doklade).

Te določbe o cenzu so doživele pozneje nekatere spremembe.

V veleposestniški volilni razred so prišli marsikateri posestniki v deželno desko vpisanih hiš, ki so plačevali predvsem zgradarino, pa le malo zemljiškega davka in jih je bilo torej težko šteti med prave veleposestnike. Zato so najprej za deželnozborske volitve na Češkem (1873), potem pa za vse volitve v državni zbor (1882), sprejeli določbo, da morajo biti od zahtevanega zneska realnih davkov vsaj štiri petine zemljiškega davka. Od naših dežel sta za deželnozborske volitve prevzeli te določbe Koroška in Kranjska (1884), pozneje pa z dokaj drugačnimi pogoji še Istra (1908). Na Goriškem je bil cenz 100 gld ob razdelitvi veleposestva na »slovenski« in »italijanski« del (1866), o kateri bomo govorili na naslednjih straneh, znižan za »slovenski« del na 50 gld. Leta 1907 je bil ta znižani cenz uveljavljen še za italijanski del. Zvišan pa je bil cenz leta 1908 v Istri, in sicer na 150 gld realnih davkov (od katerih je moralo biti vsaj 50 gld zemljarine) oziroma na 100 gld zemljiškega davka.

Naslednja preglednica nam kaže določbe o cenzu v veleposestniški kuriji za naše dežele.

Za deželnozborske volitve:

Štajerska: 100 gld realnih davkov

Koroška: 100 gld realnih davkov

poleg tega 1884—1918: od tega zneska morajo biti najmanj 4 petine zemljiškega davka

Kranjska: 100 gld realnih davkov

poleg tega 1884—1918: od tega zneska morajo biti najmanj 4 petine zemljiškega davka

Goriška: 100 gld realnih davkov 1861—1866

slovensko veleposestvo:

50 gld realnih davkov 1866—1918

italijansko veleposestvo:

100 gld realnih davkov 1866—1907

50 gld realnih davkov 1907—1918

Istra: 100 gld realnih davkov 1861—1908

150 gld realnih davkov, od tega pa najmanj 50 gld zemljiškega davka, ali 100 gld zemljiškega davka 1908—1918

Za državnozborske volitve 1873—1907

100 gld realnih davkov (v slovenskem delu Goriške
50 gld realnih davkov)

poleg tega 1882—1907: od tega zneska morajo biti najmanj 4 petine zemljiškega davka.

Splošno pravilo, ki ga je postavila februarska ustava in je poznalo le dve izjemi (v Galiciji in Dalmaciji), je bilo, da je veleposestvo v vsaki deželi (v kolikor ni bilo še posebnih privilegiranih skupin) en sam volilni okraj in eno samo volilno telo z voliščem praviloma v deželnem glavnem mestu. To se pravi, da so veleposestniki iz vse dežele skupaj volili celotno število poslancev svoje kurije. Tako je recimo na Češkem, ki je imela največji deželni zhor in veliko veleposestniško zastopstvo, moral vsak veleposestnik-nefidejkomisnik (lastniki fidejkomisov so imeli svoje posebne poslanca) glasovati za nič manj kot reci in piši 54 poslancev naenkrat.

Ob sistemu absolutne večine, ki je veljal v Avstriji za izvolitev poslancev, je to pomenilo, da so v vsaki deželi vsi veleposestniški

poslanci (ne upoštevaje privilegiranih skupin) pripadali eni stranki (v kolikor ni prišlo do kakih posebnih volilnih kompromisov). Tudi to je pomenilo krepitev »nemškega elementa« oziroma vseh ekonomsko močnejših političnih in nacionalnih taborov. V deželah, ki so bile narodnostno mešane, a imele nemško večino, je bila s tem za vselej zagotovljena izvolitev kandidatov nemškega veleposestva. Slovenci na Štajerskem in Koroškem ali npr. Italijani na Tirolskem bi mogli biti ekonomsko Nemcem povsem enakovredni, pa bi v veleposestvu kljub temu ne mogli imeti niti enega poslanca, ker so bili pač v številčni manjšini. Ekonomsko šibkejšemu taboru bi ob razdelitvi veleposestva na teritorialne volilne okraje morebiti vendarle kdaj uspelo, zmagati v kakem okraju — ob enotnem volilnem okraju za vso deželo pa je bilo to kratkomalo nemogoče.

Princip enega volilnega okraja in absolutne večine je ostal značilen za veleposestniško kurijo vse do konca. Državnozbornski volilni red iz leta 1873 se je v vsem držal teh načel (le Galicija je imela 20 volilnih okrajev). Pozneje so bile sicer izvršene nekatere spremembe, tako npr. so uvedli več volilnih okrajev za državnozbornske volitve na Češkem leta 1882, za deželnozbornske volitve na Tirolskem leta 1914, ali pa proporcionalne volitve v veleposestvu za deželnozbornske volitve na Moravskem leta 1905. Vse te spremembe, ki so bile v korist šibkejšim strankam, pa so bile uvedene le v majhnem številu dežel in v glavnem šele v zadnjem obdobju pred prvo svetovno vojno. V večini dežel so še vedno ostali v veljavi stari schmerlingovski principi. Ti so veljali vseskozi tudi za vse naše dežele — z eno samo, toda pomembno in zgodnjo izjemo na Goriškem.

Z zakonom 12. junija 1866 sta bila ustvarjena na Goriškem za veleposestvo dva volilna okraja. Prvi je obsegal mesto Gorico, politične okraje (v poznejši terminologiji: sodne okraje) Goriško okoličico, Bovec, Tolmin, Cerkno, Kanal, Ajdovščino, Komen in Sežano ter tedanje občine Devin, Doberdob in Opatje Selo iz tržiškega okraja ter Biljano in Dolenje iz krminskega okraja. Drugi je obsegal tedanje politične okraje Gradišče, Červinjan, Tržič in Krmin razen naštetih petih občin zadnjih dveh okrajev. Ta razmejitev je v celem ustrezala narodnostni meji; občine, ki so imele slovensko večino

prebivalcev, so prišle z Gorico vred v prvi volilni okraj — občine, ki so imele italijansko večino, pa v drugega.³ Tako se je torej veleposestvo ločilo na dva dela, na »slovensko« in »italijansko« veleposestvo, kakor sta se potem v praksi navadno imenovala.

Seveda pa to ni bila nacionalna razmejitev v smislu poznejših nacionalnih kurij, kakor so bile uvedene npr. na Moravskem. Za uvrstitev v prvi ali drugi volilni okraj ni odločala narodnost veleposestnika, ampak lega njegove posesti v tem ali onem okraju. Če pa je imel posest v obeh okrajih, je volil tam, kjer je plačal več davka.

Vsak od obeh okrajev je volil po 3 poslance. Cenz v italijanskem okraju je ostal (do leta 1907) 100 gld, v slovenskem je bil znižan na 50 gld.

Ta reforma je imela izredno velik pomen. Z njo so bili Italijanom odvzeti trije mandati v veleposestvu. Italijanska večina v deželnem zboru pa je bila zmanjšana od 14 : 7 na 11 : 10 (brez škofovega virilnega glasu).

Kakor se v celem ne nameravamo spuščati v vprašanje, odkod in kako so nastale različne volilne preosnove in kako so potekale politične borbe zanje, se moramo vendarle nekoliko ustaviti pri tej goriški reformi, ki je bila tako rekoč edina v vsej avstrijski zgodovini napravljena v korist Slovencev. Res je, da so volilne reforme na sploh prinašale Slovencem koristi in da so krepile njihovo zastopstvo, a do njih je prišlo pod pritiskom celotnega boja za splošno volilno pravico, za demokratizacijo parlamenta, za odpravo privilegiranih razredov — boja, ki je zahteval sprememb v vseh deželah, tako nemških kot slovenskih in drugih, in ki je kot posledico prinašal krepitev slovenskih mandatov, niso pa bile to nikake posebne koncesije Slovencem.

Goriška reforma leta 1866 ni spadala v vrsto takih reform. V svojem času (v šestdesetih letih) je povsem osamljena in izjemna. Prinesla ni nobene demokratizacije volilnega sistema, z razdelitvijo veleposestva v dva volilna okraja pa je povsem nasprotovala principom ureditve veleposestniške kurije, kakor jih je prinesla februarska ustava. Sprejeta je bila v goriškem deželnem zboru 3. januarja 1866 z neznatno večino 11 : 10, z glasovi nadškofa Gollmayerja, konservativnega Italijana dr. Doliaca, veleposestnika grofa

Paceja, nemškega uradnika Grossmanna in slovenskih poslancev.⁴ V burni diskusiji sta zelo značilni dve izjavi. Carlo Doliac je poudaril pred glasovanjem: »Izjavljam nazadnje, da je predlog odbora politične važnosti in da ni dober Avstrijec oni, ki ne glasuje zanj.«⁵ Tedanji deželni glavar grof Viljem Pace je naknadno izjavil v obrambo svojega stališča: »Več kot 200 let sledi moja rodbina isti zastavi. Nikdar nisem bil človek različnih barv. Od svoje otroške dobe pa do zdaj sem priznaval eno samo zastavo, ki sem ji vedno sledil in jo visoko dvigal — to je zastava mojega cesarja, to je zastava Avstrije, ki ji bom sledil do svoje smrti.«⁶ Zakon je dobil cesarjevo sankcijo 12. junija 1866, to je osem dni pred italijansko vojno napovedjo (20. junija).

Vsa ta dejstva nas silijo k trditvi, da je prišlo do volilne reforme, ker se je avstrijska vlada takrat bala italijanske nevarnosti, v času, ko je grozila nova vojna z Italijo, v času, ko bi prevelika italijanska večina v goriškem deželnem zboru utegnila postati avstrijski vladi nerodna in neprijetna.

Za volitve v državni zbor (1873—1907), kamor je celotno goriško veleposestvo volilo enega poslanca, sta bila slovenski in italijanski del združena v enem samem volilnem okraju (s cenom 100 gld v italijanskem in 50 gld v slovenskem delu, kakor je bilo določeno leta 1866).

Tako v volilni pravici kot v načinu glasovanja je imela veleposestniška kurija nekaj privilegijev, ki jih drugi volilni razredi niso poznali. Tako se v veleposestvu ni zahtevalo osebno glasovanje. Veleposestnik je mogel glasovati tudi po pooblaščenju. Ta pooblaščenec je moral biti sam volilni upravičenec v veleposestniškem volilnem razredu. Vsak udeleženec pri volitvah je smel zastopati le enega odsotnega upravičenca. Ženske so imele v veleposestvu vseskozi volilno pravico. Ko so jo v drugih volilnih razredih izrecno izgubile, so jo v veleposestvu izrecno ohranile. Pravice osebnega glašovanja pa niso imele; morale so poslati pooblaščenca. Tudi juridične osebe so imele v veleposestvu vseskozi volilno pravico.

Od splošnih pogojev volilne pravice moramo omeniti, da se je zahtevala v veleposestvu poleg avstrijskega državljanstva polnoletnost in pozneje tudi samopravnost.

Veleposestniški volilni imeniki so bili pred volitvami objavljeni v deželnem listu (na Kranjskem v *Laibacher Zeitung*), za reklamacije pa je bil že leta 1861 določen štirinajstdnevni rok — tudi to je bilo favoriziranje pred drugimi volilnimi razredi.

Glasovanje je bilo tudi v veleposestvu v začetku javno (ustno). Tajno (pismeno) glasovanje je bilo v naših deželah uvedeno istočasno kot v mestni kuriji.

Ker se z volitvami v privilegiranih volilnih razredih ne bomo podrobneje ukvarjali, naj na tem mestu na kratko navedemo glavne značilnosti volitev v veleposestvu v naših deželah.

Število volilnih upravičencev v veleposestniškem volilnem razredu se je gibalo na Štajerskem med 158 (leta 1874) in 214 (leta 1894), na Koroškem med 90 (leta 1881) in 118 (leta 1910), na Kranjskem med 77 (leta 1913) in 126 (leta 1866). Medtem ko je bilo na Štajerskem in Koroškem (ob stalnem nihanju) število volilnih upravičencev v zadnjem obdobju (od devetdesetih let do svetovne vojne) nekoliko višje kot v prvem času, je na Kranjskem v zadnjem obdobju precej padalo. V Istri se je število volilnih upravičencev gibalo med 101 (leta 1885) in 155 (leta 1861). Na Goriškem je v italijanskem veleposestvu nihalo med približno 150 in 200, se precej dvigalo po znižanju cenza leta 1907 ter doseglo leta 1913 višek, okrog 260.⁷ V slovenskem veleposestvu je bilo volilnih upravičencev do srede osemdesetih let med 150 in 200, od srede osemdesetih let do konca stoletja okrog 300. Nato pa je število upravičencev precej naglo padalo, od nekaj preko 200 leta 1900 na nekaj preko 100 leta 1913.⁸

Svoje zastopstvo so imeli Slovenci v veleposestniški kuriji deželnega zbora le na Goriškem. Tu so bili od leta 1867 naprej stalno voljeni po trije slovenski poslanci. Volitve so bile redkokdaj soglasne. V zadnjem času pred prvo svetovno vojno so tudi volitve v veleposestvu dobile značaj boja med liberalno in klerikalno stranko. Pri tem so zmagovali liberalci, razmerje med številom glasov pa je bilo takole:

	udeležba	liberalci	klerikalci
7. 3. 1908	126	73—70	50—49
30. 10. 1909	111	59—58	52—51
23. 4. 1910	113	60—58	55—52
10. 8. 1913	95	78—68	26—15

Od leta 1885 dalje so se Slovenci udeleževali tudi volitev v državni zbor, kjer je italijansko in slovensko veleposestvo sestavljalo en sam skupen volilni okraj. Razmerje med volilnimi upravičenci enega in drugega dela je bilo različno, vendar je v devetdesetih letih štel slovensko veleposestvo več veleposestnikov kot italijansko. Seveda pa vsi upravičenci v slovenskem delu niso bili Slovenci; število italijanskih in drugih upravičencev tu ni bilo tako majhno.⁹ Za zmago v celem veleposestvu je bilo vedno treba pridobiti tudi določeno število furlanskih veleposestnikov.¹⁰ Ob državnoborskih volitvah so dosegli Slovenci takole število glasov:

	upravičencev	udeležba	slov. kand.
1885	375	323	107
1891	444	367	198
1897	443	404	183
1901	330	250	62

Zmagali so leta 1891 ter tako imeli za šest let svojega državnega poslanca v veleposestniški kuriji.

Udeleževala se je slovenska narodna stranka volitev v veleposestvu tudi na Kranjskem. Pri deželnozborskih volitvah so nastopili prvič na nadomestnih volitvah 1866, potem pa na splošnih volitvah januarja 1867, 1870, 1871, 1877 in 1883. Pri državnoborskih volitvah so postavili kandidate leta 1879, 1885 in 1891. Dosegli so povprečno okrog tretjino oddanih glasov (navadno okrog 20). Največji uspeh so doživeli pri deželnozborskih volitvah leta 1883, ko so (ob rekordni volilni udeležbi) zbrali 46 od 100 glasov in je bilo za dvoje mest potrebno celo drugo glasovanje. Po letu 1883 v deželnem ter 1891 v državnem merilu se slovenska stranka volitev v veleposestvu na Kranjskem ni več udeleževala. Odtlej so prihajali nemški ustavoverni veleposestniki sami na volišče ter soglasno volili svoje kandidate.

Če je v volilnih bojih v veleposestvu nastopala le ena stranka, je bila volilna udeležba navadno zelo nizka. Tako je npr. na Štajerskem v zadnjih desetletjih znašala redno pod polovico upravičencev, včasih celo znatno pod polovico.

Možnosti glasovanja po pooblaščenih so se veleposestniki v veliki meri posluževali. Od volilnih udeležencev je navadno bila le polovica fizično prisotnih.

TRGOVSKO-OBRTNE ZBORNICE

Da bi bili zastopani »interesi trgovine in obrti vseh kronovin«, so bile leta 1850 osnovane trgovsko-obrtne zbornice.¹¹ To so bile voljene institucije, katerih delokrog so bile cele dežele ali pa deli dežel. Vsaka zbornica je imela določeno število članov (od 10 do 30) in polovico toliko namestnikov. Zakon iz leta 1868 je trgovsko-obrtne zbornice reorganiziral ter namesto članov in namestnikov uvedel prave in dopisne člane. Pravi člani, bilo jih je 16 do 48, so bili voljeni, dopisne člane pa je izbrala vsaka zbornica in v zbornici niso imeli glasovalne pravice. Volilni redi za volitve v trgovsko-obrtne zbornice so se večkrat spreminjali.¹² V glavnem so imeli pravico voliti člane trgovsko-obrtnih zbornic trgovci, industrialci in obrtniki ter lastniki rudnikov s področja zbornice, in sicer tako, da je vsaka skupina in v vsaki skupini vsaka kategorija (kategorije so bile sestavljene po velikosti obratov oziroma davčni obveznosti) volila določeno število članov zbornice. Kakor pri občinskih, deželnih in državnih volitvah je tudi pri volitvah v trgovsko-obrtne zbornice veljala neeaka volilna pravica. Majhno število premožnih veletrgovcev ali veleindustrialcev je volilo približno enako število predstavnikov kakor daleko številnejši mali trgovci ali mali obrtniki.

Na področju naših dežel je bilo ves čas (1850—1918) sedem trgovsko-obrtnih zbornic. Dve sta bili na Štajerskem, ena v Gradcu za področje graškega in mariborskega okrožja, druga v Leobnu za področje bruškega okrožja. V Celovcu je bila trgovsko-obrtna zbornica za vso Koroško, v Ljubljani za vso Kranjsko, v Gorici za vso Goriško, v Trstu za tržaško ozemlje ter v Rovinju za vso Istro.

Schmerlingove volilne ureditve so dale trgovsko-obrtnim zbornicam pravico voliti poslance v deželne zbore. Graška, leobenska in celovška zbornica so volile po tri, ljubljanska, goriška in rovinjska po dva poslanca. Le tržaška zbornica pri volitvah v mestni svet, ki je bil tudi deželni zbor za tržaško ozemlje, ni bila udeležena (tržaška ustava je bila iz leta 1850); šele ob reformi volilnega reda v letu 1908 je dobila to pravico in je volila v novi osemdesetčlanski mestni svet 4 mestne svetovalce.

V državni zbor so volile (1873—1907) po enega poslanca graška, leobenska, celovška in tržaška zbornica. Ostale tri so volile skupaj z mestno kurijo.

Volilno pravico so imeli po določbah leta 1861 člani in namestniki; po reorganizaciji zbornic v letu 1868 so jo imeli pravi člani.

Pri volitvah v državni zbor in deželne zbore trgovsko-obrtne zbornice niso bile vezane na svoje člane, ampak so lahko izvolile kogarkoli, ki je imel v deželi oziroma državi pasivno volilno pravico.

Od vseh zbornic, ki so zajemale slovensko področje, je bila le kranjska v slovenskih rokah in je volila v deželni zbor slovenske poslance od leta 1866 naprej, z edino izjemo deželnozborskega obdobja 1877—1883. Vse ostale je obvladovala nemška oziroma italijanska buržoazija.

MESTO IN VAS

V favoriziranju mest pred vasjo ne pomenja avstrijski volilni sistem ničesar posebnega, nobene izjeme v takratni Evropi. Tako favoriziranje so poznali tudi v državah, ki niso imele sistema kurij. Anglija je oddavna razlikovala med mesti (boroughs) in podeželjem (counties). Po norveški ustavi iz leta 1814 je bilo razmerje med številom poslancev mest in podeželja določeno na 1 : 2, mesta pa so imela tedaj šele nekaj preko 10 % prebivalstva.¹ Na Švedskem je bil parlament do leta 1866 sestavljen iz štirih stanov, po letu 1866 pa je bila v drugi zbornici prav tako razlika med mestom in vasjo. Mesta so imela 55, dežela 135 poslancev, mesta povprečno enega na 10.000 prebivalcev, dežela enega na 27.000 prebivalcev.²

To razlikovanje, kakor je bilo v skladu s srednjeveško tradicijo, je predvsem ustrezalo potrebam liberalne buržoazije. Dajalo naj bi mestnim zastopnikom večjo veljavo v parlamentu. Za mesta je bilo namreč precej gotovo, da bodo volila liberalno, podeželje pa je utegnilo glasovati konservativno. Tudi v Avstriji se je leta 1849 kromeriški ustavni odbor pri razpravljanju o novem sistemu odločil za favoriziranje mest, prav iz strahu, da ne bodo kmetje pošiljali konservativnih poslancev v parlament.³

Favoriziranje mest v februarški ustavi je imelo deloma isto vlogo kakor v drugih državah tedanje Evrope, to je, povečanje mandatov liberalnega tabora, deloma pa tudi povsem svojo, avstrijsko: okrepitev nemških pozicij v parlamentu in deželnih zborih. Na nemških narodnostnih tleh so bile v mestih močne nemške gospodarske in politične pozicije.

Razmerje med mestom in vasjo se je kazalo predvsem v naslednjem: Prvič so bila mesta izločena iz kmečke okolice, iz kmečkih volilnih okrajev ter so volila zase poslance v deželne zbore ali državni zbor. Drugič so imeli mestni volilni okraji znatno nižje

število prebivalcev kakor podeželski, bili so zastopani daleko ugodneje. Poleg tega so po Schmerlingovem volilnem postopku le mesta volila direktno, podeželje pa je glasovalo preko volilnih mož. Pismo in tajno glasovanje se je prej uveljavilo v mestih kot na kmetih.

Naslednja razpredelnica nam prikazuje razmerje med prebivalstvom in številom poslancev mestnih in kmečkih volilnih okrajev v deželnih zborih naših dežel v času od februarskega parlamenta do velikih reform.

	A	K	M	M %	PM %
Štajerska:					
1869	1.131.309	945.902	185.407	16 %	45 %
1900	1.347.155	1.054.105	293.050	22 %	
Koroška:					
1869	336.400	291.037	45.363	13 %	39 %
1900	367.324	301.579	65.745	18 %	
Kranjska:					
1869	463.273	414.506	48.767	11 %	33 %
1900	505.460	441.215	64.245	13 %	
Goriška:					
1869	204.076	165.413	38.663	19 %	38 %
1900	232.897	180.757	52.140	22 %	
Istra 1861:					
1869	245.905	174.687	80.218	31 %	40 %
Istra 1870:					
1869	254.905	167.087	87.818	34 %	48 %
1900	345.050	216.013	129.037	37 %	

A: prebivalstvo cele dežele 1869 in 1900¹

K: prebivalstvo kmečke kurije

M: prebivalstvo mestne kurije

M %: prebivalstvo mestne kurije v % od celotnega prebivalstva

PM %: število poslancev mestne kurije v % od skupnega števila poslancev mestne in kmečke kurije

Na enega poslanca je prišlo prebivalcev:

		v mestni	kmečki kuriji
Štajerska	1869	9.758	41.126
	1900	15.423	45.830
Koroška	1869	5.040	20.788
	1900	7.305	21.541

		v mestni	kmečki kuriji
Kranjska	1869	6.095	25.906
	1900	8.030	27.575
Goriška	1869	7.732	20.676
	1900	10.428	22.594
Istra 1861	1869	10.027	14.557
Istra 1870	1869	7.983	13.923
	1900	11.730	18.001

Pri Istri smo upoštevali stanje po februarjem deželnem redu in po reformi leta 1870, ki je za troje mest zvišala zastopstvo mestne kurije.

Na žalost se moramo za primerjavo posluževati številke iz leta 1869, ki kažejo stanje že skoraj deset let po februarški ustavi. Toda podatkov za leto 1857, ki bi nam mnogo bolj ustrezali, ne moremo navajati, ker za posamezne kraje niso bili objavljeni. Brez takih podatkov pa se število prebivalcev kmečke in mestne kurije ne da izračunati.

Po štetju leta 1869 in po volilnih okrajih, kakor so bili leta 1861, je živel v področjih z mestno volilno pravico na Štajerskem 16 % prebivalstva, na Koroškem 13 %, na Kranjskem pa samo 11 %. Na Goriškem je bil ta delež precej višji, 19 %, medtem ko je bil v Istri naravnost neverjetno visok (31 %, po volilni reformi leta 1870 celo 34 %). Vendar tako velikemu deležu prebivalstva mestne kurije na Goriškem in posebej v Istri ni bil vzrok gospodarski razvoj in s tem rast in koncentracija mestnega prebivalstva. Tu se je le pojavljal drugačen tip mest in trgov, kakor pa so bili po drugih naših deželah. To so bila velika furlanska in istrska središča, v katerih je živel precejšnje število prebivalstva, ki pa se je v zelo veliki meri ukvarjalo s poljedelstvom, ribištvom in podobnim in torej ni predstavljalo modernega mestnega življa.⁵ Medtem ko je bilo na primer na vsem Štajerskem, Kranjskem in Koroškem leta 1869 samo deset mest in trgov s preko 3.000 prebivalcev, jih je bilo na Goriškem in v Istri, torej na mnogo manjšem področju, tudi deset.⁶ Toda teža, gospodarski pomen in veljava teh zadnjih je bila mnogo manjša. Nekaj povečuje procent prebivalstva mestne kurije na Goriškem in posebej v Istri seveda tudi dejstvo, da so volile v mestni kuriji furlanske mestne in trške občine v svojem celnem obsegu, ne pa le mestna in trška naselja, v Istri pa cele ka-

tastrske občine, ne le mesta in trgi. Seveda je na velikost mestne kurije vplival tudi izbor krajev, ki so bili sprejeti v mestni volilni razred; kriterij izbora je bil namreč po posameznih deželah precej različen, najstrožji pa je bil na Kranjskem. O tem bomo govorili še posebej.

Če primerjamo povprečno število prebivalcev na enega poslanca, vidimo, da je na Kranjskem, Koroškem in Štajerskem veljal en mestni poslanec nekako za štiri kmečke, na Goriškem pa nekaj manj kot za tri. Le v Istri je bila razlika dokaj majhna, tu ni veljal mestni poslanec po prebivalstvu niti za poldruga kmečkega. Delež mestnega volilnega razreda v celotnem prebivalstvu dežele se je tekom let precej dvignil, kakor nam kaže primerjava z letom 1900, zadnjim štetjem pred veliko reformo deželnih zborov. Prebivalstvo v mestnih naseljih je pač mnogo bolj naraščalo kakor pa na deželi. Seveda to ne velja za vse kraje, ki so bili vključeni v naše mestne kurije. Med njimi je bila celo večina takih, ki niso napredovali, ampak stagnirali ali nazadovali. Dvig deleža mestne kurije v celotnem prebivalstvu gre predvsem na račun naraščanja glavnih in večjih mest. Z naraščanjem prebivalstva v mestni kuriji se je seveda manjšalo favoriziranje mestne kurije v primerjavi s kmečko. Če je (v primerjavi s prebivalstvom) veljal na Štajerskem leta 1861 en poslanec mestne kurije za štiri poslance podeželja, je leta 1900 veljal le še za tri.

Ob uvedbi direktnih volitev v državni zbor leta 1873 je bila moč mestne kurije v novem državnem zboru okrepljena, tako v primerjavi s prejšnjim, indirektno voljenim državnim zborom, kakor v primerjavi z deželnimi zbori. Poslancev mest in podeželja skupaj je bilo 247, od tega je bilo 116 ali 47 % poslancev mestne kurije, 131 ali 53 % pa poslancev kmečke kurije (v deželnih zbori je bilo 1861 celotno razmerje 263 : 393). Od prebivalstva vseh »v državnem zboru zastopanih kraljestev in dežel« (leta 1869) je živelo po ne povsem točnih podatkih centralne statistične komisije v mestnih volilnih okrajih 19 %, v kmečkih volilnih okrajih pa 81 %.⁷ Delež mestnega prebivalstva je bil v resnici še nekoliko nižji. Po gornjih podatkih je prišlo povprečno na enega mestnega poslanca 33.307 prebivalcev, na enega kmečkega pa 125.561, torej slabih štirikrat toliko.

Za naše dežele lahko navedemo točne podatke:

	A	K	M	M %	PM %
Štajerska:					
1869	1,131.309	940.500	190.809	17 %	47 %
1900	1,346.719	1,046.843	299.876	22 %	
Koroška:					
1869	336.400	291.037	45.363	13 %	43 %
1900	363.022	300.991	62.031	17 %	
Kranjska:					
1869	463.273	416.104	47.169	10 %	38 %
1900	505.460	441.215	64.245	13 %	
Goriška:					
1869	204.076	162.386	41.690	20 %	33 %
1900	230.491	176.688	53.803	23 %	
Istra:					
1869	254.905	169.912	84.993	33 %	33 %
1900	336.485	218.942	117.543	35 %	

A: prebivalstvo cele dežele 1869 in 1900*

K: prebivalstvo kmečke kurije

M: prebivalstvo mestne kurije

M %: prebivalstvo mestne kurije v % od celotnega prebivalstva

PM %: število poslancev mestne kurije v % od skupnega števila poslancev mestne in kmečke kurije

Trst, ki ga v tabeli nismo upoštevali, je v celoti pripadal v mestno kurijo.

Na enega poslanca je prišlo prebivalcev (štetje 1869):

	v mestni	kmečki kuriji
Štajerska	23.851	104.500
Koroška	15.121	72.759
Kranjska	15.723	83.220
Goriška	41.690	81.198
Istra	84.993	84.856

Podatki nam kažejo, da je bil na Koroškem in Kranjskem delež mestne kurije v primerjavi z kmečko v državnem zboru večji kakor v deželnem zboru; en poslanec mestne kurije je veljal na Kranjskem dobrih petkrat, na Koroškem pa slabih petkrat toliko kot poslanec podeželja. Na Štajerskem je bilo razmerje približno isto kot v deželnem zboru. Na Goriškem in v Istri pa je bila mestna kurija v državnem zboru manj favorizirana kot v deželnem. Posebej iz-

jemen položaj je bil v Istri. Tu je prebivalstvo mestne kurije znašalo ravno tretjino vsega prebivalstva dežele in, kar se tiče prebivalstva, mesto ni bilo favorizirano pred vasjo. Ob razvoju prebivalstva, ki je hitreje naraščalo v mestni kuriji, lahko za dobo okrog leta 1900 celo rečemo, da je bilo istrsko podeželje v državnem zboru ugodneje zastopano kakor mestna kurija. To pa je bil pač povsem edinstven primer.

Volilna razlika med mestom in vasjo z uvedbo splošne kurije nikakor ni izginila. Ohranila se je tudi v splošnem volilnem razredu, dasi ne vedno in povsod.

Državnozborna splošna kurija iz leta 1896 ni poznala razlike med mestom in vasjo. V kolikor so imela največja mesta svoje poslance (Dunaj 5, Praga 1 in Trst, ki je bil samostojna dežela, 1), je bilo to povsem v skladu z njihovim številom prebivalstva (in v Trstu s funkcijo mesta kot dežele), vsa ostala mesta pa so volila skupaj s svojo podeželsko okolico.

Pri državnozbornem volilnem redu iz leta 1907 so po različnih deželah različno postopali. Razlikovanje med mestnimi in kmečkimi volilnimi okraji je bilo ohranjeno na Češkem, Moravskem in v Šleziji, v Galiciji in Bukovini, v Spodnji in Zgornji Avstriji, na Salzburškem, Tirolskem in Predarlskem, ter od naših dežel na Štajerskem. V teh 11 deželah je bila ohranjena stara razlika med mestom in vasjo; mesta so vseskozi volila zase, ločeno od svoje kmečke okolice. Na Koroškem, Kranjskem in Goriškem ni bilo razlike med mestom in vasjo, razen da so deželna glavna mesta bila povsod volilni okraj zase. V dveh deželah, v Dalmaciji in Istri med mestom in vasjo ni bilo prav nobene razlike. Tu tudi glavna mesta niso volila posebej.

Razporeditev mestnih in kmečkih volilnih okrajev po posameznih deželah je bila po podatkih Österreichische Statistik sledeča:⁹

	P	M	K	M %	PM	PK
Češka	130	60	70	46 %	36,0	58,7
Moravska	49	20	29	41 %	36,9	58,4
Šlezija	15	6	9	40 %	35,0	47,2
Galicija	106	34	72	32 %	28,3	87,8
Prenos:	300	120	180	—	—	—

	P	M	K	M %	PM	PK
Odnos:	300	120	180	—	—	—
Bukovina	14	4	10	29 %	31,3	59,8
Sp. Avstrija	64	43	21	67 %	44,4	45,1
Zg. Avstrija	22	6	16	27 %	31,3	38,3
Salzburška	7	3	4	43 %	23,5	29,1
Tirolska	25	7	18	28 %	25,9	36,1
Predarlška	4	1	3	25 %	26,4	30,8
Štajerska	30	11	19	37 %	34,8	49,0
Koroška	10	1	9	10 %	23,3	37,5
Kranjska	12	1	11	8 %	35,6	42,6
Goriška	6	1	5	17 %	23,8	40,3
Istra	6	—	6	—	—	56,0
Dalmacija	11	—	11	—	—	53,2
Trst	5	4	1	80 %	29,7	32,4
	516	202	314	39 %	35,4	58,7

- P: število poslanskih mest
M: število mestnih mandatov
K: število podeželskih mandatov
M %: odstotek mestnih mandatov od skupnega števila poslanskih mest
PM: na enega poslanca mestnih volilnih okrajev pride povprečno domačega prisotnega prebivalstva 1900 (v tisočih)
PK: na enega poslanca podeželskih volilnih okrajev pride povprečno domačega prisotnega prebivalstva 1900 (v tisočih)

V mestih volilnih okrajev je živelo v celem 28 % prebivalcev, poslanecev mestnih okrajev pa je bilo 39 % vseh poslancev v parlamentu. Mesta so bila torej še vedno favorizirana, a vendar znatno manj kakor pa v kurialnem parlamentu mestna kurija proti kmečki.¹⁰

Štajerska, ki jo edino od naših dežel lahko primerjamo s prejšnjim stanjem, ker je edina ohranila razliko med mestom in vasjo, je imela prej (od skupnega števila poslancev mestne in kmečke kurije v državnem zboru) 47 % mestnih poslancev, zdaj le 37 %, prebivalstvo mestnih okrajev pa je prej znašalo 22 % (1900), zdaj pa 29 %.

Ob deželnozborskih volilnih reformah v začetku stoletja so ponekod prenesli razlikovanje med mestom in vasjo v splošno kurijo, ponekod pa ne. Koroška (1902) in Goriška (1907) nista poznali absolutno nobene razlike med mestom in vasjo, tudi glavna mesta so volila skupaj s podeželjem. Štajerska ob svoji prvi reformi

(1904), Kranjska (1908) in Istra (1908) tudi nista delali razlike, le Gradec, Ljubljana in Pula so bili posebni volilni okraji. Pač pa so razdelili na Štajerskem ob drugi volilni reformi (1909) splošno kurijo na mestne in kmečke volilne okraje. Isti kraji, ki so volili v mestni kuriji, so volili tudi v mestnih okrajih splošne kurije. Prebivalstvo mestnih okrajev je znašalo 337.351 ali 26 %, od celotnega števila poslancev splošne kurije pa je imelo 4 ali 40 %. V mestnih okrajih je prišel en poslanec na 84.338 prebivalcev, v kmečkih na 162.662.

Ogledati si moramo še odnose med mestno in kmečko kurijo v deželnih zborih po reformah, o katerih smo zdaj govorili.

	A	K	M	M %	PM %
Štajerska . . .	1.313.325	975.974	337.351	26 %	50 %
Koroška . . .	367.324	301.579	65.745	18 %	40 %
Kranjska . . .	505.460	441.215	64.245	13 %	39 %
Goriška . . .	231.050	167.234	63.816	28 %	33 %
Istra . . .	335.965	210.115	125.850	37 %	48 %

A: prebivalstvo cele dežele 1900¹¹

K: prebivalstvo kmečke kurije

M: prebivalstvo mestne kurije

M %: prebivalstvo mestne kurije v % od celotnega prebivalstva

PM %: število poslancev mestne kurije v % od skupnega števila poslancev mestne in kmečke kurije

Na enega poslanca je povprečno prišlo prebivalcev:

	v mestni	kmečki kuriji
Štajerska	12.048	34.856
Koroška	6.574	20.105
Kranjska	6.424	27.575
Goriška	12.763	16.723
Istra	8.989	14.007

Če primerjamo to razmerje z onim iz leta 1861, vidimo, da se je razlika v celem zmanjšala, dasi je bila še vedno znatna. Na Koroškem je veljal pred prvo svetovno vojno en mestni poslanec za dobre tri podeželske, na Štajerskem za slabe tri (leta 1861 v obeh deželah za štiri). Na Kranjskem je bilo razmerje 1 : 4, isto kot leta 1861. Približno enako (1 : 1,5) je bilo razmerje tudi v Istri. Najbolj pa se je zmanjšala razlika na Goriškem, v edini deželi, kjer

je ostalo število mestnih poslancev neizpremenjeno. Povečal pa se je delež prebivalstva mestne kurije, deloma z razvojem prebivalstva, deloma z vključitvijo novih krajev, deloma z novo obmejitvijo mestnih okrajev v slovenskem delu dežele (odslej so volile cele občine).

Odnos med mestom in vasjo je igral v volilnem sistemu zelo važno vlogo. Z izpremembo tega odnosa v volilnem zakonu je bilo mogoče posamezne stranke uničiti ali pa jim zagotoviti večino. V državnem zboru je sedelo do leta 1907 9 slovenskih kranjskih poslancev. Od teh so bili 3 liberalci, 6 klerikalcev. Liberalci so bili iz mestne kurije, klerikalci iz kmečke in splošne. Državnozborna volilna reforma je ukinila razliko med mestom in vasjo na Kranjskem. S to določbo se je zmanjšalo število liberalnih poslancev na enega edinega, zastopnika Ljubljane, ne da bi se moralo razporeženje volilcev le za las spremeniti. Vendar pa ne smemo kar na splošno soditi, da so bile liberalne stranke povsod za posebne mestne volilne okraje. Nemška nacionalna stranka na Koroškem, ki je obvladovala tudi podeželje, je bila npr. zoper to, da se na Koroškem osnujejo posebni mestni državnozborni okraji, kakor so predlagali Slovenci. Slovenci so mislili z izločitvijo večjih centrov od podeželja zmanjšati število nemških glasov in okrepiti položaj slovenske stranke;¹² nemški nacionalisti pa bi imeli od take razmejčitve samo škodo.

Ko se je z uvedbo splošne volilne pravice pojavila na voliščih tudi socialna demokracija kot močna sila, so skušale buržoazne stranke tudi z razmejevanjem med mestom in vasjo zmanjšati možnost njenih volilnih zmag. Lepa rešitev je bila, če so mogli industrijske centre utopiti v kmečkih volilnih okrajih, tako kot npr. v pretežni večini na Slovenskem. Včasih pa so bili ti centri že tako močni, da jih ni bilo več mogoče utopiti in so ogrožali večino v celem okraju. Nemški klerikalci na Štajerskem so zato predlagali vključevanje industrijskih centrov v mestno skupino, da bi tako ohranili podeželje »čisto« in, seveda, zase. Nemški liberalni tabor pa je spet želel ohraniti »čisto meščanski značaj« »svojih« mestnih volilnih okrajev.¹³

Obstoj ali neobstoj posebnih mestnih volilnih okrajev, razmejitev med mestom in vasjo je bila v avstrijskem volilnem sistemu važna tudi zato, ker je veljalo načelo absolutne večine in izoliranih

volilnih okrajev. Ob proporcionalnih volitvah bi mogli npr. liberalci na Kranjskem doseči izven Ljubljane tudi še kak mandat brez posebnih mestnih okrajev — ker pa so bili poslanci voljeni v vsakem okraju zase z absolutno večino, so šli vsi njihovi glasovi izven Ljubljane v nič in je bila njihova parlamentarna eksistenca odvisna od posebnih mestnih volilnih okrajev.

»Mestna kurija«, kakor jo na kratko in navadno imenujemo, v deželnih redih iz leta 1861 ni bila natančno tako imenovana. Poslanci, ki so bili voljeni v tej skupini, so bili označeni v deželnih redih od dežele do dežele nekoliko drugače. V šestih deželah so bili to poslanci »v volilnem redu navedenih mest« (der durch die Wahlordnung bezeichneten Städte), tako na Predarlskem, Moravskem, v Šleziji, Galiciji, Bukovini in Dalmaciji. V dveh deželah so bili to poslanci »v volilnem redu navedenih mest in industrijskih krajev« (Städte und Industrialorte), in sicer v Zgornji Avstriji in na Češkem. V štirih deželah so bili to poslanci »v volilnem redu navedenih mest in trgov« (Städte und Märkte) in sicer v Spodnji Avstriji, na Salzburškem ter v dveh naših deželah: na Štajerskem in na Kranjskem. V dveh deželah so bili to poslanci »v volilnem redu navedenih mest in krajev« (Städte und Orte), in sicer na Tirolskem ter od naših dežel na Koroškem. V dveh deželah, na Goriškem in v Istri, pa so bili to poslanci »v volilnem redu navedenih mest, trgov in industrijskih krajev« (Städte, Märkte und Industrialorte). Te svoje prvotne oznake so do konca obdržale vse naše dežele razen Štajerske, kjer je bila leta 1909 uveljavljena nova formulacija: poslanci »v § 2 deželnozborskega volilnega reda naštetih mest, trgov in občin (industrijskih krajev)« (Städte, Märkte und Ortsgemeinden [Industrialorte]), cel volilni razred pa je uradno dobil naziv volilni razred mest in trgov (Wählerklasse der Städte und Märkte).

Glede državnega zbora se je tako v besedilu § 7 osnovnega zakona o državnem zastopstvu iz leta 1873, kakor v besedilu državnoborskega volilnega reda istega leta uporabljala oznaka »volilni razred mest (mest-trgov-industrijskih krajev-krajev)« (Wählerclassen der Städte [Städte-Märkte-Industrialorte-Orte]).

Kakor nam kažejo že te podrobne oznake iz deželnih redov in osnovnega zakona o državnem zastopstvu, so bile v mestni kuriji v celem upoštevane tri različne pravne kategorije krajev: mesta, trgi in tudi nekatera naselja brez uradnega mestnega ali trškega naslova.

Izbor krajev, ki so jih leta 1861 uvrstili v mestno kurijo, ni bil originalno delo, ampak samo malenkostno popravljen prepis iz nikdar uveljavljenih Bachovih deželnih ustav iz leta 1850. Po skupaj 157 krajev — vsi ti so bili sprejeti v mestno kurijo tudi teh ustavah naj bi volilo v naših deželah v mestni kuriji vsega leta 1861. Dodali so na novo le še tri, od teh na Slovenskem: Kostanjevico in Krško. V mestno kurijo so bila predvsem sprejeta mesta, kraji, ki so nosili mestni naslov, ne glede na velikost in gospodarsko pomembnost. Na ta način je prišlo v mestno kurijo vseh 20 štajerskih mest, od katerih jih je bilo 7 v mariborskem okrožju (Maribor, Brežice, Celje, Ormož, Ptuj, Slovenj Gradec in Slovenska Bistrica), ostala pa v graškem in bruškem; vseh 11 koroških, od katerih so bila na slovenskem ozemlju in njegovem obrobju Celovec, Beljak, Pliberk in Velikovec; vseh 14 kranjskih (Ljubljana, Črnomelj, Idrija, Kamnik, Kočevje, Kostanjevica, Kranj, Krško, Lož, Metlika, Novo mesto, Radovljica, Škofja Loka in Višnja gora), 4 goriška (Gorica, Tržič, Gradež in Gradišče) ter 18 istrskih, od katerih sta bili v slovenskem delu dežele dve, Koper in Piran. Medtem ko so na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem sprejeli v mestno kurijo vsa mesta brez izjeme, je bilo na Primorskem nekoliko drugače. Tu so v Istri izpustili v slovenskem delu Milje, kar nas nedvomno posebej preseneča, saj so bile Milje tako po številu prebivalstva kot po svojem ekonomskem življenju — saj so tu že stale in delale ladjedelnice — nedvomno dokaj pomembnejše od nekaterih drugih mest, kaj šele trgov, ki so prišli v mestno kurijo, v hrvaškem pa Veli Lošinj in Osor. Na Goriškem je manjkal Oglej.

Od trgov niso sprejeli v mestno kurijo vseh ali skoraj vseh, kakor so to napravili pri mestih, ampak so izbirali — toda ne po enotnem kriteriju.

Na Štajerskem so uvrstili od 97 trgov v mestno kurijo 61 takih krajev, torej nekaj manj kot dve tretjini. Kar se tiče slovenskega dela dežele, točneje rečeno, nekdanjega mariborskega okrožja, je bilo razmerje precej drugačno. Tu je prišlo v mestno kurijo 14 trgov: Gornji grad, Laško, Ljubno, Ljutomer, Marenberg (danes

Radlje), Mozirje, Muta, Rogatec, Sevnica, Središče, Šoštanj, Vojnik, Vuzenica in Žalec, v kmečki kuriji pa jih je ostalo 19 (Braslovče, Konjice, Kozje, Lemberk, Lenart v Slovenskih Goricah, Lovrenc na Pohorju, Makole, Pilštanj, Planina pri Sevnici, Podčetrtek, Pod-sreda, Ptujška gora, Rajhenburg (danes Brestanica), Rečica, Studenice, Šentjur pri Celju, Velenje, Veržej in Vitanje).

Če primerjamo trge, ki so dobili volilno pravico v mestni kuriji, s trgi, ki so ostali v kmečki kuriji, po številu prebivalstva, homo ugotovili, da so sprejeli v mestni volilni razred večino trgov, ki so šteli nad 500 prebivalcev, izločili pa večino onih, ki so imeli manj ljudi. (Za primerjavo smo upoštevali štetje iz leta 1869 ter številke, ki jih navaja štajerski šematizem iz leta 1848). Na ta način je bilo izločenih največ trgov v slovenskem delu dežele — na tem področju je bilo namreč tudi največ najmanjših trgov. Je pa meja, ki smo jo navedli, le približna. V podrobni primerjavi nas izbor marsikje preseneča. Tako so ostale v kmečki kuriji Konjice (670 prebivalcev leta 1848, 912 leta 1869), medtem ko so prišli v mestno kurijo vsi drugi trgi iste velikosti in še vrsta manjših. Na drugi strani pa je bila sprejeta v mestno kurijo Vuzenica z manj kot 300 prebivalci (295 leta 1848, 264 leta 1869).

Na Koroškem je bilo 27 trgov. Od teh jih je prišlo v mestno kurijo 13, malo manj kot polovica. Med sprejetimi je navesti Šmohor, Dravograd, Naborjet, Železno Kaplo, Šentpavel in Trbiž, med izločenimi pa Grebinj, Guštanj (danes Ravne na Koroškem) in Labot. Približna meja upoštevanja je bila tudi tu kakor na Štajerskem okrog 500 prebivalcev.

Na Kranjskem so bili upoštevani od 17 trgov samo štirje, Postojna, Ribnica, Trzič in Vrhnika. Celih 13 trgov je ostalo v kmečki kuriji: Bela Peč, Cerknica, Litija, Kropa, Mokronog, Motnik, Planina (na Notranjskem), Radeče, Senožeče, Turjak, Vače, Vipava in Žužemberk. Izbor je bil na Kranjskem precej strožji kakor na Štajerskem ali Koroškem. V mestno kurijo so prišli razen Ribnice, ki je imela med 900 in 1000 prebivalcev (970 po seznamu iz leta 1857,¹⁴ 936 leta 1869), le največji trije trgi, ki so imeli vsi preko 1400 ljudi. Med trgi, ki so ostali v kmečki kuriji, pa jih je imelo 8 nad 500 prebivalcev (Cerknica, Kropa, Mokronog, Planina, Radeče, Senožeče, Vipava in Žužemberk), nekateri med temi tudi preko 1000, kakor recimo Cerknica, Kropa ali Vipava.

Na Goriškem so sprejeli v mestno kurijo vseh 7 trgov: Ajdovščino, Bovec, Kanal, Kobarid, Tolmin, Krmin in Červinjan.

V Istri so dali v mestno kurijo 5 od 7 trgov, med njimi s slovenskega ozemlja Izolo. Neupoštevana dva trga (Žminj in Oprtalj) sta imela oba, kot moremo soditi, pod 500 prebivalcev, vendar pa več kakor Moščenice, ki so jih sprejeli v mestno kurijo.

Od krajev, ki niso nosili ne mestnega ne trškega naslova, so v naših deželah sprejeli v mestno kurijo samo dva kraja na Koroškem: Plajberk in Rute (v beljaškem sodnem okraju). Oba sta bila pravzaprav ena sama celota, velik rudarski center in sta bila tudi združena v eni občini. Rute so imele leta 1869 1969 prebivalcev (Plajberk 842) in so predstavljale za Celovcem, Beljakom, Šentvidom in Volšperkom peto največje naselje na Koroškem — če pa štejemo Plajberk in Rute skupaj, do česar smo nedvomno upravičeni, je bil to po velikosti tretji center, takoj za glavnima mestoma Celovcem in Beljakom. Razen v teh dveh primerih se je torej izbor krajev za mestno kurijo ravnal le po formalnih kriterijih, to je, po mestnem ali trškem naslovu, pridobljenem nekoč v preteklosti, ne pa po tedanji pomembnosti in življenju kraja. Posebej pa je značilna razlika v kriterijih za izbor med Kranjsko in vsemi drugimi našimi deželami. Na Kranjskem je bil izbor izredno oster. Trgi, ki bi po svoji velikosti in pomenu povsod drugod prišli v mestno kurijo, so tu ostali v kmečki. Ta razlika med Kranjsko in sosednjimi deželami je ostala vseskozi, do konca Avstrije.

Prvo in kar se tiče deželnih zborov v 19. stoletju tudi edino spremembo, je izbor krajev, ki so volili v mestni kuriji, doživel leta 1870 v *Istri*. Število krajev, ki so volili v mestni kuriji, so zvišali za 3, torej na 26. Volilno pravico sta dobili leta 1861 pozabljeni mesti Milje in Veli Lošinj ter trg Oprtalj.

Leta 1873 so bile uvedene direktne volitve v državni zbor. V mestno kurijo so bili uvrščeni v glavnem isti kraji kakor so volili v deželnozborskih mestnih kurijah, vendar pa z nekaterimi spremembami, ki so v glavnem razširjale, ponekod pa tudi omejevale volilno pravico krajev v mestni kuriji.

Tako se z letom 1873 začena razlika med državnozborsko in deželnozborsko kurijo: nekateri kraji so odslej za državni zbor volili v mestnem volilnem razredu, za deželni zbor pa v kmečkem ali pa tudi narobe, npr. v Istri, vendar ne na slovenskem ozemlju.

Na Štajerskem so na novo uvrstili v mestno kurijo 10 trgov. Od tega jih je bilo šest, Konjice, Kozje, Lenart v Slovenskih Goricah, Šmarje pri Jelšah, Vitanje in Vransko v slovenskem delu dežele, štirje pa v nemškem. Posebna značilnost teh dodanih krajev je, da so bili razen malega trga Vitanj vsi središča sodnih okrajev. Vransko in Šmarje sta bila dobila trški naslov šele par let pred reformo (Vransko 1868, Šmarje 1871).

Na Goriškem sta dobila volilno pravico v mestni kuriji še Oglej in Sežana. Oglej je bilo po svojem formalnem naslovu edino doslej še neupoštevano mesto, Sežana pa ni imela ne mestnega ne trškega naslova (in ga v stari Avstriji tudi pozneje ni dobila), pač pa je bila središče okrajnega glavarstva. Poleg koroškega Plajberka in Rut je bila to zdaj vse do leta 1907 edina »vas« v naših deželah, ki je volila (za državni zbor) v mestni kuriji.

V Istri so v mestno kurijo uvrstili vse kraje, ki so volili tam po februarškem deželnozborskem volilnem redu, od treh, ki so bili dodani leta 1870, pa so sprejeli le dva, mesti Milje in Veli Lošinj, medtem ko so trg Oprtalj pustili (za državnozborske volitve) v kmečki kuriji.

Na Koroškem in na Kranjskem je ostalo vse pri starem.

Od leta 1873 pa do leta 1907 ni zaznamovati v naših deželah, kar se tiče uvrstitve v mestno kurijo, nobene spremembe. Prvo je prinesla šele velika državnozborska volilna reforma leta 1907. Tedaj so bile kurije, torej tudi mestna, odpravljene. Ostala pa je razlika med mestom in vasjo: v večini dežel so bili ustvarjeni posebni mestni volilni okraji.

V naših deželah so bili pravi mestni volilni okraji uvedeni le na Štajerskem. Ti mestni volilni okraji pa so imeli povsem drugačen značaj v nemškem kot v slovenskem delu dežele.

Na Srednjem in Zgornjem Štajerskem so v mestne volilne okraje uvrstili vseh 65 že prej v mestni kuriji zastopanih mest in trgov. Dodali pa so jim še 23 novih krajev (občin). Od teh so bili 3 trgi, dvanajst pa je bilo krajev (občin), ki niso nosili mestnega ali trškega naslova.

Med temi občinami so bila industrijska središča, železarski centri kakor Donawitz ali Zeltweg, rudarski kraji kakor Fohnsdorf, zdravilišča itd. Izbor sicer ni bil sistematičen ali dosleden. Za marsikateri kraj bi se vprašali, zakaj ga niso upoštevali, če ga pri-

merjamo po prebivalstvu in gospodarski pomembnosti z onimi, ki so bili vključeni. Toda ne glede na vse nedoslednosti je pomenil tak način izbora veliko novost. Prvič so bila v mestne volilne okraje vključena moderna industrijska naselja, ki se niso mogla ponašati z zgodovinskimi trškimi ali mestnimi naslovi.

Povsem drugačne kriterije za uvrstitev v mestne volilne okraje so uporabili na Spodnjem Štajerskem. Tu so vključili v mestno skupino vsega 29 občin. Predvsem so upoštevali vseh 25 občin, ki so imele po statistiki leta 1900 večino prebivalstva z nemškim občevalnim jezikom. Med temi je bilo 15 krajev, ki so bili že od leta 1873 zastopani v mestni kuriji državnega zbora: Brežice, Celje, Konjice, Laško, Lenart v Slov. Goricah, Marenberg, Maribor, Muta, Ormož, Ptuj, Rogatec, Slovenj Gradec, Slovenska Bistrica, Vitanje in Vojnik. 10 občin je volilo prej v kmečki kuriji. Med njimi je bil en trg: Lovrenc na Pohorju ter 9 »navadnih občin«: zdravilišče Rogaška Slatina, občine Studenci, Pobrežje in Razvanje v področju naraščajočega industrijskega Maribora, občina Breg pri Ptuj, občina Gornja Radgona (Gornja Radgona je bila še istega leta 1907 povzdignjena v trg) ter tri občine iz mariborskega sodnega okraja (Zg. Vižinga, Gortina in Sobota), ki jih pač nikakor ne bi mogli šteti med urbana naselja.

Poleg teh 25 »nemških« občin so uvrstili v mestne volilne okraje še Ljutomer, Šoštanj, Sevnico in Vuzenico, štiri občine s slovensko večino po občevalnem jeziku, toda nemško večino ali vsaj velikim številom nemških glasov pri volitvah ter s staro domovinsko pravico v mestni kuriji.

Izpadli so iz mestne skupine vsi ostali kraji, ki so imeli volilno pravico v mestni kuriji toda slovensko večino: Gornji Grad, Kozje, Ljubno, Mozirje, Središče, Šmarje, Vransko in Žalec.

Kakor vidimo iz tega, razmejitev med mestnimi in kmečkimi volilnimi okraji na Spodnjem Štajerskem ni bila izvedena po kriteriju ločitve urbanskih naselij (bodisi po historičnem oziroma pravem bodisi ekonomskem pojmovanju) od kmečke okolice ampak po kriteriju »nacionalnih« volilnih krajev. Ne mesto ali vas, ampak nemška ali slovenska večina, to je odločalo o dodelitvi posameznih občin v mestne ali kmečke volilne okraje.

Ker je bil nemški politični vpliv največji v mestih, je bila opisana »nacionalna« razmejitev v velikem delu tudi razmejitev med

mestom in vasjo. Vendar pa je ravno zaradi »nacionalnega« kriterija večina trgov s slovensko večino izpadla iz mestnih in pripadla kmečkim volilnim okrajem. Kar pa je še mnogo bolj pomembno: na slovenskem ozemlju niso prišli v mestne volilne okraje — razen mariborske okolice (a tudi te ne v celoti) — industrijski kraji, ki niso nosili mestnega ali trškega naslova. Trbovlje so še vedno volile v kmečkem volilnem okraju, medtem ko so bili podobni kraji v nemškem delu dežele v mestnih okrajih.

Naslednje in poslednje spremembe v izboru krajev, ki so volili v mestni kuriji odnosno v mestnih volilnih okrajih ob splošni volilni pravici, so prinesle deželnozborske volilne reforme leta 1907 na Goriškem, leta 1908 v Istri in leta 1909 na Štajerskem. Na Koroškem in na Kranjskem so tudi po deželnozborskih reformah volili v mestni kuriji vse do konca Avstrije natanko isti kraji kakor leta 1861.

Na *Štajerskem* je dobilo volilno pravico v mestni kuriji deželnega zbora (in prav tako v mestnih volilnih okrajih splošne kurije) poleg onih 82 mest in trgov, ki so volili tu že od leta 1861, vseh 10 trgov, ki so bili leta 1873 uvrščeni v državnozborsko mestno kurijo, v deželnem zboru pa so ostali še naprej nezastopani (Konjice, Kozje, Lenart v Slovenskih Goricah, Šmarje pri Jelšah, Vransko in Vitanje v slovenskem delu dežele); vseh 5 trgov, ki so bili v mestno skupino prvič uvrščeni pri državnozborski volilni reformi leta 1907 (Gornja Radgona in Lovrenc na Pohorju iz Spodnje Štajerske); 6 trgov, ki prej ne za deželni zbor ne za državni zbor niso volili v mestni skupini (Braslovče, Rajhenburg, Šentjur pri Celju, Velenje in Veržej na slovenskih tleh); 13 od 28 občin brez mestnega ali trškega naslova, ki so bile leta 1907 za državni zbor vključene v mestno skupino, med njimi Breg pri Ptuj, Rogaška Slatina in Studenci pri Mariboru.

»Nacionalni« kriterij razmejitve med mestom in vasjo, kakor so ga uporabili pri državnozborski reformi leta 1907 v našem delu dežele, zdaj ni bil uporabljen. Trgi, ki so po občevalnem jeziku veljali kot slovenski, so ostali v mestni kuriji in bili celo pomnoženi z novimi, saj je bil v mestni kuriji ustvarjen poseben slovenski volilni okraj. Nekaj nemestnih in netrških občin, ki so po občevalnem jeziku veljale za nemške ter so jih zato leta 1907 vzeli v mestne vo-

lilne okraje, je zdaj ostalo v kmečki kuriji (Zgornja Vižinga, Gortina, Sobota, Razvanje, Pobrežje).

Izbor krajev z volilno pravico v mestni kuriji je bil leta 1909 ožji kakor leta 1907, bolj naslonjen na zgodovinske in pravne privilegije (edino tu je predstavljal neko razširitev proti letu 1907), bolj izbirčen v pogledu novih ekonomskih središč brez mestnega ali trškega naslova. V nemškem delu dežele so izločili 10 občin, med njimi tudi pomembna industrijska središča kakor npr. Fohnsdorf.

V slovenskem delu dežele opazimo isto, samo da se tu kaže še v mnogo ostrejši obliki. Tu so sprejeli v mestno kurijo 5 trgov, ki nikdar prej niso imeli ne državnozborske ne deželnozborske volilne pravice v mestni skupini, med njimi tudi male Braslovče. Kar se tiče občin brez mestnega ali trškega naslova, so bile leta 1907, kakor vemo, sprejete v mestno skupino po »nacionalnem« kriteriju le občine z »nemško« večino, v mestno skupino so torej le tako rekoč »slučajno« prišle tudi nekatere industrijske občine kakor Studenci in Pobrežje. Tu bi bilo torej treba (ko »nacionalni« kriterij ni več veljal) sprejeti v mestno kurijo nove industrijske občine, da bi se postopek v slovenskem in nemškem delu izenačil. Toda to se ni zgodilo. Tudi na Spodnjem Štajerskem niso sprejeli v mestno kurijo v primerjavi z letom 1907 niti ene same nove občine. Izločili so jih pet; toda med njimi ne le občine z več ali manj kmečkim prebivalstvom, ampak tudi industrijsko Pobrežje. Tako je bila tudi na Slovenskem Štajerskem skrčena skupina industrijskih nemestnih in netrških občin, ki je že prej tako rekoč ni bilo. Ostale so v tej skupini vsega le tri občine: Studenci pri Mariboru, Breg pri Ptuj in Rogaška Slatina. Te tri občine so torej zdaj predstavljale vse nemestne in netrške industrijske kraje slovenskega dela Štajerske! Zastonj pa bi iskali v mestni kuriji občino Trbovlje, ki je imela 10.843 prebivalcev (1900) in bila za Gradcem, Mariborom in Donawitzom četrta največja občina na Štajerskem, ki je imela na svojem ozemlju kraja Loka s 4781 ter Retje z 1615 prebivalci, oba z gostoto prebivalstva na hišo, kakor jo je imel na slovenskem Štajerskem samo Maribor. Zastonj iščemo tu občino Hrastnik (takrat imenovano Sv. Lenart) z 2086 prebivalci. Zastonj iščemo tu občino Celje okolica s 5173 prebivalci, kjer je imelo Gabrje 1152 ljudi, ali občine Pobrežje, Radvanje, Tezno v mariborskem področju.

Tako je bil slovenski del dežele znova v neenakem položaju z nemškim, znova povsem drugače obravnavan. V nemškem delu je bilo sprejetih v mestno skupino 10 občin brez mestnega ali trškega naslova, v glavnem industrijskih krajev z Donawitzom na čelu. V teh 10 občinah je živel okrog 33.000 prebivalcev (1900). Naj je bil kriterij izbora še tako pomanjkljiv, nedosleden in zožen v primerjavi z letom 1907 — skupina industrijskih krajev brez naslova je le volila v mestni kuriji. V slovenskem delu dežele pa je štela ta skupina 3 občine s štirimi tisoči prebivalcev. Lahko torej rečemo, da je praktično ni bilo.

Na *Goriškem* so ob reformi leta 1907 dali volilno pravico v mestni kuriji poleg 11 krajev, ki so jo imeli že od leta 1861, še 4 novim. Vsi ti so bili v slovenskem delu dežele, medtem ko v italijanskem delu ni bilo nobene izpremembe. Tudi Oglej, ki je imel v času 1873—1907 volilno pravico v državnozborski mestni kuriji, je ostal za deželni zbor med kmečkimi volilci. Na novo so dobili volilno pravico v mestni skupini: Sežana, središče okrajnega glavarstva, ki je bila 1873 dobila že državnozborsko mestno volilno pravico, Križ pri Ajdovščini, ki so mu bili med tem znova priznali stari mestni naslov, Komen, središče sodnega okraja, ter Nabrežina, izven goriške ožje okolice največji industrijski center na Slovenskem Goriškem. Sežana, Komen in Nabrežina niso bili niti mesta niti trgi.

V *Istri* je volilna reforma leta 1908 pomenila volilno pravico v mestni kuriji za tri nova naselja: Podgrad, središče sodnega okraja, edino tako središče, ki še ni imelo volilne pravice v mestni skupini, je bil med njimi edini v slovenskem delu dežele. Kakor ostali dve naselji ni imel mestnega ali trškega naslova.

V obdobju »ustavnega« življenja, od leta 1861 pa do prve svetovne vojne, je prišlo v gospodarstvu na Slovenskem do ogromnih sprememb. Večina starih središč prejšnjega predindustrijskega obdobja, povezanih s staro trgovino, obrtjo, prometom, manufakturami in železarstvom ni mogla več napredovati in je le še životala naprej. Le tista manj številna stara središča, ki se je v njih naselila industrija ali so kako drugače postala važna središča nove dobe, so mogla biti pomembna tudi v novih kapitalističnih ekonomskih okoliščinah. Izven starih mest in trgov so nastajali novi industrijski centri, vse drugače polni življenja kot marsikatera stara

mesta in trgi. V nasprotju s tem ekonomskim razvojem pa se je v mestni skupini v volilnem sistemu povsem ohranila dominacija starih zgodovinsko-pravnih naselij z mestnim ali trškim naslovom ali upravno funkcijo. Edino izjemo na Slovenskem predstavlja del mariborske okolice in Nabrežina. Jesenice, Trbovlje, Hrastnik, Zagorje, Borovlje, urbanizirana okolica večjih mest Ljubljane, Maribora, Celja, Celovca itd. — vse to je ostalo izven mestne kurije, izven mestnih volilnih okrajev. To je seveda dajalo mestni kuriji poseben značaj in se je nujno kazalo tudi v politični orientaciji.

Kakšna je bila razlika med starimi mesti in trgi ter novimi industrijskimi središči, posebej lepo lahko vidimo iz volilnih rezultatov v nemškem delu Štajerske, kjer se je mestna skupina »modernizirala«. 5. in 6. štajerski volilni okraj, kjer je volila večina zgornještajerskih industrijskih centrov brez mestnega ali trškega naslova, sta imela pri državnozborskih volitvah 1907 in 1911 absolutno socialistično večino. V 7. okraju, kjer so bila v večini stara mesta in trgi Zgornje Štajerske (med katerimi pa so bila nekatera tudi moderna industrijska središča), so imeli socialni demokrati sicer obakrat relativno, ne pa absolutno večino. 4. okraj, kjer so volile predvsem industrializirane občine brez urbarskega naslova iz graškega okoliškega sodnega okraja, je imel obakrat absolutno socialistično večino. 8. in 10. okraj, ki sta bila sestavljena predvsem iz srednještajerskih historičnih mest in trgov, sta bila obakrat v rokah nemških nacionalistov.

V sistemu absolutne večine je mogel obstoj posebnih mestnih volilnih okrajev koristiti tudi socialni demokraciji, predvsem tam, kjer so bila industrijska središča bolj na redko posejana in kjer še niso preobrazila širše kmečke okolice. Seveda bi ta korist veljala samo tedaj, če bi se mestni volilni okraji modernizirali, če bi ne zajemali le historičnih krajev, ampak tudi živa ekonomska središča. To pa se na slovenskem ozemlju ni zgodilo.

Za Štajersko nedvomno lahko trdimo, da je pri državnozborskem volilnem redu 1907 kakor tudi pri deželnozborskem volilnem redu 1909 drugačna razmejitev med mestnimi in kmečkimi volilnimi okraji v nemškem in slovenskem delu dežele škodovala socialni demokraciji v slovenskem delu. Da so bile vključene v mestno skupino že samo Trbovlje, bi se volilni rezultati močno izpremenili.

Vspodnještajerskem mestnem volilnem okraju splošne kurije so dobili leta 1909 glasov:

2371 nem. nacionalist,
2165 soc. demokrat,
1019 slov. liberalec.

Socialnodemokratski kandidat je zmagal šele v ožji volitvi. Zdaj pa prištejmo k tem številkam le še rezultate iz trboveljske občine v kmečki skupini splošne kurije. Slika bi bila takale:

3646 soc. demokrati,
2371 nem. nacionalisti,
1318 slov. liberalci in klerikalci.

Socialnodemokratskemu kandidatu bi manjkalo le malo glasov do absolutne večine. Da torej slovenska socialnodemokratska stranka ni dosegla večjih volilnih uspehov, je v veliki meri kriva konservativna ureditev mestnih volilnih okrajev.

Posebej moramo omeniti problem meje med mestnimi in kmečkimi volilnimi okraji, ki ni bil brez pomena v volilnih bojih, posebej na Kranjskem. Kje je meja med naselji, ki volijo v mestnem volilnem razredu, in med njihovo okolico, ki voli v kmečkem volilnem razredu? Če je neko naselje uvrščeno v mestni volilni razred — ali voli potem v tem razredu samo to naselje v svojih najožjih mejah, ali celotna občina, ki obsega večkrat še precej široko okolico?

To vprašanje v zakonodaji leta 1861 ni bilo rešeno. Zagovorniki obeh nasprotnih stališč so se sklicevali na deželne rede in volilne rede in citirali vsak svoje besedilo. Oni, ki so bili mnjenja, da volijo samo določena naselja v svojih najožjih mejah, so navajali predvsem § 3 volilnega reda (na Kranjskem in Primorskem, § 2 na Štajerskem in Koroškem), ki pravi: »Za volitev poslancev *mest in trgov* tvorijo: deželno glavno mesto Ljubljana en volilni okraj; a) *mesto* Idrija en volilni okraj; b) Kranj, Loka, skupaj en volilni okraj« itd. — povsod brez omenjanja občin. Potem so navajali § 9

(oz. § 8), v katerem je za kmečko kurijo rečeno: »Volilni možje vseh občin, ki leže v enem volilnem okraju (z izjemo *mest* in *trgov*, ki so upravičeni voliti poslanca po § 3) sestavljajo eno volilno telo« — tudi tu je govora o mestih in trgih, ne pa o občinah. Podobno so se sklicevali na § 26 (oz. § 25), ki govori o volilnih imenikih »v vsakem izmed *mest* in *trgov*, navedenih v § 3«, itd. Njihovi nasprotniki, ti, ki so trdili, da mora voliti v mestnem volilnem razredu celotna občina, so se sklicevali na § 3 (na Kranjskem, Štajerskem in Koroškem, § 4 na Primorskem) deželnega reda, kjer je med drugim rečeno, da je deželni zbor sestavljen iz določenega števila poslancev mest in trgov, označenih v volilnem redu, in iz določenega števila »poslancev *ostalih občin*« dežele. Če gre tu, tako so trdili, za *ostale* občine, potem so tudi pri mestih in trgih mišljene občine. Nadalje so se sklicevali na § 13 (na Kranjskem in Primorskem, § 12 na Štajerskem in Koroškem) deželnozborskega volilnega reda, ki pravi, da volijo poslance mest in trgov »vsi oni, . . . za volitev občinskega zastopstva mest in trgov, ki sestavljajo en volilen okraj, upravičeni *občinski člani*, ki a) spadajo v *občinah* s tremi volilnimi razredi . . .« itd. — tudi tu je govora le o občinah in tako je, so trdili, v celem volilnem redu govora le o občinah.¹⁵

Kakor vidimo tudi iz vse te polemike, so bile določbe leta 1861 nejasne in o problemu meje med mestom in vasjo niso govorile ničesar. Reševanje problema je bilo torej prepuščeno praksi, to je, vladnim organom, ki so volitve organizirali in vodili, ter deželnim zborom, ki so potrjevali pravilnost izvolitve. Ta praksa pa je bila dokaj različna, ne le po posameznih deželah, ampak tudi po posameznih okrajnih glavarstvih in posameznih krajih.

Kjer se je obseg občine povsem ujemal z obsegom naselja, ki je volilo v mestni kuriji, seveda v praksi ni moglo biti nobenih sporov, pa naj bi veljalo eno ali drugo stališče. Tako je bilo npr. pri Mariboru, Kranju ali Trzinu — obseg občine je bil povsem enak obsegu mesta (s predmestji) ali trga. Predmestja (predeli, ki so formalno nosili tak naslov) so se vselej smatrali za sestavni del mesta in so volila v mestnem volilnem razredu.¹⁶

Mnogokje je bila občina mnogo večja od naselja, ki je imelo volilno pravico. Okolica je imela večino prebivalstva vse občine, prebivalci mesta ali trga so bili v manjšini. Mesto Krško je imelo leta 1869 805 prebivalcev, celotna občina Krško pa 4.800. Mesto

Kostanjevica je imelo leta 1869 382 ljudi, celotna občina Kostanjevica pa 2.198. V obeh primerih je štelo mesto le 17 % prebivalstva cele občine. V takih primerih se je, če ni mesto ali trg politično dominiralo nad okolico, vsiljevalo stališče, da ne more voliti cela občina v mestnem volilnem razredu. Saj bi kmečka okolica lahko prevladala nad mestnim ali trškim središčem in kaj bi bilo potem z »zastopstvom interesov«, ki je bila osnova avstrijskega volilnega sistema? Saj to potem ne bi bil več mestni razred! Tako so torej pri občinah te vrste večinoma ločili mesto ali trg od okolice; mesto ali trg je volilo v mestnem volilnem razredu, ostali del občine, okolica, pa v kmečkem.

Če pa je bila razlika med občino in naseljem, ki je imelo volilno pravico v mestni kuriji, le majhna, to se pravi, da je štela občina le malo več prebivalcev kot glavno naselje, je bilo prilično vseeno, ali je volilo v mestni kuriji samo to naselje ali cela občina, saj so meščani prevladovali nad kmeti, mesto ali trg nad okolico. Mesto Metlika je štela leta 1869 1.168 prebivalcev, cela metliška občina pa 1.331 — mesto je imelo torej 88 % prebivalcev cele občine. Istega leta je imelo mesto Lož s predmestjem 542 prebivalcev ali 75 % cele občine, ki je imela 722 ljudi. Tu se torej ni moglo zdeti nesmiselno, da bi okolica volila v mestnem razredu. Narobe, tu se je zdelo marsikdaj bolj primerno, ne cepiti občine na dva volilna dela. Bilo je mnogo enostavneje, da voli cela občina, mesto ali trg z okolico, v mestnem razredu. Saj je bila občina najbolj prikladna enota in zaradi majhne okolice navadno tu ni nič nasprotovalo principom »zastopstva interesov«.

V praksi sta se že v šestdesetih letih izoblikovali v glavnem dve skupini dežel. V Spodnji Avstriji, na Tirolskem, Predarlškem, Češkem, Moravskem, v Šleziji, Galiciji in Bukovini se je uveljavil kot merodajen obseg občina. V mestnem volilnem razredu so v teh deželah volile cele občine. V teh predelih se je obseg občine večinoma ujemal s področjem naselja, ki je imelo volilno pravico v mestnem razredu, pa tudi tam, kjer se ni, je glavno naselje politično večinoma gospodovalo nad okolico.

V Zgornji Avstriji, na Salzburškem, v naših deželah in v Dalmaciji se je v praksi uveljavilo kot merodajno področje naselja (v Istri in Dalmaciji katastrske občine). V mestnem volilnem razredu niso volile cele občine, temveč so bile razdeljene: del je

volil v mestni, del v kmečki kuriji. V teh deželah je bilo zelo veliko obsežnih občin, ki so poleg mesta ali trga zajemale še širno kmečko okolico.¹⁷

Čeprav velja za naše dežele ta splošna praksa, pa se je postopek še vseeno razlikoval od predela do predela, od kraja do kraja in od časa do časa. Pri občinah, ki so bile po obsegu le malo večje od naselja, ki je volilo v mestni kuriji, je bil način volitev zdaj tak, zdaj drugačen. Včasih je volila cela občina, včasih samo mesto ali trg brez vasi, ki so bile občini priključene.

Nekatere dežele so ob pomanjkljivosti zakonodaje iz leta 1861 sprejele posebne določbe o razmejitvi med mestom in vasjo. Tudi državnozborski volilni red iz leta 1873 se je dotaknil tega vprašanja. Določba, ki govori o tem, se glasi: »Če so s kraji, ki so v dodatku uvrščeni v mestne volilne okraje, združeni drugi kraji v eno krajevno občino, volijo volilni upravičenci cele krajevnne občine v mestnem volilnem razredu. Toda v deželah, kjer volijo pri deželnozborskih volitvah v takih krajevnih občinah kraji, imenovani pri opredelitvi volilnega okraja, izjemoma sami zase v mestnem volilnem razredu, ostali kraji krajevnne občine pa v volilnem razredu kmečkih občin, naj velja to prav tako pri volitvah v državni zbor, in sicer tudi pri krajih, ki so v dodatku na novo sprejeti v mestni volilni razred dotične dežele.« Splošno pravilo, ki je tu postavljeno, je veljalo, kakor smo videli, za Spodnjo Avstrijo, češke in še nekatere druge dežele — za vse naše dežele in še nekatere druge pa je veljala izjema. Pravzaprav bi to težko imenovali izjemo, saj je veljala v polovici vseh dežel, čeprav v glavnem v manjših. V celem torej določba iz leta 1873 ne pomeni ničesar novega, saj le uzakonja dotedanjo prakso, kakor je bila po posameznih deželah.

Od dežel je prva, še pred državnozborsko reformo leta 1873, sprejela določbe o razmejitvi med mestom in vasjo Štajerska, in sicer že leta 1868: »V mestih in trgih, katerih prebivalci so združeni s podeželskimi prebivalci v eni krajevni občini, imajo pravico voliti deželnozborske poslance mest in trgov samo po § 12 deželnozborskega volilnega reda upravičeni prebivalci mest in trgov brez podeželskih prebivalcev. — Oni po § 14 deželnozborskega volilnega reda upravičeni podeželski prebivalci, ki so združeni s prebivalci mest in trgov v eno krajevno občino, se morajo udeleževati volitev volilnih mož za kmečke občine.« Leta 1909 so bile te določbe iz-

ražene v drugi, preciznejši formulaciji z istim pomenom: če »obsega krajevna občina razen mesta oziroma trga še druge kraje ali krajevne dele, spada k zgoraj navedenim volilnim okrajem le ozemlje mesta oziroma trga.« »Ozemlje mesta ali trga je pri tem razumeti v obsegu, kakor ga ima ob času razpisa volitev, z omejitvijo, da meje, ki jih imajo v času uveljavljenja tega volilnega reda one katastrske občine, h katerim spada mesto ali trg prav v tem času, ne smejo biti prekoračene«. K tem določbam je nato c. kr. namestnik na Štajerskem izdal ukaz, s katerim je bilo razglašeno, kakšno ozemlje so zavzemala posamezna mesta in trgi na dan, ko je stopil novi deželnozborski volilni red v veljavo (28. februarja 1909): ali so obsegala ozemlje celotnih občin ali le ozemlje celih katastralnih občin (ene ali več) ali celo samo dele katastrskih občin. Poleg mest in trgov v tej omejitvi so bile uvrščene v mestni volilni razred tudi nekatere cele občine, izrecno označene kot take.

Določbe v istem smislu kakor na Štajerskem je izdala Koroška leta 1884: »One dele krajevne občine, ki ne spadajo h krajem, označenim v § 2, je obravnavati kot kmečko občino in uporabljati zanje določbe tega volilnega reda, ki veljajo za kmečke občine.«

Motili bi se, če bi mislili, da je bila praksa na Štajerskem in Koroškem zaradi naštetih zakonskih določb povsem dosledna in da ni poznala izjem. Pri nekaterih mestih in trgih, ki so predstavljali po svojem prebivalstvu ogromno večino občine, to se pravi, da so bile vključene v občino poleg kraja z mestno volilno pravico le še nekatera neznatna druga naselja, so volile v mestni kuriji cele občine, stalno ali vsaj pri nekaterih volitvah. Tako vemo, da so npr. v Rogatcu volili v mestni kuriji tudi prebivalci tistega dela občine, ki ni nosil trškega naslova.¹⁸ Ukaz c. kr. namestnika iz leta 1909 je pri nekaterih mestih in trgih te vrste izrecno uvrstil celo občino v mestni volilni razred: tako pri že omenjenem Rogatcu, pa pri Ormožu, Vojniku, Sevnici, Rajhenburgu in še drugod. Tudi za Koroško vemo, da so ponekod volile cele občine, kljub temu, da niso obsegale samo mestnega ali trškega naselja (Gmünd, Oberdrauburg, Špital).¹⁹ Na drugi strani pa tudi tam, kjer je volil samo kraj sam v mestni kuriji, obseg tega kraja pri volitvah ni bil vedno enak. Tako je npr. Žalec volil leta 1897 v ožjih mejah kakor pri prejšnjih volitvah, podobno pa še nekateri drugi trgi.²⁰

Istra je vzela za podlago pripadnosti v mestni volilni razred katastrsko občino. »Kar se tiče mest, trgov in industrijskih krajev, imajo volilno pravico samo oni davkoplačevalci in pripadniki občine, ki so ob upoštevanju pogojev, določenih v § 13 volilnega reda za deželna zbora na Primorskem, člani davčne občine, ki sestavlja mesto, trg ali industrijski kraj volilnega okraja.« Tako je bilo določeno leta 1870.

Istrske davčne občine mest in trgov so včasih zajemale po več statističnih naselij.²¹ V slovenski Istri je bilo tako pri Piranu, kjer je katastrska občina poleg kraja Piran-mesto štela še statistično naselje Piran-okolica (1.437 prebivalcev leta 1869; 4.078 leta 1910) in še nekaj manjših, pa pri Izoli. Večinoma pa so te davčne občine zajemale le po eno statistično naselje. Toda ta statistična naselja so bila v več primerih sestavljena iz cele vrste dejanskih naselij, tako da je predstavljalo pravo mesto ali trg ponekod le manjši del prebivalstva. Umag sam je štel leta 1900 1.396 prebivalcev, statistično naselje 2.800. Plomin je imel istega leta 333 prebivalcev, statistično naselje pa 1679. Tako je istrski sistem razmejitve med mestom in vasjo vključeval v mestno kurijo precej širše ozemlje kakor pa v ostalih naših deželah. Ta sistem je veljal v Istri do novega deželno-zborskega volilnega reda leta 1908; tedaj je bilo pri naštevanju naselij, ki so imela volilno pravico v mestnem volilnem razredu, za vsakega posebej navedeno, v kakšnem obsegu voli. Davčne občine sicer še vedno prevladujejo, vendar pa ima ponekod zdaj samo naselje, torej ožje področje, volilno pravico v mestni kuriji. Od slovenskega ozemlja velja to npr. za Piran; piranska okolica je s tem izgubila volilno pravico v mestni in se preselila v kmečko kurijo. Posebnost istrske razmejitve je bila še v tem, da je pri nekaterih krajih, uvrščenih v mestno kurijo, volilo v enem volilnem okraju samo naselje v najožjem smislu besede, v drugem volilnem okraju pa ozemlje iste davčne občine brez tega najožjega področja. Tako je bilo v Buzetu, Pazinu in Plominu, kjer so volila naselja v najožjih mejah v italijanskih, davčne občine brez teh središč pa v hrvatskem volilnem okraju.

K tem določbam volilnega reda je izšel še ukaz tržaškega namestništva, ki je podrobno določal meje posameznih krajev, ki so bili omenjeni v volilnem redu. Ponekod se te meje ujemajo z mejami numeracijske enote (krajem v krajevnih repertorijih), drugje

ne. Meje naselij so določene na najrazličnejše načine, z naštevanjem sestavnih delov, hišnih števil, mejnih točk — pojavljajo se celo geometrične opredelitve. Tako so »krajci Lovran, Moščenice in Klana omejeni s krogi, katerih središče je v Lovranu župna cerkev, v Moščenicah mestna vrata, v Klani župna cerkev in katerih radij je določen za Lovran s 180 metri, za Moščenice z 204 m in za Klano z 2000 m«.

Goriška vso dolgo dobo do reforme leta 1907 ni sprejela nobene določbe o razmejitvi med mestnimi in kmečkimi volilnimi okraji. Praksa je bila neenotna: medtem ko so v slovenskem delu dežele volile (z izjemo Sežane po letu 1882) samo naselja, so v Furlaniji volile cele občine.²² Te pa so večinoma zajemale razen mesta ali trga še druga okoliška naselja; pri Gradišču je celo štelو mesto samo manj kot polovico prebivalstva občine.

Ob volilni reformi leta 1907 je bilo na Goriškem uzakonjeno, da volijo povsod cele občine. To je bil za slovenski del dežele povsem nov postopek. V tolminski, kanalski, kriški in komenski občini je kmečka okolica po številu prebivalcev povsem prevladovala. Taka ureditev meje med mestom in vasjo naj bi bila v korist slovenski klerikalni stranki na Goriškem, ki je takrat z italijansko liberalno stranko gospodovala v goriškem deželnem zboru.²³ Dodelitev ozemlja celih občin v mestno kurijo je dajala klerikalcem mnogo več možnosti, da osvojijo poslanski mandat v mestnem volilnem razredu, trdnjavi liberalcev.

Kranjska je bila od vseh naših dežel edina, kjer prav v vsem času od 1861 do konca Avstrije ni bila sprejeta v deželnozborski volilni red nobena določba glede razmejitve med mestnimi in kmečkimi volilnimi okraji. Praksa je bila tu v celem ista kakor na Štajerskem in Koroškem; v načelu so volila v mestni kuriji samo naselja (mesta in trgi), ki so imela volilno pravico. Vendar se niso ravnali dosledno po tem. Če so bile občine le nekoliko večje od mesta ali trga, so volile dostikrat cele v mestni kuriji. Tako je bilo npr. dosledno pri Metliki.²⁴ Toda princip sam dolga desetletja ni bil prav nič sporen.

Škofjeloška občina je leta 1861 razen mesta štela še par vasi, vendar pa je mesto imelo ogromno večino prebivalstva. Cela občina je volila zato v mestnem volilnem razredu. Pred drugimi volitvami v januarju 1867 je bila občina močno povečana, tako, da je štelo

mesto le še 52 % prebivalstva. Vendar so vključili v volilni imenik za mestni volilni razred volilce celotne občine. Ko pa se je zadnje dni pred volitvami pokazalo, da bo slovenska stranka proti temu protestirala, »je loški župan podvzel, pregovoriti« okoličane, »da se odrečejo volilni pravici«, ter je prišlo glasovat od vseh okoličanov le 3 ljudi.²⁵ Takoj ob naslednjih volitvah marca 1867 je mesto že volilo samo v mestni kuriji, okolica pa v kmečki. Nihče ni v deželnem zboru zagovarjal stališča, da bi okolica smela voliti v mestni kuriji. Pri Vrhniki je leta 1861, 1864 ter januarja in marca leta 1867 glasoval v mestni kuriji trg Vrhnika s Hribom,²⁶ ki formalno vse do leta 1898 ni spadal k »trgu«, ampak je bil numeracijska enota (statistično naselje) zase in po rangi »vas«. Slovenska stranka je po marčnih volitvah protestirala proti temu; nemška stranka ni branila volilne pravice Hriba v mestnem volilnem razredu s kakimi načelnimi razlogi, ampak samo s tem, da je Hrib dejansko sestavni del Vrhnike, sedež vrhniške župnije in da je volil dotlej v mestni kuriji.²⁷ Že pri naslednjih volitvah septembra 1867 Hrib ni več glasoval v mestnem razredu. Leta 1883 je slovenska stranka napravila isto, kar je prej pri nasprotniku grajala: k volitvam v Kamniku je pritegnila prebivalce cele občine, ki je razen mesta s predmestji obsegala še več drugih naselij (ta so dotlej glasovala v kmečki kuriji), da bi imel tako Kamnik dovolj volilcev za boj s Tržičem in Radovljico. Vse odtlej je glasovala cela kamniška občina v mestni skupini.²⁸ Kakšnih načelnih zahtev po glasovanju v okviru cele občine pa ni postavljala ves čas ne ena ne druga stran.

V začetku novega stoletja je dobil problem razmejitve med mestom in vasjo novo vsebino. Klerikalna stranka, ki si je bila osvojila podeželje, je hotela zmagati še v mestih, trdnjavi liberalcev. Kako to doseči? Eden od načinov je bil uvesti drugačno razmejitev med mestom in vasjo. Če bi glasovale mestne in trške občine v celoti v mestnem volilnem razredu, če bi torej kmečka okolica mest in trgov dobila volilno pravico v mestni kuriji, bi to prav verjetno pomenilo klerikalno zmago v nekaterih mestnih volilnih okrajih, posebej na Dolenjskem in Notranjskem, kjer so bile velike občine Krško, Kostanjevica, Ribnica, Vrhnika in Postojna. Že na Goriškem smo srečali podoben problem. Toda na Goriškem so slovenski klerikaleci z italijanskimi liberalci lahko po svoji volji in brez ozira na tri slovenske liberalce v deželnem zboru izpremenili volilni red,

na Kranjskem pa kaj podobnega ni bilo mogoče. Potrebno je bilo soglasje ostalih dveh strank. Zato je bilo treba tu ubrati drugačno pot. Ob volitvah februarja leta 1908 so liberalci že protestirali proti načinu volitev v Kamniku, kjer je od leta 1883, kakor smo videli, volila cela občina, namesto da bi, kakor so zdaj zahtevali liberalci, volilo samo kamniško mesto s predmestji.²⁹ Iz istega strahu pred porastom klerikalnih glasov so se liberalci ob sprejemanju volilne reforme (1908) zavzemali za to, da se v deželnozborskem volilnem redu izrecno pove, da imajo volilno pravico v mestni kuriji samo mesta in trgi brez kmečke okolice. Vendar pa so se zadovoljili z obljubo klerikalcev v ustavnem odseku, da ne bo prišlo do nobene »nasilne interpretacije« nejasnih določb dotedanje formulacije, da se bodo marsikateri določbe volilnega reda itak še morale izpopolniti in da se bo pri tem rešilo tudi vprašanje mest in trgov. V reformo ni bila sprejeta nobena določba o razmejitvi med mestom in vasjo.³⁰ Ko pa so bile izvršene volitve v splošno kurijo in so dobili klerikalci absolutno večino v deželnem zboru, ko se je začela oktobra 1909 debata o volitvah iz leta 1908, je verifikacijski odbor, ki je imel seveda klerikalno večino, predlagal, da se volitve v postojnskem in novomeškem volilnem okraju, proti katerim ni bilo sicer nobenih protestov in pomiselkov, ne verificirajo, iz razloga, ker niso volile cele občine v mestnem volilnem razredu!³¹ Klerikalna večina deželnega zbora je izglasovala (ne da bi to pot že razveljavila sporne volitve) naslednji sklep: »Deželni zbor soglaša s pravnim mnenjem verifikacijskega odseka, po katerem tvorijo po veljavnem volilnem redu kranjskem le krajevne občine tako kmetijske, kakor mestno-trške volilne okraje — in odločno zavrača temu nasprotno judikaturu državnega sodišča. Deželni zbor izraža tedaj svojo odločno voljo, da se imajo uvrščati pri sestavi volilskih imenikov vsi census-volilci vsake krajevne občine, skupno brez izjeme, bodisi v kmetško ali v mestno skupino.«³²

Kljub temu pravnemu naziranju kranjskega deželnega zbora (oziroma njegove klerikalne večine) pa se naslednje volitve v deželni zbor leta 1913 niso izvršile po klerikalnih konceptih, ampak po dotedanji praksi. V Kamniku je volila kakor prej cela občina, v Postojni, na Vrhniki, v Ložu, v Krškem, v Kostanjevici, Ribnici in Kočevju pa je še naprej volilo samo mesto oziroma trg.³³ Predsednik tedanje deželne vlade je pojasnil, da je tako ravnanje v duhu

interesnega zastopstva. Za Kamnik je opravičil glasovanje cele občine v mestnem volilnem razredu s tem, da so v kamniški občini vasi z mestom »večinoma krajevno tako ozko združene, da je zaradi tega stika opaziti ne samo enake življenjske običaje prebivalcev, marveč tudi skupnost meščanskih interesov«. Nasprotno pa je dejal, v Postojni, na Vrhniki, v Ložu, Kostanjevici, Krškem in Ribnici nimajo »vasi nobenega stika z mestom oziroma trgom.«³⁴ Klerikalna večina deželnega zbora pa je, ker niso volile cele občine, razveljavila volitve v postojnskem in novomeškem mestnem volilnem okraju. Novih volitev in nadaljnjega razpleta cele zadeve ni bilo več — prišla je prva svetovna vojna.

Predpisi, ki so izšli v državnozborskem volilnem redu leta 1907, ob veliki reformi državnega zbora, o razmejitvi med mestom in vasjo, so postavljali ravno nasproten splošni princip kakor leta 1873, to je, princip krajev, ne občin. »Če so z nekim mestom (trgom), ki je kot tak uvrščen v tabelaričnem dodatku temu zakonu v nek volilen okraj, združeni drugi kraji (krajevni deli) v eno krajevno občino, volijo v tem volilnem okraju samo volilni upravičenci mestnega (trškega) področja, če ni v dodatku izrecno cela krajevna občina dodeljena dotičnemu volilnemu okraju« — tako pravi zakon. Toda če bi si to določbo predstavljali tudi v praksi kot splošno zmago principa kraja, bi se motili prav tako, kakor če bi v določbah leta 1873 videli splošno zmago principa občine. Po besedilu dodatka, kjer se navajajo volilni okraji, se kaže povsem drugačna slika. Cele občine so volile v mestnih volilnih okrajih v Spodnji Avstriji, na Predarlskem, Tirolskem, Češkem, Moravskem, v Šleziji, Galiciji in Bukovini, v vseh tistih deželah, kjer so že leta 1873 in prej volile cele občine. Cele občine so volile tudi na Štajerskem, kjer so tako za deželnoborske kakor tudi državnozborske volitve vse dotlej volila samo naselja. In ker na Koroškem, Kranjskem, Goriškem, v Istri in Dalmaciji ni bilo posebnih mestnih volilnih okrajev (razen ponekod glavnih mest), je ostala razmejitev po krajevnih mejah samo še v Zgornji Avstriji in na Salzburškem, torej v dveh deželah. Glasovanje po občinah je torej temeljito prevladovalo.

VOLILNI OKRAJI

Volilni okraji v mestni kuriji so bili sestavljeni iz enega ali navadno več krajev, ki so imeli volilno pravico v mestni kuriji. Ti kraji so bili med seboj teritorialno ločeni, vsak zase je bil nekak otok sredi področja, ki je volilo v kmečki kuriji. Iz vrste takih otokov je bil navadno sestavljen mestni volilni okraj.

Volilni okraji v kmečki kuriji so bili sestavljeni iz enega ali več sosednjih sodnih okrajev in so predstavljali vsak zase sklenjeno ozemlje. Izvzeti so bili seveda le kraji, ki so volili v mestni kuriji. Rekli smo: iz sodnih okrajev. Če pa si ogledamo deželnozborske volilne rede iz leta 1861, bomo videli, da je tam obseg vsakega volilnega okraja opredeljen s političnimi okraji. To navidezno nasprotje nam pojasni sistem avstrijske politično-sodne razdelitve, ki se je po letu 1848 trikrat spremenil.¹ Leta 1849 so bila ustvarjena razmeroma velika okrajna glavarstva ali politični okraji, katerih vsak je štel po več sodnih okrajev. Leta 1853 je bila sprejeta, v letu 1854 pa uveljavljena nova ureditev, s katero so bila okrajna glavarstva odpravljena in nadomeščena z majhnimi okraji. Obseg le-teh se je v glavnem ujema z onim prejšnjih sodnih okrajev. Po svoji funkciji so bili to v glavnem mešani politično-sodni okraji. Na to upravno razdelitev se nanašajo Schmerlingovi volilni redi. V letih 1867/68 je bila politična uprava znova ločena od sodstva. Ustvarjena so bila nova okrajna glavarstva, po obsegu nekako taka kakor ona iz leta 1849. Sodni okraji so ohranili obseg dotedanjih mešanih okrajev. Vsak politični okraj je obsegal več sodnih okrajev. Ta sistem je ostal neizpremenjen do konca Avstrije in ga je podedovala stara Jugoslavija. Deželnozborski in državnozborski volilni redi, ki so izšli po letu 1868, so opredeljevali volilne okraje s sodnimi okraji. Edinole goriška deželnozborska volilna reforma leta 1907 je za osnovo svoje opredelitve volilnih okrajev uporabila politične okraje, okrajna glavarstva.

Spremembe v obsegu sodnega okraja so spremenile tudi obseg volilnega okraja. Obseg volilnega okraja se je ravnal po obsegu sodnih okrajev, kakor so bili v času posameznih volitev. V praksi velja to vseskozi, v volilnih redih pa je bilo določeno šele pozneje. Izjemo predstavlja Štajerska po letu 1909, kjer so določili, da velja »obseg sodnih okrajev v času izdaje tega volilnega reda« in da so »poznejše spremembe v obsegu sodnega okraja ... brez vpliva na obseg volilnega okraja«. V naših deželah je bilo teh sprememb v obsegu sodnih okrajev prilično malo in so spreminjale le pripadnost posameznih občin. Primerjave volilnih rezultatov nam nikjer ne motijo.

V volilnih redih so bili posamezni volilni okraji opredeljeni z imenovanjem sodnih okrajev (ali njih delov) oziroma krajev (mest, trgov, drugih naselij, občin), ki so jih sestavljali. Posebnih uradnih imen niso nosili. V praksi so se v prvem času, ko je imel vsak okraj le eno volišče, navadno imenovali po teh voliščih, ki so bila obenem tudi v tekstih volilnih redov imenovana na prvem mestu. Tako se je govorilo o trebanjskem, vipavskem, celjskem okraju. Deloma so se uporabljala tudi pokrajinska in podobna imena. Tako govore na Goriškem o volitvah na Krasu (sežanski okraj), v Gorah (tolminski okraj); na Kranjskem o volilnem okraju dolenskih mest, o volitvah na Notranjskem (postojnski okraj) itd. Pozneje, v času direktnih volitev, ko so volili v vsaki občini, se je enotnost poimenovanja volilnih okrajev precej razbila. Glavni volilni kraj ni imel posebne veljave. V mnogih volilnih redih se niti ni več navajal na prvem mestu, mnogokje niti ni bil več določen v zakonu, ampak ga je (za dlje časa ali za vsake volitve posebej) določila politična oblast. Marsikje to tudi ni bil sedež sodnega okraja. Tako je bilo npr. glavno volišče v slovenskem okraju splošne kurije na Goriškem v Šempetru pri Gorici, v ljubljanskem okoliškem okraju splošne kurije v Spodnji Šiški itd. Zato se v tej dobi pri poimenovanju volilnih okrajev uporabljajo različni načini: zdaj jih imenujejo po vseh ali glavnih sodnih okrajih, ki jih sestavljajo, zdaj po prvem okraju (kraju), ki je naveden v zakonu, zdaj po glavnem volišču, pa tudi po zaporedni številki, ki jo nosi okraj v volilnem redu.

Če premotrivamo število in obseg volilnih okrajev kmečke kurije, ki so jih ustvarili scherlingovski deželnozborski volilni redi

v naših deželah, moramo ugotoviti, da so docela kopirani po Bachovih deželnih ustavah, ki so bile izdane leta 1850, pa nikdar uveljavljene. V Bachovem deželnozborskem volilnem redu za Štajersko je rečeno, da sestavlja »za volitev poslancev kmečkih občin vsak od 19 političnih okrajev en volilni okraj«. Podobno predstavlja volilne okraje na Koroškem »vsak od 7 političnih okrajev«, na Kranjskem »vsak od 10 političnih okrajev« in na Primorskem »vsak od 10 političnih okrajev«. Takih določb seveda ni bilo mogoče dobesedno prevzeti v februarске volilne rede, ker so se politični okraji med tem bistveno izpremenili. Stare politične okraje iz let 1849/54 je bilo treba izraziti z novo upravno razdelitvijo, opisati vsakega z imeni novih malih političnih okrajev, ki so nastali na njegovem ozemlju in ki so bili v bistvu nadaljevanje prejšnjih sodnih okrajev. Volitve so se po volilnih redih 1861 vršile vselej tam, kjer je bil sedež političnega okraja, ki je bil pri omejevanju volilnega okraja prvi imenovan — to pa je bil v vseh 46 volilnih okrajih naših dežel sedež političnega okraja leta 1849. Enakost volilnih okrajev 1861 z volilnimi (političnimi) okraji 1850 je torej res popolna.

V okvir našega razpravljanja, ki zajema volitve na slovenskem ozemlju, pač ne spada raziskovanje odnosa med kmečkimi volilnimi okraji 1861 in 1850 v drugih avstrijskih deželah. Ali je tudi drugod Schmerling enostavno povzel okraje iz bachovskih deželnih ustav? Opozorimo naj le na to, da se v 7 od ostalih 11 dežel število kmečkih volilnih okrajev leta 1861 ujema s številom političnih okrajev po upravnih reformah leta 1849. Od teh dežel smo posebej za Češko ugotovili isto enakost med volilnimi okraji leta 1861 ter političnimi in volilnimi okraji Bachove dobe, kakor smo jo videli v naših deželah.

V literaturi dostikrat beremo o pretkanosti Schmerlingove volilne geometrije tudi v zvezi s sestavo kmečkih volilnih okrajev. »Namerno je bil prirejen tudi sestav volilnih okrajev v mestih in na deželi«, pravi Taylor.² Prijatelj citira Kolmerjevo mnenje: »Umetna omejitev mešanojezičnih okrajev je imela nemškemu življu varovati večino.«³ Enaka mnenja so se kazala že takoj leta 1861. V časopisu Ost und West beremo ugotovitev, da so volilni okraji z »birokratsko-statistično virtuoznostjo« tako razmejeni, da zmaga na Češkem nemška, v Dalmaciji italijanska manjšina, na Koroškem in na Štajerskem pa da slovenska manjšina ne more priti do pra-

vega zastopstva.⁴ Ob izpremenjeni upravni razdelitvi pač nihče več ni pomislil na to, po kakšni predlogi so bili volilni okraji sestavljeni.

Ugotoviti moramo, vsaj za naše dežele in prav tako za Češko, da se sestavljalci februarских deželnozborskih volilnih redov niso posebej mučili s sestavljanjem kmečkih volilnih okrajev. Posneli so jih v celoti po določbah Bachovih deželnih ustav iz leta 1850, ki pa so se spet enostavno poslužile tedanje politične razdelitve, tedanjih političnih okrajev. O kaki volilni geometriji pri prirejanju kmečkih volilnih okrajev ne moremo govoriti. S tem pa seveda ni rečeno, da ni Schmerling prevzel Bachovih volilnih okrajev prav zato ali tudi zato, ker so dobro ustrezali njegovim nacionalno-političnim težnjam. Dejstvo je namreč, da je naslonitev volilnih okrajev na upravno razdelitev iz let 1849—53 bila v celem v korist nemškemu političnemu taboru. Tako je bilo na Češkem, tako je bilo, kakor bomo še posebej videli iz nadaljnjih razpravljanj, tudi v nekaterih slovenskih deželah.

Kakor kmečki volilni okraji in kakor izbor krajev, ki naj volijo v mestnem volilnem razredu, tako se tudi mestni volilni okraji leta 1861 v bistvu naslanjajo na mestne volilne okraje iz bachovskih ustav. Na Štajerskem so volilni okraji povsem enaki v bruškem in mariborskem okrožju. Na Koroškem imamo opravka z eno samo spremembo. Na Kranjskem so ostali volilni okraji isti, Krško in Kostanjevica pa, ki sta na novo dobila volilno pravico, sta bila enostavno priključena volilnemu okraju dolenskih mest. Popolnoma isti volilni okraji so na Goriškem in v Istri. Ponekod so združevali kraje v volilne okraje v okviru meja okrajnih glavarstev iz leta 1849. Tako recimo je združeval celjski okraj vsa mesta in trge s področja celjskega in brežiškega političnega okraja, slovenjegraški okraj vsa mesta in trge s področja slovenjegraškega in mariborskega političnega okraja (razen samega Maribora), ptujski pa vsa mesta in trge s področja ljutomerskega in ptujskega političnega okraja. Povsod pa ni bilo tako. Tako sta bila na primer na Kranjskem Škofja Loka in Kranj skupaj en volilni okraj, medtem ko je tretji center s področja kranjskega političnega okraja, Tržič, volil skupaj s Kamnikom in Radovljico.

Nekatere države so v svojih ustavnih ali volilnih zakonih določale, da pride na določeno število prebivalcev en poslanec, ali pa, da se določeno število poslanskih mest razdeli na posamezna po-

dročja sorazmerno po številu prebivalstva. Volilni okraji in število poslancev so se tako stalno prilagajali razvoju prebivalstva. V nasprotju s tem sistemom je poznala Avstrija (kakor tudi mnoge druge države) samo stalne volilne okraje s stalnim številom poslanskih mest. Volilni okraji so bili določeni z volilnimi redi ter so veljali dokler jih ni posebej spremenila kaka volilna reforma. Ker niso bili posebej oblikovani kot volilni okraji, temveč le posneti po političnih okrajih iz leta 1849, je že iz tega jasno, da so bili kmečki volilni okraji leta 1861 po svoji velikosti in po številu prebivalstva močno različni. Celjski okraj je bil več kot petkrat večji od liezenškega in več kot trikrat večji od slovenjegraškega, celovski dvakrat večji od šmohorskega, goriški dvakrat večji od sežanskega, trebanjski skoraj trikrat večji od radovljiškega itd. Prav nič drugače ni bilo z mestnimi okraji, tudi ti so bili po svojem prebivalstvu zelo različni. To nam kaže naslednja tabela. Dodali smo ji, po statistiki občevalnega jezika iz leta 1880, odstotek slovenskega prebivalstva za okraje, ki so bili na slovenskem narodnostnem ozemlju ali njegovem robu. Natančen obseg volilnih okrajev na Slovenskem je razviden iz dodatka.

Kmečka kurija	A	B	C	Mestna kurija	A	B	C
Celje	114.480	2	98 %	Gradec,			
Maribor	82.428	2	90 %	predmestje	56.698	2	
Feldbach	70.753	2		Gradec,			
Lipnica	69.538	2	3 %	notr. mesto	24.421	2	
Gradec	63.456	1		Maribor	12.828	1	15 %
Stainz	60.129	1		Leoben	9.791	1	
Ptuj	56.097	1	99 %	Celje	9.396	1	41 %
Weiz	50.205	1		Bruck	7.823	1	
Hartberg	48.943	1		Hartberg	7.787	1	
Bruck	47.260	1		Judenburg	7.408	1	
Brežice	44.387	1	99 %	Fürstenfeld	7.393	1	
Ljutomer	39.823	1	99 %	Voitsberg	6.752	1	
Judenburg	36.053	1		Liezen	6.193	1	
Slov. Gradec	36.005	1	91 %	Ptuj	5.955	1	44 %
Radgona	33.082	1	11 %	Lipnica	5.721	1	0 %
Leoben	25.852	1		Slov. Gradec	4.781	1	23 %
Irdning	24.521	1		Radgona	4.721	1	4 %
Murau	23.488	1		Murau	4.118	1	
Liezen	19.402	1		Frohnleiten	3.621	1	
Štajerska	945.902	23		Štajerska	185.407	19	

Kmečka kurija	A	B	C	Mestna kurija	A	B	C
Celovec	57.554	2	45 %	Celovec	15.285	2	4 %
Velikovec	48.680	2	90 %	Volšperk	5.054	1	4 %
Šentvid	46.667	2	2 %	Šmohor	4.996	1	3 %
Špital	39.938	2		Beljak	4.276	1	1 %
Volšperk	35.416	2	4 %	Breže	3.993	1	
Beljak	33.664	2	41 %	Špital	3.987	1	
Šmohor	29.088	2	43 %	Šentvid	3.919	1	
				Velikovec	3.853	1	23 %
Koroška	291.037	14		Koroška	45.363	9	
Trebnje	75.263	3	98 %	Ljubljana	22.593	2	76 %
Ljubljana	48.576	2	99 %	Novo mesto	6.063	1	90 %
Novo mesto	48.305	1	95 %	Tržič	4.765	1	93 %
Postojna	47.849	2	100 %	Kranj	4.748	1	91 %
Kranj	47.305	2	100 %	Postojna	4.366	1	96 %
Kamnik	36.026	1	100 %	Idrija	3.937	1	97 %
Kočevje	35.811	2	63 %	Kočevje	2.295	1	46 %
Črnomelj	27.244	1	95 %	Kranjska	48.767	8	
Radovljica	25.959	1	96 %				
Vipava	22.168	1	100 %				
Kranjska	414.506	16					
Gorica	54.800	2	96 %	Gorica	16.659	2	18 %
Gradišče	48.956	2	10 %	Červinjan	9.280	1	1 %
Tolmin	34.515	2	100 %	Krmin	8.366	1	2 %
Sežana	27.142	2	99 %	Tolmin	4.358	1	98 %
Goriška	165.413	8		Goriška	38.663	5	
Motovun	35.143	2	14 %	Vodnjan	18.544	1	
Volosko	34.546	2	28 %	Lošinj	11.890	1	
Pazin	29.805	2		Koper	11.700	1	4 %
Koper	26.043	2	79 %	Rovinj	9.564	1	
Rovinj	25.123	2		Piran	9.128	1	2 %
Lošinj	24.027	2		Motovun	7.163	1	
Istra	174.687	12		Pazin	6.143	1	
				Poreč	6.086	1	
				Istra	80.218	8	

A: prisotno civilno prebivalstvo 1869

B: število poslanskih mest

C: odstotek slovenskega prebivalstva 1880

Sistem leta 1861 ni poznal načela, naj vsak volilni okraj voli enega poslanca. V veleposestvu in pri trgovsko-obrtnih zbornicah enoposlanskih volilnih okrajev sploh ni bilo. Od 46 kmečkih volilnih okrajev v naših deželah jih je le 20 volilo po enega poslanca, 25 po dva, eden pa celo tri. Edinole v mestni kuriji so enoposlanski volilni okraji prevladovali. Tu je bilo v naših deželah 44 volilnih okrajev, od teh jih je le pet volilo po dva poslanca.

Pri dodeljevanju poslanskih mest volilnim okrajem kmečke kurije so uporabljali leta 1861 v glavnem dva načina:

V nekaterih deželah je vsak volilni okraj, ne glede na velikost, volil enako število poslancev, enega ali dva. Tako je bilo na Češkem (79 volilnih okrajev, 79 poslanskih mest, v vsakem okraju 1), v Galiciji, Bukovini, na Tirolskem in v treh naših deželah: na Koroškem (7 volilnih okrajev, 14 poslanskih mest, v vsakem okraju 2), na Goriškem (4 volilni okraji, 8 poslanskih mest, v vsakem okraju 2) in v Istri (6 volilnih okrajev, 12 poslanskih mest, v vsakem okraju 2). Na Goriškem, na Koroškem in v Istri je torej vsak kmečki volilni okraj volil po dva poslanca, ne glede na vse razlike v velikosti posameznih okrajev. Ta način razporeditve mandatov je povsem ohranjal nesorazmerja, ki so izhajala iz različne velikosti nekdanjih političnih okrajev.

V ostalih deželah so imeli posamezni volilni okraji različno število poslancev. Tako je bilo v Spodnji Avstriji, Zgornji Avstriji, na Salzburškem, na Predarlskem, v Dalmaciji, na Moravskem, v Šleziji ter v dveh naših deželah, na Štajerskem (19 volilnih okrajev, 23 poslanskih mest, 4 okraji po 2, 15 okrajev po 1) in na Kranjskem (10 volilnih okrajev, 16 poslanskih mest, 1 okraj 3, 4 okraji po 2, 5 okrajev po 1). Ta način je nekoliko ublažil velika nesorazmerja med zastopstvom posameznih okrajev v primerjavi z njihovim prebivalstvom. Na Štajerskem so dobili po dva poslanca vsi štirje po svojem prebivalstvu največji okraji, med njimi celjski in mariborski. Pravega sorazmerja pa še vedno ni bilo. Velike razlike med okraji so ostale. V primerjavi s prebivalstvom feldbaškega ali lipniškega okraja bi npr. celjski vsekakor zaslužil še tretjega poslanca. Na Kranjskem so dodelili največjemu, trebanjskemu okraju kar 3 poslanska mesta, ljubljanskemu, postojnskemu, kranjskemu in kočevskemu pa po dva. Toda kočevski okraj ni spadal med največje

in je dobil svoja dva mandata povsem nezasluženo. Po prebivalstvu bi moral dobiti dva poslance namesto njega novomeški okraj. Tu torej nimamo opravlja samo s slabim sistemom dodeljevanja poslanskih mest, pač pa s protežiranjem enega okraja na račun drugega.

Mestni volilni okraji so dobili po enega poslanca razen deželnih glavnih mest. Ljubljana, Gorica in Celovec so dobili po dve poslanski mesti, Gradec 4 (v dveh volilnih okrajih), medtem ko Istra deželnega glavnega mesta ni imela. Toda če tudi po tej korekturi primerjamo posamezne volilne okraje po številu prebivalstva na enega poslanca, opazimo izredno zapostavljanje največjih mest. Gradec sam je imel 44 % prebivalstva cele štajerske mestne kurije, torej bi mu po številu prebivalstva šlo 8 poslanskih mest. Celovec je dal 34 % prebivalstva cele koroške mestne skupine, moral bi imeti torej 3 poslance. Ljubljana je dajala 46 % prebivalstva mestnega volilnega razreda na Kranjskem, ne bilo bi torej dosti narobe, če bi bila zastopana s 4 poslanci. Edino Gorica (43 % prebivalstva mestne kurije) je bila prav zastopana z 2 poslancema.

To zapostavljanje glavnih mest je posebna značilnost Schmerlingovega sistema in ni prevzeto iz Bachovih ustav. V Bachovi ustavi za Štajersko je bilo mestnemu razredu danih 20 mest, od tega Gradcu 6 — Schmerling je znižal celotno število na 19, graško pa na 4. Na Koroškem je dal Bach Celovcu 3 poslanska mesta od 10, Schmerling 2 od devetih. Na Kranjskem je dal Bach Ljubljani 4 poslance od desetih, Schmerling 2 od 8. Le na Goriškem je ostalo razmerje neizpremenjeno. Znižanje števila poslanskih mest v mestnem volilnem razredu (in v glavnih mestih posebej) je šlo deloma na račun ustanovitve nove privilegirane kurije, poslancev trgovsko-obrtnih zbornic, ki jih Bachov volilni sistem še ni poznal. Nizko zastopstvo velikih mest ni bilo značilno samo za naše dežele, ampak tudi za druge. Tako je npr. Dunaj štel približno štiri petine vsega prebivalstva spodnjeavstrijske mestne kurije, imel pa je po Schmerlingovem volilnem redu le polovico poslanskih mest. Znale so pritožbe nad nizkim zastopstvom Prage.⁵ Ker so večja mesta rasla hitreje kakor manjša, je nesorazmernost zastopstva glavnih mest postajala sčasoma vedno večja.

Za upravičenost ali neupravičenost boljšega ali slabšega zastopstva posameznih dežel v parlamentu in okrajev v deželnih zborih

so v liberalni dobi navajali poleg prebivalstva stalno še en kriterij — velikost davkov. Kmečki volilni okraji iz leta 1861 seveda z velikostjo davkov niso imeli nobene zveze, že zato ne, ker so bili posneti po upravnih enotah. Tudi favoriziranje kočevskega okraja na Kranjskem ni imelo nobenega opravičila v plačevanju davkov. Novomeški okraj je plačeval namreč skoraj še enkrat toliko davkov kot kočevski (143.423 gld. direktnih davkov leta 1866, kočevski okraj pa 73.739). Prav tako je bilo pri mestnih volilnih okrajih. Ravno v volilnem sistemu zapostavljena glavna mesta so namreč plačevala največ davkov, precej več, kakor pa bi sodili po številu prebivalstva. Tako je plačevala Ljubljana 1866. leta 233.389 gld. direktnih davkov, vsi ostali mestni volilni okraji skupaj pa le 31.610 gld.⁶

Na Češkem je naslonitev volilnih okrajev na okrajna glavarstva iz leta 1849 z mehanično porazdelitvijo poslanskih mest pomenila zapostavljanje češkega in favoriziranje nemškega prebivalstva. Na en češki okraj je prišlo povprečno 53.000 prebivalcev, na nemškega le 40.000.⁷ Kakšna je bila struktura volilnih okrajev glede na slovenske narodnostne meje in na možnost slovenskega zastopstva?

Štajerska je bila v letih 1849—1859 razdeljena na tri okrožja. Meja med mariborskim in graškim okrožjem je tekla približno po narodnostni meji (potegnjena je bila sicer v slovensko škodo, saj je ostalo precej slovenskih naselij še onstran okrožne meje) in je ločila celo deželo v slovenski in nemški del. Okrožne meje so ostale v Schmerlingovem volilnem sistemu povsod ohranjene, ne le kot meje volilnih okrajev v mestni in kmečki kuriji, ampak tudi za volitve državnih poslancev iz mestne in kmečke skupine v deželnem zboru. V tem oziru torej položaj za Slovence ni bil ravno neugoden. Pač pa je imela zaradi naslonitve volilnih okrajev na upravno razdelitev Zgornja Štajerska, ki je imela najmanjša okrajna glavarstva, najbolj ugodno zastopstvo v kmečki kuriji — v primerjavi s številom prebivalstva dva poslanca preveč, Srednja in Spodnja Štajerska pa po enega premalo. Na Zgornjem Štajerskem je prišel en poslanec na 28.096 prebivalcev, na Srednjem na 44.011, na Spodnjem pa na 46.652 (po štetju 1869). Slovenski del dežele je bil torej prikrajšan za enega poslanca, namesto 8 bi jih moral imeti 9.

Povsem drugačne in za Slovence katastrofalne posledice je imela naslonitev kmečkih volilnih okrajev na upravno razdelitev na Koroškem.

Upravna razdelitev leta 1849 tu namreč ni, kakor na Štajerskem, upoštevala narodnostnih meja. »Določne jezikovne meje se ne da postaviti, ker obe narodnosti nista ločeni niti geografsko, niti z ozirom na promet in druge interese, in kažeta razveseljiv primer mirnega sožitja, ki ga le malo motijo princip enakopravnosti odklanjajoča separatistična stremljenja«,⁸ je rečeno v Bachovem predlogu za sodno razdelitev. Po takih principih je bilo ustvarjenih 7 okrajnih glavarstev. Slovensko narodnostno ozemlje se je razprostiralo kar preko 6 okrajev, le en sam, špitalski, je bil v celoti nemški. Dva okraja sta bila po veliki večini nemška, a sta vendarle obsegala tudi dele slovenskega ozemlja: šentviški južni del občine Mostič (Šentjanž na Mostiču), volšperški področje okrog Dravogradu.

Trije okraji so bili tipično mešani. Celovski okraj je združeval slovenski sodni okraj Borovlje, mešani sodni okraj Celovec, v katerem je germanizacija dosegala največje uspehe, in nemški sodni okraj Trg. V beljaškem okraju so bili združeni slovenski sodni okraj Rožek, mešani sodni okraj Beljak, ki so mu pripadale na jugu in vzhodu slovenske občine, ter nemški sodni okraj Špatrijon. V šmohorskem okraju so bili slovenski sodni okraj Podklošter, trbiški sodni okraj s pomešanimi slovenskimi in nemškimi vasmi, mešani sodni okraj Šmohor, katerega vzhodni del je bil slovenski, in nemški sodni okraj Kočane. V nobenem od teh treh okrajev niso imeli Slovenci večine, v nobenem pa tudi niso šteli manj kot dve petini prebivalstva. Le en sam politični in volilni okraj, velikovski, je združeval samo slovenske sodne okraje (Velikovec, Železna Kapla, Pliberk in Dobrla ves).

Tako je bila torej upravna razdelitev leta 1849 in po njej posneta volilna razdelitev leta 1861 na Koroškem za Slovence skrajno neugodna. Koroška, za katero je leta 1849 smatrala avstrijska vlada, da sestoji njeno prebivalstvo »približno iz dveh tretjin Nemcev in ene tretjine Slovencev«,⁹ in ki je v kmečkih volilnih okrajih cele dežele štela po statistiki 1880. leta 34 % oseb s slovenskim občevalnim jezikom, je imela en sam slovenski volilni okraj,

torej eno celo sedmino. Samo v enem samem volilnem okraju so mogli Slovenci sami zase doseči kak uspeh pri volitvah v deželni zbor.

V povsem slovenski deželi, na Kranjskem, je razmejitev kmečkih volilnih okrajev mogla igrati določeno nacionalno-politično vlogo le v enem področju, na Kočevskem. To edino ozemlje, na katerem so živeli Nemci v večjem in strnjenem številu, je bilo pač mogoče izkoristiti za ustvaritev posebnega nemškega volilnega okraja. Toda Schmerling se je leta 1861 držal dosledno meja političnih okrajev iz leta 1849. Dal pa je, kakor smo videli, kočevskemu volilnemu okraju dvoje poslanskih mest namesto enega samega. Namen tega favoriziranja je mogla biti nedvomno le misel na nemško kočevarsko prebivalstvo. Toda v praksi je imela nemška stranka od tega kaj malo koristi. Kočevski politični okraj je štel poleg pretežno nemškega kočevskega sodnega okraja še povsem slovenska sodna okraja Ribnico in Velike Lašče. Dve tretjini prebivalstva sta bili slovenski, kar je v političnih razmerah, kakor so bile na Kranjskem, zadostovalo, da je pri volitvah mogla zmagovati slovenska stranka. Tudi pri oblikovanju kočevskega mestnega volilnega okraja moremo domnevati že pri Bachovem volilnem redu, ki ga je Schmerling povzel, favoriziranje nemškega Kočevja, saj je bilo z Ribnico v enem volilnem okraju, medtem ko so bila vsa druga dolenjska mesta s skoraj trikrat večjim prebivalstvom skupaj v enem.

Na Goriškem je bil položaj precej podoben onemu na Štajerskem, s to razliko, da tu tudi delež slovenskih poslanskih mest, primerjan posebej za kmečko in posebej za mestno kurijo, ni bil Slovencem v škodo (prim. str. 30). Politična okrajna glavarstva iz leta 1849 so bila tri povsem slovenska, eno pa po ogromni večini italijansko, dasi je zajemalo ob morju, na Krasu in v Brdih tudi slovensko ozemlje. Meje političnih okrajev so se sicer v sedemdesetih letih nekoliko spremenile — furlanska občina Ločnik in slovenska občina Opatje selo sta bili priključeni goriškemu okraju — vendar je ostalo razmerje v bistvu isto.

Od mestnih volilnih okrajev je bil eden sestavljen iz povsem slovenskih trgov, dva iz italijanskih mest in trgov, deželno glavno mesto Gorica pa je seveda volila zase.

V Istri sta zajemala slovensko ozemlje (če izvzamemo drobce v motovunskem okraju) dva kmečka volilna okraja. Prvi, koprski, ki je obsegal sodna okraja Koper in Piran, je bil pretežno slovenski, drugi, vološki, ki je zajemal sodna okraja Volosko in Podgrad, pa je bil hrvatsko-slovenski s hrvatsko večino.

Deželnozborski volilni okraji so se v naših deželah v 19. stoletju spremenili samo v Istri leta 1870. Kmečke volilne okraje so preuredili po novi upravni razdelitvi iz let 1867/68 — to je bil edini tak primer v naših deželah. Medtem ko je vološki okraj ostal enak, je bil koprskemu v skladu z novo upravno razdelitvijo pridružen še sodni okraj Buzet, tako da se je spremenil iz slovenskega v mešanega slovensko-hrvatskega s slovensko večino. Mestni kuriji so dodali tri nova poslanska mesta, tri nove kraje in tri nove okraje, stare pa so večinoma preuredili. Od mest na slovenski obali je ostal Piran okraj zase, Koper je postal okraj zase, Izolo in Milje pa so povezali z Buzetom iz Hrvatske Istre. Naslednja razpredelnica nam kaže prebivalstvo novih okrajev in delež slovenskega prebivalstva po občevalnem jeziku leta 1880.

	A	B	C		A	B	C
Koper	36.992	2	66 %	Vodnjan	15.204	1	
Volosko	34.546	2	28 %	Rovinj	9.564	1	
Pazin	29.805	2		Piran	9.128	1	2 %
Poreč	25.296	2	9 %	Izola	8.490	1	5 %
Lošinj	21.671	2		Buje	8.078	1	
Vodnjan	18.777	2		Lošinj	8.014	1	
				Koper	7.539	1	2 %
				Pazin	6.764	1	
				Krk	6.232	1	
				Poreč	6.086	1	
				Volosko	2.719	1	
	167.087	12					
					87.818	11	

A: prisotno civilno prebivalstvo 1869

B: število poslanskih mest

C: odstotek slovenskega prebivalstva 1880

Direktne volitve v državni zbor leta 1873 so prinesle tudi formiranje posebnih državnozborskih volilnih okrajev. Po obsegu in prebivalstvu so bili seveda dokaj večji od deželnozborskih.

Kakor pa so ostale neenakomernosti v zastopstvu posameznih dežel, tako so bili tudi novi okraji po svoji velikosti zelo in dostikrat neupravičeno različni. Po nekaterih značilnostih pa se je sestava novih okrajev razlikovala od metode, ki so jo uporabili leta 1861.

Vsak volilni okraj mestne in kmečke kurije je zdaj volil le po enega poslanca. Večposlanskih volilnih okrajev ni bilo več. Kmečki volilni okraji niso bili več navezani na upravno razdelitev na okrajna glavarstva. Ostala pa je na Štajerskem tako v mestni kot v kmečki kuriji upoštevana nekdanja okrožna meja med mariborskim in graškim okrožjem, ki je bila obenem približna narodnostna meja. Podobno je bila na Goriškem v kmečki kuriji upoštevana meja med slovenskimi in italijanskimi okrajnimi glavarstvi. Na ta način sta nastala en slovenski in en italijanski volilni okraj, od katerih je bil pa slovenski več kot še enkrat večji. Italijanski je bil edini kmečki volilni okraj v vseh avstrijskih deželah, ki je bil po svojem obsegu enak deželnozborskemu.

V mestni kuriji sta imeli najmanjši dve deželi, Goriška in Istra, vsaka po en okraj, ki je zajemal vsa naselja z mestno volilno pravico, kar je seveda pomenilo prevlado italijanskega elementa. V drugih deželah je bilo glavno mesto povsod volilni okraj zase (Ljubljana, Celovec, v Gradcu celo dva okraja). Izven glavnih mest so večinoma združevali po večjih ozemeljskih enotah: tako so bila gorenjska in notranjska mesta v enem, dolenjska v drugem volilnem okraju, zgornjekoroška v enem, spodnjekoroška v drugem.

Povsem svojevrstno sestavo volilnih okrajev je imel Trst, edino področje, ki ni bilo razdeljeno na volilne okraje po teritorialnem principu. V skladu z načinom volitev na Dunaju ali v Pragi bi bilo, da bi recimo mesto samo volilo dva poslanca, predmestja in okolica pa enega ali kako podobno. Uveljavljen pa je bil drug princip, naslonitev na volilne razrede, kakor jih je v Trstu ustvarila mestna ustava iz leta 1850. Napravljeni so bili trije volilni kolegiji.¹⁰ Volilci prvega mestnega volilnega razreda so sestavljali prvi kolegij in volili enega poslanca. Volilci drugega in tretjega mestnega volilnega razreda skupaj so v drugem kolegiju volili enega poslanca. Volilci četrtega mestnega volilnega razreda in vsi volilci iz okolice so bili v tretjem kolegiju in so volili spet enega poslanca. Tu je bil teritorialni princip nekako kombiniran s premoženjskim.

Pri kmečkih volilnih okrajih v naših deželah, na Štajerskem, Kranjskem in Koroškem, najdemo — in v tem je posebnost volilnega sistema iz leta 1873 — zavestno in načrtno volilno geometrijo, s težnjo, ustvariti nemški liberalni stranki kar najbolj ugodne pogoje za zmago. Pri tem so sestavljalci, nemška liberalna večina v državnem zboru, ki je volilno reformo lahko v celoti izglasovala brez ozira na opozicijo, uporabili izkušnje z dotedanjih deželnozborskih volitev.

Od treh slovenskih okrajev na Štajerskem je bil tako sestavljen mariborski. Osnova zanj je bil deželnozborski mariborski volilni okraj, v katerem so imeli nemški liberalci največ uspeha. Toda državnozborskemu okraju niso priključili vseh njegovih delov, ampak le mariborski in bistrski sodni okraj, medtem ko so lenarškega odcepili. V lenarškem sodnem okraju je bila namreč pri deželnozborskih volitvah večina volilnih mož za slovenske kandidate. Takole je bilo razmerje med glasovi za nemško in slovensko stranko pri deželnozborskih volitvah leta 1870:

	nem.	slov.
Sodni okraj: Maribor	62—63	35—36
Bistrica	27	16
Lenart	15	30
Mariborski vol. okraj	104—105	81—82

Mariborskemu in bistrskemu sodnemu okraju so pridružili še marenberški in slovenjgraški sodni okraj iz slovenjgraškega deželnozborskega volilnega okraja. Tudi tu, posebej v marenberškem sodnem okraju, je bil nemški vpliv zelo močan. Tem so dodali še konjiški sodni okraj, ki je bil glavno nemško oporišče pri deželnozborskih volitvah v Celju.

Na Kranjskem je nastal na podoben način kočevski volilni okraj, ki je segal kot ozek pas od zgornje Kolpe do Save ter združeval sodne okraje Kočevje, Žužemberk, Trebnje, Mokronog ter Radeče. Kočevski sodni okraj s pretežno večino nemškega prebivalstva je bil nedvomno najvažnejši sestavni del vsake zamisli kmečkega volilnega okraja, ki naj bi na Kranjskem prišel v nemške roke. Ribniški in laščanski sodni okraj so izločili iz povezave s kočevskim; volilni možje iz teh dveh sodnih okrajev so namreč glasovali za slovensko stranko. Kot drugi sestavni del so izbrali trebanj-

Zert. tafel Nr.	Name	Stand	Wohnort	Haus Nr.	Stener- schuldigkeit		Anmerkung.
					L.	T.	
148	Wolf Adolf L.	Landwirthschaft	Wiedel	46			
149	Weyher Johann L.	Landwirthschaft	Wiedel	48			
150	Zick Peter	Landwirthschaft	Wiedel	46			
151	Zick Johann	Landwirthschaft	Wiedel	48			
152	Zick Peter	Landwirthschaft	Wiedel	46			
153	Zick Peter	Landwirthschaft	Wiedel	48			
154	Zick Peter	Landwirthschaft	Wiedel	46			
155	Zick Peter	Landwirthschaft	Wiedel	48			
156	Zick Peter	Landwirthschaft	Wiedel	46			
157	Zick Peter	Landwirthschaft	Wiedel	48			
158	Zick Peter	Landwirthschaft	Wiedel	46			
159	Zick Peter	Landwirthschaft	Wiedel	48			
160	Zick Peter	Landwirthschaft	Wiedel	46			
161	Zick Peter	Landwirthschaft	Wiedel	48			
162	Zick Peter	Landwirthschaft	Wiedel	46			
163	Zick Peter	Landwirthschaft	Wiedel	48			
164	Zick Peter	Landwirthschaft	Wiedel	46			
165	Zick Peter	Landwirthschaft	Wiedel	48			
166	Zick Peter	Landwirthschaft	Wiedel	46			
167	Zick Peter	Landwirthschaft	Wiedel	48			
168	Zick Peter	Landwirthschaft	Wiedel	46			
169	Zick Peter	Landwirthschaft	Wiedel	48			
170	Zick Peter	Landwirthschaft	Wiedel	46			

ski deželnozborski okraj. Ta je dajal namreč pri deželnozborskih volitvah najmanj trdno oporo uradnim kandidatom slovenske stranke. V njem so se pojavljali različni lokalni kandidati, pa tudi nemških glasov ni bilo malo. Upoštevali pa niso celotnega okraja, ampak so izločili ona dva sodna okraja, ki sta bila najbolj trdno v slovenskem političnem taboru, litijskega in stiškega. Kar primerjamo z rezultati deželnozborskih volitev leta 1871!

Sodni okraj	A	B	C
Litija	43	38	5
Stična	29	24	5
Mokronog	30	20	10
Trebnje	19	12	7
Zužemberk	21	10	11
Radeče	19	8	11

Razpredelnica nam kaže, koliko od izvoljenih volilnih mož (A) je volilo uradne slovenske kandidate (B), koliko pa nemške in druge ali ostalo doma (C). Tako sestavljeni kočevski volilni okraj je bil po številu prebivalstva najmanjši na Kranjskem.

Tako v mariborskem kot v kočevskem volilnem okraju se je ta volilna geometrija pri prvih direktnih državnozborskih volitvah posrečila; v obeh sta bila izvoljena nemška kandidata. Vendar je bil to enkratni uspeh. Ko je padla nemška liberalna vlada in se je zmanjšal pritisk na volilce, se je tudi v teh umetnih, toda po prebivalstvu pretežno slovenskih volilnih okrajih pokazala slovenska večina — na vseh naslednjih volitvah je zmagovala slovenska stranka. Drugače pa je bilo na Koroškem; tu si je volilna geometrija iz leta 1873 zagotovila trajen uspeh.

Na Koroškem so šentviško in volšperško glavarstvo združili v šentviški volilni okraj, špitalsko in šmohorsko v špitalskega. Iz beljaškega glavarstva in boroveljskega sodnega okraja so naredili beljaški okraj, iz velikovškega in celovškega glavarstva, zmanjšane za boroveljski sodni okraj, pa celovski volilni okraj. Slovensko ozemlje je volilo v vseh štirih okrajih, vendar je bilo skoncentrirano v obeh zadnjih, ki sta imela po občevalnem jeziku leta 1880 celo slovensko večino (beljaški 55 %, celovski 63 %). Po materinskem jeziku je bilo Slovencev nedvomno še več. Popisovanje občevalnega jezika je bilo prav tako posebna oblika nemškega pritiska kakor

volitve. Primerjava med obojnimi rezultati nam kaže, da je bil navadno pritisk pri volitvah še hujši. Leta 1873 so Slovenci podlegli v mariborskem okraju ob 90 %-ni večini občevalnega jezika, v kočevskem ob 77 %. Res se včasih pokaže tudi slovenska večina pri volitvah v kraju, ki je po občevalnem jeziku nemški, toda to so le redke izjeme. Reči hočemo, da je bilo ob takih razmerah, kakor so bile na Koroškem, skoraj povsem nemogoče, da bi Slovenci zmagali ob 63 % ali 55 % večini. Sestavljalci volilnih okrajev so prav dobro računali, da bo ob nemškem sodnem okraju Paternion ter mešanih beljaškem in trbiškem v beljaškem volilnem okraju, ter ob nemškem sodnem okraju Trg in mešanem celovškem v celovškem volilnem okraju potrebno le še prav malo volilnega truda v slovenskih občinah, pa bo večina vedno v nemških rokah. Volilna geometrija pa se kaže v tem: iz celovškega glavarstva niso izločili v beljaški volilni okraj sodnega okraja Trg, ki je bil nemški, ki bi v beljaškem volilnem okraju ustvaril nemško večino, ustvaril med volilnimi okraji po prebivalstvu večje sorazmerje (največji celovski bi bil zmanjšan na 90.852, najmanjši beljaški bi se dvignil na 66.422), pustil pa zato v celovškem volilnem okraju razen ponemčenega dela celovškega sodnega okraja sama slovenska področja in mu zvečal slovensko večino — ne, namesto te rešitve, ki bi bila z volilnotehnične in narodnostne strani boljša, so dali v beljaški volilni okraj sodni okraj Borovlje in ustvarili s tem položaj, kakor smo ga opisali. Popolnoma pravilno je ugotovil koroški deželni predsednik Schmidt-Zabierow, da je volilni red pridejal boroveljski okraj Beljaku »prav zato, da bi spremenil naravno slovensko večino v Velikovcu-Celovcu«. ¹¹

Mestna kurija:	A	B	Kmečka kurija:	A	B
Gradec-predmestja	56.698		Ptuj	131.543	99
Gradec-notr. mesto	24.421		Celje	126.412	99
Maribor	22.791	22	Maribor	111.957	90
Bruck	21.952		Feldbach	103.835	4
Judenburg	18.517		Judenburg	102.666	
Lipnica	17.194	2	Hartberg	99.148	
Hartberg	15.759		Gradec	96.897	
Celje	13.477	62	Lipnica	84.150	3
Štajerska	190.809		Bruck	83.892	
			Štajerska	940.500	

Šentvid	16.819	6	Celovec	96.672	63
Celovec	15.285	4	Šentvid	82.113	3
Beljak	13.259	1	Špital	57.060	8
			Beljak	55.192	55
Koroška	45.363				
			Koroška	291.037	
Ljubljana	22.593	76	Kranj	110.105	99
Postojna	16.529	94	Ljubljana	100.022	98
Novo mesto	8.047	78	Novo mesto	75.549	95
			Postojna	70.017	100
Kranjska	47.169		Kočevje	60.411	77
			Kranjska	416.104	
Goriška	41.690	23	Gorica	115.386	98
			Gradišče	47.000	10
			Goriška	162.386	
Trst (3 kolegiji)	123.098	22	Pazin	86.022	11
			Poreč	83.890	32
Istra	84.993	2			
			Istra	169.912	

A: prisotno civilno prebivalstvo 1869

B: delež slovenskega prebivalstva v % po občevalnem jeziku 1880

O volilnih okrajih državnozborske splošne kurije leta 1896 ni kaj dosti povedati. Mandati so se v glavnem dodeljevali na podlagi števila prebivalstva (glej str. 33), tako da je bilo v Trstu, na Goriškem, v Istri, na Koroškem in na Kranjskem (Kranjski je manjkalo le 6500 prebivalcev do drugega mandata) celotno deželno ozemlje en sam volilni okraj. Štajerska je dobila štiri poslance in štiri okraje: dva nemška, enega slovenskega in enega mešanega. Ta (feldbaški) je zajemal tri oziroma štiri¹² slovenske sodne okraje (Maribor, Slovenska Bistrica, Marenberg) ter 12 nemških, tako da je imel močno nemško večino. Prvič po letu 1861 zdaj nekdanja okrožna meja ni bila več meja med volilnimi okraji.

Vol. okraj	A
Kranjska . . .	496.694
Koroška . . .	357.294
Feldbach . . .	353.945

Vol. okraj	A
Celje	337.224
Bruck	336.385
Istra	308.980
Gradec	247.111
Goriška	219.156
Trst	155.471

A: prisotno civilno prebivalstvo 1890

Povsem nove volilne okraje je prinesla velika državnozborska volilna reforma leta 1907 z uvedbo splošne in enake volilne pravice. Ker število poslanskih mest, ki je bilo dodeljeno posameznim deželam, tudi zdaj ni bilo v skladu s številom prebivalstva, ker so poslanska mesta dodeljevali posameznim narodnostim po dolgotrajnih pogajanjih, dodajanjih, kompenzacijah in kompromisih in ker so bila mesta vsaj deloma še vedno favorizirana pred podeželjem, so bili seveda tudi volilni okraji še zdaj po številu prebivalstva zelo neenake velikosti. To nam kaže tudi naslednja tabela za vseh 69 volilnih okrajev, kolikor jih je bilo v naših deželah.

	A	B	C
Štajerska:			
Maribor levi breg (24) slov.	68.500	95 %	
Ptuj (26) slov.	64.900	99 %	
Maribor desni breg (25) . . . slov.	58.500	94 %	
Marenberg (30) slov.	54.500	96 %	
Mariazell (5 — mestni) nem.	54.500		
Lipnica (19) nem.	53.600	1 %	
Brežice (29) slov.	52.500	99 %	
Celje (27) slov.	49.500	98 %	
Gradec okolica (17) nem.	48.700		
Gradec (3 — mestni) nem.	48.500		
Voitsberg (16) nem.	47.100		
Fehring (20) nem.	46.600	8 %	
Rogatec (28) slov.	46.100	100 %	
Hartberg (23) nem.	45.900		
Gradec (4 — mestni) nem.	44.600		
Mürzzuschlag (12) nem.	43.900		
Murau (15) nem.	43.100		
Liezen (14) nom.	43.000		
Fürstenfeld (21) nem.	42.700		

	A	B	C
Deutschlandsberg (18)	nem.	42.400	2 %
Gleisdorf (22)	nem.	41.200	
Bruck an der Mur (13)	nem.	39.400	
Eisenerz (6 — mestni)	nem.	37.200	
Skt. Gallen (7 — mestni)	nem.	36.600	
Gradec (2 — mestni)	nem.	34.500	
Hartberg (8 — mestni)	nem.	32.300	1 %
Ormož (11 — mestni)	nem.	29.600	38 %
Stainz (10 — mestni)	nem.	23.700	10 %
Maribor mesto (9)	nem.	23.400	18 %
Gradec (1 — mestni)	nem.	14.000	
Koroška:			
Borovlje (3)	slov.	45.100	83 %
Volšperk (5)	nem.	42.800	3 %
Šmohor (9)	nem.	41.100	29 %
Špital (10)	nem.	38.000	
Trg (7)	nem.	35.100	21 %
Celovec okolica (2)	nem.	34.500	37 %
Šentvid (6)	nem.	34.500	
Velikovec (4)	nem.	34.300	33 %
Beljak (8)	nem.	32.200	20 %
Celovec mesto (1)	nem.	23.300	7 %
Kranjska:			
Krško (9)	slov.	54.200	100 %
Metlika (11)	slov.	51.100	99 %
Postojna (7)	slov.	50.100	100 %
Vrhnika (6)	slov.	47.100	100 %
Kranj (4)	slov.	45.900	100 %
Litija (8)	slov.	44.800	99 %
Ljubljana okolica (2)	slov.	44.600	98 %
Kamnik (5)	slov.	40.000	99 %
Radovljica (3)	slov.	36.300	95 %
Velike Lašče (10)	slov.	36.000	99 %
Ljubljana mesto (1)	slov.	35.600	83 %
Kočevje (12)	nem.	18.800	7 %
Goriška:			
Tolmin (6)	slov.	49.400	100 %
Ajdovščina (3)	slov.	43.000	99 %
Červinjan (4)	ital.	39.900	4 %
Gorica okolica (2)	slov.	38.200	99 %
Krmin (5)	ital.	31.200	15 %
Gorica mesto (1)	ital.	23.800	20 %

	A	B	C
Trst:			
Trst 2 (mestni)	ital.	37.300	8 %
Trst 1 (mestni)	ital.	33.300	4 %
Trst 5 (predmestja in okolica)	slov.	32.400	53 %
Trst 3 (mestni)	ital.	30.600	3 %
Trst 4 (mestni)	ital.	15.500	6 %
Istra:			
Buzet (5)	hrv.	67.000	5 %
Motovun (2)	ital.	61.700	3 %
Volosko (6)	hrv.	61.100	
Buje (1)	ital.	59.100	11 %
Pula (3)	ital.	50.300	
Podgrad (4)	slov.	36.900	90 %

A) nacionalnost volilnega okraja

B) prisotno domače prebivalstvo 1900, zaokroženo na stotice

C) delež slovenskega prebivalstva po občevelnem jeziku 1900

Do leta 1907 je bilo zastopstvo Slovencev v državnem zboru v primerjavi s številom prebivalstva in številom poslancev po posameznih naših deželah premajhno predvsem zaradi privilegiranih skupin veleposestva in trgovsko-obrtnih zbornic ter favoriziranja mest. Tudi leta 1907 enakost ni bila dosežena. Zastopavljenost se je zdaj kazala v premajhnem številu slovenskih volilnih okrajev v razmerju do nemških in italijanskih po posameznih deželah (glej str. 305). Posebno so imeli Slovenci prešibko zastopstvo na Goriškem, na Koroškem in zlasti na Štajerskem, kjer bi morali imeti kar dve poslanski mesti več.

Ena pomembnih novosti pri oblikovanju volilnih okrajev ob državnozbornski volilni reformi leta 1907 in ob mnogih deželno-zbornskih volilnih reformah v začetku 20. stoletja je bilo stremljenje po čim bolj narodnostno homogenih volilnih okrajih, tako da bi znotraj okrajev ne prišlo do narodnostnih volilnih hojev, ampak bi si stale nasproti le stranke iste narodnosti. Schmerlingovemu sistemu je bila taka zamisel tuja. Le tam, kjer se je politično-upravna razdelitev ravnala več ali manj po narodnostni meji, kakor na Štajerskem ali na Goriškem, so že leta 1861 nastali narodnostno razmeroma čisti volilni okraji. Prva prava nacionalna razmejitev volilnih okrajev v celi Avstriji, daljni predhodnik kasnejših nacio-

nalnih okrajev, je bila razmejitev med italijanskim in slovenskim veleposestvom na Goriškem leta 1866. Na Moravskem so pri deželnozborski volilni reformi leta 1905 ustvarili posebno vrsto nacionalnih volilnih okrajev. Na istem ozemlju so prebivalci ene narodnosti volili svoje, prebivalci druge narodnosti pa spet svoje poslance. Prebivalci vsake narodnosti so imeli svoje posebne volilne okraje. Isti sistem je prevzela tudi državnozborska reforma leta 1907. Tako so npr. brnski Čehi volili v 1. češkem, brnski Nemci pa v 1. in 2. nemškem volilnem okraju. Na ozemlju naših dežel do takih radikalnih reform ni nikjer prišlo. »Kar se tiče nacionalne razmejitve volilnih okrajev, smo ostali pri temeljni značilnosti vladnega predloga, ki je hotel čim bolj skržiti narodnostne manjšine, ki ostanejo brez zastopstva, in smo stremeli po tem, da ustvarimo kar najbolj narodnostno enotne volilne okraje in da tam, kjer to zaradi naselitvenih razmer v deželi ni bilo mogoče, kakor v Galiciji, skrbimo za odgovarjajoče zastopstvo narodnostnih manjšin.« Tako je rečeno v poročilu odbora za volilno reformo v državnem zboru.¹³ Toda to načelo v praksi nikakor ni bilo dosledno izvedeno.

V naših deželah je bil dosledno po statistiki občevalnega jezika leta 1900 razmejen nemški kočevski volilni okraj na Kranjskem. Obsegal je vse kočevske občine, ki so imele po tej statistiki nemško večino, ne glede na meje sodnih okrajev. Razen 21 takih občin v kočevskem sodnem okraju so bile priključene še občina Smuka iz žužemberškega, Poljane in Črmošnjice iz novomeškega ter Planina iz črnomaljskega. Občine s slovensko večino v kočevskem sodnem okraju (Banja Loka, Fara, Osilnica) so bile, čeprav brez direktne teritorialne povezave, priključene slovenskemu laščansko-ribniškemu volilnemu okraju. Niso pa združili s kočevskimi občinami v en volilni okraj (dasi so razpravljali o tem) edine preostale nemške občine na Kranjskem, teritorialno povsem oddaljene Bele peči — ta je slej ko prej volila v slovenskih volilnih okrajih.

V Istri je dobila italijanska stran 3 poslanska mesta, slovenska in hrvatska pa prav tako tri, Slovenci enega, Hrvati dva. Občine z italijansko večino (po občevalnem jeziku 1900) so bile priključene italijanskim volilnim okrajem, toda s štirimi izjemami v hrvatskem delu dežele. V slovenski volilni okraj so prišle vse občine s slovensko večino. Tako sta bila — prvič v vsej zgodovini deželno-

zborskih in državnozborskih volitev — združena zapadni in vzhodni del istrskega slovenskega ozemlja, tisti, ki je spadal v politični okraj Koper in tisti, ki je bil pod političnim okrajem v Voloskem.

V Trstu so ustvarili 4 italijanske in 1 slovenski volilni okraj. Italijanski volilni okraji so zajemali mesto in štiri predmestja: Greto, Štorkljo, Kjadin in Zgornjo Čarbolo. Slovenski volilni okraj je obsegal ostala predmestja in okolico. Od predmestij so dali v italijanske volilne okraje tiste štiri, ki so imeli po statistiki občevalnega jezika leta 1900 najmanjši delež slovenskega prebivalstva. Šteli so namreč:

	Preb.	Slov.
Zgornja Čarbola	2.449	158
Kjadin	2.949	344
Škorklja	3.059	365
Greta	2.140	371

V ostalih predmestjih so šteli Slovenci po tej statistiki nad eno petino prebivalstva (Kolonja, Rocol, Rojan, Škedenj, Vrdela, Zgornja Sv. Marija Magdalena) ali pa imeli večino (Barkovlje, Lonjer, Spodnja Sv. Marija Magdalena). Tu pri Trstu moramo še posebej opozoriti na to, kako malo je statistika po občevalnem jeziku ustrezala dejanskemu stanju. Že ob naslednjem štetju 1910 je dala povsem drugačno sliko. Ne le, da se je tedaj pokazala slovenska večina v Kolonji, Rojanu, Škednju, Vrdeli in Zgornji Sv. Mariji Magdaleni, pokazala se je tudi v Greti, ki je imela leta 1900 pod eno petino slovenskega prebivalstva! Pri volitvah pa se je pokazal še drugačen rezultat: razen v Kjadinu je italijanska liberalna stranka prav v vseh predmestjih (torej tudi v Zgornji Čarboli in Škorklji) zaostajala za slovensko narodno stranko.

Na Goriškem so napravili tri italijanske in tri slovenske volilne okraje. Pa tudi v tej deželi, ki je imela zelo jasno narodnostno mejo, se razmejitve ni držala postavljenega načela. Furlanska občina Ločnik je bila res ločena od ostalih občin goriškega okraja in priključena italijanskemu krminskemu volilnemu okraju, toda vse slovenske občine v italijanskih sodnih okrajih (Devin, Doberdob, Biljana, Kožbana in Medana) so ostale v italijanskih volilnih okrajih.

Na Štajerskem so napravili 7 slovenskih in 23 nemških volilnih okrajev. Vse občine na slovenskem ozemlju, ki so imele leta 1900 po občevalnem jeziku nemško večino in bile kot otoki raztresene po ozemlju nekdanjega mariborskega okrožja, so dali v nemške volilne okraje ter jim priključili še 4 občine s slovensko večino. Več o tem smo pisali na strani 67.

Manj natančno so upoštevali slovenske občine izven nekdanjega mariborskega okraja. Marenberškemu volilnemu okraju so priključili občini Kaplo in Gradišče iz arveškega sodnega okraja, ki sta imeli slovensko večino. To pa je bilo tudi vse. Slovensko večino so imele še občine Dražen vrh, Ščavnica in Velka v sodnem okraju Cmurek, Plitvički vrh v sodnem okraju Radgona, vse tostran Mure, na današnjem jugoslovanskem ozemlju, ter občine Dedonci, Slovenska Gorica, Potrna. Zenkovci in Žetinci v radgonskem trikotu onstran Mure. Skupaj torej devet občin, ki pa jih niso priključili slovenskim volilnim okrajem. Pripomniti je, da so bile vse te občine v vladnem predlogu volilne reforme dodeljene slovenskemu severnemu mariborskemu volilnemu okraju, a jih je odbor za volilno reformo na predlog mariborskega vsenemškega poslanca Wastiana spet prepustil nemškim okrajem.¹⁴ Podobno je bila tudi marsikje drugod po prvotnem vladnem predlogu razdelitev mandatov in razmejitev volilnih okrajev ugodnejša za Slovence kakor pa končni zakon.

Stara okrožna meja med Spodnjo in Srednjo Štajersko, ki so jo meje volilnih okrajev prvič prestopile ob ustvaritvi splošne kurije leta 1896, tudi zdaj ni več držala. Ne le v primeru Kaple in Gradišča, ampak še bolj v 10. mestnem volilnem okraju, kjer so povezali Ptuj in še pet občin iz mariborskega okrožja s Stainzem, Lipnico in 12 drugimi občinami nekdanjega graškega okrožja.

Nacionalne razmejitve so se najbolj branili na Koroškem, kjer je že upravnna razdelitev iz leta 1849, na katero se je naslonil Schmerling, dobesedno razkosala slovensko ozemlje in odvzela Slovencem vsako možnost primernega zastopstva v kmečki kuriji. Mešani volilni okraji, v katerih so bili Slovenci po občevalnem jeziku v manjšini ali pa taki večini, da na volitvah niso mogli uspeti, so postali prava koroška specialiteta. Vztrajno se tudi v debatah o državnozborski reformi ponavlja trditev nemških poslancev, da na

Koroškem ni nacionalnih bojev, da Slovenci volijo nemške kandidate in da zato ni nobene potrebe po slovenskih volilnih okrajih.¹⁵

Slovincem so dodelili od desetih volilnih okrajev enega samega, v katerega so vključili sodne okraje Borovlje, Dobro vas, Železno Kaplo in Pliberk. Vse ostale sodne okraje in občine, v katerih so imeli Slovenci po občevalnem jeziku iz leta 1900 večino, so porazdelili med nemške volilne okraje. Tako so recimo velikovski sodni okraj, v katerem sta imeli samo dve občini nemško večino (Velikovec, Pustrica), združili z nemškima sodnima okrajema Svinec in Althofen. Tako so slovenski sodni okraj Rožek, kjer je imela nemško večino ena sama občina (Vrba), povezali z nemškima sodnima okrajema Trg in Millstatt. Sodni okraj Podkloster, kjer so imele leta 1900 vse občine slovensko večino, je bil združen z mešanimi šmohorskim in trbiškim ter povsem nemškima Kočane in Špatrijon.

Kakor smo videli, sodni okraji pri volilni reformi leta 1907 niso bili več nedeljivi, kakor so bili dotlej. Zdaj že spadajo posamezne občine istega sodnega okraja k različnim volilnim okrajem. Te delitve so razen v enem samem primeru (mariborski sodni okraj je volil v dveh volilnih okrajih, kakor je bil v letih 1874—1897 razdeljen na dva sodna okraja) povsod povezane z načelom, naj bodo volilni okraji kolikor mogoče nacionalno homogeni. To metodo delitve so uporabili, dasi ne dosledno, v vseh naših deželah — razen na Koroškem. Na Koroškem sodnih okrajev v nasprotju s splošno prakso nikjer niso delili, nikjer niso poskušali v mešanih sodnih okrajih ločiti nemških občin od slovenskih.

Poleg skrbi za nacionalno homogenost volilnih okrajev naletimo pri oblikovanju volilnih okrajev leta 1907 še na različne druge interese. Eden od teh je bil vsekakor težnja, da bi pripadlo socialistom čim manj mandatov. V naših deželah se je to zlasti pokazalo na Štajerskem. Industrijske kraje so tlačili v volilne okraje z velikim številom prebivalstva; volilni okraji, sestavljeni iz starih mest in trgov, so bili lahko tudi manjši. Prav gotovo ni slučajno, da so imeli štirje največji mestni volilni okraji v deželi tako leta 1907 kot 1911 socialistično večino. Ali drug primer: Občine Maribor, Studenci, Pobrežje in Razvanje so bile nedvomno po svoji bližini neka celota: človek bi pričakoval, da bodo volile skupaj v enem

volilnem okraju. Tako je tudi bilo po prvotnem vladnem predlogu za volilni okraj Stainz—Voitsberg—Maribor. Nemški nacionalec Wastian je najprej po sugestiji nemških volilcev in mariborske občine predlagal izločitev občin z velikim številom socialističnih glasov Voitsberga, Köflacha, Studencev, Pobrežja in še Razvanja, da bi tako očuval okraju »čist meščanski in nemški značaj«.¹⁶ Po vseh diskusijah in spremembah je nazadnje postala mariborska mestna občina sama zase en volilni okraj, Pobrežje in Razvanje sta bila dodeljena 10. (stainškemu) volilnemu okraju, Studenci pa so volili v 11. (ormoškem).

Ogledati si moramo še volilne okraje, kakor so jih za mestno, kmečko in splošno kurijo spremenile ali na novo ustvarile velike deželnozborske reforme v prvem desetletju našega stoletja. Od teh edinole ena, koroška (1902), ni bila plod kompromisa med nacionalnimi buržoaznimi strankami in ni v ničemer poboljšala položaja Slovencev: edinole na Koroškem so lahko volilno reformo izglasovali nemški liberalni in nacionalni poslanci sami, brez ozira na slovensko stranko ali na nemško klerikalno opozicijo. Volilni okraji v mestni kuriji so ostali po tej reformi povsem isti; le celovškemu mestu so dodelili še eno poslansko mesto, tako, da je odslej volilo po tri poslance. V kmečki kuriji so zvišali število poslancev za enega (v celovski okolici), število okrajev pa s 7 na 12. Glavna značilnost spremembe je bila v tem, da so pet starih dvoposlanskih okrajev razdelili na deset enoposlanskih, le dva (heljaški in volšperški) sta ostala v svojem starem obsegu. Narodnostne meje so bile kakor prej neupoštevane in mešani sodni okraji nedeljeni. Navidez je bila sicer nova razporeditev za Slovence ugodnejša kakor stara, saj so imeli zdaj trije okraji slovensko večino in je bila s tem dana teoretična možnost treh poslanskih mest. Kakor pa smo povedali že na str. 98, je bila večina 56 % po statistiki občevalnega jezika, kakor so jo imeli Slovenci v trbiškem okraju, ob nemškem gospodarskem, političnem in kulturnem pritisku mnogo premajhna, da bi mogli zmagati. Še več, delitev starega velikovškega okraja je ogrozila celo slovensko posest v novem velikovškem okraju, ki so ga Slovenci leta 1902 za šest let izgubili.

Kmečka kurija:	A	B	C	Splošna kurija:	A	B	C
Celovec	45.918	2	46 %	Celovec	110.551	1	51 %
Beljak	39.707	2	34 %	Šentvid	96.492	1	1 %
Volšperk	36.742	2	3 %	Špital	83.721	1	6 %
Velikovc	24.451	1	82 %	Beljak	76.560	1	39 %
Pliberk	22.771	1	88 %				
Breže	22.321	1			367.324	4	
Špital	21.456	1					
Šentvid	21.351	1					
Gmünd	18.383	1					
Trg	18.205	1					
Šmohor	17.346	1	26 %				
Trbiž	12.928	1	56 %				
	301.579	15					

A: prisotno prebivalstvo 1900

B: število poslanskih mest

C: odstotek prebivalstva s slovenskim občevalnim jezikom 1900

Volilni okraji splošne kurije, ki so ji dali le skromna štiri mesta, so po svoji sestavi močno spominjali na državnozborske kmečke okraje iz leta 1873: beljaški in šentvidski sta bila celo povsem enaka, s to razliko seveda, da so v splošni kuriji volila tudi mesta. Celovski okraj je bil sestavljen iz velikovškega okrajnega glavarstva in celovškega sodnega okraja z glavnim mestom vred; razmejitev je bila spet taka, da Slovencem ni mogla dajati upanja na niti eno poslansko mesto, čeprav bi ga po svojem deležu prebivalstva vsekakor morali imeti.

Na Štajerskem so uvedli splošno kurijo leta 1904. Dali so ji 8 poslanskih mest v 8 volilnih okrajih. Ti volilni okraji so bili posneti po državnozborskih okrajih splošne kurije iz leta 1896, tako da je bil vsak razdeljen na dva. Tako sta iz slovenskega celjskega državnozborskega nastala celjski in ptujski, iz narodnostno mešanega državnozborskega feldbaškega pa nemški feldbaški in mešani radgonsko-mariborski, ki pa je imel po statistiki občevalnega jezika (1900) nemško večino (54 %). Leta 1909 je bila splošna kurija povsem preurejena: število poslancev je bilo zvišano na 10, uveljavljena je bila razlika med mestom in vasjo ter ustvarjeni 4 mestni okraji. V njih so imela volilno pravico natanko ista mesta, trgi in občine kakor v mestni kuriji. Volilni okraji so bili razmejeni na

zelo preprost način. V mestni skupini je bilo graško mesto en volilni okraj, ostala srednještajerska mesta drugi, zgornještajerska mesta tretji, spodnještajerska pa četrti (Gornja Radgona je volila v srednještajerskem okraju). V kmečki skupini je dobilo vsako nekdanje okrožje dvojce poslanskih mest in dvojce volilnih okrajev, ki so se po številu prebivalstva seveda močno razlikovali.

Splošna kurija 1904:

Ptuj	194.486
Leoben	185.892
Radgona	182.847
Bruck	179.188
Feldbach	176.820
Celje	151.044
Gradec-okolica	148.137
Gradec-mesto	138.080
	1.356.494

Splošna kurija 1909:

Birkfeld	205.324
Ljutomer	203.353
Frohnleiten	196.582
Celje	187.435
Gradec (mesto)	123.673
Aflenz	95.069
Aussee	88.211
zgornješt. mesta	86.906
srednješt. mesta	67.564
spodnješt. mesta	59.208

1,313.325

prisotno prebivalstvo 1900

prisotno domače prebivalstvo 1900

Kmečki volilni okraji so ostali leta 1909 na Zgornjem in Srednjem Štajerskem povsem enaki, na Spodnjem Štajerskem pa so jih precej preoblikovali, tako da sta od šestih prejšnjih le dva (brežiški in slovenjegraški) ohranila isti obseg, število okrajev pa so zvišali na 7. Število poslancev kmečke kurije so zvišali na 5, eno novo poslansko mesto je pripadlo Zgornji Štajerski, po dve pa Srednji in Spodnji. Nesorazmerja iz leta 1861 so ostala. Čeprav se je število poslanskih mest v slovenskem delu dežele dvignilo na 10, je bilo po številu prebivalstva še vedno eno premalo.

Mestna kurija:

	A	B
Gradec II	117.476	4
Leoben	32.044	2
Maribor	23.418	2
Bruck	21.700	2
Eggenberg	19.695	1
Judenburg	18.069	1

Prenos: 232.432 12

Kmečka kurija:

	A	B
Maribor	89.046	2
Celje	87.635	2
Feldbach	71.868	2
Lipnica	70.253	2
Ptuj	63.842	2
Deutschlandsberg	63.743	2

446.387 12

Mestna kurija:	A	B	Kmečka kurija:	A	B
Odnos:	232.432	12		446.387	12
Gradec 1	15.439	2	Gradec	62.586	2
Voitsberg	12.983	1	Weiz	54.166	1
Celje	11.845	2	Bruck	50.114	2
Liezen	9.296	1	Hartherg	46.499	1
Mozirje	8.939	1	Brežice	44.532	1
Ptuj	7.896	1	Judenburg	41.028	1
Feldbach	7.226	1	Konjice	39.854	1
Slov. Gradec	7.080	1	Slov. Gradec	37.578	1
Lipnica	7.044	1	Radgona	32.791	1
Weiz	6.294	1	Šmarje	28.301	1
Murau	5.797	1	Aussee	26.690	1
Radgona	5.403	1	Leoben	24.338	1
Hartherg	4.934	1	Murau	22.333	1
Frohnleiten	3.985	1	Liezen	18.777	1
	337.351	28		975.974	28

A: prisotno domače prebivalstvo 1900 (v Gradcu prisotno civilno)

B: število poslanskih mest

Še bolj je bila izpremenjena leta 1909 mestna kurija. Število poslanskih mest so močno dvignili, od 19 na 28. Dvoje novih mest je dobil Gradec, dvoje druga srednještajerska mesta, dvoje zgornještajerska mesta, troje pa spodnještajerska mesta. Volilni okraji so bili prenařeni že z uvrstitvijo novih krajev v mestno kurijo (glej str. 68). Glavna novost volilne reforme pa je bila v nastanku »slovenskega« mestnega volilnega okraja. To je bila načelna zahteva slovenske stranke v pogajanjih za volilno reformo.¹⁷ V slovenski okraj so uvrstili 12 trgov s slovensko večino po občevalnem jeziku leta 1900: Mozirje, Gornji grad, Ljubno, Vransko, Braslovče, Žalec, Šentjur pri Celju, Šmarje pri Jelšah, Rajhenburg, Kozje, Središče in Veržej. Tem so pridejali še občino Studenci pri Mariboru, ki je imela po občevalnem jeziku nemško večino ter je pri državnozbornskih volitvah volila v nemškem volilnem okraju. Pet krajev s slovensko večino so pustili v »nemških« volilnih okrajih (Šoštanj, Vuzenica, Ljutomer, Sevnica in Velenje). Stara okrožna meja v mestni kuriji ni bila ohranjena, kajti Gornjo Radgono so uvrstili v radgonski volilni okraj s srednještajerskimi mesti in trgi.

Na Kranjskem je prinesla volilna reforma leta 1908 v mestno kurijo dve spremembi. Prvič je bilo število poslanskih mest povečano za dve, obe sta pripadli glavnemu mestu, Ljubljani, ki je bila razdeljena na dva volilna okraja, od katerih je eden zavzemal v glavnem južni, drugi pa severni del mesta. Drugič je bila Ribnica premeščena iz kočevskega volilnega okraja v novomeškega. Na ta način je postalo Kočevje samo zase volilni okraj, zagotovljen nemški stranki.

Mestna kurija:	A	B	Splošna kurija:	A	B
Ljubljana I	17.910	2	Krško	54.107	1
Ljubljana II	16.045	2	Novo mesto	53.984	1
Novo mesto	7.475	1	Kočevje	50.044	1
Idrija	5.728	1	Postojna	50.065	1
Tržič	5.647	1	Vrhnika	47.089	1
Kranj	4.673	1	Kranj	45.841	1
Postojna	4.589	1	Litija	44.777	1
Kočevje	2.178	1	Ljubljana okolica	44.555	1
	64.245	10	Kamnik	39.962	1
			Radovljica	36.308	1
			Ljubljana mesto	35.600	1
				504.332	11

A: prisotno domače (v mestih civilno) prebivalstvo) 1900

B: število poslanskih mest

Kmečka kurija je ostala povsem neizpremenjena. V splošni kuriji so ustvarili 11 poslanskih mest v 11 volilnih okrajih. Ti volilni okraji so bili povsem isti, kakor jih je bil predvideval prvotni vladni predlog državnoborske volilne reforme; Šuklje pravi, da jih je sestavil po Šušteršičevem naročilu.¹⁸ Imeli so vsi slovensko večino; za državnoborske volitve so bili potem zaradi dodatnega nemškega kočevskega volilnega okraja nekoliko spremenjeni; devet pa je ostalo povsem enakih.

Na Goriškem je ostalo število poslancev mestne kurije tudi po reformi leta 1907 neizpremenjeno. Glavna novost je bila v tem, da so goriško mesto in vsa furlanska mesta združili v en sam volilni okraj s 4 poslanci. Tako sta ostala zdaj v mestni kuriji le dva volilna okraja, italijanski (z Gorico) in slovenski (z nekaj novimi kraji). Volilnih okrajev kmečke kurije ni reforma v ničemer spre-

menila, pač pa je zvišala število poslancev za 2 ter dodala po eno novo poslansko mesto obema največjima okrajema, goriškemu in gradiščanskemu.

Kmečka kurija:	A	B	Splošna kurija:	A	B
Gorica	63.318	3	Italijanski vol. okraj . .	96.352	3
Gradišče	51.853	3	Slovenski vol. okraj . .	136.545	3
Tolmin	28.722	2			
Sežana	23.341	2		232.897	6
	167.234	10	Mestna kurija	A	B
			Italijanski vol. okraj . .	45.439	4
			Slovenski vol. okraj . .	18.377	1
				63.816	5

A: prisotno civilno prebivalstvo 1900

B: število poslanskih mest

Splošni kuriji so dali na Goriškem 6 poslancev, toda samo dva volilna okraja. Razmejitev med njima je bila potegnjena točno po statistiki občevalnega jezika iz leta 1900. Občine z italijansko večino so prišle v en volilni okraj, občine s slovensko večino pa v drugega.

Tako so veljale na Goriškem po letu 1907 štiri različne razmejitve med italijanskimi in slovenskimi volilnimi okraji. V kmečki kuriji je ostala razmejitev po sodnih okrajih. V državni zbor je volila furlanska občina Ločnik na italijanski strani, slovenske občine v italijanskih sodnih okrajih pa niso bile prideljene slovenskim volilnim okrajem. V veleposestniški kuriji so te občine volile v slovenskem veleposestvu, prav tako pa tudi Ločnik in mesto Gorica. Le v splošni kuriji je veljala dosledna razmejitev po občinah.

V Istri se je ob reformi leta 1908 število poslanskih mest v mestni kuriji dvignilo od 11 na 14. Povečanje števila poslancev in volilnih okrajev je veljalo predvsem Puli, ki je po prebivalstvu naglo naraščala in postala daleko največje in najpomembnejše istrsko mesto. Tudi izven Pule so bili volilni okraji precej preurejeni, tako da sta povsem isti obseg ohranila le dva (v slovenski Istri Koper). Trije volilni okraji so bili vnaprej namenjeni Hrvatom; v vološkem je volil tudi slovenski Podgrad.

Mestna kurija:	A	B	Kmečka kurija:	A	B
Pula I (ital.)	7.206	1	Rovinj (ital.)	35.783	3
Pula II (ital.)	8.957	1	Koper (slov.)	26.972	2
Pula III (hrv.)	12.480	1	Volosko (hrv.-slov.)	33.704	2
Volosko (hrv.)	12.925	1	Pazin (hrv.)	36.145	2
Izola (ital.)	10.496	1	Buzet (hrv.)	33.164	2
Rovinj (ital.)	9.978	1	Pula (hrv.)	18.417	2
Vodnjan (ital.)	9.789	1	Krk (hrv.)	25.930	2
Poreč (ital.)	9.337	1			
Cres (ital.)	8.363	1		210.115	15
Koper (ital.)	7.830	1	Splošna kurija:		
Buje (ital.)	7.763	1	Buje (ital.)	70.459	2
Piran (ital.)	6.812	1	Pazin (hrv.)	63.989	1
Mali Lošinj (ital.)	6.298	1	Volosko (hrv.)	60.113	1
Pazin (hrv.)	4.070	1	Koper (slov.)	44.826	1
			Piran (ital.)	36.635	1
			Buzet (hrv.)	35.218	1
			Pula (ital.)	24.725	1
	125.850	14			
				335.965	8

A: domače prisotno (v Puli civilno) prebivalstvo 1900

B: število poslanskih mest

V kmečki kuriji so povečali število poslancev od 12 na 15. Glavna poteza te spremembe je bila narodnostna preureditev volilnih okrajev. Poleg dotedanjih šestih volilnih okrajev je bil ustvarjen nov volilni okraj s tremi poslanskimi mesti. Obsegal je področja z italijansko večino. Pri razmejevanju niso cepili le sodnih okrajev ampak tudi občine, še več, celo katastrske občine. Tako je bil sestavljen ta okraj na istrski celini iz osmih teritorialno ločenih kosov, deveti kos pa je bil še na otokih. Znotraj teh kosov so bile še enklave ostalih volilnih okrajev. Po občevalnem jeziku je bilo leta 1900 v Istri 86 statističnih naselij z italijansko večino. 21 teh enot je bilo (v celoti ali deloma) v mestnem volilnem razredu; 46 jih je bilo v kmečkem italijanskem volilnem okraju, 19 jih je ostalo v hrvatsko-slovenskih volilnih okrajih. Na drugi strani pa niti eno statistično naselje s hrvatsko ali slovensko uradno večino ni bilo dodeljeno italijanskemu volilnemu okraju. To nam tudi po svoje priča o nezanesljivosti statistike občevalnega jezika.

Stari, zdaj za izločene »italijanske« predele zmanjšani volilni okraji so ohranili tradicionalno število poslancev in staro medsebojno razmejitev, z eno samo spremembo: buzetski sodni okraj je

bil ločen od koprskega in piranskega. Tako je postal koprski volilni okraj spet, kakor leta 1861, izrazito slovenski. S hrvatske strani je volila tu le katastrska občina Krasica iz bujskega sodnega okraja.

V splošni kuriji so razdelili število poslancev po narodnosti na polovico: 4 Italijanom, 4 Hrvatom in Slovencem. Področja, ki so v mestni in kmečki kuriji volila v italijanskih volilnih okrajih, so bila tudi v splošni kuriji v italijanskih volilnih okrajih, vendar ne brez izjem. Kakor pri državnozborni reformi leta 1907 so tudi zdaj ustvarili poseben slovenski volilni okraj, ki je združeval vse ozemlje koprskega, piranskega in podgrajskega sodnega okraja (v kolikor ni bilo seveda vključeno v italijanske volilne okraje) in katastrsko občino Krasico.

Naj pokažemo volilno razporeditev slovenske Istre nekoliko pregledneje: Piranski sodni okraj (občini Piran in Izola) je volil pretežno v italijanskih volilnih okrajih tako mestne ali kmečke in splošne kurije. V slovenskem koprskem okraju kmečke in splošne kurije sta volili davčni občini Sv. Peter in Korte (1711 prebivalcev leta 1900 od 20.860 v vsem okraju), ki sta po občevalnem jeziku leta 1900 edini imeli slovensko večino (toda že leta 1910 so ugotovili zelo močno slovensko večino tudi v naselju Izola-okolica!). Katastrska občina Kaštel (1181 prebivalcev, po občevalnem jeziku z italijansko večino) je volila v kmečki kuriji v italijanskem, v splošni kuriji pa v slovenskem okraju.

V koprskem sodnem okraju je volila v italijanskih okrajih mestne ali kmečke in splošne kurije občina Koper z izjemo naselij Pobegi in Čežarji (9664 prebivalcev od 10.806), od miljske občine pa katastrski občini Milje in Valdoltra (5765 od 8841 prebivalcev); preostali del občine Milje (3076 preb.), imenovani naselji iz koprške občine (1142 preb.) ter vse ostale občine (Dekani, Dolina, Marzige, Očisla—Klanec in Pomjan, skupaj 20.236 preb.) pa so volile v slovenskem koprskem okraju kmečke in splošne kurije. Razdelitev se je ujemala s statistiko po občevalnem jeziku. Sodni okraj Podgrad je v celoti volil v vološkem okraju kmečke kurije (Podgrad sam v vološkem okraju mestne kurije) ter v slovenskem okraju splošne kurije.

VOLILNA PRAVICA

OBČINSKA VOLILNA PRAVICA

Ker je bila deželnozborska in pozneje prav tako državnozborska volilna pravica vezana na občinsko, si moramo, preden preidemo k nadaljnjemu razpravljanju, ogledati glavne poteze občinskega volilnega sistema.¹

Prvi zakon, ki je urejal volilno pravico v občinah, je bil takratni občinski zakon (Provisorisches Gemeindegesetz), izdan s cesarskim patentom dne 17. marca 1849 (RGB št. 170). Po njegovih določbah so se vršile prve občinske volitve v naših deželah še pred obnovo absolutizma² in prve po zlomu absolutizma. Nanj se tudi nanašajo določbe deželnozborskih volilnih redov iz leta 1861. Občinski zakon, izdan 24. aprila 1859 (RGB št. 58), namreč sploh ni nikdar stopil v veljavo.

Kmalu po začetku novega ustavnega obdobja je izšel dne 5. marca 1862 »zakon, s katerim so začrtane osnovne določbe za ureditev občinskega življenja«, kakor se glasi njegov uradni naziv (Gesetz . . . womit die grundsätzlichen Bestimmungen zur Regelung des Gemeindewesens vorgezeichnet werden) (RGB št. 18). Po teh splošnih napotilih so dobile posamezne dežele (svoje deželne) občinske rede (Gemeindeordnung) in občinske volilne rede (Gemeindevahlordnung). V naših deželah so taki zakoni izšli:

- za Istro 10. julija 1863 (LGB št. 13),
- za Koroško 15. marca 1864 (LGB št. 5),
- za Goriško 7. aprila 1864 (LGB št. 8),
- za Štajersko 2. maja 1864 (LGB št. 5),
- za Kranjsko 17. februarja 1866 (LGB št. 2).

V občinskem zakonu iz leta 1849 je bilo predvideno, da dobe deželna glavna mesta in okrožna mesta z zakoni lastne »ustave« (Verfassungen), prav tako pa da se lahko zanje potegujejo tudi »druga pomembna mesta« (§ 6). Tako so bili leta 1850 izdani posebni statuti za naslednja mesta v naših deželah: Trst (za Trst kot državno neposredno mesto je bila to obenem deželna ustava), Gradec, Ljubljana, Celovec ter Gorica.

Podobno kakor zakon iz leta 1849 je tudi splošni občinski zakon iz leta 1862 določal, da dobe deželna glavna mesta in tudi druga pomembnejša mesta, če se zanje potegujejo, svoje posebne statute. Njih izdajo je prepuščal deželnim zakonodajam (art. XXII). Leta 1850 izdani statuti so ostali v veljavi (kolikor niso bili prej ali pozneje kaj izpremenjeni), na novo pa so dobila posebne občinske statute v naših deželah še naslednja mesta: Maribor 13. marca 1866 (LGB št. 8), Celje 21. januarja 1867 (LGB št. 7), Rovinj 30. decembra 1869 (LGB 1870, št. 4) ter Ptuj 4. oktobra 1887 (LGB št. 45).³

Za ta mesta z lastnimi statuti splošni deželni občinski redi in volilni redi niso veljali.

Oglejmo si najprej volilno pravico, kakor je bila določena s splošnimi zakoni. Kljub medsebojnim razlikam imajo državni zakon iz leta 1849 ter deželni zakoni iz šestdesetih let bistveno enak volilni sistem. Ta sistem se je v večini dežel ohranil do konca Avstrije. V naših deželah je doživel le eno bistveno spremembo, in to na Kranjskem z zakonom z dne 17. oktobra 1910 (LG št. 32), ki je spremenil vrsto določb starega občinskega reda in volilnega reda.

Občinski volilni upravičenci so se delili na dve skupini. Prvi so imeli volilno pravico zato, ker so plačevali določen davek (davčna volilna pravica), drugi pa so imeli volilno pravico ne glede na to, ali so plačevali kaj davkov ali nič, po svojem položaju, službi, izobrazbi (tako imenovana inteligenčna volilna pravica).

DAVČNA SKUPINA. Občinska volilna pravica je bila omejena na tiste, ki so plačevali v občini direktne davke. Po občinskem zakonu iz leta 1849 je morala znašati višina davka vsaj 1 goldinar, poleg tega pa je moral biti davek v prejšnjem letu docela plačan in v tekočem letu ni smelo biti nobenih zaostankov.⁴ Po občinskih

volilnih redih iz šestdesetih let je bila volilna pravica po posameznih deželah nekoliko različna. Od naših dežel je bila najširša na Štajerskem in na Goriškem. Tu je zadostoval vsak, tudi najmanjši znesek direktnih davkov in niso bili postavljeni nobeni drugi pogoji. V drugih naših deželah je bila volilna pravica nekoliko ožja. Na Koroškem in na Kranjskem je sicer tudi zadostoval najmanjši znesek, toda zahtevalo se je plačevanje davka že vsaj eno leto. V Istri pa je bil podobno kakor prej po občinskem zakonu iz leta 1849 v vseh deželah, določen cenz, plačevanje »direktnega davka v znesku vsaj enega goldinarja brez doklad«.

Pogoj za občinsko volilno pravico je bilo avstrijsko državljanstvo, sicer pa niti določena starost ali polnoletnost niti moški spol. Tudi juridične osebe so imele volilno pravico. Občinska volilna pravica je bila, bi lahko rekli, navezana na davke, ne na človeka. Kdor je bil v občini obdavčen, ta je imel volilno pravico, pa naj je bil potem polnoleten moški, ženska, otrok, delniška družba, država, župnišče, samostan, bolnišnica ali kaj drugega. Če so bili trije bratje in tri sestre skupen lastnik hiše, kmetije ali podjetja, so imeli tudi vsi skupaj pri volitvah en glas, so bili vsi skupaj en volilni upravičenec.

Ženska občinska volilna pravica ni bila znak priznanja ženske enakopravnosti, ampak le logična posledica popolne povezave volilne pravice z davki. Tudi je ženska-davkoplačevalka volilno pravico sicer imela, ni imela pa pravice glasovati. Namesto poročene žene je glasoval mož, namesto vdove, ločenke ali neporočene moški, ki ga je zato pooblastila. Prav tako niso smeli sami glasovati otroci, osebe pod varuštvom ali kuratelo.

Na Kranjskem so leta 1910 uvedli splošno — toda še daleč ne enako občinsko volilno pravico. Volilno pravico so imeli po novem zakonu vsi moški in ženski davkoplačevalci (toda v razliko od prej le polnoletni, z dovršenim 24. letom starosti), poleg tega pa vsi moški, ki so bili nad 24 let stari in imeli že vsaj tri leta svoje redno bivališče v občini. Splošna volilna pravica je veljala torej samo za moške, triletno bivanje, ki se je zahtevalo, pa je posebej med proletariatom močno zmanjševalo število volilnih upravičencev. Vendar pomenijo te določbe bistveno spremembo od prejšnjega sistema na Kranjskem in od drugih naših dežel, v katerih je ostala stara, na davke omejena volilna pravica do konca v veljavi.

INTELIGENČNA SKUPINA. Določene kategorije ljudi so imele občinsko volilno pravico ne glede na to, ali so plačevale kaj davkov ali nič. Na splošno rečeno so bili to duhovniki, uradniki (državni, deželni in podobni, ne pa okrajni, občinski ali privatni, tudi ne nižji državni uslužbenci), upokojeni oficirji, vojaški uradniki, osebe z akademsko stopnjo, profesorji in učitelji. Ponekod so upoštevali še nekatere druge skupine in poklice. V podrobnih določbah so bile razlike po posameznih deželah. Tako so npr. od učiteljstva imeli volilno pravico ponekod samo šolski vodje in nadučitelji.⁶

Pogoj za volilno pravico pri pripadnikih te skupine je bil, da so bili člani občine,⁷ to se pravi, da so, če že niso plačevali davkov, imeli v občini domovinsko pravico. Le na Kranjskem od leta 1910 dalje ta pogoj ni bil potreben.⁸ Definitivno nastavljeni uradniki, duhovniki in učitelji so dobili z nastopom svojega službenega mesta domovinsko pravico v občini, v kateri jim je bil nakazan stalni službeni sedež.⁹ Kdor torej ni bil definitivno nastavljen, ta tudi ni imel domovinske pravice v občini svojega službovanja in s tem tudi ne volilne pravice, niti občinske, niti iz nje izvirajoče deželno-zborske.

V deželnozborskih volilnih bojih, posebno v mestni kuriji na Kranjskem do konca sedemdesetih let, ko je bila zmaga slovenske ali nemške stranke odvisna od nekaj glasov, se je ob sestavljanju volilnih imenikov, pritožbah proti volitvam in verifikacijskih debatah v deželnem zboru dostikrat postavljalo vprašanje: ali ima ta in ta uradnik res volilno pravico? Ali je definitivno nastavljen? Ali ima domovinsko pravico v dotični občini?

Tako so npr. leta 1864 hoteli nekateri v kranjskem deželnem zboru zavreči izvolitev Luke Svetca za poslanca, češ da v Kočevju, kjer je služboval, sploh ni imel volilne pravice, ker ni bil stalno nastavljen, ampak je bil le »disponibilen državni uradnik«.¹⁰ Tako so npr. leta 1877 izbrisali v Novem mestu iz volilnega imenika Janeza Trdino, ki je živel tam kot upokojenec, ni pa imel domovinske pravice, ker je bil kot profesor na Reki »upokojen od hrvatske vlade«.¹¹ Slovenska stranka pa je načenjala vprašanje avstrijskih oficirjev v pokoju, ki so živeli v Ljubljani in bili tam vpisani v volilni imenik, češ da davka od svoje pokojnine ne plačujejo v Ljubljani, ampak v Gradcu, odkoder jim pokojnino nakazujejo. Ker

nimajo domovinske pravice v Ljubljani in ker ne plačujejo davka v ljubljanski občini, torej ne morejo imeti v Ljubljani volilne pravice.¹²

Tudi v inteligenčni skupini so imele ženske volilno pravico (ne pa seveda pravico osebnega glasovanja). Žensk v tej skupini ni bilo dosti, v glavnem so bile to učiteljice. Leta 1910 je bila na Kranjskem občinska volilna pravica učiteljicam izrecno priznana, medtem ko je bila za ostalo inteligenčno skupino posebej omejena na moške.

Volilno pravico brez ozira na to, ali so plačevali davke ali ne, so imeli še častni občani (častni člani občine) in častni meščani, v naših deželah spet z edino izjemo na Kranjskem po letu 1910.¹³

V vseh naših deželah so imele občine pravico do imenovanja častnih meščanov oziroma občanov tako po zakonu iz leta 1849 kot po občinskih redih iz šestdesetih let. Na Goriškem je smela vsaka občina sprejeti posebno zaslužne avstrijske državljane v svojo skupnost kot častne člane. V Istri je bila po letu 1864 pravica sprejemanja častnih članov omejena le na mestne občine. Na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem pa so imele mestne in trške občine pravico imenovanja častnih meščanov, druge občine pa častnih članov.

Častno meščanstvo in občanstvo ni služilo samo v počastitev, ampak je imelo dostikrat tudi poseben praktičen pomen za volitve. Tako so ponekod imenovali častne meščane pred občinskimi volitvami, da so z njihovimi glasovi potem zmagali v volilnem razredu, v katerem so imeli ti častni meščani volilno pravico.¹⁴ Pri deželno-zbornskih volitvah pa je imelo častno občanstvo drugo vlogo.

Kdor je hotel biti izvoljen za deželnozbornskega poslanca, je moral imeti aktivno volilno pravico v dotični deželi. Kadar je kandidati niso imeli ali pa je bila dvomljiva, so si pomagali na ta način, da so se dali izvoliti v kaki občini za častnega občana. Tako so npr. izvolili Kromerja, ki je bil tedaj sodni svetnik v Celju, za častnega meščana v Kočevju, da je bil nato lahko izvoljen v kranjski deželni zbor leta 1861.¹⁵ Tako so izvolili Jožeta Samso, ki je živel na Goriškem, za častnega občana v Materiji¹⁶ in se je dal Burger, c. kr. namestnik v Trstu, izvoliti za častnega meščana v Kastvu in Voloskem pred drugimi volitvami v istrski deželni zbor istega leta 1861.¹⁷ Luka Svetec se je dal leta 1863, ko njegova vo-

lilna pravica, kakor smo videli, ni bila povsem jasna, izvoliti za častnega meščana v Kočevju.¹⁸ Ko se je Dragotin Treo preselil iz Postojne v Gorico, se je dal pred deželnozborskimi volitvami izvoliti za častnega občana v dveh kraških občinah.¹⁹ Takih primerov bi lahko navedli še celo vrsto.

»Meščani« (tj. osebe, ki so si posebej pridobile meščanski naslov) mestnih in trških občin so imeli ponekod občinsko volilno pravico ne glede na to, ali so plačevali davke ali ne.

Omejenost volilne pravice je bila prva, pa ne edina značilnost občinskega volilnega sistema na Slovenskem v avstrijskem času. Druga bistvena značilnost tega sistema je bila neenakost volilne pravice, s katero je bilo poskrbljeno za »zaščito interesov višje obdavčenih«, kakor je rečeno v splošnem občinskem zakonu iz leta 1862 (art. XI). Neenakost se je kazala v razdelitvi volilcev v volilne razrede (Wahlkörper).

Princip te razdelitve je bil v naslednjem postopku:

Vse občinske volilne upravičence so razvrstili v volilni imenik po padajoči višini davka, od tistega, ki je plačeval največ, do onega, ki je plačeval najmanj in prišel na zadnje mesto. Nato se je celotna vsota direktnih davkov, ki so jih ti volilni upravičenci plačevali, razdelila na dva ali tri enake dele — v skladu s tem, ali je imela občina dva ali tri volilne razrede. Če sta bila dva volilna razreda, so spadali v prvega vsi, ki so plačevali prvo polovico davkov — od prvega, ki je plačal največ, pa vsi naslednji po padajoči višini davkov, do onega, pri katerem je vsota davkov dosegla polovico. V drugem volilnem razredu so bili, spet po padajoči vrsti davkov, ostali volilni upravičenci, ki so plačali drugo polovico davkov. V prvem razredu so bili torej tisti, ki so plačevali večje zneske, v drugem tisti, ki so plačevali manjše. Prvih je bilo seveda vedno manj kakor pa drugih. Če so bili trije volilni razredi, so spadali v prvega oni, ki so plačali prvo tretjino davkov, začevši z onim, ki je plačal največ, v drugega oni, ki so plačali drugo tretjino, in v tretjega oni, ki so plačali tretjo tretjino, z onim ki je plačal najmanjši davek, na zadnjem mestu. Oni z največjim obdavčenjem so bili spet v prvem, oni z najmanjšim v tretjem volilnem razredu.

Spet je bilo v prvem volilnem razredu najmanj volilnih upravičencev, v drugem več, v tretjem največ.

Normalno naj bi imele občine v naših deželah po tri volilne razrede. Le občine z manjšim številom prebivalstva oziroma občine z manjšim številom volilnih upravičencev in majhno razliko med posameznimi davčnimi obveznostmi naj bi imele po dva.²⁰

Na Goriškem je bilo po občinskem volilnem redu iz leta 1864 določeno, da imajo sploh vse občine brez izjeme po tri volilne razrede.

Vsak volilni razred je volil isto število občinskih odbornikov. Na ta način so seveda bogati davkoplačevalci imeli gospodujoč položaj v vodstvu občine.

Inteligenčna skupina in častni meščani oziroma častni občani so bili v vseh naših deželah razen na Štajerskem uvrščeni v prvi, najvišji volilni razred.²¹

Podrobnejših določb občinskega volilnega sistema tu ne kaže omenjati. Kako se je dopolnil prvi volilni razred, če ni imel zadostnega števila volilnih upravičencev, kdo je mogel priti kot virilist v občinski odbor, kako so bile na Kranjskem poleg volilnih razredov zastopane v občinskem odboru še podobčine itd. itd. — vse to na deželnozborsko in državnozborsko volilno pravico ni imelo nobenega vpliva, pa zato tudi mi o tem ne bomo govorili.

Kakor smo videli iz opisanega sistema volilnih razredov, je bila meja med posameznimi razredi, če bi jo hoteli izraziti v goldinarjih davka, ki so bili potrebni za uvrstitev v ta ali oni razred, povsem relativna. Z direktnih davkom 30 gld. si mogel biti v eni občini v prvem volilnem razredu, v drugi v drugem ali pa celo v tretjem. V občini Železniki je npr. leta 1870 zadnji v prvem volilnem razredu plačal 55 gld. davka, prvi v drugem razredu pa 52 gld. V občini Knežak je bila istega leta meja med obema razredoma pri 18 gld., v občini Sodražica pa pri 10 gld. Vsaka občina je imela svoje meje, pa tudi ista občina različne od volitve do volitve.

Opisani sistem volilnih razredov je trajal v vseh naših deželah razen na Kranjskem vse do prve svetovne vojne. Na Kranjskem pa je doživel leta 1910, obenem z uvedbo splošne občinske volilne pravice, korenito spremembo. Zdaj so bili uvrščeni:

v I. volilni razred:

prva tretjina po padajoči višini davka razvrščenih oseb, ki plačujejo že vsaj eno leto v občini davek, podvržen občinskim dokladam;

v II. volilni razred:

ostali dve tretjini po padajoči višini davka razvrščenih oseb, ki plačujejo že vsaj eno leto v občini davek, podvržen občinskim dokladam,

inteligentna skupina,

osebe, ki imajo že vsaj po dve leti redno bivališče v občini in plačujejo že vsaj eno leto v občini najmanj 20 kron direktnih davkov, ki niso podvrženi občinskim dokladam;²²

v III. volilni razred:

vsi volilni upravičenci I. in II. volilnega razreda,

osebe, ki imajo že vsaj po dve leti redno bivališče v občini in plačujejo že vsaj eno leto v občini manj kot 20 kron direktnih davkov, ki niso podvrženi občinskim dokladam;²²

moški, ki imajo že vsaj tri leta redno bivališče v občini in ne spadajo v zgoraj naštete skupine.

Nova razvrstitev je pomenila za občine na Kranjskem pravzaprav uveljavljenje tiste kombinacije starih volilnih razredov ter splošne kurije, kakor so jo uvedli najprej v državnozborski volilni reformi leta 1896 ter je nato prenesli na deželnozborski volilni sistem. Tretji občinski volilni razred je postal nekakšna splošna kurija, kakor jo poznamo s teh državnozborskih in deželnozborskih volitev. Določba, da v njej niso volili samo tisti, ki niso plačevali davkov, ampak tudi vsi tisti, ki so že imeli volilno pravico v prvih dveh razredih, naj bi poskrbela predvsem zato, da bi delavsko gibanje ne prišlo preveč do izraza. Taka kranjska občinska volilna reforma iz leta 1910 je bila v naših deželah (če ne upoštevamo Trsta) višek »demokratizacije«²³ občinskega volilnega sistema pred prvo svetovno vojno.

Volilni sistem v mestih z lastnimi statuti se od opisanih dežel-nih občinskih volilnih redov bistveno ni razlikoval. Bilo je nekaj razlik v podrobnostih, v nekaterih posebnih pogojih za volilno pravo v davčni ali inteligenčni skupini, katerih naštevaje pa bi nas predaleč zavedlo. Medtem ko so dajala naša štajerska mesta Maribor, Celje in Ptuj volilno pravico v davčni skupini vsakomur, ki je plačeval kak direkten davek, kakor je bilo to določeno tudi v splošnem deželnem občinskem zakonu, pa so ostala naša mesta z lastnimi statuti, deželna glavna mesta Ljubljana, Celovec in Gorica — o Trstu bomo govorili posebej — postavljala strožji kriterij. V Celovcu je bilo treba plačevati vsaj eno leto najmanj 8 gld. dohodnine ali 3 gld. drugih direktnih davkov, v Gorici najmanj 8 gld. dohodnine ali 5 gld. drugih direktnih davkov, v Ljubljani od leta 1850 do 1887 prav tako, od leta 1887 do 1898 5 gld. kakršnih koli direktnih davkov, od tedaj naprej pa je zadostoval vsak, tudi najmanjši znesek direktnih davkov, dokler ni bila leta 1910, kakor v drugih občinah na Kranjskem, tudi v Ljubljani uvedena splošna volilna pravica.²³

Tudi meja med posameznimi volilnimi razredi v teh mestih ni bila relativna, odvisna od skupne vsote predpisanih davkov, ampak absolutna. V Ljubljani so npr. prišli v prvi volilni razred vsi, ki so plačevali v letih 1850—1887 nad 80, pozneje pa nad 100 gld. davka, v drugi razred oni, ki so plačevali nad 20 gld., oziroma po letu 1887 nad 25 gld. davka. Leta 1910 pa je bila tudi tu uveljavljena podobna razvrstitev razredov kakor nasploh za občine na Kranjskem. Razliki sta bili le dve; prva, da v prvi volilni razred ni prišla prva tretjina plačevalcev občinskim dokladam podvrženih davkov, ampak prvi dve petini, druga, da za uvrstitev v drugi volilni razred ni zadostovalo 20 kron direktnih davkov, ki niso bili podvrženi občinskim dokladam, ampak jih je bilo treba 30.

Med mesti z lastnimi statuti je zavzemal Trst docela posebno mesto. Ne le po tem, da je imel tržaški mestni svet tudi funkcije deželnega zbora, ampak tudi po svojem volilnem sistemu. Po ustavi iz leta 1850 je bila pristojnost splošni pogoj volilne pravice.²⁴ V mestu samem so bili štirje volilni razredi, ki so bili takole sestavljeni: I. volilni razred:

oni, ki plačujejo od svojih nepremičnin 300 in več gld. direktnih davkov,

oni, ki plačujejo 300 gld. in več dohodnine od posesti v Trstu
v zemljiško knjigo vpisanih zastavnih pravic,
trgovske tvrdke, ki smejo trgovati na borzi,
častni meščani;

II. volilni razred:

oni, ki plačujejo od svojih nepremičnin 100—300 gld. direkt-
nih davkov,
oni, ki plačujejo 100—300 gld. dohodnine od posesti v Trstu
v zemljiško knjigo vpisanih zastavnih pravic,
aprobirani veletrgovci,
posestniki aprobiranih tovarn,
lastniki ladij, ali deležev ladij (dolge ali obalne plovbe) s to-
nažo vsaj 300 ton,
advokati in notarji;

III. volilni razred:

oni, ki plačujejo od svojih nepremičnin 25—100 gld. direktnih
davkov,
oni, ki plačujejo 25—100 gld. dohodnine od posesti v Trstu v
zemljiško knjigo vpisanih zastavnih pravic,
aprobirani špediterji,
aprobirani trgovci na drobno,
neaprobirani, toda pri borzi prav prijavljeni veletrgovci,
patentirani senzali,
lastniki trgovskih ladij ali deležev ladij s tonažo 100—300 ton,
kapitani ladij dolge plovbe,
doktorji katere izmed štirih fakultet, ki so dosegli svojo dok-
torsko stopnjo na kakem tuzemskem učnem zavodu,
arhitekti, ladjedelci, javni izvedenci, magistri kirurgije, lekar-
narji,
državni uslužbenci in stalno nastavljeni občinski uradniki (tudi
če so iz te kategorije prestopili v začasni ali stalni pokoj),
oficirji, duhovniki in javni učitelji;

IV. volilni razred:

ostali posestniki nepremičnin,
ostali trgovci, ki samostojno trgujejo,
ostali posestniki trgovskih ladij (dolge ali obalne plovbe) ali
njih deležev,
ostale osebe, ki se samostojno ukvarjajo z obrtjo, rokodelstvom
ali kakor drugo pri oblasti prijavljeno industrijsko panogo,
ostali »meščani«.

V okolici so vsi volilni upravičenci, ne glede na to, kateremu volilnemu razredu bi pripadali, volili v šestih teritorialno razmejenih volilnih okrajih, ki so bili enaki okrajem šestih stotnij domače straže (teritorialne milice). Vsak okoliški volilni okraj je volil po enega zastopnika, skupaj torej okolica šest, mesto pa 48, vsak volilni razred 12 — cel mestni svet je štel 54 ljudi. Leta 1882 je bila določena nova razmejitev mesta in okolice.²⁵

Na ta tržaški volilni sistem se je naslonil državnozborski volilni red iz leta 1873, ko je določal volilne okraje na tržaškem področju.

Z zakonom z dne 26. avgusta 1908 (LGB št. 44) je bil izdan za Trst nov volilni red.

V mestnem četrtem in okoliškem drugem volilnem razredu je bila uvedena splošna volilna pravica, za katero se je zahtevala starost 24 let, moški spol in vsaj triletno bivanje v Trstu. Volili pa so v tem razredu samo oni, ki v višjih volilnih razredih niso imeli volilne pravice; to je bila torej čista splošna kurija. O podrobnostih tega volilnega zakona tu ne bomo govorili;²⁶ za državnozborsko volilno pravico njegove določbe niso prihajale v poštev.

VOLILNA PRAVICA V MESTNI, KMEČKI IN SPLOŠNI KURIJI

Volilna pravica v mestnem in kmečkem volilnem razredu je bila v deželnozborskih volilnih redih leta 1861 navezana na občinsko volilno pravico. Ta navezanost je trajala v večini dežel vse do konca Avstrije. Državnozborski volilni red leta 1873 se je naslonil na deželnozborsko volilno pravico¹ in s tem spet na občinsko;

državnozborna volilna pravica je bila povezana z občinsko vse do ukinitve mestne in kmečke kurije leta 1907.

Nihče, kdor ni imel volilne pravice za občinske volitve, ni imel pravice voliti v deželni in državni zbor.² Toda deželnozborna in državnozborna volilna pravica je bila še bolj omejena od občinske in je zajemala le del občinskih volilcev. Le v Trstu, ki je bil hkrati občina in dežela, se je občinska volilna pravica krila z deželnozbornsko in državnozbornsko.

Kakor pri občinskem volilnem sistemu imamo torej tudi pri deželnozbornem in državnozbornem opravka z dvema skupinama volilnih upravičencev: z davčno in inteligenčno.

INTELIGENČNA SKUPINA. Osebe, ki so imele po svojem položaju, službi ali izobrazbi občinsko volilno pravico brez ozira na to, ali so plačevale kaj davkov ali nič (duhovniki, uradniki, upokojeni oficirji, vojaški uradniki, osebe z akademsko stopnjo, profesorji, učitelji), so imele v naših deželah v celoti tudi deželnozbornsko in državnozbornsko volilno pravico,³ v enaki meri, kakor so jo imele po posameznih deželah ali mestih z lastnimi statuti za občinske volitve.

Le na Štajerskem se je leta 1904 deželnozborna volilna pravica inteligenčne skupine osamosvojila od občinske volilne pravice. Občinska volilna pravica ni bila več predpogoj, to se pravi, ni bila več potrebna domovinska pravica, torej stalna nastavitev, kakor prej.⁴

Častni meščani oziroma častni občani so imeli v naših deželah prav tako povsod deželnozbornsko in državnozbornsko volilno pravico, razen na Štajerskem po letu 1904 za deželnozbornske volitve.

»Meščani« mest in trgov so imeli brez ozira na to, ali so plačevali kaj davkov ali nič, deželnozbornsko volilno pravico (ne pa državnozbornske) na Koroškem v mestni kuriji od leta 1884 dalje. V Trstu so imeli »meščani«, ki sicer po svojih kvalifikacijah ne bi mogli voliti, občinsko volilno pravico v IV. volilnem razredu, s tem pa tudi državnozbornsko volilno pravico. Po drugih naših deželah so imeli »meščani« deželnozbornsko in državnozbornsko volilno pravico le v toliko, v kolikor so plačevali dovolj visoke davke, torej pod istimi pogoji kot drugi občinski prebivalci.

DAVČNA SKUPINA. V premoženjski skupini je bila volilna pravica drugačna za občine s tremi volilnimi razredi in drugačna za občine »z manj kot tremi volilnimi razredi«, kakor je rečeno v deželnozborskih volilnih redih, s čemer so seveda mišljene predvsem občine z dvema volilnima razredoma.

V občinah s tremi volilnimi razredi so imeli na našem ozemlju leta 1861 deželnozborsko volilno pravico v kmečki kuriji volilci prvega in drugega občinskega volilnega razreda, v mestni kuriji pa prav tako volilci prvega in drugega volilnega razreda, poleg tega pa še oni iz tretjega volilnega razreda, ki so plačevali najmanj 10 goldinarjev direktnih davkov. (Na Štajerskem je bil za mesto Gradec določen minimalni znesek 15 gld.)

V občinah z dvema volilnima razredoma sta imeli deželnozborsko volilno pravico tako v kmečki kakor v mestni kuriji prvi dve tretjini vseh občinskih volilnih upravičencev, razvrščenih po višini direktnih davkov.

Kakor vidimo, je ta sistem občinam z dvema volilnima razredoma dajal večje število volilnih upravičencev in s tem tako rekoč nižji cenz. Občina Sodražica je npr. leta 1870 plačevala 2240 gld. davka in imela poleg treh »inteligentov« 366 občinskih volilnih upravičencev. Ker je bila razdeljena v tri volilne razrede, so imeli deželnozborsko volilno pravico volilci prvega in drugega razreda, skupaj 148 oseb (z inteligenčno skupino vred). Zadnji je plačal 6 gld. davka. Če bi pa imela ista občina dvoje volilnih razredov, bi lahko volilo v deželni zbor z inteligenco vred 247 ljudi, torej celih sto več, zadnji pa bi plačal 3 gld. davka.

To različno obravnavanje občin te in one vrste je povzročalo tudi dosti zmede v praksi. Ne tako redko se je dogajalo, da so pri občinah z dvema volilnima razredoma upoštevali prvi dve tretjini davkov namesto volilcev, torej nižje število volilnih upravičencev — postopek, ki je logično ustrezal postopku pri občinah s tremi volilnimi razredi.⁵ Dogajale pa so se tudi napake, da so pri občinah s tremi volilnimi razredi upoštevali prvi dve tretjini občinskih volilcev.

Različen postopek z obema vrstama občin ni bil slučajen, ampak docela v skladu s splošnim gledanjem tvorcev deželnozborskih volilnih redov leta 1861. To splošno gledanje pa je bilo v tem, da so ožili volilno pravico v vseh tako imenovanih »bogatih« predelih,

torej tam, kjer se je plačevalo mnogo davkov, medtem ko so jo razmeroma precej na široko (široko za tisti čas ozke volilne pravice) zasnovali v »revnih« pokrajinah, tam, kjer je bila vsota davkov nizka. Kaže se nam to gledanje v višjem cenzu v velikih mestih, na Dunaju, v Pragi, Brnu in Gradcu. Na Dunaju, v Pragi in v Brnu so imeli deželnozborsko volilno pravico samo oni, ki so plačevali nad 20 gld. davkov, v Gradcu oni, ki so plačevali nad 15 gld. Na drugi strani pa so za nekatera mesta na Tirolskem in vsa na Predarlskem določili pogojni ceniz 5 gld. Obe ti deželi pa sta plačevali povprečno najmanj davkov med alpskimi in sudetskimi deželami. To gledanje nam kaže ureditev volilne pravice v Galiciji, Bukovini in Dalmaciji. Tu sta volili v deželni zbor prvi dve tretjini vseh občinskih volilnih upravičencev, torej prav tako, kakor v naših deželah v občinah z dvema volilnima razredoma. Galicija, Bukovina in Dalmacija, ki jim je bila na ta način dana najširša volilna pravica za deželnozborske volitve, so bile obenem tudi dežele, ki so plačevale relativno najmanj davka v vsej avstrijski polovici monarhije. V skladu s tem je bilo torej tudi dajanje širše volilne pravice občinam z dvema volilnima razredoma v naših deželah, saj ne smemo pozabiti, da je občinski zakon iz leta 1849 določal, da se ustvarita dva volilna razreda le v majhnih občinah.

Kakor vidimo, je bil ceniz za občine kmečkega volilnega razreda docela relatiiven. Višina davkov, ki jih je moral plačevati zadnji, ki je bil še vpisan v volilni imenik za deželnozborske volitve, je bila različna od občine do občine. Bila je nižja v občinah z dvema volilnima razredoma, višja v onih s tremi razredi. Bila je ponekod zelo visoka, ponekod zelo nizka. Kaj pa v mestni kuriji?

Mnenje, ki ga dostikrat beremo, da je bil v mestih s februariskim patentom določen ceniz 10 gld., ni povsem točno: Prvič je v mestnih občinah z dvema volilnima razredoma veljal, kakor na deželi, povsem relatiiven ceniz. Drugič pa ceniz 10 gld. tudi za občine s tremi volilnimi razredi ni bil absoluten, temveč le pogojen. Če je drugi volilni razred štel tudi davkoplačevalce, ki so plačali manj kot 10 gld. davka, so imeli vsi ti deželnozborsko volilno pravico. Tako je bilo leta 1870 npr. v Radovljici. Celih 21 volilcev drugega volilnega razreda je plačevalo manj kot 10 gld. davka, zadnji po vrsti 6 gld. 20 krajcarjev — vsi ti so imeli volilno pravico za deželnozborske volitve, ker je deželnozborski volilni red uvrščal vse

občinske volilce prvega in drugega razreda med upravičence. Tu torej cenz 10 gld. sploh ni prišel do veljave, ker je veljal le pod pogojem, da je imela mestna občina s tremi volilnimi razredi v tretjem volilnem razredu volilce, ki so plačevali več kot 10 gld. davka. Tako je bilo npr. v Ljubljani, kjer je bila postavljena meja med tretjim in drugim volilnim razredom v letih 1850—1887 na 20 gld. in je imel zato tretji volilni razred leta 1870 kar 256 oseb, ki so plačevale nad 10 gld. davka — ti so dobili svojo deželnozborsko volilno pravico zaradi pogojnega cenza 10 gld.

Prve deželnozborske volilne določbe o cenzu za naše dežele so ostale prilično dolgo v veljavi, povsod do osemdesetih let, na Goriškem pa celo do konca avstrijske vlade. Ko so bile leta 1873 uvedene direktne volitve v državni zbor, je državnozborski volilni red glede cenza povsem sprejemal določbe »kakor ta čas (ob izidu zakona, V. M.) veljajo za volilno pravico v deželni zbor tiste dežele in za volilno pravico v tržaški mestni svet« (§ 9).

Leta 1882 je bil za državnozborske volitve določen pogojni cenz 5 gld., in sicer tako za mestno kot za kmečko kurijo, tako za občine s tremi kot z dvema volilnima razredoma.

Še vedno je bil to pogojni cenz. To se pravi, da so imeli volilno pravico lahko tudi še davkoplačevalci, ki so plačevali manj kot 5 gld. direktnih davkov, in to v vseh občinah s tremi volilnimi razredi, kjer je zadnji volilec drugega volilnega razreda plačal manj kot 5 gld. davka, in v vseh občinah z dvema volilnima razredoma, kjer je plačal manj kot 5 gld. zadnji od prvih tretjin občinskih volilcev. Znižanje pogojnega cenza od 10 na 5 gld., njegovo razširjenje na kmečko kurijo in na občine z dvema volilnima razredoma je pomenilo tudi prvo znatnejšo razliko med državnozborsko in deželnozborsko volilno pravico.

Nekatere dežele so kmalu sledile tej državnozborski volilni reformi ter razširile tudi volilno pravico v svoje deželne zbore.

Štajerska je leta 1884 uveljavila pogojni cenz 5 gld. v isti obliki kot državni zbor.

Na drug, svoj način je izvedla istega leta reformo Kranjska. Občine z dvema volilnima razredoma so bile, kar se tiče postopka

pri določanju volilne pravice, izenačene z občinami s tremi razredi. Nič več se nista v občinah z dvema razredoma v volilni imenik vključevali prvi dve tretjini občinskih volilnih upravičencev, temveč le tisti, ki so plačali prvi dve tretjini davka. Občine z dvema volilnima razredoma so na ta način izgubile prednost, ki so jo imele od leta 1861 in ki so jo za državnozborske volitve tudi še ohranile. Ta del volilne reforme je torej pomenil zoženje volilne pravice. Odslej je bilo za deželnozborske volitve na Kranjskem povsem vseeno, ali so imele občine dvoje ali troje volilnih razredov. Drugi del volilne reforme je pomenil razširjenje volilne pravice: za mesto in vas je bil uveljavljen pogojni cenz 5 gld. Tisti, ki je bil v tretjem občinskem volilnem razredu ali pri občinah z dvema volilnima razredoma v skupini, ki je plačevala tretjo tretjino davka, je imel zdaj volilno pravico, če je dajal nad 5 gld. davka — imel pa jo je tudi še tisti, ki je plačal manj kot 5 gld., a je spadal v drugi občinski volilni razred ali v skupino, ki je plačevala drugo tretjino davka (v občinah z dvema volilnima razredoma).

Tretjo pot je ubrala koroška deželnozborska volilna reforma iz istega leta (1884). Tu so sprejeli znesek 5 gld. direktnih davkov kot pravi absolutni cenz, tako v mestih kot na deželi, tako za občine s tremi kot za one z dvema volilnima razredoma. To je bilo v naših deželah prvo uveljavljenje absolutnega cenza. Le na Koroškem torej odslej deželnozborske volilne pravice ni mogel imeti nihče, ki je plačeval manj kot 5 gld. davkov.

Če primerjamo novo volilno pravico v teh treh deželah, ki so sledile, a vsaka po svoje, državnozborski volilni reformi, vidimo, da je bila na Štajerskem najširša, na Kranjskem ožja, na Koroškem pa najožja.

Na Goriškem in v Istri je ostalo vse pri starem.

Naslednja sprememba v cenzu je sledila prihodnje desetletje spet v državnem merilu. Z zakonom 5. decembra 1896 je bil pogojni cenz za mestno in kmečko kurijo znižan od 5 na 4 gld. Ta zakon je bil v najožji zvezi z davčno reformo leta 1896, z zakonom o direktnih osebnih davkih, ki je stopil v veljavo 1. januarja 1898. Znižanje cenza ni imelo namena razširjati volilno pravico. Šlo je za to, da jo ohranijo oni, ki bi jo po novih davčnih predpisih morali izgubiti. Novi cenz je stopil v veljavo z istim dnem kot davčna reforma. To se pravi, da so splošne volitve v državni zbor

leta 1897 v kmečki in mestni kuriji bile še po starih določbah iz leta 1882.

Sprememba iz leta 1896 je bila obenem tudi zadnja za mestno in kmečko kurijo državnega zbora; leta 1907 sta obe izginili.

Deželni zbori so v znižanju cenza znova (in spet ne vsi) sledili državnozbornski reformi. Prva je bila Kranjska, ki je leta 1898 zmanjšala svoj pogojni cenz na 4 gld. Druga je bila Koroška, ki je leta 1902 prav tako zmanjšala svoj absolutni cenz na 8 kron (4 gld.).

Precej drugače so postopali v ostalih treh deželah, na Štajerskem, na Goriškem in v Istri.

Štajerska je leta 1904 kot druga od naših dežel, dvajset let za Koroško, uvedla absoluten cenz za mestno in kmečko kurijo. Njegova višina pa je ostala 5 gld (10 kron). Tudi ob naslednji volilni reformi leta 1909 ta cenz ni bil zmanjšan, nasprotno, volilni pogoji so bili celo poostreni. Zdaj se je zahtevalo, da se teh 10 kron plačuje že vsaj eno leto. Poleg tega pa je bilo določeno, da se osebna dohodnina računa le v polovičnem znesku in da se jo upošteva sploh le tedaj, če je bila v koledarskem letu pred volitvami tudi zares poravnana. Če je torej nekdo plačeval npr. 15 kron dohodnine, se mu je računalo le 7 kron in pol ter je ostal brez volilne pravice.

Istra je ob reformi leta 1908 ostala glede mestne kurije pri pogojnem cenzu 10 gld. (20 kron) iz leta 1861. Izenačila pa je, kakor Kranjska leta 1884, občine z dvema in tremi volilnimi razredi. V kmečki kuriji je bil pogojni cenz znižan na 4 gld. (8 kron). Tudi tu so bile občine izenačene. Istra je s to volilno reformo uveljavila izredno močno razliko med volilno pravico v kmečki in mestni kuriji.

Goriška je v obeh kurijah tudi po svoji reformi leta 1907 obdržala stari sistem iz leta 1861 neizpremenjen.

Ob velikih deželnozbornskih reformah v začetku tega stoletja se je začela ponekod rahljati tudi stara najožja povezanost deželnozbornske volilne pravice z občinsko. Ob tej so se upoštevali le davki v okviru ene občine. Če je npr. kdo — ob deželnozbornskem cenzu 8 kron — imel svojo posest na ozemlju dveh občin, pa plačeval v vsaki po 5 kron davka in imel občinsko volilno pravico v tretjem volilnem razredu v obeh občinah, je ostal brez deželnozbornske volilne pravice, čeprav je plačal več kot 8 kron davka.⁶ Davki iz obeh občin se mu namreč niso sešteli, ampak so se računali v vsaki občini

zase. Za občinsko volilno pravico so bili važni le davki v domači občini. Pri reformi leta 1902 so na Koroškem pri določbah za kmečko kurijo v formulaciji, da imajo deželnozborsko volilno pravico oni občinski člani, »ki so po občinskem zakonu upravičeni voliti občinsko zastopstvo in plačujejo v občini najmanj 5 gld.« itd. izpustili besedo »v občini«, medtem ko je za mestno kurijo podobna formulacija ostala. Davki »v občini« se prav tako ne omenjajo leta 1904 na Štajerskem (ne za eno ne za drugo kurijo). Leta 1909 pa je na Štajerskem izrecno rečeno, da imajo deželnozborsko volilno pravico oni občinski člani, »ki jim je odmerjeno na Štajerskem že vsaj eno leto najmanj 10 kron« itd. Tu je bilo torej posebej naglašeno, da se davki lahko plačujejo kjerkoli na Štajerskem, da se seštevajo, da niso več vezani na okvir ene same občine.

Omeniti moramo še eno in to znatno spremembo v volilni pravici za kmečko in mestno kurijo na Kranjskem. Tu ne gre za noben nov predpis o deželnozborski volilni pravici, za nobeno deželnozborsko volilno reformo. Tu gre le za posledice, ki jih je imela za deželnozborsko volilno pravico reforma občinskega volilnega reda leta 1910. Radikalna preosnova občinskih volilnih razredov je močno raztegnila deželnozborsko volilno pravico.

Leta 1861 so bili predpisi o volilni pravici v kmečki in mestni kuriji za vse naše dežele povsem enaki — leta 1914 se niso ujemali niti v dveh deželah. Nekje je bila volilna pravica na deželi in v mestih ista, drugje različna — nekje je veljal absoluten cenz, drugje delativen — nekje je bil visok, drugje nizek.

Naslednja tabela naj nam olajša pregled določb o cenzu v mestni in kmečki kuriji za naše dežele.

Štajerska

Mestni volilni razred:

Občine s tremi volilnimi razredi:

1861—1884 prvi in drugi volilni razred, 10 gld. davka v tretjem

1884—1904 prvi in drugi volilni razred, 5 gld. davka v tretjem

1904—1909 absolutni cenz 5 gld.

1909—1918 absolutni cenz 5 gld. (se mora plačati že vsaj eno leto, osebna dohodnina se računa polovično in mora biti za prejšnje leto poravnana)

Občine z dvema volilnima razredoma:

1861—1884 prvi dve tretjini volilnih upravičencev

1884—1904 prvi dve tretjini volilnih upravičencev, 5 gld.
davka v tretji tretjini

1904—1918 kakor v občinah s tremi volilnimi razredi

Kmečki volilni razred:

Občine s tremi volilnimi razredi:

1861—1884 prvi in drugi volilni razred

1884—1918 kakor v mestnem volilnem razredu

Občine z dvema volilnima razredoma:

kakor v mestnem volilnem razredu

Koroška

Mestni volilni razred:

Občine s tremi volilnimi razredi:

1861—1884 prvi in drugi volilni razred, 10 gld. davka v tretjem

1884—1902 absolutni cenz 5 gld.

1902—1908 absolutni cenz 4 gld.

Občine z dvema volilnima razredoma:

1861—1884 prvi dve tretjini volilnih upravičencev

1884—1918 kakor v občinah s tremi volilnimi razredi

Kmečki volilni razred:

Občine s tremi volilnimi razredi:

1861—1884 prvi in drugi volilni razred

1884—1918 kakor v mestnem volilnem razredu

Občine z dvema volilnima razredoma:

kakor v mestnem volilnem razredu

Kranjska

Mestni volilni razred:

Občine s tremi volilnimi razredi:

1861—1884 prvi in drugi volilni razred, 10 gld. davka v tretjem

1884—1904 prvi in drugi volilni razred, 5 gld. davka v tretjem

1898—1918 prvi in drugi volilni razred, 4 gld. davka v tretjem

Občine z dvema volilnima razredoma:

1861—1884 prvi dve tretjini volilnih upravičencev

1884—1898 prvi dve tretjini davka, 5 gld. davka v tretji

1898—1918 prvi dve tretjini davka, 4 gld. davka v tretji

Kmečki volilni razred:

Občine s tremi volilnimi razredi:

1861—1884 prvi in drugi volilni razred

1884—1918 kakor v mestnem volilnem razredu

Občine z dvema volilnima razredoma:

kakor v mestnem volilnem razredu

Goriška

Mestni volilni razred:

Občine s tremi volilnimi razredi:

1861—1918 prvi in drugi volilni razred, 10 gld. davka v tretjem

Občine z dvema volilnima razredoma:

1861—1863 prve dve tretjini volilnih upravičencev

1863—1918 takih občin ni več

Kmečki volilni razred:

Občine s tremi volilnimi razredi:

1861—1918 prvi in drugi volilni razred

Občine z dvema volilnima razredoma:

kakor v mestnem volilnem razredu

Istra

Mestni volilni razred:

Občine s tremi volilnimi razredi:

1861—1908 prvi in drugi volilni razred, 10 gld. davka v tretjem

1908—1918 prvi dve tretjini davka, 10 gld. davka v tretji

Občine z dvema volilnima razredoma:

1861—1908 prvi dve tretjini volilnih upravičencev

1908—1918 prvi dve tretjini davka, 10 gld. davka v tretji

Kmečki volilni razred:

Občine s tremi volilnimi razredi:

1861—1908 prvi in drugi volilni razred

1908—1918 prvi dve tretjini davka, 4 gld. davka v tretji

Občine z dvema volilnima razredoma:

1861—1908 prvi dve tretjini volilnih upravičencev

1908—1918 prvi dve tretjini davka, 4 gld. davka v tretji

Državni zbor

Mestni volilni razred:

Občine s tremi volilnimi razredi:

1873—1882 prvi in drugi volilni razred, 10 gld. davka v tretjem

1882—1896 prvi in drugi volilni razred, 5 gld. davka v tretjem

1896—1907 prvi in drugi volilni razred, 4 gld. davka v tretjem

Občine z dvema volilnima razredoma:

1873—1882 prvi dve tretjini volilnih upravičencev

1882—1896 prvi dve tretjini volilnih upravičencev, 5 gld.
davka v tretji tretjini

1896—1907 prvi dve tretjini volilnih upravičencev, 4 gld.
davka v tretji tretjini

Kmečki volilni razred:

Občine s tremi volilnimi razredi:

1873—1882 prvi in drugi volilni razred

1882—1907 kakor v mestnem vol. razredu

Občine z dvema volilnima razredoma:

kakor v mestnem volilnem razredu

Kakor smo že rekli, je bila volilna pravica za deželne zборе leta 1861 docela navezana na občinsko volilno pravico. Tako docela, da niti ni vsebovala kakršnih koli zahtev po določeni starosti ali spolu volilnega upravičenca: Upravičenci so bili občinski člani, ki so imeli občinsko volilno pravico in poleg tega ustrezali pogojem, kakor jih navajamo v prejšnjih odstavkih. Občinska volilna pravica, kakor smo videli, ni bila omejena niti na spol, niti na polnoletnost, niti na fizične osebe. Kdor je plačeval davek, pa naj je bila to ženska, otrok, skupnost več ljudi ali juridična oseba, je imel občinsko volilno pravico. Iz tega bi sledilo, da so vsi ti, če so ustrezali pogojem cenza, imeli tudi deželnozborsko volilno pravico. Vendar pa stvar ni bila tako preprosta. V deželnozborskem volilnem redu iz leta 1861 je bila določba, da mora vsak volilec »praviloma le osebno glasovati. Izjemoma morejo volilni upravičenci v veleposestniškem volilnem razredu glasovati po pooblaščenju.« Ta določba je bila v nasprotju s predpisi in prakso pri občinskih volitvah. Glasovanje je bilo pri občinskih volitvah sicer praviloma osebno, vendar je bilo v določenih primerih odsotnim volilnim upravičencem dovoljeno glasovanje po pooblaščenjih, mladoletne osebe, osebe pod varuštvom ali kuratelo ter ženske pa sploh osebno niso smele glasovati, temveč le po zastopniku ali pooblaščenju. Prav to nasprotje med določbami deželnozborskega volilnega reda, ki je dopuščal glasovanje po nekom drugem le za veleposestvo, in določbami občinskih zakonov, ki so dopuščali, za ženske in nesamopravne pa celo zahtevali glasovanje po nekom drugem, je bilo vzrok različnim razlagam in sporom glede volilne pravice nesamopravnih oseb in pa žena. Pojavljala so se predvsem tri različna stališča.

Eni so bili mnenja, da deželnozborski volilni red jasno zahteva osebno glasovanje — zaradi tega torej nihče ne more glasovati po

zastopniku ali pooblaščenцу. Ker pa nesamopravne osebe in ženske ne smejo in ne morejo po določbah občinskega zakona glasovati osebno, odpade torej možnost, da bi sploh volile.⁷ Po sklepanju te vrste so marsikje črtali samopravne osebe in ženske iz volilnih imenikov, jim torej jemali deželnozborsko volilno pravico. Drugod jih sicer niso črtali iz imenikov, pač pa ne njim ne njihovim zastopnikom ali pooblaščencom niso pustili glasovati, stoječ pri tem na stališču, da vse te osebe imajo volilno pravico, ne pa možnosti, to volilno pravico osebno izvrševati.⁸

Drugi so bili sicer prav tako mnenja, da deželnozborski volilni red jasno zahteva osebno glasovanje in da zato nihče ne more glasovati po zastopniku ali pooblaščenцу. Toda njihovi nadaljnji zaključki so bili ravno nasprotni od onih, ki smo jih prej omenili. Ker občinski zakoni jasno dajejo ženskam volilno pravico in ker deželnozborski volilni redi deželnozborsko volilno pravico jasno naslanjajo na občinsko, ženskam volilne pravice po njihovem ne moremo jemati. Treba jim je torej pustiti, da glasujejo osebno. Po tem naziranju torej ženske imajo volilno pravico, morajo pa tudi same glasovati, medtem ko se zastopnikov ali pooblaščenцев k volitvi ne pripušča.⁹

Tretji so bili menja, da zahteva deželnozborski volilni red sicer res osebno glasovanje, a le praviloma. Namen te določbe deželnozborskega volilnega reda je, kakor menijo, prepovedati (razen v veleposestvu), da bi po pooblaščenjih glasovali tisti, ki lahko glasujejo osebno, ne pa, da bi ne smeli glasovati oni, ki morajo po občinskih volilnih predpisih glasovati po zastopnikih in pooblaščenjih. Ti so torej dovoljevali nesamopravnim osebam in ženskam udeležbo na deželnozborskih volitvah po zastopnikih in pooblaščenjih, kakor je bilo to določeno po občinskih volilnih predpisih.¹⁰

Tako je bila torej praksa pri posameznih volitvah povsem različna, različna tudi v okviru ene dežele in enega volilnega okraja, kljub raznim navodilom centralne in deželnih vlad in naziranjem deželnih zborov.¹¹

Te zmede so bile za državnozborske volitve ukinjene s prvim državnozborskim volilnim redom leta 1873. Tedaj je bila uvedena določba, veljavna za vse razrede, da imajo volilno pravico lahko samo »samopravni avstrijski državljani moškega spola, ki so dopol-

nili 24. leto«. Le za veleposestvo je bila dovoljena tudi ženska volilna pravica.

Seveda je bilo tako v primerjavi s prakso pri deželnozborskih volitvah število volilnih upravičencev nekoliko zmanjšano.

Kakor pri cenzu, tako so zdaj tudi glede teh principov nekateri deželni zbori sledili državnemu. Leta 1884 sta sprejeli enake zahteve po samopravnosti, moškem spolu in polnoletnosti Koroška in Kranjska. Ni pa tega ob svoji izpremambi deželnozborskega volilnega reda istega leta storila Štajerska; deželni zbor je tu posebej odklonil sprejem določbe, da imajo volilno pravico le moški.¹² S tem je bilo nekako izraženo, da pripada volilna pravica tudi ženskam, ni bila sprejeta pa nobena taka formulacija in v praksi se je še naprej različno postopalo.¹³

Vendar Štajerska ni do konca vztrajala pri svojem stališču iz leta 1884. Trideset let pozneje, ob volilni reformi leta 1904 je bila vnesena tudi tu zahteva po samopravnosti in moškem spolu.

V Istri so sprejeli zahtevo po moškem spolu, polnoletnosti in samopravnosti ob reformi leta 1908.

Tako končno od naših dežel samo Goriška ni sledila splošnemu razvoju: ob reformi leta 1907 je bila sprejeta samo zahteva po polnoletnosti, ne pa niti po moškem spolu niti po samopravnosti.

SPLOŠNA VOLILNA PRAVICA

Ko so leta 1896 ustvarili splošni volilni razred, so dobili v njem volilno pravico vsi avstrijski samopravni državljani moškega spola, stari nad 24 let. Poleg teh splošnih pogojev so zahtevali še šestmesečno bivanje v isti občini. Deželnozborski volilni redi naših dežel so ob uvedbi splošne kurije postavljali iste splošne pogoje, poleg tega pa — razen na Štajerskem od leta 1904 do 1909, kjer je veljal ta čas šestmesečni rok — enoletno bivanje v isti občini. Tako je bilo na Koroškem (1902), Goriškem (1907), Kranjskem (1908), v Istri (1908) ter nazadnje tudi na Štajerskem po drugi reformi (1909). Tudi državnozborski volilni predpisi so ob uvedbi splošne in enake volilne pravice leta 1907 zahtevali enoletno bivanje v isti občini. Tako tudi splošna volilna pravica ni bila povsem splošna. Zlasti je izključevala precejšen del proletariata.¹⁴

V vsakem volilnem razredu so veljali za volilno pravico posebni pogoji. Po volilnih redih iz leta 1861 je bilo mogoče, da je imela ena in ista oseba volilno pravico v dveh, treh ali pa celo v vseh volilnih razredih. Veleposestnik, ki je imel volilno pravico v veleposestniški kuriji, je imel obenem volilno pravico tudi v vseh kmečkih občinah, kjer je imel svojo zemljo in od nje plačeval davek. Če je plačeval poleg tega davke tudi v mestih ali trgih, ki so volili v mestni kuriji, je bil tudi tu vpisan v volilni imenik. In nazadnje je mogel biti kakšen tak veleposestnik, če je bil recimo fužinar, tudi član trgovsko-obrtna zbornice. Na podoben način so bili mnogi meščani s posestjo na kmetih volilni upravičenci v kmečki kuriji.

Po določbah iz leta 1861 je smel glasovati vsak volilni upravičenec le v enem volilnem razredu, in sicer v najvišjem. Kdor je imel volilno pravico v veleposestvu, v mestni ali kmečki kuriji, je moral glasovati v veleposestvu. Kdor je imel volilno pravico v mestni in kmečki kuriji, je moral glasovati v mestnem volilnem razredu. Le za člane trgovsko-obrtnih zbornic to pravilo ni veljalo: kdor je bil član take zbornice, je volil v zbornici kot njen član, poleg tega pa še v enem volilnem razredu kot posameznik (bodisi v veleposestvu, v mestni ali kmečki kuriji).

Kdor je imel volilno pravico v dveh ali več občinah istega volilnega razreda, je smel voliti samo v eni, tam kjer je imel svoje redno bivališče oziroma (če ni imel rednega bivališča v nobeni občini) tam, kjer je plačal največ davka. Pri državnoborskih volitvah je mogel oni, ki je imel volilno pravico v dveh ali več deželah, glasovati v vsaki od teh dežel.

Ko je bila leta 1896 ustvarjena splošna kurija, bi bilo po opisanem načelu pričakovati, da bodo v splošni kuriji imeli volilno pravico samo tisti, ki niso imeli volilne pravice v drugih volilnih razredih (veleposestvu, v mestni ali kmečki kuriji). Toda določeno je bilo drugače. V splošni kuriji niso dobili volilne pravice samo oni, ki je dotlej niso imeli, ampak tudi vsi oni, ki so jo imeli že v dotedanjih volilnih razredih. Volilni upravičenci veleposestva, mestne in kmečke kurije so dobili tedaj dvojno volilno pravico: glasovali so še naprej v svojem starem volilnem razredu, poleg tega

pa še v splošni kuriji. Namen te določbe je jasen: preprečila naj bi, da bi bila splošna kurija v rokah proletariata in drugih malih ljudi. Varovala naj bi tudi tu interese posedujočih.

Tudi pri deželnozborskih volilnih reformah je ob uvajanju splošne kurije prevladovalo to stališče. Na isti način so bile sestavljene splošne kurije: na Štajerskem (1904), na Goriškem (1907), na Kranjskem (1908) in v Istri (1908).

Edina izjema v naših deželah je nastala na Štajerskem po drugi deželnozborski volilni reformi leta 1909: tu so odslej smeli voliti v splošni kuriji samo tisti, ki v drugih volilnih razredih (veleposestvu, mestni in kmečki kuriji) niso imeli volilne pravice, tu je bila torej uvedena tako imenovana »čista splošna kurija«.

Vojaštvo (aktivni oficirji, moštvo) v Avstriji ves čas ni imelo volilne pravice, ne v mestni ali kmečki ne v splošni kuriji. Pač pa so bili volilni upravičenci upokojeni oficirji ter aktivni in upokojeni vojaški uradniki.

Za krajši ali daljši čas (v letih 1861—1869 pa tudi za stalno) so izgubili volilno pravico ljudje, ki so bili obsojeni zaradi določenih hudodelstev, prestopkov in prekrškov. Povečini je prenehala volilna pravica za čas konkurznega postopka, po nekaterih določbah in v določenih primerih še tudi po končanem postopku ni bila takoj vrnjena. Leta 1873 se v državnozborskem volilnem redu prvič pojavijo določbe, da nimajo volilne pravice oni, ki jih vzdržujejo kot ubožce iz javnih ali občinskih sredstev. Iste ali podobne določbe prehajajo potem tudi v deželnozborske volilne rede.¹⁵

Obdobje, v katerem so veljale določbe o cenzu iz leta 1861, to je, povsem relativen cenz v kmečki ter pogojni cenz 10 gld v mestni kuriji, je trajalo za volitve v državni zbor do leta 1882, za volitve v deželni zbor na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem do leta 1884, v Istri do leta 1908, na Goriškem pa vse do konca. Številke o volilnih upravičencih (primerjamo skupno število upravičencev v mestni in kmečki kuriji), ki jih imamo na razpolago, nam kažejo, da je volilna pravica ob istih določbah zajela po posameznih deželah raz-

lično širok krog prebivalstva, pa da je tudi v isti deželi zajela zdaj večje zdaj manjše število ljudi. Če primerjamo, kolikšen odstotek prebivalstva je imel volilno pravico, dobimo tole primerjavo:¹⁶

	Štajerska	Koroška	Kranjska	Goriška	Istra
1861			8,4 %		8,1 %
1867	6,0 %	5,0 %	7,6 %		6,2 %,
1870	6,3 %		7,5 %		6,2 %,
1871	6,0 %,	5,3 %	7,1 %		
D 1873	5,5 %	4,5 %,		4,1 %	5,4 %
1877/8	5,4 %		6,5 %		
D 1879	5,0 %	3,8 %	5,4 %	3,9 %,	4,9 %
1883			6,0 %,		5,8 %
1889					6,7 %
1895				3,9 %	6,5 %
1901				4,1 %	5,4 %
1908				4,1 %	
1913				4,1 %	

Nedvomno najširša je bila volilna pravica ves ta čas na Kranjskem, najožja pa na Koroškem in na Goriškem. Razlike v pogojih za občinsko volilno pravico, kakor vidimo, niso vplivale, saj je bila občinska volilna pravica najširša na Štajerskem in Goriškem, enako zožena na Kranjskem in na Koroškem. Delež deželnozborske in državnozborske volilne pravice je bil odvisen od socialne strukture v vsaki deželi. Visok odstotek industrijskega ali kmečkega delavstva, ki ni plačevalo davkov in ni prišlo v poštev niti za občinsko volilno pravico, je zmanjšal procent ljudi, ki so imeli volilno pravico. Prevladovanje velikih kmečkih posesti je zmanjševalo delež volilne pravice, prevladovanje drobne posesti ga je večalo, itd. Svoj vpliv je imela tudi starostna struktura prebivalstva: veliko število otrok, mnogočlanske družine so zmanjševale delež volilne pravice. Močno je vplival na širino volilne pravice način sestave občinskih volilnih razredov. V občinah s tremi volilnimi razredi je bilo mnogo manj volilnih upravičencev za državnozborske in deželnozborske volitve kot pa v občinah z dvema volilnima razredoma, tudi če so bile ekonomske, socialne in demografske prilike povsem iste. Tak ali drugačen postopek pri sestavljanju volilnih imenikov je prav tako zviševal ali zniževal število volilnih upravičencev.

Kakor nam kažejo zgornje primerjave, se je število volilnih upravičencev tudi v okviru iste dežele precej spreminjalo, ne da bi se obenem spreminjale določbe o cenzu. Te spremembe so imele do prvih reform v osemdesetih letih v glavnem tendenco oženja volilne pravice. Število upravičencev na Kranjskem je padlo od 37.943 v letu 1861 na 28.642 v letu 1883, v Istri od 18.732 jeseni leta 1861 na 16.365 v letu 1883. Pri državnozborskih volitvah (1873 in 1879) je zajela volilna pravica še nižji odstotek prebivalstva. Pri tem seveda ne smemo pozabiti, da so za državni zbor imele volilno pravico samo moške in polnoletne osebe. Volilna pravica je bila tedaj v času prvih določb o cenzu dejansko najbolj široka ob prvih volitvah leta 1861, pozneje pa je bila znatno reducirana.

Povprečje volilne pravice, kakor smo ga navajali za ozemlje vsake dežele, je seveda samo povprečje. Med posameznimi predeli so bile velike razlike. Tako je bilo npr. na Goriškem v slovenskem kmečkem volilnem okraju 1873. leta 5961 volilnih upravičencev ali 5,2 % od prebivalstva okraja (štetje 1869), v italijanskem volilnem okraju pa le 776 ali 1,7 %. Ista razlika se je tu vseskozi ohranila. Leta 1908 je bilo pri deželnozborskih volitvah v gradiščanskem kmečkem volilnem okraju 848 volilnih upravičencev ali 1,6 % (pistosno civilno prebivalstvo 1900), v slovenskih kmečkih volilnih okrajih 6629 ali 5,2 %. Tudi na Štajerskem je imel slovenski del dežele višji delež volilnih upravičencev: leta 1867 je bilo povprečje v celi deželi 6,0 %, v nekdanjem mariborskem okrožju 6,4 %.

Razmerje med volilno pravico v mestni in kmečki kuriji je bilo v prvem obdobju naslednje:

		kurija	
		mestna	kmečka
Štajerska	1867	4,9 %	6,3 %
	1873	5,1 %	5,6 %
Koroška	1867	5,5 %	4,9 %
	1873	5,1 %	4,4 %
Kranjska	1867	5,4 %	7,9 %
	1873	5,6 %	?
Goriška	1867	3,1 %	?
	1873	3,9 %	4,1 %
Istra	1867	5,2 %	6,6 %
	1873	5,0 %	5,6 %

Kakor vidimo, je bilo razmerje med mestom in deželo po posameznih deželah različno. Na Štajerskem, Kranjskem in v Istri je bila v mestni kuriji volilna pravica povprečno ožja kot v kmečki, na Koroškem in na Goriškem širša.

V celem pa je bila v mestni kuriji (z izjemo na Goriškem) manj različna po deželah. Padanje števila volilnih upravičencev, ki smo ga ugotovili na splošno za to obdobje, velja predvsem za kmečko kurijo — v mestih je večinoma ostalo enako ali se celo dvigalo. Nedvomno je imel pri tem svojo vlogo pogojni cenz 10 gld, ki ga v kmečki kuriji ni bilo.

Med posameznimi mesti in trgi kakor tudi med posameznimi občinami v kmečki kuriji so bile velike razlike. Po originalnem volilnem materialu za deželnozborske volitve leta 1861 in 1883 na Kranjskem lahko povzamemo naslednje podatke: leta 1861 je bil najvišji cenz v občini Lahovče v kamniškem sodnem okraju: tu je zadnji kmet, ki je bil še vpisan v deželnozborski volilni imenik, plačal 34 gld davka. Leta 1883 je bil najvišji cenz na Kranjskem v občini Spodnja Šiška. V celi občini, ki je štela 1880. leta 1536 prebivalcev, je bilo takrat celih sedem deželnozborskih volilnih upravičencev, od katerih je plačal prvi 1417, zadnji pa 88 gld. davka. Teh sedem ljudi je v imenu vse občine volilo troje volilnih mož! Najnižji cenz je bil leta 1861 v občinah Mlaka v kamniškem ter Mirna v trebanjskem sodnem okraju: tu je segala volilna pravica navzdol vse do 1 gld. davka. Leta 1883 so imele najnižji cenz, še po 1 gld. davka, občine Dedni dol in Muljava v stiškem, Male Poljane v ribniškem ter Erzelj v vipavskem sodnem okraju. Cenz pa se ni spreminjal le od občine do občine, ampak je bil tudi v isti občini od leta do leta drugačen. V Spodnji Šiški je bilo leta 1877 63 volilnih upravičencev, cenz pa je znašal 5 gld. Muljava, ki je imela leta 1883 tako nizek cenz, je imela leta 1861 precej visokega, 16 gld.

Na splošno nam primerjava leta 1861 in 1883 za kmečko kurijo pokaže takole sliko:

V kmečki kuriji je volilo 1861. leta 486 občin. Za vse občine podatkov nimamo na razpolago ali volilni akti niso ohranjeni. Tako lahko analiziramo 424 občin. Zadnji, ki je bil še uvrščen v deželnozborski volilni imenik, je plačal direktnih davkov:

v	84 občinah	pod 5 gld	(20 %, občin)
v	199 občinah	5—10 gld	47 %
v	99 občinah	10—15 gld	23 %,
v	26 občinah	15—20 gld	6 %
v	9 občinah	20—25 gld	2 %,
v	7 občinah	nad 25 gld	2 %

V 283 občinah, v dveh tretjinah občin, za katere imamo podatke, obenem pa tudi v absolutni večini vseh občin na Kranjskem, je bil dejanski cenz nižji od 10 gld.

Leta 1883 je volilo v kmečki kuriji 335 občin. Podatke imamo na razpolago za vse občine razen dveh, torej za 333 občin. Zdaj je plačal zadnji, ki je bil še uvrščen v deželnozborski volilni imenik:

v	61 občinah	pod 5 gld	(18 % občin)
v	105 občinah	5—10 gld	32 %
v	84 občinah	10—15 gld	25 %
v	54 občinah	15—20 gld	16 %
v	16 občinah	20—25 gld	5 %
v	13 občinah	nad 25 gld	4 %,

Samo še polovica vseh občin (166) je imela zdaj cenz nižji od 10 gld.; delež občin z višjim cenzom pa se je močno povečal, od tretjine občin na polovico. To je seveda pomenilo precejšnje znižanje števila volilnih upravičencev.

Za Koroško vidimo vso raznolikost v širini oziroma ožini volilne pravice iz statistike, ki jo je sestavil deželni odbor leta 1883, ko je po naročilu deželnega zbora pripravljaval spremembo deželnozborskega volilnega reda ter je zato preko deželne vlade zbral od okrajnih glavarstev potrebne podatke. Ti podatki so sestavljeni na podlagi občinskih volilnih imenikov, podatkov davčnih uradov ter operatov ljudskega štetja 1880.¹⁷

P	0	02	05	max	min	upr	%
Celovec	46	4	42	55,00	0,84	2.026	3,4 %
Velikovec	45	8	37	29,90	3,03	1.834	3,7 %
Šentvid	30	13	17	73,82	2,10	1.732	3,8 %
Volšperk	31	8	23	64,82	0,85	1.586	4,5 %
Beljak	26	13	13	65,54	0,37	2.223	4,6 %
Špital	33	13	20	43,90	1,73	1.928	4,7 %
Šmohor	31	13	18	14,95	0,61	1.421	8,1 %
Koroška	242	72	170	73,82	0,37	12.750	4,3 %

P: politični okraj

0: število občin

02: število občin z dvema vol. razredoma

03: število občin s tremi vol. razredi

max: v občinah tega volilnega okraja znaša najvišji ceniz v gld

min: v občinah tega volilnega okraja znaša najnižji ceniz v gld

upr: število deželnozborskih volilnih upravičencev

%: delež upravičencev od prisotnega prebivalstva 1880

Najvišji ceniz je znašal, kakor vidimo, 74 gld., najnižji tretjino goldinarja. V šmohorskem okraju je imelo volilno pravico 8 % prebivalstva, v celovškem le nekaj čez 3 %.

Število volilnih upravičencev je bilo razmeroma na splošno najnižje v industrijskih predelih, kjer je bilo mnogo delavstva. Idrija je imela leta 1867 le 3 % volilnih upravičencev (116 januarja, 110 marca od 3937 prebivalcev).¹⁸ Plajberk in Rute na Koroškem sta imela po omenjeni statistiki koroškega deželnega odbora pred letom 1884 skupaj 49 volilcev od 2657 prebivalcev (1,8 %). Milje so imele leta 1901 med 4137 prebivalci 61 deželnozborskih volilnih upravičencev, to je 1,5 %.¹⁹

Različni postopki pri sestavljanju volilnih imenikov so povzročali velike spremembe v številu volilnih upravičencev. V mestu Gorici je bilo leta 1867 izredno nizko število volilnih upravičencev, 337 ali 2 % prebivalstva (1869). V razliko od postopka prej (1861) in pozneje (1870) so namreč sprejeli v volilni imenik le one, ki so svoje davke za prejšnje leto v celoti poravnali.²⁰ S tem so izredno znižali število volilcev. Tudi nizki procent za celo goriško mestno kurijo, ki smo ga zgoraj v tabeli navedli, je predvsem posledica tega postopka v Gorici.

Posebej v mestni kuriji je zaradi pogojnega ceniza 10 gld. igralo veliko vlogo upoštevanje ali neupoštevanje doklada k davkom. Z veljavnostjo od leta 1850 naprej je bila uvedena tako imenovana tretinjska doklada (Drittelszuschlag) k zemljiškemu in obema hišnima davkoma. Leta 1859 se je začela pobirati še posebna vojna doklada (Kriegszuschlag), ki je bila leta 1861 še manjša, se je pa po nekaj letih ustalila na višini tretjine zemljiškega in hišno-najemniškega davka, 40 % dohodnine in pridobnine ter v glavnem 100 % hišno-razrednega davka.²¹ O teh dokladah v volilnih določbah ni bilo govora, razen za veleposestvo, kjer je bilo izrecno rečeno, da je za volilno pravico treba plačevati določen znesek

realnih davkov ne vštevši vojno doklado. V mestni in kmečki kuriji pa se je zelo različno postopalo. Ponekod so doklade prištevali davkom, ponekod pa ne.²² Hohenwartova vlada je ob volitvah 1871 ukazala, naj se doklade povsod štejejo kot sestavni del davkov. S tem je hotela brez spremembe volilnih določb dvigniti število volilnih upravičencev. »Vlada je menila, da bo pri nanovo pritegnjenih meščanih dobila podporo v boju proti velekapitalističnim krogom« kakor pravi Charmatz.²³ Na podeželju je imelo prištevanje ali neprištevanje doklad k davkom razmeroma majhno vlogo, ker je bil cenz tu povsem relativen. Vse drugače pa je bilo v mestni kuriji. Tu je veljal pogojni cenz 10 gld. — tega pa je doseglo mnogo več ljudi, če so se doklade upoštevale kot pa če se niso. Naj pokažemo vpliv doklad na volilno pravico ob konkretnem primeru iz kranjskih deželnozborskih volilnih aktov. Volilni imenik za trg Vrhniko iz leta 1877 je bil prvotno sestavljen z upoštevanjem doklad, politična oblast pa ga je popravila in doklade črtala. Ker so navedeni davki po obeh variantah, lahko napravimo natančno primerjavo. Število volilnih upravičencev je znašalo:

znesek dir. davkov	z všteto doklado	brez doklade
nad 100 gld . . .	7	5
50—100 gld . . .	8	3
25— 50 gld . . .	14	11
10— 25 gld . . .	35	19
davkoplačevalci	64	38

Število volilcev premoženjske skupine se je zmanjšalo za več kot polovico. Oni, ki so plačevali po 15, 14, 12 gld. davka s dokladi vred, so zdaj izgubili volilno pravico, saj so imeli samo 8, 7, 6 gld. »čistega« davka.

Da se vrnem k Hohenwartovemu ukrepu! Charmatz pravi, da se je po tej uredbi število volilnih upravičencev dvignilo na Dunaju od 18.000 na 36.000. Od naših dežel lahko navedemo številke le za Štajersko: tu je število volilnih upravičencev naraslo v mestni kuriji od 10.038 leta 1870 na 11.278 ali na Spodnjem Štajerskem od 2167 na 2543. Pri tem pa je treba povedati, da so se doklade ponekod na Štajerskem že prej štele k davkom²⁴ in da se tudi Hohenwartov ukrep ni povsod v deželi izvajal. Problem doklad je bil likvidiran

v glavnem z davčnimi reformami v osemdesetih letih: tedaj so bile doklade ukinjene, zato pa je bil povečan dotedanji »čisti« davek.²⁵

V občinskih volilnih imenikih podeželskih občin so bili vpisani tudi veleposestniki in meščani, ki so imeli v občini svojo posest in plačevali od nje davek, navadno relativno visoke zneske. Ti ljudje so volili v veleposestvu in v mestni kuriji. Če so za deželnozborske ali državnozborske volitve izločili iz volilnih imenikov njihov davek ter vso preostalo vsoto davkov znova razdelili na tri dele ter nanovo formirali občinske volilne razrede, dva ali tri, so dobili seveda precej višje število volilnih upravičencev.²⁶

Podobni problemi so bili pri »mešanih« občinah, kjer je del (mesto ali trg) volil v mestni, del (okolica) pa v kmečki kuriji. Ali naj tu volijo v kmečki ali mestni kuriji avtomatično oni volilci, ki so v celotni občini bili pri občinskih volitvah uvrščeni v prvi in drugi volilni razred (oziroma v mestni kuriji še oni, ki so v tretjem razredu plačevali nad 10 gld. davka)? Ponekod so napravili tako, drugje so spet nanovo sešteli davke volilcev za vsak del občine posebej ter v vsakem delu nanovo formirali po tri volilne razrede. Včasih so upoštevali davke, ki so jih volilci plačevali v celotni občini, včasih pa samo tiste, ki so jih dajali za posest, obrt itd. v tistem delu občine. Postopali pa so še na drug način. Vse mestne in prav tako okoliške volilce v deljeni občini so proglasili za posebno enoto, ki nima treh volilnih razredov, ampak se ravna po predpisih točke b) določb o volilni pravici, veljavne za »občine z manj kot tremi volilnimi razredi«, tako, da volita v deželni ali v državni zbor prvi dve tretjini volilnih upravičencev in je vsako seštevanje in preračunavanje davkov nepotrebno. To varianto, ki je zelo povečala število volilnih upravičencev, so uporabljali v Marenbergu in Vuze-nici na Štajerskem v šestdesetih letih, v Postojni januarja 1867 in zelo na široko v Istri po letu 1870.²⁷ Mnenje o tem postopku je bilo zelo različno. Kranjska deželna vlada in ministrstvo sta zavrnila to metodo v postojnskem primeru.²⁸ Primorsko namestništvo pa je dne 10. junija 1870 izdalo naredbo, ki je predpisovala uporabo te metode, češ da je edino pravilna, kar je potrdilo tudi ministrstvo. Vlada je v Istri vseskozi zagovarjala ta postopek, upiral pa se mu je istrski deželni zbor, češ da je treba pustiti občinske volilne razrede take kakor so, pa uvrstiti v kmečko kurijo vse volilce v okoli-
lici, ki so v prvem in drugem občinskem volilnem razredu, v mestno

kurijo pa vse volilce mestne ali trške katastrske občine, ki so v prvem in drugem občinskem volilnem razredu ali v tretjem plačujejo nad 10 gld. davka.²⁹ V Istri je imelo tako ali drugačno reševanje tega problema precejšen vpliv na celotno število volilnih upravičencev v deželi. Delež volilnih upravičencev od prebivalstva dežele je narastel leta 1889 od prejšnjih 5,8 % na 6,7 % — predvsem zaradi tega, ker so skoraj na celem deželnem ozemlju pri mešanih občinah upoštevali prvi dve tretjini volilcev. Zato ni čudno, da je istrska volilna reforma leta 1908 natanko določila, kako naj se sestavlja volilni imenik v mešanih občinah: upoštevali so se le davki dotičnega dela občine (mesta, trga — ali kmečke okolice), prav tako se niso upoštevali davki volilcev drugih volilnih razredov (veleposestva, mestne kurije v kmečkih volilnih okrajih in podobno).

Število volilnih upravičencev v občini se je lahko precej spremenilo, če so iz volilnih imenikov izločili one, ki so imeli volilno pravico v drugih kurijah ali stanovali v drugih občinah, če so iz njih izločili žene in mladoletnike. Postopek je bil tudi tu močno različen od kraja do kraja in od časa do časa. Število ženskih volilnih upravičencev v tem prvem obdobju, ko so še imele (čeprav nedosledno) volilno pravico ali bile vsaj (pa spet ne dosledno) vpisane v volilne imenike, ni bilo tako majhno. Naj navedemo samo nekaj primerov: v Mariboru je bilo leta 1870 od 752 upravičencev 79 žena, v Ptujju 1889. leta 134 od 785, v Kranju leta 1867 (marca) 25 od 145.

Ne tako redko je prišlo pri sestavljanju volilnih imenikov tudi do napak, hotenih ali nehotenih. Namesto prvih dveh volilnih razredov ali prvih dveh tretjin občinskih volilcev so vpisali enostavno vse občinske upravičence, namesto prvih dveh tretjin volilcev so vpisali v občinah z dvema volilnima razredoma le one, ki so plačali prvi dve tretjini davka, namesto prvih dveh volilnih razredov pa so vpisali prvi dve tretjini občinskih volilcev itd. itd.

Vsi taki in podobni postopki so povzročali precejšnje spremembe v številu volilnih upravičencev po posameznih občinah. Število volilcev v Kranju se je od volitev januarja 1867 do marca istega leta povečalo od 104 na 145, čeprav je služil obema volilnima imenikoma za osnovo isti občinski volilni imenik in iste davčne obveznosti. Toda medtem ko so iz januarskega imenika ženske iz-

ključili, so jih dali v marčnega. Poleg tega pa so v marčni imenik vnesli še vrsto ljudi, ki so plačevali dovolj davkov, pa jih v januar-skem ni bilo. Če so bile take spremembe v postopkih omejene na par občin, seveda niso imele širšega pomena, če pa so zajele — kar se ni malokrat zgodilo — cele okraje in predele, so vplivale tudi na zvišanje ali znižanje števila volilnih upravičencev v celi deželi.

Posebej moramo za to prvo obdobje omeniti vlogo tako ime-novane inteligenčne skupine. V kmečkih občinah inteligenčna sku-pina številčno ni prišla dosti do izraza. V večini občin sta bila župnik in učitelj edina predstavnika te skupine. Vse drugače pa je bilo v mestni kuriji. Od celotnega števila 2544 volilnih upravičen-cev v mestni kuriji na Kranjskem marca 1867 je bilo 667 ali 26 % pripadnikov tako imenovane inteligenčne skupine, od tega v Ljubljani 297 ali 34 % ljubljanskih volilcev, v ostalih krajih mestne kurije pa 370 ali 23 %. Leta 1877 je bilo od 2509 volilnih upra-vičencev mestne kurije 791 ali 31 % »intelligentov«, od tega v Ljubljani 400 (35 %), v ostalih mestih in trgih 391 (29 %). V inteli-genčni skupini je bilo 9 častnih meščanov, 537 uradnikov, 112 pro-fesorjev in učiteljev, 47 (upokojenih) oficirjev, 20 upokojenih uradnikov, 23 pripadnikov svobodnih poklicev (advokatov, zdrav-nikov, notarjev, doktorjev nasploh v Ljubljani itd.), 43 duhovnikov. Ti podatki, izračunani iz originalnega volilnega materiala, seveda niso povsem natančni: marsikateri advokat, pa tudi duhovnik ali uradnik ni bil vpisan v volilni imenik na podlagi svoje inteligenčne volilne pravice, ampak na podlagi davka in uvrščen v davčno sku-pino volilcev.

Najštevilnejša uradniška skupina je bila po okrajih in volilnih okrajih različno zastopana. Naj navedemo številke za posamezne kraje:

284 Ljubljana	12 Metlika
47 Novo mesto	10 Kostanjevica
27 Idrija	9 Škofja Loka
21 Kranj	8 Ribnica
20 Postojna	8 Lož
19 Kamnik	6 Vrhnika
16 Krško	5 Tržič
16 Črnomelj	— Višnja gora
15 Radovljica	
14 Kočevje	

V središčih sodnih okrajev je bilo uradnikov približno 5—10, v središčih okrajnih glavarstev okrog 15—20. Povsem izjemno je bilo število uradništva v Idriji, ker je bil idrijski rudnik v državnih rokah. Novo mesto je bilo sedež okrožnega sodišča, v Ljubljani kot deželnem glavnem mestu je bilo seveda uradništva največ.

Številke, ki smo jih navedli za volitve leta 1877 na Kranjskem, so bile seveda ob drugih volitvah drugačne — vendar pa ne bistveno drugačne. Splošno sliko, ki smo si jo ustvarili iz navedenih podatkov, moremo nedvomno prenesti na druge naše dežele.

Uradniki so v prvem času v glavnem morali glasovati po vladnih željah ali pa se vsaj vzdrževati glasovanja. Vladno stališče lepo kaže izjava salzburškega namestnika Toggenbruga iz leta 1867, ki je dejal, da uradnikov ni mogoče siliti, da gredo volit. Če čutijo v prsih kolizijo dolžnosti, se lahko abstinirajo; če pa postavljajo svojo politično pravico višje kot uradniško dolžnost, lahko razvežejo svojo službeno vez. V tem naziranju ni za uradnika nič poniževalnega. Poniževalno pa je, bojevati se proti vladi in ji vendarle hoteti služiti. Vlada ne bo odnehala od tega odkritega moralnega vpliva na volitve.³⁰ Na ta način je imela vlada preko uradništva ogromen vpliv na volitve v mestni kuriji. Iz tega moremo razumeti tendenco po zmanjševanju števila volilcev davčne skupine, ki jo zasledimo večkrat v mestni kuriji npr. na Kranjskem ali na Primorskem. Ko so v Gorici leta 1867, kakor smo omenili, tako zelo znižali število volilcev-davkoplačevalcev, so s tem seveda močno zvišali delež uradništva. Tako sta bila brez težav izvoljena vladna kandidata proti ekstremnima italijanskima. Zniževanje števila volilcev davčne skupine na Kranjskem leta 1877 (s črtanjem doklad iz davčne vsote) pa je prav tako okrepilo uradniško skupino ter pripravilo teren za nemško zmago v mestni kuriji.

S širjenjem volilne pravice je seveda delež položajne skupine vedno bolj padal.

Naslednja preglednica naj nam pokaže, kolikšen delež prebivalstva je zajela volilna pravica ob pogojnem (na Koroškem za deželnozborske volitve absolutnem) cenzu 5 gld., ki je veljal za kmečko in mestno kurijo za državnozborske volitve v vseh naših deželah od osemdesetih let pa do (vključno) leta 1897, za deželno-

zborske volitve pa le na Štajerskem (do 1904), Koroškem (do 1902) in Kranjskem (do 1898).

	Štajerska	Koroška	Kranjska	Goriška	Istra
1884	8,5 %				
D 1885	7,8 %	6,3 % ₁		6,0 %	7,4 %
1889			8,6 %		
D 1891	7,5 % ₁	6,0 %	8,3 %	6,1 %	7,7 %
1895/6	8,9 %	6,3 %	8,5 %		
D 1897	7,5 %	6,6 %	8,3 %	5,5 %	6,6 % ₁
1902	9,3 %				

Kakor vidimo, se je zdaj volilna pravica precej razširila. Razširila se je precej z ozirom na stanje, kakor je bilo neposredno pred reformo — ni se pa toliko razširila z ozirom na prakso v letu 1861, ob prvih volitvah v deželne zборе. Na žalost imamo podatke o širini volilne pravice leta 1861 le za Kranjsko in Istro. Širine istrske volilne pravice, kakor je bila leta 1861, pogojni cen 5 gld. ni nikdar dosegel, na Kranjskem je bila po osemdesetih letih volilna pravica približno enaka kakor leta 1861. Za ostale tri dežele primerjave z letom 1861 ne moremo napraviti.

Pogojni cen 5 gld. nikakor ni odpravil razlik v širini volilne pravice med posameznimi deželami, predeli in občinami. Koroška in Goriška sta ostali deželi s povprečno ožjo volilno pravico. Na Goriškem je ostala razlika med slovenskim in italijanskim delom. V kmečki kuriji je pri državnozborskih volitvah leta 1885 imelo volilno pravico povprečno 6,6 % prebivalstva, toda v slovenskem okraju je znašal delež 8,2 %, v furlanskem pa le 2,3 %. Na Štajerskem je bila volilna pravica opazno širša pri deželnozborskih volitvah: ženskam volilna pravica v deželni zbor ni bila odvzeta.

Na Koroškem je veljal za deželnozborske volitve absolutni, za državnozborske pa pogojni cen 5 gld.; primerjava nam kaže, da ta razlika v merilu cele dežele tako rekoč ni prišla do veljave. Na splošno lahko rečemo za naše dežele, da je pogojni cen 5 gld. vedno bolj postajal tudi splošni dejanski cen; število volilcev, ki so imeli volilno pravico tudi z nižjim davkom, je bilo vedno manjše. Statistika, napravljena ob državnozborskih volitvah leta 1897, nam kaže, da je bilo teh volilcev z davkom pod 5 gld.:³¹

na Štajerskem	1.322 od 101.188 ali 1,3 %
na Koroškem	297 od 23.935 ali 1,2 %
na Kranjskem	1.610 od 41.780 ali 3,8 %
na Goriškem	353 od 12.830 ali 2,8 %
v Istri	2.142 od 22.238 ali 9,6 %

Skoraj vsi volilci izpod 5 gld. so bili iz kmečke kurije.

Naslednja reforma, ki je znižala pogojni cenz na 4 gld. in je bila uveljavljena za državnozborske volitve leta 1900/1 ter za deželnozborske volitve v obeh cenznih kurijah na Kranjskem (1898) in Koroškem (1902), je dala volilno pravico naslednjemu deležu prebivalstva:

	Štajerska	Koroška	Kranjska	Goriška	Istra
D 1901	8,8 %	6,8 %	8,7 %	6,3 %	7,6 %
1901/2		6,9 %	8,9 %		
1908/9		6,9 %	8,7 %		
1913			12,2 %		

Kakor smo že povedali, ta reforma ni imela namena razširjati volilne pravice, ampak jo predvsem ohraniti tistim, ki bi jo ob davčni reformi sicer izgubili. Vsaka reforma davkov je seveda vplivala na volilno pravico. Vpliva reform davkov v osemdesetih letih v naših preglednicah ne moremo posebej opaziti, ker je bil v istih letih uveden novi pogojni cenz 5 gld., ob povsem relativnem cenzu, kjer se je ohranil, pa ta vpliv ni bil tako velik. Da pa je cenz 5 gld. obstajal že prej, bi mogli posledice teh reform nedvomno zaznati v številu volilnih upravičencev. Saj se je tedaj rešilo vprašanje vojne in tretjinske doklade, kakor smo že omenili, poleg tega se je zemljarina drugače razporedila po deželah. Zemljiški davek se je posebno zvišal na Štajerskem in znižal na Kranjskem.³² Velika reforma davkov leta 1896 je pomenila v določenih mejah neko znižanje zemljarine in pridobnine. Znižanje cenza naj bi tedaj ohranilo volilno pravico vsem tistim kmetom in predvsem obrtnikom, ki so dotlej plačevali nad 5 gld. davka, po davčni reformi pa bi prišli pod to mejo.³³ Kakor vidimo, se je število volilnih upravičencev po novem cenzu povsod povečalo, dasi ne povsod enako; predvsem pa se je dvignilo v mestni kuriji. Vzrok temu je bila predvsem uvedba novega davka, osebne dohodnine (Personal-einkommensteuer). To je bil davek na vse dohodke, ki so presegali

600 gld. (ali po novem 1200 kron) letno. Obdavčene so bile vse plače in mezde nad tem letnim zneskom. S tem se je število davkoplačevalcev precej povečalo. Zaslužki najboljše plačanih delavcev, v glavnem specialistov, posebej kvalificiranih delavcev, so presegali 100 kron mesečno in so že bili obdavčeni.³⁴ Del delavstva, seveda izredno skromen del, če ga primerjamo s celoto, je prišel s tem do volilne pravice v kmečki in mestni kuriji. Zato so mogli zmagati v Istri socialisti pri volitvah v volilnem okraju Milje-Izola v mestni kuriji, na Kranjskem pa so bili najbližje zmagi v Idriji, v mestni kuriji, čeprav ne tu ne tam ni veljala splošna volilna pravica. Zato nam je tudi razumljivo, zakaj na Štajerskem in na Kranjskem tak poseben odnos do osebne dohodnine v primerjavi z drugimi direktnimi davki. Na Štajerskem se je po letu 1909 za deželnozborsko volilno pravico štela osebna dohodnina le v polovičnem znesku. Na Kranjskem pa je, kakor smo videli, občinski volilni red iz leta 1910 uvrstil v drugi volilni razred vse davkoplačevalce »občinskim dokladam podvrženih davkov«, medtem ko so bili oni, ki so plačevali manj kot 20 kron direktnih davkov, »ki niso podvrženi občinskim dokladam« — to pa je bila ravno predvsem osebna dohodnina —, vrženi v tretji volilni razred.

Pred prvo svetovno vojno je zajela volilna pravica v cenznih kurijah po posameznih deželah takle delež prebivalstva:

Kranjska (1913) . . .	12,2 %
Štajerska (1909) . . .	7,2 %
Koroška (1909) . . .	6,9 %
Istra (1908) . . .	6,2 %
Goriška (1913) . . .	4,1 %

Najširša je bila volilna pravica na Kranjskem. Vzrok temu je bil novi občinski volilni red iz leta 1910. Štajerska je z reformo leta 1909 močno omejila volilno pravico v mestni in kmečki kuriji, tako, da je zajela manjši delež prebivalstva kot kdajkoli po letu 1884. Vendar pa je bil ta delež še vedno višji kot na Koroškem, dasi je bil cenž na Koroškem za 1 gld. nižji in brez posebnih omejitev, kakor so veljale na Štajerskem. To je bila pač predvsem posledica posebnih posestnih in socialnih razmer na Koroškem. Istrsko povprečje ne pove mnogo; tu je bila namreč volilna pravica v obeh cenznih kurijah drugačna: po podatkih v Statistisches Jahr-

buch der autonomen Landesverwaltung je imelo v kmečki kuriji (cenz 4 gld.) leta 1908 volilno pravico 8,7 % prebivalstva, v mestni (cenz 10 gld.) pa le 4,5 %. Najnižja je bila končno volilna pravica na Goriškem, kjer so ostali stari predpisi iz leta 1861; na precejšnjo razliko med slovenskim in italijanskim delom pa smo že opozorili.

V Trstu je zajela volilna pravica pri državnoborskih volitvah naslednje število ljudi:

	I. kolegij	II. kolegij	III. kolegij	skupaj
1873	219	2.164	3.738	6.121
1879	217	2.393	4.556	7.166
1885	251	2.649	4.259	7.159
1891	305	2.777	4.238	7.320
1897	436	3.169	3.924	7.529
1901	455	3.534	5.578	9.567

Vsi trije kolegiji skupaj so zajeli naslednji delež prebivalstva:

1873	5,0 %
1879	5,1 %
1885	5,1 %
1891	4,7 %
1897	4,3 %
1901	5,4 %

Oglejmo si še, kolikšen delež prebivalstva je zajela splošna volilna pravica pri deželnih in državnih volitvah.

	Štajerska	Koroška	Kranjska	Goriška	Trst	Istra
Dr 1897	21,0 %	19,5 %	20,4 %	17,8 %	20,6 %	24,3 %
Dr 1901	20,8 %	18,6 %	18,9 %	22,3 %	20,5 %	25,3 %
De 1902	—	18,2 %	—	—	—	—
Dr 1907	20,2 %	18,7 %	19,0 %	20,8 %	17,6 %	23,1 %
De 1908/9	20,6 %	18,9 %	18,9 %	20,8 %	—	23,0 %
Dr 1911	21,0 %	20,0 %	19,0 %	21,8 %	20,0 %	24,0 %
De 1913	—	—	18,6 %	22,2 %	—	—

Pri Štajerski je za deželnozborske volitve leta 1909 zaradi »čiste« splošne kurije navedena vsota volilnih upravičencev mestne, kmečke in splošne kurije.

Kakor vidimo, se je tu število volilcev precej spreminjalo. Najširša je bila volilna pravica pri državnozborskih volitvah 1897 in 1900/1, ko se je zahtevalo samo šestmesečno bivanje v občini, medtem ko je sicer veljal enoletni rok. Toda razlike v številu upravičencev še daleč niso posledica le te spremembe pogojev. Ob istih predpisih je npr. v kratki dobi treh let (1897, 1900—1) padlo število volilcev na Kranjskem od 103.000 na 96.000, na Goriškem pa se je dvignilo od 41.000 na 52.000. Te razlike so odvisne predvsem od načina sestavljanja volilnih imenikov: ali je bila ta sestava vestna ali površna, ali so namerno ali nenamerno izpuščali celo vrsto ljudi, ali so puščali v volilnem imeniku umrle in odseljene prebivalce, ali pa jih iz njega črtali, ali so ljudje zahtevali svojo volilno pravico v reklamacijskem postopku ali pa se zato niso brigali in podobno. Pri razlikah po deželah gre seveda tudi za posledice različne strukture prebivalstva po starosti in spolu, večjega ali manjšega deleža nedomačega prebivalstva (prebivalstva, pristojnega v ogrsko državno polovico, tujih državljanov), večjega ali manjšega deleža nanovo priseljenih itd.

VOLILNA DOLŽNOST

V začetku tega stoletja se je v Avstriji pojavila tudi misel na volino dolžnost, to je, da ni državljan pod določenimi pogoji samo upravičen voliti v državni ali deželni zbor, ampak tudi dolžan glasovati. Nekaj prej je bila volilna dolžnost uvedena že v nekaterih drugih evropskih državah. Najbolj znan primer je Belgija od leta 1893 naprej.

Ob državnozborski volilni reformi leta 1907 je bila sprejeta določba, da lahko posamezne dežele uvedejo volilno dolžnost ne samo za deželnozborske, ampak tudi za državnozborske volitve.

Od naših dežel so uvedli volilno dolžnost v Trstu z volilno reformo leta 1908, toda samo za občinske volitve,³⁵ in na Kranjskem leta 1910 tako za deželnozborske kakor za državnozborske.

Za neudeležbo brez opravičenega razloga so bile določene globe od 1 do 50 kron. Za opravičljive razloge so šteli predvsem bolezen in slabost volilca, bolezen v družini in druge neodložljive rodbinske zadeve, prometne ovire, uradne in neodložljive poklicne dolžnosti, odsotnost na potovanju izven dežele.

Volilna dolžnost je v začetku koristila predvsem vladajočim buržoaznim strankam, v Trstu italijanski liberalni, na Kranjskem pa slovenski klerikalni. To seveda, ne pa toliko težnja po tem, »da bo volilna dolžnost vzgojno vplivala, ker bo bolj mlačne skupine prebivalstva dramila k udeležbi v javnem življenju ter budila in razvijala njihovo zanimanje za državne naloge, ki naj jih reši zakonodaja«,³⁶ je tudi bil glavni razlog za izdajo takih zakonov.³⁷

Med onimi, ki se volitev dotlej niso udeleževali, je bil precejšen del takih, ki jim je abstinenca predstavljala še najboljšo rešitev v konfliktu med prepričanjem in odvisnostjo. Po svojih simpatijah bi volili opozicijo (pa naj gre tu za socialno demokracijo ali kako buržoazno stranko), toda odvisnost od delodajalca, urada, upnika jim tega ni dovoljevala. Za večinsko stranko glasovati niso hoteli, za opozicijsko niso smeli — izhod iz tega je bila abstinenca. Ob volilni dolžnosti so vsi taki ljudje morali na volišče in morali so glasovati za tiste, od katerih so bili odvisni.

Volilci, ki so prej ostajali doma iz politične nerazgledanosti, nezanimanja, apatije, nezaupanja do vse »politike« in iz najrazličnejših drugih razlogov, so se ob volilni dolžnosti prav tako večinoma opredeljevali za tiste, ki so imeli v rokah največ propagandnih sredstev, največjo gospodarsko in politično moč, možnost moralnega pritiska kakor npr. duhovščina. Vendar pa uvedba volilne pravice ni vedno in vselej koristila le naštetim gospodujočim strankam. V ugodnih prilikah je mogla biti v korist tudi opoziciji. Tako je imela npr. v industrializirani jeseniški dolini od uvedbe volilne dolžnosti največ koristi socialna demokracija; poprej neopredeljeni ali nepritegnjeni volilci so zdaj, ko so morali na volišče, že čutiti največ bližine do stranke delavskega razreda. Tako je od leta 1907 do 1911 število klerikalnih glasov v tem predelu poraslo samo za 1 %, število socialističnih pa za 9 %.

GLASOVANJE

INDIREKTNE VOLITVE V KMEČKI IN SPLOŠNI KURIJI

Po deželnih določbah leta 1861 in prav tako po državnozborskem volilnem redu leta 1873 so bile volitve direktne samo v obeh privilegiranih volilnih razredih, veleposestvu in trgovsko-obrtnih zbornicah, ter v mestnem volilnem razredu. V kmečkem volilnem razredu, torej za ogromno večino prebivalstva, pa so volili indirektno preko volilnih mož (Wahlmänner).

Deželnozborski volilni upravičenci vsake občine so izbrali določeno število volilnih mož. Šele ti in samo ti so potem volili poslance. Tako je torej volilni postopek v kmečkem volilnem razredu imel dve stopnji: najprej prvotne volitve ali pravolitve, to je volitve volilnih mož, in nato druge, poslanske volitve.

Deželnozborski volilni redi iz leta 1861 niso določali, odkod morajo biti volilni možje, ki jih volijo pravolilci. Šele za državnozborske volitve je bilo leta 1873 določeno, da jih pravolilci volijo »iz svoje srede«. To določbo so od naših dežel sprejeli v deželnozborske volilne rede samo na Koroškem leta 1884.

Število volilnih mož je bilo odvisno od števila prebivalstva vsake občine. Na 500 prebivalcev je odpadel en volilni mož. Pravico do enega volilnega moža je imela vsaka, tudi najmanjša občina. Ob teh splošnih pravilih so bili postopki za računanje števila volilnih mož nekoliko različni. Po deželnozborskih volilnih redih iz leta 1861 se ostanek, dobljen ob delitvi števila prebivalcev občine s 500, ni upošteval, če je bil nižji od 250 (249 ali manj), če je bil višji od 250 (250 in več) pa je štel za novega volilnega moža. Po državnozborskem volilnem redu iz leta 1873 je bilo malo drugače: vsak, tudi najmanjši ostanek je dal že pravico do novega volil-

nega moža. Koroška in Štajerska sta leta 1884 sprejeli ta državno-zborski način tudi za deželnozborske volitve. V ostalih deželah, na Kranjskem, Goriškem in v Istri pa se to ni zgodilo. Tako so torej imele te dežele za državnozborske volitve drugo, višje število volilnih mož kakor pa za deželnozborske.

Za določanje števila volilnih mož je bilo treba po določbah iz leta 1861 upoštevati domače prebivalstvo (po zadnjem štetju), po določbah za državnozborske volitve iz let 1873 in 1896 pa prisotno prebivalstvo. Računanje po prisotnem prebivalstvu so leta 1884 uvedli na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem tudi za deželnozborske volitve.

Indirektne volitve v deželnem zboru so bile v naših deželah odpravljene šele:

na Kranjskem z zakonom 5. novembra 1898,
na Koroškem z zakonom 5. septembra 1902,
na Štajerskem z zakonom 11. aprila 1904,
na Goriškem z zakonom 12. septembra 1907,
v Istri z zakonom 17. maja 1908,

to se pravi, povsod razen na Kranjskem šele istočasno z uvedbo splošne kurije.

Za državni zbor je bila odprava indirektnih volitev v kmečki kuriji po določbah leta 1896 povezana z deželnozborsko zakonodajo: če se odpravijo indirektne volitve za deželnozborske volitve, se avtomatično odpravijo obenem tudi za državnozborske. Na ta način so bile ob splošnih volitvah v državni zbor leta 1897 še vse volitve v kmečki kuriji v naših deželah indirektne, ob splošnih volitvah leta 1900/01 pa so bile na Kranjskem že direktne, na Štajerskem, Koroškem, Goriškem in v Istri še indirektne. Dopolnilne volitve v državni zbor po letu 1902 na Koroškem oziroma leta 1904 na Štajerskem pa so se tudi vršile že direktno.

Za splošno kurijo, kakor je bila uvedena za državni zbor leta 1896, so bile določene deloma direktne, deloma indirektne volitve. Direktne volitve so bile določene za tiste volilne okraje, kjer so volila največja mesta, bodisi sama zase (Dunaj, Praga, Trst z okolico), bodisi z okoliškimi sodnimi okraji (Lvov, Krakov, Gradec, Brno). Za druge volilne okraje pa so bile določene indi-

rektne volitve. Druga določba je predvidevala, da se enako kot za kmečko kurijo, uvedejo direktne volitve tudi v splošni kuriji povsod tam, kjer bi se po deželni zakonodaji uvedle direktne volitve v kmečki kuriji. Na ta način so bile torej pri splošnih volitvah leta 1897 v splošni kuriji direktne volitve, kar se tiče naših dežel, v graškem okraju na Štajerskem, sicer pa na slovenskem ozemlju le v Trstu, leta 1900/01 tudi na Kranjskem, pri dopolnilnih volitvah po letu 1902 so volili direktno še na Koroškem, po letu 1904 tudi na vsem Štajerskem.

Tudi v splošni kuriji je prišel en volilni mož na 500 ljudi. Štelo se je prisotno prebivalstvo. Vendar je bilo določeno, naj se občine z manj kot 500 prebivalci združijo za volitve volilnih mož s sosedomi, če le mogoče s takimi, ki imajo tudi same pod 500 prebivalci. Ostanki, dopolnjeni ob delitvi števila prebivalstva s 500, so se upoštevali za novega volilnega moža, če so znašali nad 250, če so bili nižji, pa so ostali neupoštevani. To je bil torej spet nekoliko drugačen način dodeljevanja volilnih mož. Tako smo imeli recimo na Kranjskem leta 1897 tri različne postopke pri določanju števila volilnih mož; enega za kmečko kurijo pri deželnozborskih volitvah, enega za kmečko kurijo pri državnozborskih volitvah, enega pa za splošno kurijo pri državnozborskih volitvah.

Volitve v splošno kurijo so bile pri deželnozborskih volitvah v vseh naših deželah že od vsega začetka direktne.

Pravolitve so bile navadno par tednov pred poslanskimi volitvami. Volili pa niso povsod v deželi na isti dan, ampak so trajale pravolitve dlje časa, tako da je vsak dan prišlo na vrsto nekaj občin, po razporedu, ki ga je določil vsak okrajni predstojnik za svoj okraj. Pri državnozborskih volitvah 1897 in 1900/01 so bile pravolitve za splošno in kmečko kurijo zelo pogosto v isti občini na isti dan. Volili so običajno na sedežu občine. Pri nekaterih volitvah v starejšem času se je zgodilo, da pravolitve niso bile »doma«, v občini, ampak so morali iti pravolilci volit svoje volilne može v kak večji kraj v okraju ali pa celo na sedež okraja.¹ V državnozborskem volilnem redu leta 1873 je bilo določeno, da morajo biti pravolitve znotraj ozemlja vsake občine. Isto določbo je sprejela za deželnozborske volitve tudi Kranjska.

Volilci vsake občine so navadno volili kot eno volilno telo, to se pravi, vsak volilec je glasoval za vse volilne može, ki jih je bilo

treba v občini izvoliti. V zadnjem obdobju indirektnih volitev so po nekaterih velikih občinah razdelili volilce na več volišč po posameznih področjih ter so volilci vsakega področja volili temu pripadajoče število volilnih mož. Za volitve v splošni kuriji je bilo to posebej dovoljeno za občine z več kot 1000 volilnimi upravičenci. Tako je bilo npr. v Ljubljani pri volitvah v splošni kuriji leta 1897. Cela mestna občina je morala izvoliti 59 volilnih mož; volili pa jih niso vsi pravililci občine kot eno volilno telo ampak v posameznih mestnih okrajih.

Če je bil deželni zbor predčasno razpuščen in razpisane nove splošne volitve, so se seveda povsod vršile tudi nove volitve volilnih mož. Če pa je kak poslanec kmečkih občin umrl, odstopil ali izgubil svoje poslansko mesto v času volilne periode in je bila razpisana dopolnilna volitev, ni prišlo vedno znova do volitev volilnih mož. Postopek je bil po posameznih deželah dokaj različen. Tako so na Koroškem v obdobju 1861—1867 za vsako dopolnilno volitev imeli tudi nove pravolitve. Na Kranjskem pa so v istem času pri vseh dopolnilnih volitvah volili stari volilni možje, izvoljeni leta 1861 — le namesto umrlih ali takih, ki so na ta ali oni način izgubili volilno pravico, so ponekod, pa tudi ne povsod, izvolili nove.

Pozneje je bilo ponekod predpisano, koliko časa po splošnih volitvah še lahko volijo stari volilni možje.

Volilno komisijo pri pravolitvah so sestavljali: volilni komisar in občinsko predstojništvo.² Glede glasovanja (nagovor pred volitvami, način glasovanja, absolutna večina itd.) so veljala ista pravila kot za poslanske volitve.

Sistem indirektnih volitev preko volilnih mož je bil ena najbolj nedemokratskih potez avstrijskega volilnega reda. Na eni strani je prepuščal odločanje o tem, kdo bo poslanec, izredno majhnemu številu ljudi, »vrhovom« in veljakom v vsaki občini, ki so bili navadno voljeni za volilne može. Na drugi strani je omogočal vladi zelo velik vpliv na volitve. »Okrajni glavar mora po zakonu o politični upravi imeti od časa do časa uradne dneve v posameznih občinah. Ob času volitev je takih uradnih dni zelo veliko. Kdo pa so volilni možje? To so navadno župani, občinski odborniki ali drugi funkcionarji, ki so iz leta v leto v množici stvari odvisni od okrajnega glavarja in ki jih more ta brez konca šikanirati. Pri pogovorih ob teh uradnih dnevih predlagajo okrajni glavarji onega

kandidata, ki bi po njihovem, to je vladnem mnenju lahko najbolj zastopal volilni okraj — in to se potem imenujejo svobodne volitve v Avstraliji!³ Tako je opisal sistem volilnih mož dunajski demokratični poslanec Kronawetter. Po izvršenih pravolitvah je mogla vsaka stranka preračunati, koliko glasov bo približno dobila pri poslanskih volitvah. Vsa propaganda, pregovarjanje, grožnje in podkupovanje se je moglo zdaj skoncentrirati na par volilnih mož, ki so še manjkali do večine.

Volitve volilnih mož so potekale v večini občin soglasno ali skoraj soglasno. Zato so bile seveda nezanimive in so pritegnile le malo udeležencev, zanje tudi ni bilo nobene posebne agitacije. Drugače pa je bilo v občinah, kjer je moglo priti do konflikta med dvema sovražnima taboroma, bodisi nacionalnima ali nazorskima. Tu je bila volilna udeležba dostikrat zelo živa in volitve izrazito bojne. Poslanske kandidature so se zlasti v prvem času postavljale šele po prvotnih volitvah ali med njihovim trajanjem. Bolj kakor za osebo kandidata se je mogel volilec pri pravolitvah odločati za enega od taborov, za katere je vedel, da se bodo spopadli na poslanskih volitvah. Zato se pozornost političnih strank in njihove predvolilne aktivnosti že razmeroma kmalu obrne na prvotne volitve. Pri tem pazijo predvsem na dvoje: prvič, da pritegnejo k prvotnim volitvam toliko svojih ljudi, da dosežejo zmago, drugič, da izberejo take volilne može, ki si med pravolitvami in poslanskimi volitvami ne bodo premislili in glasovali, čeprav izvoljeni v enem taboru, za kandidate drugega tabora, ki se ne bodo dali pregovoriti, podkupiti ali ustrahovati. Na to je bilo treba paziti posebej slovenski stranki, ki je imela proti sebi močnejše nasprotnike. Zlasti na Štajerskem in Koroškem je slovenska stranka objavljala po volitvah imena svojih volilnih mož iz slovenskih občin v časopisju, tako imena onih, ki so se s svojim glasovanjem za slovenskega kandidata zapisali v zlato knjigo, in onih, ki so glasovali za nemške kandidate ali niso prišli na volišče, da bi jih zadela javna sramota in da bi jih drugič ne volili več. Ta sistem se je dobro obnesel. Pri osebnih kandidaturah, protikandidaturah uradnim kandidatom stranke, pa naj je šlo tu že za lokalne, nazorske ali drugačne interese, pravolitve dolgo časa niso igrale vloge ali pa so jo samo izjemoma: agitacija se je začejala šele po pravolitvah, za volilne može. Marsikje se seveda tudi oboje prepleta med seboj. Na splošno pa se bojne

volitve volilnih mož znotraj slovenskega tabora pojavijo le malo pred formalnim razcepom. Šele tak intenziven in zelo širok boj je seveda mogel v večji meri dvigniti pravililno udeležbo. Volilni možje pa so se ob vsem tem razvoju od začetka volitev v šestdesetih letih pa do konca stoletja polagoma spreminjali v disciplinirane delegate stranke, ki jih je izvolila.

Udeležba se je precej spreminjala od volitev do volitev. Bila je ob istih volitvah precej različna od okraja do okraja in od občine do občine. Ob povprečni udeležbi 20 % leta 1895 na Kranjskem je znašala v vipavskem okraju 43 %, v ljubljanskem pa 13 %. Tudi ob najnižji splošni udeležbi leta 1889, ko se je na celem Kranjskem udeležilo volitev povprečno le 10 % pravililcev, je bila v nekaterih občinah nadpolovična. Na drugi strani pa se je včasih zgodilo, da v celi občini sploh nihče ni prišel k pravolitvi in volilni možje niso bili izvoljeni.

Če pregledamo delež udeležbe na pravolitvah za vse volilne okraje na slovenskem ozemlju in za vse volitve — kolikor imamo podatke na razpolago, saj so ti posebej za Koroško in Goriško močno nepopolni — ugotovimo, da je bila nadpolovična udeležba dosežena le v redkih primerih: leta 1861 v postojnskem okraju na Kranjskem (61 %) — in za Kranjsko je to nedvomno edini primer v vsem času — v šmohorskem okraju na Koroškem leta 1896 (60 %) ter v vseh treh okrajih na Goriškem leta 1901 (sežanski 54 %, tolminski 59 %, goriški 61 %).

Tako »visoka« udeležba pri pravolitvah, kakor je bila leta 1861 (30 %), ni bila na Kranjskem dosežena nikdar več, ne v odstotkih, ne v absolutnih številkah, vse do konca stoletja, ko se je uvedla direktna volilna pravica. Gibala se je vseskozi med eno četrtno in eno desetino onih, ki so imeli volilno pravico. Ob taki udeležbi so potekali boji z nemško stranko in prvo obdobje bojev med klerikalnim in liberalnim taborom. Ob nadomestni volitvi na Notranjskem leta 1884, po Zarnikovem odstopu, ob volitvi, za katero pravijo, da »je vzbudila razburjenje in strasti na obeh straneh, kakor ne zlepa kakšen drug politični dogodek na Slovenskem«, ⁴ je znašala udeležba pri izbiranju volilnih mož pičlih 11 %, precej manj kakor pa ob splošnih volitvah prejšnje leto, ki niso vzbujale nobenega takega silnega razburjenja. O deželnozborskih volitvah leta 1895, prvih, v katerih sta si povsem jasno stali nasproti klerikalna in libe-

ralna stranka, je rekel Janko Kersnik v deželnem zboru, da »so bile gotovo najznamenitejše, kar jih je še imel dosedaj slovenski narod na Kranjskem« in da je volilna agitacija »globoko segla v vse sloje prebivalstva«. ⁵ Toda volilna udeležba pri pravolitvah je znašala povprečno 20 % in v nobenem volilnem okraju, tudi tam, kjer so bili boji najhujši, ni presegla 43 %. Na Štajerskem je v mariborskem deželnozborskem volilnem okraju, kjer je bil boj med nemško in slovensko stranko najbolj oster, pravilna udeležba le enkrat samkrat presegla tretjino: leta 1884, ko je dosegla 36 %. Boj med liberalnim Kočevanjem in klerikalnim Korošcem v ljutomerskem volilnem okraju leta 1902, ko prvič »narodni volilni odbor« ni postavil kandidata, se je odigral ob udeležbi 12 % pravililcev. Na drugi strani pa je npr. liberalno-klerikalni boj na Goriškem leta 1901 pritegnil za indirektne volitve zelo visok delež pravililcev.

Volilna udeležba je bila večja med bogatejšimi in nižja med revnejšimi volilci. Po originalnem volilnem materialu smo mogli za kmečko kurijo na Kranjskem napraviti naslednji analizi volilcev za leto 1861, za prve volitve v deželni zbor, in za leto 1895, za zadnje volitve po indirektnem postopku.

Tako analizo nam omogoča ureditev volilnih imenikov, v katere so volilci vpisani po višini davkov, ki so jih plačevali, od najvišjega davkoplačevalca navzdol, in k imenu vsakega volilca pripisan znesek davkov. Vendar pa vsi volilni imeniki niso tako urejeni: ponekod so uporabili abecedni red, še večkrat pa so izpuščali navajanje davčnih zneskov ali pa je seznam glasovalcev iz tega ali onega razloga nemogoče primerjati z volilnim imenikom, drugje spet pa so volilni akti izgubljeni. Zato primerjava še daleč ne zajema vseh volilnih upravičencev. Volilce smo razdelili v štiri skupine: v one, ki so plačevali več kot 25 gld. davka, v one, ki so plačevali od 10 do 25 gld., one, ki so plačevali manj kot 10 gld. ter inteligenčno skupino.

Za leto 1861 smo mogli zajeti 16.926 volilnih upravičencev. Njih razvrstitev po skupinah in volilna udeležba je naslednja:

	upravičencev	udeležba
nad 25 gld davka	3.655	1.623 ali 44 %
10—25 gld davka	8.583	2.656 ali 31 %
pod 10 gld davka	4.371	1.164 ali 27 %
inteligentna skupina	317	212 ali 67 %

Za leto 1895 smo mogli zajeti 28.637 upravičencev. Podatki so tu takile:

	upravičencev	udeležba
nad 25 gld davka	2.983	969 ali 33 %
10—25 gld davka	12.039	2.412 ali 20 %
pod 10 gld davka	12.977	1.878 ali 14 %
inteligentna skupina	638	289 ali 47 %

Dajejo nam povsem isto sliko.

VOLILNI KRAJI

Poslanske volitve v kmečki in mestni kuriji so se po določbah leta 1861 vršile za vsak volilni okraj v enem samem kraju, na enem samem volišču. Volilni možje iz vseh občin litijskega, radeškega, mokronoškega, žužemberškega, stiškega in trebanjskega sodnega okraja, od Kolovrata in Ržišča nad Zagorjem na levem bregu Save, pa do Hinj in Smuke na južnem robu Suhe Krajine, od Trebeljevega in Kresnic na zahodu pa do Šmarjete in Škocijana na vzhodu so morali potovati na volitev poslancev za deželni zbor v Trebnje.

Podobno je bilo v mestni kuriji. Iz Gornjega grada pod Savinjskimi Alpami, iz Ljubnega, Mozirja in Žalca, iz Vojnika in iz Laškega, pa iz Sevnice in iz Brežic so morali volilni upravičenci glasovat v Celje.

Pri državnoborskih volitvah od leta 1873 naprej so bili volilni okraji še večji kot pri deželnozbornih volitvah. Tokrat so za en volilni okraj določili po več volišč. Eno od teh je bilo potem »glavno volišče« (Hauptwahlort): tu so se zbrali vsi volilni akti s posameznih volišč, tu so ugotovili končni volilni rezultat. Tako je bila recimo vsa Gorenjska (brez ljubljanske okolice) en sam kmečki volilni okraj. Tu so volili volilni možje iz kranjskogorskega, radovljiskega, trziškega, kranjskega, škofjeloškega, kamniškega in brdskega sodnega okraja. Vendar pa niso volili vsi na enem kraju. Volilci s področja obeh zgornjih savskih dolin, Bohinja in Doline (radovljiskega in kranjskogorskega okraja) so volili v Radovljici, volilci iz kranjskega, trziškega in škofjeloškega okraja so volili v Kranju, volilci iz kamniškega in brdskega okraja pa v Kamniku. Glavno volišče je bilo v Kranju.

V kmečki kuriji ni šel razvoj do ukinitve indirektnih volitev dlje od opisanega sistema: eno samo volišče za en volilni okraj pri deželnozborskih volitvah in nekaj volišč za en volilni okraj pri državnozborskih. Tudi ob uvedbi splošne kurije pri državnozborskih volitvah leta 1896 se je uveljavil ta sistem, kolikor in dokler se niso uvedle direktne volitve. Vsak volilni okraj je imel več volišč, ki so obsegala področje enega ali več sodnih okrajev.

Drugače je bilo v mestni kuriji. Tu je princip, naj bo vsak kraj volišče zase, naj volilci volijo v domačem kraju, začel prodirati v zakonodajo že leta 1873, ob prvem državnozborskem volilnem redu, dasi se še ni uveljavil za vse dežele. V štirih deželah se je »z ozirom na posebne razmere v posameznih deželah«, kakor je rečeno v zakonu, ustvaril podoben sistem kot za kmečko kurijo: v Zgornji Avstriji, na Salzburškem ter pri nas na Štajerskem in Koroškem. Za vsak okraj je bilo določenih več volišč. Tako je npr. celjski državnozborski mestni volilni okraj obsegal 16 krajev od Gornjega grada na zapadu do Rogatca na vzhodu, od Vitanja na severu pa do Brežic na jugu. Oni iz Vitanja, Vojnika, Žalca, Celja in Laškega so volili v Celju. Oni iz Gornjega grada, Ljubnega, Mozirja in Vranskega so volili v Mozirju. Šoštanjci in Konjičani so volili vsak zase doma, v svojem kraju. Volilci iz Rogatca in Šmarja so volili v Rogatcu, volilci iz Brežic, Sevnice in Kozjega v Brežicah. V vseh ostalih deželah, torej pri nas na Kranjskem, Goriškem in v Istri je postal vsak kraj tudi volilni kraj. Leta 1882 se je ta princip raztegnil še na preostale štiri dežele, torej tudi na Štajersko in Koroško.

Glede deželnozborskih volitev je postal v mestni kuriji vsak kraj volišče: na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem leta 1884, v Istri leta 1889 in na Goriškem šele leta 1907.

Z uvedbo direktnih volitev v kmečki in splošni kuriji je postala praviloma vsaka občina volišče zase. Le prav majhne občine niso imele svojega volišča, ampak so volile v eni sosednjih. Na drugi strani pa so imele velike občine lahko tudi več volišč. Volilci so bili tu razdeljeni na posamezna volišča bodisi po abecedi, bodisi po teritorialni razdelitvi.

Samo od sebe je razumljivo, da so tudi v mestni kuriji večji kraji dobili po več volišč.

Splošne deželnozborske in državnozborske volitve se v Avstriji niso vršile vse na isti dan, ampak postopoma. Predvsem je najprej volil (potem ko je bil osnovan) splošni volilni razred, za njim kmečki, potem mestni, nato trgovsko-obrtne zbornice — te so pri deželnozborskih volitvah (razen v Istri po letu 1908) volile na isti dan kot mesta, pri državnozborskih pa za njimi — nazadnje pa veleposestvo. Tako se je v poteku volitev odražala hierarhija volilnih razredov. To zaporedje volitev je imelo tudi ta praktičen pomen, da so nekoga, ki je propadel v »nižjih« volilnih razredih, lahko potem izvolili še v »višjih«. Tako so januarja 1867 Matijo Lohningerja, ko ni prodril v slovenjegraškem kmečkem okraju proti slovenskemu kandidatu, izvolili v radgonskem mestnem okraju. Tako sta bila v istem času Karl Wurzbach in Karel Dežman, ko sta propadla v mestni kuriji — prvi v Ljubljani, drugi v Idriji — izvoljena v veleposestniškem volilnem razredu. Dva meseca pozneje sta v Ljubljani podlegla slovenska kandidata Vinko Klun in Lovro Toman. Istega dne sta bila nato izvoljena v trgovsko-obrtni zbornici. Tako je bil Janko Kersnik, ki je propadel leta 1895 v kmečkem volilnem razredu, izvoljen nato za poslanca trgovsko-obrtno zbornice, da je vendarle lahko prišel v deželni zbor.

V vsakem volilnem razredu so se vršile volitve v vseh okrajih cele dežele na isti dan.

Pri državnozborskih volitvah, dokler je obstajal sistem kurij, niso volile vse dežele ob istem času. Tako so se recimo splošne volitve leta 1900/1901 začele (kar se tiče naših dežel) 12. decembra na Kranjskem z glasovanjem v splošni kuriji. Dne 7. januarja so se na Kranjskem končale z veleposestvom; medtem so se začele 3. januarja na Štajerskem, na Goriškem, v Trstu in Istri, 5. januarja pa na Koroškem. Dne 14. januarja so se zaključile z glasovanjem veleposestva na Goriškem in v Istri, 15. januarja na Štajerskem in Koroškem — tega dne je tudi v Trstu kot zadnja volila trgovsko-obrtna zbornica.

Edina izjema od tega hierarhičnega vrstnega reda je bila v naših deželah pri državnozborskih volitvah v Trstu. Tu je sicer prav tako volila najprej splošna kurija (potem ko se je osnovala), zadnja pa trgovsko-obrtna zbornica. Mestni volilni razredi pa niso volili

v zaporedju III. kolegij, II. kolegij in nazadnje I., kakor bi pričakovali, ampak je glasoval najprej I. kolegij, torej najvišji, nato II. ter nazadnje III., najnižji.

Ob odpravi kurij v državnem zboru leta 1907 je bilo določeno, da morajo biti volitve v vsej državni polovici na isti dan, z izjemo za Galicijo in Dalmacijo.

Volitve so bile praviloma med tednom. Tudi leta 1907 »načelo, ki velja v interesu delovnega prebivalstva v mnogih državah, naj bodo volitve ob nedeljah, v našem (avstrijskem, VM) zakonu iz verskih razlogov ni bilo sprejeto«.

Vsem na pravolitvah izvoljenim volilnim možem, prav tako pa vsem direktnim volilcem so pred poslanskimi volitvami po pregledu volilnih imenikov oziroma po pravolitvah poslati legitimacije, na katerih je bil poleg volilčevega imena, naslova in številke iz volilnega imenika naznačen tudi čas in kraj volitev. Te legitimacije so dajale pravico do vstopa v volilni lokal in veljale kot poziv, priti brez vsakega nadaljnjega povabila na določen dan in ob naznačeni uri na volilno mesto, kakor je rečeno v volilnih redih. Legitimacije so izstavljale nadrejene politične oblasti, torej za glavna mesta (in veleposestvo) deželna vlada, za ostale pa okrajna glavarstva.

V mestih z lastnimi statuti je bilo lahko izstavljanje legitimacij poverjeno županstvu, dostavljanje legitimacij na dom pa je moglo biti poverjeno županom tako v mestni kot (po uvedbi direktnih volitev) v kmečki in splošni kuriji. Če volilni upravičenci do 24 ur pred volitvami ne bi dobili legitimacij na dom, naj pridejo sami ponje. Marsikaterikrat se je dogajalo, da so nekaterim volilcem »pozabili« dostaviti legitimacije o pravem času, da so se »zamešale«, »izgubile« in podobno.⁷ Kakor se je v začetku še marsikdaj in marsikje toleriralo tudi glasovanje brez legitimacij, je bil pozneje že po določbah zakona zavržen vsak volilec brez legitimacije.

V prvem obdobju so se poslanske volitve vršile tako, da so se na določen dan in ob določen uri na določenem mestu morali zbrati vsi volilni upravičenci volilnega okraja. Ne glede na to, koliko jih je prišlo, so se tedaj volitve začele. Prvi volilni akt je bila izvolitev in konstituiranje volilne komisije.

Predsednik volilne komisije je imel nalogo, razložiti zbranim volilcem določbe volilnega reda o pasivni volilni pravici in postopek pri glasovanju ter »jih pozvati, naj oddajo svoje glasove po

svobodnem prepričanju, brez vsakih sebičnih postranskih ozirov, tako kakor se jim zdi po njihovem najboljšem znanju in vesti najkoristnejše za splošno blaginjo«. V prvem obdobju je bila močno razširjena navada, da so tudi drugi govorili pred glasovanjem: kandidati, ki so se priporočali za izvolitev, taki, ki so odstopali od kandidature komu drugemu v korist itd.

Ko se je začelo glasovanje, so najprej oddajali glasove člani volilne komisije, nato pa so brali volilne upravičence po vrstnem redu, kakor so bili zapisani v volilnem imeniku, in v tem vrstnem redu so glasovali. Ko je bil imenik prebran do konca, so prišli na vrsto zamudniki. Ko so vsi navzoči volilci oddali svoje glasove, je predsednik zaključil glasovanje in se je začelo skrutiniranje. Po končanem štetju glasov je predsednik volilne komisije razglasil rezultate. Če ni nihče dobil absolutne večine, se je takoj začelo drugo oziroma (pozneje) ožje glasovanje. Praviloma se je torej volitev v celoti zaključila ne le istega dne ampak tudi istega dopoldneva — le izjemni so primeri, da je bila ožja volitev preložena na drugi dan.

V vsem tem postopku je precej razlik od poznejšega in danes navadnega sistema. Danes je volišče odprto določeno število ur, volilci pa prihajajo v tem času, kadar se jim zdi. Takrat so volilci prišli vsi ob istem času, volili v kmečki kuriji volilno komisijo, glasovali skupaj, počakali izida in morebitnih ožjih volitev in nato spet skupaj odšli. Ves ta postopek je bil bolj kot današnjim volitvam podoben nekakšnemu občnemu zboru — da ta primerjava ni brez smisla, kaže tudi ime »volilni zbor« (Wahlversammlung), ki ga najdemo v deželnih volilnih redih. Seveda so nekateri zamudili začetek in prišli šele pozneje. Prav tako nekateri niso čakali do konca, ampak so prej odšli. Če je bila potrebna ožja volitev, se je tako predčasno odhajanje moglo za eno ali za drugo stranko slabo obnesti. Ker ni bilo naprej znano, kdaj se bodo volitve končale, ampak le, kdaj se bodo začele, se je seveda lahko zgodilo, da je nekdo volitve sploh zamudil, ker je nápak preračunal trajanje glasovanja.

Državnozborski volilni predpisi iz leta 1873 so vnesli eno novost v opisani način. Že je bil vnaprej določen tudi konec volitev. Volitve so se končale ob napovedanem času; le tisti volilci, ki so bili ob uri zaključka glasovanja v volilnem lokalu, so lahko

še oddali svoje glasove. To določbo je sprejela za deželne volitve Kranjska leta 1884.

Nadaljnja sprememba v smeri modernih volitev je prinesla ukinitve branja volilnega imenika. Zdaj so volilci glasovali, kadar je kdo prišel. To se je uvedlo za državnozborske volitve leta 1896, za Kranjsko leta 1898, za Štajersko leta 1904, za Goriško leta 1907, za Istro leta 1908. Na Koroškem je ostalo glasovanje po volilnem imeniku; le določba, da volilna komisija lahko branje opusti, če se ji zdi to smotrno za pospešenje volilnega postopka, je omogočila tudi tu novi način.

Najdlje od nekdanje koncepcije »volilnega zbora« je šel državnozborski volilni red leta 1907, ki je odredil, da morajo volilci po oddaji glasu volilni lokal »takoj spet zapustiti«. To odredbo je sprejel tudi istrski deželni zbor. Državnozborski volilni red je povrh tega določal, da se sme, če je to potrebno za neovirano izvrševanje volitev, volilce spuščati le posamič v lokal.

Razumljivo je, da ob času direktnih volitev v kmečki in splošni kuriji, s silno povečanim številom volilcev in z volišči v vsaki občini ni bilo nič več mogoče, imeti ožje volitve isti ali pa tudi naslednji dan. Med prvim in drugim glasovanjem se je uveljavil razmak več dni.

JAVNO IN TAJNO GLASOVANJE

Leta 1861 je bilo za vse volilne razrede določeno ustno glasovanje. Glasovanje je bilo torej javno in v seznam glasovalcev se je poleg volilčevega imena vpisalo, za koga je glasoval.

Državnozborski volilni red iz leta 1873 je že določal drugače. Za veleposestva in mesta je bilo odrejeno pismeno in tajno glasovanje z glasovnicami. Za kmečki razred pa je določal volilni red, naj bo glasovanje (tako pri pravolitvah kot pri poslanskih volitvah) ustno ali pismeno, kakor pač po posameznih deželah to predpisujejo tedanji (leta 1873 veljavni) deželni predpisi za volitve v deželni zbor. Nekatere dežele so bile medtem namreč že uvedle pismeno glasovanje,⁸ ni pa tega storila še nobena naših dežel. S tem je torej za državnozborske volitve za naše dežele bilo za kmečko kurijo ohranjeno ustno glasovanje.

Šele leta 1896 je bilo za vse kurije, torej tudi za kmečko in novo ustvarjeno splošno kurijo, določeno za državnozborske volitve brez izjeme povsod tajno glasovanje z glasovnicami, toda samo za poslanske volitve. Za pravolitve v kmečki in splošni kuriji je bil spet določen različen postopek po posameznih deželah: glasovanje naj bo ustno ali pismeno, kakor se voli volilne može za deželnozborske volitve. V vseh naših deželah so volili volilne može takrat še vedno ustno.⁹

Od naših dežel je prva uvedla pismeno glasovanje za deželnozborske volitve Kranjska: za veleposestvo in mesta leta 1884, za kmečki razred pa leta 1898.

Vse ostale dežele so uvedle pismeno glasovanje, in to za vse razrede naenkrat šele ob svojih velikih volilnih reformah v prvem desetletju 20. stoletja: Koroška 1902, Štajerska 1904, Goriška 1907 in Istra 1908.

Samo ob sebi je razumljivo, da je tudi državnozborski volilni red iz leta 1907 odredil pismeno glasovanje.

Tako je veljalo torej pred prvo svetovno vojno v vseh naših deželah za državnozborske in deželnozborske volitve tajno glasovanje. Volilni upravičenci so dobili pred volitvami obenem z volilnimi legitimacijami na dom tudi glasovnice. Volilec je imel torej že pred volitvami glasovnico v rokah, s seboj jo je prinesel na volišče in jo tam (zganjeno) oddal, izpolnil pa jo je prej. Glasovnice so morale biti uradno izdane (razen na Goriškem) od zato določene oblasti. Na njih niso bila natisnjena imena kandidatov, kakor je dandanes večinoma navada. Bile so »prazne«, na njih sta bila natisnana le napis »glasovnica« ter opomba, da je vsaka neuradna glasovnica neveljavna, poleg tega so morale biti opremljene z uradnim pečatom. Volilec je moral napisati na glasovnico ime onega ali onih, ki jih je želel voliti za poslance. Ni se zahtevalo, da izpolni glasovnico osebno — napisal mu jo je lahko kdorkoli. Kolikor bolj raste krog volilcev, toliko bolj postaja seveda taka oblika glasovnice nerodna. Strankarska agitacija se poslužuje navadnih ali gumiranih lističev s tiskanimi ali žigosanimi imeni kandidatov, ki jih prilepljajo na uradno glasovnico, štamplik z imeni kandidatov, ki jih pritiskajo na glasovnico itd. Marsikje so volilne komisije take glasovnice proglašale za neveljavne.¹⁰ Na Štajerskem je zakon leta 1909 izrecno dopuščal, da so imena voljenega napisana z roko, pisalnim

strojem ali drugimi razmnoževalnimi sredstvi. V Istri je obstojal od leta 1908 predpis, da mora biti ime voljenega napisano, natisnjeno ali pritisnjeno direktno na glasovnico, vse drugačne glasovnice so bile neveljavne. Povsem drugačne postopke so imeli na Goriškem: to je bila edina naših dežel, kjer niso bile predpisane nikake uradne glasovnice, niti se niso dostavljale pred volitvami. Tu je torej lahko vsakdo prinesel k volitvam kakršno glasovnico je hotel, politične stranke pa so same tiskale glasovnice z imeni svojih kandidatov ter jih delile volilcem.¹¹ Enako je bilo tudi za občinske volitve v Trstu.

Z vsem tem postopkom v zvezi je bila tudi borba za glasove med različnimi političnimi strankami in pritisk na volilce. Posel volilnih agitatorjev posameznih strank je bil, da so izpolnjevali ali kontrolirali glasovnice svojih volilcev, če so prav napisane, da so, če mogoče, volilcem »zamenjavali« glasovnice, to je, jemali glasovnice z nasprotnikovim imenom in dajali take s svojim kandidatom, da so »popravljali« glasovnice, na katerih so bili že zapisani kandidati nasprotne stranke, z brisanjem, prečrtavanjem, prelepljanjem itd. »Zlasti je potrebno, da greste od volilca do volilca, in kontrolirate glasovnice«,¹² tako se glasi eno neštetihih takih navodil. In drugo tako stalno navodilo: »Ne dajte si od nikogar vzeti svoje glasovnice!«¹³ ali »Glasovnice ne pokažite nasprotnikom!«¹⁴ Gospodarji, delodajalci, predpostavljeni uradniki in drugi podobni so dostikrat zahtevali od svojih delavcev, hlapcev, dolžnikov, podrejenih, da jim pred glasovanjem pokažejo svoje glasovnice, da tako kontrolirajo »pravilnost« njihovega glasovanja, ali pa tudi, da jim dajo svoje glasovnice izpolniti in gredo potem skupaj na volišče, tako, da bi nihče drug ne mogel vplivati nanje ali da bi si ne mogli premisliti.

Naj iz množice primerov navedemo le dva. »Mir« 4. maja 1907 poroča, da so pri nadomestnih volitvah leta 1905 v državni zbor morali delavci v Guštanju, Bistrici v Rožu, Borovljah pokazati glasovnice tovarniškemu uradniku, ki so potem samovoljno črtali napisano ime in napisali drugo. Rdeči prapor 17. maja 1907 pa navaja iz Ljubljane, »da se je mestnim delavcem v ponedeljek *vzelo* glasovnice, da se jih je v torek zjutraj zbralo ter vročilo jim glasovnice, na katerih je bilo pritisnjeno ime liberalnega kandidata Ivana Hribarja, da se jim je zabičalo, da morajo oddati take glasovnice in da se jih je večinoma takoj odpeljalo k volitvi, tako da so *morali*

voliti Ivana Hribarja, ako niso hoteli razodeti svoje lastno prepričanje, kar se jim je *moralo* zdeti nevarno izza te procedure«. Da ne govorimo o tem, kakšne so bile še posebej možnosti vplivanja na nepismene, ne dovolj razgledane volilce. Nešteto malih odvisnih ljudi je moralo glasovati tako, kakor so hoteli tisti, od katerih so bili odvisni. Ekonomska in drugačna odvisnost je igrala pri volitvah ogromno vlogo. Take razmere so bile v škodo glasovom za socialno demokracijo, proti kateri so se z vsemi silami prizadevale buržoazne stranke vseh narodnosti, slovenske, nemške in italijanske — prav tako pa so bile navadno v škodo slovenskim strankam v področjih ostrega boja med buržoaznimi narodnostnimi strankami, saj je bila tuja, nemška ali italijanska buržoazija po svoji gospodarski sili neprimerno močnejša. Klasičen opis volitev z glasovnicami, pritiska in odvisnosti nam daje Lojz Kraigher v svojem Kontrolorju Škrobarju.¹⁵

VOLILNI IMENIKI

Volilne imenike za neprivilgirane kurije so sestavljala županstva. Za osnovo pri sestavljanju so morali služiti volilni imeniki zadnjih občinskih volitev. Ponekod so vzeli to naslonitev bolj kot splošno vodilo, sicer pa so te imenike popravljali, jih spravljali v sklad z novim stanjem, vstavljali dediče namesto umrlih ali onih, ki so prepisali svoja posestva, brisali premeščene župnike in učitelje ter vpisovali novonastavljene itd. Drugje, največ na Primorskem, pa so vzeli to naslonitev na občinske volilne imenike povsem dobesedno: nihče, kdor ni imel ob zadnjih občinskih volitvah volilne pravice, ni smel priti v deželnozborski volilni imenik, pa četudi je poteklo recimo že dve leti od zadnjih občinskih volitev in so bili torej marsikateri vpisi že zastareli. Po najstrožjem takem stališču se niso smeli vpisati v volilni imenik ne častni občani, ne uradniki, duhovniki in učitelji, ki so bili imenovani ali nastavljeni po zadnjih občinskih volitvah, ne kmetje, trgovci ali obrtniki, ki so se medtem naselili v vasi in plačevali dovolj davkov itd.¹⁶ Po nekoliko milejšem stališču je moral biti deželnozborski volilni imenik sicer tudi povsem enak onemu z zadnjih občinskih volitev, vendar pa so se smeli na novo vpisati častni občani in osebe z osebno volilno pravico.¹⁷

Pregledala je imenike višja politična oblast (okrajno glavarstvo, v glavnih mestih deželni šef, za pravolitve volilni komisar, določen od okrajnega glavarstva). Take so bile določbe leta 1861: nikjer pa ni bilo določb o kakem vpogledu v volilne imenike ali o kakem reklamacijskem roku.

Vse to se je pojavilo šele pri določbah o državnozborskih volitvah leta 1873. Tedaj so se uvedli abecedni volilni imeniki, ne omenjajo se več občinski volilni imeniki kot podlaga, volilni imeniki so na vpogled vsakomur na sedežu občine, določen je reklamacijski rok 8 dni, o reklamacijah odloča višja politična oblast (odkoder je v treh dneh mogoč še priziv na deželnega šefa, če ni že ta bil višja politična oblast). Do 24 ur pred volitvami pa more vnašati politična oblast uradne popravke v volilne imenike.

Volilni red za državnozborske volitve iz leta 1907 je nadalje izpopolnil te predpise. Volilni imeniki so morali biti vsakomur štirinajst dni na vpogled v občinskem uradu, enak pa je bil tudi reklamacijski rok. Kdor je želel, se pravočasno prijavil in plačal stroške, je v občinah z nad 5000 prebivalci lahko dobil razmnožene izvode volilnega imenika in morebitnih dopolnil k njemu. O reklamacijah je kakor prej odločala višja politična oblast. Določbe o reklamacijah so bile mnogo bolj podrobne. Naj navedemo le eno: če je reklamacija zahtevala, da se nekdo črta iz volilnega imenika, je bilo tega treba o tem obvestiti, da je lahko v 24 urah podal svojo izjavo. Tako naj ne bi bilo več mogoče, da bi kdo, ne da bi vedel za to, izpadel iz volilnega imenika, kar se je prej večkrat dogajalo. Kakor doslej, je bil mogoč priziv v treh dneh na deželnega šefa (če ni bil že ta višja politična oblast). Višja politična oblast je morala zdaj pregledati in uradno popraviti od županstev napravljene volilne imenike, še preden so bili dani javnosti na vpogled. Po zaključnem reklamacijskem postopku in izven njega je imela politična oblast do 24 ur pred volitvami samo še črtati iz volilnih imenikov one osebe, za katere bi se ugotovilo, da so izgubile avstrijsko državljanstvo ali da so »izključene oziroma izvzete« iz volilne pravice. Sicer pa niso bili dovoljeni nobeni uradni popravki več, posebej ne vpisovanje novih ljudi v imenike.

Posamezne dežele so svoje predpise glede volilnih imenikov sprejemale v glavnem pod vplivom državnozborskih sprememb, ene prej, druge pozneje, ene tako, druge drugače.¹⁸

Sestavljanje in popravljanje volilnih imenikov je bilo del volilnega boja. Županstva, ki so sestavljala volilne imenike, so dostikrat »pozabila« vnesti vanje politične nasprotnike. V Celovcu leta 1901 za državnoborske volitve niso vpisali v imenik okrog 800 delavcev.¹⁹

Okrajna glavarstva so svojo pravico do uradnih popravkov prav tako mogla izkoriščati v boju za to ali ono stranko oziroma proti njej.²⁰ Kontrola volilnih imenikov in reklamacije (ali so vpisani vsi pristaši, ali niso neupravičeno vpisani nasprotniki) so bile bistven del priprav na volitve vsake stranke. Za državnoborske volitve leta 1911 je bilo npr. v Trstu vloženih samo preko centralnega urada Edinosti 2346 reklamacij.²¹ Strankam in njih agitacijskemu aparatu so bili predvsem namenjeni razmnoževani izvodi volilnih imenikov, o katerih govori državnoborski volilni red leta 1907.

VOLILNE KOMISIJE

Volitve je vodila volilna komisija v navzočnosti volilnega komisarja. Volilni komisar je bil imenovan od politične oblasti (okrajnega glavarstva, za glavna mesta, veleposestvo ter trgovsko-obrtno zbornico pa deželne vlade). Bil je večinoma uradnik, lahko pa tudi kdo drug. Volilni komisar je skrbel za red in mir na volišču, gledal, da so se spoštovale določbe volilnega reda ter da volilna komisija ni prekorachila svojega delokroga. Lahko je protestiral proti njenim sklepom, ni pa imel pravice odločanja.

Volilna komisija je igrala v volilnem mehanizmu zelo veliko vlogo. Ona je vodila volitve, ona je pripuščala volilce k glasovanju, odločala o veljavnosti ali neveljavnosti glasov, vse to brez priziva.

Od odločitev volilne komisije je bil v nemajhni meri odvisen rezultat volitev na posameznih voliščih. Na str. 181 bomo navedli nekaj primerov, ki nam kažejo, kako je lahko vplivala volilna komisija. Zato je bilo važno, kako je bila volilna komisija sestavljena, kakšnemu političnemu taboru so pripadali njeni člani.

Naslednja preglednica nam kaže, kako so bile po določbah volilnih redov sestavljene volilne komisije.

Mestni volilni razred

	A	B		
Štajerska	1861	7	župan ^a in 2 člana obč. zastopstva	4 imenovani od volilnega komisarja
	1904	7	župan ^a in 3 izvoljeni od občinskega zastopstva	3 imenovani od volilnega komisarja
	1909	7	župan ^b in 3 izvoljeni od občinskega zastopstva	3 imenovani od volilnega komisarja
Koroška	1861	7	župan ^a in 2 člana obč. zastopstva	4 imenovani od volilnega komisarja
	1902	5	župan ^a in 2 izvoljena od občinskega zastopstva	2 imenovana od volilnega komisarja
Kranjska	1861	7	župan ^a in 2 člana obč. zastopstva	4 imenovani od volilnega komisarja
	1898	7	župan ^a in 3 člani obč. zastopstva	3 imenovani od volilnega komisarja
Goriška	1861	7	župan ^a in 2 člana obč. zastopstva	4 imenovani od volilnega komisarja
	1907	5	župan ^a in 2 izvoljena od občinskega zastopstva	2 imenovana od volilnega komisarja

	A	B		
Istra	1861 ^c	7	župan ^a in 2 člana obč. zastopstva	4 imenovani od volilnega komisarja
	1908	5	župan ^a in 2 imenovana od obč. za- stopstva	2 imenovana od volilnega komisarja
Drž. zbor	1873	7	3 imenovani od obč. za- stopstva	3 imenovani od volilnega komisarja
				1 izvoljen od prvih šestih

Kmečki volilni razred

Štajerska	1861	7	4 izvoljeni od volilcev	3 imenovani od volilnega komisarja
	1904	7	župan ^a in 3 izvoljeni od občinskega zastopstva	3 imenovani od volilnega komisarja
	1909	7	župan ^b in 3 izvoljeni od občinskega zastopstva	3 imenovani od volilnega komisarja
Koroška	1861	7	4 izvoljeni od volilcev	3 imenovani od volilnega komisarja
	1902	5	župan ^a in 2 izvoljena od občinskega zastopstva	2 imenovana od volilnega komisarja
Kranjska	1861	7	4 izvoljeni od volilcev	3 imenovani od volilnega komisarja

Wählerliste. — Imenik volilcev.

Vand: Wein. — Hezela: Kranjska.

Wählerklasse: Landgemeinden. — Volivski razred: Kmetstvo, ohne.

Wahlbezirk: — Volitni okraj: *Krsko, Kostanjevica*

úterichtsbegriff: -- Sodni okraj: *Kriška*

Gemeinde; — Ortschaft: *Cheli*.

Wahlort: — Volilni kraj:

Glavni vodilni kraj:

Postenführer Tabelle des Bauwerks	Name und Bezeichnung des Bauherrn	Bezeichnung des Bauwerks	Bezeichnung auf Grund der Bauwerksart	Bezeichnung auf Grund der Bauwerksart	Bezeichnung auf Grund der Bauwerksart
1	Gabriel	Bauwerk	1	1	1
2	Kreuz	Bauwerk	1	1	1
3	Böhmische	Bauwerk	1	1	1
4	Bernard	Bauwerk	1	1	1
5	Lomšek	Bauwerk	1	1	1
6	Radman	Bauwerk	1	1	1
7	Atjster	Bauwerk	1	1	1
8	Araster	Bauwerk	1	1	1
9	Kodrič	Bauwerk	1	1	1
10	Turk	Bauwerk	1	1	1
11	Marinček	Bauwerk	1	1	1
12	Marinček	Bauwerk	1	1	1
13	Lotovšek	Bauwerk	1	1	1

Stimmliste des

Wahlkörpers zur Wahl der A

Fort- laufende Zahl	Der Wahlberechtigten		Angabe des Wortes oder Bevollmäch- tigten	Vor- und Zu der zu Auswahlmännern So	
	Vor- und Name	Stand			
260	J. Petermann	in Witzig	Lehrer		
261	Henric	Offmann	Lehrer		
262	Joh. Wilmann	Lehrer			
263	Joh. Kottmann	Lehrer			
264	Joh. Kottmann	Lehrer			
265	Joh. Kottmann	Lehrer			
266	Joh. Kottmann	Lehrer			
267	Joh. Kottmann	Lehrer			
268	Joh. Kottmann	Lehrer			
269	Joh. Kottmann	Lehrer			
270	Joh. Kottmann	Lehrer			
271	Joh. Kottmann	Lehrer			
272	Joh. Kottmann	Lehrer			
273	Joh. Kottmann	Lehrer			
274	Joh. Kottmann	Lehrer			
275	Joh. Kottmann	Lehrer			

Stran iz seznama volilnih udeležencev z zapisom, za koga so glasovali
(volitve marca 1867 v mestnem vol. okraju Kranj — Škofja Loka)

	A	B			
	1898	5	2 imenovana od obč. za- stopstva	2 imenovana od volilnega komisarja	1 izvoljen od prvih štirih
Goriška	1861	7	4 izvoljeni od volilcev	3 imenovani od volilnega komisarja	
	1907	5	župan ^a in 2 izvoljena od občinskega zastopstva	2 imenovana od volilnega komisarja	
Istra	1861	7	4 izvoljeni od volilcev	3 imenovani od volilnega komisarja	
	1908	5	župan ⁿ in 2 imenovana od obč. za- stopstva	2 imenovana od volilnega komisarja	
Drž. zbor	1873	7	3 izvoljeni od volilcev	3 imenovani od volilnega komisarja	1 izvoljen od prvih šestih
	1896 ^a	7	3 imenovani od obč. za- stopstva	3 imenovani od volilnega komisarja	1 izvoljen od prvih šestih

Splošni volilni razred

kot v kmečkem volilnem razredu.

Državni zbor 1907

Drž. zbor	1907	7 ^d	3 imenovani od obč. za- stopstva	3 imenovani od volilnega komisarja	1 izvoljen od prvih šestih
-----------	------	----------------	--	--	-------------------------------

A B

5 ^d	2 imenovana od obč. za- stopnika	2 imenovana od volilnega komisarja	1 izvoljen od prvih štirih
----------------	--	--	-------------------------------

A: leto določbe v volilnem redu

B: število članov volilne komisije

a) ali od njega imenovani namestnik

b) ali od njega imenovani član občinskega odbora kot predsednik

c) v vol. okraju Buzet—Izola—Milje, ki je imel volišča v Kopru, župani Buzeta, Izole in Milj ali od njih imenovani namestniki (zakon z dne 15. decembra 1872, LGB 1873 št. 1)

č) tako, kjer so bile direktne volitve, pri indirektnih poslanskih volitvah kakor prej

d) v občinah nad 1000 prebivalcev sedemčlanska, v občinah pod 1000 prebivalcev petčlanska volilna komisija.

Kakor vidimo, so bile komisije ves čas sedemčlanske ali (proti koncu) tudi petčlanske. Glavna značilnost njihove sestave je bila, da so brez izjeme obstojale iz dveh vrst ljudi: ene, ki jo je imenoval volilni komisar, in druge, ki so jo izbrali volilci ali pa občinsko predstavništvo. Ena stran je predstavljala voljo vlade — druga voljo večine volilcev ali vodstvo dotične občine. Oboji so bili iz vrst volilnih upravičencev.

V začetkih volilnega življenja, ko je bila volilna pravica še zelo močno omejena, ko je bilo torej volilcev prilično malo in so se vsi morali za volitve zbrati ob določenem času, ko so sestavljali torej nekakšen »zbor«, so sami direktno volili svoje zastopnike v volilno komisijo. Z volitvijo volilne komisije se je volilni akt začel; glasovanje za člane volilne komisije je bila prva preizkušnja moči in medsebojnega razmerja strank, ki so si stale nasproti. Tako je ostalo pri poslanskih volitvah v kmečki kuriji, dokler so bile volitve preko volilnih mož. Pri volitvi volilne komisije je odločala relativna večina.

V mestnem volilnem razredu je že od vsega začetka veljal drug princip: tu volilci niso volili direktno svojih zastopnikov v volilno komisijo. Sestavljali so jo člani občinskega zastopstva z županom ali njegovim namestnikom. Dokler so bile torej v mestnem volilnem razredu volitve za vsak okraj le v enem kraju, je samo ta volilni kraj s politično smerjo svoje občinske uprave vplival na sestavo volilne komisije. Na sestavo komisije je torej vplival Tržič, ne pa Radovljica ali Kamnik; Postojna, ne pa Vrhnika ali Lož. Pozneje,

ko so bile volitve v vsakem kraju, je bil ta del volilne komisije tak, kakor vladajoča stranka v dotični občini. Ko so se na kmetih in v splošni kuriji uvedle direktne volitve, se je sistem, značilen do tedaj za mestni volilni razred, prenesel tudi na ta dva razreda in se uveljavil tudi pri državnozborskih volitvah po letu 1907. Prvotno so bili v komisiji le člani občinskega zastopstva, pozneje pa volilci, ki jih je občinsko zastopstvo določilo.

Razmerje med obema skupinama članov volilne komisije je bilo različno. Po določbah iz leta 1861 je v kmečkem volilnem razredu imela večino skupina, izbrana od volilcev (4 : 3), v mestnem volilnem razredu pa skupina, izbrana od volilnega komisarja (4 : 3). Za deželnozborske volitve je večina naših dežel obdržala sistem večine volilsko-občinske skupine (vse dežele razen Kranjske v kmečki oziroma splošni kuriji) ter jo celo prenesla tudi na mestno kurijo (vse dežele). Državnozborski volilni red 1873 je uvedel drugačen sistem: vsaka stran je imenovala enako število (3 : 3), vsi ti člani skupaj pa so sami izbrali z absolutno večino glasov še sedmega člana. Če niti pri drugem glasovanju ni prišlo do take večine, je sedmega člana imenoval volilni komisar. Ta sistem, ki ga je državnozborski volilni red leta 1873 uvedel za vse volilne razrede in se je obdržal tudi po letu 1907, je pomenil pravzaprav prevlado volilnega komisarja, saj je v primeru nesoglasja odločal on. Pri deželnozborskih volitvah je ta sistem uvedla edinole Kranjska za kmečko kurijo leta 1898 in pozneje tudi za splošno.

Člani volilne komisije so iz svoje sredine z relativno večino izbrali predsednika (razen na Kranjskem od leta 1898 dalje v mestni kuriji in na Štajerskem od leta 1909 naprej v mestni, kmečki in splošni kuriji, kjer je bil predsednik avtomatično župan oziroma njegov namestnik).

Volilna komisija je sklepala z večino glasov, ne glede na število glasujočih. Predsednik je smel glasovati le takrat, kadar je bilo število glasov za in proti enako ter je s svojim glasom odločil.

V tem, kakšne člane je imenoval v volilno komisijo volilni komisar, se je navadno kazalo vsakokratno stališče vlade do strank, ki so stale v volilnem boju. Posebno v prvi dobi se slovenska stranka vsepovsod pritožuje, da imenujejo volilni komisarji same njej nasprotne ljudi. Včasih pa se je kazala tudi tendenca, da bi bile

v komisiji zastopane vse stranke. Tako so naročala ministrska navodila k volilnemu redu za državnozborske volitve leta 1907: »Pri določanju članov komisije s strani volilnega komisarja je paziti na to, da so po možnosti vse pri volitvah v poštev prihajajoče strankarske smeri na odgovarjajoč način upoštevane.«

Seveda s tem še ni rečeno, da so bile take komisije nepristranske; če je bila občina v klerikalnih rokah, pa je komisar imenoval le enega klerikalca v volilno komisijo, je imela ta klerikalno večino. Da so bile v celem volilne komisije nenaklonjene socialistom, menda ni treba posebej poudarjati.

V državnozborskem volilnem redu leta 1907, se je uveljavila poleg volilnega komisarja in volilne komisije še nova institucija: zaupniki. »Na željo v volilnem boju sodelujočih strank« se je lahko pritegnilo k volilnemu aktu dvoje do pet, v večjih mestih do deset zaupnikov (morali so biti volilni upravičenci), ki so lahko prisostvovali volitvam do razglasitve rezultatov. Take zaupnike je bilo treba pred volitvami predlagati politični oblasti (okrajnemu glavarstvu), ki jih je potem izmed predlaganih izbrala odgovarjajoče število »po možnosti z upoštevanjem vseh v volilnem boju nastopajočih strank«. Ti zaupniki niso bili nič drugega kot priče volilnemu dogajanju in niso imeli nobenih drugih pravic kot vsi ostali volilci, razen seveda to, da so prisostvovali celemu volilnemu postopku, tako glasovanju kot tudi skrutiniranju. Od naših deželnih zborov je uvedel institucijo zaupnikov le istrski leta 1908.

VELJAVNI IN NEVELJAVNI GLASOVI

Volilne komisije so, kakor smo rekli, pripuščale volilce k glasovanju ter odločale o veljavnosti ali neveljavnosti glasov. Pri svojem postopanju pa so zelo pogosto poskušale pridobiti čim več glasov stranki, ki so ji po svoji večini pripadale, ter zmanjšati število glasov nasprotnih strank. Včasih je pri tem prihajalo do pravih zlorab.

V prvem obdobju, ko se je glasovalo ustno, so volilne komisije predvsem izkoriščale svojo pravico, da ne pripuste vseh volilcev h glasovanju. V drugem obdobju, ko se je glasovalo pismeno, so se

volilne komisije predvsem posluževale pravice, da odločajo o veljavnosti in neveljavnosti oddanih glasov.

Zavrnitev volilnega upravičenca. Volilna komisija je mogla v določenih primerih zavrniti volilca, ki je bil vpisan v volilni imenik, in ga ne pripustiti h glasovanju. »Če kdo pred začetkom glasovanja ugovarja proti volilni upravičenosti kake v volilnem imeniku vpisane osebe in trdi, da je pri njej od sestave volilnega imenika naprej odpadel kak pogoj za volilno pravico, odloča o tem takoj in brez možnosti priziva volilna komisija,« je rečeno v deželnozborskih volilnih redih leta 1861.

V kasnejšem času je bilo posebej določeno, da sme priti do zavrnitve samo v primeru, če je volilec po sestavi volilnega imenika izgubil avstrijsko državljanstvo ali bil izključen oziroma izvzet iz volilne pravice. V prvih desetletjih pa so volilne komisije to svojo kompetenco zelo široko razlagale. Tako so zavračale v volilni imenik vpisane osebe, češ da ne plačujejo dovolj davka, da posestvo v zemljiški knjigi še ni vpisano na njihovo ime itd.

Naj posebej omenimo poslanske volitve v kočevskem kmečkem volilnem okraju decembra 1871. Pri teh volitvah je imela nemška stranka na svoji strani tudi več volilnih mož iz slovenskih občin. Ko so se volilni možje zbrali k glasovanju, je kazalo, da jih bo 45 glasovalo za slovenska, 44 pa za nemška kandidata. V volilno komisijo je imenoval volilni komisar tri iz nemškega tabora, volilci sami pa so izvolili pa dva z vsake strani; večina je bila torej nemška (5 : 2). Komisija je izločila tri slovenske volilne može, češ da nimajo volilne pravice: dva, ker ju ni bilo v volilnem imeniku občin, ki sta ju izvolile, tretjega, ker še ni bil trideset let star. Starost 30 let se sicer za volilne može nikjer ni zahtevala, pač pa za poslanca, toda tako je odločila volilna komisija. Zmaga nemške stranke je bila potemtakem zagotovljena s 44 proti 42 glasovom. Toda v tem so se znašli tudi slovenski volilci. »Pogledamo vsakega volilca nam nasprotnega tabora prav pod nos,« piše dopisnik v Novicah, »in najdemo med njima dva, ktera na videz nista mogla še imeti 30 let. Hitro ju pokličemo pred komisijo in prosimo g. Fladunga (okrajnega glavarja, ki je bil volilni komisar, VM), naj pošlje v konskriptions-kancelijo, pozvedet starost teh dveh volilcev. In res! Pokazalo se je, da eden je bil star šele 26 let, enemu pa je manjkalo 22 dni do 30. leta.«

Volilna komisija, ujeta v svoje lastne zanke, je morala vzeti tudi tema dvema volilno pravico. Zmagala je slovenska stranka, z 42 proti 40 glasovom, ker sta z nemške strani še dva volilca zapustila volišče.²²

Ob nejasnostih, ki so se kazale v deželnozborskih volilnih redih glede ženske volilne pravice, glasovanja mladoletnikov, sopoestnikov, juridičnih oseb itd. so imele volilne komisije v prvi dobi zelo proste roke: nekje žensk niso pustile glasovati, drugje so zahtevale, da pridejo osebno, na tretjem kraju so ravnale spet drugače.

Naj tu omenimo, da se je v prvem času večkrat dogajalo, da so volilne komisije volilno pravico tudi dajale, tako kot so jo jemale; da so dovolile glasovati nekaterim, ki niso bili vpisani v volilni imenik, ter jih tako rekoč naknadno vnesle v spisek volilnih upravičencev.

Drug primer, v katerem je bilo po volilnih redih prepuščeno volilni komisiji, da dovoli ali ne dovoli glasovanje, je bil, če so se pojavili dvomi o identiteti volilnega upravičenca.

Glede zlorabe te določbe je posebej znamenita državnozborska poslanska volitev v zapadnoistrskem volilnem okraju 4. marca 1891. Volitve volilnih mož so jasno napovedovale zmago hrvatsko-slovenskega kandidata. Toda na poslanskih volitvah volilni komisiji v Vodnjanu in Poreču nista pustili glasovati 11 volilcem hrvatske stranke (v Vodnjanu dvema, v Poreču devetim), češ da njihova identiteta ni jasna. En volilni mož, »Vitasovič Anton pokojnega Antona« iz Marčane v vodnjanski občini ni bil pripuščen k volitvi, češ da je v imeniku pravililcev več Vitasovičev Antonov pokojnega Antona in da torej ni jasno, katerega od teh so pravililci hoteli izvoliti, ali tega, ki je potem prišel na poslanske volitve, ali katerega drugega. Ne glede na sijajnost te domislice pa je bilo vse skupaj laž, kajti v imeniku pravililcev je bilo sicer res več Vitasovičev, a nobenega Antona pokojnega Antona. Med temi, ki so jih proglasili za neznane, je bil tudi župnik, ki so ga člani volilne komisije osebno poznali. Po vseh teh postopkih je bil rezultat glasovanja 93 : 93, odrejene so bile za popoldne ožje volitve.

Za zmago italijanskega kandidata je bilo treba število hrvatsko-slovenskih glasov še znižati. Najprej so upali, da bo nekaj hrvatskih volilcev odšlo domov — toda to se ni zgodilo. Potem pa, ko ni šlo

drugače, je volilna komisija v Vodnjanu še dvema volilcema, ki sta zjutraj pred isto komisijo še v redu glasovala, vzela volilno pravico, češ da njuna identiteta ni jasna. Na ta način je bil torej izvoljen s 93 proti 91 glasovom italijanski kandidat.²³

Neveljavni glasovi. Po določbah volilnih redov so bili neveljavni glasovi, dani pogojno ali z naročili, dani osebi, ki nima pasivne volilne pravice, ter glasovi, iz katerih ni jasno razvidno, kateri osebi veljajo.

O tem zadnjem moramo povedati nekaj več:

Vsak volilec je moral kandidata, za katerega je glasoval, imenovati »z natančno oznako«, oziroma pozneje, ko je bilo v veljavi pismeno glasovanje, njegovo osebo na glasovnici jasno označiti. V praksi je to navadno pomenilo, da je bilo treba kandidata imenovati oziroma njegovo ime zapisati z imenom, priimkom, poklicem in bivališčem, na Primorskem večkrat tudi z očetovim imenom.²⁴ Volilni proglasi, letaki, lepaki, agitacijski članki in notice v časopisu navajajo za kandidate navadno vselej te navedene podatke, ki jih je volilec potem prepisal na svojo glasovnico. Tako se npr. naštevajo kot kandidati socialno-demokratske stranke na Kraunjskem leta 1907: »Etbin Kristan, pisatelj, Ljubljana — Josip Petrič, drž. železniški strojevodja, Ljubljana — dr. Anton Dermota, odvetniški kandidat. Ljubljana — Josip Kopač, delavski tajnik, Trst — Ivan Cankar, pisatelj, Dunaj« itd.²⁵ V časopisih beremo tudi take pozive: »Volilci... zapišite na glasovnico *natančno* tako-le: dr. Peter Laharnar, deželne vlade svetnik v Černovicah. Pazite na vsako črko!«. ²⁶ Včasih gredo te oznake še bolj v podrobnosti. Samostojen kmečki kandidat na Notranjskem leta 1913 je »Ivan Urbančič, posestnik v Trnovem hiš. št. 84«. ²⁷ Take podrobnosti pa nikakor niso bile odveč, kakor nam bosta pokazala naslednja dva primera iz leta 1913. V splošni kuriji sta volilni komisiji na Jesenicah razveljavili 232 glasov, oddanih za Antona Kržišnika, posestnika v Žirovnici (liberalnega kandidata), češ da sta v Žirovnici dva Antona Kržišnika, oba posestnika, iz glasovnice pa da ni razvidno, kdo je mišljen, prvi ali drugi. Iz vseh 232 glasov torej ni bilo »jasno razvidno kateri osebi veljajo« in so bili zato po 38. členu deželnozborskega vol. reda iz leta 1898 proglašeni za neveljavne. Tako je bilo torej na Jesenicah po uradnem rezultatu 396 socialnodemokratskih, 388 klerikalnih, 4 liberalni, 5 razcepljenih in 265 neveljavnih gla-

sov. Podobno se je pri istih volitvah zgodilo socialističnemu kandidatu v Kranjski gori. Tu je volilna komisija z večino glasov razveljavila 99 glasovnic z imenom »Jože Pintar, železničar in posestnik v Kranjski gori«, »utemeljevaje, da ni v vasi Kranjski gori nobenega človeka z imenom Jože Pintar, pač pa je tudi v vasi Gozd (občina Kranjska gora) neki Jože Pintar, bivši železničar in posestnik«. Pravi Jože Pintar je bil doma v vasici Log v občini Kranjska gora in v celi občini ni bilo nobenega drugega železničarja in posestnika s tem imenom. Tako so torej po uradnem rezultatu imeli klerikalci v Kranjski gori 133 glasov, liberalci 25, socialdemokrati 13 glasov — v resnici pa so bili klerikalci v manjšini!

Večkrat se je dogajalo, da so si posamezni slabo zapomnili ime onega, ki naj bi zanj glasovali. Tako so bili pri volitvah v trebanjskem kmečkem volilnem okraju leta 1895 posamezni glasovi oddani za »grofa iz Mokronoga«, za »graščaka iz Mokronoga«, za »doktorja Berga«, za »barona Langa«; mišljen pa je bil baron Ludvik Berg, graščak v Mokronogu. Od volilne komisije je bilo odvisno, kako so se šteli taki glasovi. V Trebnjem leta 1895 so jih proglasili za neveljavne »ker se označene osebe, na katere so ti glasovi odpadli, niso mogle dovolj jasno razvideti«.

Drugje so spet šteli take glasove kot razcepljene, to se pravi kot veljavne, a ne oddane za kandidate, ki so mu bili pravzaprav namenjeni. Tako sta v postojnskem kmečkem okraju leta 1889 dva volilna moža glasovala za »doktorja Kavčiča« namesto za Hinka Kavčiča, posestnika v Razdrtem. V objavi volilnega rezultata so navedli 61 glasov za Hinka Kavčiča, poleg tega pa 2 glasova za doktorja Kavčiča. Nekateri volilne komisije pa so take zmotne glasove mirno prištele pravemu kandidatu. Tako je bilo npr. pri nadomestnih volitvah v slovenskem mestnem okraju na Goriškem 5. septembra 1895 oddanih 5 glasov za grofa Alberta Coroninija, 1 pa za grofa Coroninija (brez imena). Volilna komisija je vse te glasove prištela kandidatu grofu Alfredu Coroniniju.²⁸

V dobi ustnega glasovanja je bilo v celem neveljavnih glasov izredno malo. Pri ogromni večini volitev so bili vsi oddani glasovi veljavni. Glasov z naročili ali pogoji ni bilo; o razveljavljanju kakih glasov, danih osebam brez pasivne volilne pravice, na Slovenskem tudi ni slišati. Zmotne glasove, kakor smo jih omenili, so večkrat

šteli za razcepljene ali jih prišteli pravemu kandidatu kot pa proglasali za neveljavne. Pač pa je število neveljavnih glasov močno naraslo po uvedbi pismenega glasovanja, direktne volilne pravice na kmetih in z razširjanjem volilne pravice.

Neveljavne glasovnice. Ko se je začelo pismeno glasovanje in so se uvedle glasovnice, so obenem s tem novim elementom — glasovnico — v volilnem postopku nastopili tudi v kategoriji neveljavnih glasov novi primeri in nove možnosti. Zdaj ni bil lahko neveljaven samo glas sam na sebi, ampak tudi glasovnica, ki je bil glas na njej zapisan. Za neveljavno so se smatrale po volilnih redih predvsem vse glasovnice, ki niso bile uradne ali niso imele uradnega pečata, razen na Goriškem in v Trstu. Na str. 170 smo govorili o uporabi gumiranih lističev, štipilk itd. z imeni kandidatov ter o različnem postopanju zakonodaje in volilnih komisij glede veljavnosti takih sredstev.

Neveljavne so bile po volilnih redih vse prazne glasovnice, ki so bile oddane brez kakršnega koli imena. Prve prazne glasovnice so se pojavile v mestni kuriji že kmalu po uvedbi pismenega glasovanja.²⁹ Pozneje je bilo število praznih glasovnic posebno veliko v deželah, ki so uvedle volilno dolžnost. Oddajanje praznih glasovnic je imelo različne vzroke; eden zelo pogostih je bil, da so volilci hoteli s tem pokazati svoje nezadovoljstvo z nastopajočimi političnimi strankami.

Svojemu nezadovoljstvu so dajali volilci duška včasih tudi z oddajo čisto na svoj način izpolnjenih glasovnic. Tako so npr. oddajali glasove za »Vodiško Johanco« ali pa za »bivšega sultana Abdula Hamida«. Pojavljale so se pa tudi glasovnice z besedilom kakor je tale, iz občine Poljane v Poljanski dolini leta 1913: »Vremena bodo se šele takrat zjasnile nad Poljancem, ko megla izgine. Vzajemnost kmečka bo takrat svoj sad rodila, ko svojat bo črna in gosposka svojo moč zgubila. Kmet.«

Če je bilo na glasovnici več imen, kakor pa je bilo treba izvoliti poslancev, so bila veljavna prva imena, ona na koncu, ki so bila nadštevilčna, pa se niso upoštevala. Če je bilo pa na glasovnici navedenih manj imen, kakor je bilo treba izvoliti poslancev, je bila kljub temu veljavna. Če je bilo isto ime na glasovnici večkrat zapisano, se je upoštevalo le enkrat.

Za razdelitev poslanskih mest ob določenem volilnem rezultatu so uporabljali v različnih državah različne sisteme. V Angliji je bil v devetnajstem stoletju v glavnem v veljavi (in je še danes) princip relativne večine. Po tem principu je izvoljen v vsakem volilnem okraju tisti kandidat, ki dobi med vsemi kandidati največje število glasov, brez ozira na to, ali je dosegel nadpolovično večino ali ne. Od treh kandidatov, ki so dobili npr. po 4000, 3500 in 2500 glasov, je izvoljen prvi. Drug sistem je urejen na principu absolutne večine. Izvoljen je v vsakem volilnem okraju le tisti kandidat, ki dobi absolutno (nadpolovično) večino vseh veljavnih oddanih glasov, sicer pa se morajo volitve ponoviti. Od zgoraj omenjenih treh kandidatov ne bi bil torej izvoljen nihče, ker ni nihče dosegel 5000 glasov. Ta sistem je prevladoval na primer v Franciji, Nemčiji, Italiji. Poleg teh dveh sistemov je bila še cela vrsta drugih, katerih skupna ideja je bila, da morajo biti manjšine primerno zastopane. Tako sistem absolutne kot relativne večine je namreč upošteval le najmočnejše. Če si zamislimo, da glasuje v neki deželi tretjina volilcev za določeno stranko, toda tako, da vendarle dobi v vsakem volilnem okraju manj glasov kot pa najmočnejša, tedaj ta stranka ne bi po sistemu absolutne in relativne večine dobila nobenega sedeža v parlamentu, kljub temu, da bi predstavljala celo tretjino volilcev. Najrazličnejši sistemi so reševali problem zastopstva manjšin, od tako imenovanega »vote limité« pa do različnih oblik proporcionalnega zastopstva. Vote limité se je uporabljal v volilnih okrajih, ki so volili večje število poslancev (pri nas bi se recimo mogel uporabljati zlasti v veleposestvu, v trebanjskem okraju ali po letu 1907 mnogokje na Goriškem). Volilci niso pri tem smeli glasovati za toliko število kandidatov, kolikor je bilo poslanskih mest, temveč za določeno manjše število. Na tak način je mogel biti izvoljen tudi kak zastopnik manjšine. Pri proporcionalnem zastopstvu so bili volilni okraji povezani med seboj v večje skupine; po številu glasov, ki so jih dosegle posamezne stranke na tem širšem področju, so se potem po različnih metodah mandati delili proporcionalno, tako da je bila vsaka stranka zastopana približno sorazmerno s svojo močjo.

Avstrija je bila v celem dežela sistema absolutne večine. Ta sistem je bil uveden leta 1861 in je gospodoval vse do konca. V zadnjem obdobju pred prvo svetovno vojno so se tu in tam uvažali neki začetki zastopstva manjšin in proporcionalnega sistema tako npr. proporcionalne volitve v veleposestvu in trgovsko-obrtnih zbornicah na Moravskem po letu 1905; proporcionalne volitve v mestni splošni kuriji v Zgornji Avstriji po letu 1909; način volitev za državni zbor v Galiciji od leta 1907 dalje, način volitev dveh članov deželnega zbora na Štajerskem po letu 1909, deloma volitve v bukovinski deželni zbor po letu 1910, proporcionalne volitve občinskega sveta v Ljubljani po letu 1910, uvedene od klerikalne večine kranjskega deželnega zbora, da bi omajale liberalno večino v Ljubljani, uporaba sistema relativne večine ter proporcionalnih volitev poleg sistema absolutne večine na Tirolskem po letu 1914.³⁰

Za izvolitev pri naših deželnozborskih in državnozborskih volitvah je bila torej vseskozi potrebna absolutna večina, računana od veljavnih oddanih glasov. Kolikor nadpolovična večina ni bila dosežena, se je po določbah iz leta 1861 vršilo drugo glasovanje, in če niti pri tem še ni prišlo do odločitve, je bila odrejena ožja volitev. V tej ožji, torej po vrsti tretji volitvi je bilo izbirati samo med dvema kandidatoma, med onima, ki sta dobila pri drugem glasovanju največ glasov. To je veljalo za okraje z enim poslanskim mestom, pa tudi v okrajih z več poslanskimi mesti, če je pri prvih dveh glasovanjih ostalo le še eno mesto nezasedeno. Če je bilo treba zasedsti dvojce poslanskih mest, potem so prišli v ožjo volitev štirje itd., vedno dvakrat več kot pa je bilo izvoliti poslancev. Po državnozborskih določbah iz leta 1873 in tudi kasnejših deželnozborskih volilnih določbah je bil postopek skrajšan. Takoj prvemu glasovanju, ki ni dalo absolutne večine, je sledila ožja volitev.

Pri enakem številu glasov je odločal žreb. Žrebal je predsednik volilne komisije. Na Slovenskem je pri vseh volitvah v deželne zbore in državni zbor samo enkrat prišlo do žrebanja. To je bilo avgusta 1861 v kmečkem volilnem okraju Volosko-Podgrad v Istri, ko je žreb odločil med Jurincem in Stanto, ki sta pri treh glasovanjih zapored dobila enako število glasov.

Do ožjih volitev je prišlo večkrat, posebno v poznejšem času in ob splošni volilni pravici. Ožje volitve so razporedile vse

stranke, ki so v volilnem boju sodelovale, v dva tabora. Vse, ki niso mogle zmagati, so se opredelile za eno od dveh najmočnejših (kolikor se ni katera odločila za abstinenco).

Zaradi sistema absolutne večine z ožjimi volitvami je prišlo v končni razporeditvi mandatov med posameznimi strankami od enih do drugih splošnih volitev do precejšnjih premikov, ki pa jim nikakor niso odgovarjali podobni premiki v razpoloženju volilcev. Naj zato navedemo en sam, mogoče najbolj ekstremen primer. V kmečki kuriji na slovenskem Goriškem je bilo pri splošnih volitvah leta 1909 izvoljenih 6 klerikalcev in 1 liberallec — pri naslednjih splošnih volitvah leta 1913 pa je bilo izvoljenih 6 liberalcev in 1 klerikalec. V resnici liberalni glasovi niso prav nič porasli (glej str. 278). Vse spremembe je povzročil razcep med klerikalci novostrujarji in starostrujarji; pri ožji volitvi so zadnji glasovali za liberalce.

Na splošno je sistem absolutne večine na Slovenskem pred prvo svetovno vojno favoriziral v mestni kuriji liberalno stranko, v kmečki in splošni kuriji ter pri državnoborskih volitvah pa klerikalno. Tej je v celem prinašal tudi največ koristi. V močno škodo je bil socialni demokraciji, posebej v okrajih, kjer je postavljala svoje kandidate Jugoslovanska socialnodemokratska stranka.

Razporeditev mandatov po proporcionalnem volilnem sistemu bi bila precej drugačna. Naj za primer navedem samo državnoborske volitve na Kranjskem leta 1911. Po sistemu absolutne večine je bilo izvoljenih 10 klerikalcev, 1 liberallec (v ljubljanskem okraju) in 1 Nemec (v nemškem kočevskem volilnem okraju). Ob istem številu glasov za posamezne stranke ter istem številu poslanskih mest bi po proporcionalnem d'Hondtovem sistemu prišlo v parlament 8 klerikalcev, 3 liberalci in 1 socialni demokrat.

PASIVNA VOLILNA PRAVICA

Pasivno volilno pravico je imel vsak moški avstrijski državljan, star 30 let, ki je užival vse državljske pravice ter imel, če je šlo za deželnozborske volitve, aktivno volilno pravico v katerem koli volilnem razredu dotične dežele, ali, če je šlo za državnoborske volitve, aktivno volilno pravico v katerem koli volilnem raz-

redu v kateri koli avstrijski deželi. Nekdo, ki je imel aktivno volilno pravico le na Štajerskem, je mogel biti torej izvoljen v deželni zbor le na Štajerskem, v državni zbor pa tudi v drugih deželah. Kdor je izgubil pasivno volilno pravico, je obenem izgubil tudi svoj poslanski mandat. Na ta način je izgubil svoj mandat npr. Miroslav Vilhar leta 1864, ko je bil obsojen kot nekdanji urednik Napreja zaradi »zločina motenja javnega miru«, ali dr. Ivan Dečko leta 1907, potem ko je duševno zbolel in s tem izgubil samopravnost.³¹ Ta ali oni se je rešil izgube mandata z demisijo, tako Einspieler na Koroškem leta 1863 zaradi tiskovne obsodbe. Izgubiti je mogel poslanec svoj mandat tudi, če se trajno ni udeleževal zasedanj. Na ta način so izgubili zaradi abstinence svoje mandate v državnem zboru npr. slovenski poslanci Zarnik (1872), Barbo, Costa, Horak, Jugovic in Poklukar (1873). Če je državnoborski ali deželnozbornski poslanec umrl, odstopil, izgubil svoj mandat ali je bila njegova izvolitev razveljavljena, so razpisali nadomestne volitve. Ponovna izvolitev je bila vselej mogoča. Imuniteto so dosegli državnoborski in deželnozbornski poslanci z zakonom z dne 3. oktobra 1861.

VERIFIKACIJSKI POSTOPEK

O pravilnosti volitev je razpravljajl deželni oziroma državni zbor in potrdil ali zavrnil izvolitev.

O deželnozbornskih volitvah je poročal deželnemu zboru deželni odbor. Nato so se volitve takoj verificirale, ali pa oddale v celoti ali deloma v proučevanje posebnemu odboru. Primerov razveljavljenja volitev je bilo v naših deželah prilično dovolj. Domala vsa razveljavljenja so imela značaj političnega boja med nasprotima strankama. Vendar pa moramo ločiti dvoje vrst razveljavljenj. Pri prvi se je pri debati o pravilnosti in nepravilnosti volitev diskutiralo o napakah pri organizaciji in izvedbi volitev, o pravilnosti ali napačnosti tega ali onega postopka, sestave volilnega imenika, obmejitve volilnega okraja, sestave volilne komisije itd. Čeprav je šlo seveda bolj za strankarske interese kot za zmago takih pravilnih načel — saj so iste stranke zagovarjale enkrat tako drugič drugo stališče — so le opirale razveljavljenje na neke argumente večje ali

manjše vrednosti. Toda bila so tudi razveljavljenja, za katere sploh niso navajali nobenih razlogov, kjer je večina razveljavila volitev iz gole, neprikrite »antipatije«, če naj tako rečemo. Do takih primerov je prihajalo v istrskem, pa tudi goriškem deželnem zboru. Oglejmo si na kratko razveljavljenja volitev na našem ozemlju!³²

Nobenih razveljavljenj ni bilo ves čas v koroškem deželnem zboru.

V štajerskem deželnem zboru so 29. avgusta 1868 razveljavili Dominkuševo izvolitev v mariborskem kmečkem volilnem okraju, kjer je bil zmagal leta 1867 skupaj z Vošnjakom, a s precej manjšim številom glasov. Nemška večina je iskala in našla vse mogoče nepravilnosti pri pravolitvah, kakršnih pa tudi v drugih volilnih okrajih ni manjkalo.

V kranjskem deželnem zboru je slovenska večina 6. aprila 1867 razveljavila izvolitev nemško orientiranega Karla Obreze v postojnskem mestnem volilnem okraju, ker so z Vrhničani volili tudi prebivalci Hriba, ki ni spadal k vrhniškemu trgu, in ker je vlada (po slovenskem mnenju nepravilno) zreducirala število volilnih upravičencev v Postojni. Slovenska večina je razveljavila 5. septembra leta 1868 tudi izvolitev Obrezinega naslednika Muleja, ker se nesorazmerje med številom vrhniških in postojnskih volilcev še vedno ni popravilo. Dne 23. septembra 1868 je bila razveljavljena izvolitev nemškega ustavovernega poslanca Zupana (Suppan) v novomeškem mestnem volilnem okraju, ker je bil višnjegorski volilni imenik povsem napačno zajel vse občinske volilne upravičence namesto prvih dveh tretjin. Po novi oceni veljavnih in neveljavnih glasov je bil namesto Zupana proglašen za izvoljenega slovenski kandidat Ravnikar. Dne 22. avgusta 1870 je bila razveljavljena izvolitev Moritza Gausterja v kamniškem volilnem okraju, predvsem zaradi nepravilnega postopanja volilne komisije, ki je med drugim pustila glasovati nekaterim Gausterjevim volilcem še po zaključku glasovanja. Namesto Gausterja je bil proglašen za izvoljenega slovenski kandidat Murnik.

Do naslednjih razveljavljenj poslanskih mandatov v kranjskem deželnem zboru je prišlo v novem stoletju, ko si nista stali več nasproti slovenska in nemška stranka, ampak klerikalna večina in liberalna manjšina. Dne 25. januarja 1912 je bila razveljavljena iz-

volitev ljubljanskih liberalnih poslancev Reisnerja in Ribnikarja, ker ni bilo v volilnem imeniku okrog 400 kmečkih posestnikov, ki so stanovali zunaj Ljubljane, plačevali pa so davke od svoje posesti na ozemlju ljubljanske občine. Dne 24. februarja 1914 pa je bila razveljavljena izvolitev Lavrenčiča in Mazelleta, ker niso volile v mestni kuriji cele občine, ampak samo mestna in trška naselja.

V istrskem deželnem zboru je bila 14. septembra 1871 razveljavljena izvolitev izolskega župnika Zamarina v mestnem volilnem okraju Buzet-Izola-Milje. Deželni odbor je poročal o volitvah in ugotovil, da so bile povsem pravilne in v redu ter priporočal verifikacijo. Ne da bi kdo debatiral ali ugovarjal, je pri glasovanju le sedem poslancev od 21 glasovalo za verifikacijo — bila je torej odklonjena. Zamarin je bil nato ponovno izvoljen — njegovo drugo izvolitev so razveljavili 12. oktobra 1871 iz formalnih razlogov (napačna sestava volilne komisije in še drugi razlogi). Nato je bil Zamarin izvoljen tretjič. To pot je bila po mnenju deželnega odbora izvolitev spet povsem pravilna in je predlagal verifikacijo. Tedaj pa se je oglasil italijanski liberalni poslanec Luciani: »Izvolitev je bila po obliki pravilna, vendar se mi zdi, da ne bi bilo v skladu z dostojanstvom te skupščine, če bi jo potrdili, ker je ta (namreč Zamarin, VM) ustno in v javnem tisku nedostojno in nizko napadel zbor v celoti in njegovo večino še posebej na podlagi popačenih okoliščin in dejstev.« Tako je bila 12. novembra 1872 odklonjena tudi tretja izvolitev. Zamarin zdaj ni več kandidiral. Dne 21. avgusta 1883 je bila razveljavljena izvolitev Andrije Šterka. Šterk, takrat kanonik v Trstu, ni bil vpisan v nobenem volilnem imeniku v Istri, razen v kastavski občini, kjer pa je bil vpisan skupaj z dvema bratoma kot solastnik očetove dediščine — in ker je imel volilno pravico le skupaj z obema bratoma, sam pa ne, je večina deželnega zbora smatrala, da nima aktivne volilne pravice in potemtakem tudi ne pasivne. Istega dne, 21. avgusta 1883, je bila razveljavljena izvolitev hrvatsko-slovenskih poslancev koprškega kmečkega volilnega okraja Vjekoslava Spinčiča in Antona Križanca. Za razveljavljenje se je navajalo več razlogov, predvsem da je bila pravolitev v pomjanski občini nepravilna. Sicer je bilo samo za Spinčiča (ki je imel 46 glasov) dvomljivo, ali je njegova izvolitev pravilna, medtem ko je bila Križančeva večina (imel je

75 glasov) izven dvoma — toda, »ker se volilni akt obravnava kot celota, povleče razveljavljenje izvolitve poslanca Spinčiča za seboj tudi razveljavljenje poslanca Križanca«. Dne 11. novembra 1889 je bila razveljavljena Mandičeva izvolitev. V vološkem okraju sta bila tedaj domala soglasno izvoljena Matko Mandić in Avgust Jenko. Nobenih pomislekov ni bilo proti izvolitvi, deželni odbor je predlagal verifikacijo, vendar je bil sprejet predlog, da se koprške in vološke kmečke volitve dajo v pretres posebni komisiji (razlogov za ta predlog niso navajali). Posebna komisija je predlagala nato verifikacijo obeh volitev, najprej koprške, pozneje tudi vološke. Že pri glasovanju o koprskih volitvah je bila dana na glasovanje najprej verifikacija enega, potem pa drugega poslanca, ne pa, kakor je bilo običajno, obeh naenkrat. Zastonj so hrvatski in slovenski poslanci naglašali, da je volilni akt celota in da se mora zato glasovati skupaj. Koprška poslanca sta bila potrjena, ko pa je pozneje prišla na vrsto vološka volitev, so ob predlogu za verifikacijo italijanski poslanci brez vsake debate in navajanja razlogov glasovali za verifikacijo Jenkovega mandata, pa proti Mandiću. Šest let nato (24. januarja 1896) so po novih splošnih volitvah v istem volilnem okraju spet ugotovili, da je »volilni akt v večposlanskem okraju celovit akt, ki se ga ne da razstaviti« in ob Jenku, katerega večina ni bila povsem trdna, razveljavili tudi Mandićev mandat.

V goriškem deželnem zboru so 2. februarja 1867 razveljavili izvolitev nemško orientiranega okrajnega predstojnika Grossmanna, ker je bilo v Tolminu in Kobaridu 137 volilcev nepravilno uvrščenih v volilni imenik. Dne 27. decembra 1901 so slovenski klerikalci (z italijansko pomočjo) razveljavili izvolitev Dragotina Trea, češ da nima pasivne volilne pravice v deželi. Treu niso priznali aktivne volilne pravice, ker je bil izvoljen za častnega občana občine Avberšele po zadnjih občinskih volitvah — češ da morajo deželnozborski volilni imeniki dati verno sliko zadnjega imenika z občinskih volitev in se vanje nihče na novo ne sme vpisati.

Istega dne so slovenski liberalci (tudi ti z italijansko pomočjo) razveljavili izvolitev Ernesta Klavžarja, »ker je defraudant« in ker se »je volitev vršila pod pritiskom take sile, kateremu naše pošteno gorsko ljudstvo ne more odoleti, pod vplivom duhovstva, ki je vpli-

valo na vest in verski čut našega ljudstva, da je volilo tega moža«. Dne 27. decembra 1909 so klerikalci dosegli razveljavljenje liberalnih poslancev veleposestva, Rutarja, Klančiča in Franka, češ da niso bili prav sestavljeni volilni imeniki, da so bili vpisani tudi posestniki, ki so plačevali več davka od zgradb kot od zemlje. Dne 5. oktobra 1910 pa so se klerikalci maščevali za razveljavljenje Klavžarjeve izvolitve: razveljavili so izvolitev Andreja Gabrščka. Vzroki, ki so jih navajali, so bili, »da človek, kakor je Andrej Gabršček, ne spada v zbornico«, ker nosi revolver v žepu, ker žali in sramoti vsakogar, pa »ni vredno veliko tudi njegovo delovanje na gospodarskem in socialnem polju«.

V državnem zboru je bilo razveljavljenj mandatov mnogo manj kot pa v deželnih zborih. Tudi postopek je bil drugačen. Ko se je parlament po splošnih volitvah sestal, je bil vsak poslanec izžreban v eno od devetih skupin, ki so jim bili potem — tudi po žrebu — dodeljeni posamezni volilni akti v pregled. Če ni bilo nobenih protestov proti volitvam ali osporavanj in če tudi skupina (Abteilung) ni imela nobenih pomislekov, je bila volitev predložena poslanski zbornici, ki je brez debate glasovala o verifikaciji oziroma prepustitvi volilnih aktov v pretres posebnemu legitimacijskemu odboru. Temu so se prepustile v pretres tudi vse volitve, glede katerih so bili vloženi protesti ali pa je imela skupina pomisleke glede veljavnosti. Na ta način je bila takoj v začetku vsakega zasedanja po splošnih volitvah agnoscirana velika večina poslancev. Legitimacijski odbor je poročal potem državnemu zboru o vsaki izmed dvomljivih volitev, prav tako pa tudi o vsaki dopolnilni volitvi. Ali, da točneje rečemo: naj bi poročal. V začetni dobi je to še nekako šlo, pozneje pa so prišla pred parlament le redka poročila. Poslanci so sedeli tudi po celih šest let v parlamentu, ne da bi bila njihova izvolitev potrjena ali razveljavljena.³³ Verifikacije poslancev, je rekel leta 1912 poljski socialnodemokratski poslanec Ignacy Daszynski, so škandal zadnjih osemnajst let. Tri zakonodajne periode so potekle brez verifikacije enega samega mandata.³⁴ Vzroki za to so bili oziri na razne politične stranke in medstrankarske kombinacije, pa tudi, posebej v poznejšem času, razne motnje parlamentarnega življenja, ki so onemogočale redno delo (podobnih primerov je bilo tudi v deželnih zborih, vendarle znatno manj).

S slovenskega področja ni bil v državnem zboru ves čas razveljavljen niti en mandat. Edini, za katerega je legitimacijski odbor že predlagal razveljavljenje, je bil Vergottinijev (zapadnoistrski kmečki volilni okraj) leta 1891 — toda Vergottini je rajši sam prej demisioniral, tako, da predlog ni več prišel pred plenum državnega zbora.³⁵

KANDIDIRANJE IN VOLILNA UDELEŽBA

Avstrijski volilni sistem ni poznal (razen proti koncu deloma ponekod, kjer so uvedli proporcionalni sistem) obveznega prijavljanja kandidatur. To se pravi, da ni bil po volilnih predpisih noben kandidat dolžan prijaviti svojo kandidaturo v določenem roku pred volitvami, kakor se je to že v 19. stoletju uvajalo v mnogih državah in kakor je danes splošna navada. Volilci so pri sistemu prijavljenih kandidatur navadno vezani na prijavljene kandidate. Glasovi, oddani za koga drugega, se smatrajo za neveljavne. Ponekod, npr. v Angliji, je bilo celo v navadi, da se volitve v tistem volilnem okraju, za katerega se je prijavil en sam kandidat, sploh niso vršile. Volilci ob sistemu obvezno prijavljenih kandidatur so si bili že določen čas pred volitvami povsem na jasnem, kdo kandidira in za koga morejo glasovati.

V Avstriji pa ni bilo tako. V Avstriji je vsak volilec lahko glasoval za kogarkoli, ne glede na to, ali je ta kandidiral ali ne. Vsako kandidiranje je bilo torej le del volilnega boja in agitacije, ne pa potreben pravni postopek. Tak način je povzročal nekatere pojave, ki bi bili ob obveznem prijavljanju kandidatur nemogoči.

Kandidature v okviru posameznih političnih taborov so navadno proglašali posebni centralni deželni volilni odbori, ali politična društva, vodstva strank in podobno. Pri državnozborskih volitvah so sem in tja proglašali candidature tudi za vse slovensko ozemlje skupaj (tako npr. mladoslovenci 1873, pozneje npr. Jugoslovanska socialnodemokratska stranka ali Vseslovenska ljudska stranka). Temu centralnemu volilnemu odboru so se morali priglasiti vsi, ki so želeli kandidirati. Večkrat so organizirali tudi posebne sestanke rodoljubov, zaupnikov iz vse dežele. Pogosti so bili podobni sestanki za ožja področja, (okrajni) volilni odbori, okrajni ali tudi krajevni (zlasti v mestni kuriji) volilni shodi, ki so sprejemali in proglašali nasvetovane kandidate. Kandidati so seveda

nastopali tudi samostojno, razglasili svojo kandidaturo med ljudmi, tudi v časopisju, ali se dali predlagati. Ker je bilo reflektantov več kakor pa poslanskih mest, so pogosto nastajale v centralnih volilnih odborih hude debate. Izpadli kandidati so se disciplinirano pokorili sklepom vodstva in odstopili od svoje kandidature ali pa tudi ne: v tem primeru so sami organizirali volilne shode, hodili na agitacijska potovanja ali pa so to zanje napravili njihovi prijatelji in somišljeniki. Dostikrat se je tudi zgodilo, da so taki uporniki nekaj časa vztrajali, potem pa, zlasti če ni bilo upanja na uspeh, nazadnje odpovedali kandidaturo. Zelo lepo sliko postavljanja kandidatur, sporov in bojov okrog njih nam daje za osemdeseta leta Janko Kersnik v svojem Agitatorju. Seveda pa volilcev odstop od kandidature ni prav nič obvezoval; včasih so glasovali tudi za odstopivšega kandidata, vsaj deloma, včasih je bil tudi ves odstop samo komedija.

V prvem času, ko so na knetih volili indirektno, se je agitacija omejevala večinoma na volilne može. »Podal sem se na agitacijo takoj, ko so bile izvršene volitve volilnih mož,« piše Hribar za svojo kandidaturo leta 1889. »Na vsem potovanju po ljubljanski okolici sta me spremljala Gabrijel Viktor Jelovšek z Vrhnike in njegova soproga Valentina. Obiskujoč volilnega moža za volilnim možem, imeli smo štirinajst dni prijetnega pa tudi zanimivega potovanja.«³⁸ Včasih je bilo mogoče pridobiti volilne može za kako kandidaturo že, ko so se zbrali na sestanek neposredno pred volitvami. Volilni možje (vsi iz volilnega okraja, navadno pa le pristaši istega političnega tabora) so se namreč zbrali že pred volitvami v volilnem kraju. »Naši volilni možje iz Št. Lenartskega, Slovenjo-Bistriškega in Mariborskega okraja naj se že v nedeljo 20. t. m. zvečer zberejo v znani Kartinovi dvorani, ktera je v ta namen najeta, tam bodo volilni možje sami med seboj«³⁹ — ali: »Volilni možje za Ljutomerski, Ormoški in Gornje Radgonski okraj zbirajo se dne 27. t. m. eno uro pred volitvo v gostilni gospoda Vaupotiča v Ljutomeru, od koder se potem podajo skupno na volišče«³⁷ — take oglase beremo v našem časopisju. Ti sestanki zlasti v začetku niso bili samo formalni. Dogodilo se je, da so volilni možje zavrnilo uradnega kandidata svoje stranke in postavili drugega; na str. 261 navajamo take primere iz leta 1867. Vse dokler se volitve začno ob določeni uri ob navzočnosti vseh volilcev (tako v kmečki kot v

mestni kuriji), je čas pred glasovanjem še prilika za dogovore, menjavanje kandidatov, odstopanje od kandidatur, nove kombinacije itd. Ob ocenitvi razpoloženja volilcev in razmerja sil med njimi se včasih tudi zgodi, da manjšina svojega kandidata zapusti in glasuje za nasprotnega ali pa zapusti volišče brez glasovanja. Dogaja se tudi, da kaka stranka svojih kandidatov ne proglasi pred volitvami v časopisju in ne nastopa z njimi javno: »da bi kar prehitro ne napadli nas nasprotniki, naznanili smo jih volilnim možem kar mogoče hitro pod roko«, beremo za koroško slovensko politično vodstvo leta 1871.³⁹ Včasih celo prepusti stranka izbiro kandidatov svojim volilnim možem na predvolilnem sestanku.

V šestdesetih letih, v začetku volilnega življenja, imajo volilni možje in volilci mestne kurije zelo samostojno in samoiniciativno vlogo; ne le da izbirajo med kandidati, ampak jih tudi sami postavljajo. Ta samostojna vloga pa se vedno bolj krči, uvaja se narodna in strankarska disciplina, volilci vedno bolj samo izbirajo. Vendar dajejo indirektne volitve v kmečki in omejena volilna pravica v mestni kuriji še dolgo časa veliko možnosti za osebne kandidature. Kandidati, ki jih je vodstvo prezrlo, pa so se uprli, imajo še dosti možnosti za uspeh: agitacija je sorazmerno preprosta, stroški niso preveliki. Z uvedbo direktnega glasovanja na kmetih, z razširjenjem volilne pravice in z drugačno izvedbo volitev pa se vse to spremeni. Osebne kandidature so zdaj praktično brez izgledov na zmago, dasi se tu in tam še pojavljajo. Stranke zavladajo v volilnem življenju popolnoma; uporniki proti vodstvu morejo zdaj pridobiti večje število glasov le, če jih podpre nasprotna stranka. V tej, tretji fazi je torej stranka vse, posameznik nič, niti kot kandidat, niti kot volilec. Pač pa se v tej tretji fazi pojavljajo male, lokalne kandidature, ki poberejo po 30, 60, 120 glasov na ozemlju ene ali par sosednjih občin in ki so izraz čisto krajevnih dogovorov posameznih skupin volilcev, ki so bodisi nezadovoljni z uradnim kandidatom svojega tabora ali pa si, ker njihova stranka, ki nima izgledov za zmago, ni postavila uradnega kandidata, sami izberejo svojega.

Večkrat podpro istega kandidata tudi različne organizacije (na Koroškem npr. postavlja navadno z nemške strani Bauernbund iste kandidate kot vodstvo nemške nacionalne stranke) ali tudi druge stranke. Imamo tudi skupne kandidate različnih strank. Dostikrat

se uporabljajo za oznako kandidatur etikete, ki naj bi privabile čim več volilcev (npr. kandidat Nemcem prijaznih Slovencev na Koroškem), prava strankarska oznaka pa stopa v ozadje. Posebno funkcijo pri tem imajo tako imenovane »samostojne« ali »neodvisne« kandidature, kandidature »neodvisnih volilcev« in podobne, ki se pojavljajo vse od začetka pa do konca volilnega življenja v stari Avstriji. V začetku se tako imenujejo kandidature, ki niso postavljene s strani te ali one stranke, ki se v njih kandidat ne obvezuje za noben strankin program, ampak nastopa izven strank in samo v svojem imenu — to so res samostojne, osebne kandidature. Tako je npr. Kersnikov stric Höffern januarja 1867 kandidiral v Kranju in Škofji Loki poleg slovenskega kandidata Pirca in nemškega Gerbca; toda nemška stranka je ob glasovanju svojega kandidata opustila in glasovala za Höfferna, ki je potem v deželnem zboru tudi bil v njenem taboru. Večinoma pa so oznake »samostojen« le etiketa, ki naj bi privabila tudi volilce nasprotnega tabora ali pa ob predvidenem porazu ne prizadela stranke; zlasti radi postavljajo klerikalci samostojne kandidate v mestih, liberalci pa na kmetih. Večkrat se kaka stranka, zlasti liberalna na podeželju, silno brani svojega imena in svojih kandidatur politično sploh noče opredeliti.

Včasih se kandidati distancirajo od lastnih kandidatur, češ da ne kandidirajo, da pa so pripravljeni, če bi že bili izvoljeni, izvolitev sprejeti. Zgodi pa se tudi, da so kandidature zares postavljene prav proti volji kandidata in iz drugega političnega tabora. Tako so npr. liberalci v krškem okraju leta 1907 proglašali kandidaturo vinarskega komisarja Gombača — on sam pa je bil pristaš SLS in je kandidaturo odklanjal, vendar so jo liberalci vzdrževali⁴⁰ in je tudi dobil 873 glasov. Take kandidature so seveda imele glavni namen zмести nasprotnika in odvzeti uradnemu nasprotnemu kandidatu čim več glasov.

V volilnih okrajih, ki volijo po enega poslanca, se mora vsak volilec odločiti za eno ali drugo stranko. V dvoposlanskih in večposlanskih volilnih okrajih pa ima še drugo možnost: odloči se lahko za kompromis in voli enega kandidata z ene, drugega z druge strani. Takih pojavov je zlasti v šestdesetih letih precej. Ponekod se za tak kompromis odloči kar cel kolektiv volilnih mož in namenoma voli po enega predstavnika nasprotnih taborov. Bolj po-

gosti so individualni postopki posameznih volilcev, ki v boju med dvema že organiziranimi strankama glasujejo mešano, za enega z vsake strani, da se tako ne bi nikomur zamerili. V Ljubljani je bilo januarja 1867 med 530 glasovalci 15 takih, ki so volili enega slovenskega in enega nemškega kandidata, v celjskem kmečkem volilnem okraju jih je bilo leta 1871 kar 50.

Na tako kompromisno razporeditev volilcev se navadno zanašajo posamezne šibkejšie stranke, ko tik pred volitvami opuste enega svojih prvotnih dveh kandidatur, češ, delimo si na pol, in glasujemo za enega svojega in enega nasprotnikovega, ali pa sploh nastopajo v dvoposlanskih volilnih okrajih samo z enim kandidatom, drugega pa že vnaprej prepuščajo nasprotni stranki. Tako postopajo npr. v začetku Slovenci na Koroškem ali pa liberalci na Kranjskem ob razdoru s klerikalci. Tako kandidirajo leta 1895 liberalci Višnikarja v kočevskem volilnem okraju proti klerikalnemu Pakižu, medtem ko sprejemajo klerikalno Klunovo kandidaturu in glasujejo zanjo. Večkrat pa se zgodi, da volilci lastnega tabora niso zadovoljni s takim postopkom in zato poleg svojega uradnega kandidata sami postavijo dopolnilnega kandidata, volijo še koga drugega s svoje strani ali pa del volilcev glasuje kompromisno, del pa bojno.

Sistem absolutne večine je zelo pogosto močno hromil volilno udeležbo posameznih strank v okrajih, kjer niso mogle upati na zmago. Zato se dostikrat niti niso spuščale v volilni boj, pa tudi če so kandidirale, je bila njih vnema, agitacija in udeležba njihovih pristašev dostikrat precej medla. Nemške kandidature v kmečkih okrajih na Štajerskem, slovenske v narodnostno mešanih kmečkih okrajih na Koroškem ali pa v štajerskih mestih so zelo tipični primeri. Število doseženih glasov ne kaže prave moči in pogostokrat zato v takih primerih zelo skače od volitev do volitev; je enkrat kar visoko, drugič izredno nizko. Če pravolitve pokažejo slab rezultat, dostikrat volilni možje manjšine ostanejo doma in ne pridejo na poslanske volitve; moč te manjšine moremo v takih primerih oceniti po višini abstinence.

Volilni možje večinske stranke prihajajo navadno vsi ali skoraj vsi na volišče; udeležba se tu že od prvih časov naprej smatra tako rekoč za dolžnost. Precej drugače je pri volitvah v mestni kuriji. Tu se pravzaprav nobena stranka ne trudi, da bi pritegnila k vo-

litvam množico volilcev, če to ni potrebno za dosego zmage. Skrb za množičnost udeležbe, geslo »vsi na volitve«, čeprav je zmaga zagotovljena in ni nasprotnega kandidata, se pojavlja zelo pozno in daleč ne povsod. Opazamo jo v določeni meri npr. pri nemških nacionalcih v zadnjih časih pred vojno, ali tudi pri klerikalcih itd. V vsem starejšem obdobju je volilna udeležba, če nastopa na volitvah ena sama stranka in en sam kandidat, navadno zelo nizka. Zlasti velja to za koroška ali za istrska mesta. V Celovcu je udeležba pri deželnozborskih volitvah 1867—1902 le enkrat presegla 50 %, v Piranu je prišlo julija 1874 na volišče le 22 od preko 400 upravičencev. Tudi v Ljubljani je volilna udeležba zelo nizka po koncu nacionalnih bojov in pred začetkom strankarskih. Bojne volitve so imele navadno višjo udeležbo, vendar dokaj različno. Najvišja je bila tam, kjer je bila zmaga negotova in sta se obe nasprotni stranki z vso silo borili za prevlado. Toda tudi tu je odstotek udeležbe dostikrat precej nižji, kakor bi pričakovali. Abstinenca nam ne priča le o nezainteresiranosti ali nezadovoljstvu večjega ali manjšega dela volilnih upravičencev, ampak pogosto tudi o volilcih, ki bi sicer šli glasovat, če bi smeli voliti po svojem prepričanju, pa si tega ne upajo zaradi take ali drugačne odvisnosti in jim je abstinenca rešitev iz težav. Zlasti sredi prevladujočega sovražnega okolja, v krajih z ostro nasprotno politično orientacijo si marsikdo ne upa na volitve. Težnja, da se stranka udeležuje volitev tudi, če ni prav nobenih izgledov za uspeh, se v večji meri pojavlja tudi šele v novjšem času. Prvi, ki se skoraj vedno držijo tega načela, so socialisti. V zadnjem obdobju pred prvo svetovno vojno se pojavljajo v večjem številu tako imenovani števniki kandidati: kandidati strank, ki nikakor ne upajo na kakršen koli praktičen uspeh pri volitvah, ki pa hočejo vendarle dokazati svoj obstoj, svojo prisotnost v volilnem okraju. Tako se pojavljajo nemški nacionalci v Trstu, Gorici, Ljubljani; tudi slovenske kandidate v Celovcu, Mariboru in še kod lahko v precejšnji meri štejemo v to vrsto. Vendar te števnike kandidate zelo pogosto nimajo uspeha in ne potegnejo ljudi za seboj. Težnje po brezpogojni udeležbi na volitvah tudi na koncu še daleč ne prevladujejo — nemški nacionalci npr. istočasno, ko postavljajo števnike kandidate, opuščajo kandidate v južnem predelu slovenskega dela Štajerske. Praviloma je zanimanje za državnozborske volitve večje kot za deželnozborske in volilna udeležba pri njih

močnejša; videti je, da smatrajo vse stranke volitve v dunajski parlament za važnejše in pomembnejše. Volilna udeležba je tudi pri nas kakor drugod po svetu navadno višja v premožnejših, bolje situiranih krogih kot med volilci, ki so plačevali malo ali pa nič davka. Prvi se imajo za nosilce političnega življenja od začetka, drugi se vanj šele vključujejo ob dokajšnjem odporu ali pa vsaj nezadovoljstvu »boljše« družbe. Navadno so vsake splošne volitve potekale v posebnem razpoloženju, ustvarjenem od političnih in drugih dogodkov pred volitvami, splošnega razvoja položaja v to ali drugo smer in s tem zvezanega občutka optimizma ali pesimizma, poguma ali strahu, zmagoslavja ali zagrenjenosti. Ti občutki so gurali volilce enega tabora v velikem številu na volišče, pristaše drugega pa siliti v množično abstinenco, zdaj pasivizirali stalne glasovalce, drugič aktivirali običajne abstinentne. Volitve januarja leta 1867 so tekale v globoki deprimiranosti nemškega liberalnega tabora; volitve leta 1897 so bile zmagoslavje vseh, ki so se zavzemali za splošno volilno pravico, poraz stare liberalne in konservativne miselnosti in navad. Na volišča so hiteli socialisti in krščanski socialci; stara nemška liberalna stranka je propadla, nemški nacionalizem je bil na pohodu. Ob volitvah leta 1901 in 1902 je bil deprimiran slovenski narodni tabor; reševanje narodnostnega vprašanja v Avstriji je kazalo slovenskim narodom težke perspektive; precej ohromel je bil klerikalni tabor; nasprotniki delavskega gibanja so se otesli svoje malodušnosti iz leta 1897. Volitve leta 1907 so bile zmagoslavje splošne in enake volilne pravice, delavskega gibanja, pa tudi krščanskih socialcev, svetel trenutek tlačениh narodnosti, poraz nemškega nacionalizma. Vse je le rdeče in črno, obupano vzklika Marburger Zeitung.⁴¹ Volitve leta 1911 so bile reakcija na leto 1907, prav tako kot leto 1901 na leto 1897: to je bila protiofenziva strank privilegijev in predpravic. Seveda se vsako razpoloženje ne odraža v vseh deželah in v vseh predelih in okrajih enako, vendar nam pa večina volilnih rezultatov zelo lepo odraža te velike valove ljudskega razpoloženja.

PREGLED VOLILNE ZGODOVINE

VOLITVE LETA 1861 IN 1867

Ko je potekel mesec dni, odkar je bil izdan februarški patent, je bil glavni del volitev v deželne zборе, prvih parlamentarnih volitev po letu 1848, že opravljen. V zgodovini deželnozborskih in državnozborskih volilnih bojov na Slovenskem od Schmerlinga pa do propada Avstrije so te prve volitve iz leta 1861 nekaj posebnega in se razlikujejo od vseh poznejših. Njihova glavna posebnost je v tem, da, kakor volitve v revolucionarnem letu 1848, na katere sploh v marsičem spominjajo, še ne poznajo organiziranih političnih strank in od njih vodenega in organiziranega volilnega boja in volilne agitacije. S tem nočemo reči, da volilnega boja ni bilo — narobe, volitve leta 1861 so bile celo zelo žive. Ob poznejših volitvah nastopajo v slovenskih deželah volilni odbori ali podobni organi, ki postavljajo volilni program in določajo kandidate, skrbе za volilno agitacijo in za to, da bi se glasovi ne cepili med več kandidatov. Vsega tega leta 1861 še ni. Ponekod v mestih, tako tudi v Ljubljani, se sicer formirajo volilni odbori, ki pa v glavnem ne žele biti strankarski in tudi ne izhajajo iz slovenskih vrst. Pri njih naj bi se priglasili vsi kandidati, odgovarjali na vprašanja volilcev na posebnih sestankih volilnih upravičencev, organizirala naj bi se poskusna glasovanja. Kandidati se leta 1861 javljajo v zelo velikem številu. Ponujajo se sami, bodisi v tisku bodisi na predvolilnih sestankih, preko vplivnih znancev na terenu, postavljajo ali nasvetujejo jih v časopisih, na sestankih volilcev ali raznih organizacij.¹ Prvotne volitve od bojov med kandidati v glavnem še niso bile prizadete, agitacija se je začela šele med izvoljenimi volilnimi možmi. Za volilne može so bili voljeni krajevni veljaki, občinski funkcionarji, po premoženju ali sicer najbolj ugledni kmetje, tudi

duhovniki — vendar v precej manjšem številu kot v poznejših letih — in sem in tja učitelji, v večjih krajih, ki so bili obenem tudi upravni, sodni ali gospodarski centri, tudi uradniki in drugi ljudje iz nekmečkih vrst. Seveda vse volitve volilnih mož niso bile so-glasne, toda boj za glasove je mogel imeti le tu in tam politične razloge. O udeležbi na pravolitvah imamo pravzaprav samo podatke, ki smo jih izračunali za Kranjsko. Tu se je udeležilo prvotnih volitev 30 % upravičencev. To za naše današnje pojme ni mnogo, toda povedati je treba, da tako velike udeležbe ni bilo na Kranjskem na nobenih poznejših volitvah vse do uvedbe direktnega gla-sovanja ob prelomu stoletja. Udeležba na poslanskih volitvah v mestni kuriji je zajela v naših deželah približno 50 % upravičencev. Od slovenskega časopisja dajejo nasvete za volitve Bleiweisove Novice ter Jeranova Zgodnja Danica. Medtem ko priporočajo No-vice voliti ljudi, ki se bodo zavzemali za pravice slovenščine in za-govarjali njeno enakopravnost, naroča Zgodnja Danica volilcem, naj poleg tega izbirajo le ljudi, ki bodo branili katoliško vero. Novice svetujejo v obliki dopisov celo vrsto ljudi, ki bi bili primerni za poslance, omejujejo pa se samo na Kranjsko in Štajersko. Nasveti niso dobro pretehtani. Ponekod naštevajo po več kandidatov za isto poslansko mesto, drugod pa spet priporočajo istega kandidata za več različnih volilnih okrajev. Vse to seveda onemogoča vsako načrtno glasovanje in cepi glasove. Poleg tega niso nasveti v časo-pisu povezani z organizirano agitacijo. Vse je prepuščeno posamez-nim zavednim Slovencem na terenu, ki se morajo znajti, kakor vedo in znajo. In mnogokje se ne morejo znajti. Trojna izvolitev Blei-weisa na Kranjskem, v ljubljanskem, kranjskem in kamniškem okraju, nam kaže na eni strani moč slovenskega narodnega gibanja, na drugi strani pa tudi njegovo neorganiziranost in pomanjkanje kandidatov. »Od mnogo strani,« piše boštanjski župan Dermelj Bleiweisu, »se nam ponujajo, da bi jih volili . . . Mi med tihim hri-bovjem po Savski ožini in dolini se premalo razpoznamo po Dolen-skem in sploh po slovenskem svetu, zatoorej Vas prav ponižno in zaupljivo prosimo, gospod Dohtar, oznanite nam ob kratkem, ktere može da naj bi volili mi Boštanjci in z nami vred tudi drugi v Trebno poklicani možje, da bi naši izvoljenci korist donesli nam in sploh vsi slovenski deželi. Jako bi želeli, ko bi Vi sami, g. Dohtar, blagovolili naš poverjenec biti.«² To pismo je za razpoloženje leta

1861 prav gotovo zelo tipično. V celem se pri volitvah leta 1861 prepletata dve vrsti boja: boj med liberalnimi in konservativnimi ali klerikalnimi nazori in boj za pravice slovenščine oziroma proti njim. Zraven se mešajo v volitve še vladne težnje. Na žalost o podrobnostih tega boja razmeroma malo vemo. Časopisi so skopi, podrobna poročila vladi in vladna naročila, ki se tičejo volitev in ki bi nam mogla mnogokaj povedati, pa v Državnem arhivu Slovenije manjkajo.

Splošno razpoloženje po desetletju absolutizma je bilo leta 1861 tako ostro proti vsemu konservativnemu, da nihče ni hotel biti konservativen. »Liberalen je danes vsak, pa naj skrivaj tiči čez ušesa v reakciji,« piše celovski dopisnik *Laibacher Zeitung*.³ V celem konservativne sile na volitvah ne uspevajo. Na vsem slovenskem ozemlju je bil izvoljen en sam duhovnik, Kaffol na Tolminskem. Propadli so Einspieler v šmohorskem volilnem okraju, Muršec v mariborskem, kanonik Zavašnik v ljubljanskem, dekan Kramar v kranjskem, dekan Grabrijan v vipavskem, župnik Vovk v trebanjskem. Šele na nadomestnih volitvah je bil izvoljen v kamniškem okraju dekan Toman. Medtem ko na Kranjskem neuspeh duhovščine nedvomno pomeni poraz klerikalnega, konservativnega tabora in kaže, da so bili kmečki volilci, kakor leta 1848, proti duhovščini, pa nam je o drugih deželah težje soditi. Ali sta na primer Muršec in Einspieler propadla zaradi tega, ker sta bila slovenska kandidata ali zato, ker sta bila duhovnika? Rečemo lahko le to, da je mogla agitacija »ne volite duhovnikov« imeti lep uspeh proti nekaterim slovenskim kandidatom in da so se je protislovenski agitatorji tudi namenoma posluževali.

Kar se tiče nacionalne strani, imajo Slovenci proti sebi tako liberalne Nemce oziroma Italijane, ki se zavedajo svoje narodnosti in so prav zato, kot je za nacionalne buržoazije značilno, narodnostno nestrpni in šovinistični, prav tako pa tudi ljudi starih konservativnih pojmovanj, ki narodnostne ideje in zahteve sploh zavračajo, zato pa se jim zdi samo ob sebi umljivo, da so šole in uradi nemški oziroma italijanski in da je slovenščina jezik neizobraženec. Proti sebi imajo tuje uradništvo, ki je z narodnostnimi zahtevami ogroženo v svoji eksistenci, pa tudi vlado, ki je negativno razpoložena do slovenskih teženj in ima preko svojega uradniškega aparata ogromen vpliv.

Da smo natančnejši: leta 1861 skoraj nihče ne govori o enakopravnosti slovenščine. Z vseh strani izražajo najboljše želje za njeno napredovanje, za njeno upoštevanje, izjavljajo ljubezen do slovenščine, ji obljublajo vsestransko podporo. Izražajo le pomisleke proti prenapetosti, strah pred nepotrebnim bojem, ki razdira stoletno slogo, poudarjajo potrebo po postopnem napredku, ker slovenščina še ni dovolj izoblikovana, naglašajo potrebo po nemščini, ki da jo najbolj čuti kmet itd. Toda vse te pomisleke in rezerve izraža marsikdo od poslanskih kandidatov šele pozneje, bodisi da se je v volilnem boju zavestno nalašč kazal naklonjenega slovenskim težnjam, bodisi da je zares mislil, da se slovensko narodno gibanje ne bo razvilo s tako silo, da bo združljivo z njegovo nemško liberalno ali konservativno usmerjenostjo, pa se je zato šele pozneje končno ločil od slovenske poti. Vsekakor meje med prijatelji in sovražniki ob času volitev še niso bile jasne. Novice so priporočale za poslanca marsikoga, ki je stal potem, ko je bil izvoljen, v nasprotnem taboru. Ne gre samo za Dežmana, ki je ob volitvah še veljal za Slovence in ki je kot državni poslanec na Dunaju jasno prestopil na protislovensko stran. Vitez Waser, ptujski poslanec, je podpisal slovensko peticijo Schmerlingu in poudarjal svoj slovenski rod.⁴ V celjskem okraju izvoljeni Mertl (Mörtl) je bil član slovenske čitalnice v Celju ter je obljubljal pri volitvah, da se bo potegoval za slovenščino.⁵ Derbič, poslanec kranjskega okraja, in Brolih, poslanec Tržiča, Kamnika in Radovljice, sta sodelovala pri izročitvi peticije Schmerlingu.⁶ Karl Wurzbach, poznejši deželni glavar in deželni predsednik na Kranjskem, je še leta 1863 poudarjal, da je slovenščina njegova materinščina ter je v deželnem zboru branil nekatere pravice slovenskega jezika.⁷ Na drugi strani pa je bil Nemec Herman, ki se je v štajerskem deželnem zboru edini pridružil slovenskemu taboru, v ptujskem okraju izvoljen proti glasovom zavednih Slovencev.⁸ Težko je odgovoriti na vprašanje, koliko slovenskih poslancev je bilo leta 1861 pravzaprav izvoljenih. Poslanci so se opredeljevali šele pozneje, kako in kam naj jih tedaj štejemo ob volitvah? Isti volilni možje, ki so meseca marca v kranjskem volilnem okraju izvolili Bleiweisa v deželni zbor ter s tem jasno izpričali svojo slovensko usmerjenost in pripadnost slovenski stranki, so v začetku aprila, ko so morali zaradi Bleiweisovega od-

stopa ponovno voliti, s približno enako večino izvolili okrajnega glavarja Derbiča, ki se je potem opredelil proti slovenski stranki. Rezultatov volitev iz leta 1861 torej ne moremo obravnavati tako kakor rezultate poznejših volitev. Zadovoljiti se moramo s tem, da povemo, kakšna je bila sestava prvih deželnih zborov po končanem opredeljevanju izvoljenih poslancev. V kranjskem deželnem zboru se jih je od 36 v letu 1861 izvoljenih poslancev končno opredelilo v slovensko stranko 13. Med temi je bil eden iz vrst veleposestniških poslancev (baron Anton Zois). Oba prva poslanca trgovsko-obrtne zbornice sta bila na nemški strani. Od osmih poslancev mestne kurije moremo šteti na slovensko stran kranjskega poslanca Lokarja in postojnskega Ambroža, torej samo dva. Tudi v kmečki kuriji položaj ni bil dober. Od 16 poslancev jih je bilo v slovenski stranki 10 (Bleiweis iz ljubljanskega okraja, dekan Toman iz kamniškega, Lovro Toman iz radovljiškega, Vilhar in Koren iz postojnskega, Zagorc iz novomeškega, Treo, Klemenčič in Rozman iz trebanjskega, Kapele iz črnomaljskega). V goriškem deželnem zboru je bilo od 21 voljenih poslancev 7 Slovencev. Med temi je bilo vseh 6 poslancev slovenskih kmečkih volilnih okrajev. Veleposestniki, takrat še z enim samim volilnim okrajem za vso deželo in zato tudi s popolno italijansko večino, so izvolili poleg 5 Italijanov tudi enega Slovenca (Antona Gorjupa). V mestnem slovenskem volilnem okraju je bil izvoljen okrajni predstojnik Grossmann, po rojstvu Čeh, ki je užival le nemško vzgojo in se naučil slovenščine le za največjo silo, kakor ga opisuje dopisnik v *Stimmen aus Inner-österreich*.⁹ Na Goriškem so bile nedvomno najmanjše težave za uveljavljanje slovenskih kandidatov. Tu so bili volilni okraji narodnostno dokaj homogeni, Italijanov ali Nemcev na slovenskem ozemlju — razen v mestu Gorici — skoraj ni bilo in nemški vpliv se ni mogel kazati drugače kakor preko uradništva. V štajerskem deželnem zboru se je le en poslanec, Nemec Herman, pridružil slovenskemu političnemu taboru. Nejasno je, kaj je s celjskim kmečkim poslancem, Jožetom Wolfom iz Šempetra v Savinjski dolini, ki ga Novice hvalijo,¹⁰ je pa odstopil še pred drugim zasedanjem. V koroškem deželnem zboru omenja časopisje kot iskrenega in zavednega Slovenca Boštjana Izepa iz Smerč v šmohorskem volilnem okraju,¹¹ ki pa je prav tako leta 1862 odstopil. V istrski deželni

zbor je bil izvoljen en Slovenec, Samsa v vološkem volilnem okraju. Pri istrskih volitvah se srečamo z edinim organiziranim političnim taborom, z italijanskimi nacionalisti-liberalci, ki so se dokaj skrbno pripravili na te volitve v deželni zbor, na njih zmagali in v dežel-nem zboru ob volitvah poslancev v dunajski parlament oddali listke z besedico »nihče« (nessuno), nakar je bil deželni zbor raz-puščen.¹² Zanimivo je, da so se v obeh kmečkih volilnih okrajih s slovenskim prebivalstvom volilni možje kakor moremo domnevati (točnih rezultatov namreč nimamo), odločili za kompromis: izvolili so po enega nessunista in po enega kandidata nasprotno smeri: v Kopru uradnika Piccolija, v Voloskem Slovenca Samso. Tudi taka taktika je bila precej značilna za volitve leta 1848. V celem moremo torej naštet i v vseh deželnih zb orih, izvoljenih leta 1861, 22—24 poslancev slovenske politične orientacije.

Tudi nadomestne volitve v prve deželne zborc, do katerih je prišlo v letih 1861—1866, kažejo v mnogočem še isti značaj kot volitve v marcu 1861. Ponekod sicer lahko že govorimo o dobro pripravljenih volitvah s slovenske strani, ki se nam kažejo v enot-nem postavljanju kandidata in agitaciji zanj, tako po časopisju kot v prizadetem volilnem okraju. Tako je moglo biti npr. v kočevskem kmečkem okraju leta 1863, ko je bil izvoljen Luka Svetec, nekaj manj v postojnskem leta 1864, ko je bil izvoljen prvak Costa. Vo-dilni štajerski narodnjaki so v celjskem okraju leta 1862 kandidirali Razlaga — »volitev se nam je zdela silno imenitna«, piše Vošnjak,¹³ »kajti prvokrat smo stopili pred ljudstvo s kandidatom na čisto narodni podlagi.« Poskus sicer še ni uspel, niti ne naslednji v letu 1863, pač pa tretji leta 1865. Na Koroškem se pojavljajo slo-venske candidature, kakor moremo soditi, vsaj pri volitvah leta 1862 v šmohorskem in velikovškem okraju in v beljaškem leta 1865. Ein-spieler, ki je bil glavni organizator slovenskega tabora, je bil okto-bra 1862 v velikovškem okraju tudi izvoljen za poslanca, vendar je zaradi obsodbe v tiskovnem procesu moral že naslednje leto od-stopiti. Na mnoge volitve pa stopa slovenski tabor nepripravljen in neorganiziran. V tolminskem okraju 1863 so Novice in Naprej pri-poročale Tonklija, ki pa ni dobil potem nobenega glasu; volilci s Kobariškega, Cerkljanskega in Tolminskega so glasovali za Paglia-ruzzija, z Bovškega pa za Rabla, nemškega advokata v Trstu; enako

lokalno kot kmečki volilci se je opredeljevala tudi duhovščina. Na Štajerskem in Koroškem, kjer so bili Slovenci v znatno slabših pogojih, so začeli z volilno dejavnostjo znatno prej — na Goriškem in na Kranjskem, kjer so bile prilike znatno boljše, je bilo te dejavnosti manj. Toda na Goriškem so bili vendarle (vsaj na kmetih) vedno izvoljeni Slovenci — na Kranjskem pa izvolitev Slovenca še daleč ni prišla sama od sebe. Toda slovenski tabor v glavnem spi: dostikrat se ne zgane niti tam, kjer bi boj ne bil težak, kjer bi bila potrebna predvsem organizacija. Ponekod sploh ni postavljena nobena kandidatura; drugod sicer nasvetujejo kandidata, toda nihče ne agitira za nasvetovanca. Tako sta v trebanjskem okraju v dveh zaporednih volitvah leta 1862 izvoljena najprej vladni kandidat, deželni predsednik Ulepič, nato pa advokat Skedl, ki je bil nemško orientiran; o kakem nastopu slovenske stranke sploh ne beremo. V mestni skupini Postojna—Vrhnika—Lož je bil leta 1865 izvoljen deželni predsednik baron Schloissnigg, ki se je pozneje sicer pridružil slovenski stranki, a ji ob času izvolitve nedvomno ni pripadal; ostala dva kandidata (Franc Kotnik in Peter Kozler) sta bila po prepričanju Slovenca, toda nasveta Novic, naj se volilci zedinijo, da se ne bodo glasovi cepili, ni nihče upošteval. Volitve leta 1866 v kranjskem volilnem okraju so se končale celo brez rezultata, kar še posebej priča o neorganiziranosti strank. Tako se je torej število slovenskih poslancev v kranjskem deželnem zboru do konca leta 1866 dvignilo od 13 na 15, ker je trgovsko-obrtna zbornica dobila slovensko večino in izvolila oktobra 1866 dva Slovenca, moglo pa bi biti še večje, ko bi izkoristili vse dopolnilne volitve.

Druge splošne volitve januarja 1867 so bile povsem drugačne in predstavljajo v volilni in politični zgodovini važen mejnik. To so bile prve splošne volitve, na katerih je nastopila slovenska stranka res organizirano. Na Kranjskem je bil sestavljen »narodni volilni odbor za vojvodstvo Kranjsko«, na Štajerskem so sestavili »slovenski rodoljubi« podoben volilni odbor. Oba odbora sta sestavila proglas na volilce, objavila volilni program, proglasila kandidate. Kandidature so bile jasno določene: za vsak volilni okraj toliko kandidatov, kot je bilo poslanskih mest, vsak kandidat samo v enem volilnem okraju. Proglasitev kandidatov je spremljala tudi agitacija, tako v časopisju, ki ga je bilo zdaj že precej več kot

leta 1861 (Slovenski gospodar v Mariboru, Slovenec v Celovcu, Domovina v Gorici itd.), kakor na terenu, kjer so bili njeni nosilci zlasti zavedni slovenski lokalni veljaki in zavedna inteligenca, med katero je po svoji številnosti bila na prvem mestu duhovščina. Nekoliko šibkejša kot na Kranjskem in Štajerskem je bila organizacija slovenskega tabora na Koroškem in na Goriškem: tu sta »po predlogih rodoljubov« in po posvetu z njimi postavili kandidate uredništvu Einspielerjevega Slovenca in Marušičeve Domovine. Na Koroškem je bil v več narodnostno mešanih volilnih okrajih postavljen le po en kandidat, na Goriškem so bili za Kras predlagani trije kandidati za dve poslanski mesti. Od vseh slovenskih dežel le v Istri ni bilo s slovenske strani še nobenega organiziranega volilnega nastopa.

Uspeh volitev je presegel pričakovanja. Po pravici je zapisal Zarnik po volitvah v Novicah: »Te 3 dni smo bili bitke na političkem polji, — bitke za svoj obstanek, napredek in občo bolj prihodnost . . . Zdaj še le moremo prosto dihati, zdaj še le smemo reči, da je slovenski narod v resnici na svetu, da živi, da se zrelo političsko giblje in da nismo samo narodopisen pojem . . .«¹⁴ Kranjski deželni zbor je dobil prvič slovensko večino. 25 od 36 izvoljenih poslancev je pripadalo slovenski stranki. Na Štajerskem so zmagali Slovenci v vseh slovenskih kmečkih volilnih okrajih in povečali število poslancev od 2 na 8. Kako velik je bil uspeh slovenske narodne stranke na Kranjskem in Štajerskem, se najbolj vidi iz tega, da so bili rezultati vseh naslednjih volitev do leta 1878 na Štajerskem in do 1883 na Kranjskem slabši, po teh letih pa enaki kakor januarja 1867 vse do volilnih reform v začetku novega stoletja (z edino izjemo 1886—89, ko so imeli Slovenci na Kranjskem 26 poslancev). Res so slovensko zmago olajšale tudi ugodne okoliščine: na vladi je bil še Belcredi, ki sicer ni ničesar napravil za Slovence, toda proti kateremu je bil nemški liberalni tabor v opoziciji; zato je uradništvo volilo svobodno in slovenski uradniki so lahko glasovali za svojo stranko. Poleg tega je bil nemški liberalni tabor v določenem razcepu: del je odklanjal volitve v izredni državni zbor in agitiral za abstinenco. Uspeh pri volitvah na Goriškem ne pomeni česa posebnega; tu je uspelo že leto 1861, z volilno reformo leta 1866 pa so Slovenci pridobili še tri mesta v veleposestvu. Od

dosegljivih 10 mest so jih dobili januarja 1867 devet; v mestnem volilnem okraju pa je bil znova izvoljen okrajni predstojnik Grossman, medtem ko slovenski priporočenelec ni uspel. Neuspeh je doživela torej slovenska stranka samo na Koroškem, kjer ni nikjer prodrla. Vsega skupaj so dobili Slovenci v januarju 1867 42 deželnih poslancev.

NACIONALNO-POLITIČNI BOJI NA KOROŠKEM, ŠTAJERSKEM IN KRANJSKEM

Prva naloga volilnega boja na Slovenskem v šestdesetih letih je bila afirmacija narodne zavesti in narodnih zahtev po enakopravnosti. Dolgo časa, zlasti v nekaterih predelih je bila to glavna vsebina volilnega boja. Šele z utrditvijo slovenske nacionalne volilne posesti (do katere pa ni prišlo povsod) in potem z nastopom socialne demokracije se je težišče premaknilo na druge probleme. Mnogokje pa je ostal nacionalni boj v volilnem življenju vse do konca našega obdobja ena najvažnejših potez.

V deželnozborskih in državnozborskih volitvah na Kranjskem, Štajerskem in Koroškem je tekel oster boj med nemško in slovensko stranko, pri čemer se je prva borila za vodilno vlogo nemškega jezika, kulture, gospodarskega in političnega sistema na Slovenskem.

V slovensko-nemškem volilnem boju se nam na podlagi volilnih rezultatov nekako vsiljuje delitev na tri večja obdobja. Prvo obdobje je čas šestdesetih in sedemdesetih let, ko se je parlamentarno življenje šele začenjalo, ko so prevladoval v Avstriji nemško-liberalne vlade, ki so skušale s precejšnjim pritiskom — plenjenjem časopisov, prestavljanjem uradništva, procesi, direktnim vplivom na volilce itd. — zaustavljati slovensko narodno gibanje, ki je bilo v opoziciji proti režimu. Nemški tabor na Slovenskem je v tem času nastopal kot vladna stranka in skoraj izključno pod liberalnim imenom in liberalno, protiklerikalno zastavo. Slovensko narodno gibanje je napadal kot klerikalno, fevdalno, konservativno, reakcionarno, črno, kot »national-klerikale Partei«, se postavljal v obrambo ustave kot ustavoverna stranka (Verfassungstreue Partei). Slovenska stranka se bojuje pod težkimi pogoji, toda kljub tudi včasih močnim volilnim neuspehom se v tem času krepi in širi narodna zavest, se nekdanja deželna, narodnostno neopredeljena

konservativna zavest umika jasnim odločitvam v slovensko narodno ali protinardodno smer. Drugo obdobje se začčenja s koncem sedemdesetih let in sega še v večji del devetdesetih. Nemškega liberalnega režima je konec, sledi mu dolgotrajna Taaffejeva vlada, nemški liberalizem je v opoziciji. Slovenska stranka v tem času dosega vidno večje uspehe kot v prejšnjem: to je deloma posledica večje dozorelosti narodne zavesti, ker se kaže v vseh deželah, deloma pa tudi posledica spremembe vlade. To zadnje je daleč najbolj občutno na Kranjskem, mnogo manj na Štajerskem in najmanj na Koroškem. Uradništvo v teh dveh in zlasti v zadnji deželi je še vedno aktivno protislovensko, čeprav ne več v vladnem imenu. V nemškem taboru se polagoma umika stara liberalna smer, vedno bolj se poudarja nacionalno stališče: »Ne smemo se voditi od nikakršnega drugega gledišča kot od nacionalnega« — »Danes je prišel čas, ko s ponosom kličemo: mi smo Nemci« — tako govorijo nemški kandidati v naših štajerskih mestih sredi osemdesetih let.¹⁵ Starim »zmernim« in »skrajnim« liberalcem z vedno bolj poudarjeno nacionalno noto, »nemški napredni stranki« sledi v začetku leta 1896 ustanovljena Deutsche Volkspartei, ki nastopa v svojih proklamacijah »proti Slovanom in Židom, proti črni (ultramontanski), rdeči (socialnodemokratski) in rumeni (židovskoliberalni) internacionali«.¹⁶

Tretje obdobje se začčenja nekako v drugi polovici devetdesetih let. To je čas, ko stopa delavsko gibanje na pozornico volilnega in parlamentarnega boja, ko se začčenja splošna volilna pravica, ko se v volilnem življenju šele zares pojavijo množice in se v volilni agitaciji začne boj za malega človeka. To je obenem čas, ko se nacionalni boj zaostri, ko stopa nemška buržoazija v veliko ofenzivo. Nemške liberalne stranke je na Štajerskem in Koroškem skoraj konec, prevlada Deutsche Volkspartei, poleg nje pa se na naših tleh uveljavljajo tudi schönenerianski vsenemci, »alkoholizirani pratevtoni«, kakor jih je bil označil poljski socialist Daszynski,¹⁷ pa tudi še druge skupine.

Nemški nacionalci razvijajo veliko demagogijo. Z grmenjem proti velikemu, liberalnemu in židovskemu kapitalu, z govorjenjem o socialnih reformah vplivajo na malega človeka, na drobno buržoazijo, zlasti še, ker so podprti z močno propagando, tiskom, množičnimi nastopi, na zunanaj bučnimi manifestacijami, in velikimi denar-

nimi sredstvi. Nacionalna domišljavost prejšnjih časov se stopuje, sovraštvo do Slovanov je vedno bolj agresivno. Medtem ko se v volilni agitaciji v mestih na Koroškem in Štajerskem ta nacionalni šovinizem kaže v vsej ostrini, pa ubirajo nemški nacionalci po slovenskem podeželju nekoliko drugačno taktiko. Tu se že v osemdesetih letih začno poudarjati »kmečki interesi« in zlasti na Koroškem ustvarjati kmečke gospodarske organizacije. Pojavlja se termin »Nemcem prijaznih Slovencev« (Deutschfreundliche Slovenen), na Štajerskem nastane po časopisu Štajerc, ki ga začno izdajati 1900 v Ptuj, imenovana »stranka Štajerca« (Štajerc-Partei).

To, kar imenujemo v naših razpravljanih pogostoma kar na kratko »nemška stranka«, je le zbirno ime za celo vrsto raznih struj, gibanj, strank in taborov, ustavoverne stranke, liberalcev vseh vrst, nemške napredne stranke, Deutsche Volkspartei, vsenemcev, agrarcev raznih vrst itd.. ki jih družijo nazadnje tudi v volilnem boju in v parlamentu uporabljana karakteristika »deutschfreiheitlich« — nemško svobodomiselnost ali svobodnjaštvo, kot tudi prevajamo. Vse te struje nastopajo na naših tleh v volilnem boju večinoma složno. Kandidature so v glavnem enotne, zanje glasujejo vsi pristajši različnih struj. Kandidati ene smeri se umikajo kandidatom druge navadno v predvolilnih ožjih ali širših posvetovanjih in pogajanjih, z odpovedjo kandidature pred volitvami, ali pa enostavno z umikom. Le izjemoma prihaja do dvojnih kandidatur, do spopadov med različnimi strujami tako imenovane nemške stranke v volilnem boju. Takih spopadov je nekaj več v Mariboru v šestdesetih in zgodnjih sedemdesetih letih in se večinoma končajo z zmago ekstremnejših stališč. Podobno zmaga 1868 v Slovenj Gradcu bolj nacionalistično usmerjeni kandidat Schmidt, proti zmernejšemu vladnemu kandidatu. V letu 1878 podpira vlada v štajerskih mestih zmerne kandidature proti nemškim liberalcem, ki se opredeljujejo proti vladi — topot glasujejo naša mesta zmerno in v Ptuj prodre s slovensko pomočjo Kada proti Josefu Kaiserfeldu — edini od Slovencev podpirani kandidat, ki je kdaj zmagal v mestni kuriji na Štajerskem. Poznejši spopadi med ekstremnejšimi in zmernejšimi nacionalci, zlasti proti koncu 19. stoletja in v začetku 20. stoletja se spet v glavnem končujejo z zmago radikalnejših kandidatov, tako npr. v Mariboru Wastiana nad Pfrimerjem (1905) ali v stajnsko ptujskem okraju schönenerianca Malika nad kandidatom Deutsche

Volkspartei (1907 in 1911). Podobno je bilo tudi na Koroškem. V beljaškem državnozborskem okraju je dobil leta 1907 vsenemec Angerer skoraj trikrat več glasov kot kandidat Deutsche Volkspartei; istega leta je zmagal na deželnih volitvah v mestu Beljaku. Nekatero dvojno kandidature niso ideološkega značaja, ampak le spopad med lokalnim kandidatom in kandidatom centralnega odbora iste stranke.

Drugi nemški tabor, klerikalno-konservativni ali pozneje krščansko-socialni, se na našem slovenskem ozemlju skoraj ne pojavlja. Velik del pristašev konservativnih in katoliških nazorov vodi protislovensko ali zlasti v prvem obdobju provladno stališče v ustavoverni tabor, nekateri se, zlasti ob koncu sedemdesetih let in spremembi režima pridružijo Slovincem. V kolikor se v nekaterih mestih pojavljajo posamezne nemške konservativne kandidature (npr. Günther v Slovenj Gradcu 1896) so njihovi glavni volilci Slovenci. V celem nemški konservativni ali krščansko-socialni tabor med Nemci na slovenskem narodnostnem ozemlju nima skoraj nobenih pristašev. To se lepo vidi v krščansko-socialnih kandidaturah v mestu Mariboru 1907, pa tudi v Celovcu (1907, 1911) in v različnih takih kandidaturah v narodnostno mešanih volilnih okrajih. Tako so npr. v radgonsko-mariborskem okraju splošne kurije leta 1904 nemški krščanski volilci, ki so bili v nemškem delu daleč najmočnejši, dobili v slovenskem delu (s. o. Maribor, Marenberg, Slov. Bistrica) vsega skupaj samo 26 glasov. Podobno je bilo tudi na Koroškem. Na Kranjskem se je leta 1907 v nemškem kočevskem volilnem okraju pojavil, prvič in zadnjič, tudi kandidat nemških krščanskih socialcev, podlegel pa je (liberalnemu) agrarcu s 1057 glasovi proti 2201.

Pri vseh volitvah v obdobju do konca sedemdesetih let, ko je vladal v Avstriji večinoma nemški liberalni režim, so se bile na Kranjskem najhujše bitke med slovensko in nemško stranko v mestni kuriji.

Pri volitvah januarja 1867, pod Belcredijevo vlado, v času, ko si nemška liberalna stranka ni bila edina, ali naj se volitev, ki jim je bil namen izredni državni zbor, udeleži ali ne, so zmagali Slovenci v vsem mestnih volilnih okrajih razen v kranjskem ter dosegli

7 mestnih poslancev, Nemci le enega. Pri volitvah marca 1867, pod Beustovo vlado, so zmagali Slovenci le v treh mestnih okrajih (Idrija, Kranj, Tržič) s tremi poslanskimi mesti. Vendar je slovenska večina v deželnem zboru popravila volilni rezultat v novomeškem okraju v svojo korist ter razveljavila postojnsko volitev (po razveljavljenju nadomestnih volitev je ostalo mesto nezasedeno) ter tako znižala število nemških poslancev s 5 na 3, število svojih pa dvignila na 4. Pri volitvah junija 1870, pod vlado Potočkega, so zmagali Slovenci v Kranju, Postojni in Novem mestu, tako da je bilo stanje spet 3 : 5. Spet je slovenska večina popravila rezultat volitev v tržiškem okraju in poklicala v deželni zbor slovenskega kandidata, pozneje pa je zmagal na nadomestnih volitvah v Idriji slovenski zastopnik (13. sept. 1871), tako da so imeli Slovenci ponovno 5, Nemci 3 mestne poslance. Na volitvah dec. 1871, po padcu Hohenwarta, pod vlado Adolfa Auersperga, so zmagali Slovenci v petih okrajih, tako da so Nemci obdržali le Ljubljano in Kočevje. Vendar je bilo razmerje 5 : 3 poslabšano z nadomestnimi volitvami v Idriji (28. nov. 1873), ki so se končale z nemško zmago in razmerjem 4 : 4. Pod Auerspergovo vlado je prišlo nato do dveh volitev z najhujšim pritiskom. Prve direktne državnoborske volitve oktobra 1873, v času odprtega spora med staroslovenci in mladostenci, so se končale s popolno nemško zmago v vseh treh državnoborskih mestnih volilnih okrajih na Kranjskem. Pri deželnozborskih volitvah julija 1877 so zmagali Slovenci samo v kranjskem okraju; razmerje je bilo zdaj 1 : 7. Nato je padel nemški liberalni režim; z njim se je pa tudi spremenilo razmerje sil v mestni kuriji. Pri državnoborskih volitvah junija 1879, pod prehodno Stremayrovo vlado, ko je bil že Taaffe notranji minister, so zmagali Slovenci v vseh treh volilnih okrajih. Pri volitvah v deželni zbor junija 1883, pod Taaffejevo vlado, je bilo izvoljenih 7 slovenskih poslancev in le en nemški (v kočevskem okraju). Toda tedaj Nemci že niso več splošno kandidirali; 1885 so zadnjič v 19. stoletju nastopili v državnoborskih volitvah (v dolenjskih mestih), za deželni zbor so se omejili odtlej na kočevski okraj. Kočevski mandat so osvojili Slovenci na dopolnilnih volitvah 22. nov. 1887 in imeli nato pičli dve leti v rokah celotno mestno kurijo, kar se ni zgodilo nikdar ne prej ne pozneje. Od naslednjih splošnih deželnih volitev julija 1889 dalje so namreč prepuščali kočevski mandat Nemcem brez boja —

z eno samo izjemo brezuspešne slovenske kandidature leta 1908, dokler niso ob veliki deželnozborski volilni reformi omejili kočevskega mestnega okraja na samo mesto Kočevje in ga s tem tudi formalno zagotovili Nemcem.

Kar se tiče števila glasov, se kažejo rezultati volitev mestne kurije na Kranjskem v naslednji preglednici:

	upr	udel		SLOV		NEM		razc. pr. nv.	
	1861	2370	1148						
	1. 1867	2696	1601	59 %	967	36 %	623	23 %	11
	3. 1867	2544	1828	72 %	862	34 %	956	38 %	10
	1870	2629	1632	62 %	833	32 %	790	30 %	9
	1871	2663	1674	63 %	901	34 %	770	29 %	3
Dr.	1873	2605	1608	62 %	465	18 %	1130	43 %	13
	1877	2509	1662	66 %	560	22 %	1090	44 %	12
Dr.	1879	2340	1834	78 %	1000	43 %	820	35 %	14
	1883	2669	1321	49 %	1100	41 %	221	8 %	—
Dr.	1885	2985	1536	52 %	1416	48 %	104	3 %	16
	1889	3644	1600	44 %	1413	39 %	152	4 %	27
Dr.	1891	3690	1725	47 %	1704	46 %	—	—	21

Dr.: državnozborske volitve; razc., pr., nv.: razcepljeni, prazni in neveljavni glasovi

Povprečna volilna udeležba v času nacionalnih volilnih bojev ni bila nikdar posebno visoka. Gibala se je v glavnem med 60 in 70 odstotki in dosegla svoj višek ob državnozborskih volitvah 1879, ko se je nemška stranka zadnjikrat poskusila v boju v vseh okrajih in ko je slovenska že svobodno zadihala ter šla sproščeno v boj. Takoj nato pa je padla udeležba na polovico in še nižje, ker je slovenski tabor ostal pravzaprav sam na bojišču. Povprečna udeležba se v veliki meri ujema z ljubljansko, razen v letu 1877, ko je bila v Ljubljani 54 %, izven nje pa 77 %. Po posameznih krajih je bila udeležba večkrat tudi zelo visoka, do 90 %, in to ne samo v krajih, ki so volili doma, ampak, čeprav redkeje, tudi pri krajih, ki so morali na volišče drugam. Večkrat je v posameznem volilnem okraju prišlo tudi do popolne absistence z ene strani, npr. z nemške v postojnskem 1870 ali v kranjskem 1871 ali s slovenske strani v kočevskem 1871 in 1877, v idrijskem 1873 in 1877. Tudi delne absistence niso bile redke. Nemci so vsekakor v prilični meri ostali doma januarja 1867, Slovenci zlasti v Ljubljani 1873—1877. Posebno poglavje so volitve leta 1873; o njih bomo govorili več na

str. 259. Pomembno pa je, da Nemci nikdar, niti v času svoje največje moči, niso dosegli v celi mestni kuriji na Kranjskem niti v Ljubljani posebej večine vseh volilnih upravičencev. Nemški delež glasov — merjen od števila vseh volilnih upravičencev — je nihal od 23 % (januarja 1867) do 44 % (1877), slovenski od 18 % (1873) do 43 % (1879).

Zmaga v posameznih volilnih okrajih je bila dostikrat odvisna od par glasov. Tako je znašala razlika med zmagovalcem in premagancem 2 glasova v trziškem okraju 1870 in 1883, 3 v novomeškem marca 1867, 4 v kočevskem ob istih volitvah, 1871 v Idriji in 1877 v Kranju. Ker so bili zlasti v prvem času posamezni kraji nekako v celoti opredeljeni za eno stranko, kakor bomo o tem še natančneje govorili, in ker je šlo pri rezultatih za tako majhne razlike, je vsak kraj poskušal pred volitvami pripraviti svoj volilni imenik tako, da bi imela njegova stranka čim več izgledov za zmago. Po porazu slovenske stranke v kranjskem okraju januarja 1867 so Kranjčani zvišali število volilnih upravičencev, zlasti z vpisom žensk, in s tem v veliki meri odločili zmago v marcu (glej str. 148). V postojnskem okraju je zmagala januarja 1867 slovenska stranka, ker se je »slovenska« Postojna konstituirala kot »občina z manj kot tremi volilnimi razredi« (glej str. 147); v marcu pa je zmagala nemška stranka, ker je vlada ta postopek prepovedala in je s tem padlo število postojnskih volilnih upravičencev s 185 na 95, kar je dalo »nemški« Vrhniki premoč. Slovenska stranka je nato ugotovila, da prebivalci vrhniškega Hriba ne smejo glasovati v mestni kuriji (glej str. 79). V kočevskem volilnem okraju je januarja 1867 zmagal slovenski kandidat; marca je bil ribniški volilni imenik s strani vlade zmanjšan za polovico, tako da je imelo Kočevje več volilnih upravičencev (72 : 42, prej 71 : 96) — zmagal je nemški kandidat. Razveljavljanja izvolitev so bila v deželnem zboru na dnevnem redu (glej str. 190). Leta 1877 se je vlada pripravila na volitve s tem, da je črtala doklade k davkom (glej str. 146); s tem je dosegla zmanjšanje števila volilnih upravičencev med nižjimi davkoplačevalci, ki so večinoma bili bolj na slovenski strani, poleg tega pa je zvečala delež inteligenčne skupine. Leta 1883 so si Kamničani za boj s Tržičem in Radovljico razširili volilni imenik s pritegnitvijo okolice (glej str. 79).

Že na str. 149 smo govorili v veliki vlogi tako imenovane inteligentne skupine, in še posebej uradništva, najmočnejšega v njej, za volitve v mestni kuriji v šestdesetih in sedemdesetih letih. Ob primerih iz volilnega gradiva na Kranjskem za volitve v marcu 1867 in v letu 1877 smo videli, da je znašal delež inteligence eno četrtino do ene tretjine vseh volilnih upravičencev mestne kurije. Uradništvo je imelo pri volilnem boju v mestih in trgih levji delež pri odločanju zmage v nemško korist. Med uradništvom je bilo zelo veliko ljudi konservativnih nazorov, ki so imeli vse nacionalne zahteve za pretirane in so bili zato proti slovenskemu narodnemu gibanju, poleg tega pa je, kakor smo tudi že poudarili, v tistem času vlada zahtevala od uradništva, da ne glasuje proti njej. Mogli so se abstinerirati, za slovensko stranko pa skorajda niso smeli glasovati. Tako je v času najhujšega nemškega liberalnega pritiska leta 1877 glasovalo v vsej mestni kuriji na Kranjskem za slovenske kandidate samo 9 uradnikov, 7 v Ljubljani, 2 v vseh ostalih krajih. Naslednja preglednica nam kaže, kako so glasovali uradniki v Ljubljani v letih 1867—1883.

	upr	ud	sl	nem	m
30. jan. 1867 . . .	190	119	25	89	5
27. mar. 1867 . . .	192	141	6	134	1
28. jun. 1870 . . .	222	154	12	140	2
14. dec. 1871 . . .	240	151	17	134	—
10. jul. 1877 . . .	284	198	7	191	—
12. jun. 1883 . . .	301	97	97	—	—

m: glasovi za enega slovenskega in enega nemškega kandidata.

Zelo lepo se vidi dokaj svobodno glasovanje v januarju 1867, strožji režim pri volitvah v marcu istega leta in ponovno pri volitvah 1877. Kakšna sprememba pa je tu leta 1883! Nekaj več svobode kakor uradniki v ožjem smislu besede so imeli profesorji in učitelji. Med temi je v Ljubljani marca 1867 glasovalo 23 za slovensko, 23 za nemško stranko, poleg tega je bilo v ostalih krajih mestne kurije oddanih še 14 profesorskih in učiteljskih glasov za slovensko stran. Toda leta 1877 je tudi tu zapihal drugačen veter: 31 glasov v Ljubljani za nemško stranko, samo 1 za slovensko, v ostalih krajih pa med profesorji 10 : 6, med učitelji 20 : 1 za Nemce. Tudi med svobodnimi poklici (advokati, zdravniki) Slovenci še niso imeli večine, upokojenci (zlasti upokojeni oficirji) pa so bili po ogromni večini

nemško usmerjeni. Edinole duhovščina je stala skoraj brez izjeme na slovenski strani.

V celem je bilo torej zelo res, da so uradniki na mnogih volitvah s svojimi glasovi odločili zmago v nemško korist. Poglejmo si rezultate za Ljubljano:

	brez inteligence		z inteligenco	
	sl	nem	sl	nem
27. mar. 1867	234	110	282	308
28. jan. 1870	237	202	277	407
14. dec. 1871	276	185	321	375
10. jul. 1877	149	211	163	461

Upoštevali smo samo slovenske in nemške glasove, to se pravi, brez mešanih nemško-slovenskih. Kakor vidimo, so Nemci zmagali v davčni skupini samo pri zadnjih volitvah (1877).

Za davčno skupino volilcev dajemo naslednjo preglednico, sestavljeno po volilnem materialu, za deželnozborske volitve marca leta 1867 (podatki niso popolni, ker manjkata kočevski in postojnski volilni okraj), ko je bila slovenska stranka dokaj močna, in za volitve leta 1877, ko je bil nemški pritisk najmočnejši. Podatki so dani ločeno za Ljubljano in za ostale kraje v mestni kuriji.

	mar. 1867			1877		
	sl	nem	ud	sl	nem	ud
izven Ljubljane						
nad 100 gld.	3	15	69 %	11	20	82 %
25—100 gld.	99	92	83 %	99	120	70 %
10— 25 gld.	215	100	70 %	183	161	75 %
pod 10 gld.	38	21	60 %	61	59	83 %
Ljubljana						
nad 80 gld.	56	57	71 %	39	90	56 %
20— 80 gld.	105	39	72 %	55	68	45 %
10— 20 gld.	73	14	53 %	55	53	45 %

sl: glasovalo za slovensko stranko; nem: glasovalo za nemško stranko; ud: odstotek volilne udeležbe.

Kakor vidimo, so bogatejši glasovali za nemško stranko; v najpremožnejših veljakh so imeli Nemci glavno oporo svoje politične moči. Kolikor niže gremo z davki, navzdol proti znesku 10 gld., toliko večja je moč slovenske stranke. Toda v zadnji skupini, v

skupini pod 10 gld. davka, ki so ji pred vsem pripadali mali obrtniki in ki je imela v tistem času v mestni kuriji le sorazmerno malo-kje volilno pravico (v Ljubljani npr. sploh ne), najdemo glasove za nemško stranko zlasti med najnižjimi davkoplačevalci (pod 5 gld.). Med temi je bilo leta 1867 razmerje 4 : 1, leta 1877 pa 18 : 6 za nemško stran. Med temi volilci jih je navadno manj hodilo na volitve kot med višjimi davkoplačevalci, mnogo bolj so bili pa podvrženi pritisku in tudi prodaji svojih glasov. Veljaki so si dostikrat organizirali udeležbo na volitvah in glasovanje za svojo stranko. Na dopolnilnih volitvah sept. 1867 v postojnskem okraju se je pripeljalo z Vrhnike 91 od 102 volilcev z davkom od 2—10 gld. (samo 11 jih je ostalo doma). Vsi ti so glasovali za nemškega kandidata Muleja, vrhniškega okrajnega predstojnika. Na volitvah dec. 1871 je kandidiral v istem okraju slovenski veljak Kotnik z Verda; to pot je prišlo od 79 volilcev te skupine z Vrhnike v Postojno 45 ljudi, ki so glasovali za slovenskega kandidata. V obeh primerih je bila vrhniška udeležba v tej, po višini davkov najspodnejši skupini, mnogo večja kot pa v vseh višjih. Ta najspodnejša skupina je bila torej pri volitvah v tem času precej nezanesljiv element.

Majhne razlike med obema strankama po posameznih volilnih okrajih niso bile posledica izenačenih sil v posameznih mestih in trgih, kakor bi mogli soditi po rezultatih za okraje. Zlasti pri volitvah leta 1867 so bila posamezna mesta in trgi po svoji politični orientaciji sorazmerno močno enotno v enem ali drugem taboru. Če upoštevamo samo glasove davčne skupine, brez inteligence, dobimo takole sliko. Slovenski so bili Kranj (38 : 9 januarja in 80 : 3 marca), Kamnik (42 : 0 in 58 : 2), Postojna (130 : 2 in 49 : 7), Lož (39 : 2 in 51 : 0), Ribnica (točen rezultat neugotovljiv), Kostanjevica (27 : 0 in 29 : 0), Črnomelj (9 : 0 in 23 : 4), in Metlika (31 : 0 in 54 : 1), v manjši meri tudi Idrija (44 : 18 in 49 : 17). Na nemško stran so volili: Škofja Loka (61 : 6 in 77 : 11), Tržič (32 : 17 in 40 : 18), Radovljica (28 : 11 in 27 : 15), Vrhnika (133 : 0 in 158 : 0), Krško (1 : 0 in 16 : 1), Višnja gora (8 : 0 in 39 : 0), Novo mesto (31 : 29 in 38 : 24) in seveda nemško Kočevje.

Mesta in trgi v dokaj enakem gospodarskem položaju in brez razlik po izvoru in jeziku so se opredeljevala različno.

Najmanjše in po višini davkov svojih meščanov najbolj revno mesto, Višnja gora, se je opredelila na nemško stran — ali jo je

vodila tja prav zaostalost, konservativnost, odpor do novega narodnostnega gibanja? Ali so o opredelitvi krajev odločali lokalni veljaki ali pritisk večine, ali morebiti neka daljša ali krajša tradicija ali nasprotja do bližnjih mest in trgov? Naj bo že kakorkoli, gotovo je, da so bile zelo močne vezi, ki so volilce istega kraja zlepa ali zgrda povezovale v enoto, ki so jih silile, da so nastopali (tu bolj, tam manj trdno) v istem političnem taboru.

Ta lokalna opredelitev, ki sicer že v začetku ni povsem popolna, se s časom seveda zgublja in nadomešča z diferenciacijo po strankah znotraj mesta ali trga, vendar pa od nje še dolgo časa mnogo ostane. Ob izjemah, ki so bile posledica abstinence te ali one stranke pri posameznih volitvah, popularnosti in moči tega ali drugega kandidata v domačem kraju, pritiska na volilce itd., se je opredelitev posameznih krajev, kakor smo jo našteali za leto 1867, sicer s spremembami v razmerju glasov ohranila v glavnem vse do konca sedemdesetih let. Le Škofjo Loko najdemo leta 1877 že s slovensko večino; vsi najpremožnejši so sicer še vedno na nemški strani, toda večina volilcev z davki 10—50 gld., slovensko opredeljena, je prevesila celotno večino na slovensko stran.

Pregledne rezultate volitev v kmečki kuriji v času indirektnega glasovanja nam kaže tabela na naslednji strani.

Januarja 1867 je postavil nemški volilni odbor (Central-Comité für die Landtagswahlen in Krain) kandidate prav v vseh 10 volilnih okrajih; toda mnogokje so pri volitvah namesto zanje glasovali za druge. To zamenjavanje in opuščanje kandidatov je bilo nedvomno znak slabosti nemške stranke. V štirih volilnih okrajih niso dobili nemški kandidati niti pet glasov, tako da so v naših rezultatih všteti med razcepljenimi glasovi. Toda tudi s temi niso dosegli niti 10 % volilnih mož. Nikdar več ni prišlo nemški stranki na misel, da bi povsod kandidirala. Za slovenske kandidate (uradne kandidate ali protikandidate iz slovenskih vrst) je glasovalo januarja 1867 84 % vseh izvoljenih volilnih mož. Pri naslednjih volitvah je to število nekoliko padlo, vendar tudi v času najhujšega nemškega pritiska v sedemdesetih letih ni bilo nižje od treh četrtin vseh izvoljenih volilnih mož (1873: 74 %). Nemška stranka je dosegla v kmečki kuriji svoje največje uspehe pri prvih državnozbornih volitvah 1873, ko je zmagala v kočevsko-trebanjskem volilnem okraju, ki je bil, kakor smo videli na str. 96, posebej tako obliko-

	1	2		3	4	5	6	7	8	9		
	upr	udel		vm	udel	SLOV	NEM	raz.	abst.			
	1861	34.638	10.412	30 %	908	877						
1.	1867	32.378	7.538	23 %	884	837	738	84 %	77	22	47	LKaKrNTKo
3.	1867	32.798	5.133	16 %	888	810	698	79 %	91	21	78	LNTKo
	1870	32.124	3.697	12 %	872	802	715	82 %	63	23	70	KrNTKo
	1871	30.096	3.381	11 %	884	783	706	80 %	61	17	101	NTKo
Dr.	1873	?	?		997	899	738	74 %	159	2	98	LKrKo
	1877	28.684	5.723	20 %	890	853	743	84 %	104	7	37	RNTKoČ
Dr.	1879	23.479	4.535	19 %	982	935	895	91 %	38	2	47	Ko
	1883	25.973	4.059	16 %	889	813	774	87 %	31	8	76	Ko
Dr.	1885			12 %	1030	978	977	95 %	—	1	52	
	1889	39.118	3.996	10 %	887	850	842	95 %	—	7	37	
Dr.	1891	37.402	5.079	14 %	1021	962	962	94 %	—	—	59	

7: razcepljeni in neveljavni glasovi; 8: število volilnih mož, ki se niso udeležili volitev; 9: volilni okraji v katerih so dobili nemški kandidati po pet ali več glasov. — L: Ljubljana; Ka: Kamnik; Kr: Kranj; R: Radovljica; N: Novo mesto; T: Trebnje; Ko: Kočevje; Č: Črnomelj.

van, da bi tako zmago omogočil, in pri deželnozborskih volitvah leta 1877, ko je dobila enega od obeh poslancev v kočevskem okraju. Nemški glasovi so bili ves čas skoncentrirani na Dolenjskem. Na Notranjskem je bila nemška stranka sploh brez glasov, na Gorenjskem jih je dobila le tu in tam nekaj. Zanimivo je le, da je v času najhujšega pritiska dosegla nemška stranka večino v kranjskogorskem sodnem okraju (1873, 1877, v nekem smislu tudi 1874). Tudi v ljubljanski okolici se nemška stranka ni mogla uveljaviti, prav tako ne v Beli Krajini, kjer je dobila nekaj glasov le leta 1873 in 1877. Na Dolenjskem pa je dobila v trebanjskem volilnem okraju do 30 glasov ali slabo petino vseh volilnih mož, leta 1873 na istem področju tudi znatno več (57 volilcev ter večino na voliščih v Trebnjem in Radečah). V novomeškem okraju je imela okrog 15 glasov, največ 24 ali eno četrtno vseh volilnih mož (marca 1867). Glavno, lahko rečemo naravno oporišče nemške stranke pa je bil seveda kočevski volilni okraj, ki je bil po dveh tretjinah prebivalstva slovenski, ena tretjina pa je bila kočevarska. V januarju 1867 kočevarske občine še niso bile povsem opredeljene za nemško stran in je precej volilnih mož glasovalo za slovenske kandidate ali pa mešano, za enega slovenskega in enega nemškega kandidata. V času nemškega pritiska pa je nekaj slovenskih volilnih mož iz kočevskega, ribniškega ali laščanskega sodnega okraja glasovalo za nemške kandidate. Ker je bilo vseh volilnih mož v sedemdesetih letih 91, od teh kočevarskih 34, iz mešanih občin (Trava in Draga) 4 (ti so tedaj tudi glasovali vsi nemško), je bilo treba najti, če so vsi prišli volit, še 8 glasov, ob abstinencah pa še manj. Vendar več kot 5 volilcev niso mogli pridobiti. Volitve leta 1871 so se končale z dvema glasovoma razlike v slovensko korist; orožje, ki so ga Nemci uporabili, da bi dosegli zmagajo, je bilo razveljavljenje nekaterih volilnih mož — toda to orožje se je obrnilo tudi proti njim (glej str. 181).

Pri volitvah leta 1877 je bila slovenska stranka za enega volilnega moža močnejša; toda razporeditev glasov obeh volilcev, ki sta glasovala mešano, je bila taka, da je bil izvoljen en slovenski in en nemški kandidat.

Podrobneje nam glasovanje v kočevskem volilnem okraju prikazuje naslednja razporednica, v kateri upoštevamo volilne može, ki so glasovali slovensko (sl), nemško (nm), mešano (mš) ali raz-

cepljeno (dr; taki glasovi so bili le leta 1867; v istem stolpcu navajamo tudi število razveljavljenih volilnih mož 1877) ali pa sploh niso prišli volit (ab).

		vm	sl	nm	mš	dr	ab
1.	1867	slovenske občine . . .	53	48		3	2
		mešane občine . . .	4	3		1	
		nemške občine . . .	35	8	14	12	1
			92	59	14	16	2
							1
3.	1867	slovenske občine . . .	53	44	3		6
		mešane občine . . .	4	2	1		1
		nemške občine . . .	35	1	29		5
			92	47	33		12
1870		slovenske občine . . .	53	51	1		1
		mešane občine . . .	4		4		
		nemške občine . . .	34		34		
			91	51	39		1
1871		slovenske občine . . .	53	42	5	4	2
		mešane občine . . .	4		4		
		nemške občine . . .	34		31	1	2
			91	42	40	5	4
1877		slovenske občine . . .	53	44	5	2	2
		mešane občine . . .	4		4		
		nemške občine . . .	34		34		
			91	44	43	2	2
1883		slovenske občine . . .	53	52			1
		mešane občine . . .	4	1	3		
		nemške občine . . .	33		25	7	1
			90	53	28	7	2

Veleposestniki, državni in privatni uradniki, pa ne tako majhno število raznih lokalnih veljakov, gostilničarjev, trgovcev, posestnikov, ki so se v dobi nemške liberalne vlade opredelili na nemško stran — to so bili glavni pristaši nemške stranke na podeželju. Najdemo jih zlasti v pomembnejših krajih, v manjših gospodarskih, prometnih, upravnih središčih, v nekaterih trgih, ki

niso imeli volilne pravice v mestni kuriji, na Jesenicah, na Bledu, v Ilirski Bistrici, v Žužemberku, v Trebnjem, v Radečah — da jih navedem samo nekaj za primer. Nikakor niso omejeni samo na Dolenjsko, dobimo jih prav tako na Gorenjskem in na Notranjskem. Vendar so bili to le posamezniki, ki so bili ob organiziranem volilnem boju slovenske stranke prešibki. Kolikor so bili zaradi svoje lokalne veljave voljeni za volilne može, so se večkrat abstinirali kot pa glasovali. Le ob večjem pritisku z vladne strani, v veliki meri preko okrajnih glavarjev, je bilo mogoče prisiliti ali pridobiti še kaj več volilnih mož, da so glasovali za nemške kandidate. Ko je bilo konec nemškega liberalnega režima, je bilo konec tudi take volilne aktivnosti. Že leta 1879 je nemška stranka kandidirala samo še v državnozborskem kočevskem okraju, leta 1883 samo še v istoimenskem deželnozborskem. Dopolnilne volitve leta 1885 v tem okraju so bili zadnji samostojni nastop nemške stranke v kmečki kuriji na Kranjskem.

Petnajst let se nemška stranka (razen seveda v veleposestvu) izven kočevskega mesta v parlamentarnih volitvah na Kranjskem ni pojavljala. Padec nemškega liberalnega režima ji je spodrezal tla; vladna pomoč je usahnila, vladni aparat ni več pomagal pri volitvah, uradništvo ni bilo več siljeno v protislovensko glasovanje, število slovenskih uradnikov se je pomnožilo, lokalni veljaki in karieristi so nemški tabor v glavnem zapustili.

Velika večina nemčurjev se je politično poslovenila, vključila v vrste slovenske stranke. Listanje po seznamu članov ljubljanskega ustavnega društva (Constitutioneller Verein) iz leta 1869 nam kaže vrsto imen lokalnih veljakov nemške orientacije — ista imena ali pa imena njihovih sinov najdemo v poznejših časih v vrstah veljakov slovenske oziroma liberalne in klerikalne stranke.

Nemška stranka se na Kranjskem znova pojavi ob začetku 20. stoletja na državnozborskih volitvah 3. jan. 1901 v mestni kuriji v Ljubljani. Pozneje se udeleži, prav tako v Ljubljani, državnozborskih volitev 1907 in 1911 in deželnozborskih volitev v mestni kuriji 1911—1913 (štirikrat) ter v splošni kuriji 1913. To seveda ni bil več noben poskus osvojitve Ljubljane — šlo je za tako imenovano »števne candidature«, ki naj pokažejo, da je stranka tukaj, da nekaj »šteje«, da jo je treba upoštevati. V istem času se pojavljajo nemški števni kandidati tudi v Trstu in Gorici (državnozborske

volitve 1911). Ob državnozborski volilni reformi 1907 so Nemci izsilili tudi poseben kočevski volilni okraj na Kranjskem, ki so ga zahtevali kot priznanje velikega pomena nemštva na Kranjskem in s težnjo, da mora imeti nemštvo »vse do Jadrana svoje parlamentarne čuvarje in stražarje«. ¹⁸ Nemci so dobili v Ljubljani na teh zadnjih deželnozborskih in državnozborskih volitvah pred prvo svetovno vojno nad 400 glasov, največ 583 (1911), kar je pomenilo 9 % volilnih upravičencev ob splošni volilni pravici. Njihov delež v mestni kuriji pred razširjenjem občinske volilne pravice na Kranjskem je bil večji: 14 % leta 1901, 12 % leta 1911. Ogromna večina njihovih volilcev je pripadala premožnejšim meščanom in inteligenci, kajti število glasov, ki so ga dosegli v mestni kuriji ali pri splošni volilni pravici, je bilo skoraj isto. Čim bolj se je širila volilna pravica, tem manjši odstotek glasov so imeli. V tej svoji povečani aktivnosti so nastopili Nemci, oprti na rastočo moč Kranjske industrijske družbe na Jesenicah, tudi v deželnozborski splošni kuriji leta 1908 na Gorenjskem pod imenom posebne »gospodarske neodvisne stranke«. Njen kandidat je dobil 99 glasov, od tega štiri petine v jeseniški občini.

Dokaj drugače je potekal nemško-slovenski volilni boj na Štajerskem. Rezultate za slovenski del dežele pri volitvah v kmečki kuriji nam kaže preglednica na sosednji strani.

Slovenski kandidati so dobili leta 1867 skoraj tri četrtine glasov vseh izvoljenih volilnih mož (73 %) in bili povsod izvoljeni kot poslanci. V prvem desetletju dualizma, v času najhujšega nemškega pritiska, je padel delež slovenskih glasov pod dve tretjini: na volitvah 1870 na 62 %, na volitvah 1871 celo na 60 %, na prvih direktnih državnozborskih volitvah 1873 je znašal 66 %. Krčilo se je tudi število izvoljenih slovenskih poslancev. Že avgusta 1868 je bil v deželnem zboru razveljavljen Dominkušev mandat, pri nadomestnih volitvah februarja 1869 je zmagal v mariborskem okraju nemški kandidat. Leta 1870 se je število slovenskih poslancev skrčilo na šest, ker so znova podlegli v mariborskem okraju. Leta 1871 so poleg mariborskega izgubili še brežiški okraj; 9. maja 1874, v času najhujših staroslovensko—mladoslovenskih bojov so podlegli na nadomestnih volitvah v slovenjgraškem okraju. S tem je število

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	
	upr	pr. udel.		vm	ud	SLOV		NEM		drn.	ab.	
Dr.	1867	23.990	?	—	795	763	577	73 %	171	CSMPB	15	32
	1870	25.939	7.480	29 %	803	774	499	62 %	258	CSMPB	17	29
	1871	23.088	7.281	32 %	799	782	483	60 %	287	CSMPB	10	17
	1873	21.749	?	—	989	950	653	66 %	297	CPM	—	39
	1878	22.961	4.982	22 %	799	761	589	74 %	171	CMLP	—	38
Dr.	1879	19.800	4.641	23 %	984	938	817	83 %	115	M	6	46
Dr.	1884	31.643	8.127	26 %	1023	997	793	77 %	200	CSMPB	2	26
	1885	29.807	8.210	28 %	1014	983	820	81 %	163	CM	—	31
	1890	?	?	—	1017	956	800	79 %	155	SMLB	1	61
Dr.	1891	30.795	7.841	25 %	1016	973	888	87 %	79	M	6	43
Dr.	1896	37.236	4.951	13 %	1054	969	905	86 %	60	CM	4	85
	1897	30.546	9.070	30 %	1046	971	854	82 %	99	CM	18	75
Dr.	1901	34.390	7.371	21 %	1046	921	747	71 %	167	PM	7	125
	1902	36.195	3.905	11 %	1069	997	877	82 %	116	SMLP	3	72

9: volilni okraji v katerih so dobili nemški kandidati po pet ali več glasov. — C: Celje; S: Slovenj Gradec; M: Maribor; L: Ljutomer; P: Ptuj; B: Brežice. — 10: drugi, razcepljeni in neveljavni glasovi; 11: število volilnih moč, ki se niso udeležili volitev.

slovenskih poslancev v deželnem zboru padlo na štiri, torej na polovico tega, kar so dosegli leta 1877. Državnozborske volitve 1873 so dale na slovenskem ozemlju v kmečki kuriji 2 slovenska in enega nemškega (mariborskega) poslanca. Nemški kandidati so nastopali v tem času skoraj v vseh kmečkih volilnih okrajih. Največ uspehov so imeli — če vzamemo za osnovo razmotrivanja deželnozborsko volilno razdelitev — v mariborskem okraju, kjer so zmagali trikrat zapored (1869, 1870, 1871) in kjer so se opirali predvsem na glasove iz mariborskega in bistrškega sodnega okraja, medtem ko so v lenartskem odločno prevladovali slovenski volilci; potem v brežiškem okraju, ki jim je dal dvakrat večino (1871, 1874 — bili pa so na tem ozemlju v večini tudi pri državnozborskih volitvah 1873); pa v slovenjegraškem, kjer so zmagali 1874 in kjer so imeli glavno oporišče v marenberškem sodnem okraju, medtem ko so bili Slovenci najmočnejši v šoštarijskem. V celjskem volilnem okraju je bila nemška stranka najmočnejša v konjiškem sodnem okraju, najtrdnjejša opora slovenske stranke pa je bila Savinjska dolina. Zelo malo nemških glasov je bilo tudi na skrajnem severovzhodu, v ljutomerskem okraju.

Položaj za Slovence se je začel popravljati že leta 1876, ko so na nadomestnih volitvah za Brandstetterjem, ki je bil zaradi malverzacije prisiljen odstopiti,¹⁹ zmagali Slovenci v mariborskem okraju. Že na splošnih volitvah v deželni zbor 1878 so dobili vseh 8 poslanskih mest in prav tako na splošnih državnozborskih 1879 vsa tri. Odtlej se posestno stanje ni več izpremenilo; kmečka kurija slovenskega dela Štajerske je bila trdno v slovenskih rokah.

Delež slovenskih volilnih mož se je že leta 1878 dvignil spet na tri četrtine (74 %) in je potem skoraj stalno naraščal (pri deželnozborskih volitvah 1884 77 %, 1890 79 %, 1896 86 %, pri državnozborskih 1879 83 %, 1885 81 %, 1891 87 %) ter dosegel višek leta 1891 in 1896. Nemške kandidature postajajo redkejšje; zdaj ne kandidirajo v tem, zdaj ne v onem okraju. Ob tem pade v devetdesetih letih (1891, 1896, 1897) število glasov za nemške kandidate pod 10 % vseh izvoljenih volilnih mož. Le en okraj je stalno prizorišče bojev nemške stranke, to je mariborski, tako deželni kot državni. V njem je od leta 1885 naprej stalno oddana polovica ali več glasov (včasih tudi vsi) nemške stranke v celi kmečki kuriji v

slovenskem delu dežele. Naj prikažemo tu razmerje med slovenskimi in nemškimi glasovi za deželnozborske in državnozborske volitve (zadnje po posameznih voliščih):

državnozborske volitve							deželnozborske volitve			
Mb-SB		Kn		SG-Mr			slov		nem	
sl	nem	sl	nem	sl	nem		a	b	a	b
1873	68	112	25	17	41	34	1876	105	81	
1879	115	68	31	27	42	20	1878	110	104	92 72
1885	107	83	46	6	42	24	1884	143	142	98 95
1891	121	70	52	1	61	8	1890	158	156	81 79
1897	117	76	50	3	56	9	1896	210	165	75 29
1901	99	86	43	10	51	9	1902	174	167	84 76

Mb-SB: volilci iz sodnih okrajev Maribor in Slov. Bistrica; Kn: Konjice; SG-Mr: Slovenj Gradec, Marenberg; a: število glasov za prvega; b: za drugega kandidata.

Sredi devetdesetih let se začne število nemških glasov v kmečki kuriji večati.

Pri državnozborskih volitvah 1897 pade delež slovenskih glasov med izvoljenimi volilnimi možmi od 87 % (1891) na 82 %, leta 1901 ob izredno visoki abstinenci volilnih mož, ki je (prvič in zadnjič v zgodovini indirektnih volitev v kmečki kuriji) presegla 10 %, celo na 71 %, leta 1902 pa se pri deželnozborskih volitvah spet dvigne na 82 %, kar pa je še vedno pod stanjem iz let 1891 in 1896. Število nemških volilnih mož je naraslo leta 1897 na 99 (9 %), 1901 na 167 (17 %) ter se pri zadnjih volitvah po starem načinu (1902) ustavilo na 116 (11 % ali 12 % od udeležencev). Podobno sliko nam kažejo tudi rezultati volitev v mariborskem okraju. Na žalost naslednjih deželnozborskih volitev leta 1909 ne moremo prav primerjati, saj se je glasovanje po volilnih možeh zamenjalo z direktnim. Od vseh volilnih upravičencev so dobili slovenski kandidati 53 % glasov, torej absolutno večino, nemški pa 6 %. Računano od udeležencev so dobili Slovenci 88 % glasov, Nemci pa 10 %.

Glavna nemška postojanka v kmečki kuriji je ob preureditvi volilnih okrajev postal okraj Konjice—Slov. Bistrica, kjer je glasovalo za nemško stranko 16 % vseh volilnih upravičencev.

Težave imamo tudi s primerjavo rezultatov volitev v splošni kuriji. V letih 1897 in 1901 so volili še preko volilnih mož; volilni

okrajji pa so bili tako urejeni, da ne moremo izračunati podatkov za ozemlje bivšega mariborskega okrožja, ker nimamo podrobnih rezultatov z volišč. Primerjavo lahko začnemo šele z letom 1904:

	upr	udel	kl	lib	ss	slov	nem	soc	nk
1904						27.245	9.763	5044	26
1907	90.048	65.507	29.999	14.422	1233	45.654	11.635	6937	372
1909	89.644	47.567	25.030	5.954	1423	32.407	7.204	6200	
1911	92.501	59.530	28.426	10.713	1403	40.542	11.792	6303	97

	ud	sl	nem	soc
1907	73 %	51 %	13 %	8 %
1909	53 %	36 %	8 %	7 %
1911	64 %	44 %	13 %	7 %

kl: klerikalci, lib: liberalci, ss: skupni slovenski kandidati, slov (sl): slovenske buržoazne stranke skupaj, nem: nemški nacionalci, soc: socialisti, nk: nemški klerikalci — odstotki so računani od števila vol. upravičencev.

Številke za leto 1904 so rezultat volitev v celjskem in ptujskem okraju ter v slovenskih sodnih okrajih radgonsko-mariborskega okraja deželnozborske splošne kurije. Povsem isto ozemlje, to je celotno nekdanje mariborsko okrožje, je upoštevano za državnozborske volitve 1907 in 1911: deli volilnih okrajev, ki segajo preko stare okrožne meje, niso upoštevani. Podatki za leto 1909 se nanašajo na isto ozemlje, vendarle pa izvirajo iz trg Gornjo Radgono, kar pa v vrednosti primerjave ne more motiti. Ti podatki so sešteti rezultati deželnozborskih volitev na tem ozemlju v (čisti) splošni, mestni in kmečki kuriji; posamezni sestavni deli so naslednji:

	upr	udel	kl	lib	ss	slov	nem	soc
mest. kur.:	4.464	3.520	229	405	404	1.038	2372	60
spl. kur.	8.113	5.664	—	—	1019	1.019	2371	2165
mesta:	12.577	9.186	229	405	1423	2.057	4743	2225
kmeč. kur.:	29.905	17.828	11.963	3806	—	15.769	1732	—
spl. kur.:	47.162	20.553	12.838	1743	—	14.581	729	3975
podeželje:	77.067	38.381	24.801	5549	—	30.350	2461	3975
			ud	sl	nem	soc		
mest. kur.:			79 %	23 %	53 %	1 %		
spl. kur.:			70 %	13 %	29 %	27 %		

	ud	sl	nem	soc
kmeč. kur.:	60 %	53 %	6 %	—
spl. kur.:	44 %	31 %	2 %	8 %

Ko so se začele volitve s splošno volilno pravico, je nemška stranka v začetku postavljala kandidature po vsem slovenskem ozemlju, povsod pri volitvah v splošni kuriji 1897, skoraj povsod pri državnozborskih volitvah leta 1907, nato pa jih je začela močno krčiti: pri deželnozborskih volitvah 1909 in državnozborskih 1911 se ne pojavljajo nemški kandidati izven mestnih volilnih okrajev ne v kmečki ne v splošni kuriji v sodnih okrajih Gornji grad, Vransko, Celje, Laško, Sevnica, Kozje, Brežice in Šmarje — ves ta južni pas je povsem prepuščen slovenskim kandidaturam.

Področje okrog Maribora ostane glavni center nemških postojank. Od 11.635 glasov, ki jih je dobila nemška stranka leta 1907, jih odpade 4482 na mesta in trge, ki so dotlej volila v državnozborski mestni kuriji, 3580 na sodne okraje Maribor, Slov. Bistrica in Konjice (brez zgoraj štetih mest in trgov Maribor, Slov. Bistrica, Konjice in Vitanje), 3573 pa na vse ostalo ozemlje slovenskega dela dežele (brez mest in trgov). Leta 1911, ko je bilo opuščenih več kandidatur, je ta razdelitev še bolj prišla do izraza. Od 11.792 glasov jih je bilo oddanih v krajih bivše mestne kurije 5615, v okrajih Maribor, Slovenska Bistrica in Konjice 3904, v vseh ostalih predelih pa 2273.

Našteti trije sodni okraji Maribor, Slovenska Bistrica in Konjice so bili glavni center nemške moči na Štajerskem. Primerjajmo rezultate volitev 1907 in 1911 za isto področje, ki je dotlej volilo v kmečki kuriji:

	upr	sl	nem		soc
1907	17.841	6930	3580	20 %	1922
1911	18.368	5488	3904	21 %	1265

Na ozemlju volilnega okraja Konjice—Slov. Bistrica, za katerega smo prej ugotovili, da je v njem glasovalo leta 1909 10 % volilnih upravičencev kmečke kurije za nemško stranko, je ta dobila pri državnozborskih volitvah 1907 21 %, leta 1911 pa ob precej nižji volilni udeležbi (57 %, 1907 70 %) 17 % volilnih upravičencev.

Druga področja večjega števila nemških glasov so bila sodni okraji Marenberg, Ptuj in Gornja Radgona ter Lenart v Slov. Goricah, povsod z 10 % ali nekaj več. Leta 1907 so tak ali skoraj tak delež dosegli še v sodnih okrajih Šmarje, Rogatec in Brežice, vendar tu 1911 niso več kandidirali. V vseh ostalih sodnih okrajih delež nemških glasov ni presegal 5 % od števila volilnih upravičencev. Tak je bil položaj pred prvo svetovno vojno na ozemlju nekdanje kmečke kurije.

V mestni kuriji na Štajerskem Slovenci tudi na svojem narodnostnem ozemlju niso zmagali niti pri enih volitvah; nemška stranka je ostala vseskozi zmagovita; spremembo v posestnem stanju je prinesla šele deželnozborska volilna reforma leta 1909, ki je ustvarila poseben slovenski mestni volilni okraj (glej str. 110).

Rezultate volitev v mestni kuriji na področju Spodnje Štajerske nam kaže naslednja razpredelnica:

	1	2		3		4		5	6	7
	upr	udel	%	NEM	%	SLOV	%	SOC	razc., nv.	
1867	2111	1189	56	1129	54	48	2	—	12	CP
1870	2167	1398	64	1122	52	266	12	—	1	CP
1871	2543	1429	56	1315	52	111	4	—	3	P
Dr. 1873	2049	1351	66	1216	59	129	6	—	6	C
1878	2064	592	29	584	28	—	—	—	8	
Dr. 1879	2042	1187	58	922	45	261	13	—	4	C
1884	2995	1933	65	1370	46	560	19	—	3	CP
Dr. 1885	2859	2208	77	1596	56	606	21	—	6	CM
1890	3377	1966	58	1582	47	382	21	—	2	CP
Dr. 1891	2932	2079	71	1362	46	700	24	—	17	CM
1896	4228	2337	55	1696	40	635	15	—	6	CPS
Dr. 1897	3644	2461	68	1658	46	770	21	—	33	CM
Dr. 1901	4600	3134	68	1912	42	896	19	315	11	CM
1902	5317	2815	53	2161	41	647	12	—	7	CPS
1909	4464	3520	79	2372	53	1038	23	60	46	

6: število razcepljenih in neveljavnih glasov, 7: volilni okraji v katerih so dobili slovenski kandidati po pet ali več glasov. — C: Celje, P: Ptuj, M: Maribor, S: Slovenj Gradec.

Določeno mejo predstavlja konec sedemdesetih let; nemška stranka je izgubila absolutno večino vseh volilnih upravičencev, ki jo je imela pri vseh prvih štirih volitvah in jo je potem dosegla le še leta 1885 in 1909; delež slovenskih volilcev se je na splošno dvignil.

Nasploh je bil boljši pri državnozborskih kot pri deželnozborskih volitvah; višek je dosegel s 24 % vseh volilnih upravičencev leta 1891, najnižji pa je bil z 11 % leta 1890. Toda številke in odstotki naše pregledne tabele za pravo analizo niso najbolj primerne. Slovenci so imeli v posameznih volilnih okrajih različne možnosti za uspešen boj. V deželnozborskem mariborskem okraju, ki je obsegal samo mesto Maribor, se vse do volilne reforme leta 1909 niso spuščali v volilni boj in niso postavljali svojih kandidatur. Močno neugoden je bil zanje tudi slovenjgraški okraj. Tu so nastopili Slovenci v volilnem boju prvič šele leta 1896, ko so podprli kandidaturo nemškega konservativca Güntherja. Več možnosti so imeli v ostalih dveh deželnozborskih okrajih, ptujskem in celjskem, zato so v obeh postavili svoje kandidature že takoj v začetku leta 1867. V ptujskem okraju je bilo mogoče računati na volilce iz Središča, Ormoža in Ljutomera. V ptujskem okraju so zbrali Slovenci največ 34 % glasov vseh volilnih upravičencev (1884); od volilcev, ki so jih tu imeli, jih je večinoma bila polovica ali celo več iz Središča. V celjskem okraju so zbrali Slovenci prav tako največ 34 % vseh volilnih upravičencev (istega leta 1884). Tu so bila glavna slovenska oporišča Gornji grad, Ljubno, Mozirje in Žalec.

Mariborski državnozborski volilni okraj za Slovence tudi ni bil posebno vablljiv; vpliv mariborskih in ptujskih nemških glasov je bil premočen. Tu so se Slovenci prvič udeležili volilnega boja šele na nadomestnih volitvah 1880, s podporo vladnemu kandidatu Bindlechnerju. Dosegli so 20 % vseh volilnih upravičencev, toda med temi volilci gotovo niso bili samo Slovenci. S svojim kandidatom so dobili največ 14 % (1885 in 1891). Povsem drugačne možnosti je dajal Slovincem drugi državnozborski, to je celjski okraj. Ta je bil za Slovence še precej ugodnejši kakor celjski deželnozborski okraj, saj je poleg krajev, ki so volili v tem, vključeval še Vitanje, Konjice, Rogatec, Šoštanj, Vransko, Šmarje in Kozje. Od teh krajev pa so bili le prvi trije nemško orientirani, zadnji trije pa slovensko, in veljava nemškega Celja je bila v širši okolici manjša. Tako je bil ta okraj edini, v katerem so mogli Slovenci doseči večje uspehe. In tu so se tudi potrudili. Zato pa rezultati bojev v tem okraju dajejo precej drugačno sliko kot pa splošni pregled bojev v celotni mestni kuriji na slovenskem Štajerskem. Tole so rezultati v celjskem državnozborskem okraju s podatki o volilni udeležbi

(ud), deležu nemških (nem) in slovenskih (sl) glasov od števila volilnih upravičencev ter deležu slovenskih glasov, računanem še od števila veljavnih glasov (v):

	ud	nem	sl	v
1873	73 %	56 %	17 %	24 %
1879	75 %	40 %	35 %	46 %
1885	84 %	52 %	32 %	38 %
1887	80 %	47 %	32 %	41 %
1891	84 %	46 %	38 %	45 %
1897	86 %	48 %	38 %	44 %
1901	88 %	46 %	41 %	47 %

Volilna udeležba je na splošno v mestni kuriji na Slovenskem Štajerskem od srede osemdesetih let do reforme 1909 stalno padala — pri državnozborskih volitvah od 77 % (1885) preko 71 % (1891) na 68 % (1897 in 1901), pri deželnozborskih pa od 65 % (1884) na 58 % (1890), nato na 55 (1896) in 53 (1902), v celjskem državnozborskem okraju pa naraščala in dosegla nazadnje leta 1901 rekordno višino 88 %. Preko 80 % ni znašala udeležba nikdar v nobenem drugem volilnem okraju razen v enem edinem primeru — na celjskih deželnozborskih volitvah leta 1884, ko so Slovenci dosegli največji uspeh. Kakor nam kažejo vsi ti podatki, slovenska stranka — razen v celjskem državnozborskem okraju — nikjer ni napela v mestni kuriji vseh svojih sil, pa zato tudi v celjskem in ptujskem deželnozborskem okraju pri poznejših volitvah ni dosegla tistega deleža glasov, kot ga je dobila 1884. Le v celjskem državnozborskem okraju je vztrajno in brez izjeme večala število svojih glasov ter tudi procentualno skoraj brez izjeme naraščala. Toda volitve leta 1901 so bile zadnje v tem okraju; z reformami izgine tudi možnost nadaljnje primerjave.

Mesta Maribor, Celje, Ptuj, Slovenska Bistrica in Slovenj Gradec so imela vseskozi močno nemško večino. Nekoliko manjša je bila ta v Brežicah in Ormožu. Povsem nemško so glasovali v mestni kuriji še trgi Vuzenica, Muta in Marenberg, Vitanje in Konjice, Lenart v Slov. Goricah. Laško in Rogatec. Povsem slovensko so glasovali trgi Gornji grad, Ljubno, Mozirje, Vransko in Žalec ter Središče ob Dravi. V teh trgih večinoma nemških glasov sploh ni bilo.

Slovensko večino, vendar ne tako čisto, so imeli tudi Šmarje pri Jelšah, Kozje in Sevnica. V Vojniku, Šoštanju in Ljutomeru je bila razlika med obema taboroma večinoma zelo majhna in večina zdaj nemška, zdaj slovenska. Toda v vseh teh krajih se je položaj po začetku 20. stoletja obrnil v slovensko škodo. Ljutomer je imel slovensko večino 1896 in 1897, Šoštanj 1901 in 1902 — tu in tam je bila večina pri volitvah 1907—1911 trdno v nemških rokah, tako oh splošni volilni pravici kot v kurijah.

Nasploh se položaj slovenske stranke v štajerskih mestih in trgih z razširjenjem omejene volilne pravice v splošno ni popravil, čeprav so bili ljudje, ki so zdaj dobili pravico glasovanja, po svojem materinskem jeziku po ogromni večini Slovenci. Ponovilo se je isto kot pri prejšnjih razširjenjih volilne pravice. Vse namreč kaže, da niti števila volilnih upravičencev v mestni kuriji za Hohenwarta leta 1871, niti znižanje pogojnega cenza na 5 gld. 1884 nista koristila slovenski stranki. Petakarji so v večjem številu polnili vrste nemške kakor pa slovenske stranke. Ob uvedbi splošne volilne pravice je sicer slovenska buržoazija pridobila nove glasove v krajih, ki jih je obvladala že prej in v katerih ni imela nasprotnikov (npr. v Žalcu, Središču in podobno) — tam pa, kjer je gospodovala s svojim denarjem, vplivom in pritiskom nemška buržoazija, so tudi novi volilci večinoma glasovali zanjo, v kolikor se niso, zlasti v večjih centrih, pridružili delavskemu gibanju in glasovali za socialno demokracijo. Na ta način se delež glasov za slovensko nacionalno stranko v mestih ni povečal, v nekaterih urbanskih naseljih pa se je že dosežena slovenska večina spet spremenila v manjšino. Naj nam to ilustrirajo trije primeri iz Maribora, iz Celja in iz Šoštanja.

	upr	nem	sl	soc	nem	sl	soc		
Maribor	4643	1805	54	2075	39 %	1 %	45 %	1907	spl. v. pr.
	1589	979	80	60	62 %	5 %	4 %	1909	mest. kur.
	?	815	83	1516				1909	čista spl. k.
	5396	2584	340	1811	48 %	6 %	34 %	1911	spl. v. pr.

	upr	nem	sl	soc	nem	sl		
Celje	569	381	115		67 %	20 %	1901	mest. kur.
	982	699	144	30	71 %	15 %	1907	spl. v. pr.
	?	364	48	35			1909	čista spl. k.
	1052	787	150	37	75 %	14 %	1911	spl. v. pr.

		nem.	slov.	soc.	
Šoštanj	1891	27	25		mest. kur.
	1897	28	28		mest. kur.
	1901	28	53		mest. kur.
	1902	37	46		mest. kur.
	1907	130	76	7	spl. pr.
	1909	89	25	5	čista spl. k.
	1911	134	33	18	spl. pr.

V Celju in Šoštanju je bila slovenska stranka ob omejeni volilni pravici v mestni kuriji relativno mnogo močnejša kot pa v čisti splošni kuriji ali ob državnozborskih volitvah s splošno volilno pravico, pač pa se je okrepil položaj nemške stranke z novimi volilci. V Mariboru je večina novih volilcev glasovala socialistično (leta 1907 je tudi večina slovenskih narodnjakov glasovala za socialiste), zelo malo za slovenske narodnjake, v precejšnji meri za nemške nacionalce. Kakor nam kažejo volitve leta 1911, so mogli nemški nacionalci število svojih volilcev s propagando in pritiskom še močno povečati. Seveda imamo tudi izjeme, tako npr. izredno močno slovensko večino v prej vedno nemški Vuzenici na volitvah leta 1907, toda to so bili le redki pojavi. Delavstvo je bilo pod velikim pritiskom svojih delodajalcev. Naše časopise, zlasti socialistično, je polno poročil o tem, kako so morali delavci pod nadzorstvom na volišče, kako so kontrolirali njihove glasovnice itd. (glej str. 171). Ti delodajalci, tovarnarji in manjši kapitalisti, so v mnogo večji meri pripadali nemški kot pa slovenski politični smeri. Če bi imelo delavstvo, in podobno mali odvisni obrtniki, skratka mali ljudje izbirati samo med dvema buržoaznima strankama, nemško in slovensko, bi v področjih nemškega vpliva na Štajerskem v glavnem glasovali za nemško stranko ali pa se abstinirali, le v majhni meri pa bi se pridružili slovenski stranki. Ko je torej nastopila socialna demokracija, je v tistih predelih Štajerske, kjer je bila moč nemške stranke največja (in isto velja za Koroško) pobrala volilce predvsem nemški stranki, v mnogo manjši meri pa slovenski. Glasovi, oddani za socialno demokracijo na Koroškem in v delu Štajerske (zlasti v Mariboru in okrog njega), bi, da ni bilo socialne demokracije, ki je delavstvo razredno osvestila, ga aktivirala in mu dala moč za boj, pripadli nemškemu nacionalcem — za slovensko stranko pa so bili v glavnem izgubljeni. Ne slovenska buržoazija in

njene politične stranke, ampak socialna demokracija je bila tista, ki je začela v prvem desetletju našega stoletja resno ogrožati gospodujoči položaj nemške nacionalne stranke v mestih na Spodnjem Štajerskem. Leta 1907 so zmagali socialisti v Mariboru. Leta 1909 je v splošni kuriji vseh spodnještajerskih mest dobil nemški kandidat le 200 glasov več kot socialistični (2371 : 2165 ob 1019 slovenskih glasovih) in je bil v ožjih volitvah s pomočjo slovenskih narodnjakov izvoljen socialist.

Kakor vidimo, je bila med položajem in razvojem na Kranjskem in na Štajerskem velika razlika. V mestni kuriji na Kranjskem je bila slovenska stranka močna že takoj v začetku, leta 1867, na Štajerskem še brez moči. Na Kranjskem so Slovenci obvladali ali pa se vsaj bojevali za zmago tudi v večjih centrih, na Štajerskem so bili prav v teh zelo šibki. Obvladali so le del podeželskih trgov, med tem ko se je drugi del malih trških naselij (Vitanje, Vuzenica) orientiral na nemško stran, podobno kakor Višnja gora na Kranjskem. Medtem ko se je staro, narodno še ne opredeljeno meščanstvo, po jeziku pol nemško pol slovensko, na Kranjskem v veliki meri že v šestdesetih letih, skoraj v celoti pa v osemdesetih letih nacionalno opredelilo slovensko, je na Spodnjem Štajerskem prešlo večinoma iz pokrajinske v nemško nacionalno zavest. Z nastopom Taaffejeve vlade se je na Kranjskem nemška volilna moč sesula. Na Štajerskem je bila sprememba režima sicer tudi mejnik, vendar nikakor ne na tak način. Ne glede na to, kdo je bil na vladi, je ostalo uradništvo na Štajerskem v protislovenskem taboru, zlasti v mestni kuriji. Ne v mestni ne v kmečki kuriji boj ni ponehal. Plast nemško orientiranih veljakov je ostala. Nemški kapital je bil sicer močan tudi na Kranjskem, ni pa imel ali ustvaril mreže svojih lokalnih postojank, hranilnic in posojilnic na podeželju, ki so jih potrebovali gospodarsko rastoči veljaki. Take je ustvarjala slovenska stranka, nemška pa ne. Na Štajerskem je bilo drugače: tu so nastajale obojne, nemške in slovenske, pri čemer pa so bili nemški denarni zavodi močnejši. Proti koncu 19. stoletja in v začetku našega je nemški nacionalizem gospodarsko in finančno pomoč svojim postojankam na Slovenskem Štajerskem še okrepil. Razni mali trgi so mogli prav živeti od tega, da so bili »nemški otoki« sredi slovenskega ozemlja. Nemška stranka na Štajerskem je imela torej dovolj moči, da je ohranjala svojo glavno posest in da jo je

ponekod mogla celo razširjati; njena gospodarska moč je bila tolikšna, da je v področjih svoje moči obvladala tudi nove volilce, ki so plačevali malo ali pa nič davka (v kolikor se niso pridružili delavskemu gibanju). Drugače kakor slovenski liberalci in konservativci, ki so z grozo in v glavnem pasivno gledali širjenje volilne pravice, so nemški nacionalisti znali zelo zgodaj z demagoškimi frazami pokazati interes za malega človeka. Kakšen je bil vpliv novega slovenskega klerikalnega (krščansko-socialnega) gospodarskega in kulturnega dela na Štajerskem v začetku tega stoletja na nemško-slovenske volilne odnose, pa po državnozborskih in deželnozborskih volitvah ne moremo ugotoviti.

Na Koroškem je bila slovenska stranka najšibkejša. Mestno kurijo je brez boja prepuščala nemškim kandidatom, celo deželnozborski volilni okraj Velikovec—Pliberk—Železna Kapla, kjer so vsi trije kraji ležali sredi povsem slovenske okolice. Samo enkrat (1884) se je tu spustila v volitve, s kandidatom dr. Francem Adamičem in dosegla sorazmerno kar dober uspeh: 30 % oddanih glasov (števila volilnih upravičencev ne vemo). V Velikovcu je zmagal nemški kandidat s 55 : 10, v Pliberku s 34 : 20, v Železni Kapli pa celo z minimalno razliko 15 : 14. Celotni rezultat je bil 104 : 44 od 148 udeležencev. Toda poskus ni bil nikdar več ponovljen. Šele v zadnjem obdobju, za državnozborske volitve 1907 in 1911 so postavili Slovenci šteвне kandidate v Celovcu; doseženi 104 glasovi (1911) so pomenili 2 % volilnih upravičencev. Toda v splošni kuriji 1909 so dosegli v celovškem mestu mnogo boljši rezultat: 275 glasov.

Polne bojeve so bile volitve v kmečki kuriji in pozneje tudi volitve s splošno volilno pravico. Bralec bo našel zelo obsežno sliko in analizo teh bojev ter idej in metod obeh taborov, slovenskega in nemškega, v knjigi Janka Pleterskega »Narodna in politična zaveza na Koroškem« (Ljubljana 1965).

Prvi in glavni vzrok slabih uspehov koroških Slovencev pri volitvah je bil prav gotovo volilni sistem. Že upravna razdelitev iz leta 1849, ki je dala obliko volilnim okrajem leta 1861, je bila, kakor smo videli na str. 92, za Slovence katastrofalna, saj je imel en sam okraj slovensko večino in s tem možnost slovenske zmage. Že od vsega začetka so bili torej Slovenci obsojeni na dva zastopnika

v deželnem zboru. Pri oblikovanju državnozborskih okrajev je volilna geometrija skrbela za to, da bi Slovenci niti v enem od štirih okrajev ne imeli večjih izgledov za zmago (glej str. 97). Tudi deželnozborska reforma leta 1902 ni bila v slovensko korist.

Tako so torej koroški Slovenci sami s svojimi silami mogli doseči le dva deželnozborska mandata, za vse drugo, za kak večji uspeh v deželnem zboru ali za kak uspeh v državnem zboru (do leta 1907) pa so bili navezani na pomoč od drugod. V nobeni drugi deželi niso bili Slovenci v takem položaju. Kako si pomagati. Prva pot je bil poskus sporazuma »enega poslanca nam, Slovencem, drugega vam, Nemcem«. Taka metoda je bila v šestdesetih letih še dokaj popularna med volilci; ni izključeno (poročil o tem pa nimamo), da sta bila na podlagi takega kompromisa izvoljena 1861 v šmohorskem okraju Nemec Nischelwitzer in Slovenec Isep, 1862 v velikovškem okraju Nemec Schwab in Slovenec Einspieler, morebiti celo še 1871 spet tam Ullmann in Einspieler. Gotovo je, da so prav iz tega vzroka Slovenci v kmečkih okrajih v začetku večkrat postavljali le po enega kandidata, kjer sta bila pa dva, je prvi dobil od kompromisno usmerjenih volilcev znatno več glasov kot drugi. Toda nemški liberalci niso bili preveč navdušeni za tako metodo, kmalu pa se je sploh preživela. Druga pot, ki jo je poskusil že Einspieler, je bila volilna koalicija z nemškimi koroškimi konservativci in klerikalci. V slovenskih okrajih naj bi nemški konservativci glasovali za Slovence, v nemških pa narobe. V mešanih deželnozborskih volilnih okrajih so postavili navadno skupna kandidata, enega Slovenca, enega Nemca, pri državnozborskih volitvah pa navadno v dveh okrajih (celovškem in beljaškem) slovenske, v dveh pa nemške kandidate. Ta povezava je bila v duhu konservativnega slovenskega vodstva na Koroškem, pa tudi v smislu celotnega dolgotrajnega slovenskega zavezništva z nemškim konservativnim in klerikalnim taborom v Avstriji — vendar pa ni bila nikdar posebno prisrčna. Katoliški nemški krogi na Koroškem niso imeli kakega posebnega razumevanja za slovenske narodnostne težnje, zlasti pa so bili izpostavljeni neprestanim in propagandno zelo izrabljanim očitanjem z nemške liberalne in nacionalne strani, da izdajajo narodnost. Marsikateri nemški klerikalni volilni mož ali tudi duhovnik si zato na volišču ni upal glasovati s Slovenci in je volil z nemškimi liberalci.

Velika večina glasov za konservativne kandidate v mešanih deželnozborskih volilnih okrajih (celovškem, beljaškem) je bila navadno slovenska, neredko tudi vsi. Izjema je bil v letih 1894 in 1896 šmohorski okraj, kjer so Slovenci in konservativni Nemci zmagali ob približno enakem številu glasov slovenskih volilnih mož iz trbiškega, šmohorskega in podkloštrskega sodnega okraja ter nemških konservativcev iz šmohorskega in kočanskega sodnega okraja. Od leta 1896 do 1902 so imeli Slovenci na ta način tretjega poslanca v deželnem zboru.

Kar se tiče državnoborskih volitev, so Slovenci s svojimi 13 glasovi iz šmohorskih slovenskih občin pripomogli k izvolitvi nemškega konservativnega kandidata Peitlerja v špitalskem volilnem okraju 1894,²⁰ nemški konservativci pa so v celovškem okraju omogočili izvolitev L. Einspielerja za prvega slovenskega državnoborskega koroškega poslanca (1897). Slovenci so bili zmagali v celovškem državnoborskem okraju že enkrat prej (1885), in to celo z veliko večino 125 : 104. Toda to so bile povsem izjemne volitve. Kandidiral je namreč trgovski minister v Taaffejevi vladi, baron Pino von Friedenthal, ki je imel blizu Velikovca tudi svojo graščino. To torej ni bila samo kandidatura slovenske in konservativne nemške stranke, ampak predvsem vladna kandidatura; zato so bile to tudi edine volitve v vsej zgodovini na Koroškem, pri katerih so politične oblasti stale na slovenski strani.²¹ Zato je od 112 volilnih mož velikovškega političnega okraja 110 glasovalo za Pina, en sam za nemškega liberalnega kandidata, 1 pa se je abstiniral; od 77 volilnih mož celovškega sodnega okraja jih je 13 glasovalo za Pina, 64 proti; od 41 volilnih mož iz trškega okraja jih je 39 glasovalo za nemškega liberalnega kandidata, 2 konservativna Nemca pa za Pina. Ta zmaga torej ni bila dosežena s pomočjo nemških klerikalcev, kakor se dostikrat bere, ampak že samo s slovenskimi glasovi. Drugače pa je bilo leta 1897. Tedaj je bilo od 114 volilnih mož iz velikovškega političnega okraja 83 za slovensko stran, 29 za nemško, 2 sta abstinirala; v celovškem sodnem okraju so imeli Slovenci 26 glasov, Nemci 51, v trškem sodnem okraju pa je bilo 8 konservativcev, ki so glasovali za Einspielerja, 34 volilcev je glasovalo za nemškega liberalnega kandidata. Tako je zmagal Einspieler s tremi glasovi razlike (117 : 114).

Kakor nam kažeta ti dve edini slovenski zmagi v celovškem okraju, bi mogli tu Slovenci sami zase zmagati le ob zelo dobrih izidih volitev volilnih mož v slovenskih občinah; to pa je bilo ob nemškem gospodarskem in političnem pritisku skoraj nemogoče. Podobno je bilo v beljaškem okraju. Tu so Slovenci dosegli leta 1885 najvišje število glasov: Einspieler je dobil 63, nemški liberalni kandidat 70 glasov. Noben nemški volilni mož ni glasoval za Einspielerja, od vseh slovenskih občin pa so mu manjkali samo glasovi iz štirih.

Izidi volitev v obeh državnozborskih kmečkih volilnih okrajih nam torej ne govorijo o tem, kako je večina slovenskih volilcev glasovala »Nemcem prijazno«, kakor so pogosto trdili nemški nacionalni krogi, ampak o tem, da je bila Slovencem volilna zmaga onemogočena zaradi nemškega narodnostnega ozemlja, ki je bilo v teh dveh okrajih. Če pa odvzamemo celovškemu okraju trški sodni okraj in beljaškemu vse nemške občine, se nam pokaže, da bi slovenski kandidati zmagali na veliki večini vseh volitev (razen v Celovcu 1873, v Beljaku 1897 in v obeh okrajih 1901). Pri primerjavah volilnih rezultatov določene stranke se moramo zavedati, da imajo polno primerjalno vrednost samo tisti volilni okraji, kjer je imel volilni boj izglede na zmago. Tam, kjer je bil boj že vnaprej obsojen na neuspeh, je bil tudi večinoma medlejši in šibkejši. Pri presojanju volilnih rezultatov na Koroškem moramo imeti to stalno pred očmi; volilni boj koroških Slovencev je bil — razen redkih volilnih okrajev — brez realnih izgledov; verjetno tudi zato zelo izpremenljivi uspehi po posameznih področjih neugodnih okrajev, pogosto opuščanje kandidatur, proglašanje abstinence pri volitvah poslancev itd.

Za ocenjevanje uspehov koroških Slovencev se moramo torej v prvi vrsti opreti na področje velikovškega deželnozborskega kmečkega okraja. Rezultate deželnozborskih in državnozborskih volitev na tem področju nam kaže naslednja preglednica:

	slov	nem	upr	ud
kmečka kurija				
1867	48—33	58—55		
1870	30—29	63—60		
1871	48—?	51—?		
1873	66	40		

	slov	nem	upr	ud
1878	39—34	44—42		
1879	78	28		
1880	69	21		
1884	80—77	33—24		
1885	110	1		
1888	78	33		
1890	88—84	24—22		
1891	86	26		
1896	100	7—5		
1897	83	29		
1901	68	39		
1902	1284	735	3224	63 %
1905	1514	767		
1909	1620	800	3362	72 %

spl. vol. pravica	slov	nem	soc	ud	upr
1897	40	50	10		
1901	40	56	12		
1907	4943	2244	1235	80 %	10.533
1909	3671	1532	955	58 %	
1911	3930	2503	1449	73 %	10.929

Po delnih uspehih in še večjih neuspehih v začetku so Slovenci konec sedemdesetih let (1879) dokončno dosegli večino v velikovškem okraju in je niso odtlej nič več izgubili. Potem ko je bil prej v tem deželnozborskem volilnem okraju že dvakrat izvoljen za poslanca (1862 in 1871), obakrat kakor kaže, kompromisno, je prodrli Einspieler pri nadomestnih volitvah 1880, nato pa sta bila od 1884 do deželnozborske reforme 1902 in razbitja velikovškega okraja stalno voljena po dva slovenska poslanca. Razdelitev v dva samostojna volilna okraja je bila v škodo slovenski stranki. Leta 1902 je ohranila le novi pliberški mandat, velikovškega pa je izgubila, a ga na zadnjih predvojnih volitvah (1909) znova osvojila. Ali nas po volilnih rezultatih velikovski okraj ne spominja v marsičem močno na mariborski kmečki okraj? Najvišji delež volilnih mož so dosegli Slovenci v velikovškem okraju leta 1885 v izjemno ugodnih okoliščinah ter leta 1896, odtlej pa delež slovenskih volilcev upada, nemški položaji se znova krepe. Slovenska stranka je v najhujši krizi. Po prehodu na direktno glasovanje se v prvem desetletju tega stoletja število glasov za nemško stranko drži na 23—24 % volilnih

upravičencev kmečke kurije, glasovi za slovensko stranko pa dosežejo 1909, ko je zanjo dobro leto, 48 % — torej skoraj polovico vseh volilnih upravičencev, dve tretjini glasujočih.

Splošna volilna pravica je imela za koroško slovensko stranko v začetku prav strahotne posledice. Tako leta 1897 kot 1901 so bili v splošni kuriji na ozemlju velikovškega političnega okraja (tu so šteti tudi Velikovec, Pliberk in Železna Kapla) njeni volilni možje v manjšini, oni nemške stranke pa v večini, prav v nasprotju z istočasnim položajem v kmečki kuriji.

To pa ni bila samo posledica gospodarske odvisnosti novih volilcev od nemških kapitalistov in veljakov, ampak predvsem posledica popolne nepripravljenosti slovenske stranke na Koroškem na razširjenje volilne pravice. Miselnost vodstva koroških Slovencev je bila povsem zasidrana v kmečki kuriji, zavzeta za interese konservativnega, bolj ali manj dobro situiranega kmeta. Na nove volilce gleda z nerazumevanjem, če ne s prezirom in zaničevanjem. Ob porazu v peti kuriji v grebinjski občini ogorčeno vzklika dopisnik Mira: »Kmetje, ki imate tri, štiri, pet posestev eden, ste podlegli ljudem, ki še hlač nimajo svojih«. ²² Volilna udeležba pristašev slovenske stranke v peti kuriji je neznatna, medtem ko so se nemški nacionalci na volitve temeljito pripravili in uporabili vso propagando, vpliv in pritisk. Šele po letu 1902 se slovenska stranka preusmeri in začne z drugačno politiko. Državnozborske volitve leta 1907 že pokažejo rezultate: na področju velikovškega političnega okraja je dobila slovenska stranka 47 % glasov, nemška 21 %, socialisti pa 12 %.

Poglejmo si podrobnejše rezultate za vse tiste sodne okraje, ki so bili v celoti na slovenskem narodnostnem ozemlju, torej poleg onih v velikovškem glavarstvu še za Borovlje, Rožek in Podklošter. Pravo primerjalno vrednost imajo za državne volitve le za slovenski okraj, ki so ga Slovenci leta 1907 dobili in v njem tudi obkkrat (1907 in 1911) zmagali; to nam kaže tudi to, da je bila volilna udeležba tako leta 1907 kot 1911 v vseh drugih sodnih okrajih (Velikovec, Rožek, Podklošter) precej manjša; volitve leta 1907 in 1909 predstavljajo glavne uspehe slovenske meščanske stranke na Koroškem in v glavnem tudi najbolj svobodno izraženo voljo volilcev; kakor navadno pri deželnozborskih volitvah, pa je bila udeležba leta 1909 že nižja, in to v veliki meri največ s strani volilcev

slovenske stranke (tudi na zmago v kakem okraju deželnozborske splošne kurije ni bilo posebej upati): leta 1902 in 1911 je bila slovenska koroška stranka v depresiji. Leta 1911 jo je, kakor nemške klerikalce, močno prizadel polom centralne združne blagajne v Celovcu.

		slov	nem	soc	ud	upr
Pliberk	1907	2228	604	797	85 %	4332
	1909	1774	583	681		
	1911	2122	950	780	82 %	4718
Železna Kapla	1907	705	204	11	85 %	1088
	1909	487	174	25		
	1911	582	157	62	78 %	1042
Dobrla ves	1907	813	660	46	78 %	1954
	1909	673	330	78		
	1911	721	495	163	70 %	1998
Velikovec	1907	1197	776	381	75 %	3159
	1909	737	445	171		
	1911	505	901	444	60 %	3171
Rožek	1902	125	250	34		
	1907	720	431	82	74 %	1235
	1911	—	348	514	51 %	1738
Podklošter	1902	45	30	260		
	1907	244	349	333	69 %	1350
	1911	—	355	496	60 %	1457
Borovlje	1902	64	384	513		
	1907	922	609	582	84 %	2516
	1911	692	828	541	78 %	2657

Najmočnejša je bila slovenska stranka v sodnih okrajih Pliberk in Železna Kapla; tu je imela za seboj tako leta 1907 kot 1909 in 1911 absolutno večino vseh volilnih upravičencev, nemška stranka pa jih je dosegla največ 20 %. Absolutno večino vseh volilnih upravičencev je imela slovenska stranka tudi v sodnem okraju Rožek (1907); delež nemških glasov je bil tu 35 %. Malo manjšo slovensko večino je imel sodni okraj Dobrla ves, vendar je pri vseh volitvah glasovala nadpolovična večina vseh udeležencev za slovensko

stranko; nemški najvišji delež (1907) je bil nekaj manjši kot v Rožku. Vsi ti okraji so imeli tudi prej, v kmečki kuriji v osemdesetih in devetdesetih letih večino slovenskih volilnih mož (1896: 90 : 9), ki pa je začela 1897 zelo naglo padati (1901: 76 : 22). Velikovški okraj je imel 1907 in 1909 tudi še nadpolovično večino vseh volilnih udeležencev za slovensko stranko, za nemško je glasovalo največ 28 % (1911); vendar je bil nemški pritisk zelo močan; pri zadnjih volitvah v kmečki kuriji je bila nemška stranka že dosegla večino volilnih mož (1896 še 30 : 6 za slovensko, 1901 že 26 : 10 za nemško stran). V Borovljah je bila v kmečki kuriji konec sedemdesetih let in v sredi osemdesetih še močna slovenska večina (1885: 19 : 5), ki pa se je že v devetdesetih spremenila v nemško (1896: 17 : 8). Vendar je imela v okraju 1907 slovenska stranka še relativno večino (37 %), medtem ko je nemška stranka dobila največji delež (31 %) leta 1911, ko je ob precejšnji abstinenci slovenskih volilcev postala najmočnejša stranka. Najslabši je bil položaj v sodnem okraju Podkloster: tu so Slovenci že v osemdesetih letih imeli le polovico volilnih mož, proti koncu stoletja pa sploh nobenega (1897). Nemška stranka je bila leta 1907 močnejša od slovenske, čeprav je štela le 26 % volilnih upravičencev. Če pa upravičeno računamo, da precej volilcev slovenske stranke ni glasovalo, bi lahko rekli, da so si bile približno enako močne vse tri stranke, slovenska, nemška in socialistična. Zakaj podkloštrski sodni okraj je bil po deležu socialističnih glasov najmočnejši od vseh na slovenskem koroškem narodnostnem ozemlju.

Če seštejemo volilne rezultate vseh teh sedmih docela slovenskih sodnih okrajev v državnozborskih volitvah 1907, lahko ugotovimo, da so ob 15.634 vol. upravičencih dobili kandidati slovenske meščanske stranke (in v nekaterih okrajih z njo po volilnem sporazumu povezane nemške krščansko-socialne stranke) 6829 glasov ali 44 % upravičencev ter absolutno večino vseh glasovalcev, nemška stranka 3633 glasov ali 23 %, socialna demokracija pa 2232 glasov ali 14 %. To so, kakor se zdi, za razmerje pred prvo svetovno vojno še najbolj realne številke; preračunavanja na druga, širša področja (z vključitvijo mešanih sodnih okrajev kot Celovca, Trbiža, Šmohorja, Beljaka) ali njihovih delov bi nam ne dala upoštevanja vrednih številk prav zato, ker so meje volilnih okrajev

z različnimi možnostmi zmage vplivale na intenzivnost volilne udeležbe.

Vendarle naj posebej omenimo še celovski sodni okraj (brez mesta). Tu je slovenska stranka pri volitvah v kmečki kuriji dosegla v osemdesetih letih največ 17 (1884), v devetdesetih letih največ 26 volilnih mož (1897) od skupnih 70—80 za ves okraj. Pri volitvah s splošno volilno pravico pa so bili rezultati naslednji:

	slov	nem	soc	ud	upr
1907	1297	1899	1506	71 %	6702
1909	1150	1732	1131		
1911	653	2170	1696	63 %	7406

Leta 1907 je imela slovenska stranka 19 % volilnih upravičencev; bila je v okraju že najšibkejša za socialisti in nemškimi nacionalci, ki so bili najmočnejši.

Slovenska stranka na Koroškem je dosegla svoje največje volilne uspehe ponekod v osemdesetih, ponekod v devetdesetih letih. Po svoji politični usmerjenosti ni bila samo klerikalna ampak izrazito konservativna, ker se ji je ob povečanem nemškem pritisku izredno maščevalo ob uvedbi splošne volilne pravice. V začetku našega stoletja se je precej reorganizirala in začela sprejemati krščansko-socialne metode, kar ji je nedvomno pomagalo k večjemu vplivu na nove volilce. Njenih skromnih volilnih zmag je predvsem kriv volilni sistem na Koroškem. Res pa je seveda, da bi tudi ob drugačni razmejitvi volilnih okrajev in ob nekaj večjem številu njenih glasov in poslancev razvoj nacionalnega boja ostal isti. Nemci so imeli na Koroškem ogromno gospodarsko premoč in s tem velikansko privlačno silo za vse lokalne veljake, kapitalistične elemente na vasi in v manjših središčih. Slovenske hranilnice in posojilnice, zadruge sicer niso bile tako zelo maloštevilne, toda po svoji gospodarski moči zelo neznatne in niso mogle igrati konkurenčne vloge. Nemški nacionalni tabor na Koroškem je zelo zgodaj spoznal pomen posebnih, gospodarsko podprtih kmečkih organizacij, zelo zgodaj uporabljal sicer demagoško mišljeno a zelo učinkovito volilno geslo »kmet voli kmeta« in pritegoval po gospodarski rasti stremeče in k liberalizmu nagnjene kmečke veljake. Na Koroškem je bila — v razliko od vseh ostalih slovenskih dežel — velika kmečka

posest izredno močno razvita; zato je bila tudi vloga teh velikih posestnikov mnogo večja kot kje drugje. Liberalna stranka bi nedvomno imela na Koroškem izredno močne pogoje za prevlado na kmetih — slovenska stranka na Koroškem pa je bila od vseh slogaških slovenskih strank najbolj klerikalna in najmanj liberalna. Enega močnih razlogov za to je nedvomno iskati v izredno nizkem številu posvetne slovenske inteligence na Koroškem. Bolj kot kje drugje je bilo tu vodstvo političnega dela v rokah duhovščine. Vendar se nam zdi, da ideološkega momenta ne gre precenjevati. Slovenskih kmečkih veljakov ni gnal v nemški liberalni in nacionalni tabor toliko klerikalizem slovenske stranke kot možnost gospodarske rasti na nemški strani. Saj je bilo podobno tudi na Kranjskem v dobi nemške liberalne vlade — čim pa je tej vladi odzvonilo, so se nemčurski veljaki poslovenili, ne glede na to, da je v slogaški slovenski stranki vsaj na zunaj veljala katoliška etiketa. In ko je konec 19. stoletja na Kranjskem zmagoval klerikalizem in pretil liberalnim veljakom tudi gospodarsko, so se mnogi med njimi zelo naglo prelevili v klerikalce (glej str. 269).

S splošno volilno pravico se je na Koroškem poleg obeh meščanskih strank pojavila še stranka delavskega razreda, socialna demokracija. Kakor smo rekli že za Štajersko, smo prepričani tudi za Koroško, da je socialna demokracija predvsem zaježila napredovanje nemške stranke na slovenskih tleh, v mnogo manjši meri in le na omejenih področjih pa slovenske. Če pomislimo, da je nemška nacionalna stranka imela ob indirektnih državnih volitvah v splošni kuriji v letih 1897 in 1901 že večino volilnih mož na Slovenskem Koroškem, lahko res rečemo, da je socialna demokracija spremenila nemško večino v manjšino. Na volitvah v prvem desetletju našega stoletja ni bila nemška stranka nikjer na slovenskem ozemlju v večini; povsod je bil delež slovenskih meščanskih in socialističnih volilcev večji od nemških, to se pravi, da je večina odklanjala nemški nacionalni koncept in njegove metode nacionalnega zatiranja. Ob takem razmerju sil je slovenska stranka v mešanih volilnih okrajih, kjer ni imela možnosti za zmago, uporabila v boju proti nemškemu nacionalizmu tretjo pot: glasovanje za kandidate socialne demokracije (tako leta 1909 v beljaškem okraju). V velikem številu volilnih okrajev je prišlo do ožjih volitev. Slovenska stranka je v izbiri med socialnimi demokrati in nemškimi nacionalci večinoma glasovala

za socialne demokrate. Vodstvo socialne demokracije je stalo splošno na stališču, da je v ožjih volitvah podpirati svobodomiselne stranke proti klerikalnim. V skladu s tem je npr. leta 1907, ko je prišel v velikovškem okraju kandidat slovenske stranke Ellersdorfer v ožjo volitev, ali leta 1909, ko je v celovškem okraju splošne kurije dosegel Grafenauer nepričakovano relativno večino, izdalo navodilo glasovati za nemške nacionalce (tega navodila se sicer vsi slovenski socialistični volilci niso držali) ter jim tako pripomoglo do zmage. Nedvomno je pri tem socialno demokratska stranka popolnoma pozabljala na dejstvo, da je šlo vendarle v prvi vrsti za nacionalne boje in ne za svobodomiselno ampak predvsem nemško, zelo šovinistično nemško stranko, ne za klerikalno, ampak predvsem slovensko, ne napadalno, ampak defenzivno slovensko stranko, in da bi morala biti v tem nacionalnem boju vsaj nevtralna.

NACIONALNO-POLITIČNI BOJI NA GORIŠKEM, V TRSTU IN ISTRI

Na Goriškem direktnih volilnih spopadov med italijansko in slovensko stranko večinoma sploh ni bilo; Italijani so imeli svoje volilne okraje, Slovenci svoje. Šele v začetku našega stoletja se je začel boj za Gorico. Okoliški Slovenci so se s svojimi gospodarskimi organizacijami in političnimi akcijami osvobodili italijanskih podjetnikov, trgovcev in oderuhov iz Gorice, ki so živeli predvsem od prometa z njimi. S tem se je manjšala gospodarska moč goriških Italijanov, večala pa ona Slovencev, ki so prehajali v izrazito ofenzivo. Kar se tiče volitev, so začeli nastopati v mestu Gorici leta 1907 v državnozborskih volitvah, nato v deželnozborski splošni kuriji (1909) in nazadnje še v mestni (1913). Leta 1911 so dosegli že 22 % glasov vseh volilnih upravičencev in italijanski liberalci niso imeli več večine vseh volilnih udeležencev.

Drugačen je bil položaj v Trstu. Tu so si stali nasproti Slovenci in Italijani tako pri občinskih volitvah, ki so bile obenem deželnozborske, kot pri državnozborskih. V občinskem svetu so imeli Slovenci navadno šest članov, izvoljenih v okoliških volilnih okrajih.

Vendar ne vedno; včasih je v kakem od teh okrajev zmagal tudi italijanski oziroma italijanaški kandidat. Leta 1897 so Slovenci po več letih znova osvojili vseh šest okoliških mandatov. Na italijanski strani sta obstajali dve stranki, navadno imenovani liberalna in konservativna. Konservativna je bila po nazorih tudi liberalna; razlika med njima je v tem, da je konservativna stranka za Avstrijo in proti iredentizmu. Obe se bijeta med seboj pri občinskih volitvah, medtem ko prepušča liberalna stranka državnozborske volitve nasprotnici in se jih, vsaj uradno, ne udeležuje vse do leta 1897. To leto pomeni popolno uničenje konservativne stranke na občinskih in državnozborskih volitvah.

Kakor se udeležujejo Slovenci občinskih volitev v okolici, tako se udeležujejo tudi državnih volitev v III. kolegiju, ki druží okoliške volilce z najnižjim in najštevilnejšim mestnim volilnim razredom. Od začetka direktnih volitev naprej je tu voljen slovenski kandidat Nabergoj. 1897 pa podleže italijanskemu liberalnemu nasprotniku. Kakšni so bili vzroki te izgube poslanskega mesta? Predvsem dvojni: dotedanja italijanska abstenenca in spremembe v številu volilnih upravičencev. Vse do leta 1897 Nabergoj zaradi abstinence italijanske liberalne stranke ni imel resnega nasprotnika; kandidature so sicer bile, a ne prave, močne agitacije zanje. Za leto 1873 pravijo poročila, da so se volitev udeležili skoraj samo okoličani, udeležba je znašala 42 %, leta 1870 44 %, 1885 je bila višja (68 %), nato znova 53 % (1891), 1897 pa je poskočila na 81 %.

Morebiti še pomembnejši vzrok je bil v neprestanem naraščanju deleža mestnih volilnih upravičencev, medtem ko je število okoliških ostajalo skoraj isto. Nekaj števil (nekateri so samo približni):

	mesto	okolica
1873	1400	2338
1891	1800	2400
1901	2829	2694

Število mestnih volilcev se je v času 1873—1901 prav dvojilo. Slovenska stranka, ki je dobila v mestu le malo glasov (1897 171, 1901 223), je torej razpolagala z vedno manjšim deležem volilcev in okolica ni nič več dominirala nad mestom kakor v se-

demdesetih letih. Nazadnje moramo reči še, da je italijanski element v predmestjih in okolici naraščal: slovenski kandidat namreč v ostrem boju 1897 in 1901 ni mogel doseči onega števila glasov, ki ga je dobil leta 1885 skoraj brez boja in ko je glasovala zanj večina vseh volilnih upravičencev. Položaj Slovencev v Trstu je bil, kakor kaže, najbolj kritičen v začetku devetdesetih let, ko so bili tudi na občinskih volitvah slabši, proti koncu stoletja pa se je že začel popravljati.

Razvoj strank v Trstu po letu 1897 najbolje prikazuje naslednja tabela. Upoštevali smo tudi občinske volitve leta 1909 in 1913, o katerih sicer ne govorimo: tu navedene številke so vsota čistega splošnega in vseh drugih volilnih razredov v mestu in okolici.

	upr	udel	%	slov	%	it. lib.	%	soc	%	drugi nv.
1897	36.318	25.319	70	6.462	18	14.109	39	4.464	12	284
1901	36.072	22.288	62	6.438	18	8.059	22	4.901	14	2890
1907	39.821	28.440	71	8.166	21	8.425	21	9.448	24	2396
1909	41.035	33.894	83	9.030	22	11.522	28	7.144	17	6198
1911	45.246	37.614	83	10.653	24	14.337	32	10.236	23	2408
1913	42.906	35.440	83	8.929	21	15.689	37	7.618	18	3204

V zadnji koloni so poleg praznih in neveljavnih glasov, katerih število se je zelo povečalo, ko so za občinske volitve uvedli volilno dolžnost, upoštevani še glasovi za razne stranke in skupine: protikandidaturo bivšega župana Dompierija (1901, 2410 glasov), krščanske socialce (1907, 1953 glasov), mazziniance, Depangherjevo skupino, uradniške in nemške nacionalne kandidate (1909, 1947 glasov), nemške nacionalce (1911, 897 glasov).

Leto 1897 je pomenilo triumf italijanske liberalne stranke. Osvojila je vsa štiri tržaška državnozborska poslanska mesta, dobila v splošni kuriji 39 % glasov vseh volilnih upravičencev in dosegla absolutno večino vseh udeležencev, do konca potokla konservativno stranko ter jo za naprej izločila iz volilnega boja. Postala je tako (izven socialne demokracije) edina pomembna predstavница italijanskega prebivalstva Trsta. Uspeli niso namreč v začetku 20. stoletja niti poskusi krščanskih socialcev, da bi se samostojno uveljavili, niti težnje demokratičnejših italijanskih krogov, nezadovoljnih z liberalno politiko.

Uspeh iz leta 1897 je bil višek moči italijanske liberalne stranke v Trstu. Leta 1907 so doživeli liberalci silen polom: ne le, da so na teh volitvah, ko so se mali ljudje najbolj upali glasovati po svoji volji in ko so bile zlasti buržoazne liberalne stranke zelo deprimirane, dobili zelo nizko število glasov, ampak so izgubili tudi vsa poslanska mesta: Trst je poslal po ožjih volitvah na Dunaj 4 socialiste in 1 slovenskega narodnjaka. Na poznejših volitvah so liberalci svoj položaj sicer popravili; leta 1911 sta bila izvoljena v parlament 2 italijanska liberalca, 2 socialista in 1 slovenski narodnjak; vendar so tudi pri občinskih volitvah leta 1913 ob volilni dolžnosti, ki je leta 1897 ni bilo, dosegli le 37 % glasov volilnih upravičencev, torej manj kot petnajst let prej. Občinski volilni sistem s svojo hierarhijo razredov je sicer omogočal italijanskim liberalcem absolutno večino. 80-članski mestni svet je imel po teh zadnjih volitvah 60 italijanskih liberalcev, 12 slovenskih narodnjakov, 7 socialistov in 1 italijanskega konservativca — ob proporcionalni razdelitvi mandatov in ob enaki volilni pravici bi nobena stranka ne imela večine. V višjih razredih so imeli italijanski liberalci (če štejemo okolico in mesto skupaj) absolutno večino glasov vseh volilnih upravičencev; v čisti splošni kuriji (IV. mestnem in II. okoliškem volilnem razredu), ki je štela dve tretjini vseh občinskih volilnih upravičencev, so si bile vse stranke precej enake:

	it. lib.	slov. nar	soc
1909	6193	7154	6818
1913	7775	6687	6075

Medtem ko je italijanska liberalna stranka dosegla svoj volilni višek v Trstu leta 1897, sta tako slovenska kot socialnodemokratska stranka odtlej močno napredovali. Socialisti so imeli leta 1897 12 % glasov vseh volilnih upravičencev, leta 1907 24 %. Slovenska stranka je imela 1897 18 %, ob svojem vrhu leta 1911 24 % glasov vseh tržaških volilnih upravičencev. Od njenih 10.653 tedanjih volilcev jih je bilo približno 6080 iz predmestij in okolice, 4570 pa iz mesta (mestne meje se niso ujemale z mejami volilnih okrajev). V mestu je torej glasovalo za Slovence 15 % mestnih volilnih upravičencev, v predmestjih in okolici 43 % predmestnih in okoliških, z absolutno večino vseh volilnih udeležencev. Medtem ko je bila

polovica volilcev italijanske liberalne stranke iz višjih volilnih razredov, ki bi jih lahko primerjali z mestno in kmečko kurijo v drugih deželnih zborih, sta imeli tako slovenska kot socialistična stranka glavni del svojih volilcev v splošni kuriji, slovenska 75 %, socialnodemokratska 80 %. Vendar so imeli slovenski narodnjaki tudi v najvišjem, prvem volilnem razredu v mestu sicer majhno, toda trdno število volilcev (1909 10 %, 1913 6 % vseh volilnih upravičencev tega razreda). V okoliškem prvem volilnem razredu, rekli bi: v mestni ali kmečki kuriji, pa so imeli slovenski narodnjaki absolutno večino vseh volilnih upravičencev. Tako se nam kaže velika razlika v razmerju med italijansko in slovensko stranko v Trstu ali nemško in slovensko na primer v Mariboru. Slovenska politična organizacija v Trstu, Edinost, ustanovljena 1874/75, ima v začetku bolj skromne naloge: braniti slovenski značaj, potrebe in interese tržaške okolice, to je »slovensko politično društvo tržaške okolice«, ne pa tržaškega mesta — toda kmalu preraste ta prvotni okvir. V Trstu je nastajalo slovensko meščanstvo, ki se ni več poitalijančevalo in ki je, čim je enkrat zaživel, postajalo čedalje močnejše, gospodarsko je bilo pa mnogo pomembnejše kakor pa Slovenci v štajerskih mestih. Gospodarsko življenje v Trstu, tem velikem pomorskem in industrijskem središču, je dajalo za razvoj vse drugačne možnosti, kakor pa so bile v štajerskih mestih. Pa tudi v nasprotnikih je bila razlika. V štajerskih koroških mestih je bil nemški pritisk vsestranski, v Trstu je bil pritisk s strani italijanske buržoazije, ki je imela v rokah lokalno oblast, in nanjo navezane drobne buržoazije; italijanski kapital pa ni obvladal Trsta, saj se je zlasti v velikih podjetjih in bankah vedno močnejše uveljavljal veliki nemški in avstrijski kapital. Avstrijski vladni krogi v Trstu so sicer nedvomno po srcu mnogo bolj na italijanski kot slovenski strani, saj so lažje razumeli gospodo, ki je branila svojo nadvlado, kot pa zahteve »nezgodovinskih« narodov po enakopravnosti — toda vendarle je med njimi razlika in avstrijski politični interesi so narekovali zdaj tako zdaj drugačno taktiko. Tako torej Slovencev, ki so se uveljavljali v gospodarstvu, ni več nujno sililo v italijanske vrste; raznarodovanje malega slovenskega človeka ob stiku z gospodujočim italijanskim okoljem sicer povsem ni nikdar prenehalo — toda večinoma je bilo zaustavljeno. V štajerskih mestih so novi volilci, ki so prišli v politično življenje z nastankom splošne volilne

pravice, pripadli samo nemški nacionalni ali socialnodemokratski stranki — v Trstu je bila slovenska stranka enakovreden borec za njihove glasove. V Trstu je slovenska stranka, drugače kakor v štajerskih mestih, imela množično podporo in množično zaledje. Samo v tržaškem mestu (brez predmestij in okolice) je bilo več volilcev za slovensko stranko kakor v Ljubljani klerikalnih in liberalnih skupaj. Podobna razlika v narodnostnem boju se je kazala tudi v delavskem gibanju. Medtem ko je bilo v velikem delu Štajerske in na Koroškem delavsko gibanje organizirano le z nemške strani, je bil Trst glavni center Jugoslovanske socialnodemokratske stranke, kar je pomenilo vse drugačno oporo tudi za narodnostno zavest slovenskega delavca. Posebej iz volilne politike ni nepomembno tudi to, da je vodstvo socialne demokracije na Koroškem v vsem volilnem boju nemške nacionalne in slovenske stranke skoraj brez izjeme podpiralo nemško stran, medtem ko je bila socialna demokracija v Trstu v boju med italijansko in slovensko stranko strogo nevtralna. Vedno večji del delavstva v Trstu, slovenskega in italijanskega, se je politično opredeljeval za svojo razredno stranko. Socializem je prodiral iz mesta v okolico. Stari patriarhalni kmečko-ribiški značaj okolice je vedno bolj izginjal. Zlasti predmestja so izgubljala svojo prej enotno narodnostno strukturo s priseljevanjem delavstva iz Italije: Ob volitvah leta 1911 je bil socializem že nekoliko močnejši v predmestjih in okolici (24 % volilnih upravičencev) kakor v mestu (22 %); leta 1897 je štel v mestu 13 %, v predmestjih in okolici le 10 %. Za Trst je bil pred prvo svetovno vojno značilen dvojen proces: v mestu je izgubljala tla italijanska liberalna stranka, vedno bolj so pridobivali tako socialisti kot v nekoliko manjši meri slovenski narodnjaki. V okolici je bila slovenska stranka v obrambi pred italijansko stranko, ki je širila svoj vpliv z naseljevanjem in je še vedno mogla pritegniti tudi del Slovencev — in nič manj pred socialno demokracijo. Absolutna večina, ki so jo imeli slovenski narodnjaki v okolici, se je vedno bolj krčila.

V Istri so se italijanski liberalci (njihovo jedro je bilo v premožnih meščanih, veleposestnikih in inteligenci) takoj v prvem deželnem zboru 1861 (o volitvah smo govorili na str. 208) izredno

ostro opredelili: na eni strani z glasovanjem »nessuno« proti avstrijski vladi in Schmerlingovemu državnemu zboru — glede teh stališč so postali pozneje mnogo bolj prilagodljivi in oportunistični; na drugi strani pa proti kakršnim koli pravicam hrvatskega in slovenskega jezika v Istri in za čisti italijanski značaj vse pokrajine — glede teh šovinističnih stališč se niso pozneje prav nič izpremenili. Po razpustu deželnega zbora se je avstrijska vlada ob novih splošnih volitvah v septembru 1861 zelo potrudila, da deželni zbor ne bi dobil znova nessunistične večine; to se ji je tudi posrečilo. Pri svoji volilni akciji se je skušala opreti na konservativne in klerikalne italijanske kroge, se je trudila za izvolitev uradnikov, od tržaškega namestnika do okrajnih predstojnikov in sodnikov, in je, dasi brez vsakih simpatij za hrvatske in slovenske narodne težnje, sprejela in podprla tudi nekaj kandidatur Slovencev in Hrvatov. Tako sta bila v koprskem okraju na sestanku okrajnega predstojnika z župniki postavljena za kandidata — in potem tudi izvoljena — konservativen Italijan, okrajni zdravnik Lion, in zaveden slovenski narodnjak Samsa. V vološkem okraju sta bila izvoljena dva uradnika, tržaški namestnik Burger in sodnik Stanta, zadnji šele z žrebom proti moščenškemu župniku Jurincu. Na dopolnilnih volitvah leta 1862 je bil tu spet izvoljen uradnik (Klinkowström), pri tretjih splošnih volitvah januarja 1867 uradnik Klinkowström in župnik Jurinac; po Jurinčevi smrti je bil izvoljen še en uradnik, in za njim še eden. Tako je bil proti koncu šestdesetih let vološki okraj volilna postojanka avstrijskega uradništva. V tem edinem kmečkem volilnem okraju Istre, kjer italijanskega prebivalstva tako rekoč sploh ni bilo, ni nikdar več nastopil kak italijanski kandidat. V koprskem okraju je bil na nadomestnih volitvah za Samso (1862) soglasno izvoljen italijanski liberalni veleposestnik Godigna; na splošnih volitvah 1867 sta bila prav tako soglasno izvoljena dva italijanska konservativca, na nadomestnih volitvah 1869 je prišel s podobno soglasnostjo v deželni zbor slovenski istrski narodni buditelj duhovnik Franjo Ravnik.

Naslednje splošne volitve 1870 so pomenile začetek organiziranja volilnega nastopa združene hrvatsko-slovenske stranke v severni Istri. V vološkem okraju je ta prva bitka uspela: bila sta izvoljena oba hrvatsko-slovenska kandidata, protikandidat, dotedanji poslanec uradnik Clesius pa je propadel. Odtlej je bil vološki

okraj stalno v rokah hrvatsko-slovenske stranke. V koprskem okraju prva bitka ni bila tako uspešna. Slovensko-hrvatska kandidata duhovnika Ravnik in Jan sta podlegla kandidatoma, ki so ju postavili Italijani: ti so zelo spretno nastopili z mešano italijansko-slovensko kandidaturo, tako da je bil kot njihov kandidat izvoljen tudi krkavški dekan Grubiša; ta pa je pozneje v deželnem zboru nastopal za hrvatske in slovenske narodne zahteve. Tudi na prvih državnoborskih volitvah 1873 so Italijani na področju koprskega političnega okraja še zmagali (38:33). Na naslednjih deželnih volitvah 1876 je hrvatsko-slovenska stranka kandidirala poleg buzetskega župnika Fabrisa italijanskega konservativca Liona in zmagala. Namesto odstopivšega Liona je bil na nadomestnih volitvah leta 1881 izvoljen Spinčič; odtlej sta bila v koprskem okraju stalno voljena po dva hrvatsko-slovenska kandidata. Zveza z italijanskimi konservativci ni bila več potrebna. S tem je kmečka kurija na slovenskem ozemlju Istre v celoti prišla v roke narodne stranke. Volilni boji sicer niso prenehali. V koprskem okraju sta dobivala hrvatsko-slovenska kandidata na deželnih volitvah ob skoraj stalnih protikandidatih z italijanske strani navadno okrog tri četrtine glasov vseh volilnih upravičencev; ob državnih volitvah, ki so bile ostrejšje, je bila slovensko-hrvatska večina tudi nekaj manjša. Najtrdnjše so bile slovenske pozicije v vzhodnem delu koprskega okraja, ki je bil kompaktno slovenski, šibkejšje v onih delih miljske, koprške, izolske in piranske občine, ki so volile v kmečki kuriji, ter v pomjanski občini. Tu je bil vpliv italijanske stranke močnejši, odvisnost večja, pri čemer je imel svojo vlogo tudi kolonat. V vološkem okraju je bilo glasov za slovensko-hrvatske kandidate še več, protikandidatov pa večinoma sploh ni bilo. Italijanska stranka, ki je imela svoje glavno oporišče v Lovranu in se je ob naraščajoči turistični aktivnosti ob opatijski obali okrepila, je mogla v tem delu Istre sredi devetdesetih let izkoristiti nezadovoljstvo s hrvatsko-slovensko stranko in njeno politiko. To nezadovoljstvo je izrabilo na hrvatski strani gibanje advokata Krstiča, ki je proti glasilu hrvatsko-slovenske stranke Naši slogi začel izdajati Pravo našo slogo in nastopati za istrijanstvo proti hrvatstvu. V slovenskem delu okraja, v podgrajskem okraju, pa so bili disidenti zlasti močni v materijski občini — njihov predstavnik Gašper Kastelic je bil leta 1895 protikandidat Slavoju Jenku. Izven slovenskega ozemlja

si je hrvatsko-slovenska stranka z letom 1883 za stalno pridobila vološki mestni okraj (tu so volili Volosko, Kastav, Lovran in Moščenice), od leta 1889 naprej pa je stalno zmagovala tudi v pazinskem in krškem (otoškem) kmečkem volilnem okraju. Tako je imela vse do reforme leta 1908 v deželnem zboru 9 od 30 voljenih poslancev. V državnozborskih volitvah je bil mestni in veleposestniški mandat v italijanskih rokah, od kmečkih pa vzhodnoistrski od začetka in brez težav v hrvatsko-slovenskih. V zahodno-istrskem volilnem okraju, v katerem je bila velika večina vsega italijanskega prebivalstva in kjer je bil tudi gospodarski vpliv Italijanov največji, so se bile ogorčene bitke. Leta 1873, 1879 in 1885 je zmagala italijanska stranka, leta 1891 so dale pravolitve hrvatsko-slovensko večino, italijanski kandidat je bil proglašen za izvoljenega samo zaradi nedopustnega postopka volilnih komisij (glej str. 182). Ker bi bila njegova izvolitev razveljavljena, je odstopil in na dopolnilnih volitvah je zmagal hrvatsko-slovenski kandidat, prav tako leta 1897. Leta 1901 na zadnjih volitvah v kurialnem sistemu pa je znova zmagal italijanski kandidat.

Vološki mestni deželnozborski volilni okraj, ki smo ga omenili, je bil edini mestni okraj v Istri, ki je bil v rokah hrvatsko-slovenske stranke. Mesta ob slovenski istrski obali, Piran, Izola, Koper in Milje so bila trdno v italijanski posesti; tu je postavljala hrvatsko-slovenska stranka svoje kandidate samo v okraju Buzet-Izola-Milje, potem ko je vsak kraj postal volišče zase (1889). Vendar ne v Izoli ne v Miljah ni bilo glasov za te kandidate, vsi so bili oddani v Buzetu in niso mogli ogroziti italijanske zmage.

Vendar italijanska liberalna stranka ni povsem gospodovala v mestih slovenske Istre. V koprsko-izolskem okraju je ob drugih splošnih volitvah septembra 1861, ki so se jih udeležili skoraj samo izolski volilci, zmagal kanonik Favento; isti je zmagal tudi leta 1867, ko se je italijanska liberalna stranka mnogo bolj aktivno udeležila volitev, vladni pritisk pa je bil mnogo manjši. Polovica vseh volilnih upravičencev je glasovala za Faventa. V novem buzetsko-izolsko-miljskem okraju je leta 1870 zmagal italijanski liberalni kandidat. Na naslednjih volitvah septembra 1871 je ob skromni volilni udeležbi (16%), kakor je bila v istrskih mestih tedaj sploh običajna, zmagal izolski župnik Zamarin nad italijanskim liberalnim kandidatom s 50 : 26, toda njegov mandat so razveljavili. Mesec dni nato

Post. Nr. 48 der Wahlzettel.

Bezirk Landstraße Stadt

Legitimations-Karte

für Josef Kacic, Pannhansplatz
welcher hiermit als Wahlmann zu
der in Rudolfsweiler im k. k. Bezirkshauptmannschaft
am 10. Juli 1877 von 9 Uhr früh an stattfindenden
Allgemeinen Wahl für den Landtag des Herzogthums Kärnten legitimiert wird

Von der k. k. Bezirkshauptmannschaft

Ludwigfeld

am 10. Juli

1877.

Der k. k. Bezirkshauptmann:

[Signature]

Karte von K. K. & Co. (Lith.) in Wien.

Šteć. spiska volilaca.

Okraj

IZKAZNICA

do
stanjstva v
u kteru se pozicijuje kot volitelj pravi
u deželni 1877 enajstine Kraljeve; volitelj ho v.

due

1877

at

1877

publuc.

Od c. k. okrajnega glavarstva v

due

1877

C. kr. okrajni glavar:

Karta od K. K. & Co. (Lith.) in Wien.

Volilna legitimacija iz leta 1877 (na eni strani je natisnjeno nemško, na drugi slovensko besedilo)

Volinna okraj Novo mesto, Visnja gora, Crnovec, Met'ika
 Wahlbezirk: Kostanjevica, Krsko, Ribnica

Vollst. razred mest in trgov.
 Kurie der Städte und Märkte.

Izkaznica — Legitimationskarte

za volitev deželnega poslanca v agoraj navedenem volilnem okraju. — für die Wahl des Landtags-
 abgeordneten im obigen Wahlbezirk.

Ime volilca Name des Wählers	Stanovalski Stempel Zadeb (Poblije) Ortoher (Ortschaft)	Volilni kraj, volilno- obdobje, Wahlkreis	Ime volilnega ura, ali katera se razna in ob kateri se konča volilna glasna Tag der Wahl, Stunde der Wahlung und die Zeitdauer der Wahlung
222 <i>Lejak Janič</i>	<i>Dol. f. Lahovica</i>	<i>Met'ika, trg. p. mesto</i>	18. decembra 1913 18. December 1913 odstoma 12.30 volite. 20. decembra 1913 sonntags 12.30 Uhr 22. decembra 1913 Vsih glasovih Na volitvi 12.30 Zadeb glasovanja Ortoher der Wahlung, 12.30 Wahlzeit Stunde der Wahlung

Ta izkaznica poslužila bo volitev v volilnem kraju, kjer dajanje volilne potni karte.
 Diese Legitimation bewirkt zum Zwecke in der Wahlkurie und gilt als Nachweis, daß der an der Wahlung
 zur Wahl eingeladen.

Volilni ura tako volilno volilno pravico izkazati. Prosimki tega volilne se po postavi kazenje.
 Der Wähler kann hier bestätigt aus persönlichem. Nachweis, daß der Wähler an der Wahlung teilnimmt.
 Pri volitvi naj ima volilni izkaznica, katera se ne odda, pokaže ter glasuje, glasuje se na volilno
 volilni kartej izdati.
 Bei der Wahl hat jeder Wähler einer Wahlung nicht abzugeben den Legitimationsschein, sondern
 seine, auf seinen der von ihm persönlich anerkannt zu bezeugen in der Wahlkurie zu bringen.

C. kr. okrajni glavar v
 Der k. k. Bezirkshauptmann in

Izpisnik

(izkaznica) dne 26. januarja 1907, der. tab. 4. 18, o kazenopravil
 določil v varstva volilne in zbornice volilne.

Volilna podkupovanje.

§ 3. Kdor premljivo

1.) kakor volilnega upravičenca ali kake tretje osebi po-
 nudi, da ali objavi kakor imovinski korist, da bi volilnega
 upravičenca v neki politiki, naj ne izvede svoje volilne pravi-
 ce ali naj jo izvrši v določeno smisel, ali koder

2.) zase ali za kake tretje osebo razve, vprejme ali si da
 objavi kakor imovinski korist ali objavi, ali razve, da se
 da v tem podkupiti, da svoje volilne pravice ne bo izvršil,
 ali da jo bo izvršil v določeno smisel,

se kaznju zaradi prepreka v budni zaporom od enega
 meseca do šest mesecev. Kaznjena imovinska korist ali njena
 denarna vrednost upade v prid uveljavne kazni ali njene.

Zavito prenehanje volilnih upravičencev.

§ 4. Kdor daje ali da dejati na dan volitve volilni upravičenec
 v gostinstih ali pivskih prostorih ali na drugih javnih krajih
 jedila, pijačo ali druge povilne reči brezplačno ali na ugodne
 cene, naj ne kaznju v redovno glasno ali deset do dvesto kron,
 ako ni na dan volitve podkupljenja (§ 3.).

Siljenje ob volitvi.

§ 5. 1.) Kdor premljivo z namenom, da bi volilnega
 upravičenca pripravil, naj ne izvrši svoje volilne pravice ali
 naj jo izvrši v določeno smisel, v volilnega upravičenca ali
 v njem v tem volitvi omenjeni prostori, naj premljivo koder
 na volitvi, volitvi, tudi, ali ne premljivo ali dvesto do dvesto kron,
 ali koder v njih volitvi premljivo ali upravičenca določeno ali
 v tem volitvi ali volilnega upravičenca ali kako s njim v volitvi

Wahung

ona den volilne am 26. Januar 1907, Nr. 18, Nr. 18, betreffend
 rechtlicher Bestimmungen zum Schutz der Wahl und Wahlmännlichkeit.

Wahlbestimmung.

§ 3. Wer verlockt

1.) einem Wahlberechtigten oder einem Dritten einen Vortheil,
 sonst anbot, gewährt oder verspricht, um zu Wahlbestimmung
 bewirkt die Wahlbestimmung (oder Wahlbestimmung oder zu Wahl
 bewirkt in einem bestimmten Sinne zu führen, oder

2.) sich für oder einen Dritten unter der Bedingung oder dem
 Schwere, sich dadurch zur Wahlbestimmung (oder Wahlbestimmung oder in
 seinen Wahlbestimmung in einem bestimmten Sinne führen zu lassen,
 einen Vortheil verspricht, anbot, gewährt oder sich verspricht, sich
 mit dieser Bedingung mit einem Vortheil von einem bis zu
 sechs Monaten befristet. Der angebotene Vortheilswert oder
 dessen Wertswert beträgt hundert bis hundertfünfzig Kronen.

Bestimmung der Wahlbestimmung.

§ 4. Wer zu Wahl in dem der Wahlbestimmung oder an
 anderen öffentlichen Orten, Spinn, öffentliche oder öffentliche
 an Wahlbestimmung unzulässig oder zu Wahlbestimmung
 rechtlich oder verbotlich (§ 3.), ist, ist mit der Wahlbestimmung
 Wahlbestimmung (§ 3.) bestraft, mit einer Geldstrafe von zehn
 bis zu hundertfünfzig Kronen zu bestrafen.

Wahlbestimmung.

§ 5. 1. Wer beschuldigt ist, die Wahl, einen Wahlberechtigten

zur Wahlbestimmung, einen Wahlberechtigten oder zu Wahlbestimmung
 in einem bestimmten Sinne zu bewegen, oder zu Wahlbestimmung
 oder zu Wahlbestimmung bewirkt die Wahlbestimmung (oder Wahl
 bewirkt in einem bestimmten Sinne zu führen, oder
 Wahlbestimmung (§ 3.) bestraft, mit einer Geldstrafe von zehn
 bis zu hundertfünfzig Kronen zu bestrafen.

je zmagal ponovno s 83 : 79. Tudi ta izvolitev je bila razveljavljena, kakor tudi tretja leto dni nato, ki so se je udeležili samo Zamarinovi izolski volilci. Na naslednjih volitvah 1873 Zamarin ni več kandidiral in je bil brez boja izvoljen italijanski liberalec. Na splošnih volitvah 1876 se je Zamarin znova pojavil na bojišču in zmagal s 161 glasovi ob 219 udeležencih. To pot je sicer prišel v deželni zbor, a še pred potekom mandatne dobe odstopil. S tem je bilo za 19. stoletje konec italijanskih klerikalnih nastopov. Kakor vidimo iz teh podatkov, so bili izolski volilci pretežno klerikalno usmerjeni; klerikalna stranka ni podlegla v odprtem volilnem boju, ampak pod pritiskom v deželnem zboru in izven njega. Odtlej so izolski volilci glasovali za italijanske liberalne kandidate — toda ko se je v prvem desetletju našega stoletja pojavila italijanska krščansko-socialna stranka, se je mogla takoj opreti na staro dediščino. V mestni kuriji je v volilnem okraju Izola-Milje tako leta 1908 kot 1914 dosegla večje število glasov kot italijanska liberalna stranka, dasi je bil obakrat v ožjih volitvah izvoljen socialistični kandidat.

Formiranje splošne kurije ni prineslo uspehov hrvatsko-slovenski stranki v Istri. Tako leta 1897 kot 1901 je zmagala italijanska liberalna stranka. Če pomislimo, da je hrvatsko-slovenska stranka zmagala še leta 1897 v obeh istrskih kmečkih okrajih in so bili Italijani le manjšina prebivalstva, nas bi utegnilo to presenetiti. Vendar je treba predvsem pomisliti, da je v splošni kuriji volila cela Istra z mesti vred, in da je že ta udeležba mest (na področju mestne kurije je živela več kakor tretjina prebivalcev Istre) nagnila tehtnico močno v italijansko stran. Primerjava za kmečko in splošno kurijo v celi Istri nam kaže naslednjo sliko:

	kmečka kurija			splošna kurija			
	v. mož	it	hrv/sl	v. mož	it	hrv/sl	soc
1897	426	115	297	636	326	297	10
1901	424	136	279	615	313	282	17

Na področju koprskega in piranskega sodnega okraja je bilo v splošni kuriji 1897 izvoljenih 114 volilnih mož; od teh jih je bilo 59 izvoljenih v obalnih mestih (Piran, Izola, Koper, Milje) — med njimi je bilo 49 italijanskih, 10 (v Miljah) socialističnih. Od po-

deželskih volilnih mož je bilo 39 slovenskih, 16 italijanskih. Res pa je italijanska liberalna stranka dosegla tudi na podeželju več uspehov v splošni kakor v kmečki kuriji; pritisk na siromake je bil pač lažji in uspešnejši. V Pomjanu so npr. v kmečki kuriji zmagali volilni možje slovenske, v splošni kuriji pa italijanske stranke. Taki pojavi so, poleg udeležbe mest, omogočile italijansko zmago v celi Istri. Obenem je bil prehod iz enega stoletja v drugo kakor na severni narodnostni meji tudi v Istri čas povečanega tujega pritiska. Tudi v Istri je imel ta pritisk sprva uspešne rezultate: kažejo se nam v italijanski zmagi v zapadno-istrskem kmečkem volilnem okraju leta 1901 in v trdnější ponovni zmagi v splošni kuriji istega leta.

Povsem drugo sliko so dale državnozborske volitve leta 1907. Istra (razen mest) je topot prvič volila direktno.

1907	it. lib.	it. kl.	slov	soc	razni	upr	udel
It. občine	1525	3336	1080	1525	340	9.531	7.939
Slov. občine			3370		260	5.515	3.653
S. o. Koper-Piran	1525	3336	4450	1525	600	15.046	11.592
S. o. Podgrad . . .			1515		4	3.946	1.534
Slov. Istra	1525	3336	5965	1525	604	18.992	13.126

1911							
It. občine	1960	2269	1123	1734	25	10.515	7.223
Slov. občine			2354		26	5.632	2.399
S. o. Koper-Piran	1960	2269	3477	1734	51	16.147	9.622
S. o. Podgrad . . .			1136		3	3.887	1.161
Slov. Istra	1960	2269	4613	1734	54	20.034	10.783

Naenkrat se je pokazalo, da italijanska liberalna stranka tudi med italijanskim prebivalstvom v slovenski Istri nima večine. Italijanska krščansko-socialna stranka, ki se je na teh volitvah prvič pojavila, je dosegla mnogo več glasov kakor liberalna. Zelo močno se je pokazala socialna demokracija. Naslednje volitve, tako deželnozborske 1908 in 1914 (za katere pa na žalost ne moremo navesti primerljivih podatkov) kakor državnozborske 1911 so kljub vsem spremembam (okrepitev italijanske liberalne in oslabitev klerikalne stranke) potrdile isto sliko. Italijanska liberalna stranka je sicer še gospodovala v mestni kuriji v Kopru in Piranu, torej med premožnejšim prebivalstvom in inteligenco ter v mestnih na-

seljih v najožjem smislu besede; izven mest in ob splošni volilni pravici so bili že, zlasti okrog Pirana, močnejši krščanski socialci. V Miljah so bili tudi v mestni kuriji najmočnejši socialisti, v Izoli italijanski klerikalci.

Volilni okraji za deželnozborske volitve so bili po reformi vsaj za slovenski del Istre tako razmejeni, da so skoraj onemogočali nacionalni boj znotraj posameznih okrajev. Sicer so nastopali italijanski kandidati v slovenskem okraju splošne kurije in hrvatsko-slovenski v piranskem okraju splošne kurije ter italijanskem kmečke, vendar pa so dobili le po nekaj sto glasov, ne več kot 4 % volilnih upravičencev. Glavna, dasi še daleč ne končna zmaga hrvatsko-slovenske stranke je bila v reformi sami, ki je določila razmerje sil med obema narodnostnima taboroma na 25 : 19.

NOTRANJA TRENJA V SLOVENSKEM TABORU

Slovenska stranka je bila v začetku slogaška, to se pravi, da se je trudila, kolikor je bilo mogoče, obdržati enotnost na zunaj in v volilnih spopadih. V tej slogi pa je od leta 1867 naprej začela prevladovati v na zunaj izraženi usmerjenosti in izpovedovanih geslih klerikalna smer — nekaj je k temu nedvomno pripomogla ogromna vloga duhovščine, brez katere si je bilo volilne zmage na kmetih težko zamisliti, ter poostren boj za ali proti cerkvenim privilegijem v družbi, ki se je prav tedaj razvnel. Liberalna struja, ki se je medtem zbrala okrog leta 1868 začetega Slovenskega Naroda, je ta razvoj nekaj časa tolerirala, potem pa so spori, v katerih ni šlo samo za protiklerikalno, ampak tudi protiprvaško ost, vedno bolj naraščali, dokler niso ob državnozborskih volitvah leta 1873 z vso silo planili na dan. Sicer že prej niso bile vse volitve disciplinirano soglasne (o tem homo več govorili malo pozneje), zdaj pa sta se pojavili prav z vrhov slovenskega narodnega gibanja dve nasprotni kandidatni listi. V glavnem liberalni mladoslovenci so postavili svoje kandidate, v glavnem konservativni prvaki, staroslovenci pa svoje. V nekaterih okrajih so bile postavljene kandidate samo z ene strani (ali pa se z druge strani praktično niso uveljavile), v 8 okrajih pa so si stali nasproti kandidati iz obeh taborov, zraven tega pa večinoma še tretji, nemški ali vladni kan-

didati: v celjskem in ptujskem kmečkem okraju na Štajerskem, v ljubljanskem, postojnskem in novomeškem kmečkem ter ljubljanskem in postojnskem mestnem na Kranjskem in v slovenskem kmečkem volilnem okraju na Goriškem. V dveh, postojnskem in novomeškem kmečkem okraju so zmagali mladoslovenci takoj v prvem glasovanju, v ljubljanskem in ptujskem prav tako staroslovenci, v celjskem so zmagali mladoslovenci z nemško pomočjo v ožjih volitvah, na Goriškem pa je s pomočjo mladoslovencev zmagal vladni, a vendarle slovenski kandidat Winkler. Glasov so dobili staroslovenci 791, mladoslovenci pa 409, poslancev mladoslovenci tri, staroslovenci pa 2. S te strani je boj v kmečki kuriji pomenil precejšnjo mladoslovensko zmago. Protiklerikalnega razpoloženja na kmetih, dediščine iz fevdalnih časov in leta 1848 je bilo nedvomno še precej. Povsem drugačen pa je bil volilni izid v obeh mestnih volilnih okrajih, kjer je prišlo do spopada med obema slovenskima taboroma. Ne le, da so povsod v mestih zmagali nemški kandidati z veliko večino, ampak sta tudi staroslovenska kandidata dobila veliko več glasov kot mladoslovenska: 238 : 115. Po vsem, kar vemo in kar so tudi tedaj vedeli o liberalizmu (glej npr. Trdinova pisma iz tega leta!),²³ bi morala biti liberalna stranka najmočnejša ravno v mestih — in ravno v mestih je doživela najhujši poraz. Slovenske trdnjave kakor Kranj, Kamnik in Postojna so dale veliko nemško večino in le v Idriji in malem Ložu (ki je rešil čast slovenske večine) je več volilcev glasovalo za mladoslovence kot za staroslovence; volilci iz Loža so dali več kot polovico vseh Zarnikovih glasov v postojnskem okraju! Tako hud poraz ni mogel biti samo posledica vladnega pritiska.

Marsikdo je glasoval za nemško stranko enostavno zato, da se ne bi zameril ne mladi ne stari slovenski stranki. V vsem pa se nam zdi, da moremo mladoslovenski poraz v mestih takole pojasniti: slovenske posvetne inteligence je bilo še malo; kar je bilo uradniške, si za Slovence ni upala voliti. Mestni in trški bogataši, ki so se v dobi nemško-liberalne vlade priključili nemškemu taboru, niso imeli nobenega vzroka za to, da bi zdaj glasovali za slovenske liberalce, od katerih si zaenkrat niso mogli obetati še nobene koristi; spor v mladem slovenskem narodnem gibanju jih je od njega bolj odvrčal kot pa pritegoval; nemška stranka se je zdaj zazdela mnogo bolj varna in povrh tega še koristna od sprte slovenske.

Kdor je hotel liberalizem, je imel že nemškega — tako mladoslovinci leta 1873 še niso mogli najti tistih plasti, ki so bile pozneje glavna opora slovenskega liberalnega tabora. Poleg tega je javno mnenje med Slovenci razpor v veliki meri obsojalo. »Nikdar ne prezrimo, da so dobra tretina narodne vojske in jedro naše konservativne stranke duhovniki in se mora tedaj z njimi vsekako računati in paktirati« — tako piše liberalni, svobodoljubni Trdina, ki pa se ne priključuje mladoslovincem — in njegove besede se zde zelo podobne Bleiweisovim nazorom. Trdina je bil mnenja, da so stranke sicer potrebne, da pa morate proti Nemcem podpirati ena drugo. Kakor pa se pogostokrat dogaja, so tudi zdaj postali notranji prepiri važnejši od bojev proti zunanjemu, skupnemu sovražniku. Vsekakor je prav čas mladoslovensko-staroslovenskih razprtij pripeljal do poraza v dveh kmečkih volilnih okrajih na Štajerskem (Slovenj Gradec in Brežice leta 1874). Verjetno je prav iz vseh teh izkušenj sledila sprava med obema taboroma, obnova slogaštva pod konservativno etiketo in v zavezništvu z nemškimi konservativci. Taka je bila nato naša politika vse do devetdesetih let, deloma celo še dlje.

Tudi v dobi slogaštva slovenska stranka na volitvah ni nastopala popolnoma disciplinirano in enotno. Tudi v prvem organiziranem nastopu slovenske stranke januarja 1867 niso bili od slovenskih volilcev izvoljeni vsi predlagani kandidati. V slovenjegraškem kmečkem okraju »kmetov dekan Meško« — predlagani kandidat — »ni navdušil in sklenili so voliti drugega«. ²⁴ Tako je bil namesto edinega duhovniškega kandidata na Štajerskem izvoljen velenjski veljak, gostilničar in trgovec Rak. V črnomaljskem okraju so kmetje nastopili proti kandidaturi duhovnika Šterbenca, ki so ga priporočali lokalni »duhovni in drugi rodoljubni gospodje« namesto od centralnega volilnega odbora nasvetovanega dotedanjega poslanca Kapeleta: »Mi nočemo duhovna, ki bi se iz strahu pred škofom ne upal resnice govoriti, niti kacega družega škrica za poslanca, mi hočemo kmeta za svojega poslanca imeti.« ²⁵ Tako je bil izvoljen Kramarič, župan v Radovici. Tako postopanje je precej spominjalo na razpoloženje leta 1848 in 1861. Kmečki volilni možje oddajajo tu pa tam leta 1867 svoje glasove proti uradnim kandidatom še za posamezne krajevne veljake. Pri tem jih vodijo dokaj ozki lokalni interesi, hočejo poslanca iz prav svojega predela, se nočejo pod-

rediti skupni disciplini. Tako glasuje večji del volilcev iz idrijskega sodnega okraja za Boštjana Leskovica iz Spodnje Idrije proti uradnemu kandidatu, vipavskemu dekanu Grabrijanu ali pa glasuje večji del volilnih mož iz mokronoškega in trebanjskega sodnega okraja za mokronoškega poštarja Janeza Rozmana; na to lokalno tendenco pa se že opre tudi nemška stranka. Kozjanski dekan Kosar je umaknil svojo protikandidaturo Lenčku v brežiškem okraju šele zadnji trenutek. V Trebnjem je duhovščina z Bleiweisovim pristankom malo pred volitvami zamenjala enega od določenih kandidatov. Podobni dogodki se ponavljajo tudi pozneje, dasi se disciplina volilcev po prvih organiziranih volitvah močno utrdi in izpopolni. Nedvomno je duhovščina, ki je v vedno večjem številu voljena za volilne može, glavni organizator te discipline v kmečki kuriji. Počasi in gotovo tudi pod težkimi vtisi novih davčnih bremen in novega gospodarskega razvoja, se pozablja nasprotje iz fevdalnega časa. Duhovščina in kmetje se združijo v boju za narodne pravice; pri tem pa skuša duhovščina vsiliti svojo smer, kar povzroča nove konflikte.

Popolna enotnost in disciplina ni bila v slovenskem taboru nikdar dosežena. Na splošno se nam kaže, da je bila disciplina volilcev in poslanskih kandidatov toliko večja, kolikor večja je bila nevarnost, da bo izvoljen kandidat nemške ali italijanske stranke, in toliko manjša, kolikor dlje in manj nevaren je bil ta zunanji sovražnik. Tako na Koroškem, v Istri in v Trstu kandidatur poleg onih, ki jih postavlja slovensko vodstvo, in proti njim tako rekoč sploh ni, na Štajerskem jih je le malo, več na Krausjskem, največ pa na Goriškem, kjer je bilo v slovenskih volilnih okrajih zunanje nevarnosti najmanj in so se mogli pojavljati kot kandidati pravzaprav samo Slovenci. Zlasti so bile močne in uspešne protikandidature na Goriškem v sedemdesetih letih. Leta 1870 so protikandidati dobili v kmečkih treh volilnih okrajih celo več glasov kot uradni kandidati, ki jih je postavilo malo pred tem ustanovljeno društvo Soča (137 : 106). Te protikandidature so bile dostikrat povsem osebne kandidature različnih lokalnih veljakov kot so bili bovški Jonko (1880) ali tolminski Devetak (1881). Zelo pogosti so bili tako imenovani »vladni« kandidati, Slovenci zmernejše smeri, ki jih je podpirala vlada: med njimi pripada prvo mesto prav gotovo Andreju Winklerju, poznejšemu prvemu in zadnjemu slovenskemu

kranjskemu deželnemu predsedniku, ki je v svojem boju proti uradnim slovenskim kandidatom večinoma tudi uspel.

Na Kranjskem so se kandidature proti priporočencem uradnega vodstva slovenskega tabora v večjem številu pojavile po zmagi nad nemško stranko v osemdesetih letih. Del nastopov proti uradnim kandidatom izvira iz večkrat se pojavljajočega nezadovoljstva kmečkega prebivalstva s kandidati iz vrst inteligence, zlasti še, če niso bili domačini v volilnem okraju. V to vrsto spadajo protikandidature Zarniku in Vošnjaku v postojnskem okraju 1877 in 1883. V časopisih beremo o splošni nevolji, ker slovensko vodstvo ne kandidira domačina in da »naši kmetski volilci pravijo: doktorjev ne«.²⁶ Morebiti je prav iz tega odpora proti poslancem iz vrst domačim problemom oddaljene inteligence razumeti zmagovito kandidaturo cerkniškega veljaka Obreze proti Zarniku v boju med »elastiki« in »radikali« leta 1884. Proti uradnim kandidatom nastopajo ambiciozni narodnjaki, ki jih vodstvo ne sprejema na svojo kandidatno listo in si morajo zato sami utirati pot navzgor: tako zastoj poskuša prodreti dvaintridesetletni Tavčar v ljubljanski okolici pri deželnozborskih volitvah 1883, tako kandidira štiriintridesetletni Šuklje isto leto v dolenjskih mestih in dve leti (1885) nato za državni zbor in obakrat zmagaja, tako zmagaja Jakob Hren v kočevskem državnozborskem okraju 1885. Večkrat se take kandidature lahko opro na nazorski odpor do uradnega kandidata in se v volilnem boju kažejo liberalno-klerikalna nasprotja. Dostikrat pa prevladuje osebna in lokalna povezanost volilcev s kandidatom. Tako je npr. večina vseh Šukljetovih glasov na državnozborskih volitvah 1885 iz obeh belokranjskih mest (185 od 288), zlasti iz Metlike, torej iz pokrajine, odkoder je bil Šuklje po očetu doma. Podobno gre ob deželnih volitvah leta 1883 v boju med uradnim kandidatom, semiškim dekanom Alešem in protikandidatom, črnomaljskim sodnikom Devom, bolj za lokalna kot pa klerikalno-liberalna nasprotja, čeprav ni bilo tudi brez teh. Volilni akti nam povsem potrjujejo Šukljetovo mnenje: »na izid te volitve je vplival predvsem antagonizem med črnomaljskim in metliškim sodnim okrajem«, prvi je bil za Deva, drugi za Aleša.²⁷ Tudi glasovi za mirenškega veljaka Koračina v trebanjskem okraju, dasi oddani proti enemu od uradnih kandidatov klerikalne smeri, Šterbencu ali Pa-pežu, imajo predvsem lokalno obeležje; med drugim glasuje za Ko-

račina tudi velik del duhovščine istega področja. Pravi značaj klerikalno-liberalnega boja pa imajo istega leta volitve v kamniškem kmečkem okraju, ko se mora uradni kandidat Kersnik boriti s klerikalnim protikandidatom kanonikom profesorjem Križnarjem. Od 16 duhovnikov volilnih mož jih glasuje 15 za Križnarja, en sam za Kersnika; večina kmečkih volilnih mož pa se odloči za Kersnika, deloma iz liberalizma, deloma pod pritiskom Kersnikove veljave zlasti v brdskem okraju, deloma pod vplivom agitacije.²⁸ Klerikalna opozicija proti uradnemu slovenskemu kandidatu v mestni skupini Tržič—Radovljica—Kamnik, liberalnemu Maksu Samcu, se je kazala v svojevrstni podpori »samostojnega« kandidata grofa Thurna, za katerega so glasovali predvsem vsi nemški in nemškutarski volilci. Protikandidature so se pojavljale ob nekaterih nadomestnih volitvah, ob novih splošnih deželni volitvah 1889 pa je bilo liberalno-klerikalnih sporov že precej več. Kersnik je zmagal s precej večjo premočjo nad svojim novim klerikalnim protikandidatom; liberalci so bili nedvomno precej aktivni že pri pravolitvah, kajti topot je bilo izvoljeno le 8 duhovnikov za volilne može. Prav tako so postavili klerikalci protikandidata Vošnjaku in Kavčiču v postojnskem volilnem okraju. Mladoklerikalni Kalan je kandidiral proti konservativnemu Klunu v kranjskem volilnem okraju. Podobno so nastopili liberalci v vipavskem volilnem okraju proti uradnemu, konservativno usmerjenemu Mateju Lavrenčiču ter v trebanjskem okraju z dvema kandidatoma proti Papežu in Žitniku. V vseh teh petih okrajih so zmagali uradni kandidati, naj so bili že liberalne ali klerikalne barve. Toda slogaško vodstvo zdaj notranjih nasprotij že ni moglo več krotiti. V dveh okrajih, ljubljanskem in kočevskem, je priporočil »narodni volilni odbor« samo po enega kandidata, glede drugega pa je prepustil odločitev volilcem. V kočevskem okraju so nastopili liberalci z dvema svojima kandidatoma; ob pomoči nemških volilcev so imeli sicer večino, toda osem nevtralnih volilcev, ki so glasovali za uradnega, obenem prvega klerikalnega in prvega liberalnega kandidata, je odločilo, da je bil izvoljen po eden z vsake strani: klerikalni (in uradni) Pakiž ter liberalni Višnikar. V ljubljanski okolici so klerikalci povsem presenetili liberalce in porazili ne le Hribarja ampak tudi uradnega kandidata Karla Bleiweisa. V Beli Krajini je tik pred volitvami odstopil uradni kandidat;

pri glasovanju je nadučitelj Jeršinovič, proti kateremu je bila tudi duhovščina, podlegel Dragošu, županu v Adlešičih.

Tako so potekale volitve mirno samo v dveh od desetih kmečkih volilnih okrajev. V mestni kuriji je v Ljubljani prodrli Hribar, drugje pa medsebojnih bojev ni bilo. Državnozbornske volitve 1891 so zadnjikrat na Kranjskem prinesle kandidate Centralnega volilnega odbora, ki so dobile protikandidate z liberalne strani v kočevskem, s klerikalne strani pa v notranjskem volilnem okraju; v mestni kuriji pa centralni volilni odbor ni postavil svojega kandidata v notranjsko-gorenjskih mestih. Tu so postavili liberalci za kandidata dvaintridesetletnega Danila Majarona, klerikalci pa šestinšestdesetletnega Antona Globočnika, ki je zmagal s precejšnjo premočjo. Vse kaže, da volilci teh volitev še niso razumeli v pravem strankarskem duhu; odločali so se bodisi po osebnih simpatijah bodisi v želji po slogi — za to zadnje je bil Globočnik vsekakor videti bolj primeren kot pa na liberalni strani močno angažirani Majaron. Da bi zmago odločili Nemci in nemškutarji, se zdi bolj malo verjetno. Že na dopolnilnih volitvah istega leta so se pojavljale samo strankarske kandidate: Katoliškega političnega društva, poznejše Katoliško narodne stranke, ki se je leta 1905 preimenovala v Slovensko ljudsko stranko — ter Slovenskega društva, po letu 1894 Narodne stranke in Narodno napredne stranke. Volilnega slogaštva na Kranjskem je bilo s tem konec.

Prva velika bitka med liberalno in klerikalno stranko na Kranjskem se je bila na deželnozbornskih volitvah leta 1895. Liberalci so sicer zmagali v vseh mestnih volilnih okrajih, toda doživeli popoln poraz na kmetih. Radovljiški in kranjski okraj, ki sta že nekako veljala za konservativno domeno, so sicer prepustili brez boja, skoraj tako tudi ljubljansko okolico; prav tako niso nastopali v novomeškem okraju, kjer je na klerikalni listi kandidiral nekdanji mladoslovenec Pfeifer; propadli pa so v boju v trebanjskem okraju, kjer je bil v sedemdesetih letih liberalni in radikalni Zarnik dobival mnogo več glasov kot pa njegovi klerikalni sokandidati in kjer je zdaj med liberalnimi kandidati propadel tudi Luka Svetec. Propadli so v kočevskem okraju, kjer jim niso pomagali niti za njihovega kandidata oddani kočevski glasovi. Propadli so v Beli Krajini, kjer so njihovi volilci »videč, da so v manjšini,« glasovali za klerikalnega kandidata.²⁹ Propadli so v kamniškem okraju, kjer

je bil Kersnik dotlej dvakrat zmagal proti klerikalnemu protikandidatu. Propadli so na Notranjskem, tako v vipavskem kot v postojnskem okraju, ki je bil po tradiciji liberalen in kjer sta še v zadnjih dveh nadomestnih volitvah (1893 in 1894) zmagala liberalna kandidata.

Vse od začetka ustavnega življenja in volitev v deželne zборе in v državni zbor pa do devetdesetih let je bila slovenska stranka v glavnem popolnoma zadovoljna z omejeno volilno pravico, kakor je bila v Avstriji. Za slovensko narodno gibanje in njegovo vodstvo je bila pomembna le višja in še srednja plast družbe, človek je bil vrednoten po hierarhični lestvici, ki je veljala tako v mestnem kot v kmečkem okolju in se ravnala po ugledu in premoženju. To je bilo povsem v skladu s splošnimi pogledi liberalizma. Tudi konservativci niso bili kaj drugačni. Konservativci so bili res glede širjenja volilne pravice navzdol, glede zmanjšanja cenza nekoliko bolj široki, ker so računali na del simpatij pri malem obrtniku. V tem je bil tudi smisel širjenja volilne pravice za Hohenwarta (1871) in Taaffeja (1882). Tudi so bili slovenski konservativci in liberalci na sploh nekoliko bolj demokratični kot nemški ali italijanski istega kova, iz preprostega razloga, ker so imeli Slovenci manj visoke družbe in velikih premoženj ter je za afirmacijo slovenskega narodnega tabora bila potrebna širša in bolj enaka volilna pravica. Vodstvo slovenskega tabora je mobiliziralo višjo in srednjo plast slovenskega prebivalstva za narodni boj, osvojilo je v volitvah položaje, ki jih je bilo mogoče osvojiti, ustvarilo si je gospodarske organizacije, ki so mu dajale oporo. Vodilna mesta so si delili duhovščina in posvetna inteligenca, zlasti advokati, ter v višji ali manjši meri lokalni veljaki. Toda nekdanja živa volilna gesla so sčasoma postajala fraze, velikih dosežkov ni bilo veliko, mnogokaj je okorelo v prilagajanju in oportunizmu, medtem pa so se pojavljali novi in težji problemi, ki jih je prinašal s seboj zlasti gospodarski razvoj.

Različne struje v katoliškem gibanju v svetu in potem tudi vodstvo katoliške cerkve pod Leonom XIII. je dobro začutilo, da bo vodilo cerkev nadaljevanje stare konservativne politike nasprotovanju vsemu novemu naravnost v propad, da je torej treba začeti z novim delom, z novimi idejami. Tako so se tudi na Slovenskem v devetdesetih letih začele ustanavljati katoliške delavske organi-

zacije, ki naj bi preprečile ali zajezele širjenje razredne delavske organizacije, socialne demokracije; začelo se je ustanavljanje katoliških zadrug na kmetih, hranilnic in posojilnic, konzumov in najrazličnejših kmečkih gospodarskih organizacij. Širile so se z izredno naglico, bile so demokratičnejše po svoji ureditvi od nekdanjih slogaških in namenjene predvsem srednjemu in malemu kmečkemu človeku. To je pomenilo strahoten udarec za gospodarski in politični vpliv liberalnih veljakov na kmetih. Ti, ki so se gospodarsko dvigali z izkoriščanjem, z odiranjem malega kmeta, so bili že prej nedvomno osovraženi — toda to sovrašтво in vse nezadovoljstvo s politiko slogaških časov, odmaknjeno potrebam malega človeka, ni moglo planiti na dan, dokler ni bilo gospodarsko omogočeno in politično organizirano; zdaj je moglo priti do izraza v vrstah pomlajene katoliške stranke. Ob takem razvoju seveda širjenje volilne pravice ni moglo predstavljati za klerikalizem nobene nevarnosti, narobe, bilo je gotovo, da se bo največji del novih množic volilcev priključil klerikalni stranki. Mali človek je stopil za klerikalizem na pozornico političnega življenja. Začelo se je govoriti o ljudstvu, o demokraciji, posebej še tudi o »krščanski demokraciji«. Druga za drugo so padale liberalne postojanke na kmetih. Volitve volilnih mož so bile še naprej v pretežnem številu občin soglasne in so zato potrebovale seveda le majhno volilno udeležbo. Toda v tistih občinah, kjer so se po starem načinu izbrani volilni možje navadno opredeljevali liberalno, je prišlo zdaj do bojnih volitev — to pa je bilo predvsem v podeželskih središčih, tam, kjer je bilo več bogatašev, večjih posestnikov in kjer je bil liberalni živelj navadno najmočnejši. Tu je zdaj klerikalna organizacija pod vodstvom duhovščine privedla na volišče množice volilcev, ki prej navadno niso glasovali, zlasti iz vrst srednjih in malih kmetov; ti so podrli prejšnjo, na vplivu in ugledu liberalnih veljakov zgrajeno liberalno večino. Revnejši volilci, ki so prej predstavljali rezervno volilno silo veljakov, od katerih so bili odvisni, so zdaj v precejšnji meri pod zaščito klerikalnih gospodarskih organizacij lahko glasovali proti liberalcem.

Od neštetih primerov, ki smo jim mogli slediti po volilnih aktih na Kranjskem, naj vzamemo samo enega: veliko cerkniško občino v postojnskem volilnem okraju, kjer so se še v okviru slogaštva kazala liberalno-klerikalna nasprotja. Na dopolnilnih volit-

vah leta 1886 se je udeležilo prvotnih volitev od 500 upravičencev le 17 volilcev, ki so soglasno izvolili 10 volilnih mož — ti so nato prav tako soglasno volili liberalnega Hinka Kavčiča. Tudi pri splošnih volitvah 1889 se je, ob sicer precej večji udeležbi (86), ista slika ponovila: soglasne volitve volilnih mož, liberalno glasovanje vseh teh na poslanskih volitvah. Nadomestne volitve leta 1894 so bile že bojne; udeležencev je bilo 174. Medtem ko se je prejšnjih volitev udeležil en sam duhovnik, jih je k tem prišlo vseh pet, ki so bili volilni upravičenci. Toda liberalci so še zmagali z dvotretjinsko večino. Volitve leta 1895 so privedle na volišče že 312 volilcev (od 504), torej več kot polovico upravičencev. S 191 proti 121 glasovom so zmagali klerikalci. Oglejmo si ta dva zadnja spopada iz 1894 in 1895 leta še natančneje. V inteligenčni skupini ni bilo nobenih sprememb: klerikalno so glasovali duhovniki, liberalno zdravnik, 2 uradnika in 4 učitelji. Davčno skupino smo za našo analizo razdelili po davku v tri grupe: prvo, z volilci, ki so plačevali nad 25 gld. davka, drugo z davkom od 10—25 gld. in tretjo z davkom pod 10 gld.

	1894				1895			
	upr	udel	lib	kler	upr	udel	lib	kler
nad 25 gld. . . .	51	30	27	3	76	55	36	19
10—25 gld. . . .	204	66	33	33	217	150	42	108
pod 10 gld. . . .	211	67	50	17	196	95	36	59

Kaj nam kažejo ti rezultati: najbogatejša skupina je imela oba-krat liberalno večino in nadpolovično udeležbo; v drugi, srednji skupini je bila volilna udeležba leta 1894 šibka, število glasov pa za obe stranki enako — leto dni pozneje je narasla udeležba na 68 %: domala vsi novi glasovi so bili klerikalni. V skupini najnižjih davko-plačevalcev je udeležba sicer tudi narasla, a vendarle ostala še pod polovično, toda razmerje sil se je povsem spremenilo. Liberalci, ki so v obeh premoženjskih skupinah na številu glasov, čeprav ne mnogo, pridobili, so tu izgubili, iz klerikalne manjšine pa je nastala klerikalna večina.

Naslednje volitve 1901 so prinesle določeno okrepitev liberalcev; klerikalci so to pot zmagali le z majhno razliko 218 : 202 ob rekordni udeležbi 420 volilcev. Upravičencev je bilo sicer 561, toda v volilnih aktih je 72 neoddanih volilnih legitimacij, katerih

nosilci so bili v Ameriki, na Koroškem in drugod ali pa so celo umrli. Naslednje volitve leta 1908 je volilna udeležba že padla na 340. Klerikalci so dvignili število svojih glasov na 257 in 227 (za prvega in drugega kandidata), liberalci pa so že vrgli puško v koruzo, volitve so bile zanje brez izgledov, oddali so le 87 in 73 glasov.

Seveda volilni boj ni potekal v vseh občinah enako; nekje je bila klerikalna zmaga zgodnejša, drugje poznejša; ponekod je bil tudi liberalni odpor močnejši in je večina prehajala iz rok v roke ali pa je tudi ostala v liberalnih rokah, zlasti v središčih, ki so bile majhne občine zase in niso obsegale obširne okolice kakor Cerknica. Vendar pa je cerkniški primer tipičen za razvoj na Kranjskem in pozneje tudi v drugih slovenskih pokrajinah. Liberalci so se pomena velike spremembe dobro zavedali. Z vsem užaljenim ponosom bogataša piše Slovenski Narod 27. aprila 1896, da je klerikalna stranka »revolucijonirala duhove«, da je »zapazila, da imovitejših ljudi nima v svojem taboru nič in da mora v začetnem boju računati samo na gospodarski najslabše stoječe elemente«, da so klerikalci izdali »parolo, da je vera v nevarnosti . . . zajedno pa razupili svoje nasprotnike kot kapitaliste in oderuhe«. Tudi pozneje se hvali liberalna stran, da npr. njena četrtnina oddanih glasov predstavlja tri četrtine davkov³⁰ in zmerja klerikalnega poslanca kot poslanca »duhovnikov, bab in kajžarjev«.³¹

Pod klerikalnimi udarci so se začele v liberalnem taboru na kmetih velike spremembe. En del liberalnih veljakov je enostavno dezertiral iz liberalnega tabora in prestopil k sovražniku. Na ta način si je mogel ohraniti svoje položaje in veljavo. Že v kranjskem deželnem zboru 1895 najdemo med klerikalnimi poslanci kar pet nekdanjih liberalcev: vrhniškega Jelovška (ki pa se je pozneje vrnil v liberalni tabor), Mejača iz Kaple vasi, ki je bil pred leti strasten liberalec in pisal po časopisih proti župnikom, grosupeljskega Košaka, Modica iz Lahovega v postojnskem okraju in že omenjenega Pfeiferja.³² Pozneje prihajajo novi. Tudi Cankarjev Kralj na Betajnovi spada v to vrsto.

Drugi del veljakov je ostal protiklerikalen, toda tudi tu se je marsikaj spremenilo. Na eni strani so prišla do izraza nasprotja, ki so bila od nekdaj med gospodo, mestnimi veljaki liberalne stranke in med kmetom, kmečkimi veljaki. Interesi obeh delov liberalnega

tabora so bili različni; mesto, ki je v politiki vodilo že ves čas slogaške dobe, za vas tudi ni kazalo dosti razumevanja. Omenili smo opozicijo, ki se je pojavila v postojnskem okraju 1877 in 1883 proti nedomačim poslancem iz vrst inteligence; podoben odpor se je proti koncu slogaške dobe pokazal v celjskem okraju 1902 proti kandidatom iz advokatskih vrst; povedali smo tudi, da je nemška stranka zlasti na Štajerskem in Koroškem v boju proti slovenski že zgodaj uporabljala demagoško geslo, naj kmet voli kmeta. Klerikalna stranka je težišče postavila na kmeta, na Štajerskem je sploh nastopala pod imenom Kmečke zveze. Tako se zdaj tudi v liberalnem kmečkem taboru začno poudarjati kmečki interesi in kmečke potrebe. Zaradi velikega vpliva katoliške cerkve, iz potrebe po obrambi pred napadi s klerikalne strani se pojavi težnja, iznebiti se pridevka »liberalen«, ki nosi s seboj zli glas brezverskega, protikrščanskega, protikatoliškega, iznebiti se vsake povezave z liberalno stranko, naj nosi že kakršno koli ime, z njeno protifarško gonjo, z njenim svobodomiselstvom, z vso njeno nepopularno politiko.

Na volitvah leta 1895, 1897, 1901 še prevladujejo na kmetih candidature pod imenom in etiketo Narodne oziroma Narodno-napredne stranke. Kandidati »neodvisnih kmetov« in »samostojni kmečki kandidati«, ki se pojavljajo že od začetka stoletja, stopijo v večjem številu na pozorišče leta 1907. Že na deželnih volitvah leta 1908 kandidira Narodno-napredna stranka le še v mestih. Candidature na kmetih so opuščene »iz spoznanja, da zahteva sedanji čas strankarskih formacij, ki slone na skupnosti gospodarskih interesov«. ³³ Povsod na podeželju, pa naj bo to v splošni ali v kmečki kuriji, nastopajo z liberalne strani le »samostojni kmečki kandidati«. Ti nočejo veljati ne za liberalce ne za klerikalce, ampak le za zastopnike kmečkih interesov in nastopajo z geslom »kmet za kmeta«. Njih agitatorji zabavljajo na liberalce in klerikalce. Tudi Ivan Pucelj, poznejši voditelj Samostojne kmetijske stranke, je med temi kandidati. Iščejo se tudi nove organizacijske oblike izven Narodno-napredne stranke. Pripravlja se ustanovitev samostojne kmečke stranke in po posameznih predelih se take samostojne kmečke organizacije že ustanavljajo. ³⁴ Protiklerikalni glasovi se začno v začetku stoletja precej cepiti: v laščanskem volilnem

okraju dobi leta 1907 ribniški Rudež 178 glasov, Rus iz Loškega potoka 134, Vehovec iz Žužemberka 76; med glasovi, ki so v statistikah označeni kot razcepljeni, je cela vrsta glasov za posamezne, lahko bi rekli, lokalne liberalne kandidate; velike večine danes ni niti več mogoče ugotoviti. Ta drobljenja glasov so bila v marsičem posledica pomanjkanja liberalne organizacije — pojavljajo pa se potem tudi kot zavestna taktika. V marsikaterem volilnem okraju ne postavljajo več samo po ene, ampak po več kandidatur za eno poslansko mesto, na primer posebne kandidate za posamezne dele volilnega okraja. Tako je v novomeškem kmečkem volilnem okraju leta 1913 postavljen Amat Škerlj kot samostojen kmečki kandidat za novomeški okraj, Matija Kožar pa za krški in kostanjeviški okraj. V tem kopičenju kandidatov moremo videti težnjo, nabrati čim več glasov prav s prilagajanjem lokalnim tendencam — to je bilo svojevrstno vračanje v začetke volilnega življenja v letu 1848 in v šestdesetih letih, ko so bile take težnje precej močne; toda takrat se je narodna slovenska stranka na moč trudila, da jih premaga in volilce disciplinira.

Tako se je liberalni tabor cepil na meščansko in kmečko stranko. V meščanski Narodno-napredni stranki so nastajala precej huda notranja trenja, rasla je opozicija proti starim metodam in stari politiki, vendar so v volilnem boju prišla ta nasprotja do izraza v bistvu le na volitvah v Ljubljani leta 1908. Proti uradnim strankinima kandidatom Tavčarju in Trillerju je nastopil Vladimir Ravnihar, ki je bil malo pred tem ustanovil posebno Slovensko gospodarsko stranko z glasilom *Nova doba* in se za volitve povezal z Vinkom Gregoričem, ki je izhajal iz krščansko-socialnih vrst; kandidatura, ki so jo seveda podprli klerikalci, ni uspela — kmalu nato se je Ravnihar vrnil v Narodno napredno stranko in bil kot njen kandidat izvoljen v Ljubljani leta 1911.

V primerjavi z liberalci je predstavljala klerikalna stranka kljub različnim strujam zelo disciplinirano enoto. Notranja trenja so prišla na volitvah do izraza v nadomestnih državnozborskih volitvah v ljubljanskem kmečkem okraju leta 1896: Šušteršič je bil postavljen za uradnega kandidata stranke, proti njemu pa je kandidiral Vinko Gregorič kot kandidat »krščansko-socijalnega slovenskega odbora«. Zmagal je Šušteršič s 161 volilnimi možmi proti 102;

vendar je bilo med Gregoričevimi volilci zelo veliko liberalcev, ki so radi podprli vsako opozicijo v nasprotni stranki, kakor so to delali seveda tudi klerikalci. Z razporom ob teh volitvah se je pojavila posebna skupina okrog Slovenskega lista, ki ga je začel tedaj izdajati Gregorič kot »neodvisno slovensko krščansko-socijalno glasilo«. Slovenski list se je skušal uveljaviti ob državnozborskih volitvah leta 1897 kot nekakšna rešitev iz trhljih razmer. Nastopal je proti napakam liberalne in klerikalne stranke, v imenu krščansko-socialnih idej, s poudarkom na potrebah nacionalne slovenske politike proti liberalno-nemški zvezi, kot gibanje za slogo. Povedati moramo, da sloga takrat ni bila majhna beseda. Zelo na široko so ljudje obsojali razdor v slovenskem taboru in si želeli pomirjenja. Menda je s tem v zvezi tudi dolgotrajno obravnavanje vprašanja, kdo je pravzaprav kriv za razcep, klerikalci ali liberalci; medsebojna očitanja so bila na dnevnem redu. Zavzemanje za slogo je bilo torej v dokajšnji meri popularno, ni bilo tudi malo ljudi, ki so hoteli ostati izven obeh taborov. Tako se je Slovenski list v imenu nekakšne srednje slogaške poti, ki bi temeljila na poštenosti, zavzemal v Ljubljani za izvolitev Vencajza, ki je bil predložil kandidato v liberalni stranki, a je bila tam odklonjena in je nato kandidiral sam kot »neodvisen« kandidat; v gorenjskih in notranjskih mestih za izvolitev duhovnika Antona Koblarja, ki je nastopal kot »neodvisen in krščansko-socijalni kandidat« proti liberalnemu Ferjančiču; v kmečkem kranjskem volilnem okraju pa za izvolitev duhovnika Toma Zupana proti podnartskemu veljaku Pogačniku, kandidat katoliško narodne stranke. Zupan je bil prijavil svojo kandidato v klerikalni stranki, a ni bila sprejeta in je nato kandidiral sam, a moral tik pred volitvami na škofov pritisk odstopiti. Slovenski list se je zavzemal za njegovo kandidato prav z moralnimi argumenti. Srednja pot pa ni bila več mogoča; čas osebnih kandidatur je minil; stranke so že gospodovale v volilnem življenju. Vse koncepcije Slovenskega lista so propadle; v mestih so zmagali uradni liberalni, na podeželju uradni klerikalni kandidati; za samostojne kandidate pa so glasovali v glavnem pristaši opozicijske stranke, za Zupana na kmetih liberalci, za Koblarja in Vencajza klerikalci. Gibanj okrog Slovenskega lista je kmalu prenehalo.

Oglejmo si rast liberalnih in klerikalnih glasov na Kranjskem po posameznih kurijah. Vseh kandidatur pač ne moremo opredeliti kar na kratko kot liberalne ali klerikalne; to se prav lepo vidi že iz primerov, ki smo jih zdajle navajali. V mestih je gospodovala liberalna stranka; kandidate, ki so nastopali proti njenim uradnim kandidatom, odkoder koli so že prišli, so navadno podpirali klerikalci, kolikor niso tudi svojih lastnih kandidatur rajši zavili v lepo etiketo »neodvisne« ali »samostojne« candidature. Na kmetih je gospodovala klerikalna stranka; tu so na podoben način postopali liberalci, ki so včasih agitirali celo za izvolitev kakega klerikalnega moža, samo da bi napravili zmedo med nasprotniki in odvzeli kaj glasov uradnim klerikalnim kandidatom.

Mestna kurija:

	upr	udcl	KLER	LIB
1895	3953	2236	1604	397
1897	4092	2976	1998	889
1901	4880	3599	1936	1228
1901	4909	2903	1948	734
1908	5705	4485	2550	1540
1913	8925	7960	3982	2672

Kmečka kurija:

	upr	udcl	KLER	LIB
1895	38.208	7.523	691	170
1897	37.688	9.330	735	244
1900	38.918	26.849	18.965	7700
1901	40.180	27.392	20.959	6139
1908	39.364	20.963	17.261	2841
1913	54.745	46.912	33.620	9949

Splošna kurija in državnozbornske volitve 1907—1911:

	upr	udcl	KLER	LIB
1897	102.830	19.275	730	164
1900	95.614	54.752	38.236	11.812
1907	98.788	69.960	48.175	11.819
1908	98.377	37.340	28.797	2.052
1911	99.263	86.600	54.033	18.865
1913	96.837	82.457	50.910	22.393

Podeželje je klerikalna stranka popolnoma obvladala. Liberalci so sicer leta 1896 zmagali na dopolnilnih volitvah v kočevskem deželnozborskem okraju, a so ga takoj prihodnjič izgubili. Na volitvah 1897 in 1901 so osvojili vipavski kmečki deželnozborski okraj, toda leta 1908 so ga znova izgubili. Leta 1901 so še zmagali z 891 : 784; leta 1913 niso zbrali v vsem okraju več kot 477 glasov, klerikalci pa so jih imeli 2032. Malo je bilo predelov, kjer ne bi bili klerikalci vsaj še enkrat močnejši od liberalcev. Vendar so liberalni glasovi po posameznih okrajih zelo neenakomerno rasli in padali; pogledjmo le nenaden dvig v Beli Krajini ob nadomestnih volitvah leta 1912, ki mu sledi spet padec pod prejšnje stanje. Tako se je tudi medsebojno razmerje glasov zdaj tu zdaj tam zelo spreminjalo. Najglobljo krizo je dosegel liberalizem na kmetih leta 1908, ko se je marsikje boju sploh odpovedal. Po tem letu pa se je začel njegov položaj popravljati; tudi volilna dolžnost je njegove volilce hočeš nočeš gnala na volišče. Na državnoborskih volitvah leta 1911 so dosegli liberalci 19 % glasov vseh volilnih upravičencev; na deželnozborskih leta 1913 so zvišali ta delež v splošni kuriji na 23 %. Delež v kmečki kuriji je bil nekoliko nižji (18 %), toda treba je upoštevati, da so v splošni kuriji volila tudi mesta; brez teh bi bil liberalni delež v obeh kurijah približno enak. Vse kaže, da se je pred prvo svetovno vojno vzpon klerikalne stranke že ustavil. Absolutne večine glasov vseh volilnih upravičencev, ki jo je dosegla v kmečki kuriji leta 1901, za splošno volilno pravico pa z uvedbo volilne dolžnosti leta 1911, sicer ni izgubila — toda marsikateri znaki so kazali, da se je med volilci že začenjalo vzbujati razočaranje. Leta 1913 je dosegla v splošni kuriji že manj glasov kot dve leti poprej, in to v večini okrajev. ce jasneje pa vidimo ta proces tam, kjer je prišlo še leta 1914 do nadomestnih volitev: na Notranjskem, tako v kmečki kuriji kot na državnih volitvah.

V kmečki kuriji so klerikalci od decembra 1913 do marca 1914 nazadovali od 3665 na 3505, liberalci napredovali od 2178 na 2455. Ob splošni volilni pravici pa so se razmerja takole spreminjala:

	kler	lib
1911	6559	1383
1913	5480	3106
1914	5130	4223

V mestih so bili liberalci gospodujoča stranka. Vendar je v Idriji postala večina odvisna od socialističnih glasov, izven nje pa so klerikalci v marcu 1913 osvojili prvi mandat (Tržič, Radovljica, Kamnik) in ga tudi na splošnih volitvah v decembru obdržali. V celotni mestni kuriji so imeli liberalci tako leta 1908 kot 1913 45 % glasov vseh volilnih upravičencev, klerikalci leta 1908 27 %, leta 1913 pa 30 %. Vpliv razširjenja volilne pravice in uvedbe volilne dolžnosti med tema dvema letoma je bil precej različen; medtem ko je v gorenjskih mestih pripeljal do precejšnjega porasta klerikalnih glasov in ogrozil ali celo premagal liberalno večino, v Ljubljani in v večini notranjskih in dolenjskih mest in trgov ni bil nevaren liberalnim položajem.

V sosednji slovenski deželi, na Štajerskem je prišlo do prvih liberalno-klerikalnih volilnih nasprotij leta 1896 v brežiškem volilnem okraju, prav tam, kjer so se že v šestdesetih in sedemdesetih letih stalno pojavljali v okviru slovenske stranke spori o tem, kdo bo kandidiral: duhovniki ali bolj liberalno usmerjeni veljaki. Tu se je torej proti uradnemu kandidatu duhovniku Žičkarju pojavila protikandidatura iz liberalnih vrst, isto se je ponovilo leta 1902, obakrat brez uspeha. Do drugega spora je prišlo leta 1897 ob volitvah v splošni kuriji v celjskem okraju in na enak način; boj se je ponovil z istim rezultatom leta 1901 in 1906. Tretje prizorišče spopada je bil ljutomerski kmečki okraj leta 1902: tu narodni volilni odbor prvič ni postavil kandidata in je prepustil odločitev volilcem. Ivan Kočevar je zmagal nad klerikalnim Antonom Korošcem (70 : 44). Državnozborske volitve leta 1907 so prinesle že povsod dvojne candidature; slogaštva je bilo konec. Liberalci so še zmagali v dveh okrajih (Celje, Marenberg), klerikalci v petih. Deželnozborske volitve leta 1909 so bile na podeželju v splošni in kmečki kuriji že povsem v znamenju liberalnega razpada; vsi izvoljeni poslanci so bili klerikalci (mestni mandat je seveda pripadel liberalcem). Državnozborske volitve 1911 so utrdile klerikalno premoč. Liberalci, ki so že na nadomestnih volitvah 1910 izgubili marenberskega poslanca, so bili zdaj še ob celjskega. Ves razvoj je šel na Štajerskem isto pot kot na Kranjskem, s to razliko, da so bile volitve leta 1911 na Štajerskem zadnje pred prvo svetovno vojno in klerikalci na njih na višku svoje moči.

Še pred Štajersko je bila Goriška. Na Goriškem se je prvi ostrejši klerikalno-liberalni volilni spor pokazal na deželnozborskih volitvah leta 1889, ko je v goriškem kmečkem volilnem okraju uradno slovensko vodstvo (Sloga) kandidiralo klerikalnega dr. Josipa Tonklija in liberalnega dr. Rojca; klerikalci so nastopili proti Rojcu kot liberalcu in framasonu za profesorja bogoslovja Čerina, liberalci nato proti Tonkliju za profesorja Berbuča; zmagali so klerikalci. Klerikalna struja, ki sta jo vodila Mahnič in Tonkli, je nastopila proti Slogi potem še zlasti v državnozborskih volitvah 1891. To pa še ni bil klerikalno-liberalni razkol. V Slogi je namreč ostal poleg liberalnih še velik del konservativnih, s cerkvijo povezanih krogov in duhovščine z dr. Antonom Gregorčičem na čelu. Kot kandidat Sloge je ta zmagal leta 1891 nad Tonklijem z veliko večino (187 : 79); od 32 duhovnikov — volilnih mož jih je samo 8 glasovalo za Tonklija.³⁵ Mahničeva in Tonklijeva struja še ni potegnila za seboj večine duhovščine, niti ni bila še povezana s kakim širšim organizacijskim ali gospodarskim delom. Razen Mahničevih načel ni imela torej nobene opore in je zato zaenkrat prenehala s samostojno volilno aktivnostjo.

Do pravega klerikalno-liberalnega preloma pride šele leta 1899, ko se razidejo Gregorčič in njegovi pristaši, med katerimi pa niso samo klerikalci, ampak tudi precej starih slogaško usmerjenih liberalcev, ter Gabršček in Tuma; malo pozneje ustanovita ta dva Narodno napredno stranko na Goriškem (1900). Toda razvoj na Goriškem se kljub mnogim podobnostim v marsičem razlikuje od onega na Kranjskem. Predvsem je na Goriškem v prvem obdobju po razkolu liberalizem dosti močnejši kot na Kranjskem; poleg tega pa klerikalizem na Goriškem ni nikoli enoten. Gregorčič se ne strinja niti z Mahničovo »načelno« katoliško politiko, niti s krščansko-socialnimi idejami in postopki, ki jih zlasti mlajša duhovščina vedno bolj uveljavlja na Goriškem. Tako si stojijo ob prvih volitvah po razkolu, ob dopolnilnih državnozborskih volitvah v kmečki kuriji januarja 1900 nasproti trije kandidati: liberalni Stanič, grof Coronini, kandidat Sloge, to se pravi, Gregorčičeve skupine in Tonkli, kandidat Mahničevcev. Tonkli je dobil samo 34 glasov, veliko večino od teh v goriškem okoliškem političnem okraju, Coronini 120, Stanič 133 — in le s skupnim nastopom obeh klerikalnih struj je bil na ožjih volitvah izvoljen Coronini. Odtlej sta obe struji

nastopali pri volitvah in tudi sicer v politiki skupno; stara Sloga je bila novembra 1907 preosnovana v Slovensko ljudsko stranko za Goriško; medsebojna trenja pa so se nadaljevala in na zadnjih volitvah v deželni zbor leta 1913 sta nastopili »nova struja« in »stara struja« vsaka s svojimi kandidati.

Pri državnoborskih volitvah leta 1901 je zmagal v kmečki kuriji liberalni kandidat, v splošni kuriji pa klerikalni — toda le zato, ker so zanj glasovali tudi italijanski klerikalci, medtem ko italijanski liberalci pri ožji volitvi niso glasovali; na slovenskem ozemlju so imeli liberalci večino (na področju slovenskih političnih okrajev brez mesta Gorice 136 : 119). Že konec istega leta je na deželnozborskih volitvah doživela liberalna stranka poraz: podlegla je v goriškem okraju kmečke kurije, kjer je bila klerikalna smer že tudi prej stalno močnejša, pa tudi v tolminskem, kjer je še januarja 1900 imel liberalni kandidat sicer skromno večino; zmagala je le na vedno liberalnem Krasu in pa seveda v trgih. Ker so se poslanci veleposestva pridružili Gregorčičevi skupini, je bilo v tem deželnem zboru razmerje 7 : 3 za klerikalni tabor. Državnoborske volitve leta 1907, prve s splošno volilno pravico in direktnim glasovanjem, so dale 2 klerikalna (v goriški okolici in v Gorah) in 1 liberalnega poslanca (na Krasu). Naslednje deželnozborske volitve leta 1908, prve po volilni reformi, so prinesle velik uspeh liberalcem: ob skoraj enakem številu glasov v splošni kuriji pri prvem glasovanju so pri ožjih volitvah s pomočjo socialnih demokratov zmagali liberalni 3 kandidati; v kmečki in v mestni kuriji so bili rezultati isti kot leta 1901; ker so zmagali liberalci tudi v veleposestvu, so imeli v novem deželnem zboru 9, klerikalci pa 5 poslancev. Nove deželnozborske volitve leta 1909 so znova spremenile položaj: splošna kurija je topot pripadla klerikalcem deloma takoj, deloma v ožji volitvi ob abstinenci socialistov (nekateri so tudi glasovali za klerikalce).³⁶ Tudi na Krasu je v kmečki kuriji prodrli zaradi svojevrstne razcepljenosti liberalnih glasov med kandidata narodno-napredne in agrarne stranke en klerikalni kandidat. Rezultat je bil torej: 9 klerikalcev, 5 liberalcev. Državnoborske volitve 1911 so, kar se tiče poslanskih mest, ponovile rezultat iz leta 1907. Zadnje deželnozborske volitve 1913 so potekle v znamenju razkola med staro in novo strujo SLS; Gregorčičeva konsevativna struja je pri tem v ožjih volitvah potegnila z liberalci.

Rezultat je bil ta, da so bili izvoljeni s klerikalne strani le 3 poslanci: en novostrujar v goriškem kmečkem okraju in oba kandidata v splošni kuriji, ki sta bila skupna obema strujama; povsod drugod so zmagali liberalci, ki so v veleposestvu izvolili tudi premaganega Gregorčiča; imeli so torej v deželnem zboru 10 (z Gregorčičem 11) poslancev.

Takega nihanja v številu poslancev ene in druge stranke, kakor kakor smo ga videli tu, zlepa nismo srečali kje drugje. Nekoliko bolj umerjeno sliko nam kažejo številke glasov v slovenskih volilnih okrajih splošne in kmečke kurije ter državnozborskih volitev 1907 in 1911. Opozoriti moramo na to, da ozemlje ni vedno isto: slovenski okraji kmečke kurije obsegajo celotna slovenska okrajna glavarstva brez krajev oziroma občin, ki so volile v mestni kuriji; obseg le-teh je bil po reformi 1908 nekoliko drugačen; deželnozborska splošna kurija obsega tudi pet slovenskih občin v gradiščanskem okrajnem glavarstvu, ki so v državni zbor 1907 in 1911 volile v italijanskih volilnih okrajih (razlika znaša okrog 1000 volilnih upravičencev).

		kmečka kurija		%	vm	lib	kl	lib %	kl %		
		upr	ud								
29.	1. 1900	.	.		291	133	154	46	53		
9.	1. 1901	.	.	10.073	3453	34	291	142	139	49	48
5.	12. 1901	.	.	6.378	3727	58	251	106	140	42	56
4.	3. 1908	.	.	6.629	4574	69		2268	1822	34	27
10.	10. 1909	.	.		4790	73		2063	2682	31	41
24.	7. 1913	.	.	6.510	4026	62		1692	2218	26	34

agrarni glasovi na Krasu 1908 niso prišteti liberalnemu taboru

		splošna volilna pravica			KLER	%	LIB	%	SOC	%	razc. p. uv.
		upr	udel	%							
Dr.	1907	32.279	23.801	74	12.163	38	9970	31	1214	4	454
	1908	33.331	18.360	55	8.890	27	8755	26	633	2	214
	9. 1909	33.800	21.219	63	10.494	31	9377	28	1184	4	201
	12. 1909	?	18.528	55	10.730	32	6437	19	1218	4	143
Dr.	1911	33.211	16.531	50	8.716	26	5408	18	2150	6	257
	1913	34.431	16.289	47	9.101	26	5080	15	1718	5	243

Številke nam kažejo ob vseh nihanjih vendarle eno splošno tendenco: izpreminjanje medsebojnega razmerja glasov v klerikalno korist. Oba tabora sta imela ob najvišji volilni udeležbi leta 1907

največje število glasov; toda do leta 1913 so padli klerikalni glasovi z 12.163 le na 9101, liberalni pa z 9970 na 5080. V kmečki kuriji pa se je delež obeh taborov med leti 1908 in 1913 prav zamenjal — prej liberalna, zdaj klerikalna večina. Liberalizem je torej na goriškem izgubljal tla pod nogami; boj je bil sicer drugače trdovraten kakor na Kranjskem in na Štajerskem; Kras je bil edino področje na Slovenskem, kjer so liberalci ohranili premoč do konca. Razcep in spopad med novo in staro strujo SLS je sicer zabrisal zunanje znake tega procesa in prinesel celo liberalno volilno zmago, vendar pa te volitve niso v razpoloženju volilcev prinesle nobene spremembe v razvoju, nobenega porasta liberalnih glasov.

Kakor na Kranjskem, nastane tudi na Goriškem v liberalnem taboru posebno kmečko gibanje; vendar pa so razlike precejšnje. Medtem ko poteka na Kranjskem pred prvo svetovno vojno ob veliki šibkosti narodno-napredne stranke na kmetih njen umik s podeželja in še ne dokončno formiranje samostojne kmetijske stranke vsaj na zunaj in za volitve sporazumno ter liberalni tisk podpira samostojne kmečke kandidate in agitira zanje, nastaja agrarna stranka na Goriškem proti volji narodno-napredne stranke. Precejšnjo vlogo pri njenem formiranju igra učiteljstvo. Tudi tu se pojavljajo težnje po boju za posebne kmečke interese, gesla »kmet kmeta«, »ne liberalci ne klerikalci« in podobna. Stranka, ki se je ustanovila leta 1907, je štela pristaše v goriškem in sežanskem okrajnem glavarstvu; v njenem vodstvu so se nekateri zavzemali za samostojne volilne nastope, nekateri za zvezo z narodno-napredno stranko, nekateri pa tudi za sporazum s klerikalci ali bolje, z Gregorčičevo skupino.³⁷ Tako so se pojavili leta 1907 posebni agrarni kandidati v goriški okolici in na Krasu, leta 1908 v kmečki kuriji na Krasu (zanimivo pa je, da so to kandidaturo, ki se je imenovala neodvisno in ki je objavljala svoje volilne oklice tudi v Gregorčičevi Gorici, mnogi imenovali klerikalno; verjetno je, da so jo klerikalci, ki ob teh volitvah edino v tem okraju niso postavili svoje posebne kandidature, tudi podprli);³⁸ leta 1909 v goriški okolici in na Krasu (s po enim kandidatom) in pri nadomestnih volitvah v splošni kuriji istega leta. Leta 1907 in 1908 je bila šibka, njeni kandidati so po številu glasov zaostajali za onimi narodno-napredne stranke, leta 1909 pa so jih že presegali v kmečki in deloma tudi v splošni kuriji (sežanski politični okraj: v kmečki kuriji agr. 309, npr. 295,

v splošni 786 in 805 — goriški politični okraj: v kmečki kuriji arg. 751, npr. 319, v splošni 1450 in 1814, od tega v goriškem sodnem okraju 1343 in 594). Vendar je bil to zadnji samostojni nastop goriških agrarcev; kakor so bile že volitve leta 1908 in 1909 — z izjemami, ki smo jih našeli — združen nastop naprednjakov in agrarcev, tako so nastopili složno brez vsake izjeme leta 1911 in 1913. Tudi pri teh skupnih kandidaturah opazimo težnjo, ne se kompromitirati z liberalno-klerikalnimi nasprotji, z liberalizmom: naprednjaki in agrarci nastopajo leta 1913 kot »samostojni« kandidati; »osrednji volilni odbor v Gorici«, ki jih kandidira, ne nosi nobene strankarske oznake, v volilnem oglasu pa se obsoja strankarska razcepljenost prejšnjih let.³⁹

Med staro in novo strujo v klerikalnih vrstah se kažejo iste razlike kakor med liberalno in klerikalno stranko: stara struja se, kakor liberalci, naslanjajo na kmečke veljake, na trdne kmete — nova struja pridobiva predvsem med manjšimi kmeti in najrevnejšim prebivalstvom. Zelo lepo se to vidi iz rezultatov volitev leta 1913. Kandidati posameznih strank in struj so dobili (med večjim številom kandidatov smo upoštevali tistega, ki je dobil največ glasov):

	v splošni kuriji			v kmečki kuriji		
	mladi	stari	lib	mladi	stari	lib
v goriškem pol. okraju	3386	1646	2655	849	495	849
v tolminskem pol. okraju	1627	789	881	396	214	352

Če si zamislimo, da bi obstajala čista splošna kurija, v kateri volilci kmečke kurije ne bi volili še enkrat, in v ta namen odštejemo kmečke volilce od splošnih, dobimo te številke:

	mladi	stari	lib
v goriškem pol. okraju . . .	2537	1151	1806
v tolminskem pol. okraju . . .	1231	575	529

Seveda bi morali upoštevati, da zajema splošna kurija tudi volilce mest in trgov, da zajeto ozemlje ni povsod isto, da se tudi niso vsi volilci kmečke kurije udeležili volitev v splošni kuriji — vendar pa je splošni vtis teh števil kar pravilen: med malimi, revnejšimi ljudmi so imeli novostrujarji skoraj več pristašev kakor starostrujarji in liberalci skupaj, v kmečki kuriji so bili znatno šibkejši.

Na Koroškem, v Trstu in v Istri ostane slovenski (oziroma hrvatsko-slovenski) tabor enoten vse do konca; na Koroškem je vodstvo izrazito klerikalno usmerjeno, v Trstu je povsem liberalno, v Istri slogaško v starem smislu besede. Prav v Istri pa opažamo zdaj, ko so se z volilno reformo okraji nacionalno razmejili in ni več zunanje nevarnosti, med volilci precejšnje vrenje, ki pride zlasti do izraza pri zadnjih volitvah leta 1914. »Resnično je, da se mnogo volilcev ne strinja s kandidati, katere je proglasilo naše politično društvo,« piše Edinost⁴⁰ in polemizira s stališčem, ki se kaže med volilci, zakaj namreč ni med kandidati v slovenskem volilnem okraju zastopan kmečki stan.⁴¹ Iz tega nerazpoloženja rastejo različne lokalne kandidature, ki sicer nimajo nobenih volilnih uspehov in jih tudi ne morejo imeti, ker jim manjka organizacije, ki pa kažejo rastoče nezadovoljstvo s tradicionalno politiko. Te kmečke tendence so bile, kakor smo že prej videli, splošne v vseh naših deželah; po propadu slogaštva so jih stranke s te in one strani reševale s poudarjanjem kmečkih interesov in z večjim številom kandidatur kmečkih veljakov; v Istri so se le nekoliko zakasnile.

VOLILNI USPEHI DELAVSKEGA GIBANJA

V Načelni izjavi ustanovnega zbora avstrijske socialnodemokratske stranke v Hainfeldu je v tretji točki rečeno, da se bo stranka potegovala za »splošno, enako in direktno volilno pravico« kot »eno najvažnejših agitacijskih in organizacijskih sredstev« — ne da bi se pri tem »kakorkoli varala glede vrednosti parlamentarizma kot ene od oblik modernega razrednega gospostva«. Na tretjem kongresu leta 1892 je bila ta zahteva po splošni, enaki in direktni volilni pravici še razširjena ali točneje omejena z dodatkom »brez razlike po spolu«.¹

Začetki volilne aktivnosti socialnodemokratske stranke na Slovenskem pa segajo še v čas pred ustanovitvijo splošne kurije. »Dunajsko vodstvo je ob razpustu poslanske zbornice in razpisu volitev v državni zbor 23. januarja 1891 sklenilo, da bo poseglo v volilno gibanje celo s kandidaturami, kjer bi jih bilo mogoče postaviti, zlasti pa z volilno agitacijo z zborovanji in z letaki«. »Povsod naj bi socialni demokrati ustanavljali volilne odbore,

sklicevali volilne shode in na njih razlagali socialnodemokratski program, na volilnih shodih drugih strank pa naj bi javno povprašavali nasprotno kandidate o njihovem stališču do delavskih zahtev, izdajali volilne letake v velikih nakladah in v vseh jezikih, jih na vse načine razširjali in zbirali za volilni sklad».² Postavljeni so bili kandidati predvsem na Dunaju in na Češkem, pri nas pa so se pojavili na robu našega narodnostnega ozemlja, v beljaškem mestnem volilnem okraju, kjer so poleg Beljaka volili še Trbiž, Naborjet, Plajberk in Rute, Šmohor, Špital, Gmüad, Greifenburg, Oberdrauburg in Obervellach. Po podatkih v Österreichische Statistik je dobil socialnodemokratski kandidat 64 glasov, kar nikakor ni malo. Upravičencev je bilo tedaj v vsem okraju 1024, udeležencev 658; torej je glasoval socialistično deseti del onih, ki so prišli na volitve. Socialisti so v tem volilnem okraju sodelovali tudi pri naslednjih volitvah in so dobili na dopolnilnih volitvah dne 3. marca 1894 61 glasov, leta 1897 26 glasov in leta 1901 13 glasov — nikdar več torej niso dosegli prvotnega števila. Podrobnejših podatkov o tem prvem glasovanjem nimamo; moremo pa domnevati, da je bila glavna večina teh glasov oddana v Beljaku, le posamezni morebiti še v Trbižu ali tudi kje drugje. Arbeiterwille je poročal, da je dobil socialnodemokratski kandidat tudi v Mariboru 4 glasove,³ vendar pa se ta vest ne sklada z drugimi sicer precej podrobnimi poročili, ki jih imamo in po katerih je bilo v celem mariborskem mestnem volilnem okraju poleg glasov za nemškega in slovenskega kandidata oddanih troje razcepljenih glasov; morebiti bi mariborska dva (na ime Brettschneider) mogla biti socialistična. V Trstu je leta 1891 socialna demokracija podprla kandidaturo italijanskega liberalca Mauronerja v III. kolegiju (IV. volilni razred in okolica — tu je kandidiral s slovenske strani Nabergoj) ker je bil v pismu sprejel socialno demokratski program.⁴ Mauroner seveda ni bil nikakršen socialen demokrat niti demokratičen zaveznik ali simpatizer socialne demokracije; glasove zanj Österreichische Statistik čisto neupravičeno prišteva socialnodemokratskim glasovom. Kakor nam kažejo podatki, socialistični glasovi niso nič vplivali na rezultat volitev; bilo jih je tudi verjetno le malo. Podpora Mauronerju pa je vsekakor spadala med tiste napačne poteze in kompromise z buržoazijo, ki jih je 2. strankin kongres istega leta obsodil. Ta kongres je priporočil »strankinim sodrugom, da stopijo v volilno agi-

tacijo povsod, kjer je mogoč volilni boj brez kompromisa«. Adler je svaril pred tem, da bi se socialni demokrati za vsako ceno udeleževali volitev. Stopili smo v volilni boj, je dejal, ker smo hoteli izrabit veliko vznemirjenje ljudstva, ki ga prinašajo volitve s seboj; kjer pa takega vznemirjenja ni, se volitev ni treba udeleževati, saj ne gre za glasove, ampak za razsvetljevanje množic.⁵

Seveda je šele uvedba splošne kurije s splošno, čeprav omejeno volilno pravico dala socialni demokraciji resnično možnost uveljavljanja v volilnem boju. Zato pomenijo državnozborske volitve leta 1897 prvi nastop socialne demokracije na vsem slovenskem ozemlju.

	1897			1901		
	vm	soc		vm	soc	
Kranjska . . .	991	38	4 %			
Goriška . . .	439	6	1 %	440	8	2 %
Feldbach . . .	692	108	16 %	696	81	12 %
Celje	672	98	15 %	670	54	8 %
Koroška . . .	722	101	14 %	710	56	8 %
Istra	636	10	2 %	615	17	3 %

Direktne volitve so bile v splošni kuriji tedaj na Slovenskem šele samo v Trstu; tu, v glavnem industrijskem in delavskem centru, so socialni demokrati ob prvem nastopu dobili že 12 % glasov vseh volilnih upravičencev in 18 % glasov vseh udeležencev. Manj primerljivi so podatki za ostale dežele. Uvedba splošne kurije je pomenila kljub vsej skromni in nazadnjaški obliki vendarle veliko zmago načela splošne volilne pravice in prvi korak k nadaljnji demokratizaciji volilne pravice. Bila je tudi zmaga socialne demokracije in tako so jo občutili. Zato so se socialisti zelo aktivno udeleževali pravolitev in je zanje glasoval še marsikdo drug, medtem ko so bile nekatere buržoazne stranke deprimirane in so se njihovi volilci v precejšnji meri abstinirali. Zlasti velja to za slovenske liberalce na Kranjskem in za slovensko stranko na Koroškem. Močno aktivni pa so bili na Kranjskem tudi klerikalci, ki so zmagali na vseh pravolitvah v Ljubljani, ali na Koroškem nemški nacionalci, v Trstu italijanski liberalci. V slovenskem delu Štajerske so nemški nacionalci v odporu do slovenske stranke podprli socialne demokrate; v celjskem »je prejel naš kandidat sodrug Ropas ob pomoči

nemških nacionalcev 98 glasov volilnih mož,« je rečeno v poročilu na šestem zboru avstrijske socialne demokracije.⁶ Število socialističnih volilnih mož na Štajerskem je torej v primerjavi z resnično močjo socialne demokracije nekoliko previsoko. Socialni demokrati so zmagali, to se pravi, izvoljeni so bili njihovi volilni možje, v Mariboru in Celju, v več občinah celjske okolice in v premogovnem področju, tako na štajerski kot na kranjski strani, v Spodnji Šiški pri Ljubljani in v Idriji ter Spodnji Idriji. Vsi istrski socialistični volilni možje so bili iz Milj, vsi goriški iz Nabrežine. Na Koroškem so v socialističnih rokah Prevalje, Borovlje s še dvema sosednjima občinama, Podklošter, nemške občine v trbiškem sodnem okraju ter več nemških občin v beljaškem. Razen v splošni kuriji so nastopili socialisti tudi v mestni kuriji v Ljubljani (27 glasov) ter v gorenjsko-notranjskih mestih (40 glasov, od tega 22 v Postojni in 13 v Idriji), in kot že poprej, v beljaškem okraju, razen tega pa še v ljubljanskem okraju kmečke kurije (11 volilnih mož).

Državnozborske volitve leta 1900/1 so prinesle ponekod naraščanje, na Štajerskem in Koroškem pa nazadovanje števila socialističnih volilnih mož v splošni kuriji; prvo navdušenje je minilo, zavezniki so odpadli, boj z buržoazne strani je bil ostrejši. V mestni in kmečki kuriji so se ponekod candidature opustile. Volitve v splošni kuriji na Kranjskem so bile zdaj že direktne. Socialisti so dobili 4 % glasov vseh volilnih upravičencev. Zdaj je začela dežela za deželo uvajati splošno kurijo, medtem pa je prišlo z državnozborsko volilno reformo leta 1907 veliko zmagozlatje socialne demokracije: splošna in enaka volilna pravica. Še mnogo bolj kakor pred desetimi leti je bila to zmaga načel, ki se je zanje boril delavski razred. Seveda tudi ta zmaga ni bila popolna; splošna volilna pravica je veljala le za moške, volilni okraji so bili zelo pogosto oblikovani tako, da bi dali čimmanj možnosti za zmago socialističnih kandidatov, namesto proporcionalnega sistema je ostal sistem absolutne večine, ki je bil prav tako v škodo socialni demokraciji, zlasti v takih ne dovolj industrializiranih predelih, kakor so bili večinoma na Slovenskem.

Porast glasov za socialno demokracijo v naših deželah od uvedbe direktne volilne pravice naprej vidimo v naslednji razporednici:

		splošna vol. prav.	kmečka kurijska	mestna kurijska
Kranjska:				
1901 dr	3.852	4 %		49
1901 de				33
1907 dr	5.031	5 %		
1908 de	5.077	5 %	214	184
1911 dr	6.979	7 %		
1913 de	5.273	5 %	585	190

Štajerska (bivše mariborsko okrožje)

1901 dr				315
1904 de	5.044			
1907 dr	6.937	8 %		
1909 de	6.200	7 %		60
1911 dr	6.303	7 %		

Koroška (območje celovškega in heljaškega okraja splošne kurije)

1902 de	3.387	10 %		38
1907 dr	8.611	23 %		
1909 de	5.678	15 %	31	
1911 dr	9.331	23 %		

Goriška (slovenski volilni okraji)

1907 dr	1.525	4 %		
1908 de	633	2 %		
9. 1909 de	1.184	4 %		
12. 1909 de	1.218	4 %		
1911 dr	2.150	6 %		
1913 de	1.718	5 %		

Istra (slovenski sodni okraji)

1907 dr	1.525	8 %		
1908 de	?			114
1911 dr	1.734	9 %		
1914 de	?		?	267

Trst	splošna vol. prav.		višji v. razredi	
1897 dr	4.464	12 %		
1901 dr	4.901	14 %		
1907 dr	9.448	24 %		
1909 ob	7.144	17 %	326	3 %
1911 dr	10.236	23 %		
1913 ob	7.618	18 %	1543	10 %

V splošni kuriji in pri volitvah v državni zbor 1907 in 1911 so socialni demokrati postavljali svoje kandidate skoraj v vseh volilnih okrajih na Slovenskem. tudi tam, kjer je bilo pričakovati le minimalno število glasov. Manj so se udeleževali volitev v kmečki in mestni kuriji, kjer praviloma socialističnih volilcev ni bilo. Vendar pa po uvedbi osebne dohodnine tudi te kurije niso bile brez delavstva (glej str. 153). Poleg tega se je marsikje socialni demokrati priključeval del inteligence. Zato postavljajo socialni demokrati kandidate v Idriji od leta 1901 naprej, v Mariboru (za državno-zborske volitve 1901 in deželnozborske 1909), v Beljaku (za državne volitve do leta 1901 in za deželne 1902), v Ljubljani in v volilnem okraju Izola-Milje od leta 1908 naprej; v Trstu v drugem in tretjem mestnem volilnem razredu od leta 1909. V kmečki kuriji kandidirajo največ na Kranjskem, in sicer v ljubljanskem, radovljiškem in trebanjskem volilnem okraju od leta 1908, v vipavskem od leta 1913, sicer pa še v trbiškem okraju na Koroškem leta 1909 in v poreškem (italijanskem) okraju v Istri v zadnjih volitvah leta 1914. Vsi ti okraji obsegajo manjše ali večje predele z večjim številom industrijskega delavstva in socialističnih volilcev v splošni kuriji: ljubljansko okolico, jeseniško dolino, zasavske premogovnike, idrijski rudnik, da navedemo primere za Kranjsko. Seveda v nobenem teh okrajev ni bilo izgledov na zmago; toda socialisti itak niso postavljali kandidatur s tega stališča. V mestni kuriji pa so imele kandidature ponekod tudi take možnosti: v Idriji in Miljah-Izoli, v dveh majhnih volilnih okrajih, kjer je delavski element lahko najlaže prišel do izraza. V Miljah—Izoli so socialisti tudi zares zmagali, v Idriji so odločali v ožjih volitvah. Prav gotovo lahko rečemo, da bi bil na Kranjskem mandat za socialno demokracijo najlaže dosegljiv v Idriji.

Pregledovanje številke zadnje tabele nam kaže skoraj stalen vzpon socialističnih glasov. Seveda moramo upoštevati, da je bilo skoraj vselej število socialističnih glasov pri deželnozborskih volitvah manjše, kakor je bila nasploh pri njih manjša volilna udeležba in šibkejšo zanimanje. Ponekod so te razlike celo zelo znatne; v precejšnji meri so povzročene od kurialnega sistema. Zato moramo deželnozborske volitve primerjati z deželnozborskimi, državnozborske z državnozborskimi.

Za volitve leta 1907 in 1911 dajemo tu še podrobnejše številke po posameznih sodnih okrajih za vse slovensko ozemlje. Razen povsem slovenskih sodnih okrajev smo navedli številke tudi za one mešane sodne okraje, ki so imeli okrog 10 % in več slovenskega prebivalstva. Navajamo število volilnih upravičencev, število glasov za socialnodemokratske kandidate in od števila volilnih upravičencev izračunan odstotek teh glasov. Odstotek računan od števila volilnih upravičencev je sicer nižji od onega, ki ga navadno navajajo, računanega od števila glasovalcev, daje nam pa mnogo bolj točno in primerljivo sliko še zlasti za socialistične glasove. Socialni demokrati so bili najbolj disciplinirani volilci; udeležba volilcev buržoaznih strank pa je zelo nihala; odstotki od števila oddanih glasov bi nam prikazovali nazadovanja ali napredovanja, ki jih v resnici ni bilo.

	1907			1911		
	upr	soc. dem.		upr	soc. dem.	
Koroška						
Šmohor	2.025	207	10 %	2.016	283	14 %*
Trbiž	1.469	438	30 %	1.474	446	30 %
Podklošter	1.350	333	25 %	1.457	496	34 %*
Beljak	7.029	3372	48 %*	7.906	2927	37 %
Rožek	1.674	82	5 %	1.738	514	30 %*
Borovlje	2.516	582	23 %	2.657	541	20 %
Celovec-mesto	3.977	702	18 %	4.986	931	19 %
Celovec-okolica	6.702	1506	22 %	7.406	1696	23 %
Velikovec	3.159	381	12 %	3.171	444	14 %
Dohrla ves	1.954	46	2 %	1.998	163	8 %
Železna Kapla	1.088	11	1 %	1.042	62	6 %
Pliberk	4.332	797	18 %	4.718	780	17 %
Šentpavel	2.468	73	3 %	2.608	265	10 %
Štajerska						
Marenberg	2.823	411	15 %	2.928	312	11 %
Arvež	3.612	18	0 %	3.642	35	1 %
Maribor-mesto	4.643	2075	45 %*	5.396	1811	33 %
Maribor-okolica	10.711	1734	18 %	11.109	1139	10 %
Lenart	3.837	—	0 %	3.790	13	0 %
Cmurek	5.248	14	0 %	5.199	11	0 %
Radgona	3.057	25	1 %	3.113	40	1 %
Gornja Radgona	2.579	3	0 %	2.470	15	1 %
Ljutomer	3.049	33	1 %	3.027	—	0 %
Ormož	4.304	3	0 %	4.114	13	0 %

	1907			1911		
	upr	soc. dem.		upr	soc. dem.	
Ptuj-mesto	641	150	23 %	664	63	10 %
Ptuj-okolica	9.924	81	1 %	9.721	75	1 %
Rogatec	2.367	3	0 %	2.328	19	1 %
Šmarje	3.297	—	0 %	3.351	—	0 %
Kozje	3.351	—	0 %	3.434	—	0 %
Brežice	3.740	120	3 %	3.777	173	5 %
Sevnica	2.035	69	3 %	2.064	105	5 %
Laško	5.691	1537	27 %	6.122	1861	30 %
Celje-mesto	982	30	3 %	1.052	37	3 %
Celje-okolica	7.962	448	6 %	8.240	391	5 %
Konjice	3.952	25	1 %	4.045	4	0 %
Slov. Bistrica	3.748	179	5 %	3.820	139	4 %
Slov. Gradec	2.495	12	0 %	2.687	71	3 %
Šoštanj	2.799	16	1 %	2.919	58	2 %
Vransko	2.191	3	0 %	2.266	4	0 %
Gornji Grad	2.927	5	0 %	3.177	—	0 %

Kranjska

Ljubljana-mesto	6.893	641	9 %	6.824	730	11 %
Ljubljana-okolica	8.154	991	12 %	8.848	1355	15 %*
Vrhnika	2.832	116	4 %	2.908	163	6 %
Kamnik	4.670	—	0 %	4.501	25	1 %
Brdo	3.011	—	0 %	3.022	3	0 %
Litija	4.423	1130	26 %*	4.367	813	19 %
Višnja gora	2.388	22	1 %	2.431	10	0 %
Žužemberk	1.918	—	0 %	1.751	—	0 %
Trebnje	1.914	—	0 %	1.764	6	0 %
Novo mesto	5.520	—	0 %	5.307	26	0 %
Mokronog	2.520	—	0 %	2.558	—	0 %
Radeče	1.597	150	10 %*	1.555	47	3 %
Krško	3.252	—	0 %	3.159	20	1 %
Kostanjevica	2.525	—	0 %	2.560	39	2 %
Metlika	1.671	—	0 %	1.795	28	2 %
Črnomelj	2.549	—	0 %	2.918	—	0 %
Kočevje	3.639	—	0 %	3.715	226	6 %
Ribnica	2.387	—	0 %	2.515	—	0 %
Velike Lašče	1.740	—	0 %	1.842	—	0 %
Lož	1.739	1	0 %	1.631	17	1 %
Ilirska Bistrica	3.002	34	1 %	2.364	118	5 %
Postojna	3.026	94	3 %	2.900	347	12 %
Senožeče	1.322	40	3 %	1.237	255	21 %*
Vipava	2.954	—	0 %	3.058	3	0 %
Logatec	1.371	104	8 %	1.419	67	5 %

	1907			1911		
	upr	soc. dem.		upr	soc. dem.	
Idrija	3.458	746	22 %	3.564	1016	28 %
Škofja Loka	4.284	—	0 %	4.438	14	0 %
Kranj	4.212	—	0 %	4.207	31	1 %
Tržič	1.387	125	9 %	1.448	296	20 %*
Radovljica	4.198	143	3 %	4.350	312	7 %
Kranjska gora	2.537	523	21 %	2.585	902	35 %

Goriška

Bovec	1.240	—	0 %	1.314	40	3 %
Kobarid	2.368	—	0 %	2.364	20	1 %
Tolmin	3.553	—	0 %	3.679	47	1 %
Cerkno	2.231	—	0 %	2.181	39	2 %
Kanal	3.201	—	0 %	3.279	15	0 %
Gorica-mesto	4.735	288	6 %	5.297	244	5 %
Gorica-okolica	9.721	765	8 %	10.330	893	9 %
Ajdovščina	3.446	2	0 %	3.442	54	2 %
Komen	3.457	464	13 %	3.507	860	25 %
Sežana	3.601	128	4 %	3.653	334	9 %
Tržič	3.821	622	16 %	4.147	1051	25 %
Krmin	3.762	442	12 %	3.938	661	17 %

Trst

mesto	39.821	9448	24 %	31.104	6874	22 %
predmestja in okolica				14.142	3362	24 %

Istra

Koper	9.952	1048	11 %	10.649	1105	10 %
Piran	5.094	477	9 %	5.498	629	11 %
Podgrad	3.946	—	0 %	3.887	—	0 %

Seveda nam vse te številke ne kažejo dejanske moči socialne demokracije. V posameznih volilnih okrajih in pri posameznih volitvah so namreč tudi pristaši nekaterih buržoaznih strank glasovali za socialistične kandidate, bodisi po predhodnem sklepu vodstva ali pa tudi brez takega sklepa ali proti njemu. Večkrat so tudi tako glasovanje v javnih izjavah tajili. Za socialne demokrate so glasovali v šmohorskem in podkloštrskem sodnem okraju leta 1911 volilci slovenske stranke, v beljaškem sodnem okraju leta 1907 volilci nemške klerikalne in slovenske stranke, v rožeškem sodnem okraju leta 1911 volilci slovenske stranke, v Mariboru leta 1907 volilci slovenske stranke, v ljubljanskem sodnem okraju leta 1911 del slo-

venskih liberalnih volilcev,⁷ v litijem in radeškem sodnem okraju leta 1907 slovenski liberalni volilci, ki so glasovali za Ivana Cankarja, v senožetskem sodnem okraju leta 1911 slovenski liberalni volilci, v tržiškem sodnem okraju leta 1911 slovenski liberalni ali nemško usmerjeni volilci — da navedemo samo par najbolj očitivnih primerov naše preglednice, ki smo obenem nanje opozorili tudi z zvezdico pri odstotku glasov. Nekateri izredni dvigi glasov pa so popolnoma realni in jih potrjujejo tudi primerjave z naslednjimi volitvami: to velja npr. za sodni okraj Kranjske gore. Tu se je ob uvedbi volilne dolžnosti zelo veliko volilcev, ki prej niso hodili na volišče, opredelilo za socialno demokracijo in so ji tudi ostali zvesti. Tudi sicer je na Kranjskem marsikak dvig socialističnih glasov pripisati volilni dolžnosti.

Tu in tam kviri primerljivost številki tudi večje število razveljavljenih socialističnih glasov. Tako so npr. leta 1907 samo v jeseniški občini razveljavili 86 socialističnih glasov;⁸ upoštevanje le-teh takoj dvigne odstotek socialističnih glasov v kranjskogorskem sodnem okraju od 21 % na 24 %. V nekaterih primerih morejo biti socialistični glasovi v statistiki tudi pod razcepljenimi glasovi; seveda pa število takih glasov za vsak sodni okraj ne more biti ravno veliko.

Glavne postojanke socialističnih glasov na slovenskem ozemlju so bile: Trst, vsa slovenska istrska obala, toda najbolj Milje z okolico, na Goriškem Gorica z okolico in Kras z Nabrežino, na Kranjskem Ljubljana in njena okolica, Idrija in okolica, Jesenice in vsa jeseniška Dolina, premogovno Zagorje z okolico, na Štajerskem Trbovlje in vse premogovno področje, deloma celjska okolica, Maribor z okolico in Dravska dolina nad Mariborom, na Koroškem Mežiška dolina, Borovlje in Celovec z okolico ter Beljak z okolico, spodnja Ziljska in Kanalska dolina.

Precejšnja razlika pa je pri tem med Koroško, Goriško, Kranjsko in Štajersko. Na Koroškem so od sedmih povsem slovenskih sodnih okrajev samo trije z res majhnim številom socialističnih glasov, pa še od teh imata le dva leta 1907 minimalni delež in tudi ta dva sta ga leta 1911 precej zvišala. Na Štajerskem pa je od 20 sodnih okrajev (mest ne štejemo posebej) leta 1907 13 takih, ki imajo 1 % ali manj socialističnih glasov, na Kranjskem od 30 sodnih okrajev 19, na Goriškem pa 6 od devetih. Na Goriškem, Kranjskem

in Štajerskem imamo nekatere močne centre delavskega gibanja z velikim številom volilcev, toda v velikem delu dežel se delavsko gibanje sploh še ni pokazalo ali pa se je komaj začelo.

Prav nikjer na Slovenskem ne najdemo volilcev delavskega razreda razporejenih na tako širokih sklenjenih področjih kakor na Koroškem.

Če upoštevamo vse navedene slovenske in mešane sodne okraje, dobimo za posamezne dežele naslednje število socialističnih glasov:

	1907			1911		
	upr	SOC		upr	SOC	
Štajerska	101.965	6.994	7 %	104.455	6.389	6 %
Koroška	39.743	8.530	21 %	43.177	9.548	22 %
Kranjska	98.788	5.031	5 %	99.263	6.979	7 %
Goriška	45.136	2.711	6 %	47.131	4.258	9 %
Trst	39.821	9.448	24 %	45.246	10.236	23 %
Istra	18.992	1.525	8 %	20.034	1.734	9 %
	344.445	34.239	10 %	359.306	39.144	11 %

V celoti je torej bilo na širšem slovenskem ozemlju, da rabimo ta izraz, leta 1907 10 %, leta 1911 pa 11 % socialističnih volilcev. Toda ali nismo zajeli prevelikega ozemlja in dobili previsoke številke? Na Koroškem je bila npr. v beljaškem sodnem okraju nedvomno večina socialističnih glasov oddana v nemških občinah. Zato računajmo še podatke samo za tistih sedem povsem slovenskih sodnih okrajev, ki smo jih navedli na str. 244 in dobimo za leto 1907 2232 glasov ali 14 % (od 15.634 upravičencev), za leto 1911 pa 3000 glasov ali 18 % (od 16.781 upravičencev). Če odštejemo glasove, ki so jih v rožeškem okraju oddali za socialiste volilci slovenske stranke, nam ostane na tem ozemlju za leto 1911 približno 2500 ali 15 % čistih socialističnih glasov. Ta številka je seveda nekoliko prenizka, ker ne upošteva slovenskih občin v mešanih sodnih okrajih. Pa naj bo že kakorkoli, tudi 15 % je delež, kakor ga ni socialistična stranka pred prvo svetovno vojno dosegla z izjemo Trsta v nobeni drugi deželi na Slovenskem.

Če tudi podatke za Štajersko zreduciramo na ozemlje nekdanjega mariborskega okrožja, dobimo za leto 1907 ob 90.048 upravičencih 6937 ali 8 %, za leto 1911 pa ob 92.501 upravičencu 6303 ali 7 % socialističnih glasov. Te številke so celo za en odstotek

ugodnejše od gornjih, saj so bili obmejni mešani nemško-slovenski sodni okraji tako rekoč brez delavskih volilcev.

Za Goriško upoštevamo lahko samo ozemlje slovenskih treh volilnih okrajev. Tu je bilo leta 1907 32.279 volilnih upravičencev ter 1214 ali 4 % socialističnih glasov, leta 1911 pa 33.211 upravičencev in 2150 ali 6 % socialističnih glasov.

Tako torej dobimo podatke za ožje slovensko narodnostno ozemlje:

	upr	SOC	
1907	295.562	26.387	9 %
1911	307.036	30.402	10 %

Če odštejemo še Trst in Koroško, dobimo številke, ki bodo približno odgovarjale stanju na današnjem ozemlju SR Slovenije. Meje so sicer ne ujemajo povsem, toda zajeto je večje področje delavskih glasov v Miljah, ki niso na našem ozemlju — zato pa ni vključena Mežiška dolina, po številu glasov ustrezajoče drugo tako področje, ki pa je v naši republiki. Tako se lahko zanesemo, da daje naš račun pravilno splošno sliko:

	upr	SOC	
1907	240.107	14.707	6 %
1911	245.009	17.166	7 %

Stranka delavskega razreda je pred prvo svetovno vojno pritegnila na ozemlju današnje republike 7 % vseh volilnih upravičencev.

Volilci socialistične stranke so bili v ogromni večini delavci. Področja glasov, ki jih je stranka dobila, se v glavnem ujemajo z razprostranjenostjo industrije in rudarstva. Slovensko ozemlje je bilo pred prvo svetovno vojno v veliki večini kmečko; brez Trsta in Koroške je živelo dve tretjini ljudi od kmetijstva. Zlasti na Koroškem je socialna demokracija zajela tudi precejšen delež kmečkega delavstva; volilni okraj Velikovec je imel med volilnimi upravičenci leta 1907 več kmečkih delavcev kot pa samostojnih kmetov; v volilnih okrajih Borovlje, Trg (tu je volil rožeški sodni okraj) in Beljak pa je bilo kmečkih delavcev več kot polovico toliko kot samostojnih kmetov — na vsem ostalem slovenskem ozemlju ni bilo nikjer podobnega razmerja, povsod je bil delež kmečkih delavcev

dokaj manjši. Na Koroškem je bilo kmečkega prebivalstva že nasploh pod povprečjem slovenskih dežel, ta svojevrstna struktura pa je še po svoje prispevala k tako široki razprostranjenosti socialne demokracije. Na drugi strani je bilo naše delavstvo po nastanku sorazmerno mlado; dostikrat še tudi po delu, sicer pa po tradiciji in miselnosti je bilo povezano s kmečkim okoljem, iz katerega je prihajalo. Zato je marsikje, tako npr. na Gorenjskem, število industrijskih in železniških delavcev, ki so prišli leta 1907 na volišče, višje od števila glasov, ki so jih dobili socialistični kandidati, to se pravi, da so glasovali delavci tudi za buržoazne stranke (na Gorenjskem zlasti za klerikalno). Krščanski socialci, v precej manjši meri pa tudi liberalci, narodnjaki v Trstu in Istri, so snovali svoje delavske organizacije, ki so imele vpliv na del delavstva. V ne tako majhni meri so morali delavci glasovati za buržoazne stranke tudi pod velikim pritiskom ob volitvah, o čemer nam mnogo piše socialistično časopisje.

Socialna demokracija je bila pred prvo svetovno vojno v velikem vzponu. Če odštejemo volilce iz vrst buržoaznih strank, ki niso volili za socialne demokrate zaradi simpatij, ampak iz nasprotja do svojih nacionalnih nazorskih nasprotnikov, je nazadovanj sorazmerno malo. V industrijskem predelu, kakor je bila jeseniška dolina, je naraščala socialna demokracija od volitev do volitev. Leta 1900 je zajela 15 % volilnih upravičencev kranjskogorskega sodnega okraja, leta 1907 24 %, leta 1908 25 %, leta 1911 35 % in le leta 1913 je na deželnih volitvah padla za dva odstotka, na 33 %. Podobno je bilo tudi mnogokje drugod. Delavsko gibanje se je utrjevalo in krepilo v industrijskih centrih, posegalo pa je in se počasi širilo tudi izven njih.

Za velike volilne uspehe je bilo seveda delavsko gibanje na Slovenskem še prešibko. Od sodnih okrajev (predelov v Trstu), ki so zajemali glavne centre socialističnih glasov, je bila socialna demokracija najmočnejša stranka leta 1907 kot 1911 samo v beljaškem okraju in v 1. tržaškem volilnem okraju (Staro mesto in Sv. Jakob), pa tudi tu ni imela absolutne večine. Razen ob posebno ugodnih prilikah nemoči buržoaznih strank so bili volilni uspehi odvisni od ožjih volitev.

Ožje volitve so bile pogosto predmet najrazličnejših računov, kombinacij, dogovarjanj in medsebojnih kompenzacij. Podrobnejši

opis ne spada v okvir tega dela. Vendar pa se politične stranke na našem ozemlju držijo nekaterih pravil, ki jih le izjemoma zapuščajo. Buržoazne stranke so bile sicer velike nasprotnice socialne demokracije in so jo ovirale in zatirale, kjer so jo mogle, vendar so pri ožjih volitvah uporabljale temu nasprotujočo prakso. V ožjih volitvah se buržoazne stranke ne povezujejo med seboj v buržoazni razredni solidarnosti, ampak praviloma proti svojim nacionalnim in nazorskim nasprotnicam glasujejo za socialnodemokratske kandidate. Socialni demokrati, ne samo na Slovenskem, ampak načelno v vsej Avstriji, so se za ožje volitve držali v glavnem dveh pravil: prvič, da spoštujejo dogovorjeno nacionalno pripadnost poslanskih mest, drugič, da glasujejo predvsem proti klerikalnim kandidatom. Govorili smo že o tem, da so koroški socialni demokrati opredelili slovensko stranko kot klerikalno in zato praviloma glasovali proti njej (glej str. 248). Podobno stališče — proglasitev hrvatsko-slovenske stranke za klerikalno — se je pojavilo tudi s strani italijanske socialne demokracije v Istri, vendar je bilo ob protestu jugoslovanske socialnodemokratske stranke opuščeno:⁹ na Primorskem so ostali socialni demokrati v spopadih nacionalnih strank nevtalni. Protiklerikalnega stališča znotraj iste narodnosti so se socialisti držali dokaj dosledno na Kranjskem in Štajerskem, manj na Primorskem.

V Trstu je zmagal v prvem volilnem okraju (Staro mesto in Sv. Jakob) leta 1907 socialni demokrat Valentino Pittoni že ob prvem glasovanju, leta 1911 pa ponovno, toda šele v ožji volitvi ob podpori slovenske stranke proti italijanskemu liberalcu. V vseh ostalih mestnih volilnih okrajih v Trstu so bili leta 1907 izvoljeni v ožjih volitvah ob obljubljeni podpori slovenske stranke brez boja Raimondo Scabar, Silvio Pagnini in Giovanni Oliva; od teh je Pagnini zapustil socialnodemokratsko stranko in odstopil; za njim pa je bil tako leta 1909 v nadomestnih volitvah kot leta 1911 izvoljen že v prvi volitvi italijanski liberalni kandidat. Drugi volilni okraj so izgubili socialisti leta 1911; le v četrtem (Sv. Vid in Zgoranja Čarbola) je bil leta 1911 Oliva v ožjem glasovanju ponovno s slovensko podporo izvoljen. Na občinskih volitvah je bilo leta 1909 izvoljenih v mestni svet 10 socialistov, vsi v četrtem volilnem razredu in v ožjih volitvah s slovensko pomočjo; leta 1913 pa 7 socia-

listov, od teh dva v tretjem volilnem razredu, spet vsi na enak način v ožjih volitvah.

V slovenski Istri je zmagal v deželnozborski mestni kuriji leta 1908 in prav tako leta 1914 v volilnem okraju Izola—Milje socialistični kandidat Francesco Zorzenon, obakrat v ožji volitvi proti italijanskemu krščanskemu socialcu s podporo italijanskih liberalcev.

Na Koroškem je bil leta 1907 v beljaškem državnozborskem volilnem okraju že v prvi volitvi izvoljen socialni demokrat Arnold Riese, za katerega so glasovali tudi volilci slovenske stranke in nemških socialcev. Ponovno je bil izvoljen leta 1911, toda šele v ožji volitvi ob podpori slovenske stranke proti nemškemu nacionalcu. Po njegovi smrti je bil na dopolnilnih volitvah leta 1912 izvoljen že v prvi volitvi socialni demokrat Florian Gröger; zanj je glasovala tudi slovenska stranka. Pri deželnozborskih volitvah leta 1909 je v beljaškem volilnem okraju, spet v ožji volitvi, zmagal socialni demokrat Wilhelm Eich; ožja volitev to pot ni bila bojna, ker so nemški nacionalci prepustili mandat brez boja v zahvalo za socialistično pomoč v celovškem okraju.

Leta 1907 je zmagal tudi v celovškem okoliškem volilnem okraju socialni demokrat (Julius Lukas), prav tako v ožjih volitvah. V teh ožjih volitvah so volilci slovenske in nemške krščansko socialne stranke glasovali za nemške nacionalce, ti pa so proglasili abstinenco, češ da nočejo mandata iz slovenskih in klerikalnih rok. Leta 1911 so socialni demokrati celovski volilni okraj izgubili v ožji volitvi proti nemškemu nacionalcem kljub slovenski podpori.

Na Štajerskem je bil leta 1907 v mariborskem mestu že v prvih volitvah izvoljen v državni zbor socialni demokrat Hans Resel (zanj so glasovali tudi Slovenci). Leta 1911 so socialisti izgubili to poslansko mesto že v prvi volitvi. Na deželnozborskih volitvah 1909 je bil v spodnještajerskem mestnem volilnem okraju splošne kurije izvoljen v ožjih volitvah s pomočjo slovenske stranke proti nemškemu nacionalcem socialni demokrat Albert Horvatek.

Kakor vidimo, so bile vse socialnodemokratske volilne zmage dosežene v nacionalno mešanih, toda po večini prebivalstva nemških in italijanskih volilnih okrajih. Na našem ozemlju so delovale tri socialno-demokratske stranke, jugoslovanska, nemška in italijanska. Praviloma je postavljala candidature vsaka stranka za vo-

lilne okraje svoje narodnostne večine. Glasovali pa so za te kandidate socialni demokrati vseh narodnosti, torej tudi slovenske. Edino jugoslovanska socialnodemokratska stranka je ostala tako v deželnih zborih kot v državnem zboru brez svojega zastopnika. Vzrok temu je bil prav gotovo v tem, da so bila glavne postojanke delavskega razreda prav v narodnostno mešanih volilnih okrajih, pa tudi v razmejitveni politiki volilnih okrajev, saj bi po analogiji z nemškim delom Štajerske tudi slovenski moral imeti industrijske mestne volilne okraje (glej str. 71), in v sistemu absolutne večine.

NACIONALNA IN POLITIČNA SESTAVA DRŽAVNEGA IN DEŽELNIH ZBOROV

O sestavi naših deželnih zborov v letih 1861—1867 smo podrobneje govorili na str. 207.

Po letu 1867 je bilo na Kranjskem vseh 10 poslancev veleposilstva stalno v nemških rokah. Oba poslanca trgovsko-obrtne zbornice sta bila 1867—1877 v slovenskih, 1877—1883 v nemških, po letu 1883 v slovenskih rokah. V mestni kuriji so imeli Slovenci od 8 poslanskih mest (do reforme 1908) naslednje število mandatov:

1867	7
1867—1868	3
1868—1870	4
1870	3
1870—1871	4
1871—1873	5
1873—1877	4
1877—1883	1
1883—1887	7
1887—1889	8
1889—1908	7

Po reformi 1908 so imeli Slovenci 9 do 10 poslancev mestne kurije. V kmečki kuriji je bilo slovenskih 1867—1877 vseh 16 mest, 1877—1883 15, od leta 1883 naprej spet vseh 16. Vseh 11 mest splošne kurije, ustanovljene leta 1908, je bilo v slovenskih rokah. Narodnostna razporeditev vseh voljenih članov kranjskega deželnega zbora je bila naslednja:

	a	b
1867	36	25
1867—1868		21
1868—1870		22
1870		21
1870—1871		22
1871—1873		23
1873—1877		22
1877—1883		16
1883—1887		25
1887—1889		26
1889—1908		25
1908	49	38

a: število voljenih članov dež. zbora

b: število slovenskih poslancev

Prvi kranjski deželni zbor (1861—1867) je imel nemško večino, drugi, tretji, četrti in peti (1867—1877) slovensko, šesti (1877—1883) nemško, vsi naslednji slovensko. Po razcepu v slovenskem taboru je bilo razmerje moči med klerikalno in liberalno stranko v deželnem zboru naslednje:

	kl	lib	kl : lib po kurijah			
			spl	km	mest	toz
1895—1896	16	9		16 : 0	0 : 7	0 : 2
1896—1897	15	10		15 : 1	0 : 7	0 : 2
1897—1901	14	11		14 : 2	0 : 7	0 : 2
1901—1908	16	9		15 : 1	1 : 6	0 : 2
1908	16	9		16 : 0	0 : 7	0 : 2
1908—1913	27	11	11 : 0	16 : 0	0 : 9	0 : 2
1913	28	10	11 : 0	16 : 0	1 : 8	0 : 2

Sprva ni imela večine sama zase nobena stranka, ne klerikalna, ne liberalna, ne nemška: v tem času se je v precejšnji meri uveljavljala liberalno-nemška povezava. Z uvedbo splošne kurije 1908 so dobili klerikalci absolutno večino v deželnem zboru.

Na Štajerskem je bilo vseh 12 poslancev veleposestva ves čas v nemških rokah, prav tako vseh 6 poslancev trgovsko-obrtnih zbornic. V mestni kuriji so imeli do reforme leta 1909 Nemci vseh 19 poslancev, po reformi pa je od 28 mest eno pripadlo Slovencem.

V kmečki kuriji so imeli Slovenci od 23 poslanskih mest (do reforme 1909) naslednje število mandatov:

1867—1868	8
1869—1870	7
1870—1871	6
1871—1874	5
1874—1876	4
1876—1878	5
1878—1909	8

Po reformi leta 1909 so imeli 10 od 28 poslancev kmečke kurije. V splošni kuriji so imeli Slovenci 2 mandata od 8 (1904—1909) oziroma 10 (po 1909). Slovensko zastopstvo v celem deželnem zboru je bilo potemtakem do leta 1904 enako kakor v kmečki kuriji, torej največ 8 poslancev od 60 voljenih, potem pa v letih 1904—1909 10 od 68, po letu 1909 pa 13 od 84.

Od slovenskih poslancev, izvoljenih leta 1909, je bilo 12 klerikalcev (vsi v kmečki in splošni kuriji) in 1 liberalec (v mestni kuriji).

Štajerski deželni zbor je imel vseskozi nemško liberalno večino oziroma večino, sestavljeno iz nemških svobodomiselnih strank. Opirala se je na premoč kurije veleposestva, trgovsko-obrtnih zbornic in mest. V kmečki kuriji na nemškem ozemlju so imeli večino nemški klerikalci. V splošni kuriji na nemškem ozemlju so bili poleg klerikalcev močni že socialni demokrati. Leta 1904 sta bila v deželni zbor izvoljena 2 socialista (oba v splošni kuriji v nemškem delu dežele), leta 1909 jih je bilo že 5, torej polovica vseh poslancev splošne kurije, od teh je bil eden izvoljen v slovenskem delu dežele.

V koroškem deželnem zboru je bilo vseh 10 veleposestniških poslancev ves čas v nemških rokah, prav tako vsi poslanci trgovsko-obrtnih zbornic, vseh 9 oziroma po reformi 1902 vseh 10 poslancev mestne kurije. V kmečki kuriji se je število slovenskih poslancev takole menjavalo:

	a	b
1867—1871	14	—
1871—1878		1
1878—1880		—
1880—1884		1

	a	b
1884—1896		2
1896—1902		3
1902—1909	15	1
1909		2

a: število poslancev kmečke kurije

b: število slov. poslancev kmečke kurije

V splošni kuriji, ustanovljeni 1902, niso imeli Slovenci nobenega od 4 poslancev. Deželni zbor, ki je imel 36, po reformi leta 1902 pa 42 voljenih članov, je imel torej samo toliko slovenskih poslancev, kolikor jih je bilo izvoljenih v kmečki kuriji.

Koroški deželni zbor je imel, kakor štajerski, vseskozi nemško liberalno (svobodomiselno) večino. V razliko od Štajerske pa ni obvladovala ta večina le privilegiranih kurij in mest, ampak je imela večino tudi v kmečki in splošni kuriji. Nemška klerikalna stranka je imela v kmečki kuriji le po enega, dva, največ tri poslance, v splošni pa sploh nobenega. Leta 1909 je bil v beljaškem volilnem okraju splošne kurije izvoljen v deželni zbor tudi en socialni demokrat.

Na Goriškem je pripadalo po reformi leta 1866 Slovincem troje od šestih mandatov v veleposestvu. Poslanskih mest trgovsko-obrtno zbornice (2 mandata) Slovenci niso imeli nikdar v rokah. Od mestnih 5 zastopnikov je bil eden Slovenec (le na splošnih in dopolnilnih volitvah 1867 je bil v slovenskem volilnem okraju še izvoljen neslovenec-uradnik). Od 8 poslancev kmečke kurije je bilo 6 Slovencev, po reformi, uveljavljeni z volitvami 1908, pa 7 od 10. V splošni, prav tako tedaj uvedeni kuriji so imeli Slovenci 3 od 6 mandatov. Po vsem tem so torej imeli Slovenci od 21 voljenih članov goriškega deželnega zbora 10 poslancev, od volitev leta 1908 naprej pa od 29 voljenih 14 poslancev. Razmerje glasov med klerikalno in liberalno stranko je opisano na str. 277.

V italijanskem delu dežele so do začetka 20. stoletja prevladovali liberalci; z dopolnilnimi volitvami 1902 so kmečko kurijo osvojili klerikalci. Leta 1908 jim je pripadla tudi nova splošna kurija, leta 1913 pa še veleposestvo in s tem večina (9 : 6) med italijanskimi poslanci. Pri medsebojnih povezavah strank v deželnem zboru je prišlo do svojevrstne zveze med slovenskimi klerikalci

in italijanskimi liberalci na eni ter italijanskimi klerikalci in slovenskimi liberalci na drugi strani.

V istrskem deželnem zboru je bilo vseh 5 veleposestniških mandatov stalno v italijanski posesti, prav tako oba mandata trgovsko-obrtno zbornice. V mestni kuriji je bil delež hrvatsko-slovenske stranke naslednji:

	a	b
1867—1870	8	—
1870—1883	11	—
1883—1908		1
1908—1912	14	2
1912		3

a: število poslancev mestne kurije

b: število hrv. poslancev mestne kurije

S področja slovenske Istre ni imela hrvatsko-slovenska stranka v mestni kuriji nobenega poslanca. V kmečki kuriji je bilo takole:

	a	b
1867—1869	12	2
1869—1870		3
1870—1876		5
1876—1887		4
1887—1889		5
1889—1908		8
1908	15	12

a: število poslancev kmečke kurije

b: število hrv.-slov. poslancev kmečke kurije

Tu je bilo zastopano tudi slovensko ozemlje: koprski okraj, ki je bil najprej slovenski, 1870—1908 slovensko-hrvatski, nato pa znova samo slovenski, ter hrvatsko-slovenski vološki okraj. V splošni kuriji je imela hrvatsko-slovenska stranka 4 od 8 mandatov, eden med njimi je pripadal posebnemu slovenskemu volilnemu okraju (od 1908 naprej). V celotnem deželnem zboru je torej število hrvatsko-slovenskih poslancev raslo takole:

	a	b
1867—1869	27	2
1869—1870		3
1870—1876	30	5

	a	b
1876—1883		4
1883—1887		5
1887—1889		6
1889—1908		9
1908—1912	44	18
1912		19

a: število volj. članov dež. zbora

b: število hrv.-slov. poslancev

Istrski deželni zbor je imel vseskozi (razen za časa drugega volilnega obdobja 1861—1867) italijansko liberalno večino. Leta 1908 sta bila izvoljena 2 socialna demokrata, leta 1914 eden: obakrat je bil v delavskih rokah izolsko-miljski okraj mestne kurije.

V tržaškem mestnem svetu, v katerem je imela od konca 19. stoletja absolutno večino italijanska liberalna stranka, so imeli Slovenci pred volilno reformo leta 1908 največ 6 od 54 članov, od volitev leta 1909 naprej 12 od 80 članov. V mestni svet je prišlo leta 1909 10, leta 1913 7 socialistov.

Najmanj sprememb v nacionalni posesti deželnozborskih mandatov in prav tako najmanj nacionalnih volilnih bojov je bilo na Goriškem. V kranjskem in štajerskem deželnem zboru je bilo veliko posestnih sprememb v šestdesetih in sedemdesetih letih, ko so se za časa nemškega liberalnega pritiska bile ogorčene bitke zlasti v mestni kuriji na Kranjskem in v kmečki na Štajerskem. Po nastopu Taaffejeve vlade se je položaj umiril; z eno edino kratkotrajno izjemo na Kranjskem vlada zdaj v obeh deželnih zborih neizpremenjeno posestno stanje vse do volilnih reform v novem stoletju; število mandatov, ki ga Slovenci imajo, pa je isto, kakor je bilo doseženo že v prvem organiziranem nastopu leta 1867. Tudi na Koroškem je na prelomu sedemdesetih in osemdesetih let prišlo do utrditve slovenske posesti v velikovškem kmečkem okraju. V Istri, kjer je začelo organizirano delo hrvatsko-slovenske stranke nekoliko pozneje kakor drugod na Slovenskem, je prišlo do stabilnosti v nacionalni posesti mandatov šele konec osemdesetih let.

Na Kranjskem je bilo po statistiki občevelnega jezika 94 % Slovencev (1880 in 1910). V deželnem zboru so imeli od osemdesetih let do reforme leta 1908 navadno 25 poslancev ali 69 %, Nemci pa 11. Na Goriškem je bilo malo manj kot dve tretjini Slo-

vencev (63 % 1880, 62 % 1910). Schmerlingov volilni red bi dal Slovincem 33 % poslancev (7 : 14), z reformo leta 1866 se je spremenilo razmerje na en sam glas razlike (10 : 11, 48 % slov. poslancev). V Istri so šteli Hrvatje in Slovenci 58 % (1880 in 1910) prebivalstva, poslancev so imeli od konca osemdesetih let naprej 9 ali 30 % (9 : 21). Nekoliko ugodnejše kot po tem, leta 1870 reformiranem volilnem redu bi bilo razmerje po prvotnem Schmerlingovem zakonu, ki bi dal ob enakem političnem razvoju v istem času verjetno razmerje 9 : 18 (33 %), torej prav tako kakor prvotno na Goriškem, toda ta reforma leta 1870 je dvignila število italijanskih mestnih mandatov ter s tem zmanjšala hrvatsko-slovenski delež. Na Štajerskem je bila Slovencev ena tretjina (1880 33 %, 1910 29 %), poslancev so imeli v 19. stoletju največ 13 % (8 : 52). Na Koroškem so našli slovenskega prebivalstva leta 1880 30 %, leta 1910 samo 21 %, poslancev pa so imeli od osemdesetih let naprej največ 3 (8 %), navadno pa 2 (6 %, razmerje 2 : 34). V Trstu so našli leta 1880 22 %, leta 1910 30 % Slovencev; po ustavi iz leta 1850 so imeli največ 11 % članov mestnega sveta (6 : 48). Vsepovsod je delež slovenskih poslancev zaostajal za deležem slovenskega prebivalstva v deželi.

V kmečki kuriji je bila naslonitev Schmerlingovega volilnega sistema na upravno razdelitev iz petdesetih let katastrofalna za slovensko zastopstvo na Koroškem, na Štajerskem je zmanjševala zastopstvo slovenskega dela dežele za en mandat, medtem ko je bila na Goriškem in na Kranjskem za Slovence ugodna. Favoriziranje mestne kurije, ki je bila v naših deželah (razen v Istri) zastopana tri do štirikrat bolje kakor kmečka, je bilo v škodo slovenskemu zastopstvu, saj so obvladali Slovenci na svojem nacionalnem ozemlju mesta le na Kranjskem in Goriškem. Nemške (in v Primorju italijanske) volilne zmage v mestih so bile torej zaradi volilnega sistema v številu poslancev tri do štirikrat povečane. Tako je dala npr. Spodnja Štajerska 8 slovenskih poslancev kmečke kurije in 4 nemške poslance mestne kurije. V mestni kuriji pa je živela le slaba desetina prebivalstva tega dela dežele: ob enakomernem zastopstvu obeh kurij bi smeli imeti Nemci le 1 poslanca. Posebej pa sta bili Slovincem v škodo privilegirani kuriji veleposestva in trgovsko-obrtnih zbornic. V veleposestvu so imeli poslance le na Goriškem, trgovsko-obrtno zbornico so obvladali le na Kranjskem. Privilegi-

rane kurije in favoriziranje mest — to je zmanjševalo slovensko večino na Kranjskem, ustvarjalo umetno italijansko večino na Goriškem in v Istri ter manjšalo slovensko zastopstvo na Štajerskem in Koroškem. Ta sistem je ustvarjal tudi dvotretjinsko nemško liberalno večino v štajerskem deželnem zboru. Če odštejemo privilegirani kuriji in odpravimo favoriziranje mest, dobimo povsem drugačen deželni zbor — zbor, v katerem bi bili nemški klerikalci in liberalci približno enako močni z majhno razliko poslanskih mest zdaj v korist ene, zdaj druge stranke, Slovenci pa bi imeli šibko tretjino mandatov; nobeden od treh taborov ne bi imel absolutne večine.

Deželnozborske volilne reforme v začetku našega stoletja so povečale slovensko večino na Kranjskem na 78 % (razmerje 38: 11), poboljšale položaj hrvatsko-slovenske manjšine v istrskem deželnem zboru na 43 % (19: 25) in slovenske v Trstu na 15 % (12: 68), medtem ko se je razmerje v štajerskem deželnem zboru le malo popravilo (1904 na 15 %: 10: 58, 1909 na 15,5 %: 13: 71), na Goriškem pa je ostalo isto (48 %: 14: 15). Le na Koroškem se je delež slovenskih poslancev še celo zmanjšal (na 5 %: 2: 40). To je bila obenem tudi edina dežela, kjer je po volilni reformi, čeprav samo začasno, padlo celo število slovenskih poslancev. Kakor so bile te reforme (razen na Koroškem) Slovencem v korist, vendar, ker so bile plod kompromisov, niso prinesle bistvenih sprememb v razporeditvi sil. Ostale so umetne nacionalne večine (na Goriškem in v Istri), ostale so umetne strankarske večine (na Štajerskem). Edino na Kranjskem je bila s splošno kurijo ustvarjena absolutna klerikalna večina. Mandati so bili (razen na Koroškem) že vnaprej preračunani na posamezne narodnosti, vendar pa je zanimivo, da so ostali še naprej Slovenci najpravičnejše zastopani v kmečki kuriji, medtem ko razporeditev mest splošne kurije ni bila v skladu z narodnostno strukturo: tako so imeli Slovenci na Štajerskem le 2 od 10 mest splošne kurije, na Goriškem in v Istri pa je bila razporeditev 3: 3 oziroma 4: 4.

Izidi državnoborskih volitev nam dajejo v glavnem isti vtis kakor pri deželnozborskih. Tudi tu prvih volitev v državni zbor leta 1861 ne gre primerjati s poznejšimi. Od 6 poslancev, ki jih je na Dunaj poslal kranjski deželni zbor, je le Toman ostal v slovenskem taboru; na Goriškem pa se je naključilo, da sta, ker je več italijan-

skih poslancev odklonilo sprejem državnozbornskega mandata, prišla v parlament kar dva slovenska poslanca (Černe, Gorjup). Tako so bili torej v državnem zboru do leta 1867 3 Slovenci. Odtlej se je slovensko zastopstvo v državnem zboru takole menjavalo:

	a	Kr	Go	St	KO	Tr	Is	b	c	č	d
1867—1870	8	5	1	2	—	—	—	203	3,9 %	30	27 %
1870—1873	6	5	1	—	—	—	—		3,0 %		20 %
1873—1879	8	4	1	2	—	1	—	353	2,3 %	54	15 %
1879—1885	13	8	1	3	—	1	—		3,7 %		24 %
1885—1887	14	8	1	3	1	1	—		4,0 %		26 %
1887—1891	13	8	1	3	—	1	—		3,7 %		24 %
1891—1897	14	8	2	3	—	1	—		4,0 %		26 %
1897—1901	16	9	2	4	1	—	—	425	3,8 %	63	25 %
1901—1907	15	9	2	4	—	—	—		3,5 %		24 %
1907	24	11	3	7	1	1	1	516	4,6 %	69	35 %

a: število slovenskih poslancev

b: število vseh poslancev drž. zbora

c: delež slov. poslancev od vseh poslancev drž. zbora

č: število poslancev naših dežel v drž. zboru

d: delež slov. poslancev od poslancev naših dežel

Za primerjavo naj navedemo, da je bilo po statistiki občevalnega jezika od vseh prebivalcev naših dežel leta 1880 43 %, leta 1900 pa 41 % Slovencev. V vsej avstrijski polovici monarhije pa so predstavljali Slovenci leta 1910 4,7 % prebivalstva.

Uvedba direktnih volitev leta 1873 je Slovincem močno koristila, saj je bila zdaj moč njihovega zastopstva odvisna od volilnega uspeha v posameznih volilnih okrajih, ne pa več od večine v deželnih zborih. Vendar pa v primerjavi z velikim uspehom ob prvem organiziranem nastopu leta 1867 ni povečala deleža slovenskih poslancev v okviru celotnega državnega zbora niti v okviru naših dežel, večinoma je bil ta delež celo manjši. V sedemdesetih letih se je število slovenskih poslancev krčilo v državnem zboru prav tako kot v deželnih. Od leta 1879 do odprave kurialnega sistema 1907 so imeli Slovenci stalno v svoji posesti 12 poslanskih mest: 9 v kmečki kuriji (5 na Kranjskem, 3 na Štajerskem, 1 na Goriškem), 3 v mestni (na Kranjskem). Poleg tega so imeli do leta 1897 en mandat v Trstu, zmagali dvakrat v celovškem kmečkem okraju na Koroškem in enkrat v veleposocstvu na Goriškem. Vsi ti od časa do časa osvojeni volilni okraji so bili narodnostno tako me-

šani, da je bila slovenska zmaga v veliki meri odvisna od posebnega položaja ob volitvah, volilnih povezav, abstinence nasprotnikov. Prav gotovo pa je padanje števila slovenskih poslancev v državnem zboru ob prelomu stoletja — če ne računamo zvišanja zaradi nove splošne kurije, jih je bilo leta 1901 celo manj kot leta 1879 — tudi znak novega velikega pritiska nemške in italijanske buržoazije, nove nacionalne ofenzive, kakor smo jo videli tudi iz izgub v koroškem deželni zboru leta 1902. Ob vsem tem uvedba splošne kurije ni zvišala deleža slovenskih poslanskih mest v parlamentu, prinesla pa je 3 mandate (po enega na Kranjskem, Goriškem in Štajerskem).

Kakor v deželnih zbora je bil tudi v državnem zboru sistem kurij tisti, ki je dajal Slovincem tako neenakopravno zastopstvo in tako slab delež po posameznih deželah. Na Kranjskem je bilo razmerje med slovenskimi in nemškimi poslanci do leta 1897 8 : 2, nato 9 : 2, na Štajerskem 3 : 20 in 4 : 23, na Koroškem navadno 0 : 9 in 0 : 10. V Trstu je bilo razmerje med slovenskimi in italijanskimi poslanci do leta 1897 sicer 1 : 3, toda potem se je poslabšalo na 0 : 5. Na Goriškem je bilo navadno 1 : 3, po uvedbi splošne kurije 2 : 3. V Istri je bilo razmerje med hrvatsko-slovenskimi in italijanskimi poslanci najprej 1 : 3, nato že 2 : 2, a se je v začetku 20. stoletja poslabšalo na 1 : 4 (glej str. 258). Le v kmečki kuriji so imeli Slovenci s svojimi 9 poslanci od 22 iz vseh naših dežel delež, ki jim je šel po številu prebivalstva (41 %).

Tako je torej prvo bistveno izboljšavo slovenskega položaja v državnem zboru prinesla šele volilna reforma leta 1907. Odprava kurij ni bila triumf le za delavski razred ampak tudi za vse neenakopravne narode. Slovenci so dobili odgovarjajoče zastopstvo v okviru celotnega državnega zbora, vendar pa še ni bila dosežena enakost v okviru naših dežel. S kurialnim sistemom pridobljena posest nemških in italijanskih strank je ostala, sicer okrnjena, ker je bilo število slovenskih volilnih okrajev premajhno v primerjavi z nemškimi in italijanskimi. Na Štajerskem bi moralo biti razmerje med slovenskimi in nemškimi mandati po deležu prebivalstva 9 : 21 ne pa 7 : 23, na Koroškem 2 : 8 ne pa 1 : 9, na Goriškem — tu gre seveda za slovenske in italijanske poslance — 4 : 2 ne pa 3 : 3. V Trstu je bilo razmerje 1 : 4, v Istri, kjer so Slovenci prvič dobili

svoj lastni volilni okraj, če računamo Hrvate in Slovence skupaj, 3 : 3.

Ob strankarski diferenciaciji na Slovenskem so bili leta 1897 na Kranjskem izvoljeni v državni zbor 3 liberalci (v mestni kuriji) in 6 klerikalcev (v kmečki in splošni kuriji), leta 1901 je bilo na Kranjskem enako, poleg tega pa je bil na Goriškem izvoljen en liberalec (v kmečki kuriji) in en klerikalec (v splošni kuriji). Volitve leta 1907 so bile strankarske še na Štajerskem: izvoljenih je bilo v vseh treh deželah 17 klerikalcev in 4 liberalci (v Ljubljani, dveh štajerskih in enem goriškem okraju). Leta 1911 je bilo izvoljenih že 19 klerikalcev in samo še 2 liberalca (v Ljubljani in na goriškem Krasu). Liberalce je prizadela tudi odprava mestnih volilnih okrajev na Kranjskem.

Prvi socialistični poslanec je prišel iz naših dežel v državni zbor leta 1897. Leta 1901 ni bil izvoljen noben, leta 1907 12 (od teh 7 na slovenskem in narodnostno mešanem ozemlju, 5 pa v nemškem delu Štajerske), leta 1911 7 (3 v naših krajih, 4 na nemškem Štajerskem).

Umetnih večin ni ustvarjal samo sistem kurij ampak tudi sistem absolutne večine. To se je zlasti pokazalo po uvedbi direktne in splošne volilne pravice. Tudi večina nemških nacionalcev v koroškem deželnem zboru je bila umetna. Od 45.225 veljavnih glasov na zadnjih deželnih volitvah leta 1909 je bilo le 18.474 nemško nacionalnih, 10.411 socialističnih, 9666 nemških krščanskosocialnih in 6337 slovenskih; ko bi ne bilo sistema kurij in bi se mandati delili proporcionalno, bi nobena stranka ne imela večine, tako pa so imeli nemški nacionalci 37 od 42 poslancev. Isto sliko nam dajejo državnoborske volitve. Podobno je bilo v Trstu z italijansko liberalno stranko. Ob proporcionalnem sistemu delavsko gibanje tudi na Kranjskem in na Goriškem ne bi bilo brez svojih izvoljenih zastopnikov.

Velikost poslanskega zastopstva posameznih strank in taborov v državnem in deželnih zbora še daleč ni bila vedno odraz dejanskega razporeditve in glasovanja volilnih množic. Pogosto je bila predvsem rezultat volilnega sistema. Drugačen volilni sistem bi ob enakem političnem razporeditvi volilcev lahko oblikoval državni zbor in deželne zbore z močno drugačno politično sestavo.

D O D A T E K

VOLILNA ZAKONODAJA

Zakoni, ki so urejali državnozborski volilni sistem v avstrijskih deželah od leta 1861 do propada Avstro-Ogrske, so bili: osnovni zakoni o državnem zastopstvu iz leta 1861 in njegove poznejše spremembe in dopolnitve, dodatki k deželnim redom iz leta 1861 (ki so določali način indirektnih volitev v državni zbor do leta 1873), državnozborski volilni red iz leta 1873 ter njegove poznejše spremembe in dopolnitve. Verifikacijski postopek, izgubo poslanskega mandata, vodstvo državnega zbora in podobne stvari je določal zakon o poslovanju državnega zbora iz leta 1861 s poznejšimi spremembami in dopolnitvami.

Deželnozborski volilni sistem so urejali deželni redi in deželnozborski volilni redi iz leta 1861 ter njihove poznejše spremembe in dopolnitve.

V naslednjem dajemo kronološki seznam vseh teh zakonov in njih sprememb. Pri tem smo zajeli še nekatere zakone, ki sicer formalno niso spadali v vrsto navedenih, so pa urejali probleme z istega področja. V seznamu se ne omejujemo le na navajanje tistih sprememb osnovnega zakona o državnem zastopstvu, zakona o poslovanju državnega zbora ali deželnih redov, ki se tičejo volilnega sistema, ampak zaradi popolnosti pregleda zajemamo prav vse spremembe teh zakonov, ne glede na to, ali se nanašajo na volitve ali pa npr. na poslovanje in notranjo ureditev deželnih zborov oziroma dunajskega parlamenta. Od državnozborskemu volilnemu redu, ki urejajo in spreminjajo samo volilne okraje izven naših dežel.

Za osnovo pri sestavljanju tega pregleda smo uporabljali Ernst Mayrhofer's Handbuch für den politischen Verwaltungsdienst, 5. Auflage, redigiert und herausgegeben von Graf Anton Pace, Zweiter Band, Wien leta 1896, s pregledom državne ustavne zakonodaje od leta 1848 naprej (str. 5 in naslednje) in deželnih ustavnih zakonodaj (str. 227 in naslednje) ter s seznamom vseh deželnih ustavnih zakonov (str. 243 in naslednje). Pregled dopolnjuje do srede leta 1907 Erster Ergänzungsband, Wien 1909 (državni pregled str. 2 in naslednje, pregled po deželah str. 166 in naslednje). Delo vsebuje tudi zakonske tekste, vendar praviloma le v besedilu, kakor je bilo v veljavi ob sestavi knjige.

Izpolnjen in dopolnjen je naš seznam predvsem po državnih in deželnih uradnih listih.

1. Cesarski patent z dne 26. februarja 1861 (RGB 1861, št. 20), tako imenovani februarjski patent. Prilogo (Beilage) I tvori Osnovni zakon o državnem zastopstvu (Grundgesetz über die Reichsvertretung), prilogo II pa sestavljajo deželni redi (Landesordnungen) in deželnozborski volilni redi (Landtagswahlordnungen) za dežele poznejše avstrijske polovice monarhije. Dodatek (Anhang) k deželnemu redu vsake dežele določa način, po katerem voli deželni zbor svoje poslance v državni zbor. Naših dežel se tičejo priloge II f za Štajersko, II g za Koroško, II h za Kranjsko in II i za Primorsko, to je za Trst, Gorico in Istro. Dejansko je bil to deželni in volilni red le za Goriško in Istro, kajti o Trstu je v deželnem redu samo ugotovitev, da ga zastopa »v mestnem statutu določeni municipalni organ«, in določba o volitvah v državni zbor. Vse kasnejše spremembe deželnega reda in deželnozborskega volilnega reda za Primorsko so bile sprejete in izdane posebej za Goriško in posebej za Istro.

2. Okrožnica vojnega ministrstva z dne 14. marca 1861 (RGB 1861, št. 30) o volilni pravici in voljivosti vojaških oseb za občinska in deželna zastopstva.

3. Zakon z dne 3. julija 1861 (RGB 1861, št. 78), ki ureja poslovanje državnega zbora (Gesetz... in Betreff der Geschäftsordnung des Reichsrathes).

4. Zakon z dne 3. oktobra 1861 (RGB 1861, št. 98) o imuniteti državnoborskih in deželnozborskih poslancev.

5. Za Istro: zakon z dne 13. julija 1863 (LGB 1863, št. 16), ki spreminja nekatere določbe § 3 in § 7 deželnozborskega volilnega reda, to je, prenaša volilni kraj v kmečkem in mestnem volilnem razredu iz Malega Lošinja v Cres.

6. Za Goriško: zakon z dne 12. junija 1866 (LGB 1866, št. 9), ki spreminja § 1, 2, 10 in 11 deželnozborskega volilnega reda, to je, spreminja določbe o volilni pravici v veleposestniškem volilnem razredu in ustvarja v njem dva volilna okraja, »slovenskega« in »italijanskega«.

7. Za Koroško: zakon z dne 10. januarja 1867 (LGB 1867, št. 5), ki spreminja § 12 in 14 deželnozborskega volilnega reda. Zakon postavlja za podlago deželnozborske volilne pravice namesto starega občinskega zakona iz leta 1849 novi deželni občinski zakon.

8. Za Kranjsko: zakon z dne 10. januarja 1867 (LGB 1867, št. 4), ki spreminja § 13 in 15 deželnozborskega volilnega reda. Isto kot pod številko 7.

9. Za Istro: zakon z dne 17. januarja 1867 (LGB 1867, št. 5), ki spreminja § 13 in 15 deželnozborskega volilnega reda. Isto kot pod št. 7.

10. Za Štajersko: zakon z dne 18. januarja 1867 (LGB 1867, št. 4), ki spreminja § 12 in 14 deželnozborskega volilnega reda. Isto kot pod številko 7.

11. Za Štajersko: zakon z dne 18. januarja 1867 (LGB 1867, št. 5), ki spreminja § 53 deželnozborskega volilnega reda. Zakon določa, da zadoštuje za sklep o izpremembi deželnozborskega volilnega reda tudi v

drugi deželnozborski periodi absolutna večina sklepčnega deželnega zbora.

12. Za Goriško: zakon z dne 26. januarja 1867 (LGB 1867, št. 6), ki spreminja § 13 in 15 deželnozborskega volilnega reda. Isto kot pod št. 7.

13. Za Istro: zakon z dne 19. februarja 1867 (LGB 1867, št. 9), ki spreminja § 54 deželnozborskega volilnega reda. Isto kot pod št. 11.

14. Za Koroško: zakon z dne 20. februarja 1867 (LGB 1867, št. 11), ki spreminja § 53 deželnozborskega volilnega reda. Isto kot pod št. 11.

15. Za Kranjsko: zakon z dne 1. maja 1867 (LGB 1867, št. 15), ki spreminja § 54 deželnozborskega volilnega reda. Isto kot pod št. 11.

16. Zakon z dne 16. julija 1867 (RGB 1867, št. 98), ki spreminja § 13 osnovnega zakona o državnem zastopstvu. Sprememba se ne tiče volilnega sistema.

17. Zakon z dne 21. decembra 1867 (RGB 1867, št. 141), ki spreminja osnovni zakon o državnem zastopstvu in mu daje novo besedilo. Glede sestave državnega zbora ni nobenih sprememb, razen da odpadejo poslanci iz dežel ogrske krone in Benečije. Skupaj z ostalimi zakoni istega dne (RGB št. 142—147) sestavlja ta zakon tako imenovano »decembrsko ustavo«.

18. Zakon z dne 15. maja 1868 (RGB 1868, št. 42), ki spreminja § 1, 4—8, 11, 12, 15 zakona o poslovanju državnega zbora.

19. Zakon z dne 29. junija 1868 (RGB 1868, št. 82) o izvedbi neposrednih volitev v poslansko zbornico državnega zbora. Zakon daje navodila za izvedbo takih volitev, ki morajo biti razpisane, »če izjemoma nastanejo prilike, ki preprečujejo volitev v poslansko zbornico s strani deželnega zbora«, kakor je določeno v § 7 osnovnega zakona o državnem zastopstvu z dne 26. februarja 1861 in 21. decembra 1867. V naših deželah do takih neposrednih volitev ni prišlo in zato tudi določbe tega zakona niso bile pri nas nikdar uporabljene.

20. Za Štajersko: zakon z dne 1. decembra 1868 (LGB 1868, št. 35), s katerim je urejeno izvrševanje deželnozborske volilne pravice v mestih in trgih, ki so združeni z okoliškim vaškim prebivalstvom v eno občino.

21. Za Štajersko: zakon z dne 13. januarja 1869 (LGB 1869, št. 7), s katerim so spremenjene in omiljene določbe § 17 deželnozborskega volilnega reda o izključitvi od aktivne in pasivne volilne pravice.

22. Za Koroško: zakon z dne 13. januarja 1869 (LGB 1869, št. 4, pravično 3). Isto kot pod št. 21.

23. Za Kranjsko: zakon z dne 13. januarja 1869 (LGB 1869, št. 7), s katerim so spremenjene in omiljene določbe § 18 deželnozborskega volilnega reda o izključitvi od aktivne in pasivne volilne pravice.

24. Za Goriško: zakon z dne 13. januarja 1869 (LGB 1869, št. 5). Isto kot pod št. 23.

25. Za Istro: zakon z dne 13. januarja 1869 (LGB 1869, št. 6). Isto kot pod št. 23.

26. Za Štajersko: zakon z dne 13. januarja 1869 (LGB 1869, št. 8), ki določa, kaj se zgodi, če je deželni poslanec kazensko obsojen ali v kazenski preiskavi.

27. Za Kranjsko zakon z dne 13. januarja 1869 (LGB 1869, št. 8). Isto kot pod št. 26.

28. Za Goriško: zakon z dne 13. januarja 1869 (LGB 1869, št. 7). Isto kot pod št. 26.

29. Za Koroško: zakon z dne 7. decembra 1869 (LGB 1869, št. 40). Isto kot pod št. 26.

30. Za Istro: zakon z dne 7. decembra 1869 (LGB 1869, št. 27). Isto kot pod št. 26.

31. Za Istro: zakon z dne 20. maja 1870 (LGB 1870, št. 32), ki spreminja § 3 in 7 deželnozborskega volilnega reda, to je, določa deloma drugačne volilne okraje v mestnem in kmečkem volilnem razredu.

32. Za Istro: zakon z dne 20. maja 1870 (LGB 1870, št. 33), ki spreminja § 4 deželnega reda in zvišuje število deželnih poslancev s 30 na 33.

33. Za Kranjsko: zakon z dne 5. oktobra 1871 (LGB 1871, št. 28), ki določa, da izgube svoj mandat deželni poslanci, ki se nočejo pojaviti v deželnem zboru ali svoje odsotnosti zadosti ne opravičijo.

34. Zakon z dne 13. marca 1872 (RGB 1872, št. 24), ki govori o direktnih volitvah v državni zbor v primeru, da ugasne mandat državnega poslanca za časa zasedanja državnega zbora. V naših deželah do takšnih neposrednih volitev ni prišlo in določbe tega zakona niso bile uporabljane.

35. Za Istro: zakon z dne 15. decembra 1872 (LGB 1873, št. 1), ki spreminja splošno določbo § 36 deželnozborskega volilnega reda glede sestave volilne komisije v mestnem volilnem okraju Buzet—Izola—Milje.

36. Zakon z dne 2. aprila 1873 (RGB 1873, št. 40), ki spreminja § 6, 7, 15 in 18 osnovnega zakona o državnem zastopstvu. Zakon uvaja direktne volitve v poslansko zbornico državnega zbora in zvišuje število poslanskih mest na 353.

37. Zakon z dne 2. aprila 1873 (RGB 1873, št. 41), ki predpisuje državnozborski volilni red (Reichsrathswahlordnung). Dodatek (Anhang) k temu državnozborskemu volilnemu redu določa obseg posameznih volilnih okrajev.

38. Zakon z dne 12. maja 1873 (RGB 1873, št. 94), ki daje novo besedilo zakona o poslovanju državnega zbora.

39. Za Štajersko: zakon z dne 2. februarja 1877 (LGB 1877, št. 6), ki uravnava interpelacije na zastopnika vlade v deželnem zboru.

40. Za Istro: zakon z dne 7. maja 1877 (LGB 1877, št. 8), ki daje nekatere določbe o poslovanju deželnega zbora. Zakon govori med drugim o tem, kdaj ugasne mandat deželnozborskega poslanca.

41. Zakon z dne 28. junija 1878 (RGB 1878, št. 86), ki spreminja za Kranjsko nekatere določbe Dodatka k državnozborskemu volilnemu

redu. Oznake sodnih okrajev so prilagojene veljavni sodni razdelitvi ter veljavnim uradnim nazivom.

42. Zakon z dne 4. oktobra 1882 (RGB 1882, št. 142), ki spreminja § 2, 7, 8, 9, in 17 državnozborskega volilnega reda in nekatere določbe Dodatka k državnozborskemu volilnemu redu za Češko, Zgornjo Avstrijo, Salzburško, Štajersko in Koroško. Zakon med drugim znižuje v mestnem in kmečkem volilnem razredu pogojni cenz na 5 goldinarjev. V mestnem volilnem razredu postane vsak kraj tudi volilni kraj — s tem v zvezi je tudi nov tekst Dodatka za mestne volilne okraje na Štajerskem in Koroškem.

43. Za Štajersko: zakon z dne 6. maja 1884 (LGB 1884, št. 7), ki spreminja § 3, 12—15, 26—28, 46—50 deželnozborskega volilnega reda. Zakon med drugim znižuje v mestnem in kmečkem volilnem razredu pogojni cenz na 5 goldinarjev; v mestnem volilnem razredu postane vsak kraj tudi volilni kraj.

44. Za Koroško: zakon z dne 25. maja 1884 (LGB 1884, št. 12), ki spreminja § 3, 5—7, 9—15, 17, 25—28, 46—50 deželnozborskega volilnega reda. Zakon med drugim postavlja cenz v mestnem in kmečkem volilnem razredu na 5 goldinarjev; v mestnem volilnem razredu postane vsak kraj tudi volilni kraj.

45. Za Kranjsko: zakon z dne 29. maja 1884 (LGB 1884, št. 10), ki spreminja § 4, 8, 10, 11, 13, 15, 16, 22, 24, 26, 36, 38, 40—53 deželnozborskega volilnega reda. Isto kot pod št. 43.

46. Za Koroško: zakon z dne 26. decembra 1884 (LGB 1885, št. 3), ki spreminja § 31—34 deželnozborskega volilnega reda. Zakon prinaša novo formulacijo določb o volitvah volilnih mož in pripravah za poslanske volitve v kmečkem volilnem razredu.

47. Zakon z dne 12. novembra 1886 (RGB 1886, št. 162), ki spreminja nekatere določbe § 7 Osnovnega zakona o državnem zastopstvu in Dodatka k Državnozborskemu volilnemu redu. Nobena teh določb se ne tiče naših dežel.

48. Za Kranjsko: zakon z dne 6. novembra 1888 (LGB 1888, št. 27), ki spreminja § 13 deželnozborskega volilnega reda. Iz teksta je izpuščen datum ljubljanskega mestnega statuta (9. junij 1850). Z zakonom z dne 5. avgusta 1887 (LGB 1887, št. 22) je bil namreč izdan nov občinski in volilni red za Ljubljano.

49. Za Istro: zakon z dne 1. januarja 1889 (LGB 1889, št. 7), ki spreminja § 4 in 50 deželnozborskega volilnega reda. V mestnem volilnem razredu postane vsak kraj tudi volilni kraj.

50. Za Kranjsko: zakon z dne 16. januarja 1894 (LGB 1894, št. 5), ki spreminja § 3 in 7 deželnozborskega volilnega reda. Zakon ne prinaša nobene stvarne spremembe, le opredelitev volilnih okrajev je prilagojena veljavni sodni razdelitvi ter uradnim nazivom.

51. Sakon z dne 14. junija 1896 (RGB 1896, št. 168), ki spreminja § 6 in 7 osnovnega zakona o državnem zastopstvu. Zakon zvišuje število poslanskih mest za 72 poslancev splošne kurije.

52. Zakon z dne 14. junija 1896 (RGB 1896, št. 169), ki spreminja oziroma dopolnjuje § 6—10, 17, 20, 22—25, 27—29, 31—33, 40—42, 51—52 državnozbornskega volilnega reda in Dodatek k njemu. Izpremembe se tičejo predvsem uvedbe splošnega volilnega razreda.

53. Zakon z dne 5. decembra 1896 (RGB 1896, št. 226), ki spreminja § 9 državnozbornskega volilnega reda. Zakon znižuje v mestnem in kmečkem volilnem razredu pogojni cenz na 4 goldinarje.

53 a. Zakon z dne 22. januarja 1897 (RGB 1897, št. 22), ki spreminja določbe Dodatka k državnozbornskemu volilnemu redu za kmečko kurijo na Goriškem. Zakon ne spreminja obsega volilnih okrajev, prilagaja pa besedilo ustanovitvi novega sodnega okraja v Kobaridu.

54. Za Kranjsko: zakon z dne 5. novembra 1898 (LGB 1898, št. 40), ki prinaša nov deželnozbornski volilni red. Zakon med drugim znižuje v mestnem in kmečkem volilnem razredu pogojni cenz na 4 goldinarje ter uvaja direktne volitve v kmečkem volilnem razredu. Razglasi deželnega predsedstva z dne 11. avgusta 1901 (LGB 1901, št. 5), 9. decembra 1901 (LGB 1901, št. 26), 4. marca 1904 (LGB 1904, št. 5), 9. decembra 1905 (LGB 1905, št. 18), 20. januarja 1908 (LGB, št. 4 in 5), 4. februarja 1908 (LGB 1908, št. 7), 12. marca 1909 (LGB, št. 7), 28. januarja 1911 (LGB 1911, št. 3), 1. februarja 1911 (LGB 1911, št. 4), 24. januarja 1912 (LGB 1912, št. 4), 13. februarja 1912 (LGB 1912, št. 9), 24. oktobra 1913 (LGB 1913, št. 28 in 30) ter 23. februarja 1914 (LGB 1914, št. 4), določajo na podlagi tega zakona glavne volilne kraje in več občinam skupne volilne kraje za posamezne splošne in nadomestne volitve.

55. Za Koroško: zakon z dne 5. septembra 1902 (LGB 1902, št. 14), ki spreminja § 3 deželnega reda in daje nov deželnozbornski volilni red. Zakon med drugim uvaja splošno kurijo. Zvišuje število poslancev od 37 na 43. Preurejeni so kmečki volilni okraji ter uvedene direktne volitve v kmečkem volilnem razredu. Cenz v mestnem in kmečkem volilnem razredu je znižan na 8 kron.

56. Za Štajersko: zakon z dne 11. aprila 1904 (LGB 1904, št. 54), ki spreminja § 3 in 12 deželnega reda. Zakon uvaja splošno kurijo, zvišuje število poslancev od 63 na 71.

57. Za Štajersko: zakon z dne 11. aprila 1904 (LGB 1904, št. 55), ki spreminja oziroma dopolnjuje § 7, 8, 12—15, 17, 19—36, 40—41, 43, 46, 49, 50 deželnozbornskega volilnega reda. Izpremembe se tičejo uvedbe splošnega volilnega razreda; poleg tega zakon med drugim postavlja cenz v mestnem in kmečkem volilnem razredu na 10 kron in uvaja direktne volitve v kmečkem volilnem razredu. K temu zakonu spada še ukaz c. kr. namestnika na Štajerskem z dne 15. junija 1904 (LGB 1904, št. 61), ki daje izvršilne določbe (določa občine, ki volijo skupaj v enem volilnem kraju, občine, ki imajo več volilnih lokalov ter glavne volilne kraje)

in ukaz z dne 4. julija 1904 (LGB 1904, št. 63), ki daje popravek k dodatku prejšnjega ukaza (za občino Prekopa v sodnem okraju Vransko).

58. Zakon z dne 26. januarja 1907 (RGB 1907, št. 15), ki spreminja § 1, 6, 7, 12 in 18 Osnovnega zakona o državnem zastopstvu. Zakon zvišuje število članov poslanske zbornice na 516 ter uvaja splošno in enako volilno pravico.

59. Zakon z dne 26. januarja 1907 (RGB 1907, št. 16), ki spreminja § 5 osnovnega zakona o državnem zastopstvu. Spremembe se tičejo gosposke zbornice.

60. Zakon z dne 26. januarja 1907 (RGB 1907, št. 17), ki daje nov državnozborski volilni red. Dodatek določa obseg posameznih volilnih okrajev.

61. Za Goriško: zakon z dne 12. septembra 1907 (LGB 1907, št. 32), ki spreminja § 4, 6, 13 deželnega reda in daje nov deželnozborski volilni red. Zakon med drugim uvaja splošno kurijo; zvišuje število poslancev od 22 na 30. Preurejeni so mestni volilni okraji; vsak kraj postane tudi volilni kraj; uvedene so direktne volitve v kmečkem volilnem razredu. K temu zakonu spada popravek z dne 23. februarja 1911 (LGB 1911, št. 11).

62. Za Istro: zakon z dne 17. maja 1908 (LGB 1908, št. 17), ki spreminja § 4 B, 6, 12, 13, 23, 38, 42 deželnega reda in prinaša nov deželnozborski volilni red. Zakon med drugim uvaja splošno kurijo; zvišuje število poslancev od 33 na 47. Preurejeni so volilni okraji v mestnem in kmečkem volilnem razredu. Uvedene so direktne volitve v kmečkem volilnem razredu in pogojni cenz v kmečkem volilnem razredu znižan na 8 kron. K temu zakonu spada še ukaz c. kr. primorskega namestništva z dne 24. julija 1908 (LGB 1908, št. 34), ki določa področje posameznih naselij, naštetih v deželnozborskem volilnem redu.

63. Za Kranjsko: zakon z dne 26. avgusta 1908 (LGB 1908, št. 14), ki spreminja oziroma dopolnjuje § 3, 11, 12, 15, 33, 34, 38 deželnega reda. Zakon uvaja splošno kurijo, zvišuje število poslancev od 37 na 50.

64. Za Kranjsko: zakon z dne 26. avgusta 1908 (LGB 1908, št. 15), ki spreminja oziroma dopolnjuje § 3, 5, 7, 8, 9, 13—16, 18—20, 24, 27, 29, 32, 42, 45, 46 deželnozborskega volilnega reda. Spremembe se tičejo uvedbe splošnega volilnega razreda; poleg tega zakon med drugim spreminja obseg nekaterih mestnih volilnih okrajev. Razglasi deželnega predsedstva z dne 20. oktobra 1908 (LGB 1908, št. 16), 6. novembra 1908 (LGB 1910, št. 17) ter 24. oktobra 1913 (LGB 1913, št. 27 in 29) določajo na podlagi tega zakona glavne volilne kraje za posamezne volitve v splošnem volilnem razredu.

65. Za Štajersko: zakon z dne 19. februarja 1909 (LGB 1909, št. 24), ki spreminja § 3, 11, 12, 16, 38 deželnega reda ter daje nov deželnozborski volilni red. Zakon med drugim zvišuje število poslancev od 71 na 87. Preurejeni so volilni okraji splošnega, kmečkega in mestnega volilnega razreda ter nekoliko spremenjeni pogoji volilne pravice v splošnem,

kmečkem in mestnem volilnem razredu; uvedena je »čista« splošna kurija. K temu zakonu spada še ukaz c. kr. namestnika na Štajerskem z dne 13. marca 1909 (LGB 1909, št. 28), ki daje izvršilne določbe, to je, določa obseg mest in trgov, glavne volilne kraje, občine, ki volijo skupaj v enem volilnem kraju, ter občine, ki imajo več volilnih krajev, ter razglas c. kr. namestnika z dne 28. februarja 1911 (LGB 1911, št. 14), ki prinaša dve spremembi k temu ukazu; ti spremembi pa se ne tičeta slovenskega ozemlja.

66. Za Kranjsko: zakon z dne 20. junija 1910 (LGB 1910, št. 21), ki uvaja volilno dolžnost za deželnozborske volitve.

67. Za Kranjsko: zakon z dne 20. junija 1910 (LGB 1910, št. 22), ki uvaja volilno dolžnost za državnozborske volitve na Kranjskem.

68. Zakon z dne 20. decembra 1909 (RGB 1909, št. 204), ki dodaja nekaj določb § 5 zakona o poslovanju državnega zbora. Te določbe se v ničemer ne tičejo volilnega postopka ali položaja poslancev.

69. Zakon z dne 21. decembra 1910 (RGB 1910, št. 232). Isto kot pod št. 68.

70. Zakon z dne 28. decembra 1911 (RGB 1911, št. 245). Isto kot pod št. 68.

71. Zakon z dne 11. junija 1917 (RGB 1917, št. 253), ki daje novo besedilo zakona o poslovanju državnega zbora.

VIRI VOLILNIH REZULTATOV

Glavni viri za ugotavljanje rezultatov volitev v deželne zборе in poslansko zbornico državnega zbora so:

1. originalni volilni material: volilni zapisniki pravolitev in poslanskih volitev s prilogami,
2. poročila in razprave o volitvah v deželnih zbora in v državnem zboru, objavljena v stenografskih zapisnikih,
3. podatki o deželnozborskih in državnozborskih volitvah, ki jih je zbiral in večinoma tudi izdajala c. kr. statistična centralna komisija na Dunaju,
4. časopisna poročila in druge publikacije.

ORIGINALNI VOLILNI MATERIAL

Originalni volilni material je bil po volitvah po uradni poti dostavljen deželnim zborom oziroma državnemu zboru. V mejah SR Slovenije je torej le volilni material za volitve v kranjski deželni zbor, shranjen v Državnem arhivu Slovenije v Ljubljani. Dasi obsega ohranjeno gradivo vse volitve od 1861 do 1914, je vendarle popolno le za malokatero splošne volitve. Manjkajo volilni akti za posamezne občine, posamezne sodne okraje pa tudi za cele volilne okraje. Posebej je pomanjkljivo gradivo za čas po letu 1900.

Volilni material obsega predvsem: volilne imenike (za prvotne in poslanske volitve, sezname volilnih udeležencev (za prvotne in poslanske volitve) ter volilne zapisnike (za prvotne in poslanske volitve, po posameznih voliščih ter za glavna volišča).

V prvem obdobju so volilni imeniki za pravolitve po občinah v kmečki kuriji in za volitve v mestni kuriji praviloma sestavljeni po višini davkov. Prvi je vpisan davkoplačevalec, ki je plačeval v občini najvišji znesek direktnih davkov, za njim pa se vrste ostali, vsak z nižjim zneskom. Višina davkov za vsakega je navadno navedena v posebni rubriki. Na koncu ali na začetku imenika so vpisani še tisti, ki imajo volilno pravico brez ozira na davke. Navedena so večinoma tudi bivališča in poklici volilnih upravičencev. Pozneje so volilni imeniki največkrat sestavljeni po abecedi, prav tako pa izginejo podatki o davkih.

V času ustnega glasovanja je v seznamu udeležencev poleg imena vsakega udeleženca zapisano, za koga je glasoval. V času pismenega glasovanja se vodi le seznam udeležencev. Glasovnice v glavnem niso ohranjene; vendar so nekaterim volilnim zapisnikom priložene neveljavne glasovnice.

Imeniki, sezname in zapisniki so sestavljeni ponekod zelo vestno, ponekod zelo površno. Ne redko podatki, navedeni v volilnem zapisniku, ne ustrezajo dejanskemu stanju. O tem se prepričamo po pregledu volilnega imenika in seznama udeležencev.

Zelo pogoste so napake v številu volilnih upravičencev. Volilni imeniki so bili sestavljeni po tekočih številkah. Po sestavi imenika pa so bili marsikateri vpisanci še izbrisani. Iz ljubljanskega volilnega imenika I. volilnega razreda 1861 so npr. črtane tekoče številke 1, 10, 17, 28, 47, 68, 78, 107, 148, 171, 190, 205, 212, 217—219, tako da število veljavno vpisanih volilnih upravičencev ni 220, kakor se glasi zadnja tekoča številka, temveč le 204. Z druge strani so marsikateri volilne upravičence vpisovali po prvotni sestavi imenika, pogosto na mesto, kamor so spadali po svojem davku, ter jim dajali tekoče številke 45 $\frac{1}{2}$, 58 $\frac{1}{2}$ itd. Tudi tu zadnja tekoča številka ne ustreza. V volilnih zapisnikih so pogosto kot število volilnih upravičencev navajali enostavno končno tekočo številko volilnega imenika.

V času tajnega glasovanja je v okrajih, ki so volili po dva poslanca, povzročalo zapisovanje števila glasov posebne težave, neenotnost in zmedo. Vsak volilec je glasoval za dva kandidata, ki ju je napisal na glasovnico. Vsota glasov za posamezne kandidate je bila torej praviloma enaka dvakratnemu številu oddanih glasovnic. Toda marsikdo je glasoval le za enega kandidata, marsikje je bil glas za enega kandidata razveljavljen, medtem ko je za drugega ostal veljaven, neveljavna je bila lahko tudi glasovnica v celoti (če je bila prazna, napačno izpolnjena itd.). Tiskani formularji za volilne zapisnike na Kranjskem v zadnjih letih pred prvo svetovno vojno so imeli sledeče besedilo: »Tedaj je (z vštetimi praznimi glasovnicami) ... glasov neveljavnih. Od vseh oddanih ... glasov ostane tedaj ... veljavnih glasov.« Ta formulacija je bila prav dobra za okraje z enim poslancem, zelo nepripravna pa za okraje, ki so volili po dva poslanca. Zato so v takih okrajih volilne komisije ugotavljale rezultate na zelo različne načine. Naj si za primer ogledamo volilne zapisnike kranjskega kmečkega volilnega okraja s splošnih volitev 1913! V občini Železniki so napisali v volilnem zapisniku: 4 neveljavni glasovi, vseh oddanih glasov 146, veljavnih glasov 142. Udeležencev pri volitvah je bilo v resnici 73, 2 glasovnici pa sta bili prazni. Ob sestavljanju zapisnika so vse to pomnožili z 2, ker je pač vsaka glasovnica imela teoretično dva glasova. V občini Cerklje so zapisali: 7 neveljavnih glasov, 340 oddanih glasov, 333 veljavnih glasov. Glasovi tu pomenijo glasovnice; na volitve je prišlo 340 volilcev. Zapisnik občine Trata navaja 22 neveljavnih glasov, 274 oddanih glasov in 509 veljavnih glasov. Oddani

glasovi so v resnici glasovnice (volilna udeležba), veljavni glasovi so pravi glasovi, kot neveljavne glasove so šteli 17 neveljavnih glasovnic ter 5 neveljavnih glasov na sicer veljavnih glasovnicah. V občini Stara Loka so navedli 41 neveljavnih glasov, 323 oddanih glasov in 311 veljavnih glasov. Pod oddanimi in veljavnimi glasovi je razumeti glasovnice, pod neveljavnimi glasovi so šteli prave glasove: 12 neveljavnih glasovnic kot 24 neveljavnih glasov ter še 17 neveljavnih glasov s sicer veljavnih glasovnic. Mnogokje (npr. v občinah Križe in Voglje) so šteli pri volilcih, ki so glasovali le za enega kandidata, drugi (neoddani) glas kot neveljavnega (po analogiji s praznimi glasovnicami). V občini Predoslje so za beležili 35 neveljavnih glasov, 266 oddanih glasov ter 231 veljavnih glasov. Kakor je razvidno iz glasovnika, se je udeležilo volitev 231 volilcev. To številko so pomotoma zapisali kot število veljavnih glasov, prišteli 35 neveljavnih glasov (to so bili zares glasovi, ne pa glasovnice) ter dobili tako 266 udeležencev.

STENOGRAFSKI ZAPISNIKI DRŽAVNEGA IN DEŽELNIH ZBOROV

Na podlagi originalnega volilnega materiala so bila sestavljena poročila o volitvah za verifikacijski postopek v deželnih zbora in v državnem zboru. Ta poročila so objavljena v stenografskih zapisnikih teh zborov (v tekstu ali v prilogah).

Ta poročila niso bila niti podana niti objavljena za vse volitve in v enaki meri ali na enak način. Velika razlika je predvsem med državno-zborskimi in deželnozborskimi volitvami. Ta razlika je posledica različnega verifikacijskega postopka. Za takoj agnoscirane volitve v državni zbor nimamo objavljenih nobenih poročil; takih volitev pa je bila ogromna večina. Objavljena so le poročila o spornih ter dopolnilnih volitvah, pa tudi tu ne o vseh.

V deželnozborskih obravnavah najdemo praviloma poročila o vseh splošnih in dopolnilnih volitvah. Vendar so ta poročila zelo različna po obsežnosti, vsebini in podatkih. Ponekod najdemo samo imena izvoljenih brez kakršnih koli števil o udeležbi ali številu glasov. Navadno pa navajajo poročila vsaj število veljavnih glasov in število glasov za izvoljene poslance. Sorazmerno najredkejši so podatki o številu volilnih upravičencev in udeležencev pri pravolitvah. Politične stranke se praviloma ne omenjajo. Obsežnost podatkov se menjava v isti deželi od volitev do volitev, je pa tudi pri istih volitvah za posamezne volilne okraje različna. Vendar se kažejo tudi neke širše in trajnejše razlike med deželami. Zelo skopi so v celem podatki za Goriško, ne dosti boljši za Koroško. Ne na Goriškem ne na Kranjskem niso v vsem času indirektnih volitev na kmetih niti enkrat objavljeni podatki o pravolitvah, na Koroškem le za nekaj volilnih okrajev v nekaterih letih. Od teh dežel se že od začetka ostro ločita Štajerska in Istra. Tu je opaziti nekak poseben smisel za

statistiko. Na Štajerskem prinašajo od leta 1867 naprej večinoma podatke o pravolitvah, primerjajo udeležbo v posameznih okrajih itd. V Istri objavljajo še podrobnejše podatke in to celo za občine.

Poročila v stenografskih zapisnikih državnega zbora in deželnih zborov so pravzaprav uradna poročila o volitvah. Njihova glavna slaba stran je nepopolnost, ki smo jo omenili; večkrat pa zmanjšujejo njihovo vrednost tudi razne tiskovne, pa tudi stvarne napake. Tako na primer objavljajo Obravnave kranjskega deželnega zbora za volitve v mestni kuriji, v kranjskem volilnem okraju 1901 rezultat: 334 upravičencev, 181 veljavnih glasov, 122 za Cirila Pirca, 59 za Antona Koblarja. Število upravičencev je točno; vse ostale številke pa se ne nanašajo na celotni volilni okraj (Kranj in Škofja Loka), temveč le na mesto Kranj. V celem je dobil Pirc 156, Koblar pa 118 glasov. Podobnih pomot bi lahko navedli še precej.

OBJAVE STATISTIČNE CENTRALNE KOMISIJE

Avstrijska centralna statistična komisija je že zgodaj začela zbirati podatke o volitvah. Že 30. januarja 1867 je notranje ministrstvo odredilo zbiranje statističnih podatkov za vse volitve v deželne zbore in njih pošiljanje na statistično centralno komisijo.¹ Vendar v tisku niso bili obdelani rezultati vseh volitev.

Za deželnozborske volitve sta izšli najprej naslednji dve deli:

Beiträge zur Statistik der Landtags-Wahlen im Jahre 1867, izšlo v Mitteilungen aus dem Gebiete der Statistik, 14. Jahrgang, I. Heft, Wien 1867, str. 15—55. Obravnava poleg ostalih II. splošne volitve na Štajerskem, Koroškem, Goriškem, II. in III. na Kranjskem, III. v Istri, iz leta 1867.

Statistik der Landtagswahlen in den Jahren 1871—1872, izšlo v Mitteilungen aus dem Gebiete der Statistik, 19. Jahrgang, IV. Heft, Wien 1872, str. 129—157. Obravnava poleg ostalih IV. splošne volitve na Štajerskem in Koroškem ter V. na Kranjskem, vse iz leta 1871.

Po daljšem presledku so začeli rezultate deželnozborskih volitev objavljati spet v sredi devetdesetih let. Najprej je izšlo delo:

Die statistischen Ergebnisse der Landtagswahlen des Jahres 1895 und 1896, izšlo v Statistische Monatschrift, XXIII. Jahrgang (Neue Folge, II. Jahrgang), Wien 1897, str. 91—147. V tej publikaciji so bili objavljeni rezultati VII. splošnih volitev na Goriškem, VIII. splošnih volitev v Istri, IX. splošnih volitev na Kranjskem, vse iz leta 1895, ter VIII. splošnih volitev na Štajerskem in Koroškem iz leta 1896. V istem letniku je bila objavljena še kratka študija o medsebojni primerjavi volilnih okrajev po številu prebivalcev, volilnih upravičencev in udeležencev (Walter Schiff: Bericht über die Thätigkeit des statistischen Seminares im Jahre 1896/97, str. 835—840).

Objavljanje rezultatov deželnozhorskih volitev se je zdaj preselilo v novo periodično publikacijo:

Statistisches Jahrbuch der autonomen Landesverwaltung in den im Reichsrath vertretenen Königreichen und Ländern (pozneje: im Österreich). Herausgegeben durch die k. k. statistische Central-Commission auf Grund der von den Ländern gelieferten statistischen Tabellen und Materialien. Od naših dežel so bile v tem letopisu obdelane:

VIII. splošne volitve na Štajerskem in Koroškem leta 1896, ter IX. splošne volitve na Kranjskem iz leta 1895 — v prvem letniku (Wien 1900, str. 400—425). Te volitve so bile obdelane že v Statistische Monatschrift.

X. splošne volitve na Kranjskem, VIII. splošne volitve na Goriškem in IX. splošne volitve v Istri, vse iz leta 1901 ter IX. splošne volitve na Štajerskem in Koroškem, izvršene leta 1902 — v tretjem letniku (1903, str. 208—305).

Dopolnilne volitve v splošnem volilnem razredu na Štajerskem leta 1904 — v četrtem letniku (1904, str. 344—345).

XI. splošne volitve na Kranjskem in IX. splošne volitve na Goriškem, oboje iz leta 1908 — v sedmem letniku (1908, str. 244—291).

Dopolnilne volitve v splošnem volilnem razredu in v mestnem ljubljanskem vol. okraju na Kranjskem leta 1908, X. splošne volitve v Istri in na Koroškem iz leta 1909 — v osmem letniku (1909, str. 138—171).

X. splošne volitve na Štajerskem iz leta 1909 — v devetem letniku (1910, str. 246—265).

XII. splošne volitve na Kranjskem in XI. splošne volitve na Goriškem iz leta 1913 — v dvanajstem letniku (1914, str. 258—270).

Posebej je še omeniti, da so bile nekatere štajerske deželnozhorske volitve zajete še v seriji: Statistische Mittheilungen über Steiermark (Herausgegeben vom Statistischen Landesamte des Herzogthums Steiermark), in sicer: VIII. splošne volitve iz leta 1896 v petem zvezku, ki je nosil poseben naslov Statistisches Handbuch für die Selbstverwaltung in Steiermark, Graz 1899, str. 27—32, ter X. splošne volitve iz leta 1909 v XXV. zvezku, ki je nosil poseben naslov Statistisches Handbuch für das Herzogthum Steiermark, Erster Jahrgang, Graz 1912, str. 168—171. V tem zadnjem zvezku navedeni podatki so posneti po objavi v Statistisches Jahrbuch der autonomen Landesverwaltung, ki je tudi označen kot vir.

Od državnozhorskih volitev so bili objavljeni podatki:

za 1. direktne splošne volitve 1873. leta: G. A. Schimmer: Vergleichende Statistik der directen Reichsrathswahlen in Oesterreich, izšlo v Statistische Monatschrift, III. Jahrgang, Wien 1877, str. 249—273;

za 2. direktne splošne volitve 1879. leta: Dr. F. X. v. Neumann-Spallart und G. A. Schimmer: Die Reichsraths-Wahlen vom Jahre 1879 in Oesterreich, izšlo v posebni knjižici Stuttgart 1880, 80 strani;

za 3. direktne splošne volitve 1885. leta: v seriji Oesterreichische Statistik, IX. Band, 5. Heft, Wien 1885 (Statistik der Reichsrathswahlen im Jahre 1885);

za 4. direktne splošne volitve 1891. leta: Dr. Ferdinand Schmid: Die statistischen Ergebnisse der Reichsrathswahlen des Jahres 1891. Izšlo v Statistische Monatschrift, XVII. Jahrgang, 1891, str. 386—427;

za 5. direktne splošne volitve 1897. leta: v seriji Oesterreichische Statistik, XLIX. Band, 1. Heft, 1897 (Die Ergebnisse der Reichsrathswahlen für das Jahr 1897);

za 6. direktne splošne volitve 1900/01. leta: v isti seriji, LIX. Band, 3. Heft, 1902 (Die Ergebnisse der Reichsrathswahlen für das Jahr 1900/01);

za 7. direktne splošne volitve 1907. leta: v isti seriji, LXXXIV. Band, 2. Heft, 1908 (Die Ergebnisse der Reichsrathswahlen im Jahre 1907). Še posebej pa je k tem volitvam izšla Berufsstatistik der Wahlberechtigten bei den Reichsrathswahlen im Jahre 1907, v isti seriji, XCI. Band, 1. Heft, Wien 1912;

za 8. direktne splošne volitve 1911. leta: v isti seriji, Neue Folge, 7. Band, 1. Heft, 1912 (Die Ergebnisse der Reichsrathswahlen im Jahre 1911).

Deželnozborske volitve so bile razen onih v letih 1895/96 v Statistische Monatschrift obdelane zgolj s suhimi tabelami, brez vsake besede teksta in komentarja. Pač pa moramo poleg zgoraj omenjene razprave v Statistische Monatschrift, ki analizira volitve v letih 1895/96, omeniti dve razpravi v Statistisches Jahrbuch der autonomen Landesverwaltung, ki sta obširno govorili o volilni pravici za deželnozborske volitve v avstrijskih deželah in obširno komentirali in analizirali rezultate volitev v letih 1901/2 in 1906/9. To sta: J. Fuhrmann: Die Landtagswahlen von 1901/02, IV. Jahrgang, 1904, str. XIII—LXV, ter Felix Klezl v. Norberg: Wahlstatistik der österreichischen Landtage, IX. Jahrgang, 1910, str. XIX—XCVI.

Objave državnozborskih volilnih rezultatov so bile opremljene s spremnimi teksti, komentarji ter obširnejšimi ali krajšimi analizami.

Našteti objavljeni volilni rezultati navadno navajajo: število prebivalcev volilnega okraja (teh podatkov ni v prvih objavah deželnozborskih volitev, pozneje pa so skoraj povsod), število pravililnih upravičencev, število pravililnih udeležencev (teh podatkov ni v prvih objavah deželnozborskih volitev, niti v objavah državnozborskih volitev leta 1873), število izvoljenih volilnih mož ter število volilnih mož, ki so se udeležili volitev poslancev, število volilnih upravičencev in udeležencev pri direktnih volitvah. Razlikovanje med veljavnimi in neveljavnimi glasovi se začne šele pozno (1891 za državni zbor, 1895/96 za deželne zbore v Stat. Monatschrift); vse dotlej se (sicer prilično redki) neveljavni glasovi zdaj ignorirajo (število udeležencev zajema le veljavne glasove) zdaj upoštevajo v številu oddanih glasov. Kar se tiče razporeditve glasov

med posamezne kandidate, navajajo vse statistike do devetdesetih let le, koliko glasov je dobil izvoljeni poslanec. Stranke se ne omenjajo. Z rezultati državnoborskih volitev 1891 ter deželnozborskih 1895/96 v Stat. Monatschrift pa stopijo politične stranke v avstrijsko volilno statistiko. Odtlej navajajo število glasov po posameznih strankah ter število razcepljenih in nedoločenih glasov. Imena kandidatov se ne navajajo. Pač pa vsebujejo nekatere objave imena izvoljenih poslancev.

Posamezne objave dajejo še več podatkov. Tako navajajo objave državnoborskih volitev 1897 ter 1900/01 in več deželnozborskih volitev podrobnejše podatke o volilnih upravičencih: koliko jih ima volilno pravico po svojih osebnih kvalifikacijah in položaju, koliko le zaradi plačevanja davkov. Med temi zadnjimi je posebej navedeno število onih, ki plačujejo nad 5 gld (4 gld), in onih, ki plačujejo manj. Volilni upravičenci in udeleženci splošnega volilnega razreda so razčlenjeni v one, ki imajo volilno pravico tudi v drugih volilnih razredih, in one, ki je nimajo, ti pa spet v one, ki imajo občinsko volilno pravico, in one, ki so brez nje.

Vse statistike dajejo podatke le za celotno ozemlje posameznih volilnih okrajev, le državnoborske za leta 1900/01 (deloma), 1907 in 1911 so napravljene tudi za sestavne dele volilnih okrajev (sodne okraje, posamezne kraje v mestnih volilnih okrajih). Statistike državnoborskih volitev 1907 in 1911 navajajo volilne rezultate še preračunane na področja okrajnih glavarstev in sodnih okrajev.

Podlaga za obdelavo volilnih rezultatov v statistični centralni komisiji so bili formularji, ki jih je predpisalo notranje ministrstvo in so jih izpolnjevali volilni komisarji ter jih po politično-upravni liniji pošiljali statistični komisiji. Sem in tja so uporabljali tudi volilne akte, ki jih je dobila poslanska zbornica. Formularji so se izpolnjevali za vsak volilni kraj posebej. Za kontrolo podatkov s posameznih volišč so uvedli pozneje še posebne formularje, ki so jih izpolnjevali glavni volilni komisarji v glavnem volilnem kraju s podatki o končnem rezultatu za ves volilni okraj. Vendar ti kontrolni formularji niso bili predpisani za vse volitve. Tako so jih npr. za deželnozborske volitve leta 1902 opustili.²

Vrednost in zanesljivost od statistične centralne komisije objavljenih rezultatov ni povsod enaka. Zlasti moramo opozoriti na tri stalno ponavljajoče se napake: napačno izračunavanje prebivalstva volilnih okrajev mestne kurije, slabo navajanje političnih strank in nepravilno štetje razcepljenih glasov.

Prebivalstvo volilnih okrajev mestne kurije je napak izračunano v objavah rezultatov državnoborskih volitev leta 1873, 1879, 1891. Problema meje med mestnimi in kmečkimi volilnimi okraji, o katerem smo govorili, se obdelovalci volilnih rezultatov očitno niso zavedali. Računali so na Štajerskem, Kranjskem in Koroškem v mestno kurijo celotno občinsko ozemlje mest in trgov, ki so tu volili. Napake, ki so jih s tem zagrešili, niso bile neznatne. Tako našteva Neumann-Spallartova in

Schimmerjeva publikacija o volitvah 1879 za koroško mestno kurijo 73.814 prebivalcev namesto 45.363, za kranjsko 60.697 namesto 47.169, za štajersko 235.748 namesto 190.809. Ob taki napaki je postal celjski mestni volilni okraj s 34.698 prebivalci za graškim predmestnim volilnim okrajem največji mestni volilni okraj na celem Štajerskem. V resnici je bil s 13.477 prebivalci najmanjši. Toda napaka gre še dlje! Publikacija navaja, kolikšen odstotek prebivalstva so v vsakem volilnem okraju zavzemali volilni upravičenci. Ob napačnem številu prebivalstva so izračunali za celjski okraj 2,18 %. To je bil najnižji odstotek ne le na Štajerskem, temveč prav v vseh mestnih volilnih okrajih cele Avstrije. Odkod tako strašno nizek procent? sta se vprašala prikazovalca statistike. In ker jima ni prišlo na misel, da je napak računano prebivalstvo, sta našla naslednjo razlago: »Če opazujemo na kartogramu one z najsvetlejšim tonom prikazane volilne okraje mest, trgov in industrijskih krajev, ki imajo najnižje razmerje, tvorijo med njimi štirje, ki obsegajo celotno Kranjsko, zapadno Koroško in jug Štajerske, sklenjeno skupino. V tej je pač smatrati celotno nizko blagostanje prebivalcev za vzrok, ki to pojasni. Svoj delež prispeva posebej na Koroškem tudi težek položaj rudarske industrije od leta 1874 naprej.«³ V resnici pa je bilo volilnih upravičencev 5,6 % — odstotek, ki je bil povsem normalen.

Posledice teh napak srečamo še v kasnejših primerjavah. Ko primerja Rauchberg leta 1907 razvoj prebivalstva v mestih in kmečkih volilnih okrajih za vso dobo nazaj, se seveda naslanja na podatke statistične centralne komisije. Pravilno ugotavlja, da je prebivalstvo v mestnih volilnih okrajih hitreje naraščalo. Pri tem pa pripominja: »Le v Zgornji Avstriji, na Salzburškem, Koroškem in Kranjskem je prebivalstvo kmečkih volilnih okrajev hitreje naraščalo.« Razvoj za Koroško se mu namreč kaže, kar se tiče prebivalstva mestnih okrajev, takole:

1873 (štetje 1869)	73.814
1885 (štetje 1880)	49.692
1891 (štetje 1890)	78.293
1901 (štetje 1900)	62.031

Rauchberg sam pravi k temu: »Vprašanje, če ni to nasprotno gibanje le dozdevno in ga je pripisati v resnici nihanjem pri sestavljanju volilne statistike, ki jih danes ni mogoče več kontrolirati, moram pustiti ob strani.«⁴

Politične stranke so slabo označene pri skoraj vseh objavah rezultatov državnoborskih in deželnoborskih volitev. V formularjih, ki so jih izpolnjevali volilni komisarji, je bilo treba navesti »strankarsko opredeljenost kandidata, v kolikor je notorična.«⁵ Stranke je vsak volilni komisar označeval po svoje. Eden je rekel »klerikalen«, drugi »konservativen«, tretji morebiti »krščansko-socialen«. Eden je rabil oznako »narodno-napreden«, drugi »liberalen«. V centrali niso preverjali, ali vsaj ne dovolj, ali gre pri tem za iste ali različne stranke. Na ta način so

dostikrat kandidate iste stranke vpisovali v različne rubrike. V Statistische Monatschrift so sumarni rezultati deželnozborskih volitev na Kranjskem leta 1895 v mestni kuriji takole prikazani:

Slovenski radikali: 2167
slovenski konservativci 322
nemški liberalci: 148
nemški konservativci: 124
slovenski liberalci: 138
slovenski klerikalci: 39

V celem torej šest različnih strank. V resnici je postavila slovenska liberalna Narodna stranka uradne kandidate (kandidate, ki so nastopali v imenu stranke in bili kot taki navedeni v volilnem razglasu stranke) v šestih volilnih okrajih.⁶ Glasovi zanje v Ljubljani, Kranju, Trziču, Postojni in Novem mestu so v Stat. Monatschrift v grupi »slovenski radikali«, glasovi za kandidata iste stranke v Idriji v grupi »slovenski liberalci«. Podobno je s klerikalnimi glasovi. Katoliška narodna stranka je postavila svoje uradne kandidate v štirih volilnih okrajih.⁷ Glasovi zanje v Ljubljani, Kranju in Trziču so v rubriki »slovenski konservativci«, glasovi za kandidata iste stranke v Idriji v rubriki »slovenski klerikalci«. V novomeškem volilnem okraju Katoliška narodna stranka ni postavila svojega uradnega kandidata; tu je kandidiral kot »neodvisen kandidat« graščak vitez Savinšek (Savinschegg) proti Tavčarju. Njegov volilni razglas je priobčil Slovenec in klerikalna stranka je priporočala njegovo kandidaturo. Glasovi zanj so označeni v Stat. Monatschrift pod rubriko »nemški konservativci«. Edini res nemški kandidat je bil Loy v Kočevju, ki je pravilno označen kot »nemški liberallec«.

Še težje napake so, da štejejo glasove za istega kandidata v istem volilnem okraju ne tako redko deloma v eno, deloma v drugo stranko. Tako navaja Österreichische Statistik, da je dobil v kranjskem kmečkem volilnem okraju pri državnozborskih volitvah leta 1900/1 slovenski klerikalni kandidat 5276 glasov, slovenski krščansko socialni kandidat pa 171 glasov. Kakor zlahka ugotovimo po vseh drugih poročilih s teh volitev, ni bilo nobenega posebnega krščansko socialnega kandidata. Glasovi s to oznako so prav tako glasovi za Pogačnika, kakor vseh 5276 glasov za slovenskega klerikalnega kandidata. Vpisani pa so v posebno rubriko, ker so volilni komisarji nekaterih občin kranjskega in tržiškega sodnega okraja označili Pogačnika kot slovenskega krščansko-socialnega kandidata. Na podoben način zaznamuje Österreichische Statistik pri volitvah v splošni kuriji na Kranjskem istega leta 35.865 slovensko-klerikalnih in 2389 krščansko-socialnih glasov, s to razliko, da je tu pri krščansko socialnih glasovih opomba, da so bili »oddani za slovenskega klerikalnega kandidata«. V goriškem mestnem volilnem okraju so glasovi, ki jih je dobil Codelli v Krminu, zabeleženi kot »italijansko konservativni«, glasovi, ki jih je dobil v Gorici, pa kot »nemško liberalni (ustavoverni)«.

Takih primerov bi lahko našli še celo vrsto. V komentarjih k volilnim rezultatom priznavajo težave te vrste: »Kako težko je pogostoma pristići kandidata določeni stranki, lahko vidimo iz tega, da označujejo statistični formularji II (za volilne okraje) enega in istega kandidata po krajeno različnem pojmovanju npr. na enem volišču kot deutschfortschrittlich, v drugem kot deutschvolklich, deutscher Agrarier, deutschnational ali pa tudi kot deutschfreiheitlich«. ⁸ Ali, ob objavi rezultatov državnozborskih volitev iz leta 1907: »Posebne težave je pri obdelavi povzročalo enotno in pravilno ugotavljanje kandidatove stranke ob podatkih volilnih komisarjev, ki so se med seboj pogosto razlikovali. Zato smo na podlagi teh podatkov sestavili začasen seznam kandidatov po strankah za vsako deželo in ga poslali političnim deželnim oblastem v pregled.« ⁹ Res so ob boljši pažnji in kontroli rezultati, objavljeni za državnozborske volitve 1907 in 1911, mnogo zanesljivejši kot v prejšnjih objavah.

Poleg napak in težav te vrste se včasih navajajo tudi povsem napadne stranke. Na Koroškem so pri državnozborskih volitvah 1891 v kmečki kuriji pristeli slovenski stranki tudi vse glasove za nemške klerikalne kandidate v šentviškem in špitalskem volilnem okraju. V objavah rezultatov državnozborskih volitev leta 1907 pa so glasove za kandidata slovenske stranke, grebinjskega župana Florijana Ellersdorferja šteli med glasove za nemško krščansko socialno stranko. Statistisches Jahrbuch der autonomen Landesverwaltung šteje na Goriškem za deželnozborske volitve leta 1901 glasove za Tumo in Tonklija med »italijanske nacionalno-liberalne« ter »italijanske katoliško nacionalne«.

Formularji, ki so jih izpolnjevali komisarji posameznih volišč, so imeli tudi rubriko »razcepljenih glasov je bilo«. Tu ni bilo treba navesti imena kandidata, ne stranke, ampak samo število razcepljenih glasov. Sem so šteli »one glasove, ki so odpadli na enega ali več kandidatov v relativno povsem nepomembnem številu« (besedilo formularja za volitve 1897) ¹⁰ ali »za kandidate, ki so v volilnem lokalu dobili le posamične glasove« (besedilo formularja za volitve 1907). ¹¹ Na podlagi teh zelo nepredvidnih navodil je prišlo v objavah volilnih rezultatov do vrste napak. Österreichische Statistik navaja za volitve v postojnskem mestnem volilnem okraju 1901 tale rezultat:

veljavnih glasov:	1176
slov. liberalci	632
slov. klerikalci	444
soc. demokrati	43
razcepljenih	57

Po poročilih, ki jih najdemo v časopisih, pa je bil volilni rezultat tale: ¹²

veljavnih glasov:	1176
slov. liberalci	632
slov. klerikalci	495
socialni demokrati	49

Razcepljenega glasu niti enega! Ker imamo tako v Österreichische Statistik kot v časopisih podrobne rezultate po krajih, lahko natanko ugotovimo, od kod in zakaj razlika. Podatki se namreč razlikujejo le za tri kraje, kjer navajajo:

	Österreichische Statistik				Časopisje		
	lib.	kl.	soc.	razc.	lib.	kl.	soc.
Postojna . . .	136	—	—	20	136	18	2
Lož	29	—	—	14	29	13	1
Radovljica . . .	52	—	—	22	52	20	2

Volilni komisarji v teh treh krajih so kratko in malo vse neliberalne glasove šteli med razcepljene. Končni rezultat, seštet s poročil posameznih volišč, seveda na ta način ni mogel biti točen. Pomagati bi moglo le poročilo z glavnega volišča za ves volilni okraj, tega pa statistiki včasih, kakor smo videli, niti niso zahtevali, dostikrat pa so ga premalo uporabljali za kontrolo.

V primeru, ki smo ga navedli, so napačni podatki le za obe manjšinski stranki, klerikalce in socialiste. Dostikrat pa so napačni podatki za vse stranke. Tako se za novomeški kmečki okraj pri istih državnoborskih volitvah navajajo v Österreichische Statistik naslednje številke:

slovenski klerikalci	3042
slovenski liberalci	1703
razcepljenih	137

V resnici pa je dobil Pfeifer 3072 glasov, kandidat Narodno-napredne stranke Globočnik 1803 glasov, razcepljenih je bilo vsega 8 glasov.¹³

V spoznanju, da je treba postopek z razcepljenimi glasovi reorganizirati, so za volitve leta 1907 in 1911 predpisali, da se na glavnih voliščih (za sumarne rezultate volilnega okraja) vpisujejo kot razcepljeni samo glasovi za tiste »kandidate, ki niso dobili več kot 25 glasov«, za volitve 1911 pa so v formularjih za posamezna volišča rubriko razcepljenih glasov sploh opustili, »ker je sodba, ali je te ali one glasove smatrati za razcepljene, mogoča šele po ugotovitvi skupnega rezultata za volilni okraj s strani glavne volilne komisije.«¹⁵ Vendar je treba pripomniti, da se tudi meje 25 glasov, ki je bila predpisana, niso strogo držali, saj je npr. leta 1907 dobil socialistični kandidat v ptujskem volilnem okraju 45 glasov,¹⁶ ki pa so kljub temu šteti med razcepljene.

V statistične publikacije so se vrinile tudi razne tiskovne, prepisovalne in podobne napake, kakor se pač vrinejo v vsako delo. Včasih se za kak volilni okraj navaja število udeležencev s prvega glasovanja, razporeditev glasov pa z drugega glasovanja. Včasih so glasovi, oddani za kako stranko, izpuščeni. Včasih so zamešani rezultati iz različnih volilnih okrajev. Naj navedemo samo en tak, malo bolj kompliciran primer.

Tako so po objavah rezultatov državnozborskih volitev 1897 dobili v Trstu:

v II. vol. kolegiju (II. in III. vol. razred):

it. liberalci	2169
slov. nacionalisti	1630
it. konservativci	439

v III. vol. kolegiju (IV. vol. razred in okolica):

it. liberalci	1358
it. konservativci	163

Vsakomur je znano, da je Nabergoj stalno kandidiral v III. volilnem kolegiju, kjer je volila okolica. Odkod torej nič slovenskih glasov v tem volilnem okraju, in odkod slovenski glasovi v II. in III. mestnem volilnem razredu? Po primerjavi z drugimi (časopisnimi) poročili bomo ugotovili, da so v Österreichische Statistik rezultate zamešali. Podatki, ki so bili objavljeni za II. kolegij, so v resnici sešteti izidi volitev v III. kolegiju ter v polovici II. kolegija. Rezultati, ki so objavljeni za III. kolegij, pa predstavljajo izid volitev v drugem delu II. kolegija. V resnici pa so dobili:

v II. volilnem kolegiju:

it. liberalci	1645
it. konservativci	602

v III. volilnem kolegiju:

it. liberalci	1882
slov. nacionalisti	1630

Rezultati volitev, ki jih je zbirala in objavljala c. kr. statistična komisija, se največ uporabljajo in citirajo, zelo pogosto s pridevkom »uradni rezultati«.¹⁷ Ta pridevek pa le deloma ustreza. Ti rezultati so se pač zbirali po uradni dolžnosti in poti, izdajala jih je uradna institucija — niso pa to bili tisti uradni rezultati, kakor jih je razglasila (glavna) volilna komisija in priznal verifikacijski postopek v državnem oziroma deželnem zboru.

ČASOPISJE IN DRUGE PUBLIKACIJE

Časopisje poroča o volitvah in volilnih rezultatih zelo različno. Včasih ne najdemo sploh nobenega poročila ali pa le imena izvoljenih, drugič spet pa se vrste podrobna poročila z rezultati volitev. Ne le, da navajajo, koliko glasov so dobili posamezni kandidati, ampak tudi kako so glasovali volilci posameznih mest in trgov mestnih volilnih okrajev, koliko je bilo glasov za posamezne stranke po posameznih sodnih okrajih,

občinah in voliščih. Posebej v starejšem obdobju so zelo skopa poročila o vsem, kar se dogaja izven deželnih meja. V ljubljanskem časopisju bomo marsikdaj zastonj iskali poročil o uspehu slovenskih kandidatov na Koroškem ali na Primorskem. Vendar pa bomo marsikdaj našli tudi podrobno poročilo o nekih oddaljenih volitvah, medtem ko bomo zastonj iskali kaj več iz domačega volilnega okraja. Marsikdaj molči o podrobnem izidu volitev časopisje premagane stranke. Vendar tudi včasih izredno skopo omenja rezultate posameznih volilnih okrajev, kjer je zmagala lastna stranka. Tako najdemo npr. ob volitvah v splošni kuriji na Štajerskem 1909 obilo podatkov o rezultatih v mestni skupini in v celjskem kmečkem okraju, medtem ko o ljutomersko-mariborskem okraju zastonj iščemo natančnejših podatkov o razporeditvi glasov tako v klerikalnem centralnem in lokalnem časopisju, ki je slavilo zmago, kot v liberalnem ali nemškem. V zadnjem obdobju navajajo časopisi tudi številne primerjalne tabele s številkami po posameznih okrajih in za prejšnje volitve. Na splošno se zelo redko navaja število volilnih upravičencev, prilično malokrat tudi število neveljavnih glasov. Število veljavnih glasov se neredko navaja kar kot število udeležencev.

Tudi zanesljivost časopisnih podatkov je zelo različna. O netočnostih, ki se tu pojavljajo, od tiskovnih napak pa do napačnih informacij, nam pač ni treba posebej govoriti. Včasih se napačni rezultati popravljajo v naslednji ali eni naslednjih števil, včasih najdemo že v isti številki dvoje različnih poročil.

Razen v časopisju najdemo poročila o volitvah še v vrsti drugih publikacij, kjer so bili objavljeni bolj ali manj podrobni rezultati, povzeti bodisi iz uradnih virov (material statistične centralne komisije, podatki deželnih vlad itd.) bodisi od kod drugod.

Tu je vrsta brošur in priročnikov, v glavnem za državnozborske volitve, z najrazličnejšimi podatki. Naj tu samo omenimo nekaj takih publikacij:

Franz X. Reitterer: Die neuen Reichsrathsabgeordneten und ihre Gegenkandidaten, Budweis 1901.

Fritz Freund: Das österreichische Abgeordnetenhaus. Ein biographisch-statistisches Handbuch. 1907—1913, XI. Legislaturperiode, Wien (brez letnice, verjetno 1907) ter 1911—1917, XII. Legislaturperiode (brez letnice, verjetno 1911). Ti dve mali knjižici dajeta kratke biografije in fotografije vseh državnozborskih poslancev z volilnimi rezultati za leti 1907 in 1911.

Omenimo naj še mesečno publikacijo *Parlamentarische Chronik*, *Beilage zur Politischen und Volkswirtschaftlichen Chronik der österreichisch-ungarischen Monarchie*, mit Benützung amtlicher Quellen herausgegeben von Dr. Karl Neisser, k. k. Staats-Archivsdirektor im Abgeordnetenhaus des Reichsrates, ki je začela izhajati na Dunaju 1912 in je prinašala popolnejša ali nepopolnejša poročila o volitvah v državni zbor in v vse deželne zборе.

NAČIN OBJAVE VOLILNIH REZULTATOV

Na podlagi v Ljubljani ohranjenih volilnih aktov za deželnozborske volitve na Kranjskem, poročil o volitvah, objavljenih v stenografskih zapisnikih dunajskega državnega zbora ter naših deželnih zborov, volilnih rezultatov, kakor jih je (direktno ali indirektno) objavila c. kr. statistična centralna komisija, ter časopisja, predvsem onega, ki je bilo dosegljivo v Ljubljani, smo sestavili pregledde volilnih rezultatov za posamezne volilne okraje ter sezname poslancev, ki jih v tem delu objavljamo.

Zajeli nismo le splošnih volitev, ki jih je obravnavala avstrijska statistika, ampak tudi vse nadomestne volitve. Seznam vseh teh volitev smo mogli sestaviti predvsem po podatkih v stenografskih zapisnikih državnega in deželnih zborov. Predsednik zbora je, navadno v začetku vsakega zasedanja, naznanil, kateri poslanci so odstopili ali umrli in katere nadomestne volitve so bile izvedene. Prav tako se moremo opreti na indekse (kjer so navadno naznačena poročila in razpravljanja o splošnih in nadomestnih volitvah), sezname poslancev, ki ponekod navajajo tudi datume odstopov in novih izvolitev, itd. Vendar seznam volitev in poslancev, dobljen na ta način, še ni popoln. V nekaterih primerih, ko je novoizvoljeni poslanec nanagloma odstopil ali umrl in so se takoj nato izvedle ponovne volitve, stenografski zapiski odstopivšega ali umrlega poslanca in njegove izvolitve sploh ne omenjajo, saj je bilo to za verifikacijski postopek brez pomena. Prav tako v državnozborskih in deželnozborskih zapisnikih seveda navadno niso zabeležene nadomestne volitve, odstopi in smrti poslancev od časa zadnjega zasedanja vsake volilne periode pa do razpusta zbora in novih volitev. Zato utegnejo imeti tudi naši sezname volitev in poslancev, dasi dopolnjevani še po časopisju, seznamih poslancev v Hof- und Staats-Handbuch itd., tu in tam kakšno vrzel.

Posebej za Kranjsko smo se mogli opreti na delo Joseph Pfeifer: Die Landtagsabgeordneten des Herzogthums Krain 1861 bis 1901, Laibach 1902, ki vsebuje vestno in skrbno sestavljen seznam kranjskih deželnih poslancev v naznačenih štiridesetih letih, z datumi izvolitev, odstopov oziroma smrti, oznakami strank, ki so jim poslanci pripadali, ter seznamom članov deželnega odbora.

Datumi nadomestnih volitev niso v stenografskih zapisnikih vselej navedeni. Posebej v prvem obdobju nam ti zapisniki večkrat nakazujejo le daljše ali krajše obdobje, v katerem je prišlo do nadomestnih volitev; datume teh volitev pa je bilo potem treba iskati po časopisju.

Podobno je z datumi odstopov ali smrti posameznih poslancev. Stenografski zapisniki navajajo sicer včasih natančen datum, dostikrat pa so ob začetku zasedanja navedena le imena umrlih ali odstopivših članov brez vsakih natančnejših časovnih podatkov. Iz stenografskih zapisnikov je v tem primeru razvidno samo, kdaj niso bili več in kdaj so bili še poslanci. Zato navajamo ponekod datum, ponekod le letnico, ponekod pa celo dve letnici, ker je moglo priti do odstopa v zadnjih mesecih prvega ali v prvih mesecih naslednjega leta. Naj tu pripomnimo, da so datumi, ki se navajajo v raznih delih, marsikdaj nezanesljivi. Tako pravi Šuklje v svojih spominih: »Drage volje sem dne 29. maja 1895 izročil pismo v roke starega predsednika Smolke, s kojim odložim svoj državnozborski mandat.«¹⁸ Da pa je ta datum napačen, kaže najbolj enostavno to, da so bile nadomestne volitve po Šukljjetovem odstopu dne 21. februarja 1895. V Slovenskem biografskem leksikonu je rečeno, da je Povše na Goriškem »nenadoma odložil mandat« leta 1886,¹⁹ v resnici pa je bil že 17. oktobra 1885 izvoljen njegov naslednik dr. Anton Gregorčič.

V ureditvi volilnih rezultatov se nam je zdelo potrebno, da ne navajamo samo števila glasov, ki so ga dosegle posamezne stranke — tako je objavljala rezultate volitev avstrijska statistična komisija — ampak da povemo tudi, komu so bili oddani ti glasovi, to je, da navedemo osebe, ki so volilci zanje glasovali. To ne napravi samo tabele mnogo bolj konkretne in žive, ampak omogoča tudi kontrolo naše grupacije strank in taborov ter pregled struj in smeri, ki so v volilnem gibanju delovale.

Že iz vsega, kar smo povedali v prejšnjem odstavku, je razvidno, da se pri zbiranju in urejanju volilnih rezultatov ni bilo mogoče opreti na eno samo vrsto virov. Tudi najpopolnejšim podatkom v stenografskih zapisnikih in originalnem volilnem materialu manjkajo navedbe strank. Tudi najpopolnejšim podatkom v objavah statistične komisije manjkajo imena kandidatov, za starejšo dobo pa ne navajajo niti strank niti števila glasov za druge kandidate razen izvoljenih. Poleg tega številne napake v vseh vrstah objav zahtevajo, da vsak posamezen rezultat preverimo še po drugih virih, to je, po časopisju. Večkrat smo ugotovili pravilen rezultat šele na podlagi često zapletenih kombinacij iz treh, štirih poročil, od katerih je bilo vsako deloma pravilno, deloma napačno.

Za deželnozborske volitve na Kranjskem od leta 1861 do 1889 podatki o številu praviilnih upravičencev (razen za volitve 1867 in 1871) niso bili doslej še nikoli objavljeni, niti v Obravnava deželnega zbora niti kje drugje, prav tako ne podatki o udeležbi pri pravolitvah (teh nimaio niti objave rezultatov volitev 1867 in 1871). Vse te navedene številke smo izračunali iz originalnega volilnega materiala, tako da smo po praviilnih občinskih volilnih imenikih, seznamih udeležencev ter zapisnikih sešteli podatke za posamezne občine.

Za ostale dežele so za starejše obdobje podatki povzeti večinoma po stenografskih zapisnikih deželnih zborov in so nekje popolnejši drugje spet zelo pomanjkljivi.

Od devetdesetih let naprej naletimo pri številu volilnih upravičencev na drug problem. Tu so podatki obilnejši; poleg stenografskih zapisnikov se pojavljajo volilni rezultati deželnozborskih volitev v publikacijah statistične centralne komisije. Tako imamo marsikje za iste volitve o številu volilnih upravičencev več podatkov na razpolago. Toda primerjava teh podatkov daje ponekod zelo žalostno sliko. Obravnave deželnih zborov dajejo drugačne številke kot *Statistisches Jahrbuch der autonomen Landesverwaltung*, ta spet ponekod drugače kot *Statistische Monatschrift* — za iste volitve. Tako najdemo za volitve v splošni kuriji leta 1913 na Kranjskem v Obravnava in v *Statistisches Jahrbuch* za prav vse volilne okraje različne številke. Največja razlika je 700 ljudi. Obravnave štajerskega deželnega zbora navajajo za mariborski kmečki volilni okraj leta 1896 7376 upravičencev, *Statistisches Jahrbuch* in *Statistische Monatschrift* pa 9642; za ptujski okraj Obravnave 6141, publikacije statistične komisije pa 3769. Na žalost samo ponekod lahko ugotovimo, kateri podatki so pravilni, kateri napačni. Ker se je število volilnih upravičencev od volitev do volitev zelo spreminjalo, je večina razlik med posameznimi podatki v mejah možnosti; lahko je pravilna ta, lahko ona številka. Mi smo se v celem držali števil, ki jih navajajo stenografski zapiski, ker smo ugotovili, da so na splošno zanesljivejše. Toda samo na splošno — za posamezne primere se ponekod zde številke v *Statistisches Jahrbuch* verjetnejše.

Isti problemi se ponekod, a v znatno manjšem številu, pojavljajo glede števila volilnih udeležencev pri pravolitvah.

Pri navajanju volilnih rezultatov smo se držali naslednjega pravila: če je bilo število volilnih upravičencev manj kot 500 (torej predvsem pri indirektnih volitvah v kmečki kuriji) in je odpadlo na enega kandidata manj kot pet glasov (4, 3, 2, 1), kandidata (osebe) nismo imenoma navajali, ampak smo šteli glasove kot razcepljene. Kadar je bilo število volilnih upravičencev večje od 500 (torej predvsem pri volitvah v poznejšem obdobju) in je odpadlo na enega kandidata manj kot 25 glasov (24 ali manj), smo šteli te glasove na isti način kot razcepljene.

To je bilo načelo, po katerem smo se skušali ravnati — dosledno ravnati se po njem, žal, ni bilo mogoče. Zelo mnogokrat nam ni bilo mogoče ugotoviti, kateri in kakšni glasovi se krijejo pod oznako »razcepljeni« v stenografskih zapisnikih, statističnih publikacijah in časopisju, ali so tu zajeti tudi kandidati, ki so dobili preko 25, pa morebiti tudi 100 ali več glasov, in kateri so bili ti kandidati.

Sorazmerno malo je takih nerešenih problemov v starejšem obdobju. Tu se v stenografskih zapisnikih ali v časopisju dajo navadno dobiti podatki prav za vse glasove. Tudi je bilo razcepljenih glasov v tem času prilično malo. Velik delež razcepljenih glasov so predstavljali glasovi, ki

so jih oddali kandidati sami; ker zase, kakor je bilo tedaj, v prvih časih, v navadi, niso glasovali, so namesto sebe navadno imenovali kakega drugega pristaša svoje stranke. Tako so npr. leta 1870 v Ljubljani kandidirali s slovenske strani Horak in Debevec, z nemške Suppan in Kaltenegger. Vsega je bilo oddanih 5 razcepljenih glasov. Štiri so dali kandidati: Horak je glasoval za Debevca in namesto zase za Vilharja, Debevec za Horaka in namesto zase spet za Vilharja, Suppan za Kalteneggerja in Dežmana, Kaltenegger za Suppana in za Dežmana; en sam razcepljen glas je bil oddan od »navadnega« volilca.

V poznejšem obdobju, v času porasta števila volilnih upravičencev, v času direktnih volitev na kmetih, je položaj precej drugačen. Le redko se zdaj v stenografskih zapisnikih ali časopisju navaja za vse glasove, komu so pripadli. Prilčno veliko glasov je kar sumarično zajeto z oznako »razcepljeni glasovi«. Nobeno pravilo, nobena enotna praksa ne velja glede tega, kaj so razcepljeni glasovi. Včasih je v poročilih zaslediti zavestno težnjo, da se skrijejo socialistični glasovi. Tako npr. poročilo, ki ga je izdala kranjska deželna vlada o volitvah v splošni kuriji deželnega zbora leta 1913, v ljubljanskem okoliškem okraju ne omenja posebej 252 glasov za Antona Kristana in 223 za Ivana Mlinarja, kandidata socialno-demokratske stranke, ampak navaja le število glasov za klerikalne in liberalne kandidate, nato pa pravi »531 glasov je bilo razcepljenih«.²⁰ Včasih je med razcepljene glasove zajeto majhno, včasih zelo veliko število glasov. Za mariborsko-ljutomerski okraj splošne kurije pri štajerskih deželnozborskih volitvah 1909 naštevajo obravnave štajerskega deželnega zbora 6766 glasov za klerikalnega, 1272 za socialističnega kandidata, za ostale glasove pa pravijo, da so bili razcepljeni. Teh pa je bilo nič manj kot 1545! To je vsekakor rekordno število.

Na kakšne kandidate odpade v tem času večina tako imenovanih razcepljenih glasov (če ne upoštevamo namerno skritih glasov)? Precejšen del, posebno pri deželnozborskih volitvah, je »zmotnih« glasov. To so glasovi, oddani za kandidate sosednjih volilnih okrajev ali drugih volilnih razredov. Tako je bilo v spodnještajerskem mestnem volilnem okraju splošne kurije leta 1909 oddanih vsaj 20 glasov za Korošca, klerikalnega kandidata v podeželskem mariborskem okraju splošne kurije, vsaj 9 za Pišeka, klerikalnega kandidata v podeželskem celjskem okraju splošne kurije, 4 za Wastiana, nemškega kandidata v mestni kuriji v Mariboru, vsaj 3 za Stallnerja, nemškega kandidata v mestni kuriji v Celju itd. Od 77 razcepljenih glasov v tem volilnem okraju jih je, kakor smo mogli ugotoviti, vsaj 35 zmotnih.²¹ Cela vrsta je v tem času lokalnih kandidatur, ki zberejo po dve, tri desetine glasov ali tudi več v enem ali nekaj sosednjih krajev; posebno precej je takih glasov med liberalnimi volilci na Kranjskem.

Med številom razcepljenih glasov, ki jih za posamezne volitve navajajo podatki avstrijske statistične komisije, in med številom razcepljenih glasov, ki jih mi navajamo, so marsikje precejšnje razlike. Te raz-

like izvirajo deloma iz napak avstrijske statistike. Kolikor nam je uspelo popraviti take napake in kolikor smo mogli ugotoviti vse ali del kandidatov, ki so dobili nad 25 glasov in jih poimensko navesti (kar pa se nam mnogokje ni posrečilo), smo mogli število razcepljenih glasov dokaj znižati. Ponekod je število razcepljenih glasov v naših tabelah večje, kakor pa v podatkih avstrijske statistike. Ta razlika izvira deloma iz naše meje 25 glasov, ki smo se je držali. Tako je npr. v Statistisches Jahrbuch der autonomen Landesverwaltung zabeleženo v ptujskem mestnem volilnem okraju leta 1909 96 slovenskih glasov, pa le 3 razcepljeni. Slovenski kandidat Sernec je dobil 92 glasov, poleg tega pa še Rosina 4 glasove.²² Te štiri glasove smo šteli med razcepljene, medtem ko so jih v Statistisches Jahrbuch prišteli h glasovom slovenske stranke.

Število glasov, oddanih za posamezne kandidate, ter razcepljenih in neveljavnih glasov daje, sešeto, v enoposlanskih volilnih okrajih število volilnih udeležencev. Zato tu pogosto zelo lahko dopolnimo manjkajoče podatke z enostavnimi računskimi operacijami, prav tako pa izvršimo kontrolo navedb v virih. V dvoposlanskih in troposlanskih volilnih okrajih pa ni tako. Tu je nekdo glasoval za dva kandidata, nekdo le za enega, komu je bil en glas razveljavljen, drugi je bil veljaven. Že to nam onemogoča dopolnjevanje in kontrolo podatkov. Težave pa so še mnogo huje. Že na str. 316 smo omenjali, kako se v volilnih zapisnikih zamenjavajo pojmi glasov in glasovnic. Iz tega sledijo različni napačni rezultati. Podobne napake se pojavljajo tudi v stenografskih zapisnikih in v publikacijah statistične komisije. Za volitve v ljubljanski mestni kuriji 1908 je navedeno v Obravnava 2485 veljavnih in 5 neveljavnih glasov. Če beremo besedo »glasov« kot »glasovnic«, se ta podatek popolnoma ujema z navedbami v volilnih zapisnikih, kjer so na vseh štirih voliščih besede »glasovi« v formularjih spremenili v »glasovnice«. Statistisches Jahrbuch pa šteje 2530 oddanih glasovnic ter navaja, da so bile vse te glasovnice veljavne, nobena pa neveljavna, pač pa šteje 4941 veljavnih in 38 neveljavnih glasov. O 38 neveljavnih glasovih poroča tudi časopisje. Ta številka 38 pa ni nič drugega kot število neveljavnih glasovnic, pomnoženo z 2, torej 10, ter še 28 neveljavnih glasov sicer veljavnih glasovnic (neoddani in razveljavljeni glasovi). Pri navajanju rezultatov za kočevski volilni okraj pri istih splošnih volitvah uporabljajo Obravnave drug kriterij. Tu navajajo 1968 veljavnih ter 138 neveljavnih glasov. Število veljavnih glasov je število veljavnih glasovnic, število neveljavnih glasov pa je res število glasov ter zajema neveljavne glasovnice (vsaka računa za 2 glasova), neveljavne in neoddane glasove. Statistisches Jahrbuch navaja 1997 udeležencev, 25 neveljavnih in 1972 veljavnih glasovnic, 3856 veljavnih in 138 neveljavnih glasov. Podatek o udeležbi je točen, ne pa o neveljavnih glasovnicah, ki so tudi dvakrat štete, prvič na pravem mestu, drugič pa še med neveljavnimi glasovi.

Navedena dva primera smo lahko razrešili, prvega ob primerjavi z originalnimi volilnimi zapisniki, drugega s kombinacijo podatkov v

Obravnavah in Statistisches Jahrbuch. Toda dostikrat volilnih zapisnikov ni na razpolago, med podatki v raznih virih pa se ne da najti skupne točke, ki bi nam pomagala. Zato je cela vrsta podatkov o rezultatih v dvoposlanskih in večposlanskih volilnih okrajih precej nezanesljiva, posebno podatki o neveljavnih glasovih pa tudi o številu udeležencev.

Pri tem moramo omeniti, da so v večposlanskih volilnih okrajih ponekod napake tudi v proglasitvi rezultatov. Tako je volilna komisija v slovenskem volilnem okraju splošne kurije na Goriškem marca leta 1908 naštela 18.231 veljavnih glasovnic.²³ Glasov za vse kandidate klerikalne, liberalne in socialistične kandidate je bilo skupaj naštetih 54.815 (brez razcepljenih). Ker pa je vsak volilec smel glasovati le za tri kandidate, bi smelo biti glasov največ 3×18.231 , to je 54.693. Glasov je bilo torej naštetih preveč, ali pa glasovnic premalo.

Pri ugotavljanju sumarnih volilnih rezultatov za posamezne dežele je treba sešteti podatke za enoposlanske, dvoposlanske in večposlanske volilne okraje. Publikacije statistične komisije navadno seštevajo glasove in dobijo tako npr. za kmečko kurijo na Kranjskem leta 1895 ob 870 udeležencih 1217 klerikalnih in 348 liberalnih glasov.

Pri našem objavljanju volilnih rezultatov smo se držali naslednjega pravila: pri podatkih za posamezne volilne okraje v dodatku smo upoštevali glasove, to se pravi, da smo tudi število neveljavnih glasovnic spremenili v glasove (pomnožili v večposlanskih volilnih okrajih z 2, 3 itd.). Pri preglednih tabelah v tekstu, kjer podajamo rezultate za cele dežele ali druga večja področja, pa smo praviloma upoštevali volilce oziroma glasovnice. Le na ta način je namreč mogoče med seboj primerjati deželnozborske in državnozborske volitve na istem ozemlju, saj so imele zadnje le enoposlanske volilne okraje. Število oddanih glasov za kandidate posameznih strank je torej v večposlanskih okrajih deljeno z 2, 3 itd. Če so npr. kandidati neke stranke v troposlanskem volilnem okraju dobili prvi 1760, drugi 1737, tretji pa 1661 glasov, računamo stranki povprečno število 1718 volilcev. Polovice, tretjine in četrtine smo v deželnih vsotah povsod zaokrožili na celo število. Kjer uporabljamo drugačno metodo, je to posebej navedeno.

Rezultati, kakor jih dajemo v tabelah, še daleč niso popolni. Marsikje manjka dobršen del podatkov, ponekod nismo mogli navesti števila glasov, ponekod ne imena kandidatov, druge so podatki le približni itd. Potrebni so torej mnogokaterih dopolnitev pa tudi popravkov.

Pri *seznamih poslancev* navajamo datum izvolitve in morebitne demisije ali smrti.

Od *volilnih rezultatov* navajamo: datum volitve, število volilnih upravičencev, število udeležencev, pri indirektnih volitvah posebej oboje za pravililce in volilne može, imena kandidatov z oznako politične smeri in številom glasov, število razcepljenih glasov, število neveljavnih glasov. Vsi ti podatki se nanašajo, če je bilo poslansko mesto zasedeno šele v drugem glasovanju ali v ožji volitvi, vselej na prvo glasovanje. V tekstu

navajamo nadalje, z ustrežajočimi podatki, rezultate morebitnega drugega glasovanja ali ožje volitve ter pripombe, v katerih povevno, kdaj je na volitvah izvoljeni poslanec odstopil ali umrl, če se je poslansko mesto izpraznilo pred naslednjimi splošnimi volitvami; opozorimo na znatnejše razlike v številčnih podatkih med glavnimi viri in, kjer se nam je to zdelo posebej potrebno, dodamo nekaj pojasnil o posameznih kandidaturah in podobno.

Dr in De pomenita: Dr državnozborske volitve in De deželnozborske volitve.

Datum se nanaša pri državnozborskih volitvah, kjer so volili mesta in trgovsko-obrtna zbornica skupaj, na dan, ko so volila mesta. Trgovsko-obrtna zbornica je volila navadno dan ali nekaj dni pozneje. Volilni rezultati se seveda nanašajo na celoto, na končni izid glasovanja pa po volitvah članov trgovsko-obrtnice zbornice.

upr: število volilnih upravičencev.

ud ali *udel:* število udeležencev pri volitvah oziroma pravolitivah. Ponekod za število udeležencev nimamo točnega podatka; v takih primerih uporabljamo poleg številke znak *v*, kar pomeni, da se podatek nanaša na število veljavnih glasov (glasovnic), ali znak *m*, kar pomeni, da predstavlja navedena številka spodnjo mejo števila udeležencev; bilo jih je najmanj toliko, lahko pa tudi več. Navadno imamo v tem primeru znano število glasov za glavne kandidate, ne poznamo pa števila razcepljenih niti neveljavnih glasov.

vm: število izvoljenih volilnih mož.

Črtica na mestu podatka o številu pravililnih upravičencev in udeležencev (—) pomeni, da za dotične dopolnilne volitve ni bilo posebnih volitev volilnih mož.

Vprašaj (?) pomeni, da podatkov nismo mogli dobiti.

Imena izvoljenih poslancev so tiskana kurzivno.

Imenom kandidatov so dodane oznake politične smeri. Pri oznakah smo se ozirali predvsem na to, katera skupina je kandidaturo postavila oziroma zanjo agitirala in jo priporočala, ne pa na to, kateremu taboru je pripadal kandidat sam. Če torej beremo npr. za imenom enega kandidata oznako *kler.*, za imenom drugega kandidata pa *lib.*, pomeni to, da so se za prvega zavzemali klerikalci, za drugega pa liberalci, ni pa s tem še vselej rečeno, da je bil prvi kandidat klerikalec, drugi pa liberallec. Oznaka *slov.* pomeni slovenski meščanski slogaški tabor, *nem.* nemški liberalni, pozneje svobodomiselni (svobodnjaški) tabor, *it.* italijanski liberalni tabor; italijanski in nemški konservativni ali klerikalni kandidati so posebej označeni kot taki (*nem. kler.*, *nem. kons.* in podobno). Pri oznaki tabora se nismo ozirali na to, v kakšni obliki je bila kandidatura predstavljena volilcem: ali kot uradna kandidatura stranke ali kot neodvisna ali samostojna. Nekateri kandidati so tudi brez strankarske oznake; to velja zlasti za volitve v letih 1861—1866, ko slovenski tabor še ni nastopal organizirano, za mnoge, zlasti osebne ali lokalne

protikandidature uradnim strankinim kandidatom — ti so v teh primerih označeni npr. *slov.* ali še natančneje *uradni slov. kandidat* — ter za nekatere kandidate, katerih smeri ni bilo mogoče dovolj jasno ugotoviti. Ponekod smo z oznako kakor npr. *zanj lib.* hoteli poudariti, da so za takega kandidata, ki navadno ni izhajal iz njihovih vrst ali ni postavil kandidate v zvezi z njimi, glasovali liberalci. Pri dvoposlanskih volilnih okrajih so oznake politične smeri postavljene navadno skupaj za oba kandidata iste smeri, za imenom drugega kandidata. Podobno velja za troposlanske okraje.

Naši podatki seveda ne odgovarjajo na vprašanje, kako so se opredeljevali volilci strank, ki niso postavile svojih kandidatur. Nemci na Kranjskem so, ko niso več nastopali v volilnem boju, zdaj glasovali za liberalne, zdaj za klerikalne slovenske kandidate, zdaj ostali v abstinenci. Volilci raznih meščanskih strank so glasovali večkrat za kandidate socialne demokracije. Pri ožjih volitvah so izločene stranke podpirale zdaj to zdaj ono ožjo kandidaturo. Glavne smeri teh povezav smo opisali v poglavju o zgodovini volitev.

Znak *razc.* ali *r.* pomeni razcepljene glasove, *p.* prazne glasovnice oziroma v večposlanskih okrajih, glasove, *nv.* neveljavne glasove. Prazni glasovi so večinoma všteti med neveljavnimi in jih nismo mogli posebej navesti.

Stimmzettel

Glasovnica

nach § 34 der Landtagswahlordnung für Krain.
po § 34 deželnozborskega vol. reda za Kranjsko.

Joh. Pintar
železnica, in posestnik
Kranjski-gori

Hinweis: Jeder andere nicht bezeichneter oder nicht Stimmzettel ist ungültig (§ 34 Landtagswahlordnung für Krain).
Opomba: Vsaka druga ne uradno izdana glasovnica nima veljavnosti (§ 34 deželnozborskega vol. reda za Kranjsko).

Stimmzettel

Scheda

Glasovnica

Makso Cotič pok. Josipa

nrednik

Fran Gulič pok. Frana

posestnik

Fran Kotnik pok. Benedikta

uradnik državne železnice

Dr. Josip Wilfan

odvetnik

Dve glasovnici iz leta 1913: uradna za deželne volitve na Kranjskem ter »privatna« (izdana od političnega društva Edinost) za občinske volitve v Trstu

Post. Nr. 107 der Wählerliste.

Legitimations-Karte

für *Gross-Magister Stern*

wohnhaft zu *Graschewitz*, welcher hiermit als wahlberechtiget
in der Wählerklasse des grossen Grundbesitzes zu der am *14. Juli* 1877.
um *10* Uhr *10* mittags in Landhause zu Laibach stattfindenden Wahl von
zehn Abgeordneten für den Landtag des Herzogthums Krain legitimirt wird.

Laibach am *24. Juni* 1877.

Der k. k. Landespräsident:

Wimmer

Druck von Klein & Kovac (Eger) in Laibach.

VOLILNI REZULTATI IN SEZNAMI POSLANCEV

KRANJSKA

Državni poslanci 1861—1873

iz veleposestva:

dr. Karel pl. Wurzbach, izvoljen 10. aprila 1861, odstopil 9. aprila leta 1864, ponovno izvoljen 13. aprila 1864 (do 1867),
grof Karel Coronini, izvoljen 6. aprila 1867, odstopil 8. avgusta 1868,
grof Albin Margheri, izvoljen 22. oktobra 1869 (do razpusta drž. zbora 21. maja 1870), ponovno izvoljen 30. avgusta 1870 (do razpusta drž. zbora 10. avgusta 1871),
grof Hiacint Thurn, izvoljen 14. oktobra 1871 ter ponovno 21. decembra 1871 (do razpusta drž. zbora 7. septembra 1873).

iz mest in trgovsko-obrtne zbornice:

Janez Brolih (Brolich) in Karel Dežman, izvoljena 10. aprila 1861 (do februarja 1867),
dr. Vinko Klun in dr. Lovro Toman, izvoljena 6. aprila 1867 — Klun do razpusta drž. zbora 21. maja 1870, Toman odstopil 1869, ponovno izvoljen 22. oktobra 1869 ter odstopil 31. marca 1870,
Janez Nepomuk Horak in Janez Murnik, izvoljena 30. avgusta 1870 (do razpusta drž. zbora 10. avgusta 1871),
Janez Nepomuk Horak in V. C. Zupan, izvoljena 14. oktobra 1871 (do decembra 1871),
Leopold Jugovic in Karel Rudež, izvoljena 21. decembra 1871 — Rudež odstopil 31. oktobra 1872, za njim izvoljen 7. decembra leta 1872 Janez Nepomuk Horak — oba, Jugovic in Horak, izgubita mandat 15. februarja 1873.

iz kmečkih občin:

Franc Kromer, dr. Lovro Toman in Jožef Derbič, izvoljeni 10. aprila (Derbič 11. aprila) 1861 (do februarja 1867),
grof Jožef Emanuel Barbo, Lovro Pintar in Luka Svetec, izvoljeni 6. aprila 1867, odstopijo 31. marca 1870,

grof Jožef Emanuel Barbo, Ethin Henrik Costa in Luka Svetec,
izvoljeni 30. avgusta 1870 (do razpusta drž. zbora 10. avgusta
leta 1871), ponovno izvoljeni 14. oktobra 1871 (do decembra
leta 1871),

grof Jožef Emanuel Barbo, dr. Jožef Poklukar in dr. Valentin Zarnik,
izvoljeni 21. decembra 1871 — Zarnik izgubi mandat 23. fe-
bruarja 1872, za njim izvoljen dr. Ethin Henrik Costa 7. de-
cembra 1872 — vsi izgubijo mandat 15. februarja 1873.

Deželni poslanci v veleposestvu 1861—1918

1. izvoljeni na splošnih volitvah 28. marca 1861:

baron Marija Oton Apfaltrern,
grof Anton Auersperg,
grof Gustav Auersperg, odstopil 17. novembra 1865,
baron Anton Codelli, odstopil 19. novembra 1866,
Julij Jombart,
vitez Franc Langer,
Jožef Rudež (Rudesch),
Edvard pl. Strahl, odstopil 30. septembra 1866,
dr. Karel pl. Wurzbach,
baron Anton Zois,

izvoljeni na nadomestnih volitvah:

vitez Ludvik Gutmannsthal 5. januarja 1866,
grof Albin Margheri 3. decembra 1866,
Franc Rudež (Rudesch) 3. decembra 1866.

2. izvoljeni na splošnih volitvah 1. februarja 1867:

Karel Dežman,
vitez Franc Langer,
baron Nikodem Rastern,
Franc Rudež (Rudesch),
vitez dr. Jožef Savinschegg,
Jožef Friderik Seunig,
Anton Smola,
grof Hiacint Thurn,
dr. Julij pl. Wurzbach,
dr. Karel pl. Wurzbach.

3. izvoljeni na splošnih volitvah 28. marca 1867:

baron Marija Oton Apfaltrern,
grof Karel Coronini, odstopil 8. avgusta 1868,
Karel Dežman,
Franc Kromer,

vitez Franc Langer,
grof Albin Margheri,
baron Nikodem Rastern
Franc Rudež (Rudesch),
vitez dr. Jožef Savinschegg,
grof Hiacint Thurn,

izvoljen na nadomestnih volitvah:

grof Aleksander Auersperg 18. oktobra 1869.

4. izvoljeni na splošnih volitvah 1. julija 1870:

baron Marija Oton Apfaltrern,
grof Aleksander Auersperg,
Karel Dežman,
dr. Vinko Klun, odstopil 20. avgusta 1871,
vitez Franc Langer,
grof Albin Margheri,
baron Nikodem Rastern,
Franc Rudež (Rudesch),
grof Hiacint Thurn,
dr. Karl pl. Wurzbach, odstopil 12. avgusta 1871,

izvoljena na nadomestnih volitvah:

grof Ludvik Blagay 12. septembra 1871,
vitez dr. Jožef Savinschegg 12. septembra 1871.

5. izvoljeni na splošnih volitvah 15. decembra 1871:

baron Marija Oton Apfaltrern,
grof Aleksander Auersperg, umrl 19. marca 1874,
grof Ludvik Blagay,
Karel Dežman,
vitez Franc Langer,
grof Albin Margheri,
baron Nikodem Rastern, umrl 26. decembra 1875,
Franc Rudež (Rudesch), umrl 7. aprila 1875,
vitez dr. Jožef Savinschegg,
grof Hiacint Thurn,

izvoljeni na nadomestnih volitvah:

Edvard Schaffer 14. septembra 1874,
vitez dr. Julij Fränzel Vesteneck 29. februarja 1876,
baron Beno Taufferer 29. februarja 1876.

6. izvoljeni na splošnih volitvah 14. julija 1877:

baron Marija Oton Apfaltrern,
grof Ludvik Blagay,
Karel Dežman,

vitez Franc Langer, odstopil 21. septembra 1879,
Anton Laschan,
Karel Luckmann,
vitez dr. Jožef Savinschegg,
baron Beno Taufferer,
grof Gustav Thurn,
vitez dr. Julij Fränzel Vesteneck, odstopil 2. februarja 1879,

izvoljena na nadomestnih volitvah:

vitez dr. Ludvik Gutmannsthal 29. marca 1879,
vitez dr. Julij Fränzel Vesteneck 25. maja 1880.

7. izvoljeni na splošnih volitvah 15. junija 1883:

baron Marija Oton Apfaltrern,
grof Ludvik Blagay, odstopil 8. septembra 1883,
Karel Dežman, umrl 11. marca 1889,
vitez dr. Ludvik Gutmannsthal,
Karel Luckmann,
dr. Gustav Mauer,
dr. Robert pl. Schrey, odstopil 29. oktobra 1883,
baron Jožef Schwegel,
baron Beno Taufferer,
baron Alfonz Zois, umrl 8. aprila 1889,

izvoljena na nadomestnih volitvah:

baron Leopold Liechtenberg 27. avgusta 1884,
grof Ervin Auersperg 27. avgusta 1884.

8. izvoljeni na splošnih volitvah 12. avgusta 1889:

baron Marija Oton Apfaltrern,
grof Ervin Auersperg,
grof Leon Auersperg,
baron Leopold Liechtenberg,
Karel Luckmann,
baron Friderik Rechbach,
dr. Adolf Schaffer,
baron Jožef Schwegel,
baron Beno Taufferer, umrl 2. septembra 1891,
baron Alfonz Wurzbach,

izvoljen na nadomestnih volitvah:

vitez Franc Langer 19. oktobra 1891.

9. izvoljeni na splošnih volitvah 28. novembra 1895:

grof Ervin Auersperg, odstopil 6. novembra 1898,
grof Leon Auersperg, odstopil 26. novembra 1897,

grof Jožef Anton Barbo,
vitez Franc Langer,
Feliks pl. Lenkh,
baron Leopold Liechtenberg,
Karel Luckmann,
dr. Adolf Schaffer,
baron Jožef Schwegel,
baron Alfonz Wurzbach,

izvoljena na nadomestnih volitvah:

baron Friderik Rechbach 28. decembra 1897,
Anton Ulm, 9. januarja 1899.

10. izvoljeni na splošnih volitvah 24. septembra 1901:

grof Marija Oton Apfaltrern (mlajši),
grof Jožef Anton Barbo,
vitez Franc Langer, umrl 10. decembra 1904,
baron Leopold Liechtenberg,
Karel Luckmann, umrl 24. julija 1906,
baron Friderik Rechbach,
dr. Adolf Schaffer, umrl 24. januarja 1905,
baron Jožef Schwegel,
Anton Ulm, odstopil 1905/1906,
baron Alfonz Wurzbach,

izvoljeni na nadomestnih volitvah:

Franc Galle 17. aprila 1905,
grof Rudolf Margheri 17. aprila 1905,
baron dr. Karel Born 10. novembra 1906,
baron Anton Codelli 10. novembra 1906.

11. izvoljeni na splošnih volitvah 6. marca 1908:

baron Marija Oton Apfaltrern,
grof Jožef Anton Barbo,
baron dr. Karel Born,
baron Anton Codelli, odstopil 1912,
Franc Galle,
baron Leopold Liechtenberg,
grof Rudolf Margheri,
baron Friderik Rechbach,
Henrik pl. Schollmayer-Lichtenberg,
baron Jožef Schwegel, odstopil 1912,

izvoljena na nadomestnih volitvah:

Karel Mulley, 28. septembra 1912,
knez Hugo Werand Windischgrätz 28. septembra 1912.

12. izvoljeni na splošnih volitvah 22. decembra 1913:

baron Marija Oton Apfaltrern,
grof Jožef Anton Barbo,
baron dr. Karel Born,
Franc Galle,
baron Leopold Liechtenberg, umrl ali odstopil pred 1918,
grof Rudolf Margheri,
Karel Mulley,
baron Friderik Rechbach,
Henrik pl. Schollmayer-Lichtenberg,
knez Hugo Werand Windischgrätz.

Državni poslanci v veleposestvu 1873—1907:

baron Marija Oton Apfaltrern in grof Hiacint Thurn, izvoljena 30. oktobra 1873; Apfaltrern odstopil 1874, Thurn umrl 12. decembra 1877, za njima izvoljena 1874 vitez Franc Viktor Lan-ger, 8. februarja 1878 grof Gustav Thurn,
baron Jožef Schwegel in baron Beno Taufferer, izvoljena julija 1879, junija 1885 in marca 1891; Taufferer umrl 8. septembra 1891, za njim izvoljen 19. oktobra 1891 grof Ervin Auersperg,
baron Jožef Schwegel in grof Ervin Auersperg, izvoljena 20. marca leta 1897,
baron Jožef Schwegel in grof Jožef Anton Barbo, izvoljena 7. januarja 1901.

Deželni poslanci trgovsko-obrtne zbornice 1861—1918:

Lambert Luckmann in baron Mihael Zois, izvoljena 26. marca 1861, odstopila novembra 1865,
Janez Nepomuk Horak in Vincenc Seunig, izvoljena 2. decembra leta 1865, odstopila januarja 1866,
Janez Nepomuk Horak in Jožef Debevc, izvoljena 16. oktobra 1866 in 30. januarja 1867,
dr. Lovro Toman in dr. Vincenc Klun, izvoljena 27. marca 1867,
Janez Nepomuk Horak in V. C. Zupan, izvoljena 28. junija 1870 in 14. decembra 1871; Zupan odstopil 7. decembra 1872, za njim izvoljen 8. novembra Andrej Lavrenčič,
Aleksander Dreo in dr. Adolf Schaffer, izvoljena 10. julija 1877,
Janez Murnik in Jožef Kušar, izvoljena 12. junija 1883; Kušar odstopil 16. junija 1883, za njim izvoljen 19. junija 1883 grof Gustav Thurn, ki je umrl 23. julija 1888, za njim izvoljen Jožef Kušar 21. avgusta 1888,

Anton Klein in Franc Ksaver Souvan, izvoljena 8. julija 1889, Souvan odstopil 7. oktobra 1889, za njim izvoljen 9. oktobra leta 1889 dr. Karol Bleiweis,
 Janko Kersnik in Ivan Perdan, izvoljena 25. novembra 1895: Kersnik umrl 28. julija 1897, Perdan 4. decembra 1899, za njima izvoljena 16. novembra 1897 Anton Klein, 20. januarja 1900 Jožef Kušar,
 Jožef Kušar in Filip Supančič, izvoljena 19. septembra 1901; Kušar umrl 12. januarja 1902, za njim izvoljen 13. junija 1902 dr. Danilo Majaron,
 Filip Supančič in dr. Franc Novak, izvoljena 28. februarja 1908, dr. Vladimir Ravnihar in Milan Šuklje, izvoljena 16. decembra 1913.

Deželni zbor in državni zbor — mestna kurija:

Ljubljana — voli za deželni zbor dva poslanca, od 1908 naprej štiri v dveh volilnih okrajih, v državni zbor (skupaj s trgovsko-obrtno zbornico) enega poslanca. Deželnozborska dva volilna okraja sta razmejena takole: 1. jakobski (II.) in dvorski (III.) mestni okraj ter predkraji Hauptmanca, Hradeckega vas, Ilovica, Karolinska zemlja, Orlova ulica, Črna vas, Dolenjska cesta (V. mestni okraj); 2. šolski (I.) in kolodvorski (IV.) mestni okraj ter Vodmat (VI. mestni okraj).

- De 1 26. 3. 1861 903 upr, 452 udel, J. Gutman 205, A. Schöppl 149, A. Laufenstein 140, M. Ambrož 138, N. Recher 89, J. Brolih 73, F. Marenzi 71, H. Costa 31, razc. 8 — druga volitev 27. marca: 462 udel, N. Recher 285, J. Gutman 243, A. Laufenstein 236, A. Schöppl 130, razc. 30
- De 2 30. 1. 1867 850 upr, 530 udel, L. Toman 335 in V. Klun 331 (oba slov.), K. Wurzbach 199 in F. Kaltenegger 192 (oba nem.), razc. 3
- De 3 27. 3. 1867 877 upr, 612 udel, K. Wurzbach 326 in F. Kaltenegger 313 (oba nem.), L. Toman 298 in V. Klun 284 (oba slov.), razc. 3
- De 4 28. 6. 1870 1118 upr, 707 udel, J. Suppan 427 in F. Kaltenegger 407 (oba nem.), J. Horak 289 in J. Debevec 277 (oba slov.), razc. 5
- De 5 14. 12. 1871 1091 upr, 707 udel, J. Suppan 378 in F. Kaltenegger 377 (oba nem.), V. Krisper 331 in I. Vilhar 325 (oba slov.), razc. 3 — Zupan demisioniral 1. julija 1874
- Dr 1 23. 10. 1873 1181 upr, 742 udel, A. Schaffer (nem.) 547, I. Vilhar (staroslov.) 129, R. Razlag (mladoslov.) 59, razc. 7 — Razlagova kandidatura je bila pred volitvami preklicana
- De 6 7. 9. 1874 1202 upr, 562 udel, R. Schrey (nem.) 427, A. Mosche (slov.) 135

- De 7 10. 7. 1877 1159 upr, 628 udel, *F. Kaltenegger* 464 in *R. Schrey* 460 (oba nem.), *K. Ahačič* 165 in *J. Zupanc* 165 (oba slov.), razc. 2
- Dr 2 30. 6. 1879 1196 upr, 906 udel, *J. Schneid* (slov.) 496, *K. Dežman* (nem.) 406, razc. 2, p. 2 — *Schneid* je demisioniral leta 1882 nv. 1
- De 8 12. 6. 1883 1193 upr, 421 udel, *P. Grasselli* 421 in *A. Mosche*
- Dr 3 9. 11. 1882 ? upr, 530 udel, *P. Grasselli* (slov.) 528, razc. 1, 421 (oba slov.)
- Dr 4 2. 6. 1885 1279 upr, 482 udel, *K. Hohenwart* (slov.) 433, *F. Potočnik* (slov. protikandidat) 42, razc. 1, p. 6
- De 9 8. 7. 1889 1813 upr, 575 udel, *P. Grasselli* 508 in *A. Mosche* 276 (oba slov.), *I. Hribar* (kandidat proti Moschetu) 226, *I. Förderl* 73 in *J. Regali* 40 (»neodvisna slov. kandidata«), razc. 12 — ožja 9. julija: 674 udel, *I. Hribar* 351, *A. Mosche* 322, nv. 1
- Dr 5 5. 3. 1891 1774 upr, 429 udel, *J. Poklukar* (slov.) 420, razc. 8, nv. 1 — *Poklukar* umre 17. marca 1891
- Dr 6 7. 4. 1891 ? upr, 405 udel, *J. Kušar* (slov.) 403, razc. 1, p. 1
- De 10 25. 11. 1895 1934 upr, 856 udel, *I. Hribar* 707 in *P. Grasselli* 692 (oba lib.), *I. Velkavrh* (kler.) 175, razc. 12, nv. 2
- Dr 7 18. 3. 1897 2069 upr, 1480 udel, *J. Kušar* 906, *I. Vencajz* 541, *K. Kordelič* 27 (soc. dem.), razc. 1, nv. 5 — *Vencajz* je prijavil svojo kandidaturo v »narodni« (liberalni) stranki, a na shodu zaupnikov je bila sprejeta *Kušarjeva* kandidatura. *Vencajz* je nato kandidiral kot neodvisen kandidat. Klerikalci so podpirali *Vencajzovo* kandidaturo
- Dr 8 3. 1. 1901 2529 upr, 1700 udel, *I. Tavčar* (lib.) 919, *I. Sušnik* (kler.) 409, *J. Baumgartner* (nem.) 358, razc. 9, nv. 5
- De 11 19. 9. 1901 2518 upr, 1118 udel, *I. Hribar* 825 in *P. Grasselli* 801 (oba lib.), *K. Pollak* 297 in *I. Kregar* 278 (oba kler.), razc. 8, nv. 12
- De 12 28. 2. 1908 3132 upr, 2490 udel, *I. Tavčar* 1468 in *K. Triller* 1395 (oba lib.), *V. Gregorič* 940 in *V. Ravnihar* 909, *E. Kristan* 119 in *J. Petrič* 105 (oba soc.), razc. 6, nv. 38 — *Gregorič* in *Ravnihar* nastopata kot neodvisna kandidata; *Gregorič* je brez stranke, *Ravnihar* pa pripada Slovenski gospodarski stranki; SLS podpira njuno kandidaturo
- De 13 22. 12. 1908 3232 upr, 965 udel, *I. Oražen* 949 in *I. Knez* (lib.) 934, razc. 14, nv. 33 — *Oražen* demisionira 4. oktobra 1910, *Knez* leta 1911
- De 14 16. 5. 1911 3775 upr, 3321 udel, *J. Reisner* (lib.) 1685, *V. Gregorič* (kler.) 933, *F. Eger* (nem.) 455, *F. Bartl* (soc.) 180, razc. 6, nv. 62 — *Reisnerjeva* izvolitev je razveljavljena 25. januarja 1912

- De 15 31. 10. 1911 ? upr, 3314 udel, *A. Ribnikar* (lib.) 1719, *A. Rojina* (kler.) 770, *F. Eger* (nem.) 423, *E. Kristan* (soc.) 213, razc. 12, nv. 177 — Ribnikarjeva izvolitev je razveljavljena 25. januarja 1912
- De 16 24. 9. 1912 4313 upr, 3673 udel, *J. Reisner* 1952 in *A. Ribnikar* 1917 (oba lib.), *L. Pogačnik* 1002 in *I. Kregar* 999 (oba kler.), *F. Eger* 403 in *K. Pammer* 394 (oba nem.), *E. Kristan* 133 in *F. Bartl* 125 (oba soc.), razc. 13, p. 332, nv. 12
- De 17 16. 12. 1913 4875 upr, 4273 udel, *1. vol. okraj*: 2582 upr, 2261 udel, *F. Novak* 1193 in *J. Reisner* 1188 (oba lib.), *I. Kregar* 618 in *L. Pogačnik* 603 (oba kler.), *K. Pammer* 257 in *F. Staudacher* 255 (oba nem.), *I. Mlinar* 64 in *F. Bartl* 64 (oba soc.), r. 22, p. 214, nv. 44
2. vol. okraj: 2293 upr, 2012 udel, *I. Tavčar* 1054 in *A. Ribnikar* 1033 (oba lib.), *I. Kregar* 544 in *L. Pogačnik* 528 (oba kler.), *K. Pammer* 207 in *F. Staudacher* 201 (oba nem.), *J. Zupan* 101 in *G. Stermšek* 100 (oba soc.), razc. 26, nv. 230

Deželni zbor — mestna kuriја:

Idrija — voli enega poslanca

- 1 26. 3. 1861 136 upr, 95 udel, *K. Dežman* 63, *A. Altmann* 24, *E. Stöckl* 7, razc. 1
- 2 30. 1. 1867 116 upr, 99 udel, *A. Gariboldi* (slov.) 56, *K. Dežman* (nem.) 43
- 3 27. 3. 1867 110 upr, 98 udel, *A. Gariboldi* (slov.) 52, *K. Dežman* (nem.) 46 — Gariboldi demisionira 13. oktobra 1868
- 4 6. 3. 1869 117 upr, 75 udel, *M. Lipold* 67, *K. Höchtl* 8 — Ta volitev nima strankarskega značaja — Lipold demisionira 1. decembra 1869
- 5 22. 1. 1870 106 upr, 43 udel, *M. Lipold* (slov.) 43
- 6 28. 6. 1870 120 upr, 54 udel, *S. Conrad* (nem.) 32, *J. Kovačič* (slov.) 22 — Conrad odstopi 28. avgusta 1871
- 7 13. 9. 1871 136 upr, 76 udel, *J. Irkič* (slov.) 53, *J. Trinker* (nem.) 23
- 8 14. 12. 1871 117 upr, 78 udel, *J. Irkič* (slov.) 41, *J. Terpin* (nem.) 37 — Irkič odstopi 1873
- 9 28. 11. 1873 ? upr, 57 udel, *A. Gariboldi* (nem.) 57
- 10 10. 7. 1877 98 upr, 61 udel, *A. Gariboldi* (nem.) 58, p. 3
- 11 12. 6. 1883 98 upr, 46 udel, *J. Schneid* (slov.) 46 — Schneid umre 30. septembra 1884
- 12 26. 8. 1885 168 upr, 78 udel, *S. Stegnar* (slov.) 78
- 13 8. 7. 1889 192 upr, 64 udel, *S. Stegnar* (slov.) 61, razc. 1, p. 2

- 14 25. 11. 1895 239 upr, 177 udel, *D. Majaron* (lib.) 138, *S. Stegnar* (kler.) 39
- 15 19. 9. 1901 302 upr, 285 udel, *D. Majaron* (lib.) 127, *M. Arko* (kler.) 125, *F. Rinaldo* (soc.) 33 — ožja: 274 udel, *M. Arko* 161, *D. Majaron* 113
- 16 28. 2. 1908 353 upr, 315 udel, *E. Gangl* (lib.) 121, *M. Arko* (kler.) 120, *E. Kristan* (soc.) 72, nv. 2 — ožja 4. marca: 312 udel, *E. Gangl* 178, *M. Arko* 132, nv. 2
- 17 16. 12. 1913 481 upr, 471 udel, *M. Arko* (kler.) 181, *E. Gangl* (lib.) 147, *E. Kristan* (soc.) 126, p. 17 — ožja 20. decembra: 479 udel, *E. Gangl* 242, *M. Arko* 202, p. 29, nv. 6

Deželni zbor — mestna kurija:

Kranj, Škofja Loka — voli enega poslanca

- 1 26. 3. 1861 190 upr, 143 udel, *K. Lokar* 69, *I. Brolih* 36, *I. Sušnik* 34, razc. 4 — drugo glasovanje: 135 udel, *K. Lokar* 101, *I. Brolih* 33, razc. 1
- 2 30. 1. 1867 356 upr, 155 udel, *L. Höffern* (nem.) 93, *M. Pirc* (slov.) 59, razc. 3 — Höffern sicer ni bil uradni nemški kandidat, ampak kandidat »na svojo roko«, vendar je nemški tabor glasoval zanj, ne pa za uradnega kandidata Gerbca; v dež. zboru se je Höffern ob glasovanju za adresu opredelil na nemško stran
- 3 27. 3. 1867 280 upr, 210 udel, *L. Jugovic* (slov.) 107, *L. Höffern* (nem.) 102, razc. 1
- 4 28. 6. 1870 256 upr, 189 udel, *L. Jugovic* (slov.) 104, *L. Höffern* (nem.) 85
- 5 14. 12. 1871 250 upr, 117 udel, *L. Jugovic* (slov.) 117
- 6 10. 7. 1877 222 upr, 185 udel, *K. Šavnik* (slov.) 94, *F. Dolenc* (nem.) 90, razc. 1
- 7 12. 6. 1883 282 upr, 149 udel, *O. Detela* (slov.) 149
- 8 8. 7. 1889 290 upr, 165 udel, *I. Tavčar* (slov.) 162, p. 3
- 9 25. 11. 1895 275 upr, 229 udel, *V. Globočnik* (lib.) 150, *I. Šušteršič* (kler.) 77, p. 2 — Globočnik umrl 4. marca 1898
- 10 26. 10. 1898 313 upr, 218 udel, *I. Šubic* (lib.) 127, *A. Koblar* (kler.) 89, p. 2
- 11 19. 9. 1901 334 upr, 275 udel, *C. Pirc* (lib.) 156, *A. Koblar* (kler.) 118, nv. 1
- 12 28. 2. 1908 365 upr, 332 udel, *C. Pirc* (lib.) 172, *T. Pavšlar* 86 in *J. Hafner* 74 (oba kler.)
- 13 16. 12. 1913 663 upr, 611 udel, *K. Triller* (lib.) 298 in *A. Sušnik* (kler.) 292, p. 21

Deželni zbor — mestna kurija:

Tržič, Radovljica, Kamnik — volijo enega poslanca

- 1 26. 3. 1861 209 upr, 91 udel, *I. Broljih* 87, razc. 4
- 2 30. 1. 1867 264 upr, 176 udel, *V. Prevc* (slov.) 92, *H. Thurn* (nem.) 83, razc. 1
- 3 27. 3. 1867 285 upr, 210 udel, *V. Prevc* (slov.) 107, *M. Gauster* (nem.) 101, razc. 2
- 4 28. 6. 1870 290 upr, 213 udel, *M. Gauster* (nem.) 107, *J. Murnik* (slov.) 105, razc. 1 — Gausterjeva izvolitev razveljavljena 22. avgusta 1870, obenem proglašen kot pravilen rezultat: 208 velj. glasov, *J. Murnik* 105, *M. Gauster* 102, ter *Murnik* proglašen za poslanca
- 5 14. 12. 1871 288 upr, 211 udel, *J. Murnik* (slov.) 112, *H. Thurn* (nem.) 99
- 6 10. 7. 1877 266 upr, 209 udel, *J. Kecel* (nem.) 129, *M. Stare* (slov.) 80
- 7 12. 6. 1883 319 upr, 220 udel, *M. Samec* (slov.) 111, in *G. Thurn* (nem.) 109
- 8 8. 7. 1889 299 upr, 193 udel, *J. Murnik* (slov.) 185, razc. 2, p. 6
- 9 25. 11. 1895 359 upr, 266 udel, *J. Murnik* (lib.) 188 in *K. Pollak* (kler.) 70, razc. 4, nv. 4
- 10 19. 9. 1901 409 upr, 343 udel, *A. Ferjančič* (lib.) 199, *F. Špendal* (kler.) 143, nv. 1
- 11 28. 2. 1908 429 upr, 370 udel, *J. Vilfan* (lib.) 202, *O. Detela* (kler.) 163, razc. 1, nv. 4 — Vilfan umre 8. decembra 1912
- 12 4. 3. 1913 ? upr, 583 udel, *V. Gregorič* (kler.) 362, *M. Marinček* (lib.) 200, razc. 1, nv. 20
- 13 16. 12. 1913 687 upr, 607 udel, *V. Gregorič* (kler.) 334, *P. Pestotnik* (lib.) 255, razc. 2, p. 15, nv. 1

Deželni zbor — mestna kurija:

Postojna, Vrhnika, Lož — volijo enega poslanca

- 1 26. 3. 1861 294 upr, 154 udel, *M. Ambrož* 106, *A. Laufenstein* 31, *A. Ogrinc* 14, razc. 3 — Ambrož umre 25. aprila 1864
- 2 28. 6. 1864 299 upr, 162 udel, *J. Schloissnigg* 104, *F. Kotnik* 58
- 3 30. 1. 1867 450 upr, 337 udel, *J. Schloissnigg* (slov.) 191, *K. Obreza* (nem.) 144, razc. 2
- 4 27. 3. 1867 354 upr, 294 udel, *K. Obreza* (nem.) 183, *J. Schloissnigg* (slov.) 107, razc. 4 — Obrezina izvolitev razveljavljena 6. aprila leta 1867
- 5 9. 9. 1867 318 upr, 207 udel, *A. Mulej* (nem.) 150, *V. Dolschein* (slov.) 54, razc. 2, nv. 1 — Mulejeva izvolitev razveljavljena 5. septembra 1868

- 6 28. 6. 1870 310 upr, 139 udel, *F. Kotnik* (slov.) 135, razc. 4
- 7 14. 12. 1871 277 upr, 156 udel, *F. Kotnik* (slov.) 123, *E. Deu* (nem.) 32, razc. 1
- 8 10. 7. 1877 165 upr, 130 udel, *E. Deu* (nem.) 72, *A. Obreza* (slov.) 57, nv. 1
- 9 12. 6. 1883 167 upr, 125 udel, *H. Dolenc* (slov.) 78, *E. Deu* (nem.) 47 — *Dolenc* odstopi 16. decembra 1886
- 10 9. 8. 1887 317 upr, 126 udel, *A. Kraigher* (slov.) 118, razc. 5, p. 3
- 11 8. 7. 1889 288 upr, 118 udel, *J. Gorup* (slov.) 116, razc. 1, p. 1 — *Gorup* odstopi 28. septembra 1891
- 12 9. 11. 1891 293 upr, 120 udel, *J. Lenarčič* (lib.) 117, razc. 3
- 13 25. 11. 1895 341 upr, 130 udel, *J. Lenarčič* (lib.) 130
- 14 19. 9. 1901 448 upr, 273 udel, *F. Arko* (lib.) 273
- 15 28. 2. 1908 429 upr, 368 udel, *J. Lenarčič* (lib.) 194, *J. Verbič* (kler.) 173, nv. 1
- 16 16. 12. 1913 857 upr, 802 udel, *J. Lavrenčič* (lib.) 451, *J. Marolt* (kler.) 339, razc. 1, p. 8, nv. 3 — *Lavrenčičeva* izvolitev razveljavljena 24. februarja 1914

Deželni zbor — mestna kurija:

Novo mesto, Višnja gora, Črnomelj, Metlika, Kostanjevica, Krško (od avgusta 1908 še Ribnica) — volijo enega poslanca

- 1 26. 3. 1861 504 upr, 156 udel, *J. Suppan* 106, *A. Laschan* 38, razc. 11
- 2 30. 1. 1867 493 upr, 198 udel, *L. Ravnihar* (slov.) 132, *J. Suppan* (nem.) 65, razc. 1
- 3 27. 3. 1867 524 upr, 319 udel, *J. Suppan* (nem.) 161, *L. Ravnihar* (slov.) 158 — *Zupanova* izvolitev razveljavljena 23. septembra leta 1868, obenem proglašen kot pravilen rezultat: 487 upr, 300 velj. glasov, *L. Ravnihar* 153, *J. Suppan* 147, ter *Ravnihar* proglašen za poslanca
- 4 28. 6. 1870 415 upr, 236 udel, *K. Rudež* (slov.) 150 in *V. Klun* (nem.) 85, razc. 1
- 5 14. 12. 1871 516 upr, 346 udel, *K. Rudež* (slov.) 180, *M. Hočevar* (nem.) 166
- 6 10. 7. 1877 474 upr, 373 udel, *M. Hočevar* (nem.) 204, *P. Grasselli* (slov.) 164, razc. 5
- 7 12. 6. 1883 466 upr, 295 udel, *F. Šuklje* (slov.) 205 in *P. Urh* (uradni slov. kandidat) 90
- 8 8. 7. 1889 547 upr, 332 udel, *F. Šuklje* (slov.) 328, razc. 3, p. 1
- 9 25. 11. 1895 563 upr, 427 udel, *I. Tavčar* (lib.) 299, *J. Savinšek* (kler.) 124, razc. 2, nv. 2
- 10 19. 9. 1901 620 upr, 443 udel, *I. Tavčar* (lib.) 380, *J. Košiček* (kler.) 61, razc. 1, nv. 1

- 11 28. 2. 1908 683 upr. 364 udel, *I. Plantan* (lib.) 340, razc. 22, nv. 2 — *Plantan* odstopi 7. aprila 1909
- 12 31. 8. 1909 815 upr, 330 udel, *F. Višnikar* (lib.) 320, nv. 10
- 13 16. 12. 1913 1149 upr, 1015 udel, *J. Mazelle* (lib.) 597, B. Remec (kler.) 380, razc. 3, p. 34, nv. 1 — *Mazelletova* izvolitev razveljavljena 24. februarja 1914

Deželni zbor — mestna kurija:

Kočevje, Ribnica (od avgusta 1908 samo Kočevje) — volijo enega poslanca

- 1 26. 3. 1861 134 upr, 57 udel, *I. Kosler* 29, *F. Zupančič* 28
- 2 30. 1. 1867 167 upr, 106 udel, *F. Ks. Souvan* (slov.) 104, razc. 2
- 3 27. 3. 1867 114 upr, 85 udel, *I. Kosler* (nem.) 44, *F. Ks. Souvan* (slov.) 40, razc. 1
- 4 28. 6. 1870 120 upr, 94 udel, *F. Kromer* (nem.) 64 in *J. Košir* (slov.) 30
- 5 14. 12. 1871 124 upr, 59 udel, *F. Kromer* (nem.) 59 — *Kromer* odstopi leta 1873
- 6 22. 11. 1873 120 upr, 45 udel, *J. Braune* (nem.) 45
- 7 10. 7. 1877 125 upr, 76 udel, *J. Ledenig* (nem.) 75, razc. 1
- 8 12. 6. 1883 144 upr, 65 udel, *J. Braune* (nem.) 65 — *Braune* odstopi 2. decembra 1883
- 9 26. 8. 1884 171 upr, 129 udel, *E. Faber* (nem.) 81 in *F. Fortuna* (slov.) 48 — *Faber* umre 14. oktobra 1887
- 10 22. 11. 1887 196 upr, 175 udel, *F. Višnikar* (slov.) 94, *V. Linhart* (nem.) 81
- 11 8. 7. 1889 215 upr, 153 udel, *R. Braune* (nem.) 152, razc. 1
- 12 25. 11. 1895 242 upr, 151 udel, *A. Loy* (nem.) 148, razc. 3
- 13 19. 9. 1901 278 upr, 166 udel, *A. Schöppl* (nem.) 164, razc. 2
- 14 28. 2. 1908 314 upr, 246 udel, *F. Eger* (nem.) 149 in *F. Višnikar* (slov.) 90, razc. 5, nv. 2
- 15 16. 12. 1913 213 upr, 181 udel, *F. Eger* (nem.) 147, razc. 11, p. 23

Državni zbor — mestna kurija:

Postojna, Idrija, Vrhnika, Lož, Radovljica, Trzič, Kamnik, Kranj, Škofja Loka — volijo enega poslanca

- 1 23. 10. 1873 642 upr, 520 udel, *J. Suppan* (nem.) 342, *E. H. Costa* (staroslov. kandidat) 109, *V. Zarnik* (mladoslov. kandidat) 66, razc. 1, nv. 2
- 2 30. 6. 1879 628 upr, 497 udel, *J. Poklukar* (slov.) 270, *J. Vesteneck* (nem.) 220, razc. 3, p. 4

- 3 2. 6. 1885 996 upr, 466 udel, *J. Poklukar* (slov.) 457, razc. 1, p. 8
- 4 5. 3. 1891 1115 upr, 812 udel, *A. Globočnik* (kler.) 514, D. Majaron (lib.) 290, razc. 1, nv. 7 — Globočnik odstopi 1895/96
- 5 25. 2. 1896 ? upr, 749 v udel, *A. Koblar* (lib.) 483, G. Jelovšek (kler.) 265, razc. 1
- 6 18. 3. 1897 1212 upr, 957 udel, *A. Ferjančič* (lib.) 560, A. Koblar 348, F. Marn (soc.) 40, razc. 1, nv. 8 — Koblar nastopa kot »neodvisen in krščansko-socijalen kandidat«
- 7 3. 1. 1901 1456 upr, 1181 udel, *A. Ferjančič* (lib.) 632, J. Šuman (kler.) 495, J. Kopač (soc.) 49, nv. 5

Državni zbor — mestna kurija:

Novo mesto, Višnja gora, Krško, Kostanjevica, Črnomelj, Metlika, Kočevje, Ribnica — volijo enega poslanca

- 1 23. 10. 1873 782 upr, 346 udel, *M. Hočevar* (nem.) 241, J. N. Horak (staroslov. kandidat) 102, razc. 3
- 2 30. 6. 1879 516 upr, 431 udel, *A. Margheri* (slov.) 234, F. Kromer (nem.) 194, razc. 1, p. 2 *
- 3 2. 6. 1885 710 upr, 588 m udel, F. Šuklje (slov.) 288, A. Margheri (uradni slovenski kandidat) 196, J. Wurzbach (nem.) 104 — ožja 5. junija: 627 udel, F. Šuklje 315, A. Margheri 310, nv. 2 — Šuklje je odstopil kmalu po volitvah
- 4 12. 12. 1885 ? upr, 584 m udel, F. Šuklje (slov.) 343, A. Margheri (slov.) 241 — Uradnega kandidata ni
- 5 5. 3. 1891 801 upr, 484 udel, F. Šuklje (slov.) 480, razc. 4 — Šuklje je odstopil leta 1894
- 6 25. 2. 1895 801 upr, 608 udel, F. Višnikar (lib.) 395, T. Zupan (kler.) 193, razc. 13, p. 7 — Ne liberalna ne klerikalna stranka ne postavita svojih uradnih kandidatov
- 7 18. 3. 1897 811 upr, 539 udel, F. Šuklje (lib.) 532, razc. 3, nv. 4
- 8 3. 1. 1901 895 upr, 718 udel, I. Plantan (lib.) 385, S. Elbert (kler.) 324 razc. 2, nv. 7

Deželni zbor — kmečka kurija:

sodna okraja Ljubljana (okolica), Vrhnika (brez krajev Ljubljana in Vrhnika) — volita dva poslanca

- 1 21. 3. 1861 4773 upr, 1126 udel, 97 vm, 91 udel, *J. Bleiweis* 68, *K. Obreza* 60, F. Terpinc 33, J. Zavašnik 13, I. Broljih 5, razc. 3
- 2 26. 1. 1867 4828 upr, 1222 udel, 98 vm, 94 udel, F. Terpinc 85 in J. Bleiweis 84 (oba slov.), V. Seunig 8 in J. Pajk 6 (oba nem.), razc. 5

- 3 26. 3. 1867 4818 upr, 509 udel, 99 vm 90 udel, *J. Bleiweis* 87 in *F. Terpinč* 85 (oba slov.), *J. Pajk* (nem.) 5, razc. 3 — Terpinč odstopi 28. maja 1869
- 4 31. 7. 1869 — upr, — udel, 99 vm, 76 udel, *F. Kotnik* (slov.) 73, razc. 3
- 5 27. 6. 1870 4103 upr, 233 udel, 92 vm, 82 udel, *J. Bleiweis* 82 in *J. Poklukar* 80 (oba slov.), razc. 2
- 6 12. 12. 1871 4040 upr, ? udel, 82 vm, 78 udel, *J. Bleiweis* 78 in *J. Poklukar* 78 (oba slov.)
- 7 7. 7. 1877 2789 upr, 477 udel, 97 vm, 91 udel, *J. Bleiweis* 91 in *L. Robič* 91 (oba slov.) — Bleiweis umrl 29. nov. 1881
- 8 22. 8. 1882 — upr, — udel, 97 vm, 74 udel, *K. Bleiweis* (slov.) 73, razc. 1
- 9 9. 6. 1883 2229 upr, 322 udel, 104 vm, 93 udel, *K. Bleiweis* 88 in *L. Robič* 69 (oba slov. uradna kandidata), *I. Tavčar* (protikandidat) 21, *A. Knez* 6, razc. 2
- 10 4. 7. 1889 4272 upr, 410 udel, 104 vm, 100 udel, *V. Ogorelc* 67, *F. Povše* 66, *I. Hribar* 30, *F. Košak* 17, *N. Valentinčič* 11, *K. Bleiweis* 8, razc. 1 — Narodni volilni odbor je postavil za kandidata samo Bleiweisa; za drugo mesto kandidira z liberalne strani Hribar, s klerikalne Povše; nazadnje se obrnejo klerikalci tudi proti Bleiweisu in postavijo kandidaturo Povše-Ogorelc.
- 11 21. 11. 1895 4584 upr, 591 udel, 111 vm, 107 udel, *F. Povše* 102 in *G. Jelovšek* (oba kler.) 95, *M. Peruzzi* (lib.) 13, razc. 4
- 12 12. 9. 1901 4710 upr, 2843 udel, *F. Povše* 2766 in *I. Šušteršič* 2591 (oba kler.), *G. Jelovšek* (lib.) 193, razc. 24, nv. 112
- 13 21. 2. 1908 4994 upr, 2658 udel, *F. Povše* 2486 in *I. Šušteršič* 2399 (oba kler.), *J. Petrič* 127 in *M. Čobal* (oba soc.) 93, *J. Kolenc* (lib.) 46, drugi in razc. 39, nv. 126
- 14 9. 12. 1913 6624 upr, 5852 udel, *I. Šušteršič* 4159 in *F. Povše* 4142 (oba lib.), *A. Knez* 1117 in *J. Seidl* 1082 (oba lib.), *A. Kristan* 252 in *I. Mlinar* 223 (oba soc.), drugi in razc. 56, nv. 432 — Povše umrl 4. jan. 1916

Deželni zbor — kmečka kurija:

sodna okraja Kamnik, Brdo (brez kraja Kamnika) — volita enega poslanca

- 1 21. 3. 1861 3208 upr, 1275 udel, 84 vm, 83 udel, *J. Bleiweis* 63, *F. Zupančič* 10, *O. Apfaltrern* 7, razc. 3 — Bleiweis odstopi takoj po volitvah
- 2 2. 4. 1861 — upr, — udel, 84 vm, 80 udel, *F. Zupančič* 24, *T. Košir* 18, *J. Toman* 12, *A. Laufenstein* 8, *J. Hočevnar* 7, r. 11 — 2. glasovanje: 76 udel, *F. Zupančič* 31, *J. Toman* 21, *T. Košir* 11,

- J. Hočevar 8, r. 5 — ožja volitv: 73 udel, *J. Toman* 51, F. Zupančič 22
- 3 26. 1. 1867 2522 upr, 1054 udel, 85 vm, 83 udel, *J. Toman* (slov.) 71, V. Röder (nem.) 11, razc. 1
- 4 26. 3. 1867 2727 upr, 588 udel, 85 vm, 80 udel, *J. Toman* (slov.) 77, razc. 3
- 5 27. 6. 1870 3649 upr, 358 udel, 87 vm, 80 udel, *J. Toman* (slov.) 75, razc. 5
- 6 12. 12. 1871 3287 upr, 372 udel, 87 vm, 84 udel, *J. Toman* (slov.) 84
- 7 7. 7. 1877 3329 upr, 598 udel, 88 vm, 85 udel, *L. Svetec* (slov.) 85
- 8 9. 6. 1883 2053 upr, 498 udel, 81 vm, 78 upr, *J. Kersnik* (slov.) 42, F. Križnar (kler. protikandidat) 36
- 9 4. 7. 1889 3056 upr, 442 udel, 81 vm, 79 udel, *J. Kersnik* (slov.) 62, I. Murnik (klr. protikandidat) 17
- 10 21. 11. 1895 3121 upr, 992 udel, 80 vm, 80 udel, *T. Kajdiž* (kler.) 57, J. Kersnik (lib.) 23
- 11 12. 9. 1901 3112 upr, 2329 udel, *A. Mejač* (kler.) 2037, F. Stare (lib.) 232, A. Zarnik 42 (»kandidat na svojo roko«), razc. 3, nv. 15
- 12 21. 2. 1908 2946 upr, 1815 udel, *J. E. Krek* (kler.) 1710, M. Sršen (lib.) 63, drugi in razc. 25, nv. 17
- 13 9. 12. 1913 4329 upr, 4037 udel, *J. E. Krek* (kler.) 3009, M. Sršen (lib.) 828, drugi in razc. 42, nv. 158 — Krek umrl 8. okt. 1917

Deželni zbor — kmečka kurija:

sodni okraji Kranj, Trzič, Škofja Loka (brez krajev Kranj, Trzič in Škofja Loka) — volijo dva poslanca

- 1 21. 3. 1861 2805 upr, 947 udel, 97 vm, 92 udel, *J. Bleiweis* 57, M. Golob 34, J. Zupanc 28, F. Kramar 26, L. Höffern 23, J. Derbič 7 r. 9 — 2. glasovanje: 91 udel, *M. Golob* 66, L. Höffern 15, F. Kramar 9, r. 1 — Bleiweis odstopi takoj po volitvah, Golob 27. nov. 1866
- 2 2. 4. 1861 — upr, — udel, 97 vm, 87 udel, *J. Derbič* 55, A. Kos 17, L. Höffern 11, L. Pintar 6
- 3 17. 12. 1866 ? upr, ? udel, ? vm, 64 udel, L. Höffern 29, E. Urbančič 28, J. Zupanc 6, razc. 1 — drugega glasovanja ni bilo, izvoljen ni bil nihče
- 4 26. 1. 1867 2171 upr, 510 udel, 95 vm, 87 udel, *A. Zois* 85 in *A. Kos* 79 (oba slov.), E. Urbančič (nem.) 6, razc. 4
- 5 26. 3. 1867 2188 upr, 362 udel, 98 vm, 89 udel, *A. Zois* 89 in *A. Kos* 89 (oba slov.) — Kos umrl 10. decembra 1868
- 6 19. 4. 1869 — upr, — udel, 98 vm, 77 udel, *R. Razlag* (slov.) 67, F. Kramar (protikandidat) 7, razc. 3

- 7 27. 6.1870 2257 upr, 257 udel, 90 vm, 89 udel, *F. Kramar* 88 in *R. Razlag* 82 (oba slov.), *A. Železnikar* (nem.) 5, razc. 3
- 8 12.12.1871 2348 upr, 247 udel, 95 vm, 84 udel, *F. Kramar* 84 in *R. Razlag* 84 (oba slov.) — Razlag odstopil 24. marca 1877
- 9 7. 7.1877 3113 upr, 312 udel, 97 vm, 92 udel, *O. Detela* 92 in *K. Klun* 89 (oba slov.), razc. 3
- 10 9. 6.1883 2191 upr, 220 udel, 86 vm, 81 udel, *K. Klun* 81 in *B. Mohar* 81 (oba slov.)
- 11 4. 7.1889 3293 upr, 414 udel, 93 vm, 93 udel, *O. Detela* 87 in *K. Klun* 58 (oba slov.), *A. Kalan* 41 (protikandidat)
- 12 21.11.1895 3496 upr, 510 udel, 93 vm, 88 udel, *O. Detela* 88 in *A. Kalan* 87 (oba kler.), razc. 1
- 13 12. 9.1901 3729 upr, 2575 udel, *O. Detela* 2569 in *J. Brejc* 2343 (oba kler.), *H. Lazzarini* (lib.) 222, razc. 2, nv. 14 — Brejc odstopi leta 1903
- 14 7. 4.1904 ? upr, 2548 udel, *F. Demšar* (kler.) 2246, *J. Novak* (lib.) 293, razc. 3, nv. 6
- 15 21. 2.1908 3658 upr, 1883 udel, *F. Demšar* 1835 in *J. Zabret* 1809 (oba kler.), razc. 23, nv. 99
- 16 9.12.1913 5216 upr, 4678 udel, *J. Zabret* 3606 in *F. Demšar* 3531 (oba kler.), *J. Novak* 840 in *M. Barle* (oba lib.) 756, razc. 131, nv. 492

Deželni zbor — kmečka kurija:

sodna okraja Radovljica, Kranjska gora (brez kraja Radovljica) — volita enega poslanca

- 1 21. 3.1861 1612 upr, 582 udel, 54 vm, 54 udel, *L. Toman* 38, *I. Brolih* 16
- 2 26. 1.1867 1641 upr, 406 udel, 53 vm, 51 udel, *L. Pintar* (slov.) 48, razc. 3
- 3 26. 3.1867 1644 upr, 309 udel, 53 vm, 50 udel, *L. Pintar* (slov.) 47, razc. 3
- 4 27. 6.1870 1972 upr, 232 udel, 51 vm, 48 udel, *L. Pintar* (slov.) 45, razc. 3
- 5 12.12.1871 1662 upr, 210 udel, 51 vm, 49 udel, *L. Pintar* (slov.) 45, razc. 4 — Pintar odstopil 9. sept. 1874
- 6 10.10.1874 — upr, — udel, 51 vm, 42 udel, *L. Robič* (slov.) 37, *A. Wurzbach* (nem.) 5
- 7 7. 7.1877 1471 upr, 435 udel, 50 vm, 49 udel, *J. Poklukar* 35, (slov.) 35, *J. Dralka* (nem.) 14
- 8 9. 6.1883 1422 upr, 145 udel, 52 vm, 47 udel, *J. Poklukar* 47 (slov.)
- 9 4. 7.1889 2022 upr, 173 udel, 52 vm, 50 udel, *J. Poklukar* 48 (slov.), razc. 2 — Poklukar umre 17. marca 1891

- 10 10. 9. 1891 ? upr, ? udel, 53 vm, 52 udel, *J. Mesar* (kler.) 48, razc. 4 — *Mesar* umre 3. maja 1895
- 11 21. 11. 1895 1990 upr, 726 udel, 53 vm, 47 udel, *J. Ažman* (kler.) 47
- 12 12. 9. 1901 2272 upr, 1512 udel, *J. Pogačnik* (kler.) 1230, *I. Čop* (lib.) 277, razc. 4, nv. 1
- 13 21. 2. 1908 2465 upr, 1173 udel, *J. Pogačnik* (kler.) 1032, *J. Gogala* (lib.) 61, *A. Dermota* (soc.) 49, razc. 19, nv. 12
- 14 9. 12. 1913 3706 upr, 3205 udel, *J. Pogačnik* (kler.) 2314, *J. Gogala* (lib.) 544, *A. Kristan* (soc.) 184, drugi in razc. 31, nv. 132

Deželni zbor — kmečka kurija:

sodni okraji Postojna, Planina oziroma Logatec, Cerknica, Senožeče, Lož, Ilirska Bistrica (brez krajev Postojna in Lož — volijo dva poslanca

- 1 21. 3. 1861 3500 upr, 2124 udel, 121 vm, 121 udel, *M. Koren* 115, *M. Vilhar* 96, *A. Jeršan* 16, *K. Hohenwart* 6, *A. Brus* 5, razc. 4 — *Vilhar* izgubi mandat 17. marca 1864
- 2 30. 5. 1864 — upr, — udel, 115 vm, 105 udel, *E. H. Costa* 62, *J. Bučar* 19, *J. Schloissnigg* 19, *A. Globočnik* 5
- 3 26. 1. 1867 2992 upr, 1168 udel, 102 vm, 95 udel, *E. H. Costa* 94 in *M. Koren* 94 (oba slov.), razc. 2
- 4 26. 3. 1867 2982 upr, 868 udel, 102, vm, 93 udel, *E. H. Costa* 91 in *M. Koren* 91 (oba slov.), razc. 4
- 5 27. 6. 1870 2944 upr, 709 udel, 102 vm, 98 udel, *M. Koren* 98 in *E. H. Costa* 97 (oba slov.), razc. 1
- 6 12. 12. 1871 2901 upr, 473 udel, 105 vm, 92 udel, *M. Koren* 92 in *E. H. Costa* 89 (oba slov.), razc. 3 — *Koren* umrl 19. dec. 1873, *Costa* 28. januarja 1875
- 7 8. 1. 1974 ? upr, ? udel, 107 vm, 78 udel, *A. Obreza* 42 (mladoslov.) 42, *J. Vilhar* (staroslov.) 36, nv. 1
- 8 3. 4. 1875 ? upr, ? udel, 107 vm, 62 udel, *P. Grasselli* (slov.) 58, razc. 4
- 9 7. 7. 1877 2882 upr, 767 udel, 105 vm, 97 udel, *V. Zarnik* 79 in *J. Vošnjak* 78 (oba slov.), *J. Zelen* 20, *L. Dekleva* (protikandidata) 15, razc. 2
- 10 9. 6. 1883 2642 upr, 601 udel, 106 vm, 102 udel, *J. Vošnjak* 74 in *V. Zarnik* 60 (uradna kandidata), *L. Dekleva* 23, *A. Mulej* 22, *M. Premrov* (protikandidati) 22, razc. 3 — *Zarnik* odstopil 21. oktobra 1883
- 11 25. 8. 1884 4645 upr, 508 udel, 107 vm, 101 udel, *A. Obreza* (kandidat »elastikov«) 73, *H. Kavčič* (kandidat »radikalov« namesto *Zarnika*) 28 — *Obreza* umrl 26. septembra 1886

- 12 29. 11. 1886 4578 upr, 468 udel, 107 vm, 95 udel, *H. Kavčič* (slov.) 60, *P. Križaj* (protikandidat) 34, razc. 1
- 13 4. 7. 1889 4651 upr, 694 udel, 106 vm, 97 udel, *J. Vošnjak* 72 in *H. Kavčič* 61 (uradna kandidata), *A. Globočnik* 35 in *I. Podboj* 22 (kler. protikandidata), razc. 3 — *Kavčič* umrl 21. junija 1893
- 14 31. 10. 1893 ? upr, ? udel, 109 vm, 102 udel, *J. Kraigher* (lib.) 59, *F. Modic* (kler.) 43 — *Kraigher* umrl 5. januarja 1894
- 15 30. 10. 1894 4464 upr, 1326 udel, 109 vm, 107 udel, *F. Arko* (lib.) 69, *F. Modic* (kler.) 38
- 16 21. 11. 1895 4629 upr, 1318 udel, 109 vm, 108 udel, *F. Modic* 61, *J. Zelen* 61 (oba kler.), *F. Arko* 49, *J. Dekleva* 45 (oba lib.)
- 17 12. 9 1901 4920 upr, 3641 udel, *J. Krek* 1956, *F. Drobnič* (kler.) 1953, *F. Arko* 1668, *M. Ambrožič* (lib.) 1658, razc. 8, nv. 39
- 18 21. 2. 1908 4911 upr, 3082 udel, *I. Žitnik* 2267, *F. Drobnič* 2209, (oba kler.), *J. Čuček* 800, *M. Martinčič* 784 (oba lib.), drugi in razc. 38, nv. 66
- 19 9. 12. 1913 7135 upr, 6089 udel, *I. Žitnik* 3736, *F. Drobnič* (kler.) 3596, *I. Urbančič* 1396, *F. Gašpari* 1350, *F. Majdič* 823, *A. Meden* 787 (vsi štirje lib.), drugi in razc. 33, nv. 457
- 20 12. 3. 1914 ? upr, 6222 udel, *J. Gostinčar* (kler.) 3505, *I. Urbančič* (lib.) 2455, razc. 23, nv. 239

Deželni zbor — kmečka kurija:

Sodna okraja Vipava, Idrija (brez kraja Idrija) — volita enega poslanca

- 1 21. 3. 1861 1477 upr, 731 udel, 46 vm, 45 udel, *A. Mulej* 24, *J. Grabrijan* 17; razc. 4
- 2 26. 1. 1867 1167 upr, 408 udel, 46 vm, 44 udel, *J. Grabrijan* 30 (slov.), *B. Leskovic* (protikandidat) 11, razc. 3
- 3 26. 3. 1867 1320 upr, 513 udel, 46 vm, 46 udel, *J. Grabrijan* 40 (slov.), razc. 6
- 4 27. 6. 1870 1324 upr, 293 udel, 47 vm, 45 udel, *J. Grabrijan* 42 (slov.), razc. 3
- 5 12. 12. 1871 1200 upr, 301 udel, 47 vm, 42 udel, *J. Grabrijan* 39 (slov.) razc. 3 — *Grabrijan* odstopil 4. avgusta 1874
- 6 12. 9. 1874 — upr, — udel, 47 vm, 39 udel, *M. Lavrenčič* (slov.) 30, *A. Plešnar* (protikandidat) 6, razc. 3
- 7 7. 7. 1877 1353 upr, 263 udel, 44 vm, 42 udel, *M. Lavrenčič* (slov.) 41, razc. 1
- 8 9. 6. 1883 1183 upr, 339 udel, 47 vm, 46 udel, *M. Lavrenčič* (slov.) 45, razc. 1
- 9 4. 7. 1889 1856 upr, 258 udel, 47 vm, 41 udel, *M. Lavrenčič* (slov.) 28, *P. Gruden* (lib. protikandidat) 12, razc. 1

- 10 21. 11. 1895 1926 upr, 834 udel, 48 vm, 48 udel, *M. Lavrenčič* (kler.) 26, *I. Gruden* (lib.) 22 — *Lavrenčič* umrl 3. septembra 1897
- 11 16. 11. 1897 ? upr, ? udel, 48 vm, 44 udel, *I. Božič* (lib.) 32, *I. Lavrenčič* (kler.) 11, razc. 1
- 12 12. 9. 1901 2070 upr, 1680 udel, *I. Božič* (lib.) 891, *F. Habe* (kler.) 784, razc. 1, nv. 4
- 13 21. 2. 1908 2037 upr, 1537 udel, *I. Lavrenčič* (kler.) 1061, *K. Premerstein* (lib.) 454, razc. 16, nv. 6 — *Lavrenčič* umrl 11. jan. 1909
- 14 3. 4. 1909 1995 upr, 931 udel, *B. Perhanc* (kler.) 795, *I. Gruden* (lib.) 119, razc. 11, nv. 6
- 15 9. 12. 1913 2922 upr, 2835 udel, *B. Perhanc* (kler.) 2032, *F. Zagoda* (lib.) 477, *I. Štravs* (soc.) 75, drugi in razc. 64, nv. 187

Deželni zbor — kmečka kurija:

sodni okraji Novo mesto, Kostanjevica, Krško (brez krajev Novo mesto, Kostanjevica in Krško) — volijo enega poslanca

- 1 21. 3. 1861 3908 upr, 480 udel, 97 vm, 90 udel, *J. Zagorc* 51, *J. Rosina* 15, *J. Suppan* 8, *F. Rus* 5, razc. 11
- 2 26. 1. 1867 3776 upr, 378 udel, 98 vm, 83 udel, *J. Zagorc* 65 (slov.), *V. Langer* (nem.) 16, razc. 2
- 3 26. 3. 1867 3730 upr, 299 udel, 98 vm, 85 udel, *J. Zagorc* 59 (slov.), *J. Scheuchenstuel* (nem.) 24, razc. 2
- 4 27. 6. 1870 3668 upr, 179 udel, 100 vm, 83 udel, *J. Zagorc* 64 (slov.), *A. Hrovat* (nem.) 15, razc. 4
- 5 12. 12. 1871 3492 upr, 228 udel, 101 vm, 82 udel, *J. Zagorc* 71 (slov.), *A. Hrovat* (nem.) 5, razc. 6
- 6 7. 7. 1877 3267 upr, 459 udel, 99 vm, 96 udel, *V. Pfeifer* 83 (slov.), *I. Bučar* (nem.) (*Wutscher*) 12, razc. 1
- 7 9. 6. 1883 3187 upr, 381 udel, 101 vm, 97 udel, *V. Pfeifer* 94 (slov.), razc. 3
- 8 4. 7. 1889 5875 upr, 216 udel, 101 vm, 96 udel, *V. Pfeifer* 94 (slov.), razc. 2
- 9 21. 11. 1895 4939 upr, 525 udel, 105 vm, 93 udel, *V. Pfeifer* 93 (kler.)
- 10 12. 9. 1901 5226 upr, 3546 udel, *J. Dular* (kler.) 2408, *I. Globočnik* 1062 (lib.), *I. Lapajne* (»kandidat na svojo roko«) 35, razc. 6, nv. 35
- 11 22. 2. 1908 4684 upr, 1633 udel, *J. Dular* (kler.) 1510, drugi in razc. 89, nv. 34
- 12 9. 12. 1913 7959 upr, 6001 udel, *J. Zurc* (kler.) 4464, *M. Kožar* 859, *A. Škerlj* 333, *F. Zupančič* 77, *A. Klinc* (vsi lib.) 69, drugi in razc. 73, nv. 126

Deželni zbor — kmečka kurija:

sodni okraji Trebnje, Stična oziroma Višnja gora, Žužemberk, Mokronog, Litija, Dvor oziroma Radeče (brez kraja Višnja gora) — volijo tri poslance

- 1 21. 3. 1861 7743 upr, 1686 udel, 159 vm, 153 udel, *S. Treo* 80, *A. Rozman* 67, *I. Klemenčič* 46, *J. Skedl* 37, *B. Födransperg* 29, *K. Grošelj* 25, *M. Ambrož* 21, *J. Engelthaler* 18, *A. Antončič* 17, *L. Gutmansthal* 16, *J. Markvart* 16, *V. Vovk* 15, *F. Šircelj* 11, *J. Vehovec* 10, *K. Pace* 7, *J. Repina* 6, *J. Kolbe* 6, *A. Koblar* 5, r. 29 — 2. glasovanje: 129 udel, *A. Rozman* 78, *I. Klemenčič* 76, *J. Skedl* 46, *K. Grošelj* 22, *M. Ambrož* 21, *J. Markvart* 6, *J. Engelthaler* 5, razc. 4 — *Treo* odstopil 3. marca 1862
- 2 30. 6. 1862 — upr, — udel, ? vm, ? udel, izvoljen *K. Ulepič* — *Ulepič* umrl 23. julija 1862
- 3 20. 10. 1862 — upr, — udel, 156 vm, 50 udel, izvoljen *J. Skedl* 39
- 4 26. 1. 1867 7502 upr, 1335 udel, 157 vm, 151 udel, *S. Treo* 133, *J. E. Barbo* 99, *M. Tavčar* 95 (vsi slov.), *J. Rozman* 56 (zanj tudi nem.), *J. Skedl* (nem.) 27, *B. Födransperg* (nem.) 25, razc. 17
- 5 26. 3. 1867 7517 upr, 916 udel, 157 vm, 139 udel, *S. Treo* 112, *J. E. Barbo* 108, *M. Tavčar* (slov.) 105, *J. Rozman* 30, *B. Födransperg* 30, *J. Skedl* (vsi nem.) 27, razc. 5 — *Treo* umrl 14. marca 1869
- 6 24. 5. 1869 — upr, — udel, 156 vm, 99 udel, *V. Zarnik* (slov.) 92, *J. Suppan* (nem.) 7,
- 7 27. 6. 1870 6718 upr, 594 udel, 157 vm, 136 udel, *V. Zarnik* 119, *J. E. Barbo* 103, *M. Tavčar* 101 (slov.), *A. Böhm* (nem.) 20, *J. Kuzman* 20, *I. Klemenčič* 13, *J. Vehovec* 10, *E. Tomšič* 9, *A. Koblar* 6, razc. 7
- 8 12. 12. 1871 6410 upr, 712 udel, 161 vm, 131 udel, *V. Zarnik* 125, *J. E. Barbo* 106, *M. Tavčar* 103 (slov. kandidati), *E. Tomšič* (nem.) 25, *A. Böhm* (nem.) 22, *I. Klemenčič* 10, razc. 2
- 9 7. 7. 1877 4927 upr, 1487 udel, 156 vm, 149 udel, *J. E. Barbo* 122, *A. Koblar* 122, *F. Potočnik* 119 (slov.), *B. Taufferer* 27, *L. Berg* 27, *J. Vehovec* 26 (nem.), razc. 5 — *Barbo* umrl 23. novembra 1879
- 10 14. 5. 1880 — upr, — udel, 156 vm, 117 udel, *P. Grasselli* (slov.) 117
- 11 9. 6. 1883 5389 upr, 667 udel, 166 vm, 147 udel, *L. Svetec* 143, *J. Šterbenc* 136, *F. Papež* 114 (slov. kandidati), *L. Koračin* (protikandidat) 44, razc. 4
- 12 4. 7. 1889 7401 upr, 660 udel, 166 vm, 159 udel, *L. Svetec* 141, *F. Papež* 125, *I. Žitnik* 102 (slov.), *L. Golia* 61, *I. Jeretin* 48 (lib. protikandidata)

- 13 21. 11. 1895 7272 upr, 1222 udel, 169 vm, 163 udel, *F. Košak* 114, *I. Žitnik* 109, *F. Papež* 102 (kler.), *L. Koračin* 56, *L. Svetec* 50, *L. Berg* 49 (lib.), razc. 2, nv. 7
- 14 12. 9. 1901 7326 upr, 5038 udel, *F. Košak* 4760, *I. Žitnik* 4009, *V. Schweitzer* 3935 (kler.), *J. Bukovec* 1053, *F. Zupančič* 1040, *I. Vehovec* 102, *A. Berce* 69 (vsi lib.), drugi in razc. 89, nv. 57
- 15 21. 2. 1908 7106 upr, 3532 udel, *F. Košak* 3132, *E. Lampe* 3070, *J. Mandelj* 3008 (kler.), *F. Prijatelj* 190, *J. Pehani* 188, *V. Tomic* 175, *F. Slanc* 171, *F. Weinberger* 97 (vsi lib.), *M. Čobal* (soc.) 95, *I. Mlinar* (soc.) 71, *I. Firm* (lib.) 62, drugi in razc. 126, nv. 210 — *Mandelj* odstopi 6. decembra 1910
- 16 21. 3. 1911 7122 upr, 6638 udel, *I. Vehovec* (kler.) 4873, *J. Mandelj* 1136 (protikandidat, zanj tudi lib.), *E. Kristan* (soc.) 140, drugi in razc. 264, nv. 225
- 17 9. 12. 1913 10.108 upr, 8641 udel, *F. Košak* 6421, *I. Vehovec* 6420, *E. Lampe* 6354 (kler.), *A. Pavlin* 1810, *I. Bukovec* 1772, *F. Tomažin* 1734 (lib.), *E. Kristan* 94, *I. Mlinar* 85, *A. Kristan* (soc.) 84, drugi in razc. 152, nv. 728

Deželni zbor — kmečka kurija:

sodni okraji *Kočevje*, *Ribnica*, *Velike Lašče* (brez krajev *Kočevje* in *Ribnica*) volijo dva poslanca

- 1 21. 3. 1861 ? upr, ? udel, 91 vm, 88 udel, *M. Pinder* 65, *F. Kromer* 64, *J. Hočevar* 17, *J. Stupca* 16, *M. Ivanetič* 9, razc. 5 — *Pinder* odstopil 6. marca 1863
- 2 30. 4. 1863 — upr, — udel, ? vm, 65 udel, izvoljen *L. Svetec* 51
- 3 26. 1. 1867 3401 upr, 604 udel, 92 vm, 91 udel, *P. Kozler* 68, *L. Svetec* (slov.) 65, *F. Kromer* 24, *I. Wenedikter* (nem.) 22, razc. 3
- 4 26. 3. 1867 3432 upr, 469 udel, 92 vm, 83 udel, *P. Kozler* 47, *L. Svetec* 47 (slov.), *F. Kromer* 36, *I. Wenedikter* (nem.) 36
- 5 27. 6. 1870 3200 upr, 416 udel, 91 vm, 90 udel, *P. Kozler* 51, *L. Svetec* 47 (slov.), *F. Kromer* 36, *I. Wenedikter* 36 (nem.)
- 6 12. 12. 1871 2509 upr, 245 udel, 91 vm, 82 udel, *P. Kozler* 42, *L. Svetec* 42 (slov.), *S. Pakiž* 40, *J. Braune* 40 (nem.) — *Svetec* odstopil 23. septembra 1873
- 7 7. 11. 1873 — upr, — udel, 91 vm, 77 udel, *P. Pakiž* (slov.) 39, *J. Braune* (nem.) 37, razc. 1
- 8 7. 7. 1877 3344 upr, 627 udel, 91 vm, 89 udel, *P. Pakiž* (slov.) 46, *V. Dollhof* (nem.) 45, *K. Rudež* (slov.) 44, *J. Braune* (nem.) 43
- 9 9. 6. 1883 3411 upr, 602 udel, 90 vm, 88 udel, *P. Pakiž* 60, *K. Rudež* 53 (slov.), *M. Verderber* 35, *F. Fortuna* 28 (nem.) — *Rudež* umrl 21. januarja 1885

- 10 25. 8. 1885 ? upr, ? udel, 81 vm, 79 udel, *J. Hren* (slov.) 56, *M. Verderber* (nem.) 23
- 11 4. 7. 1889 3715 upr, 503 udel, 81 vm, 81 udel, *F. Višnikar* (lib.) 45, *P. Pakiž* (uradni slov. in kler.) 42, *N. Lenček* (lib.) 38, *J. Drobnič* (kler.) 37
- 12 21. 11. 1895 3363 upr, 438 udel, 84 vm, 84 udel, *K. Klun* 79, *P. Pakiž* 44 (kler.), *F. Višnikar* (lib. proti Pakižu) 40, razc. 3 — *Klun* umrl 8. junija 1896
- 13 29. 10. 1896 ? upr, ? udel, 84 vm, 78 udel, *F. Višnikar* (lib.) 44, *I. Merhar* (kler.) 34
- 14 12. 9. 1901 3937 upr, 2651 udel, *P. Pakiž* 2489, *F. Jaklič* 1553 (kler.), *F. Višnikar* 1089, *I. Rus* (lib.) 23, razc. 15, nv. 102 — *Pakiž* umrl 28. oktobra 1905
- 15 4. 1. 1906 ? upr, 1880 udel, *F. Šuklje* (kler.) 1063, *J. Drobnič* (lib.) 807, razc. 5, nv. 5
- 16 21. 2. 1908 3879 upr, 1997 udel, *F. Jaklič* 1489, *F. Bartol* (kler.) 1414, *I. Merhar* 525, *I. Rus* 392 (lib.), drugi in razc. 36, nv. 138
- 17 9. 12. 1913 3675 upr, 3359 udel, *A. Lovšin* 2408, *K. Škulj* (kler.) 2341, *I. Pucelj* 426, *F. Andolšek* (lib.) 403, drugi in razc. 179, nv. 425

Deželni zbor — kmečka kurija:

sodna okraja Črnomelj, Metlika (brez krajev Črnomelj in Metlika)
volita enega poslanca

- 1 21. 3. 1861 2865 upr, 717 udel, 62 vm, 60 udel, *A. Lesar* 42, *J. Košir* 16, razc. 2 — *Lesar* odstopil 3. aprila 1861
- 2 19. 4. 1861 — upr, — udel, 62 vm, 47 udel, *J. Kapelle* 30, *J. Košir* 15, razc. 2
- 3 26. 1. 1867 2378 upr, 453 udel, 58 vm, 58 udel, *M. Kramarič* 33, *J. Šterbenc* 20, *J. Kapelle* (vsi slov.) 5
- 4 26. 3. 1867 2440 upr, 300 udel, 58 vm, 55 udel, *M. Kramarič* (slov.) 54, razc. 1
- 5 27. 6. 1870 2289 upr, 426 udel, 55 vm, 51 udel, *M. Kramarič* (slov.) 48, razc. 3
- 6 12. 12. 1871 2247 upr, 363 udel, 64 vm, 59 udel, *M. Kramarič* (slov.) 58, razc. 1
- 7 7. 7. 1877 2209 upr, 298 udel, 63 vm, 63 udel, *A. Navratil* 56 (slov.) *J. Mahkot* (nem.) 7
- 8 9. 6. 1883 2266 upr, 284 udel, 56 vm, 34 udel, *E. Dev* (slov.) 34
- 9 4. 7. 1889 2977 upr, 226 udel, 56 vm, 54 udel, *M. Dragoš* 33, *A. Jeršinovič* 21 (oba slov.)
- 10 21. 11. 1895 2888 upr, 367 udel, 53 vm, 52 udel, *F. Schweiger* 52 (kler.)

- 11 19. 9. 1901 2878 upr, 1577 udel, *V. Pfeifer* (kler.) 1155, *F. Šetina* (lib.) 419, nv. 3
- 12 21. 2. 1908 2684 upr, 1653 udel, *F. Šuklje* (kler.) 924, *J. Mazelle* (lib.) 696, nv. 33 — Šuklje odstopi 30. decembra 1911
- 13 14. 3. 1912 ? upr, 2538 udel, *K. Dermastia* (kler.) 1344, *J. Mazelle* 1113, *A. Mihelčič* 53 (oba lib.), razc. 1, nv. 27
- 14 9. 12. 1913 3071 upr, 2215 udel, *K. Dermastia* (kler.) 1645, *D. Markar* (lib.) 500, razc. 19, nv. 51

Državni zbor — kmečka kurija:

sodni okraji Ljubljana, Vrhnika (z voliščem v Ljubljani); Litija, Stična oziroma Višnja gora (z voliščem v Litiji); Ribnica, Velike Lašče (z voliščem v Ribnici) (brez krajev Ljubljana, Vrhnika, Višnja gora, Ribnica) — volijo enega poslanca

- 1 16. 10. 1873 ? upr, ? udel, 256 vm, 230 udel, *J. E. Barbo* (staroslov.) 167, *P. Kozler* (mladoslov.) 56, *J. Brolih* (nem.) 6, razc. 1
- 2 24. 6. 1879 4881 upr, 1075 udel, 242 vm, 236 udel, *K. Klun* 236 (slov.)
- 3 28. 5. 1885 9004 upr, 1043 udel, 259 vm, 248 udel, *K. Klun* 248 (slov.)
- 4 3. 3. 1891 9197 upr, 1192 udel, 259 vm, 248 udel, *K. Klun* 248 (slov.) — Klun umrl 8. junija 1896 (Slov. biogr. leks. navaja pomotoma 8. julij 1896)
- 5 29. 9. 1896 ? upr, ? udel, ? vm, 265 udel, *I. Šušteršič* (kler.) 161, *V. Gregorič* 102 (kandidat »krščansko-socijalnega slovenskega odbora«), razc. 2
- 6 15. 3. 1897 9771 upr, 2406 udel, 274 vm, 261 udel, *I. Šušteršič* (kler.) 224, *L. Svetec* (lib.) 18, *K. Kordelič* (soc.) 11, *M. Peruzzi* (lib.) 6, razc. 1, nv. 1 — Šušteršič odstopil aprila 1898
- 7 6. 6. 1898 ? upr, ? udel, ? vm, 208 udel, *I. Vencajz* (kler.) 206, razc. 1, nv. 1
- 8 18. 12. 1900 9709 upr, 6299 udel, *I Vencajz* (kler.) 5431, *J. Lenarčič* (lib.) 815, razc. 18, nv. 35 — Vencajz odstopil 4. junija 1903
- 9 10. 9. 1903 ? upr, 2614 udel, *F. Šuklje* (kler.) 2492, *F. Višnikar* (lib.) 82, razc. 11, nv. 29

Državni zbor — kmečka kurija:

sodni okraji Postojna, Ilirska Bistrica, Senožeče, Vipava (z voliščem v Postojni); Planina oziroma Logatec, pozneje Cerknica, Lož, Idrija (z voliščem v Planini oziroma Logatcu) (brez krajev Postojna, Lož, Idrija) — volijo enega poslanca

- 1 16. 10. 1873 ? upr, ? udel, 166 vm, 159 udel, *R. Razlag* (mladoslov.) 102, *K. Hohenwart* (staroslov.) 57
- 2 24. 6. 1879 3605 upr, 1018 udel, 166 vm, 151 udel, *A. Obreza* (slov.) 151
- 3 28. 5. 1885 6361 upr, 1239 udel, 170 vm, 165 udel, *A. Obreza* (slov.) 125, *H. Dolenc* (protikandidat) 40 — *Obreza* umrl 26. sept. leta 1886
- 4 6. 12. 1886 ? upr, ? udel, ? vm, 150 udel, *A. Ferjančič* (slov.) 79, *A. Globočnik* (kler. protikandidat) 71
- 5 3. 3. 1891 6400 upr, 901 udel, 169 vm, 159 udel, *A. Ferjančič* (slov.) 111, *H. Windischgrätz* (kler. protikandidat) 48
- 6 15. 3. 1897 6201 upr, 2592 udel, 169 vm, 163 udel, *I. Žitnik* 105 (kler.) *F. Garzarolli* (lih.) 58
- 7 18. 12. 1900 6754 upr, 5390 udel, *I. Žitnik* (kler.) 2835, *I. Božič* (lih.) 2518, razc. 12, nv. 25

Državni zbor — kmečka kurija:

sodni okraji *Kranj*, *Škofja Loka*, *Tržič* (z voliščem v *Kranju*); *Kamnik*, *Brdo nad Podpečjo* (z voliščem v *Kamniku*); *Radovljica*, *Kranjska gora* (z voliščem v *Radovljici*) (brez krajev *Kranj*, *Škofja Loka*, *Tržič*, *Kamnik*, *Radovljica*) — volijo enega poslanca

- 1 16. 10. 1873 ? upr, ? udel, 261 vm, 237 udel, *K. Hohenwart* (slov.) 200, *O. Apfaltern* (nem.) 36, razc. 1
- 2 24. 6. 1879 6043 upr, 1081 udel, 263 vm, 248 udel, *K. Hohenwart* (slov.) 246, razc. 2
- 3 28. 5. 1885 8312 upr, 726 udel, 262 vm, 248 udel, *K. Hohenwart* (slov.) 248 — *Hohenwart* takoj po volitvi odstopi
- 4 6. 8. 1885 — upr, — udel, 262 vm, 193 udel, *E. Windischgrätz* (slov.) 191, razc. 2
- 5 3. 3. 1891 8226 upr, 1222 udel, 266 vm, 243 udel, *K. Hohenwart* (slov.) 243
- 6 15. 3. 1897 8505 upr, 2245 udel, 278 vm, 261 udel, *J. Pogačnik* (kler.) 156, *T. Zupan* 104, nv. 1 — *Zupan* je prijavil svojo kandidaturo v *Kat. nar. stranki*, vendar je bila sprejeta *Pogačnikova*; nato je kandidiral sam, a tik pred volitvami odstopil; zanj tudi lih.
- 7 18. 12. 1900 9026 upr, 6394 udel, *J. Pogačnik* (kler.) 5429, *G. Pirc* (lih.) 915, razc. 23, nv. 27

Državni zbor — kmečka kurija:

sodni okraji *Novo mesto* (z voliščem v *Novem mestu*); *Krško*, *Kostanjevica* (z voliščem v *Krškem*); *Črnomelj*, *Metlika* (z voliščem v *Črnomlju*) (brez krajev *Novo mesto*, *Krško*, *Kostanjevica*, *Črnomelj*, *Metlika*) — volijo enega poslanca

- 1 16. 10. 1873 ? upr, ? udel, 175 vm, 157 udel, *V. Pfeifer* (mladoslov.) 82, J. Irkič (staroslov.) 48, J. Zagorc (nem.) 27
- 2 24. 6. 1879 5329 upr, 666 udel, 172 vm, 165 udel, *V. Pfeifer* (slov.) 165
- 3 28. 5. 1885 ? upr, ? udel, 174 vm, 174 udel, *V. Pfeifer* (slov.) 174
- 4 3. 3. 1891 8041 upr, 711 udel, 181 vm, 169 udel, *V. Pfeifer* (slov.) 169
- 5 15. 3. 1897 7527 upr, 945 udel, 182 vm, 173 udel, *V. Pfeifer* (kler.) 168, razc. 3, nv. 2
- 6 18. 12. 1900 7409 upr, 4901 udel, *V. Pfeifer* (kler.) 3072, I. Globočnik (lib.) 1803, razc. 8, nv. 18

Državni zbor — kmečka kurija:

sodni okraji Kočevje (z voliščem v Kočevju); Trebnje, Žužemberk (z voliščem v Trebnjem); Radeče, Mokronog (z voliščem v Radečah) (brez kraja Kočevje) — volijo enega poslanca

- 1 16. 10. 1873 ? upr, ? udel, 139 vm, 116 udel, *K. Dežman* (nem.) 90, J. Šterbenc (staroslov.) 26
- 2 24. 6. 1879 3621 upr, 695 udel, 139 vm, 135 udel, *J. E. Barbo* (slov.) 97, J. Wurzbach (nem.) 38 — Barbo umrl 23. novembra 1879
- 3 3. 1. 1880 ? upr, ? udel, 139 vm, 113 udel, *E. Windischgrätz* (slov.) 113
- 4 28. 5. 1885 5588 upr, 603 udel, 159 vm, 143 udel, *J. Hren* 94, *E. Windischgrätz* (slov.) 48, razc. 1
- 5 3. 3. 1891 5538 upr, 1053 udel, 146 vm, 143 udel, *F. Povše* 92 (slov.), L. Golia (lib protikandidat) 51
- 6 15. 3. 1897 5681 upr, 1142 udel, 146 vm, 142 udel, *F. Povše* 82 (kler.), F. Višnikar (lib.) 58, razc. 2
- 7 18. 12. 1900 6020 upr, 3865 udel, *F. Povše* (kler.) 2198, F. Zupančič (lib.) 1649, razc. 5, nv. 13

Državni zbor — splošna kurija:

Vsa dežela je en volilni okraj z enim poslanskim mestom. Na volitvah 1897 volijo volilni možje posameznih sodnih okrajev na voliščih, ki so označena v oklepaju:

Ljubljana (mesto in okolica) (z voliščem v Ljubljani), Vrhnika (z voliščem na Vrhniki), Ribnica, Velike Lašče (z voliščem v Ribnici), Kočevje (z voliščem v Kočevju), Črnomelj (z voliščem v Črnomlju), Metlika (z voliščem v Metliki), Novo mesto (z voliščem v Novem mestu), Trebnje (z voliščem v Trebnjem), Žužemberk (z voliščem v Žužemberku), Krško, Kostanjevica (z voliščem v Krškem), Radeče (z voliščem v Radečah),

Mokronog (z voliščem v Mokronogu), Litija (z voliščem v Litiji), Stična (z voliščem v Stični), Kamnik, Brdo nad Podpečjo (z voliščem v Kamniku), Kranj, Škofja Loka (z voliščem v Kranju), Tržič (z voliščem v Tržiču), Radovljica, Kranjska gora (z voliščem v Radovljici), Idrija (z voliščem v Idriji), Logatec (z voliščem v Logatcu), Cerknica, Lož (z voliščem v Cerknici) Postojna, Ilirska Bistrica (z voliščem v Postojni), Senožeče (z voliščem v Senožečah), Vipava (z voliščem v Vipavi)

- 1 10. 3. 1897 102.830 upr, 19.275 udel, 991 vm, 937 udel, *J. E. Krek* (kler.) 730, *M. Kunc* (lib.) 164, *F. Železnikar* (soc.) 38, razc. 4, nv. 1
- 2 12. 12. 1900 95.614 upr, 54.752 udel, *I. Šušteršič* (kler.) 38.236, *L. Jelenc* (lib.) 11.812, *J. Kopač* (soc.) 3852, drugi in razc. 329, nv. 523

Državni zbor 1907 in deželni zbor — splošna kurija:

Ljubljana mesto — voli enega poslanca

- Dr 1 14. 5. 1907 6893 upr, 5200 udel, *I. Hribar* (lib.) 2589, *I. Kregar* (kler.) 1526, *E. Kristan* (soc.) 641, *G. Del Cott* (nem.) 418, razc. 5, p. 3, nv. 18 — ožja 25. maja: 5217 udel, *I. Hribar* 3092, *I. Kregar* 2102, p. 13, nv. 10
- De 1 14. 12. 1908 7664 upr, 2545 udel, *J. Turk* (lib.) 1120, *E. Kristan* (soc.) 1071, *K. Mayer* (lib. protikandidat) 298, razc. 26, nv. 30 — ožja 19. decembra: 3213 udel, *J. Turk* 1833, *E. Kristan* 1364, nv. 16
- Dr 2 13. 6. 1911 6824 upr, 5706 udel, *V. Ravnihar* (lib.) 2664, *V. Gregorič* (kler.) 1642, *E. Kristan* (soc.) 730, *F. Eger* (nem.) 583, razc. 20, p. 54, nv. 13 — ožja 20. junija: 5601 udel, *V. Ravnihar* 3283, *V. Gregorič* 1838, p. 454, nv. 26
- De 2 1. 12. 1913 6794 upr, 5747 udel, *J. Turk* (lib.) 2684, *I. Kregar* (kler.) 1526, *E. Kristan* (soc.) 842, *H. Brandt* (nem.) 444, razc. 15, p. 172, nv. 64 — ožja 6. decembra: 5439 udel, *J. Turk* 3079, *I. Kregar* 1680, p. 597, nv. 83

Državni zbor 1907 in deželni zbor — splošna kurija:

sodni okraj Ljubljana okolica — voli enega poslanca

- Dr 1 14. 5. 1907 8154 upr, 5880 udel, *I. Šušteršič* (kler.) 4210, *J. Petrič* (soc.) 991, *J. Žirovnik* (lib.) 587, drugi in razc. 37, p. 21, nv. 34
- De 1 14. 12. 1908 8132 upr, 3439 udel, *M. Dimnik* (kler.) 2351, *J. Petrič* (soc.) 812, *J. Dimnik* (lib.) 207, drugi in razc. 35, nv. 34
- Dr 2 13. 6. 1911 8848 upr, 7912 udel, *I. Šušteršič* (kler.) 4955, *A. Kristan* (soc.) 1355, *J. Tribuč* (lib.) 1317, drugi in razc. 61, p. 83, nv. 141
- De 2 1. 12. 1913 8384 upr, 7808 udel, *M. Dimnik* (kler.) 4626, *A. Knez* (lib.) 1917, *A. Kristan* (soc.) 965, drugi in razc. 82, p. 170, nv. 48

Državni zbor 1907 in deželni zbor — splošna kurija:

sodni okraji Radovljica, Kranjska gora, Tržič — volijo enega poslanca

- Dr 1 14. 5. 1907 8122 upr, 5665 udel, *J. Pogačnik* (kler.) 4112, *A. Dermota* (soc.) 791, *I. Čop* (lib.) 562, razc. 19, p. 13, nv. 168 — Na Jesenicah je razveljavljeno 86 soc. dem. glasov
- De 1 14. 12. 1908 7911 upr, 4025 udel, *J. Piber* (kler.) 2792, *F. Bartl* (soc.) 987, *A. Pongratz* (nem.) 99, drugi in razc. 94, nv. 53
- Dr 2 13. 6. 1911 8383 upr, 7468 udel, *J. Pogačnik* (kler.) 4902, *A. Dermota* (soc.) 1510, *K. Triller* (lib.) 814, drugi in razc. 53, p. 38, nv. 151
- De 2 1. 12. 1913 8425 upr, 7400 udel, *J. Piber* (kler.) 3996, *A. Kržišnik* (lib.) 1912, *J. Pintar* (soc.) 1265, drugi in razc. 46, nv. 181 — Tu je naveden rezultat, kakor ga je proglasila glavna volilna komisija. Ta je popravila izide v posameznih volilnih krajih ter proglasila za veljavne 357 glasov, ki so jih bile razveljavile posamezne lokalne volilne komisije. Deželni odbor je smatral tak postopek glavne volilne komisije za nepravilen in je proglasil drug volilen rezultat, ki je le seštevek posameznih proglašenih lokalnih rezultatov: *Piber* 3989, *Kržišnik* 1663, *Pintar* 1164, nv. 538

Državni zbor 1907 in deželni zbor — splošna kurija:

sodni okraji Kranj, Škofja Loka — volijo enega poslanca

- Dr 1 14. 5. 1907 8496 upr, 5023 udel, *F. Demšar* (kler.) 4507, *J. Novak* (lib.) 415, drugi in razc. 43, p. 30, nv. 28
- De 1 14. 12. 1908 8576 upr, 2535 udel, *E. Jarc* (kler.) 2334, *J. Petrič* (soc.) 73, drugi in razc. 94, nv. 34
- Dr 2 13. 6. 1911 8645 upr, 7526 udel, *F. Demšar* (Češnjica) (kler.) 5103, *F. Demšar* (Zali log) (lib.) 2184, *J. Udovč* (soc.) 45, drugi in razc. 32, p. 79, nv. 83
- De 2 1. 12. 1913 8374 upr, 7332 udel, *E. Jarc* (kler.) 5052, *F. Dolenc* (lib.) 2044, drugi in razc. 79, p. 130, nv. 27

Državni zbor 1907 in deželni zbor — splošna kurija:

sodni okraji Kamnik, Brdo — volijo enega poslanca

- Dr 1 14. 5. 1907 7681 upr, 5583 udel, *J. E. Krek* (kler.) 4800, *M. Sršen* (lib.) 721, razc. 9, p. 19, nv. 34
- De 1 14. 12. 1908 7367 upr, 2927 udel, *I. Lavrenčič* (kler.) 2817, *E. Kristan* (soc.) 35, drugi in razc. 53, nv. 22

- Dr 2 13. 6. 1911 7523 upr, 6738 udel, *J. E. Krek* (kler.) 4832, *M. Sršen* (lib.) 1136, *I. Tavčar* (lib.) 374, *I. Tokan* (soc.) 28, drugi in razc. 189, p. 65, nv. 114 — Krek je umrl 8. oktobra 1917
- De 2 1. 12. 1913 6940 upr, 6654 udel, *I. Lavrenčič* (kler.) 4846, *A. Slokar* (lib.) 1529, *V. Sajovic* (soc.) drugi in razc. 96, p. 127, nv. 56

Državni zbor 1907 in deželni zbor — splošna kurija:

sodni okraji *Vrhnika*, *Logatec*, *Idrija*, *Cerknica* — volijo enega poslanca

- Dr 1 14. 5. 1907 9356 upr, 7471 udel, *J. Gostinčar* (kler.) 4729, *I. Gruden* (lib.) 1400, *J. Kopač* (soc.) 1137, razc. 16, p. 8, nv. 181 — V Cerknici je razveljavljeno 129 soc. dem. glasov
- De 1 14. 12. 1908 9438 upr, 4705 udel, *A. Kobi* (kler.) 3492, *I. Štravs* (soc.) 1121, drugi in razc. 50, nv. 42
- Dr 2 13. 6. 1911 9613 upr, 8257 udel, *J. Gostinčar* (kler.) 4890, *I. Sichterl* (lib.) 1857, *A. Kristan* (soc.) 1355, drugi in razc. 29, p. 63, nv. 63
- De 2 1. 12. 1913 9771 upr, 8221 udel, *A. Kobi* (kler.) 4958, *F. Majdič* (lib.) 1934, *I. Štravs* (soc.) 1053, drugi in razc. 44, p. 162, nv. 70

Državni zbor 1907 in deželni zbor — splošna kurija:

sodni okraji *Postojna*, *Senožeče*, *Ilirska Bistrica*, *Vipava*, *Lož* — volijo enega poslanca

- Dr 1 14. 5. 1907 12.043 upr, 8857 udel, *I. Žitnik* (kler.) 5649, *J. Dekleva* (lib.) 2975, *A. Mozetič* (soc.) 169, razc. 8, p. 7, nv. 49
- De 1 14. 12. 1908 11.615 upr, 3690 udel, *J. Ravnihar* (kler.) 3489, *J. Novak* (soc.) 92, drugi in razc. 33, nv. 76
- Dr 2 13. 6. 1911 11.190 upr, 9532 udel, *I. Žitnik* (kler.) 6559, *F. Novak* (kler.) 1383, *J. Kopač* (soc.) 740, drugi in razc. 349, p. 362, nv. 139 — Žitnik je umrl 28. decembra 1913
- De 2 1. 12. 1913 11.076 upr, 9321 udel, *V. Pegan* (kler.) 5480, *F. Gašpari* (lib.) 3106, *I. Tokan* (soc.) 199, drugi in razc. 92, p. 290, nv. 154
- Dr 3 19. 5. 1914 10432 upr, 9699 udel, *L. Pogačnik* (kler.) 5130, *J. Lavrenčič* (lib.) 4223, razc. 25, p. 253, nv. 68

Državni zbor 1907 in deželni zbor — splošna kurija:

sodni okraji *Litija*, *Višnja gora*, *Radeče* — volijo enega poslanca

- Dr 1 14. 5. 1907 8408 upr, 6155 udel, *F. Povše* (kler.) 4751, *I. Cankar* (soc.) 1302, drugi in razc. 34, p. 16, nv. 68

- De 1 14. 12. 1908 8110 upr, 3695 udel, *I. Zajec* (kler.) 2818, *M. Čobal* (soc.) 788, drugi in razc. 59, nv. 30
- Dr 2 13. 6. 1911 8353 upr, 7531 udel, *F. Povše* (kler.) 4895, *J. Reisner* (lib.) 1395, *F. Bartl* (soc.) 870, drugi in razc. 192, p. 72, nv. 107 — *Povše* je umrl 5. januarja 1916
- De 2 1. 12. 1913 8214 upr, 7270 udel, *I. Zajec* (kler.) 4642, *I. Taufer* (lib.) 1425, *E. Kristan* (soc.) 887, drugi in razc. 157, p. 33, nv. 126

Državni zbor 1907 in deželni zbor — splošna kurija:

sodni okraji *Krško*, *Kostanjevica*, *Mokronog*, *Trebnje* — volijo enega poslanca

- Dr 1 14. 5. 1907 10.211 upr, 6944 udel, *J. Hočevnar* (kler.) 4564, *F. Penca* (lib.) 1385, *F. Gombač* (lib.) 873, razc. 24, p. 9, nv. 89
- De 1 14. 12. 1908 10.214 upr, 2537 udel, *J. Hladnik* (kler.) 2322, *E. Kristan* (soc.) 98, drugi in razc. 39, nv. 78
- Dr 2 13. 6. 1911 10.041 upr, 8861 udel, *J. Hladnik* (kler.) 5722, *A. Ribnikar* (lib.) 2779, *F. Hrastovčan* (soc.) 65, drugi in razc. 94, p. 79, nv. 122
- De 2 1. 12. 1913 9569 upr, 8254 *J. Hladnik* (kler.) 4966, *F. Zupančič* (lib.) 1775, *M. Kožar* (lib.) 1312, *M. Čobal* (soc.) drugi in razc. 75, p. 68, nv. 58

Deželni zbor — splošna kurija:

sodni okraji *Kočevje*, *Velike Lašče*, *Ribnica*, *Žužemberk* — volijo enega poslanca

- 1 14. 12. 1908 9723 upr, 3310 udel, *V. Pegan* (kler.) 3113, drugi in razc. 128, nv. 69
- 2 1. 12. 1913 9803 upr, 7043 udel, *F. Jaklič* (kler.) 5487, *F. Andolšek* (lib.) 983, *I. Tokan* (soc.) 62, drugi in razc. 214, p. 212, nv. 85

Državni zbor 1907

sodni okraji *Velike Lašče*, *Ribnica*, *Žužemberk* (brez občine *Smuka*) ter občine *Banja Loka*, *Fara* in *Osilnica* iz sodnega okraja *Kočevje* — volijo enega poslanca

- 1 14. 5. 1907 6539 upr, 4681 udel, *F. Jaklič* 3965, *A. Skubic* 331, *A. Rudež* 178, *I. Rus* 134, drugi in razc. 54, p. 9, nv. 10 — *Jaklič* je uradni kandidat SLS, *Skubic* je klerikalni kandidat na svojo roko — *Rudež* in *Rus* sta lib. kandidata
- 2 13. 6. 1911 6627 upr, 5651 udel, *F. Jaklič* (kler.) 4394, *I. Pucelj* (lib.) 1063, *F. Višnikar* (lib.) 101, razc. 19, p. 43, nv. 31

Državni zbor 1907 in deželni zbor — splošna kurija:

sodni okraji Metlika, Novo mesto, Črnomelj (za državni zbor brez občin Poljane, Črmošnjice in Planina) — volijo enega poslanca

Dr 1 14. 5. 1907 9208 upr, 5204 udel, *F. Šuklje* (kler.) 5031, drugi in razc. 97, p. 49, nv. 27 — Šuklje je demisioniral 1. julija 1910

De 1 14. 12. 1908 9627 upr, 3932 udel, *M. Matjašič* (kler.) 3269, *P. Ravh* (lib.) 427, drugi in razc. 210, nv. 26

Dr 2 18. 10. 1910 ? upr, 7184 v udel, *E. Jarc* (kler.) 5382, *E. Gangl* (lib.) 1745, drugi in razc. 57

Dr 3 13. 6. 1911 9491 upr, 8235 udel, *E. Jarc* (kler.) 6139, *P. Majerle* (lib.) 1561 *A. Kline* (lib.) 128, *I. Mlinar* (soc.) 54, drugi in razc. 115, p. 126, nv. 112

De 2 1. 12. 1913 9487 upr, 7407 udel, *A. Mihelčič* (kler.) 5331, *A. Škerlj* (lib.) 980, *J. Fleischman* (lib.) 792, *M. Čobal* (soc.) drugi in razc. 140, p. 85, nv. 79

Državni zbor 1907

sodni okraj Kočevje (brez občin Banja Loka, Fara in Osilnica), občine Poljane in Črmošnjice iz sodnega okraja Novo mesto, občina Planina iz sodnega okraja Črnomelj in občina Smuka iz sodnega okraja Žužemberk — volijo enega poslanca

1 14. 5. 1907 3677 upr, 3297 udel, *A. Auersperg* (nem. agr.) 2201, *J. Obergföll* (nem. kler.) 1057, *I. Sitter* (soc.) razc. in drugi 32, nv. 7

2 13. 6. 1911 3725 upr, 3183 udel, *J. A. Barbo* (nem. agr.) 2584, *Meditz* (soc.) 227, *A. Rudež* (slov. lib.) 109, drugi in razc. 80, p. 170, nv. 13

GORIŠKA

Državni poslanci 1861—1873

Anton Gorjup in Anton Černe, izvoljena 10. aprila 1861 (do 1867),
dr. Luigi Pajer in Anton Černe, izvoljena 26. februarja 1867 (odstopita 31. marca 1870)

grof Leopold Strassoldo in Anton Černe, izvoljena 26. avgusta 1870
(do razpusta drž. zbora 10. avgusta 1871)

grof Franc Coronini in Anton Černe, izvoljena 14. oktobra 1871 (do razpusta drž. zbora 7. septembra 1873)

Deželni poslanci v veleposestvu 1861—1918

1. izvoljeni na splošnih volitvah 26. marca 1861:

baron Sikst Codelli,

Giuseppe Del Torre, odstopil 1866,

Anton Gorjup,
dr. Tommaso Michielli,
grof Viljem Pace,
vitez Viljem Ritter,

izvoljen na nadomestni volitvi 10. decembra 1866:
grof Giuseppe Valentinis.

Poslanci slovenskega veleposestva

1. izvoljeni na splošnih volitvah 4. februarja 1867:

Izidor Pagliaruzzi,
Karel Polley
dr. Anton Žigon.

2. izvoljeni na splošnih volitvah 20. julija 1870:

Matija Doljak, umrl 5. januarja 1875,
Karel Polley
dr. Anton Žigon.

izvoljen na nadomestni volitvi 31. marca 1875:
dr. Josip Jakopič.

3. izvoljeni na splošnih volitvah 11. novembra 1876:

Josip Faganel,
Andrej Kocijančič,
Ignacij Kovačič.

4. izvoljeni na splošnih volitvah 3. julija 1883:

dr. Josip Ivančič,
Andrej Kocijančič,
Franc Povše, odstopil 1885,

izvoljen na nadomestni volitvi 17. oktobra 1885:
dr. Anton Gregorčič.

5. izvoljeni na splošnih volitvah 5. julija 1889:

Andrej Kocijančič,
dr. Andrej Lisjak, odstopil 1894,
dr. Aleksij Rojic,

izvoljen na nadomestni volitvi 28. avgusta 1894:
Anton Klančič.

6. izvoljeni na splošnih volitvah 25. septembra 1895:

grof Alfred Coronini, odstopil 1899,
Anton Klančič,
dr. Aleksij Rojic,

izvoljen na nadomestni volitvi 3. januarja 1900

Oskar Gabršček.

7. izvoljeni na splošnih volitvah 11. decembra 1901:

Leopold Bolko,

Anton Jakončič,

Anton Klančič.

8. izvoljeni na splošnih volitvah 7. marca 1908:

dr. Alojzij Franko, odstopil vsled dvojne izvolitve,

Ignacij Kovač,

Franc Obljubek,

izvoljen na nadomestni volitvi 30. marca 1908:

Ivan Savnik.

9. izvoljeni na splošnih volitvah 30. oktobra 1909:

dr. Alojzij Franko,

Anton Klančič,

Matija Rutar,

izvolitev vseh treh je razveljavljena 27. decembra 1909, ponovno pa so izvoljeni na nadomestni volitvi 23. aprila 1910.

10. izvoljeni na splošnih volitvah 10. avgusta 1913:

dr. Alojzij Franko,

dr. Anton Gregorčič,

Matija Rutar.

Poslanci italijanskega veleposestva

1. izvoljeni na splošnih volitvah 1. februarja 1867:

Francesco Candussi,

Giuseppe Del Torre,

dr. Luigi Pajer.

2. izvoljeni na splošnih volitvah 18. julija 1870:

Giuseppe Del Torre,

dr. Luigi Pajer.

grof Leopold Strassoldo.

3. izvoljeni na splošnih volitvah 8. novembra 1876:

Nicolo Benardelli,

dr. Luigi Pajer,

grof Leopold Strassoldo.

4. izvoljeni na splošnih volitvah julija 1883; ponovno na splošnih volitvah 3. julija 1889 in 23. septembra 1895

Nicolo Benardelli, odstopil decembra 1895,

dr. Luigi Pajer,
dr. Francesco Verzeznassi,

izvoljen na nadomestni volitvi 18. januarja 1896:
grof Giacomo Panigai.

6. izvoljeni na splošnih volitvah 9. decembra 1901:

dr. Luigi Pajer,
grof Giacomo Panigai. odstopil 2. januarja 1902 ter ponovno iz-
voljen 22. marca 1902,
dr. Francesco Verzeznassi.

7. izvoljeni na splošnih volitvah 7. marca 1908:

ing. Giacomo Antonelli,
dr. Guido Benardelli,
dr. Luigi Pajer.

8. izvoljeni na splošnih volitvah 30. oktobra 1909:

ing. Giacomo Antonelli,
Alessandro Blasig,
dr. Luigi Pajer, umrl februarja 1913.

9. izvoljeni na splošnih volitvah 10. avgusta 1913:

Giovanni de Pelca,
grof Gino Prandi,
dr. Arturo Rebulli.

Državni poslanci v veleposestvu 1873—1907

baron Rudolf Tacco, izvoljen 23. oktobra 1873, odstopil 26. junija
leta 1877,
dr. Rafael Vicentini, izvoljen 4. septembra 1877,
dr. Luigi Pajer, izvoljen julija 1879,
princ Egon Hohenlohe, izvoljen 8. junija 1885,
grof Alfred Coronini, izvoljen 9. marca 1891,
dr. Francesco Verzeznassi, izvoljen 22. marca 1897 ter 14. januarja
leta 1901.

Deželni poslanci trgovsko-obrtno zbornice 1861—1918

dr. Giuseppe Deperis in vitez Hektor Ritter, izvoljena 23. marca
1861, 31. januarja 1867, 14. julija 1870,
Giovanni Gasser in vitez Hektor Ritter, izvoljena 4. novembra 1876.
Hektor Ritter umre 15. julija 1878, za njim izvoljen avgusta
leta 1878 vitez Viljem Ritter,
Giovanni Gasser in vitez Viljem Ritter, izvoljena 27. junija 1883.
Viljem Ritter umre 22. julija 1885, Gasser odstopi 23. decembra

leta 1887. Za njima izvoljena 15. oktobra 1885 dr. Carlo Venuti, 14. julija 1888 Antonio Nigris, baron Evgen Ritter-Zahony in dr. Carlo Venuti, izvoljena 28. junija leta 1889, baron Evgen Ritter-Zahony in dr. Francesco Marani, izvoljena 19. septembra 1895. Evgen Ritter odstopi 1897, za njim izvoljen 7. decembra 1897 Lodovico Mighetti, ki odstopi 1900, za njim izvoljen 7. decembra 1900 Giuseppe Chiozza, Ernesto Holzer in dr. Francesco Marani, izvoljena 4. decembra 1901, Ernesto Holzer in dr. Achille Venier, izvoljena 6. marca 1908. Po Holzerjevi smrti izvoljen septembra 1908 Giuseppe Venuti, dr. Luigi Pettarin in Giuseppe Venuti, izvoljena 29. oktobra 1909 ter 1. avgusta 1913.

Deželni poslanci za mesto Gorico 1861—1908

dr. Luigi Pajer in dr. Luigi Visini, izvoljena 23. marca 1861, grof Viljem Pace in dr. Luigi Visini, izvoljena 31. januarja 1867. Visini odstopi 1869, za njim izvoljen 1869 Viljem Ritter, ki pa ne sprejme izvolitve, grof Franc Coronini in dr. Giuseppe Maurovich, izvoljena 14. julija leta 1870, 4. novembra 1876, 27. junija 1883, 28. junija 1889, grof Franc Coronini in dr. Carlo Venuti, izvoljena 19. septembra leta 1895. Coronini odstopi januarja 1899, za njim izvoljen 27. februarja 1899 vitez dr. Camillo Egger, dr. Graziadio Luzzatto in dr. Carlo Venuti, izvoljena 7. decembra leta 1901. Luzzatto odstopi 1904, Venuti umre junija 1905, za njima izvoljena 1. septembra 1904 vitez dr. Camillo Egger, 6. septembra 1905 Giorgio Bombig.

Deželni poslanci za Krmin in Gradišče 1861-1908

dr. Carlo Doliac, izvoljen 23. marca 1861 ter 31. januarja 1867, Nicolo Benardelli, izvoljen 14. julija 1870, dr. Giuseppe Deperis, izvoljen 4. novembra 1876, baron Michele Locatelli, izvoljen 27. junija 1883, 28. junija 1889 in 19. septembra 1895, umrl 1900, vitez dr. Francesco Waiz, izvoljen 7. decembra 1900, Giuseppe Naglos, izvoljen 7. decembra 1901.

Deželni poslanci za Červinjan, Tržič in Gradež 1861—1908

dr. Giovanni Rismondo, izvoljen 23. marca 1861, baron Sisinio De Pretis, izvoljen 31. januarja 1867 in 14. julija 1870, baron Feliks Pino-Friedenthal, izvoljen 4. novembra 1876, odstopil 1878/1880,

baron Sisinio De Pretis, izvoljen 16. junija 1880,
 baron Evgen Ritter-Zahony, izvoljen 27. junija 1883,
 dr. Ermanno Lovisoni, izvoljen 28. junija 1889, 19. septembra 1895,
 odstopi 1897,
 grof Eugenio Valentinis, izvoljen 22. oktobra 1897 in 7. decembra
 leta 1901.

Deželni poslanci za Gorico in italijanska mesta 1908—1918

Giorgio Bombig, dr. Francesco Marani, dr. Piero Pinausig in grof
 Eugenio Valentinis, izvoljeni 6. marca 1908,
 Giorgio Bombig, Carlo Nigris, dr. Piero Pinausig in dr. Achille Ve-
 nier, izvoljeni 21. oktobra 1909,
 Giorgio Bombig, Vittorio Cesciutti, Valentino Pascoli in dr. Piero
 Pinausig, izvoljeni 1. avgusta 1913.

	upr	udel	IT/L	IT/K	SLOV	SOC	r	nv.
1. 8. 1913	3098	2143	991	688	339	51	8	15
od tega v Gorici			694	214	329	13		

Slovenski nac. kandidati: P. Medvešček 342, E. Dercani 341, J. Hro-
 vatin 336, A. Brajnik 336

Deželni zbor — mestna kurija:

Tolmin, Bovec, Kobarid, Kanal, Ajdovščina — voli enega poslanca

- 1 23. 3. 1861 ? upr, ? udel, izvoljen *F. Grossmann*
- 2 31. 1. 1867 537 upr, 234 udel, *F. Grossmann* 131, E. Kellersperg
101 — Grossmannova izvolitev razveljavljena 2. februarja 1867
- 3 8. 4. 1867 ? upr, 214 udel, *A. Rossmann* 160
- 4 14. 7. 1870 ? upr, 75 udel, *I. Pagliaruzzi* 59, V. Pace 15,
razc. 1
- 5 4. 11. 1876 373 upr, 136 udel, *A. Winkler* 136 — Winkler odstopi
marca 1880
- 6 3. 6. 1880 277 upr, 139 udel, *M. Jonko* 87, N. Tonkli (kandidat
Sloge) 47, razc. 5
- 7 27. 6. 1883 ? upr, 180m udel, *M. Jonko* 100 (kandidat Sloge),
A. Jakopič 80
- 8 28. 6. 1889 ? upr, 115 udel, *J. Ivančič* 115 — Ivančič umrl
leta 1893
- 9 5. 9. 1893 ? upr, 125 udel, *A. Coronini* (kandidat Sloge) 125
- 10 19. 9. 1895 281 upr, 115 udel, *H. Tuma* (kandidat Sloge) 115

- 11 7. 12. 1901 270 upr, 132 udel, *H. Tuma* (lib.) 100, J. Tonkli (kler.) 32
- 12 6. 3. 1908 1024 upr, 745 udel, *A. Gabršček* (lib.) 451, L. Jonko (kler.) 287, razc. 4, nv. 3
- 13 21. 10. 1909 ? upr, 660m udel, *A. Gabršček* (lib.) 402, M. Fabijan (kler.) 258 — Gabršček odstopi 27. decembra 1909
- 14 17. 4. 1910 ? upr, 515v udel, *A. Gabršček* (lib.) 342, T. Mrevlje (kler.) 170 — Gabrščkova izvolitev razveljavljena 5. oktobra 1910
- 15 1. 8. 1913 1055 upr, 409 udel, *K. Podgornik* (lib.) 402, nv. 7

Državni zbor — mestna kurija:

Gorica, Krmin, Gradišče, Červinjan, Tržič, Oglej, Gradež, Tolmin, Bovec, Kobarid, Kanal, Ajlovščina, Sežana, trgovsko-obrtna zbornica — volijo enega poslanca

- 1 15. 10. 1873 1612 upr, 834 udel, *F. Coronini* 652, C. Cattinelli (kler. kandidat) 157, razc. 25 — Slovenci za Coroninija razen par glasov
- 2 1879 1946 upr, 618 udel, *F. Coronini* 604, razc. 14 — Coronini odstopi 11. marca 1881
- 3 3. 10. 1881 1859 upr, 575 udel, *F. Coronini* 570, razc. 2, nv. 3
- 4 2. 6. 1885 2444 upr, 844 udel, *F. Coronini* 862, razc. 22
- 5 6. 3. 1891 2788 upr, 1115 udel, *F. Coronini* 1105, razc. 2, nv. 8 — Coronini odstopi 1895
- 6 17. 10. 1895 2488 upr, 1416 udel, *E. Hohenlohe* 1160, E. Bujatti 225, nv. 1 — Slovenci za Bujattija — Hohenlohe umrl sept. 1896
- 7 10. 11. 1896 2388 upr, 1639m udel, *F. Marani* 855, E. Bujatti 784 Slovenci za Bujattija
- 8 18. 3. 1897 2243 upr, 1892 udel, *A. Lenassi* 1173, E. Bujatti 670, drugi in razc. 32, nv. 17 — Slovenci za Bujattija
- 9 11. 1. 1901 2871 upr, 1652 udel, *A. Lenassi* (it.) 1126, H. Tuma (slov.) 330, Codelli (it. kons.) 177, razc. 10, nv. 9

Deželni poslanci gradiščanskega okraja kmečke kurije

Antonio Dottori in Francesco Candussi, izvoljena 21. marca 1861 (Candussi odstopil 1866),
 Antonio Dottori in grof Leopold Strassoldo, izvoljena 26. januarja leta 1867,
 Antonio Dottori in Francesco Candussi, izvoljena 10. julija 1870,
 Antonio Dottori in Giuseppe Del Torre izvoljena 29. oktobra 1876, 23. junija 1883, 25. junija 1889 (Del Torre umrl 1894, za njim izvoljen 14. junija 1894 Vincenzo Michielli),

Antonio Dottori in Vincenzo Michielli, izvoljen 16. septembra 1895 in 5. decembra 1901. Dottori odstopi 1901/1902, Michielli umre leta 1902, za njima izvoljena 20. marca 1902 Luigi Faidutti, 29. decembra 1902 Giuseppe Falconer, Giuseppe Gasser, baron Giorgio Locatelli in dr. Giovanni Meizlik, izvoljeni 4. marca 1908 ter 10. oktobra 1909. Gasser odstopi leta 1911, Locatelli in Meizlik 7. januarja 1912, Pietro Flego, baron Giorgio Locatelli in Olivo Pinton izvoljeni 24. julija 1913.

Državni poslanci gradiščanskega okraja kmečke kurije

Eugenio Valussi, izvoljen 9. oktobra 1873, 30. januarja 1879, 29. maja 1885, odstopil 1886, Andrea Jordan, izvoljen 30. oktobra 1886, 4. marca 1891, Adamo Zanetti, izvoljen 16. marca 1897, dr. Giacomo Antonelli, izvoljen 9. januarja 1901.

Deželni zbor — kmečka kurija:

sodni okraji Gorica (okolica), Kanal, Ajdovščina (brez krajev oziroma občin Gorica, Kanal, Ajdovščina in od 1907 dalje še brez občine Križ) — volijo dva poslanca, od 1907 dalje tri poslance

- 1 21. 3. 1861 ? upr, ? udel, ? vm, ? udel, izvoljena sta bila *A. Winkler*, *A. Žigon*
- 2 26. 1. 1867 ? upr, ? udel, 108 vm, 106 udel, *A. Marušič* 104, *A. Winkler* 103 (oba kandidata Domovine), razc. 5
- 3 10. 7. 1870 ? upr, ? udel, ? vm, 115 udel, *K. Lavrič* 72, *J. Faganel* 66 (oba kandidata Soče), *F. Pino* 49, *A. Marušič* 42, razc. 1 — *Lavrič* umrl 3. marca 1876
- 4 29. 10. 1876 ? upr, ? udel, ? vm, 111 udel, *F. Povše* 69, *J. Tonkli* 67 (oba kandidata Sloge), *J. Faganel* 43, *J. Abram* 42, razc. 1
- 5 23. 6. 1883 ? upr, ? udel, ? vm, 115 udel, *J. Tonkli* 114, *A. Rojic* 89 (oba kandidata Sloge), *J. Faganel* 26, razc. 1
- 6 25. 6. 1889 ? upr, ? udel, 119 vm, 114 udel, *J. Tonkli* 75 (kandidat Sloge), *T. Čerin* 65, *A. Rojic* 44 (kandidat Sloge), *I. Berbuč* 44 — Klerikalci za Tonklija in Čerina, liberalci za Rojica in Berbuča — Čerin odstopil 1894
- 7 27. 8. 1894 ? upr, ? udel, 126 vm, 120 udel, *B. Grča* 120 (kandidat Sloge)
- 8 16. 9. 1895 2556 upr, 438 udel, 126 vm, 120 udel, *I. Berbuč* 120, *B. Grča* 119 (oba kandidata Sloge), razc. 1

- 9 5. 12. 1901 2780 upr, 1687 udel, 126 vm, 121 udel, *I. Berbuč* 81 in *B. Grča* 80 (oba kler.) *M. Zega* 41 in *A. Lokar* 40 (oba lib.)
- 10 4. 3. 1908 2936 upr, 2305v udel, *M. Zega* 1185 in *A. Klančič* 1184 in *I. Berbuč* 1150 (vsi kler.), *F. Obljubek* 1107, *I. Savnik* 1083 in *F. Špacapan* 1046 (vsi lib.), razc. 24 — ožja 11. marca: 2278 udel, *I. Berbuč* 1136, *F. Obljubek* 1133, nv. 9
- 11 10. 10. 1909 ? upr, 2444 udel, *M. Marinič* 1333, *M. Zega* 1330, *I. Berbuč* 1307 (vsi kler.), *F. Obljubek* 1100, *A. Klančič* 1097, (oba lib.), *I. Križman* (agr. str.) 751, *P. Medvešek* (nar. napr. str.) 319, razc. 51, nv. 33
- 12 24. 7. 1913 3017 upr, 2100 udel, *F. Furlani* (lib.) 849, *I. Rojec* (SLS, nova struja) 849, *J. Klanjšček* (lib.) 792, *F. Gorjup* (lib.) 784, *F. Obljubek* (SLS, nova struja) 762, *Kovač* (SLS, nova struja) 739, *I. Berbuč* (SLS, stara struja) 495, *M. Marinič* (SLS, stara struja) 484, *Pirih* (SLS, stara struja) 377, drugi in razc. 104, nv. 39 — ožja 29. julija: 2111 udel, *I. Rojec* 1070, *F. Gorjup* 1068, *F. Furlani* 1054, *F. Obljubek* 1047, *J. Klanjšček* 1028, *Kovač* 1021, nv. 21

Deželni zbor — kmečka kurija: *

sodni okraji Tolmin, Bovec, Cerkno, Kobarid (brez krajev oziroma občin Tolmin, Bovec in Kobarid) — volijo dva poslanca

- 1 21. 3. 1861 ? upr, ? udel, ? vm, ? udel, izvoljena *F. J. Kaffol* in *J. Fabiani* — *Kaffol* odstopi 1861
- 2 7. 9. 1861 ? upr, ? udel, ? vm, ? udel, izvoljen *V. Volčič* — *Volčič* umrl 1863
- 3 24. 8. 1863 ? upr, ? udel, ? vm, 73 udel, *I. Pagliaruzzi* 58, *J. Rabl* 14, razc. 1
- 4 26. 1. 1867 ? upr, ? udel, 74 vm, 72 udel, *J. Tonkli* 65, *A. Gorjup* 44 (kandidata Domovine), *F. Grossmann* 35
- 5 10. 7. 1870 ? upr, ? udel, ? vm, 72 udel, *A. Winkler* 70, *A. Gorjup* 63, razc. 11
- 6 29. 10. 1876 ? upr, ? udel, 75 vm, 73 udel, *A. Gorjup* 72, *I. Pagliaruzzi* 39 (kandidata Sloge), *A. Winkler* 35 — *Gorjup* odstopi 1880/1881
- 7 10. 8. 1881 ? upr, ? udel, 68 vm, 63 udel, *J. Devetak* 41, *J. Ivančič* (kandidat Sloge) 22
- 8 23. 6. 1883 ? upr, ? udel, ? vm, 53 udel, *N. Tonkli* 53, *I. Kovačič* 53 (oba kandidata Sloge)
- 9 25. 6. 1889 ? upr, ? udel, 67 vm, 63 udel, *A. Gregorčič* 63, *N. Tonkli* 62 (oba kandidata Sloge), razc. 1 — *Gregorčič* odstopil 6. novembra 1889
- 10 30. 8. 1890 ? upr, ? udel, 67 vm, 65 udel, *A. Gregorčič* 64, razc. 1

- 11 16. 9.1895 1963 upr, 248 udel, 68 vm, 66 udel, *A. Gregorčič* 65, *I. Lapanja* 64 (oba kandidata Sloge), razc. 3
- 12 5.12.1901 1911 upr, 1127 udel, 66 vm, 66 udel, *A. Gregorčič* 40, *E. Klavžar* 40 (oba kler.), *O. Gabršček* 26 in *A. Vrtovec* 26 (oba lib.)
Klavžarjeva izvolitev razveljavljena 27. decembra 1901
- 13 20. 3.1902 1946 upr, 899 udel, 66 vm, 66 udel, *I. Lapanja* (kler.) 49, *O. Gabršček* (lib.) 15, razc. 2
- 14 4. 3.1908 1986 upr, 1205 udel, *A. Gregorčič* 765, *A. Kosmač* ? (oba kandidata SLS), *A. Juretič* ?, *L. Kovačič* ? (oba lib.), *I. Lapanja* ? (kandidat Katoliškega političnega in gospodarskega društva v Kobaridu), razc. 39, nv. 10 — ožja 11. marca: 1407 udel, *A. Kosmač* 784, *A. Juretič* 618, nv. 5
- 15 10.10.1909 ? upr, 1259m udel, *A. Gregorčič* 874 in *A. Kosmač* 852 (oba kler.), *F. Miklavič* 413 in *A. Vrtovec* 378 (oba lib.)
- 16 24. 7.1913 2020 upr, 893 udel, *J. Abram* 396, *A. Rejec* 396 (oba kandidata SLS, nove struje), *F. Miklavič* 352, *A. Mikuž* 257 (liberalna kandidata), *A. Gregorčič* 214, *I. Torkar* 149 (SLS, stara struja), razc. 3, nv. 12 — ožja 29. julija: 1019 udel, *F. Miklavič* 530, *A. Mikuž* 514, *A. Rejec* 491, *J. Abram* 485, nv. 13

Deželni zbor — kmečka kurija:

sodni okraji Sežana, Komen (od 1907 dalje brez občin Sežana, Komen in Nabrežina) — volijo dva poslanca

- 1 21. 3.1861 ? upr, ? udel, ? vm, ? udel, izvoljena
A. Černe in *A. Polley*
- 2 26. 1.1867 ? upr, ? udel, 56 vm, 56 udel, *A. Černe* 48, *J. Abram* 48, *K. Polley* 16
- 3 10. 7.1870 ? upr, ? udel, 60 vm, 56 udel, *A. Černe* 50, *J. Abram* 35 (kandidat Soče), ostali 27
- 4 29.10.1876 ? upr, ? udel, 60 vm, 59 udel, *F. Mohorčič* 59 (kandidat Sloge), *J. Abram* 59
- 5 23. 6.1883 ? upr, ? udel, 56 vm, 56 udel, *J. Abram* 56 (kandidat Sloge), *R. Mohorčič* 56
- 6 25. 6.1889 ? upr, ? udel, 56 vm, 53 udel, *J. Abram* 53, *R. Mohorčič* 53 (oba kandidata Sloge) — Mohorčič umrl 15. januarja 1895
- 7 16. 9.1895 1689 upr, 387 udel, 60 vm, 58 udel, *A. Muha* 41 ali 40, *J. Abram* 38 ali 37, *Al. Štrekelj* 22 *O. Ryhar* 16 (oba kandidata Sloge)
- 8 5.12.1901 1687 upr, 913 udel, 59 vm, 59 udel, *Al. Štrekelj* 44, *D. Treo* 35 (lib.), *J. Abram* ?, *A. Černe* ? (kler.) — Treotova izvolitev razveljavljena 27. decembra 1901
- 9 20. 3.1902 1681 upr, 597 udel, 59 vm, 58 udel, *D. Treo* 43 (lib.), *J. Fabiani* (kler.) 14, razc. 1

- 10 4. 3. 1908 1707 upr, 1064 udel, *G. Gregorin* 734 in *J. Štrekelj* 582 (oba lib.), *A. Abram* 447, *J. Vran* 304, drugi in razc. 42, nv. 4 — *Abram* in *Vran* se imenujeta v Gorici, ki prinaša njune oklice, neodvisna kandidata, ponekod ju imenujejo agrarca, ponekod klerikalca
- 11 10. 10. 1909 ? upr, 1078v udel, *G. Gregorin* (lib.) 552, *H. Stepančič* (kler.) 506, *F. Zlobec* (kler.) 486, *A. Abram* (agr.) 309, *Al. Štrekelj* (nar. napr.) 295, razc. 18 — ožja 17. oktobra: 687 veljavnih glasov, *H. Stepančič* 424, *F. Zlobec* 263 — *Gregorin* odstopil 27. decembra 1909
- 12 10. 4. 1910 ? upr, 870 udel, *G. Gregorin* (lib.) 470, *J. Babič* (kler.) 392, razc. 3, nv. 5
- 13 24. 7. 1913 1473 upr, 1033 udel, *F. Dominko* (lib.) 587, *G. Gregorin* (lib.) 572, *H. Stepančič* 486, *Černe* 322 (oba kler.) razc. 1, nv. 74

Državni zbor — kmečka kurija:

soadni okraji *Gorica*, *Kanal*, *Ajdovščina* (z voliščem v Gorici); *Tolmin*, *Cerkno* in pozneje *Kobarid* (z voliščem v Tolminu); *Bovec* (z voliščem v Bovcu); *Sežana*, *Komen* (z voliščem v Sežani) (brez krajev *Gorica*, *Kanal*, *Ajdovščina*, *Tolmin*, *Kobarid*, *Bovec*, *Sežana*) — volijo enega poslanca

- 1 9. 10. 1873 5961 upr, ? udel, 258 vm, 250 udel, *J. Tonkli* 94 (kler.), *A. Winkler* 79, *K. Lavrič* (mladoslov.) 75, razc. 2 — ožja: 238 velj. glasov, *A. Winkler* 156, *J. Tonkli* 82
- 2 30. 6. 1879 5705 upr, 1299 udel, 274 vm, 264 udel, *A. Winkler* 144, *F. Povše* 97 (kandidat Sloge), *J. Abram* 9, *J. Tonkli* 6, drugi in razc. 8 — *Winkler* odstopi marca 1880
- 3 27. 9. 1880 ? upr, ? udel, ? vm, 269 udel, *J. Tonkli* 182 (kandidat Sloge), *J. Abram* 87
- 4 29. 5. 1885 9081 upr, 1137 udel, 281 vm, 268 udel, *J. Tonkli* 266 (kandidat Sloge), razc. 2
- 5 4. 3. 1891 9274 upr, 1982 udel, 283 vm, 278 udel, *A. Gregorčič* 187 (kandidat Sloge), *J. Tonkli* 79, nv. 12
- 6 16. 3. 1897 8950 upr, 1168 udel, 291 vm, 286 udel, *A. Coronini* (kandidat Sloge) 283, razc. 2, nv. 1 — *Coronini* odstopi 1899
- 7 29. 1. 1900 ? upr, ? udel, ? vm, 287v udel, *Jos. Stanič* (kandidat Soče) 133, *A. Coronini* (kandidat Sloge) 120, *J. Tonkli* (kandidat Primorskega lista) 34 — ožja: 286 velj. glasov, *A. Coronini* 158, *J. Stanič* 128
- 8 9. 1. 1901 10.073 upr, 3453 udel, 291 vm, 281 udel, *O. Gabršček* (lib.) 142, *M. Rutar* (kler.) 139

Državni zbor — splošna kurija:

Vsa dežela je en volilni okraj z enim poslanskim mestom. Volilni možje posameznih sodnih okrajev volijo na voliščih, ki so označena v oklepaju: Gorica (mesto in okolica), Kanal, Ajdovščina (z voliščem v Gorici), Tolmin, Kobarid (z voliščem v Tolminu), Cerkno (z voliščem v Cerknem), Bovec (z voliščem v Bovcu), Gradišče, Krmin, Červinjan, Tržič (z voliščem v Gradišču), Sežana, Komen (z voliščem v Sežani)

- 1 10. 3. 1897 41.072 upr, 6.253 udel, 439 vm, 437 udel, *A. Gregorčič* (slov.) 256, *F. Waiz* (ital.) 173, *F. Marn* (soc.) 6, razc. 2
- 2 3. 1. 1901 51.526 upr, 11.912 udel, 440 vm, 421 udel, *A. Gregorčič* (kler.) 145, *H. Tuma* (lib.) 141, *Finetti* 122 (ital.), *E. Kristan* 8 (soc.), razc. 5 — ožja: 288 udel, *A. Gregorčič* 146, *H. Tuma* 141, nv. 1

Deželni zbor — splošna kurija:

sodni okraji Gorica (razen občin Gorica in Ločnik), Kanal, Ajdovščina, Tolmin, Bovec, Kobarid, Cerkno, Sežana, Komen, občine Medana, Biljana in Kožbana iz sodnega okraja Krmin ter občini Devin in Doberdob iz sodnega okraja Tržič — voli tri poslance

- 1 2. 3. 1908 33.331 upr, 18.360 udel, *J. Fon* (kler.) 8972, *F. Pavletič* (kler.) 8850, *A. Franko* (lib.) 8830, *A. Breclj* (kler.) 8829, *Al. Štrekelj* (lib.) 8735, *A. Kriznič* (lib.) 8699, *A. Vrčon* 660, *P. Leban* 624, *P. Bevk* 616 (soc.), dr. in razc. 255, nv. 387 — ožja 9. marca: 25.083 udel, *A. Franko* 12.944, *A. Kriznič* 12.891, *Al. Štrekelj* 12.868, *J. Fon* 12.204, *A. Breclj* 12.151, *F. Pavletič* 12.141, nv. 87
- 2 26. 9. 1909 33.800 upr, 21.219 udel, *A. Jerič* 10.534, *A. Manfreda* 10.477, *J. Fon* 10.471 (kler.) *A. Kriznič* 9429, *A. Franko* 9358, *Al. Štrekelj* 9343 (lib.), *H. Tuma* 1188, *A. Vrčon* 1183, *J. Marica* 1181 (soc.), drugi in razc. 98, nv. 504 — ožja 5. oktobra: 21.424 udel, *J. Fon* 11.770, *A. Manfreda* 11.737, *A. Franko* 9584, *A. Kriznič* 9550, nv. 180 — *Jerič* umrl 6. novembra 1909
- 3 19. 12. 1909 ? upr, 18.528 udel, *F. Zlobec* (kler.) 10.730 *A. Vrtovec* (nar. napr. stranka) 4079, *J. Vran* (agrarna stranka) 2358, *H. Tuma* 1218 (soc.), drugi in razc. 59, nv. 84
- 4 13. 7. 1913 34.431 upr, 16.289 udel, *F. Fon* 9142, *F. Grgič* 8918, (oba SLS), *A. Breclj* (nova str.) 6322, *I. Kovač* (lib.) 5134, *F. Miklavč* (lib.) 5080, *G. Gregorin* (lib.) 5025, *A. Manfreda* (SLS — stara struja) 2922, *H. Tuma* 1760, *A. Vrčon* 1737, *A. Mozetič* 1661, drugi in razc. 110, nv. 376 — ožja 20. julija: 17.595 udel, *I. Kovač* 9137, *A. Breclj* 8298, nv. 160

Italijanski volilni okraj deželnozborske splošne kurije

Rodolfo Clemente, Luigi Faidutti in Giuseppe Lippizer, izvoljeni 2. marca 1908,

Giuseppe Bugatto, Luigi Faidutti in Antonio Piccinini, izvoljeni
5. oktobra 1909, odstopili 7. januarja 1912, ponovno izvoljeni
20. julija 1913

		cel volilni okraj:				v Gorici				
	upr	udel	IT K	IT/L	SLOV	SOC	IT K	IT/L	SL	SOC
26. 9. 1909		14.749v	7120	5474	700	1209	?	?	645	?
13. 7. 1913	22.756	15.805v	7153	4157	1018	3053	477	1813	975	317

Slovenski nac. kandidati: 1909: A. Brajnik 701, L. Dugar 701, I. J. Fabič 699 — 1913: P. Medvešček 1026, I. Gorjup 1016. I. J. Fabčič 1011

Državni zbor 1907:

mesto Gorica — voli enega poslanca

14. 5. 1907 4735 upr, 3425 udel, *F. Marani* (ital.) 2183, *J. Kopač* (slov.) 905 *R. Scabar* (soc.) 288, razc. 16, p. 19, nv. 14 — *Marani* odstopi 17. marca 1910
26. 6. 1910 ? upr, 2678 udel, *D. Ussai* (ital.) 2162, *A. Callini* (soc.) 253, *G. Bugatto* (it. kons.) 222, razc. 3, nv. 38
13. 6. 1911 5297 upr, 3814 udel, *D. Ussai* (it. lib.) 1792, *A. Franko* (slov.) 1166, *D. Benco* (mazzinianec) 283, *Gossetti* 244 (soc.), *A. Kropsch* (nem.) 150, *Ulm* (it. kons.) 120, razc. 10, p. 17, nv. 32 — ožja 20. junija: 2618 udel, *D. Ussai* 2571, *A. Franko* 10, p. 17, nv. 20

Državni zbor 1907:

sodni okraj Gorica (brez občin Gorica in Ločnik) — voli enega poslanca

14. 5. 1907 9182 upr, 7288 udel, *J. Fon* (kler.) 3587, *M. Gabrijelčič* (nar. napr. stranka) 1652, *A. Štrekelj* (agr. stranka) 1201, *F. Mišlost* (soc.) 620, razc. 14, p. 16, nv. 198
13. 6. 1911 9792 upr, 5514 udel, *J. Fon* (kler.) 3072, *F. Kocjančič* (lib.) 1627, *H. Tuma* (soc.) 741, drugi in razc. 30, p. 13, nv. 31

Državni zbor 1907:

sodni okraji Ajdovščina, Komen, Sežana — volijo enega poslanca

14. 5. 1907 10.504 upr, 8414 udel, *Al. Štrekelj* (nar. napr. stranka) 3277, *P. Laharnar* (kler.) 3228, *G. Gregorin* (neodvisen lib. kandidat) 1087, *V. Kermolj* (soc.) 594, *A. Večerina* (agr. stranka) 108, razc. 15, p. 25, nv. 80 — ožja 24. maja: 8424 udel, *Al. Štrekelj* 5003, *P. Laharnar* 3234, p. 17, nv. 170

- 2 13. 6. 1911 10.602 upr, 6682 udel, G. Gregorin (lib.) 2793, H. Stepančič (kler.) 2541, J. Kopač (soc.) 1248, razc. 14, p. 25, nv. 61 — ožja 20. junija: 6946 udel, G. Gregorin 3950, H. Stepančič 2790, p. 8, nv. 198

Državni zbor 1907:

sodni okraji Tolmin, Cerkno, Kanal, Kobarid, Bovec — volijo enega poslanca

- 1 14. 5. 1907 12.593 upr, 8099 udel, A. Gregorčič (kler.) 5348, R. Gruntar (lib.) 2645, drugi in razc. 32, p. 4, nv. 70
- 2 13. 6. 1911 12.817 upr, 4335 udel, A. Gregorčič (kler.) 3103, A. Vrtovec (lib.) 988, J. Černe (soc.) 161, razc. 19, p. 36, nv. 28

Državni poslanec v červinjansko-tržiškem okraju

Giuseppe Bugatto, izvoljen 14. 5. 1907 in 13. 6. 1911.

Državni poslanec v krminsko-gradiščanskem okraju

dr. Luigi Faidutti, izvoljen 14. 5. 1907 in 13. 6. 1911.

TRST

Državni poslanci trgovsko-obrtna zbornice

Jožef Mihael Teuschl, izvoljen oktobra 1873, odstopil 1876, ponovno izvoljen 11. oktobra 1876 in julija 1879, odstopil 6. januarja leta 1882,

vitez Giovanni Vucetich-Bielitz, izvoljen 4. februarja 1882 in junija leta 1885, odstopil 1886/1887,

vitez Karel Stalitz-Valrisano, izvoljen 19. februarja 1887 ter marca leta 1891,

Giuseppe Basevi, izvoljen 22. marca 1897 in 15. januarja 1901, odstopil 21. marca 1905,

Cesare de Combi, izvoljen 3. maja 1905, odstopil 28. februarja 1906, baron Pietro Morpurgo, izvoljen 9. aprila 1906.

Državni poslanci I. kolegija:

vitez dr. Karel Porenta, izvoljen oktobra 1873, odstopil 1876,

vitez dr. Pavel Wittmann, izvoljen 9. oktobra 1876, 28. junija 1879,

Rafael Luzzatto, izvoljen 29. maja 1885, 27. februarja 1891,

dr. Luigi Cambon, izvoljen 13. marca 1897,

Giuseppe Acquaroli, izvoljen 9. januarja 1901, umrl 1. oktobra 1904,
vitez Giovanni Scaramanga-Altomonte, izvoljen 15. januarja 1905,
odstopil 5. oktobra 1905,
dr. Giorgio Pitacco, izvoljen 27. novembra 1905.

Državni poslanci II. kolegija

dr. Giuseppe Sandrinelli, izvoljen oktobra 1873,
dr. Jožef Rabl, izvoljen 3. julija 1879, odstopil 23. decembra 1881,
Jožef Burgstaller-Bidischini, izvoljen 1. februarja 1882, 1. junija
leta 1885, 2. marca 1891,
dr. Guido D'Angeli, izvoljen 15. marca 1897,
Luigi Mazorana, izvoljen 11. januarja 1901.

Državni zbor — Trst:

III. kolegij — voli enega poslanca

- 1 16. 10. 1873 3738 upr, 1557 udel, *I. Nabergoj* (slov.) 1103, Morpurgo (ital.) 357, drugi in razc. 97
- 2 1879 4556 upr, 1989 udel, *I. Nabergoj* (slov.) 1568, L. Mauroner (ital.) 313, razc. in drugi 108 — Ni izključeno, da je tu po NS navedeno število volilnih upravičencev (zaradi tiskovne pomote v NS) za tisoč previsoko. Po SN 8. julija 1879 je bilo v IV. vol. razredu 1290, v okolici 2248 vol. upravičencev, skupaj tedaj 3538. Ta številka bi bila tudi bolj v skladu s prejšnjimi in poznejšim številom upravičencev
- 3 7. 6. 1885 4259 upr, 2878 udel, *I. Nabergoj* (slov.) 2141, L. Mauroner (ital.) 696, nv. 41
- 4 5. 3. 1891 4238 upr, 2254 udel, *I. Nabergoj* (slov.) 1644, L. Mauroner (ital.) 510, drugi in razc. 43, nv. 57
- 5 18. 3. 1897 3924 upr, 3513 udel, *L. Mauroner* (ital.) 1882, *I. Nabergoj* (slov.) 1630, nv. 1
- 6 13. 1. 1901 5578 upr, 4758 udel, *L. Mauroner* (ital.) 2710, O. Rybař (slov.) 1988, razc. 7, nv. 53

Deželni zbor — splošna kurija:

Trst — voli enega poslanca

- 1 8. 3. 1897 36.318 upr, 25.319 udel, *A. Hortis* (ital.) 14.109, *I. Nabergoj* (slov.) 6462, C. Ucekar (soc.) 4464, razc. in drugi 80, nv. 204
- 2 3. 1. 1901 36.072 upr, 22.288 udel, *A. Hortis* (ital.) 8059, O. Rybař (slov.) 6438, C. Ucekar (soc.) 4901, C. Dompieri (ital.) 2410, razc. 9, nv. 471 — ožja 6. januarja: 19.440 udel, *A. Hortis* 10.699, O. Rybař 8414, nv. 327

Državni zbor 1907—1918:

mesto Trst: II. in IV. občinski okraj (Staro mesto in Sv. Jakob) — voli enega poslanca

- 1 14. 5. 1907 7699 upr, 5820 udel, *V. Pittoni* (soc.) 2902, *A. Menesini* (ital. lib.) 1645, *M. Mandić* (slov.) 911, ital. kršč. soc. kandidat 290, drugi in razc. 28, p. 23, nv. 21
- 2 13. 6. 1911 8264 upr, 6738 udel, *V. Pittoni* (soc.) 2618, *A. Menesini* (ital. lib.) 2584, *M. Mandić* (slov.) 1169, *Schnabel* (nem.) 34, drugi in razc. 65, p. 226, nv. 23 — ožja 20. junija: 6529 udel, *V. Pittoni* 3522, *A. Menesini* 2928, p. 43, nv. 36

Državni zbor 1907—1918:

mesto Trst: III. in IV. občinski okraj (Novo mesto in Nova mitnica), predmestji Greta in Škorklja — voli enega poslanca

- 1 14. 5. 1907 11.049 upr, 7320 udel, *G. Pitacco* (ital. lib.) 3120, *R. Scabar* (soc.) 1792, *G. Gregorin* (slov.) 1614, ital. kršč. soc. kandidat 664, drugi in razc. 47, p. 113, nv. 20 — ožja volitev 22. maja: 2475 udel, *R. Scabar* 2318, *G. Pitacco* 34, p. 73, nv. 50
- 2 13. 6. 1911 11.899 upr, 9899 udel, *E. Gasser* (ital. lib.) 4734, *O. Rybař* (slov.) 2399, *Cerniutz* (soc.) 2016, *Schnabel* (nem.) 476, drugi in razc. 41, p. 217, nv. 16 — ožja 20. junija: 8876 udel, *E. Gasser* 5579, *O. Rybař* 3107, p. 94, nv. 96

Državni zbor 1907—1918:

mesto Trst: V. občinski okraj (Stara mitnica) in predmestje Kjadin — voli enega poslanca

- 1 14. 1. 1907 8031 upr, 5328 udel, *S. Pagnini* (soc.) 2178, *L. Ziliotto* (ital. lib.) 1949, *O. Rybař* (slov.) 660, ital. kršč. soc. kandidat 499, razc. 13, p. 24, nv. 5 — ožja 22. maja: 2391 udel, *S. Pagnini* 2317, *L. Ziliotto* 19, p. 34, nv. 21 — *Pagnini* je odstopil junija 1909
- 2 14. 11. 1909 7652 upr, 5908 udel, *G. Pitacco* (ital. lib.) 2798, *G. Nicolao* (soc.) 1667, *E. Slavik* (slov.) 644, *S. Pagnini* (ital. nar. soc.) 333, *M. Depangher* (samostojen ital. kandidat) 80, razc. 18, nv. 368
- 3 13. 6. 1911 9362 upr, 7512 udel, *G. Pitacco* (ital. lib.) 4047, *Puecher* (soc.) 2003, *J. Wilfan* (slov.) 1006, *Schnabel* (nem.) 97, drugi in razc. 66, p. 245, nv. 45 — *Pitacco* izgubi mandat 1917

Državni zbor 1907—1918:

mesto Trst: I. občinski okraj (Šentvid) in predmestje Zgornja Čarbola — voli enega poslanca

- 1 14. 5. 1907 4439 upr, 3161 udel, G. Oliva (soc.) 1127, L. Mazorana (ital. lib.) 997, ital. kršč. soc. kandidat 505, E. Slavnik (slov.) 475, razc. 20, p. 25, nv. 2 — ožja 22. maja: 1383 udel, G. Oliva 1329, L. Mazorana 10, p. 28, nv. 16
- 2 13. 6. 1911 5788 upr, 4702 udel, L. Braidotti (ital. lib.) 1778, G. Oliva (soc.) 1473, I. Škerjanc (slov.) 1074, Schnabel (nem.) 179, razc. 39, p. 125, nv. 34 — ožja 20. junija: 4517 udel, G. Oliva 2438, L. Braidotti 2006, p. 40, nv. 33

Državni zbor 1907—1918:

mesto Trst — predmestja Barkovlje, Kolonja, Vrdela, Lonjer, Rojan, Rocol, Zgornja in Spodnja Sv. Marija Magdalena, Škedenj in okolica (kraji Bane, Bazovica, Gropada, Kontovel, Sv. Križ, Lipica, Miramar, Opčine, Padriče, Prosek, Trebče) — voli enega poslanca

- 1 14. 5. 1907 8603 upr, 6761 udel, O. Rybař (slov.) 4496, A. Jernejčič (soc.) 1449, E. Taucer (ital. lib.) 714, drugi in razc. 43, p. 43, nv. 13
- 2 13. 6. 1911 9933 upr, 8763 udel, O. Rybař (slov.) 5006, E. Kristan (soc.) 2127, Oblak (ital. lib.) 1192, Schabel (nem.) 69, drugi in razc. 59, p. 46, nv. 264

ŠTAJERSKA

Državni poslanci 1861—1873

iz mest mariborskega okrožja:

vitez dr. Jožef Waser, izvoljen 15. aprila 1861, 23. februarja 1867 (do razpusta drž. zbora 21. maja 1870),
Franc Tomschitz, izvoljen 31. avgusta 1870, odstopil 5. junija 1871,
Karl Reuter, izvoljen 14. oktobra 1871 (do razpusta drž. zbora 7. septembra 1873).

iz kmečkih občin mariborskega okrožja:

Matija Lohninger in dr. Janez Mertl (Mörtl), izvoljena 15. aprila leta 1861, Mertl odstopil 1864, za njim izvoljen 14. decembra leta 1865 Alojz pl. Feyrer,
Janez Lipold in Alojzij Lenček, izvoljena 23. februarja 1867; Lipold odstopil 31. marca 1870, par dni nato še Lenček,
Friderik Brandstetter in Konrad Seidl, izvoljena 31. avgusta 1870 in 14. oktobra 1871 (do razpusta drž. zbora 7. septembra 1873).

Deželni zbor — mestna kurija:

Maribor (voli enega poslanca, od 1909 naprej dva)

do 1909 so vse kandidature iz vrst nemških liberalcev oziroma nacionalcev

- 1 3. 1861 ? upr, 322 udel, *A. Tappeiner* 257, drugi največ 65
- 2 28. 1. 1867 610 upr, 486 udel, *A. Tappeiner* 486 — Tappeiner
umre 1867
- 3 14. 12. 1867 587 upr, 321 udel *F. Brandstetter* 181, Mulle 135,
Reiser 5
- 4 27. 6. 1870 752 upr, 363 udel, *K. Reuter* 248, *F. Duchatsch* 114,
razc. 1
- 5 7. 9. 1871 874 upr, 442 udel, *K. Reuter* 439, razc. 3
- 6 14. 9. 1878 611 upr, 154 udel, *F. Duchatsch* 137, *M. Rast* 13,
razc. 4 — *Duchatsch* odstopi 1880/81
- 7 5. 9. 1881 639 upr, 165 udel, *J. Schmiderer* 164, razc. 1
- 8 21. 8. 1884 951 upr, 409 udel, *J. Schmiderer* 408, razc. 1
- 9 30. 6. 1890 1046 upr, 424 udel, *J. Schmiderer* 424
- 10 23. 9. 1896 1712 upr, 482 udel, *J. Schmiderer* 482
- 11 7. 11. 1902 2443 upr, 732 udel, *K. Pfrimer* 730, razc. 2 — *Pfri-*
mer odstopi 1905
- 12 30. 9. 1905 ? upr, 462 udel, *H. Wastian* 457, razc. 1, nv. 4
- 13 24. 5. 1909 1589 upr, 1142 udel, *H. Wastian* 984 in *F. Neger* 975
(oba nem.), *F. Rosina* 83 in *G. Sernec* 77 (oba slov.), *A. Topf* 61 in
F. Hatz 59 (oba soc.), razc. 11, nv. 4

Deželni zbor — mestna kurija:

Celje, Brežice, Laško, Sevnica, Gornji grad, Ljubno, Mozirje, Žalec,
Vojnik (do 1884 skupno volišče v Celju) — volijo enega poslanca

- 1 3. 1861 ? upr, 305 udel, *H. Mulley* 237, drugi največ 68
- 2 28. 1. 1867 575 upr, 231 udel, *J. Neckermann* (nem.) 195, *A. Pe-*
sarič (slov.) največ 36
- 3 27. 6. 1870 602 upr, 449 udel, *F. Tomschitz* (nem.) 296, *D. Ipa-*
vic (slov.) 153
- 4 7. 9. 1871 727 upr, 348 udel, *J. Neckermann* (nem.) 348
- 5 14. 9. 1878 705 upr, 171 udel, *J. Neckermann* (nem.) 171
- 6 21. 8. 1884 858 upr, 701 udel, *J. Neckermann* (nem.) 410, *M. Žol-*
gar (slov.) 291
- 7 30. 6. 1890 1025 upr, 783 udel, *J. Neckermann* (nem.) 521, *L. Fi-*
lipič (slov.) 225, *J. Hausenbichler* (zanj glasujejo žalski Slovenci) 36,
razc. 1 — *Neckermann* umrl 20. julija 1893
- 8 21. 11. 1893 1138 upr, 883 udel, *E. Wokaun* (nem.) 552, *J. Hra-*
šovec (slov.) 329, razc. 2
- 9 23. 9. 1896 1173 upr, 891 udel, *M. Stallner* (nem.) 568, *D. Hribar*
(slov.) 318, nv. 5
- 10 7. 11. 1902 1424 upr, 1074 udel, *M. Stallner* (nem.) 707, *J. Kar-*
lovšek (slov.) 364, razc. 1, nv. 2

Od 1909 v izpremenjenem obsegu:

Celje, Brežice, Sevnica, Laško, Vojnik, Vitanje, Šoštanj, Velenje — volijo dva poslanca

- 11 24. 5. 1909 902 upr, 766 udel, *H. Woschnagg* 566 in *M. Stallner* 563 (oba nem.), *G. Sernec* 196 in *F. Rosina* 183 (oba slov.), razc. 17 — *Woschnagg* odstopi 23. septembra 1909
12 10. 11. 1909 ? upr, 497v udel, *E. Negri* (nem.) 497

Deželni zbor — mestna kurija:

Slovenj Gradec, Slovenska Bistrica, Šoštanj, Muta, Marenberg, Vuzenica (do 1884 skupno volišče v Slovenj Gradcu) — volijo enega poslanca

vse candidature, ki niso posebej označene, so iz vrst nemških liberalcev oziroma nacionalcev

- 1 3. 1861 ? upr, ? udel, pri tretjem glasovanju: 133 udel, *J. Sonns* 71, drugi največ 62
2 28. 1. 1867 373 upr, 190 udel, *J. Sonns* 179, drugi in raz. 11 — *Sonns* odstopi 1867/68
3 6. 4. 1868 319 upr, 205 udel, *O. Schmidt* 113, *V. Globočnik* (vladni kandidat, zanj tudi Slovenci) 91, razc. 1
4 27. 6. 1870 281 upr, 177 udel, *J. Ehmer* 177
5 7. 9. 1871 338 upr, 212 udel, *M. Rast* 212 — *Rast* odstopi 1875/76
6 16. 3. 1876 248 upr, 64 udel, *A. Naredi* 64
7 14. 9. 1878 297 upr, 67 udel, *J. Ehmer* 63, razc. 4
8 21. 8. 1884 395 upr, 226 udel, *J. Tomscheg* 195, *Rudl* 29, razc. 2
9 30. 6. 1890 455 upr, 294 udel, *T. Starkel* 160, *K. Fritscher* 134
10 23. 9. 1896 514 upr, 352 udel, *J. Lenko* 179, *E. Glantschnigg* 103, *A. Günther* (konservativni kandidat, zanj tudi Slovenci) 70
11 7. 11. 1902 516 upr, 276 udel, *J. Lenko* 221, *F. Mayer* (slov.) 54, razc. 1

Od 1909 v izpremenjenem obsegu:

Slovenj Gradec, Slovenska Bistrica, Marenberg, Muta, Vuzenica, Konjice, Lovrenc na Pohorju — volijo enega poslanca

- 12 24. 5. 1909 471 upr, 362 udel, *A. Langer* (nem.) 318, *G. Sernec* (slov.) 43, razc. 1

Deželni zbor — mestna kurija:

Ptuj, Ormož, Središče, Ljutomer, Rogatec (do 1884 skupno volišče v Ptuj) — volijo enega poslanca

- 1 3. 1861 ? upr, 236 udel, *J. Waser* 153, drugi največ 83
- 2 28. 1. 1867 553 upr, 282 udel, *J. Waser* (nem.) 269, *J. Šuman*
(slov.) 12, razc. 1
- 3 27. 6. 1870 532 upr, 400 udel, *A. Fichna* (nem.) 287, *I. Gršak*
(slov.) največ 113
- 4 7. 9. 1871 604 upr, 427 udel, *J. Kaiserfeld* (nem.) 316, *J. Ploj*
(slov.) 111
- 5 14. 9. 1878 451 upr, 200 udel, *F. Kada* 127, *J. Kaiserfeld* 73 (oba
nem.) — Kada nastopa po pisanju tedanjega slovenskega časopisja
kot »zmeren«, »pstriotičen« kandidat proti »ultranemškemu« Kai-
serfeldu, Slovenci glasujejo zanj
- 6 21. 8. 1884 791 upr, 597 udel, *K. Ausserer* (nem.) 328, *L. Kunstek*
(slov.) 269 — Ausserer odstopi 1888/9
- 7 14. 3. 1889 785 upr, 527 udel, *J. Steyer* (nem.) 356, *I. Kukovec*
(slov.) 171
- 8 30. 6. 1890 851 upr, 465 udel, *G. Kokoschinegg* (nem.) 343, *F. Jur-*
tela (slov.) 121, razc. 1
- 9 23. 9. 1896 829 upr, 612 udel, *G. Kokoschinegg* (nem.) 364, *I. Ko-*
čevár (slov.) 247, razc. 1
- 10 7. 11. 1902 934 upr, 733 udel, *G. Kokoschinegg* (nem.) 503, *M. Ploj*
(slov.) 229, razc. 1

Od 1909 v izpremenjenem obsegu:

Ptuj, Ormož, Ljutomer, Rogatec, Lenart v Slovenskih goricah, občina Breg pri Ptuj, občina Zdravilišče Rogaška Slatina — volijo enega poslanca

- 11 24. 5. 1909 741 upr, 609 udel, *J. Ornig* (nem.) 510, *G. Sernec*
(slov.) 92, razc. 7

Deželni zbor — mestna kurija:

Mozirje, Gornji grad, Ljubno, Žalec, Šentjur pri Celju, Središče, Vransko, Braslovče, Kozje, Šmarje pri Jelšah, Veržej, Rajhenburg, občina Studenci pri Mariboru — volijo enega poslanca

- 1 24. 5. 1909 761 upr, 641 udel, *V. Kukovec* (slov. lib.) 405, *A. Med-*
ved (slov. kler.) 229, razc. 2, nv. 5

Državni zbor — mestna kurija:

Maribor; Slovenska Bistrica; Slovenj Gradec, Muta, Marenberg, Vuzenica (do 1882 skupno volišče v Slovenj Gradcu); Ptuj, Lenart v Slovenskih goricah (do 1882 skupno volišče v Ptuj); Ormož, Ljutomer, Središče (do 1882 skupno volišče v Ormožu) — volijo enega poslanca

- 1 23. 10. 1873 1296 upr, 803 udel, *F. Brandstetter* 531, *K. Reuter* 266 (oba nem.), razc. 6 — *Brandstetter* odstopi 27. novembra 1875
- 2 31. 1. 1876 1304 upr, 621 udel, *F. Duchatsch* (nem.) 613, razc. 8
- 3 4. 7. 1879 1287 upr, 619 udel, *F. Duchatsch* 452, *F. Wiesthaler* 127, *M. Rast* 38 (vsi nem.), razc. 2 — *Duchatsch* odstopi 1880
- 4 6. 10. 1880 1316 upr, 915 udel, *J. Schmiderer* (nem.) 655, *F. Bindlechner* (vladni kandidat, zanj tudi Slovenci) 259, nv. 1
- 5 5. 6. 1885 1714 upr, 1248 udel, *K. Ausserer* (nem.) 1006, *F. Radej* (slov.) 237, razc. 3, nv. 2 — *Ausserer* odstopi 1888/9
- 6 7. 3. 1889 1681 upr, 756 udel, *G. Kokoschinegg* (nem.) 709, *M. Robič* (slov.) 34, razc. 2, nv. 11
- 7 9. 3. 1891 1754 upr, 1088 udel, *G. Kokoschinegg* (nem.) 821, *I. Dečko* (slov.) 254, razc. 3, nv. 10
- 8 20. 3. 1897 2302 upr, 1310 udel, *E. Wolffhardt* (nem.) 1018, *F. Rosina* (slov.) 262, razc. 26, nv. 4
- 9 4. 1. 1901 3042 upr, 1764 udel, *E. Wolffhardt* (nem.) 1187, *J. Krainer* (soc.) 315, *R. Pipuš* (slov.) 254, razc. 1, nv. 7 — *Wolffhardt* umre 31. marca 1905
- 10 5. 7. 1905 ? upr, 2386m udel, *H. Wastian* 1062, *K. Pfrimer* 730 (oba nem.), *J. Šinko* (slov.) 329, *J. Hilari* (soc.) 265 — ožja 7. julija: največ 1363 udel, *H. Wastian* 1198, *K. Pfrimer* 165

Državni zbor — mestna kurija:

Celje, Žalec. Vitanje, Vojnik, Laško (do 1882 skupno volišče v Celju); Mozirje, Gornji grad, Ljubno, Vransko (do 1882 skupno volišče v Mozirju); Rogatec, Šmarje (do 1882 skupno volišče v Rogatecu); Brežice. Sevnica, Kozje (do 1882 skupno volišče v Brežicah); Konjice; Šoštanj

- 1 23. 10. 1873 753 upr, 548 udel, *R. Foregger* (nem.) 419, *A. Prus* (slov.) 129
- 2 4. 7. 1879 755 upr, 658 udel, *R. Foregger* (nem.) 305, *H. Berks* (zanj tudi Slovenci) 261, razc. 2
- 3 5. 6. 1885 1145 upr, 960 udel, *R. Foregger* (nem.) 590, *J. Jerman* (slov.) 369, razc. 1 — *Foregger* odstopi februarja 1887
- 4 15. 4. 1887 ? upr, 916 udel, *R. Foregger* (nem.) 543, *K. Gellingsheim* (zanj tudi Slovenci) 370, nv. 3
- 5 9. 3. 1891 1178 upr, 991 udel, *R. Foregger* (nem.) 541, *I. Dečko* (slov.) 446, razc. 2, nv. 2
- 6 20. 3. 1897 1342 upr, 1151 udel, *J. Pommer* (nem.) 640, *J. Hrašovec* (slov.) 508, nv. 3
- 7 11. 1. 1901 1558 upr, 1370 udel, *J. Pommer* (nem.) 725, *I. Dečko* (slov.) 642, razc. 2, nv. 1

Deželni zbor — kmečka kurija:

sodni okraji Celje, Vransko, Gornji grad, Šmarje pri Jelšah, Laško, Konjice (brez krajev Celje, Žalec, Vojnik, Gornji grad, Ljubno, Mozirje, Laško) — volijo dva poslanca

- 1 20. 3. 1861 ? upr, ? udel, ? vm, 216 udel, izvoljena
J. Mertl 184 in *J. Wolf* 110 — *Wolf* odstopi 1861/1862, *Mertl* 1864
- 2 8. 5. 1862 ? upr, ? udel, 223 vm, 215 udel, *J. Resingen*
(nem.) 139, *R. Razlag* (slov.) 67, drugi in razc. 9 — *Resingen* odstopi
leta 1863
- 3 14. 12. 1863 ? upr, ? udel, 225 vm, 214 udel, *J. Lichten-*
egger (nem.) 115, *R. Razlag* (slov.) 99
- 4 16. 1. 1865 ? upr, ? udel, 225 vm, 223 udel, *R. Razlag*
(slov.) 223
- 5 21. 1. 1867 5.669 upr, 1370 udel, 225 vm, 218 udel, *R. Razlag*
188 in *J. Lipold* 186 (oba slov.), *Hügelsherger* 33 in *H. Mulley* (oba
nem.) 28, razc. 1 — številka udeležencev na pravolitvah je približna,
izračunana po procentu udeležbe — *Razlag* odstopi 1868
- 6 1. 3. 1869 ? upr, ? udel, ? vm, 203m udel, *I. Žuža*
(slov.) 157, *L. Posek* (nem.) 46
- 7 23. 6. 1870 5.736 upr, 1318 udel, 234 vm, 226 udel, *J. Vošnjak*
185 in *F. Dominkuš* 155 (oba slov.), *M. Vrečko* 70 in *F. Tieber* 41
(oba nem.), razc. 1
- 8 4. 9. 1871 5.655 upr, 1796 udel, 230 vm, 227 udel, *J. Vošnjak*
173 in *F. Dominkuš* 157 (oba slov.); *M. Vrečko* 70 in *L. Posek* 50
(oba nem.)
- 9 12. 9. 1878 5.818 upr, 1109 udel, 227 vm, 221 udel, *F. Dominkuš*
183 in *M. Žolgar* 148 (oba slov.), *L. Posek* 77 (nem.), *H. Berks* 27,
F. Haas 6
- 10 19. 8. 1884 9.821 upr, 2028 udel, 285 vm, 274 udel, *M. Vošnjak*
248 in *F. Dominkuš* 247 (oba slov.), *K. Valentinič* 26 in *J. Logar* 26
(oba nem.), razc. 1 — *Dominkuš* odstopi 1887
- 11 16. 12. 1887 ? upr, ? udel, 285 vm, 241 udel, *J. Sernec*
(slov.) 241
- 12 27. 6. 1890 ? upr, ? udel, 285 vm, 253 udel, *M. Vošnjak*
253 in *J. Sernec* 253 (oba slov.)
- 13 21. 9. 1896 11.117 upr, 1085 udel, 291 vm, 254 udel, *I. Dečko* 247
in *J. Sernec* 245 (oba slov.), *M. Jelovšek* 8 in *J. Lenko* 7 (oba nem.),
razc. 1
- 14 4. 11. 1902 10.956 upr, 839 udel, 298 vm, 268 udel, *I. Dečko* 230
in *J. Hrašovec* 220 (oba slov.), *J. Zdolšek* 51, *J. Apat* 35 (oba slov.
protikandidata) — *Dečko* izgubi mandat 1907
- 15 23. 1. 1908 ? upr, 3943v udel, *A. Terglav* (kler.) 2576,
J. Zdolšek (lib.) 1331, drugi in razc. 36

Od 1909 v izpremenjenem obsegu:

sodni okraji Celje, Vransko, Gornji grad, Laško (brez krajev Celje, Žalec, Vojnik, Šentjur, Vransko, Braslovče, Gornji grad, Mozirje, Ljubno in Laško) — volijo dva poslanca

- 16 17. 5. 1909 6454 upr, 3685 udel, *A. Terglav* 2658 in *I. Benkovič* 2570 (oba kler.), *F. Goričan* 1100 in *R. Karba* 936 (oba lib.), razc. 27, nv. 56

Deželni zbor — kmečka kurija:

sodni okraji Slovenj Gradec, Šoštanj, Marenberg (brez krajev Slovenj Gradec, Šoštanj, Marenberg, Muta, Vuzenica ter od 1909 Velenje) — volijo enega poslanca

- 1 20. 3. 1861 ? upr, ? udel, ? vm, 64 udel, *M. Lohninger* 37, drugi največ 27
- 2 21. 1. 1867 1856 upr, ? udel, 68 vm, 67 udel, v prvem glasovanju so dobili glasove *J. Rak* (slovenski protikandidat), *J. Meško* (slov.) in *M. Lohninger* (nem.) — drugo glasovanje: *J. Rak* 38, *M. Lohninger* 28
- 3 23. 6. 1870 1720 upr, 625 udel, 69 vm, 67 udel, *K. Adamovič* (slov.) 50, *M. Lohninger* (nem.) 17
- 4 4. 9. 1871 1542 upr, 606 udel, 69 vm, 65 udel, *K. Adamovič* (slov.) 34, *Kaligerič* (nem.) 29, razc. 2 — *Adamovič* odstopi 22. novembra 1873
- 5 9. 5. 1874 ? upr, ? udel, 69 vm, 64 udel, *F. Schmitt* (nem.) 37, *J. Šuc* (slov.) 27
- 6 12. 9. 1878 1815 upr, 760 udel, 69 vm, 65 udel, *J. Šuc* (slov. protikandidat) 34, *F. Schmitt* (slov.) 31
- 7 19. 8. 1884 2740 upr, 935 udel, 96 vm, 92 udel, *J. Šuc* (slov.) 59, *J. Gasteiger* (nem.) 33
- 8 27. 6. 1890 ? upr, ? udel, 96 vm, 94 udel, *J. Lipold* (slov. protikandidat) 50, *F. Kovač* (nem.) 29, *J. Šuc* (slov.) 15
- 9 21. 9. 1896 3253 upr, 463 udel, 97 vm, 86 udel, *I. Vošnjak* (slov.) 85, razc. 1
- 10 4. 11. 1902 3123 upr, 405 udel, 98 vm, 90 udel, *I. Vošnjak* (slov.) 74, *A. Grobelnik* (nem.) 15, razc. 1
- 11 17. 5. 1909 2591 upr, 1713 udel, *K. Verstovšek* (kler.) 1035, *A. Božič* (lib.) 397, *A. Kališnik* (nem.) 236, razc. 11, nv. 34

Deželni zbor — kmečka kurija:

sodni okraji Maribor, Slovenska Bistrica, Lenart (brez krajev Maribor, Slovenska Bistrica) — volijo dva poslanca

- 1 20. 3. 1861 ? upr, ? udel, ? vm, 185 udel, izvoljen pri prvem glasovanju *A. Feyrer* 130, pri drugem glasovanju (180 udel) *M. Lešnik* 170
- 2 21. 1. 1867 5000 upr, ? udel, 192 vm, 187 udel, *J. Vošnjak* 123 in *F. Dominkuš* 95 (oba slov.), *A. Tappeiner* 70, *A. Feyrer* 48, *F. Brandstetter* 35 (vsi nem.), razc. 3 — Dominkuševa izvolitev razveljavljena 29. avgusta 1868
- 3 27. 2. 1869 ? upr, ? udel, ? vm, 113m udel, *K. Seidl* 113 (nem.)
- 4 23. 6. 1870 5688 upr, 1507 udel, 196 vm, 188 udel, *F. Brandstetter* 105 in *K. Seidl* 104 (oba nem.), *J. Sernec* 82 in *F. Radej* 81 (oba slov.), razc. 4
- 5 4. 9. 1871 4832 upr, 1386 udel, 196 vm, 195 udel, *F. Brandstetter* 104, *K. Seidl* 104, *F. Radej* 90, *J. Šuman* 89 (oba slov.), razc. 3 — Brandstetter je odstopil 1875
- 6 26. 2. 1876 ? upr, ? udel, 195 vm, 186 udel, *F. Radej* (slov.) 105, *M. Wretzl* (nem.) 81
- 7 12. 9. 1878 4862 upr, 1181 udel, 194 vm, 189 udel, *J. Flucher* 110 in *F. Radej* 104 (oba slov.), *J. Seeder* 92 in *K. Seidl* 72 (oba nem.)
- 8 19. 8. 1884 6095 upr, 2199 udel, 243 vm, 241 udel, *F. Radej* 143 in *H. Gödel* 142 (oba slov.) *J. Schmiderer* 98 in *E. Kondolini* 95 (oba nem.)
- 9 27. 6. 1890 ? upr, ? udel, ? vm, 237 udel, *F. Robič* 158 in *F. Radej* (oba slov.) 156, *J. Schmiderer* 81 in *F. Purgaj* 79 (oba nem.)
- 10 21. 9. 1896 7376 upr, 1428 udel, 252 vm, 241 udel, *F. Robič* 210 in *M. Lendovšek* 165 (oba slov.), *F. Girstmayr* (nem., proti Lendovšku) 75 in *J. Schmiderer* (nem.) 29, razc. 3
- 11 4. 11. 1902 7677 upr, 1110 udel, 258 vm, 251 udel, *I. Roškar* 174 in *F. Robič* 167 (oba slov.), *L. Kresnik* 84 in *A. Damian* 76 (oba nem.)

Od 1909 v izpremenjenem obsegu:

sodni okraji Maribor, Lenart, Ljutomer, Gornja Radgona (brez krajev Maribor, Lenart, Ljutomer, Veržej, Gornja Radgona, Lovrenc na Pohorju ter občine Studenci) — volijo dva poslanca

- 12 17. 5. 1909 7090 upr, 4131 udel, *F. Robič* 3184 in *I. Roškar* (oba kler.) 2747, *D. Koser* 838 in *F. Senekovič* 710 (oba nem.), *J. Zemljčič* (lib., proti Roškarju) 506, razc. okrog 100, nv. 3 — Robič umrl 28. avgusta 1913

Deželni zbor — kmečka kurija:

sodni okraji Ljutomer, Ormož, Gornja Radgona (brez krajev Ljutomer, Ormož, Središče) — volijo enega poslanca

- 1 20. 3. 1861 ? upr, ? udel, ? vm, 87 udel, *A. Globočnik*
47, *R. Razlag* (slov.) 39, razc. 1
- 2 21. 1. 1867 3222 upr, ? udel, 89 vm, 87 udel, *M. Prelog*
(slov.) 81, drugi in razc. 6
- 3 23. 6. 1870 3519 upr, 1166 udel, 86 vm, 83 udel, *J. Kukovec*
(slov.) 74, razc. 9
- 4 4. 9. 1871 2331 upr, 575 udel, 86 vm, 80 udel, *J. Sernec*
(slov.) 75, razc. 5
- 5 12. 9. 1878 3124 upr, 625 udel, 85 vm, 77 udel, *J. Kukovec*
(slov.) 59, *P. Hempel* (nem.) 18
- 6 19. 8. 1884 3826 upr, 626 udel, 119 vm, 116 udel, *J. Kukovec*
116 (slov.)
- 7 27. 6. 1890 ? upr, ? udel, 119 vm, 112 udel, *I. Dečko* 74
slov.), *I. Farkaš* (nem.) 38
- 8 21. 9. 1896 4514 upr, 726 udel, 126 vm, 111 udel, *F. Rosina* 111
(slov.)
- 9 4. 11. 1902 4238 upr, 512 udel, 128 vm, 122 udel, *I. Kočever*
(lib.) 70, *A. Korošec* (kler.) 44, *F. Vračko* (nem.) 8

Deželni zbor — kmečka kurija:

sodni okraji Ptuj, Rogatec (brez krajev Ptuj in Rogatec) — volijo enega poslanca

- 1 20. 3. 1861 ? upr, ? udel, ? vm, 119 udel, *M. Herman*
96, neznan slov. kandidat 22, razc. 1
- 2 21. 1. 1867 3955 upr, 775 udel, 117 vm, 103 udel, *M. Herman*
(slov.) 82, *Rodošek* (nem.) 19, razc. 2
- 3 23. 6. 1870 5078 upr, 1911 udel, 121 vm, 113 udel, *M. Herman*
(slov.) 65, *Rodošek* (nem.) 44, razc. 4
- 4 4. 9. 1871 4935 upr, 1421 udel, 122 vm, 119 udel, *M. Herman*
(slov.) 81, *Rodošek* (nem.) 38
- 5 12. 9. 1878 4023 upr, 962 udel, 128 vm, 118 udel, *M. Herman*
(slov.) 102, *K. Trautvetter* (nem.) 16 — Herman umrl 15. decembra
leta 1883
- 6 19. 8. 1884 4965 upr, 1094 udel, 162 vm, 158 udel, *B. Raič* (slov.)
135, *F. Šoštarich* (nem.) 23 — Raič umrl 1886
- 7 28. 10. 1886 ? upr, ? udel, ? vm, 142v udel, *F. Jurtela*
(slov.) 142
- 8 27. 6. 1890 ? upr, ? udel, 162 vm, 149 udel, *F. Jurtela*
(slov.) 148, razc. 1
- 9 21. 9. 1896 6141 upr, 764 udel, 165 vm, 154 udel, *F. Jurtela*
(slov.) 153, razc. 1
- 10 4. 11. 1902 5940 upr, 680 udel, 166 vm, 158 udel, *F. Jurtela*
145, *P. Zadravec* (nem.) 13

Od 1909 v izpremenjenem obsegu:

sodni okraji Ptuj, Ormož (brez krajev Ptuj, Ormož, Središče ter občine Breg pri Ptuj) — volijo dva poslanca

- 11 17. 5. 1909 5400 upr, 3409 udel, *A. Meško* 2010 in *J. Ozmec* 1969 (oba kler.) *M. Ploj* 1208 in *I. Kolarič* 1078 (oba lib.), *J. Ornig* 302 in *I. Visenjak* 186 (oba nem.), razc. 13, nv. 23

Deželni zbor — kmečka kurija:

sodni okraji Brežice, Kozje, Sevnica (brez krajev Brežice, Sevnica ter od 1909 Kozje in Rajhenburg) — volijo enega poslanca

- 1 20. 3. 1861 ? upr, ? udel, ? vm, 105 udel, *J. Janežič* 68, drugi največ 37
- 2 21. 1. 1867 4288 upr, ? udel, 104 vm, 101 udel, *A. Lenček* 80 (slov.), *G. Delcott* (nem.) 17, razc. 4
- 3 23. 6. 1870 4198 upr, 953 udel, 97 vm, 97 udel, *F. Kosar* 59, (slov.) 59, *G. Delcott* (nem.) 37, razc. 1
- 4 4. 9. 1871 3793 upr, 1497 udel, 96 vm, 96 udel, *J. Janežič* 56, (nem.), *A. Lenček* (slov.) 39, razc. 1 — *Janežič* odstopi 1874
- 5 24. 8. 1874 ? upr, ? udel, 96 vm, 89 udel, *I. Žnideršič* (nem.) 63, *A. Lenček* (slov.) 26
- 6 12. 9. 1878 3319 upr, 345 udel, 96 vm, 91 udel, *I. Žnideršič* (slov.) 91
- 7 19. 8. 1884 4196 upr, 1245 udel, 118 vm, 116 udel, *J. Jerman* 93 (slov.), *I. Žnideršič* (nem.) 22, razc. 1
- 8 27. 6. 1890 ? upr, ? udel, 118 vm, 111 udel, *J. Jerman* 103 (slov.) 103, *A. Moscon* (nem.) 8
- 9 21. 9. 1896 4835 upr, 485 udel, 123 vm, 123 udel, *J. Žičkar* (uradni slov. kandidat) 98, *I. Balon* (lib. protikandidat) 25
- 10 4. 11. 1902 4261 upr, 859 udel, 121 vm, 108 udel, *J. Žičkar* (uradni slov. kandidat) 88, *J. Janežič* (lib. protikandidat) 18, razc. 2 — *Žičkar* umre 27. septembra 1905
- 11 21. 8. 1906 ? upr, 1380v udel, *F. Jankovič* (kler.) 820, *B. Kunej* (lib.) 560
- 12 17. 5. 1909 3237 upr, 1801 udel, *F. Jankovič* (kler.) 1207, *I. Malus* (lib.) 577, razc. 3, nv. 14

Deželni zbor — kmečka kurija:

sodna okraja Šmarje, Rogatec (brez krajev Šmarje, Rogatec ter občine Zdravilišče Rogaška Slatina) — volijo enega poslanca

- 1 17. 5. 1909 2147 upr, 1363 udel, *J. Vrečko* (kler.) 931, *M. Berlisg* (lib.) 418, razc. 3, nv. 11

Deželni zbor — kmečka kurija:

sodni okraji Konjice, Slovenska Bistrica (brez krajev Konjice, Slovenska Bistrica in Vitanje) — volijo enega poslanca

- 1 17. 5. 1909 2986 upr, 1726 udel, *P. Novak* (kler.) 1221, *L. Kresnik* (nem.) 478, razc. 16, nv. 11

Državni zbor — kmečka kurija:

sodni okraji Maribor, Slovenska Bistrica (z voliščem v Mariboru); Konjice (z voliščem v Konjicah); Slovenj Gradec, Marenberg (z voliščem v Slovenj Gradcu) (brez krajev Maribor, Slovenska Bistrica, Konjice, Vitanje, Slovenj Gradec, Marenberg, Muta, Vuzenica) — volijo enega poslanca

- 1 20. 10. 1873 6078 upr, ? udel, 315 vm, 297 udel, *K. Seidl* 163 (nem.), *J. Pajk* (slov.) 134
- 2 2. 7. 1879 5354 upr, 1856 udel, 312 vm, 303 udel, *H. Gödel* 188 (slov.), *L. Posek* (nem.) 115
- 3 2. 6. 1885 7314 upr, 3344 udel, 316 vm, 308 udel, *H. Gödel* 195 (slov.), *J. Schmiderer* (nem.) 113
- 4 5. 3. 1891 7590 upr, 2919 udel, 317 vm, 313 udel, *F. Robič* 234 (slov.), *J. Schmiderer* (nem.) 79
- 5 17. 3. 1897 7045 upr, 2963, udel, 321 vm, 313 udel, *F. Robič* 223 (slov.), *F. Girstmayr* (nem.) 88, nv. 2
- 6 8. 1. 1901 8749 upr, 2475 udel, 321 vm, 298 udel, *F. Robič* 193 (slov.), *L. Kresnik* (nem.) 105

Državni zbor — kmečka kurija:

sodni okraji Ptuj, Ormož, Lenart (z voliščem v Ptuj); Rogatec, Šmarje (z voliščem v Rogatcu); Ljutomer, Gornja Radgona (z voliščem v Ljutomeru) (brez krajev Ptuj, Ormož, Središče, Lenart, Rogatec, Šmarje, Ljutomer) — volijo enega poslanca

- 1 20. 1. 1873 9.360 upr, ? udel, 368 vm, 355 udel, *M. Herman* (staroslov.) 283, *G. Wurmbrand* (nem.) 65, *J. Ploj* (mladoslov.) 7
- 2 2. 7. 1879 8.113 upr, 1855 udel, 366 vm, 344 udel, *M. Herman* (slov.) 338, drugi in razc. 6 — Herman umrl 15. decembra 1883
- 3 31. 1. 1884 ? upr, ? udel, ? vm, 360 udel, *B. Raič* (slov.) 318, *F. Lešnik* (nem.) 42
- 4 2. 6. 1885 11.300 upr, 2895 udel, 372 vm, 353 udel, *B. Raič* (slov.) 353 — Raič umrl 6. junija 1886
- 5 30. 8. 1886 ? upr, ? udel, ? vm, 342 udel, *L. Gregorec* (slov.) 341, razc. 1

- 6 5. 3. 1891 11.866 upr, 3205 udel, 373 vm, 351 udel, *L. Gregorec* (slov.) 348, razc. 3
- 7 17. 3. 1897 11.660 upr, 3390 udel, 385 vm, 344 udel, *L. Gregorec* (slov.) 331, drugi in razc. 12, nv. 1
- 8 8. 1. 1901 13.401 upr, 2838 udel, 385 vm, 353 udel, *M. Ploj* 290 (slov.), *F. Vračko* (nem.) 62, nv. 1

Državni zbor — kmečka kurija:

sodni okraji Celje, Vransko, Gornji grad, Laško, Šoštanj (z voliščem v Celju); Brežice, Kozje, Sevnica (z voliščem v Brežicah) (brez krajev Celje, Zalec, Vojnik, Vransko, Gornji grad, Ljubno, Mozirje, Laško, Šoštanj, Brežice, Kozje, Sevnica) — volijo enega poslanca

- 1 20. 10. 1873 6.311 upr, ? udel, 306 vm, 298 udel, *F. Kosar* 142 (staroslov.), *J. Vošnjak* (mladoslov.) 87, *I. Žnidaršič* (nem.) 69 — ožja: 288 udel, *J. Vošnjak* 150, *F. Kosar* 138
- 2 2. 7. 1879 6.333 upr, 930 udel, 306 vm, 291 udel, *J. Vošnjak* (slov.) 291
- 3 2. 6. 1885 11.193 upr, 1971 udel, 326 vm, 322 udel, *M. Vošnjak* (slov.) 272, *J. Stadler* (nem.) 50
- 4 5. 3. 1891 11.339 upr, 1717 udel, 326 vm, 309 udel, *M. Vošnjak* (slov.) 306, razc. 3
- 5 17. 3. 1897 11.841 upr, 2717 udel, 340 vm, 314 udel, *H. Berks* (slov.) 300, nem. kandidat 11, razc. 3
- 6 8. 1. 1901 11.240 upr, 2058 udel, 340 vm, 270 udel, *H. Berks* (slov.) 249, *J. Apat* (slov. protikandidat) 15, razc. 4, nv. 2 — *Berks* umre 5. aprila 1906
- 7 17. 7. 1906 ? upr, 2679v udel, *F. Voušek* (slov.) 2518, drugi in razc. 161

Državni zbor — splošna kurija:

sodni okraji Feldbach, Fehring, Fürstenfeld, Kirchbach, Gleisdorf (z voliščem v Feldbachu); Radgona, Cmurek (z voliščem v Radgoni); Lipnica, Arvež (z voliščem v Lipnici); Deutschlandsberg, Ivnik, Stainz (z voliščem v Deutschlandsbergu); Marenberg (z voliščem v Marenbergu); Maribor — desni breg, Maribor — levi breg, Slovenska Bistrica (z voliščem v Mariboru) — volijo enega poslanca

- 1 12. 3. 1897 74.197 upr, 24.046 udel, 692 vm, 676 udel, *J. Kurz* 414 (nem. kler.) *F. Girstmayr* (nem. lib.) 152, *Drössler* (soc.) 108, nv. 2
- 2 3. 1. 1901 71.220 upr, 18.909 udel, 696 vm, 676 udel, *F. Morsey* (nem. kler.) 418, *Holzer* (nem. lib.) 175, *Drössler* (soc.) 81, razc. 2
Oba nemška klerikalna kandidata sta tudi kandidata slovenske buržoazije

Državni zbor — splošna kurija:

sodni okraji Celje, Vransko, Gornji grad, Laško, Šoštanj (z voliščem v Celju); Konjice (z voliščem v Konjicah); Slovenj Gradec (z voliščem v Slovenj Gradcu); Ptuj, Ormož, Lenart (z voliščem v Ptuj); Rogatec, Šmarje (z voliščem v Rogatcu); Brežice, Kozje, Sevnica (z voliščem v Brežicah); Ljutomer, Gornja Radgona (z voliščem v Ljutomeru) — volijo enega poslanca

- 1 12. 3. 1897 71.062 upr, 13.809 udel, 672 vm, 646 udel, *J. Žičkar* (uradni slov. buržoazni kandidat) 484, *F. Ropas* (soc.) 98, *D. Hribar* (slov. lib. protikandidat) 41, *I. Visenjak* (nem.) 23
- 2 3. 1. 1901 62.499 upr, 9.860 udel, 670 vm, 642 udel, *J. Žičkar* (uradni slov. buržoazni kandidat) 396, *D. Hribar* (slov. lib. protikandidat) 140, *M. Čohal* (soc.) 54, *I. Visenjak* (nem.) 47, razc. 2, nv. 3 — *Žičkar* umre 27. septembra 1905
- 3 29. 5. 1906 ? upr, 29.115v udel, *A. Korošec* (uradni slov. buržoazni kandidat) 19.153, *F. Vračko* (nem.) 7025, *I. Rebek* (slov. lib. protikandidat) 2807, drugi in razc. 90

Deželni zbor — splošna kurija:

sodni okraji Celje, Vransko, Gornji grad, Laško, Šoštanj, Konjice, Slovenj Gradec — volijo enega poslanca

- 1 20. 9. 1904 12.532v udel, *F. Roš* (slov.) 10.286, *J. Mlakar* (soc.) 2195, drugi in razc. 51

Deželni zbor — splošna kurija:

sodni okraji Ptuj, Ormož, Lenart, Rogatec, Šmarje, Brežice, Kozje, Sevnica, Ljutomer, Gornja Radgona — volijo enega poslanca

- 1 20. 9. 1904 19.118v udel, *M. Ploj* (slov.) 13.366, *F. Vračko* (nem.) 5407, *V. Vidmar* (soc.) 134, drugi in razc. 211

Deželni zbor — splošna kurija:

sodni okraji Radgona, Cmurek, Ivnik, Arvež, Marenberg, Maribor, Slovenska Bistrica — volijo enega poslanca

- 1 20. 9. 1904 18.082v udel, *A. Stiger* (nem. lib.) 6249, *J. Loppitsch* (nem. kler.) 4782, *F. Thaler* (slov.) 3754, *J. Hilari* (soc) 3207, drugi in razc. 90 — ožja 23 septembra: v. 19.899, *A. Stiger* 11.114, *J. Loppitsch* 8785

Državni zbor 1907:

občina Maribor — voli enega poslanca

- 1 14. 5. 1907 4643 upr, 4131 udel, *H. Resel* (soc.) 2075, *H. Wastian* (nem. nac.) 1705, *Lakenbacher* (nem. kler.) 184, *Tratnik* (slov.) 54, razc. 5, p. 4, nv. 4
- 2 13. 6. 1911 5396 upr, 4747 udel, *H. Wastian* (nem. nac.) 2505, *H. Resel* (soc.) 1811, *J. Stern* (slov.) 340, *Waneck* (schönererianec) 79, razc. 1, p. 7, nv. 4 — *Wastian* odstopi 18. junija 1914

Državni zbor 1907:

občine Stainz, Ivnik, Cmurek, Gornja Radgona, Arvež, Lučane, Lipnica, Strass, Ernovž, Deutschlandsberg, Gross St. Florian, Schwanberg, Wildon, St. Georgen an der Stiefing, Ptuj, Breg pri Ptuj, Lenart v Slovenskih Goricah, Pobrežje pri Mariboru, Razvanje pri Mariboru — volijo enega poslanca

- 1 14. 5. 1907 5023 upr, 4206 udel, *V. Malik* (vsenemec.) 1401, *M. Kremser* (nem. kler.) 1253, *J. Jodlbauer* (soc.) 824, *J. Radl* (DVP) 666, drugi in razc. 40, p. 10, nv. 12 — ožja: 25. maja 4124 udel, *V. Malik* 2333, *M. Kremser* 1740, p. 18, nv. 33
- 2 13. 6. 1911 5142 upr, 4104 udel, *V. Malik* (vsenemec) 1671, *F. Rauter* (DVP) 1061, *Mataja* (nem. kler.) 814, *Ebner* (soc.) 500, *J. Leskovar* (slov.) 31, razc. 11, p. 16, nv. 2 — ožja 20. junija: 4168 udel, *V. Malik* 2571, *F. Rauter* 1575, p. 12, nv. 10

Državni zbor 1907:

občine Ormož, Sevnica, Laško, Brežice, Ljutomer, Slovenska Bistrica, Slovenj Gradec, Šoštanj, Marenberg, Muta, Vuzenica, Zgornja Vižinga, Gortina, Sobota, Rogatec, Zdravilišče Rogaška Slatina, Studenci pri Mariboru, Lovrenc na Pohorju, Celje, Vojnik, Konjice, Trg Vitanje — volijo enega poslanca

- 1 14. 5. 1907 5813 upr, 4757 udel, *R. Marchhl* (nem.) 2681, *I. Rehek* (slov.) 1179, *Sonnleitner* (soc.) 833, drugi in razc. 43, p. 8, nv. 13
- 2 13. 6. 1911 14.246 upr, 7549 udel, *I. Roškar* (kler.) 5258, *F. Girstmayr* (nem.) 2062, *I. Petelinšek* (soc.) 119, drugi in razc. 56, p. 24, nv. 30

Državni zbor 1907:

sodni okraji Maribor (severni del, levo od Drave), Lenart, Ljutomer, Gornja Radgona (brez občin Maribor, Lenart v Slovenskih Goricah, Ljutomer, Gornja Radgona) — volijo enega poslanca

- 1 14. 5. 1907 14.252 upr, 9776 udel, *I. Roškar* (kler.) 6665, *F. Senekovič* (nem.) 1794, *J. Mursa* (lib.) 902, *V. Kukovec* (soc.) 297, drugi in razc. 54, p. 25, nv. 39
- 2 13. 6. 1911 14.246 upr, 7549 udel, *I. Roškar* (kler.) 5258, *F. Girstmayr* (nem.) 2062, *I. Petelinšek* (soc.) 119, drugi in razc. 56, p. 24, nv. 30

Državni zbor 1907:

sodni okraji Maribor (južni del, desno od Drave), Slovenska Bistrica, Konjice (brez občin Maribor, Pobrežje, Razvanje, Studenci, Lovrenc na Pohorju, Slovenska Bistrica, Konjice, Vitanje trg) — volijo enega poslanca

- 1 14. 5. 1907 10.910 upr, 7705 udel, *F. Pišek* (kler.) 4311, *L. Kresnik* (nem.) 2092, *V. Vidmar* (soc.) 864, *V. Glaser* (lib.) 317, drugi in razc. 42, p. 28, nv. 51
- 2 13. 6. 1911 11.293 upr, 6420 udel, *F. Pišek* (kler.) 3751, *L. Kresnik* (nem.) 2056, *A. Pičinin* (soc.) 444, drugi in razc. 38, p. 30, nv. 101

Državni zbor 1907:

sodna okraja Ptuj, Ormož (brez občine Ptuj, Breg pri Ptuj, Ormož) — volita enega poslanca

- 1 14. 5. 1907 13.799 upr, 9054 udel, *M. Ploj* (kler.) 5390, *J. Zadavec* (lib.) 2165, *J. Ornig* (nem.) 1317, *V. Vidmar* (soc.) 45, razc. 62, p. 10, nv. 65
- 2 13. 6. 1911 13.403 upr, 9272 udel, *M. Brenčič* (kler.) 4246, *M. Ploj* (lib.) 3721, nem. kandidat 1142, *M. Kosel* (soc.) 63, razc. 3, p. 34, nv. 63 — ožja 20. junija: 8772 udel, *M. Brenčič* 5134, *M. Ploj* 3551, p. 7, nv. 80

Državni zbor 1907:

sodna okraja Celje, Vransko (brez občin Celje, Vojnik) — volita enega poslanca

- 1 14. 5. 1907 10.026 upr, 7453 udel, *F. Roblek* (lib.) 4131, *J. Povalec* (kler.) 2658, *V. Vidmar* (soc.) 451, *J. Vodopiutz* (nem.) 144, razc. 16, p. 11, nv. 42
- 2 13. 6. 1911 10.393 upr, 7869 udel, *A. Korošec* (kler.) 4144, *F. Roblek* (lib.) 3285, *I. Tokan* (soc.) 395, razc. 2, p. 9, nv. 34

Državni zbor 1907:

sodni okraji Rogatec, Šmarje, Kozje (brez občin Rogatec, Zdravilišče Rogaška Slatina) — volijo enega poslanca

- 1 14. 5. 1907 8754 upr, 6604 udel, *A. Korošec* (kler.) 4187, *V. Zorman* (lib.) 1654, *A. Drofenik* (nem.) 654, *M. Čobal* (soc.), drugi in razc. 31, p. 11, nv. 67
- 2 13. 6. 1911 8893 upr, 3657 udel, *F. Jankovič* (kler.) 3522, *M. Čobal* (soc.), drugi in razc. 32, p. 53, nv. 50

Državni zbor 1907:

sodni okraji Brežice, Sevnica, Laško (brez občin Brežice, Sevnica, Laško) — volijo enega poslanca

- 1 14. 5. 1907 10.648 upr, 7797 udel, *I. Benkovič* (kler) 3759, *F. Roš* (lib.) 1885, *M. Čobal* (soc.) 1690, *A. Moscon* (nem.) 405, razc. 16, p. 10, nv. 62 — ožja 25. maja: 8053 udel, *I. Benkovič* 4432, *F. Roš* 3594, p. 13, nv. 14
- 2 13. 6. 1911 11.063 upr, 7991 udel, *I. Benkovič* (kler.) 4015, *M. Čobal* (soc.) 2068, *V. Kukovec* (lib.) 1839, razc. 9, p. 20, nv. 40

Državni zbor 1907:

sodni okraji Marenberg, Šoštanj, Slovenj Gradec, Gornji grad (brez občin Marenberg, Muta, Vuzenica, Zgornja Vižinga, Gortina, Sobota, Šoštanj, Slovenj Gradec) in občini Kapla in Gradišče iz sodnega okraja Arvež — volijo enega poslanca

- 1 14. 5. 1907 10.168 upr, 7107 udel, *V. Ježovnik* (lib.) 3515, *F. Robič* (kler.) 3203, *V. Vidmar* (soc.) 235, drugi in razc. 47, p. 18, nv. 89 — ožja 25. maja: 7639 udel, *V. Ježovnik* 4344, *F. Robič* 3245, p. 12, nv. 38 — Ježovnik umrl 20. aprila 1910
- 2 4. 7. 1910 *K. Verstovšek* (kler.) 3179, *I. Kac* (lib.) 1730
- 3 13. 6. 1911 10.641 upr, 5904 udel, *K. Verstovšek* (kler.) 3564, *I. Verdnik* (lib.) 2013, *I. Sitter* (soc.) 250, razc. 25, p. 18, nv. 34

Deželni zbor — splošna kurija:

mesta Maribor, Celje, Brežice, trgi Sevnica, Laško, Vojnik, Vitanje, Šoštanj, Velenje, mesti Slovenj Gradec in Slovenska Bistrica, trgi Marenberg, Muta, Vuzenica, Konjice, Lovrenc na Pohorju, mesti Ptuj in Ormož, trgi Ljutomer, Rogatec, Lenart v Slovenskih goricah, občini Breg pri Ptuj in Zdravilišče Rogaska Slatina, trgi Mozirje, Gornji grad, Ljubno, Žalec, Šentjur pri Celju, Središče, Vransko, Braslovče, Kozje, Šmarje pri Jelšah, Veržej, Rajhenburg, občina Studenci pri Mariboru — volijo enega poslanca

- 1 7. 5. 1909 8113 upr, 5666 udel, *F. Kral* (nem.) 2371, *A. Horvatek* (soc.) 2165, *I. Rebek* (slov.) 1019, drugi in razc. 77, nv. 34 — ožja 14. maja: 6025 udel, *A. Horvatek* 3267, *F. Kral* 2727, nv. 31

Deželni zbor — splošna kurija:

sodni okraji Ljutomer, Gornja Radgona, Slovenska Bistrica, Lenart, Maribor, Konjice, Ormož, Ptuj, Rogatec (brez mest, trgov oziroma občin Ljutomer, Veržej, Gornja Radgona, Slovenska Bistrica, Lenart v Slovenskih Goricah, Maribor, Lovrenc na Pohorju, Studenci pri Mariboru, Konjice, Vitanje, Ormož, Središče, Ptuj, Breg pri Ptuj, Rogatec, Zdravilišče Rogaška Slatina) — volijo enega poslanca

- 1 7. 5. 1909 24.336 upr, 9801 udel, *A. Korošec* (kler.) 6766, *J. Kitek* (soc.) 1272, *Drofenik* (nem.) 729, drugi in razc. 816, nv. 218

Deželni zbor — splošna kurija:

sodni okraji Celje, Marenberg, Slovenj Gradec, Šmarje, Šoštanj, Vransko, Gornji Grad, Laško, Kozje, Sevnica, Brežice (brez mest trgov oziroma občin Celje, Vojnik, Žalec, Šentjur pri Celju, Marenberg, Muta, Vuzenica, Slovenj Gradec, Šmarje pri Jelšah, Šoštanj, Velenje, Vransko, Braslovče, Gornji grad, Mozirje, Ljubno, Laško, Kozje, Sevnica, Rajhenburg, Brežice) — volijo enega poslanca

- 1 7. 5. 1909 22.826 upr, 10.752 udel, *F. Pišek* (kler.) 6072, *I. Sitter* (soc.) 2703, *F. Brinar* (lib.) 1743, drugi in razc. 125, nv. 109

KOROŠKA

Deželni poslanci celovškega mesta

Gabriel Jassernigg in dr. Johann Stieger, izvoljena 23. marca 1861,
Leopold Nagel in dr. Johann Stieger, izvoljena 31. januarja 1867,
Gabriel Jessernigg in dr. Emanuel Herrmann, izvoljena junija 1870,
ter 4. septembra 1871. Hermann odstopi 2. aprila 1872, ter je
ponovno izvoljen 24. septembra 1872,

Gabriel Jassernigg in Leopold Nagel, izvoljena septembra 1878,
Gabriel Jessernigg in dr. Ivo v. Hibler, izvoljena 13. avgusta 1884.
Jessernigg umrl 31. maja 1887, za njim izvoljen 8. avgusta 1887
Franz Erwein,

Franz Glöckner in dr. Ivo v. Hibler, izvoljena 25. avgusta 1890.
Glöckner odstopi 1892, za njim izvoljen 17. septembra 1892
dr. Friedrich Posch,

vitez Gustav Metnitz in dr. Josef Lemisch, izvoljena 25. septembra
leta 1896,

Josef Wolfgang Dohernig, dr. Josef Lemisch in Julius Christoph
Neuner, izvoljeni 13. novembra 1902,

dr. Josef Lemisch, Johann Lerchbaumer in Raimund Pierl, izvoljeni
1. aprila 1909. Lemisch odstopil ali umrl 1916/1918.

Državni poslanci celovškega mesta

Gabriel Jessernigg, izvoljen 18. oktobra 1873, odstopil 24. decembra leta 1878,
vitez Leopold Moro, izvoljen 8. marca 1879, 7. julija 1879, 5. junija leta 1885,
vitez Victor Rainer-Harbach, izvoljen 7. marca 1891, odstopil 1895,
Josef Wolfgang Dobernig, izvoljen 5. oktobra 1895, 17. marca 1897 in 12. januarja 1901.

Deželni poslanci beljaškega mesta

dr. Max v. Mathis, izvoljen 23. marca 1861, odstopil 1861/63,
Joseph Kassin, izvoljen 1861/63, odstopil 1866,
dr. Joseph Luggin, izvoljen 17. novembra 1866, 31. januarja 1867, junija 1870, 4. septembra 1871, odstopil 1871/2,
dr. Ignaz Dinzl, izvoljen 30. oktobra 1872, odstopil avgusta 1874,
Karl Ghon, izvoljen 23. septembra 1874, septembra 1878, 13. avgusta 1884, 25. avgusta 1890, 25. septembra 1896, 13. novembra leta 1902, odstopil 1907,
dr. Hans Angerer, izvoljen 22. avgusta 1907 ter 1. aprila 1909.

Deželni poslanci za Velikovec, Pliberk, Železno Kaplo

Josef Novak, izvoljen 23. marca 1861 in 31. januarja 1867, odstopil 14. aprila 1869,
Alexander Helbling, izvoljen 30. avgusta 1869,
Karel Hillinger, izvoljen junija 1870,
Albert Pucher, izvoljen 4. septembra 1871, odstopil 1872,
dr. Joseph Luggin, izvoljen 6. novembra 1872, septembra 1878, 13. avgusta 1884,
Jakob Plawetz, izvoljen 25. avgusta 1890, 25. septembra 1896,
Hans Pinteritsch, izvoljen 13. novembra 1902 in 1. aprila 1909.

Deželni zbor — kmečka kurija:

sodni okraji Celovec (okolica), Borovlje, Trg (brez krajev Celovec in Trg) — voli dva poslanca

- 1 21. 3. 1861 ? upr, ? udel, ? vm, ? udel, *J. Mayer* 71, *T. Lanner* 67, Buol-Bernburg 52 — Lanner umrl 1861/2
- 2 22. 5. 1862 ? upr, ? udel, ? vm, 98 udel, izvoljen *A. Steinberg* 57
- 3 29. 1. 1867 3385 upr, ? udel, 114 vm, 111 udel, *J. Mayer* 97 in *G. Rosthorn* 89 (oba nem.), *A. Einspieler* (slov.) 17, *Kasin* 7, *S. Krasnik* (slov.) 5, razc. 7 — Rosthorn odstopil 18. novembra 1867
- 4 28. 12. 1867 ? upr, ? udel, 115 vm, 107 udel, *G. Hock* 75 (nem.), *A. Einspieler* (slov.) 18, *Mellnitz* 13, razc. 1

- 5 27. 6. 1870 ? upr, ? udel, 114 vm, 112 udel, *K. Stockert* 93
in *G. Hock* 84 (oba nem.), *K. Trampič* (slov.) 22, drugi in razc. 25
- 6 1. 9. 1871 3594 upr, ? udel, 113 vm, 110 udel, izvoljena
K. Stockert 90, *G. Hock* 87 (oba nem.)
- 7 2. 9. 1878 ? upr, ? udel, 112 vm, 105 udel, izvoljena
J. Seebacher 80 in *W. Petritz* 76 (oba nem.) — *Petriz* odstopi 1882
- 8 24. 8. 1882 ? upr, ? udel, 83 vm, 73 udel, *P. Lax* (nem.)
57, *J. Lakner* (nem. kons.) 16
- 9 8. 8. 1884 ? upr, ? udel, 142 vm, 137 udel, *P. Lax* 103 in
J. Seebacher 100 (oba nem.), *M. Štih* (slov.) 35, *F. Rupper* (nem.
kons.) 33, razc. 3
- 10 20. 8. 1890 ? upr, ? udel, 142 vm, 102 udel, izvoljena
P. Lax 102 in *J. Seebacher* 83 (oba nem.) — *Seebacher* umre 15. sep-
tembra 1890, *Lax* odstopi 1892
- 11 16. 10. 1890 — upr, — udel, 141 vm, 94 udel, *F. Kirschner*
(nem.) 94
- 12 20. 8. 1892 ? upr, ? udel, 146 vm, 128 udel, *F. Huber* 123
(nem.), *P. Čare* (*Tscharre*) 5
- 13 21. 9. 1896 3792 upr, 1635 udel, 145 vm, 108 udel, *F. Kirschner*
108 in *F. Huber* 108 (oba nem.), *J. Tof* (slov.) 36, *M. Štih* (slov.) 35,
razc. 1

Deželni zbor — kmečka kurija:

sodna okraja Celovec (okolica), Borovlje (brez mesta Celovec) — voli dva poslanca

- 1 10. 11. 1902 2810 upr, 1669 udel, *F. Kirschner* (nem.) 1072, *A. Wieser* (nem.) 1052, *J. Ure* (slov.) 606, *J. Freithofnig* (nem. kons.) 575,
razc. 19
- 2 29. 3. 1909 3134 upr, 2122 udel, *F. Kirschner* 1370 in *A. Wieser*
1359 (oba nem.), *A. Freithofnig* (nem. kons.) 734, *J. Strukl* (slov.)
722, razc. 6, nv. 53

Deželni zbor — kmečka kurija:

sodni okraji Velikovec, Železna Kapla, Pliberk, Dobrla ves (brez krajev Velikovec, Železna Kapla in Pliberk) — voli dva poslanca

- 1 21. 3. 1861 ? upr, ? udel, ? vm, ? udel, izvoljena
J. Kronig in *H. Mertlitsch* — *Kronig* odstopi takoj *Mertlitsch* 1861/62
- 2 4. 1861 ? upr, ? udel, ? vm, 48 udel, izvoljen
J. Rinkisch — *Rinkisch* odstopi 1861/62
- 3 24. 11. 1862 ? upr, ? udel, ? vm, 84 udel, izvoljena
A. Einspieler (slov.) 51, *J. Schwab* (nem.) 50 — *Einspieler* odstopi
junija 1863

- 4 9. 2. 1864 ? upr, ? udel, ? vm, 72 udel, izvoljen
F. Novak 43
- 5 29. 1. 1867 1981 upr, ? udel, 100 vm, 97 udel, *H. Mertlitsch*
58 in *A. Pucher* 55 (oba nem.), *A. Einspieler* 48 in *V. Pavlič* 33 (oba
slov.)
- 6 27. 6. 1870 2026 upr, 494 udel, 99 vm, 91 udel, *A. Pucher* 63
in *H. Mertlitsch* 60 (oba nem.), *V. Pavlič* 30 (slov.), *A. Kušaj* (slov.)
največ 29
- 7 1. 9. 1871 2130 upr, ? udel, 96 vm, 95 udel, izvoljena *J.*
Ullmann 51 (nem.) in *A. Einspieler* (slov.) 48
- 8 2. 9. 1878 ? upr, ? udel, 96 vm, 81 udel, *J. Horner* 44
in *J. Ullmann* 42 (oba nem.), *A. Einspieler* 39 in *Morak* 34 (oba
slov.), razc. 3 — *Ullmann* umre 1879/80
- 9 10. 6. 1880 ? upr, ? udel, 96 vm, 90 udel, *A. Einspieler*
(slov.) 69, nem. kandidat 21
- 10 8. 8. 1884 ? upr, ? udel, 112 vm, 110 udel, *F. Muri* 80 in
A. Einspieler 77 (oba slov.), *J. Horner* 33 in *Kraut* 24 (oba nem.),
razc. 6 — *Einspieler* umre 16. januarja 1888
- 11 14. 8. 1888 ? upr, ? udel, 112 vm, 111 udel, *G. Einspieler*
(slov.) 78, *V. Plešivčnik* 33
- 12 20. 8. 1890 ? upr, ? udel, 112 vm, 109 udel, *F. Muri* 88 in
G. Einspieler 84 (oba slov.), *J. Mayerhofer* 24 in *V. Plešivčnik* 22
(oba nem.)
- 13 21. 9. 1896 3122 upr, 1481 udel, 114 vm, 107 udel, *F. Muri* 100 in
G. Einspieler 100 (oba slov.), *V. Plešivčnik* 7 in *F. Seifriz* 5 (oba
nem.)

Deželni zbor — kmečka kurija:

odni okraji Velikovec, Dobrla ves (brez kraja Velikovec) — voli
enega poslanca

- 1 10. 11. 1902 1863 upr, 1171 udel, *V. Plešivčnik* (nem.) 594, *V. Pod-*
gorc (slov.) 575, razc. 2
- 2 29. 3. 1909 1836 upr, 1276 udel, *F. Ellersdorfer* (slov.) 748, *J. Reš*
(Rösch) (nem.) 523, razc. 2, nv. 3

Deželni zbor — kmečka kurija:

odni okraji Pliherk, Železna Kapla (brez krajev Pliherk in Železna
Kapla) — voli enega poslanca

- 1 10. 11. 1902 1361 upr, 890 udel, *F. Grafenauer* (slov.) 709, *J. Edl-*
mann (nem.) 141, *L. Pristov* (nem.) 31, razc. 7, nv. 2
- 2 29. 3. 1909 1526 upr, 1155 udel, *F. Grafenauer* (slov.) 872, *L. Pri-*
stov (nem.) 277, razc. 5, nv. 1 — *Grafenauer* izgubi mandat 1916

Deželni zbor — knežka kurija:

sodni okraji Beljak, Rožek, Špatrijon (brez krajev Beljak, Plajberk, Rute) — voli dva poslanca

- 1 21. 3. 1861 ? upr, ? udel, ? vm, ? udel, izvoljena *J. Götz* in *F. Findenigg* (oba nem.) — Findenigg umre 1863/4
- 2 29. 3. 1864 ? upr, ? udel, 68 vm, 66 udel, *J. Rabl* (nem) 35, *J. Puhar* (slov.) največ 31 — Rabl odstopi 1864/5
- 3 11. 12. 1865 ? upr, ? udel, ? vm, 66 udel, *F. Holenia* 24, *J. Puhar* (slov.) 21, *L. Walter* (nem.) 19, razc. 2 — druga volitev: 63 udel, *L. Walter* 49, *J. Puhar* 13, r. 1
- 4 29. 1. 1867 1468 upr, 520 udel, 66 vm, 65 udel, *J. Götz* 37 in *F. Holenia* 33 (oba nem.), *J. Puhar* (slov.) 29, drugi in razc. 31
- 5 27. 6. 1870 1073 upr, 493 udel, 66 vm, 65 udel, *M. Petritsch* 63 in *J. Götz* 43 (oba nem.), *R. Wagensperg* (nem. kons.) največ 27
- 6 1. 9. 1871 1655 upr, ? udel, 67 vm, 63 udel, *J. Götz* 63 in *M. Petritsch* 59 (oba nem.), razc. 4
- 7 2. 9. 1878 ? upr, ? udel, 65 vm, 65 udel, izvoljena *T. Tengg* (nem. lib.) 42, *F. Neste* (nem. kons.) 37
- 8 8. 8. 1884 ? upr, ? udel, 81 vm, 81 udel, *T. Tengg* 65 in *M. Oraš* (Orrasch) 65 (oba nem.), *Marinič* (slov.) 16, *K. Krainer* (nem. kons.) 16
- 9 20. 8. 1890 ? upr, ? udel, 82 vm, 67 udel, *J. Unterkofler* 67 in *M. Oraš* 65 (oba nem.), razc. 2
- 10 21. 9. 1896 2286 upr, 959 udel, 88 vm, 87 udel, *J. Bartlmä* 60 in *M. Oraš* 59 (oba nem.), *J. Paul* (slov.) 27, *F. Kobentar* (slov.) 26, razc. 2 — Bartlmä odstopi 23. marca 1900
- 11 15. 9. 1900 ? upr, ? udel, ? vm, 75 udel, *J. Huber* (nem.) 74, razc. 2
- 12 10. 11. 1902 2608 upr, 1456 udel, *M. Oraš* 861 in *J. Huber* 860 (oba nem.), *M. Spitaler* (nem. kons.) 597, *F. Eller* (slov.) 555, razc. 10, nv. 16
- 13 29. 3. 1909 2809 upr, 1986 udel, *I. Breitegger* 1164 in *J. Gailer* 1096 (oba nem.) *J. Hernler* (nem. kons.) 850, *J. Vospernik* 774, (slov.), razc. 2, nv. 18

Deželni zbor — knežka kurija:

sodni okraji Šmohor, Trbiž, Podklošter, Kočane (brez krajev Šmohor, Trbiž in Naborjet) — voli dva poslanca

- 1 21. 3. 1861 ? upr, ? udel, ? vm, ? udel, izvoljena *O. Nischelwitzer* in *B. Isep* — Isep odstopi 2. avgusta 1862
- 2 20. 10. 1862 ? upr, ? udel, ? vm, ? udel, podatki za drugo glasovanje: 51 udel, *A. Homan* 29, *A. Einspieler* 16, razc. 6

- 3 29. 1. 1867 1962 upr, ? udel, 61 vm, 53 udel, izvoljena *A. Fröschl* (nem. kons.) 45 in *A. Wernisch* 40 (nem.)
- 4 27. 6. 1870 1563 upr, 496 udel, 56 vm, 56 udel, izvoljena *J. Millonig* 43 in *F. Unterberger* 29 (oba nem.) — Slovenski kandidat je bil *A. Einspieler*
- 5 1. 9. 1871 1936 upr, ? udel, 62 vm, 61 udel, *J. Millonig* 57 in *O. Nischelwitzer* 56 (oba nem.), drugi in razc. 9 — *Millonig* odstopi 1874/5
- 6 12. 4. 1875 ? upr, ? udel, 62 vm, 59 udel, *I. Weindorfer* (nem.) 51, *F. Reyer* (nem. kons.) 7, p. 1
- 7 2. 9. 1878 ? upr, ? udel, 62 vm, 54 udel, izvoljena *A. Mayer* 45 in *O. Nischelwitzer* (oba nem.) 40 — kons. kandidat je bil *T. Waldner*
- 8 8. 8. 1884 ? upr, ? udel, 74 vm, 72 udel, izvoljena *O. Nischelwitzer* 52 in *M. Abuja* 44 — *Abuja*, čigar izvolitev pozdravijo kot slovensko zmago, prestopi takoj po volitvah v nemški tabor
- 9 20. 8. 1890 ? upr, ? udel, ? vm, 74 udel, *M. Abuja* 56 in *O. Nischelwitzer* 55 (oba nem.), *J. Huber* (nem. kons.) 20, *J. Ehrlich* (slov.) 16, razc. 1 — *Nischelwitzer* umre 15. maja 1894
- 10 27. 9. 1894 ? upr, ? udel, ? vm, 80 udel, *J. Huber* (nem. kons.) 54, *P. Berger* (nem.) 26
- 11 21. 9. 1896 2267 upr, 1360 udel, 80 vm, 80 udel, *J. Huber* (nem. kons.) 52, *F. Grafenauer* (slov.) 52, *M. Abuja* 28, *C. Steinwender* 28 (oba nem.)

Deželni zbor — kmečka kurija:

sodni okraji Trbiž, Podkloster (brez krajev Trbiž in Naborjet) — voli enega poslanca

- 1 10. 11. 1902 893 upr, 605 udel, *M. Abuja* (nem.) 430, *J. Ehrlich* (slov.) 174, nv. 1 — *Abuja* umre 20. novembra 1903
- 2 29. 3. 1904 ? upr, 563v udel, *M. Fischer* (nem.) 389, *F. Grafenauer* (slov.) 172, razc. 2
- 3 29. 3. 1909 960 upr, 645 udel, *S. Michor* (nem.) 388, *J. Skrbina* (slov.) 221, *J. Schatzmayer* (soc.) 31, razc. 1, nv. 4

Državni zbor:

sodni okraji Celovec, Trg (z voliščem v Celovcu); Velikovec, Železna Kapla, Pliberk, Dobrla ves (z voliščem v Velikovcu) (brez krajev Celovec, Trg, Velikovec, Železna Kapla, Pliberk) — voli enega poslanca

- 1 13. 10. 1873 4748 upr, ? udel, 225 vm, 222 udel, *K. Stockert* (nem.) 131, *A. Einspieler* (slov.) 89, rac. 2 — *Stockert* demisionira leta 1877

- 2 10. 9. 1877 ? upr, ? udel, ? vm, 209 udel, *E. Edlmann* (nem.) 180, *W. Petritz* 28, razc. 1
- 3 5. 7. 1879 3054 upr, 881 udel, 228 vm, 221 udel, *P. Lax* (nem.) 117, *A. Einspieler* (slov.) 104
- 4 2. 6. 1885 6046 upr, 2321 udel, 230 vm, 229 udel, *F. Pino-Friedenthal* (slov.) 125, *P. Lax* (nem.) 104 — Pino demisionira 1886/7
- 5 14. 3. 1887 6200 upr, 1213 udel, 230 vm, 183 udel, *P. Lax* 175 in *J. Mayerhofer* 8 (oba nem.)
- 6 5. 3. 1891 5568 upr, 2286 udel, 234 vm, 229 udel, *F. Kirschner* (nem.) 121, *F. Muri* (slov.) 108
- 7 15. 3. 1897 7175 upr, 3009 udel, 234 vm, 232 udel, *L. Einspieler* (slov.) 117, *F. Kirschner* (nem.) 114, nv. 1
- 8 10. 1. 1901 6326 upr, 2480 udel, 233 vm, 225 udel, *A. Tscharre* (nem.) 141, *F. Grafenauer* (slov.) 82, nv. 2 — Tscharre umre 26. junija 1905
- 9 10. 10. 1905 ? upr, 4424v udel, *F. Scifriz* (nem.) 2253, *F. Grafenauer* (slov.) 2169 razc. 2

Državni zbor:

sodni okraji *Beljak*, *Rožek*, *Špatrijon*, *Podklošter*, *Trbiž* (z voliščem v Beljaku); *Borovlje* (z voliščem v Borovljah) (brez krajev *Beljak*, *Plajberk*, *Rute*, *Trbiž*, *Naborjet*) — voli enega poslanca

- 1 13. 10. 1873 2228 upr, ? udel, 122 vm, 120 udel, *M. Petrirtsch* (nem.) 65, *F. Vigele* (slov.) 55
- 2 5. 7. 1879 2080 upr, 567 udel, 122 vm, 116 udel, *B. Wrann* 76 (nem.) 76, *F. Neste* (nem. kons.) 40
- 3 2. 6. 1885 3402 upr, 1480 udel, 135 vm, 133 udel, *B. Wrann* 70 (nem.), *A. Einspieler* (slov.) 63 — Wrann umre 1885
- 4 3. 2. 1886 ? upr, ? udel, 135 vm, 133 udel, *K. Ghon* 77 (nem.), *A. Einspieler* (slov.) 56
- 5 5. 3. 1891 3691 upr, 1327 udel, 141 vm, 140 udel, *K. Ghon* 95 (nem.), *M. Štih* (slov.) 45
- 6 15. 3. 1897 3872 upr, 1804 udel, 142 vm, 110 udel, *K. Ghon* 109 (nem.), nv. 1 — Ghon odstopi 19. avgusta 1900
- 7 10. 1. 1901 4206 upr, 1030 udel, 144 vm, 124 udel, *M. Oraš* 76 in *G. Janisch* 46 (oba nem.), nv. 2

Državni zbor — splošna kurija:

Vsa dežela je en volilni okraj z enim poslanskim mestom. Volilni možje posameznih okrajev volijo na voliščih, ki so označena v oklepajih: *Celovec* (mesto in okolica), *Trg* (z voliščem v Celovcu); *Borovlje* (z voliščem v Borovljah); *Beljak*, *Rožek*, *Špatrijon*, *Podklošter*, *Trbiž* (z voliščem v Beljaku); *Šmohor*, *Kočane* (z voliščem v Šmohorju); *Špital*,

Gmünd, Millstatt, Greifenburg, Obervellach, Winklern (z voliščem v Špitalu); Šentvid, Breže, Krka, Svinec, Althofen (z voliščem v Šentvidu), Volšperk, St. Leonhard, Šentpavel (z voliščem v Volšperku), Velikovec, Kapla, Pliberk, Dobrla ves (z voliščem v Velikovcu)

- 1 9. 3. 1897 70.616 upr, 22.422 udel, 722 vm, 590 udel, *A. Lemisch* (nem. lib.) 443, *W. Eich* (soc.) 101, *O. Frankl* (nem. kons.) 35, razc. 1, p. 10
- 2 5. 1. 1901 67.699 upr, 16.988 udel, 710 vm, 562 udel, *A. Lemisch* (nem. lib.) 428, *A. Pupovac* (nem. kons.) 78, *W. Eich* (soc.) 56 — Nemški klerikalni kandidat je obakrat tudi kandidat Katoliškopolitičnega in gospodarskega društva za Slovence na Koroškem

Deželni zbor — splošna kurija:

sodni okraji Celovec (z mestom Celovec), Velikovec, Dobrla ves, Pliberk in Zelezna Kapla — voli enega poslanca

- 1 5. 11. 1902 19.319 upr, 6.939v udel, *G. Metnitz* (nem.) 4367, *J. Ure* (slov.) 1292, *F. Pressien* (soc.) 1216, drugi in razc. 64
- 2 24. 3. 1909 21.560 upr, 12.890 udel, *F. Grafenauer* (slov.) 5099, *G. Metnitz* (nem.) 5017, *J. Lukas* (soc.) 2576, drugi in razc. 92, nv. 106 — ožja 27. marca: 13.912 udel, *G. Metnitz* 7783, *F. Grafenauer* 6052, nv. 77 — Metnitz umrl ali odstopil pred 1918

Deželni zbor — splošna kurija:

sodni okraji Beljak, Špatrijon, Trbiž, Podklošter, Rožek in Borovlje — voli enega poslanca

- 1 5. 11. 1902 13.879 upr, 5317 udel, *I. Breitegger* (nem. lib.) 2300, *A. Riese* (soc.) 2171, *U. Wadlnig* (nem. kons.) 771, razc. in drugi 49, nv. 26 — ožja 8. novembra: 5808 udel, *Breitegger* 2991, *A. Riese* 2788, nv. 29
- 2 24. 3. 1909 15.829 upr, 8337 udel, *P. Brugger* (nem. lib.) 3261, *W. Eich* (soc.) 3102, *M. Turk* (slov.) 1238, *J. Kaufmann* (nem. kons.) 587, drugi in razc. 101, nv. 48 — ožja 27. marca: 4424 udel, *W. Eich* 3679, *P. Brugger* 658, nv. 87

Državni zbor 1907:

občina Celovec — voli enega poslanca

- 1 14. 5. 1907 3977 upr, 3126 udel, *J. W. Dobernig* (nem. lib.) 2009, *A. Riese* (soc.) 702, *Scherian* (nem. kons.) 299, *T. Osana* (slov.) 76,

- razc. 14, p. 1, nv. 25 — 25 neveljavnih glasovnic je bilo oddanih za Osano, razveljavljene so bile, ker so bile izpolnjene v slovenščini
- 2 13. 6. 1911 4986 upr, 3723 udel, *J. W. Dobernig* (nem. lib.) 2443, *A. Riese* (soc.) 931, *Manndorf* (nem. kons.) 209, *A. Terček* (slov.) 104, razc. 18, p. 16, nv. 2 — *Dobernig* umrl 24. julija 1918

Državni zbor 1907:

sodni okraj Celovec (brez občine Celovec — voli enega poslanca

- 1 14. 5. 1907 6697 upr, 4749 udel, *F. Kirschner* (nem. lib.) 1899, *J. Lukas* (soc.) 1506, *V. Podgorc* (slov.) 1297, razc. 14, p. 24, nv. 9 — ožja 25. maja: 3303 udel, *J. Lukas* 1695, *F. Kirschner* 1521. p. 72, nv. 15
- 2 13. 6. 1911 7406 upr, 4658 udel, *J. Lutschounig* (nem. lib.) 2170, *J. Lukas* (soc.) 1696, *J. Ure* (slov.) 653, *Lackner* (nem. kons.) 77, razc. 26, p. 22, nv. 14 — ožja 20. junija: 5320 udel, *J. Lutschounig* 3058, *J. Lukas* 2233, p. 19, nv. 10

Državni zbor 1907:

sodni okraji Borovlje, Dobrla ves, Železna Kapla, Pliberk — voli enega poslanca

- 1 14. 5. 1907 9.890 upr, 8224 udel, *F. Grafenauer* (slov.) 4668, *F. Seifriz* (nem.) 2077, *E. Kristan* (soc.) 1436, razc. 10, p. 16, nv. 17
- 2 13. 6. 1911 10.415 upr, 8137 udel, *F. Grafenauer* (slov.) 4117, *Schumy* (nem.) 2430, *I. Sitter* (soc.) 1546, razc. 3, p. 11, nv. 30 — *Grafenauer* je izgubil mandat 1916

Državni zbor 1907:

sodni okraji Velikovec, Svinec, Althofen — voli enega poslanca

- 1 14. 5. 1907 6480 upr, 4870 udel, *J. Nagele* (nem. lib.) 1753, *F. Ellersdorfer* (slov.) 1547, *W. Eich* (soc.) 1509, razc. 8, p. 19, nv. 34 — ožja 25. maja: 4709 udel, *J. Nagele* 2791, *F. Ellersdorfer* 1897, p. 11, nv. 10 — *Ellersdorfer* je označen v ŐSt kot nemški krščansko-socialni kandidat, v resnici je kandidat slovenskega političnega društva na Koroškem, glasovali pa so zanj tudi nemški krščanski socialci. Ogromno večino glasov je dobil na slovenskem ozemlju (1197 glasov v velikovškem sodnem okraju, 350 v svinškem in althofenskem)

- 2 13. 6. 1911 6568 upr, 4194 J. Nagele (nem. lib.) 1863, W. Eich (soc.) 1584, J. Rutar (slov.) 510, Rescher (nem. kons.) 172, razc. 27, p. 9, nv. 29 — ožja 20. junija: 4720 udel, J. Nagele 2493, W. Eich 2182, p. 7, nv. 38

Državni zbor 1907:

sodni okraji Trg, Rožek, Millstatt — voli enega poslanca

- 1 14. 5. 1907 6883 upr, 5471 udel, A. Pupovac (nem. kons.) 2327, K. Kirchmayr (nem. lib.) 2202, W. Eich (soc.) 962, razc. 13, p. 14, nv. 43 — ožja 25. maja: 5285 udel, K. Kirchmayr 2869, A. Pupovac 2390, p. 10, nv. 16
- 2 13. 6. 1911 7124 upr, 3855 udel, H. Hofer (nem. lib.) 1750, J. Gabriel (soc.) 1453, Moser (nem. kons.) 624, razc. 5, p. 19, nv. 4 — ožja 20. junija: 4607 udel, H. Hofer 2505, J. Gabriel 2060, p. 17, nv. 25

Državni zbor 1907:

sodni okraj Beljak — voli enega poslanca

- 1 14. 5. 1907 7029 upr, 5342 udel, A. Riese (soc.) 3372, H. Angerer (freialldeutsch) 1412, Aichelberg (DVP) 476, P. Wigele (nem. kons.) 37, razc. 23, p. 19, nv. 3
- 2 13. 6. 1911 7906 upr, 6127 udel, A. Riese (soc.) 2927, H. Angerer (nem. nac.) 2631, Kaufmann (nem. kons.) 289, M. Vošpernik (slov.) 232, razc. 22, p. 18, nv. 8 — ožja 20. junija: 6715 udel, A. Riese 3442, H. Angerer 3233, p. 19, nv. 21; Riese umrl 20. januarja 1912
- 3 23. 4. 1912 ? upr, 6689 udel, F. Gröger (soc.) 3520, H. Angerer (nem. lib.) 2682, J. Hernler (nem. kons.) 436, razc. 5, p. 34, nv. 12

Državni zbor 1907:

sodni okraji Šmohor, Špatrijon, Podklošter, Trbiž, Kočane — voli enega poslanca

- 1 14. 5. 1907 8191 upr, 6408 udel, V. Waldner (nem. nac.) 2748, A. Khevenhüller-Metsch (nem. kons.) 2109, soc. dem. kandidat 1394, razc. 15, p. 15, nv. 127 — ožja 25. maja: 6193 udel, V. Waldner 3892, A. Khevenhüller 2276, p. 10, nv. 15
- 2 13. 6. 1911 8406 upr, 5354 udel, V. Waldner (nem. nac.) 2897, J. Schatzmayer (soc.) 1641, K. Gragger (nem. kons.) 781, razc. 5, p. 14, nv. 16

ISTRA

Deželnozborski poslanci mestne kurije:

- dr. Francesco Vidulich, izvoljen 15. oktobra 1873, julija 1879 in
2. junija 1885, umrl 23. januarja 1889
dr. Lodovico Rizzi, izvoljen 1. aprila 1889, 6. marca 1891, 18. marca
leta 1897,
dr. Matteo Bartoli, izvoljen 11. januarja 1901.

Deželnozborski poslanci Kopra in Isole:

- dr. Nazario Stradi, izvoljen 23. marca 1861,
Giovanni de Favento, izvoljen 12. septembra 1861 in 31. januarja
leta 1867

Deželnozborski poslanci za Koper:

- dr. Cristoforo de Belli, izvoljen 14. julija 1870, 4. novembra 1876,
umrl 1877,
vitez Giacomo Babuder, izvoljen 15. novembra 1877,
dr. Pieruantonio Gambini, izvoljen 27. junija 1883, 28. junija 1889,
21. maja 1895,
dr. Nicolo Belli, izvoljen 7. decembra 1901, 16. novembra 1908,
30. junija 1914.

Deželnozborski poslanci za Piran:

- dr. Francesco Gabrielli, izvoljen 23. marca 1861,
Carlo Maria de Furegoni, izvoljen 12. septembra 1861, odstopi 1861,
Lorenzo de Furegoni, izvoljen 12. novembra 1861,
dr. Orazio Colombani, izvoljen 31. januarja 1867, 14. julija 1870,
umrl 1872/73,
dr. Francesco Gabrielli, izvoljen 18. novembra 1873, odstopil 1873/74,
Carlo Maria de Furegoni, izvoljen 27. julija 1874,
Pietro Vatta, izvoljen 4. novembra 1876, odstopil avgusta 1882,
dr. Giuseppe Bubba, izvoljen 27. junija 1883,
dr. Domenico Fragiaco, izvoljen 28. junija 1889, odstopil 1894,
Nicolo Venier, izvoljen 15. oktobra 1894, 21. maja 1895, umrl
20. oktobra 1898,
dr. Almerigo Ventrella, izvoljen 19. decembra 1898,
Nicolo Zarotti, izvoljen 7. decembra 1901,
dr. Giuseppe Bubba, izvoljen 16. novembra 1908, umrl 9. septembra
leta 1909,
dr. Almerigo Ventrella, izvoljen 14. decembra 1909, 30. junija 1914,

Deželnozborski poslanci Buzeta, Isole, Milj:

dr. Antonio de Madonizza, izvoljen 14. julija 1870, umrl 1. septembra 1870,

Giovanni Zamarin, izvoljen 9. septembra 1871, izvolitev razveljavljena 14. septembra 1871, izvoljen 2. oktobra 1871, izvolitev razveljavljena 12. oktobra 1871, izvoljen 7. oktobra 1872, izvolitev razveljavljena 12. novembra 1872,

dr. Pietro de Madonizza, izvoljen 18. novembra 1873,

Giovanni Zamarin, izvoljen 4. novembra 1876, odstopil 20. avgusta leta 1882,

baron Sisinio De Pretis, izvoljen 27. junija 1883, odstopil istega leta, vitez Edoardo Strudthoff, izvoljen 14. avgusta 1883, umrl 1885,

Giacomo Babuder, izvoljen 10. julija 1886, 28. junija 1889,

dr. Matteo Bartoli, izvoljen 21. maja 1895, odstopil 1899/1900.

Eugenio Marchetti, izvoljen 7. decembra 1901.

Deželnozborski poslanci za Volsko, Opatijo, Kastov, Podgrad, Lovran, Mošćenice in Klano:

dr. Matko Laginja, izvoljen 16. novembra 1908,

dr. Đuro Červar, izvoljen 30. junija 1914.

Deželni zbor — mestna kurija:

Izola, Milje — volita enega poslanca

- 1 16. 11. 1908 397 upr, 312 udel, F. Muiesan (it. kler.) 143, F. Zorzenon (soc.) 114, M. Depangher (it. lib.) 48, razc. 4, nv. 2 — ožja 21. novembra: 356 udel, F. Zorzenon 182, F. Muiesan 171, nv. 3
- 2 30. 6. 1914 ? upr, 612v udel, F. Zorzenon (soc.) 267, P. Marchio (it. kler.) 188, Runtich (it. lib.) 157 — ožja 4. julija: 229 udel, F. Zorzenon 229

Državni zbor — kmečka kurija:

sodni okraji Poreč, Motovun, Buje (z voliščem v Poreču); Koper, Piran, Buzet (z voliščem v Kopru); Vodnjan, Pula, Rovinj (z voliščem v Vodnjanu) (brez krajev Poreč, Novi grad, Umag, Motovun, Vižinada, Buje, Koper, Piran, Izola, Milje, Buzet, Vodnjan, Pula, Rovinj) — volijo enega poslanca

- 1 9. 10. 1873 4897 upr, ? udel, 177 vm, 169 udel, G. P. Polesini (it.) 97, J. Dobrila (hrv.-slov.) 72

- 2 30. 6. 1879 3752 upr, 460 udel, 181 vm, 170 udel, *G. de Franceschi* (it.) 98, *A. Klodič* (hrv.-slov.) 67, razc. 5
- 3 29. 5. 1885 7787 upr, 3033 udel, 202 vm, 192 udel, *G. de Franceschi* (it.) 113, *V. Spinčič* (hrv.-slov.) 79
- 4 4. 3. 1891 9035 upr, 3835 udel, 201 vm, 186 udel, *T. Vergottini* (it.) 93, *M. Laginja* (hrv.-slov.) 93 — ožja: 184 udel, *T. Vergottini* 93, *M. Laginja* 91 — o tej volitvi glej str. 182 — *Vergottini* odstopi 9. junija 1891
- 5 30. 10. 1891 ? upr, ? udel, 215 vm, 212 udel, *M. Laginja* (hrv.-slov.) 108, *B. Polesini* (it.) 104
- 6 16. 3. 1897 8037 upr, 3672 udel, 215 vm, 212 udel, *M. Laginja* (hrv.-slov.) 115, *L. Rizzi* (it.) 97
- 7 9. 1. 1901 9894 upr, 4371 udel, 216 vm, 214 udel, *L. Rizzi* (it.) 117, *M. Mandić* (hrv.-slov.) 96, razc. 1

Državni zbor — kmečka kurija:

sodni okraji Pazin, Labin (z voliščem v Pazinu); Volosko, Podgrad (z voliščem v Voloskem); Krk, Cres (z voliščem v Krku); Lošinj (z voliščem v Lošnju) (brez krajev Pazin, Labin, Plomin, Volosko, Lovran, Mošćenice, Kastav, Krk, Cres, Mali in Veli Lošinj)

- 1 9. 10. 1873 4607 upr, ? udel, 176 vm, 174 udel, *D. Vitezić* (hrv.-slov.) 121, *A. Covaz* (it.) največ 53
- 2 30. 6. 1879 5769 upr, 662 udel, 182 vm, 180 udel, *D. Vitezić* (hrv.-slov.) 145, *Lazzarini* (it.) 32, nv. 3
- 3 29. 5. 1885 6849 upr, 2010 udel, 196 vm, 161 udel, *D. Vitezić* (hrv.-slov.) 158, razc. 3
- 4 4. 3. 1891 7218 upr, 1528 udel, 193 vm, 170 udel, *V. Spinčič* (hrv.-slov.) 169, razc. 1
- 5 16. 3. 1897 7181 upr, 3316, udel, 211 vm, 200 udel, *V. Spinčič* (hrv.-slov.) 182, *F. Coglievina* (it.) 18
- 6 9. 1. 1901 7912 upr, 2786 udel, 208 vm, 202 udel, *V. Spinčič* (hrv.-slov.) 183, *I. Krstič* (zanj it.) 19

Deželni zbor — kmečka kurija:

sodna okraja Koper, Piran (brez krajev Koper, Piran in Izola) — volita dva poslanca

- 1 21. 3. 1861 ? upr, ? udel, 43 vm, 42 udel, izvoljena *G. D. Piccoli* (uradnik) 24 in *A. Madonizza* (nessunist) 22
- 2 7. 9. 1861 2436 upr, 737 udel, 43 vm, 43 udel, izvoljena *Z. Lion* (it. kons.) in *J. Samsa* (slov.) — *Samsa* odstopi 14. januarja 1862

- 3 15. 12. 1862 2337 upr, 592 udel, 43 vm, 41 udel, *G. Godigna* (it.) 40, razc. 1
- 4 26. 1. 1867 2040 upr, 631 udel, 43 vm, 42 udel, *P. Sardotsch* 42 in *Z. Lion* 42 (oba it. kons.) — Sardotsch odstopi 13. septembra 1869
- 5 8. 10. 1869 1909 upr, 414 udel, 43 vm, 41 udel, *F. Ravnik* (slov.) 40, razc. 1

sodni okraji Koper, Piran, Buzet (brez krajev Koper, Piran, Izola, Milje in Buzet) — volijo dva poslanca

- 6 10. 7. 1870 3012 upr, 305 udel, 75 vm, 71 udel, *A. Clarici* 45 in *I. Grubiša* 42 (oba it.), *F. Ravnik* 28 in *J. Jan* 25 (oba hrv.-slov.), razc. 2
- 7 29. 10. 1876 2629 upr, 109 udel, 72 vm, 67 udel, *Z. Lion* (it. kons.) 39 in *K. Fabris* (hrv.-slov.) 39, it. lib. kandidata po 28 — Lion odstopi avgusta 1881
- 8 9. 8. 1882 3085 upr, 90 udel, 82 vm, 73 udel, *V. Spinčič* (hrv.-slov.) 60, *N. Del Bello* 13 (it.)
- 9 23. 6. 1883 3156 upr, 304 udel, 82 vm, 79 udel, *A. Križanac* 75 in *V. Spinčič* 46 (oba hrv.-slov.), it. lib. kandidat največ 37 — izvolitev Križanca in Spinčiča razveljavljena 21. avgusta 1883
- 10 7. 6. 1884 3160 upr, 551 udel, 82 vm, 49 udel, *V. Spinčič* 49, *A. Križanac* 48 (oba hrv.-slov.), razc. 1 — Križanac umrl 2. junija leta 1888
- 11 30. 8. 1888 ? upr, ? udel, 82 vm, 76 udel, *F. Flego* (hrv.-slov.) 59, *E. Lampe* 17 (zanj it.)
- 12 25. 6. 1889 3702 upr, 861 udel, 82 vm, 80 udel, *V. Spinčič* 61 in *F. Flego* 61 (oba hrv.-slov.), *P. Valon* 19 in *J. Agapito* 19 (oba it.)
- 13 16. 5. 1895 3568 upr, 961 udel, 90 vm, 74 udel, *J. Kompare* 74 in *M. Trinajstić* 74 (oba hrv.-slov.)
- 14 5. 12. 1901 3683 upr, 897 udel, 93 vm, 92 udel, *J. Kompare* 68 in *M. Trinajstić* 68 (oba hrv.-slov.), *P. Lóngo* 24 in *S. Derin* 24 (oba it.)

sodni okraj Koper (brez davčnih občin Koper, Milje, Valdoltra in Lazaret, toda z naseljima Pobegi in Čezarji iz zadnje davčne občine), davčni občini Sv. Peter in Korte iz piranskega sodnega okraja ter davčna občina Krasica iz bujskega sodnega okraja — volijo dva poslanca

- 15 5. 11. 1908 2329 upr, 1078 udel, *J. Valentič* 676 in *M. Mandić* 657 (oba hrv.-slov.), *K. Šišković* 374, drugi in razc. 122, nv. 42
- 16 19. 6. 1914 ? upr, 1368m udel, *M. Škerbec* 1165 in *J. Valentič* 1116 (oba hrv.-slov.), *J. Spagnoletto* 116, *Bartolich* (it.) 109, *K. Šišković* 93, *Apollonio* (it.) 37, *I. Andrijašič* 35, *Corradini* (it.) 34, razc. 7

Deželni zbor — kmečka kurija:

sodna okraja Volosko, Podgrad (brez krajev Volosko, Lovran, Mošćenice in Kastav, od 1908 brez davčnih občin Volosko, Opatija, Kastav in Podgrad ter naselij Mošćenice, Lovran in Klana) — volita dva poslanca

- 1 21. 3. 1861 ? upr, ? udel, 70 vm, 70 udel, izvoljena *G. Minach* (nessunist) 70 in *J. Samsa* (slov.) — Samsa odstopi 1. aprila leta 1861
- 2 13. 4. 1861 — upr, — udel, 70 vm, ? udel, izvoljen *M. Jurinac* (hrv.)
- 3 7. 9. 1861 2431 upr, 431 udel, 70 vm, 66 udel, *F. Burger* (uradnik) največ 66, *M. Jurinac* (hrv.) 33, *A. Stanta* (uradnik) 33 — drugo glasovanje: *M. Jurinac* 33, *A. Stanta* 33 — ožja volitev: isto — z žrebom je izbran za poslanca *A. Stanta* (umrl 1861-62)
- 4 29. 11. 1862 2497 upr, 359 udel, 70 vm, 63 udel, izvoljen *A. Klinkowström* (uradnik) 36
- 5 26. 1. 1867 2204 upr, 327 udel, 70 vm, 61 udel, *M. Jurinac* (hrv.) 61, *A. Klinkowström* (uradnik) 58, razc. 3 — Klinkowström odstopi 1867, Jurinac umre 10. septembra 1868
- 6 30. 3. 1867 2178 upr, 217 udel, 70 vm, 66 udel, izvoljen *H. Clesius* (uradnik) — Clesius odstopi 1868—69
- 7 16. 11. 1868 ? upr, ? udel, ? vm, ? udel, izvoljen *Stepancich* (uradnik) — Stepancichu je odvzet mandat 25. oktobra 1869
- 8 10. 7. 1870 2244 upr, 92 udel, 79 vm, 64 udel, *A. Rubeša* 60 in *F. Marot* 35 (oba hrv.-slov.), *H. Clesius* (uradnik) 30, razc. 3 — Rubeša umre 19. februarja 1873
- 9 17. 11. 1873 2177 upr, 78 udel, 79 vm, 71 udel, *A. Spinčić* (hrv.-slov.) 66, razc. 5
- 10 29. 10. 1876 2257 upr, 84 udel, 78 vm, 67 udel, *A. Šterk* 67 in *A. Spinčić* 67 (oba hrv.-slov.)
- 11 23. 6. 1883 2623 upr, 342 udel, 74 vm, 72 udel, *A. Šterk* 72 in *M. Laginja* 72 (oba hrv.-slov.) — Šterkova izvolitev razveljavljena 21. avgusta 1883
- 12 7. 6. 1884 2612 upr, 326 udel, 74 vm, 68 udel, *A. Jenko* (hrv.-slov.) 67, razc. 1
- 13 25. 6. 1889 2690 upr, 267 udel, 74 vm, 74 udel, *M. Mandić* 74 in *A. Jenko* 73 (oba hrv.-slov.), razc. 1 — Mandićeva izvolitev razveljavljena 11. novembra 1889, Jenko odstopi istega dne
- 14 25. 8. 1890 ? upr, ? udel, 74 vm, 74 udel, *M. Mandić* 74 in *A. Jenko* 73 (oba hrv.-slov.), razc. 1
- 15 16. 5. 1895 2378 upr, 595 udel, 80 vm, 66 udel, *M. Mandić* 66 in *A. Jenko* 52 (oba hrv.-slov.), *G. Kastelic* 12, razc. 2 — Mandićeva in Jenkova izvolitev razveljavljena 24. januarja 1896

- 16 30. 5. 1896 2365 upr, 855 udel, 80 vm, 64 udel, *M. Mandić* 64 in *A. Jenko* 63 (oba hrv.-slov.), razc. 1
- 17 5. 12. 1901 1676 upr, 582 udel, 89 vm, 74 udel, *M. Mandić* 74 in *V. Spinčič* 74 (oba hrv.-slov.)
- 18 5. 11. 1908 2737 upr, 701 udel, *M. Mandić* 694 in *Dj. Červar* 624 (oba hrv.-slov.), drugi in razc. 74, nv. 8 — Mandić odstopi po izvolitvi, Červar 25. julija 1911
- 19 7. 1. 1909 ? upr, 737v udel, *I. Pošćić* 733 (hrv.-slov.), razc. 4
- 20 3. 3. 1912 ? upr, 690 udel, *F. Brnčić* 483 (hrv.-slov.), *J. Valenčič* 144, *M. Kundić* 54, razc. 3, nv. 6
- 21 19. 6. 1914 ? upr, 895v udel, *I. Pošćić* 893 in *J. Ribarić* 885 (oba hrv.-slov.), razc. največ 12

Deželni poslanci italijanskega volilnega okraja kmečke kurije:

B. Polesini, F. Salata in A. Davanzo, izvoljeni 5. novembra 1908,
C. Apollonio, Corazza in Dapas, izvoljeni 19. junija 1914.

	udel.	it. lib.	it. kler.	hrv.-slov.	soc.
1914	2195m	1472	300	282	141

Volilni okraj (glej str. 113) je obsegal od slovenske Istre sodni okraj Piran (brez davčnih občin Izola, Sv. Peter in Korte ter naselja Piran) in davčni občini Valdoltra in Lazaret (brez naselij Pobegi in Čežarji) iz koprskega sodnega okraja.

Državni zbor — splošna kurija:

Vsa dežela je en volilni okraj z enim poslanskim mestom. Volilni može posameznih sodnih okrajev volijo na voliščih, ki so označena v oklepaju: Poreč, Motovun, Buje (z voliščem v Poreču); Koper, Piran, Buzet (z voliščem v Kopru); Pazin, Labin (z voliščem v Pazinu); Pula, Rovinj, Vodnjan (z voliščem v Puli); Lošinj (z voliščem v Lošinju); Krk, Cres (z voliščem v Krku); Volosko, Podgrad (z voliščem v Voloskem)

- 1 10. 3. 1897 81.879 upr, 30.251 udel, 636 vm, 633 udel, *M. Bartoli* (it.) 326, *M. Leginja* (hrv.-slov.) 297, *A. Gerin* (soc.) 10
- 2 3. 1. 1901 85.312 upr, 31.213 udel, 615 vm, 612 udel, *F. Bennati* (it.) 313, *M. Leginja* (hrv.-slov.) 282, *E. Kristan* (soc.) 17

Državni zbor 1907:

sodna okraja Buje in Piran ter občini Koper in Milje iz sodnega okraja Koper — volijo enega poslanca

- 1 14. 5. 1907 15.107 upr, 12.339 udel, *P. Spadaro* (it. kler.) 4727, *F. Bennati* (it. lib.) 2884, *A. Ritossa* (soc.) 2022, *J. Kompore* (hrv.-

slov.) 1559, P. Gambini (disident it. lib. stranke) 932, razc. 7, p. 61, nv. 147 — ožja 23. maja: 5769 udel, *P. Spadaro* 5713, F. Bennati 5, p. 11, nv. 40

- 2 13. 6. 1911 16.127 upr, 10.975 udel, F. Bennati (it. lib.) 3948, P. Spadaro (it. kler.) 2947, Resman (soc.) 2302, M. Mandić (hrv.-slov.) 1549, drugi in razc. 50, p. 82, nv. 97 — ožja 20. junija: 10.823 udel, *P. Spadaro* 5595, F. Bennati 5170, p. 34, nv. 24

Državni zbor 1907:

sodni okraj Podgrad in občine Dekani, Dolina, Marezige, Očisla-Klanec, Pomjan iz sodnega okraja Koper — volijo enega poslanca

- 1 14. 5. 1907 9461 upr, 5187 udel, *M. Mandić* (hrv.-slov.) 4885, J. Kompare 228, drugi in razc. 36, p. 21, nv. 17
- 2 13. 6. 1911 9519 upr, 3560 udel, *M. Mandić* (hrv.-slov.) 3490, drugi in razc. 29, p. 27, nv. 14

Deželni zbor — splošna kurija:

sodni okraj Piran (brez katastrskih občin Sv. Peter, Kaštel in Korte) katastrske občine Koper, Milje, Valdoltra in Lazaret (brez naselij Pobegi in Čezarji) iz sodnega okraja Koper, občini Umag in Novi grad iz sodnega okraja Buje — volijo enega poslanca

- 1 25. 10. 1908 12.318 upr, 5860 udel, C. Apollonio (it. lib.) 2278, P. Spadaro (it. kler.) 2185, F. Zorzenon (soc.) 1266, drugi in razc. 44, nv. 79 — ožja 1. novembra: 3481 udel, *C. Apollonio* 3426, P. Spadaro 20, nv. 35
- 2 7. 6. 1914 ? upr, 7435v udel, P. Spadaro (it. kler.) 2609, F. Bennati (it. lib.) 2374, Nobile (soc.) 1927, A. Medoš (hrv.-slov.) 504, razc. 21 — ožja 14. junija: 7052 velj. glasov, *P. Spadaro* 3730, F. Bennati 3322

Deželni zbor — splošna kurija:

sodna okraja Koper (brez katastrskih občin Koper, Milje, Valdoltra in Lazaret, toda z naselji Pobegi in Čezarji v tej katastrski občini) in Podgrad, katastrske občine Kaštel, Sv. Peter in Korte iz sodnega okraja Piran ter katastrska občina Krasnica iz sodnega okraja Buje — volijo enega poslanca

- 1 25. 10. 1908 12.685 upr, 5347 udel, *J. Pangerc* (hrv.-slov.) 3359, K. Šišković 743, J. Štrajn 466, Bartolich (it.) 352, drugi in razc. 239, nv. 187
- 2 7. 6. 1914 ? upr, 5365m udel, *M. Mandić* (hrv.-slov.) 4526, Bartolich (it.) 474, S. Bračević-Martineta (soc.) 365

OPOMBE

Ker v dodatku na str. 307—314 podrobno navajamo vse volilne zakone in na str. 315—327 naštevamo vse glavne vire za ugotavljanje volilnih rezultatov, smo mogli opustiti citiranje posameznih zakonov in njih členov ter virov za posamezne volilne rezultate. Tako podrobno citiranje bi seveda knjigo tudi izredno obremenjevalo.

Podatki o številu prebivalstva in občevalnem jeziku po posameznih deželah in volilnih okrajih so povzeti ali izračunani po krajevnih repertorijih in po objavah rezultatov štetij v publikacijah statistične centralne komisije na Dunaju, ponekod pa so povzeti tudi po podatkih v objavah volilnih rezultatov v publikacijah iste komisije.

Kratice, ki jih uporabljamo pri citiranju, so naslednje:

LGB: deželni uradni listi za vojvodino Koroško, vojvodino Kranjsko, vojvodino Štajersko, za avstrijsko-ilirsko Primorje. Običajni naslovi teh uradnih listov so bili *Landesgesetzblatt* (Deželni zakonik) na Kranjskem, *Landesgesetz- und Verordnungsblatt* (Deželni zakonik in ukazni list) na Štajerskem in Koroškem, *Gesetz- und Verordnungsblatt* (Zakonik in ukazni list) na Primorskem. Citirana je vedno, kakor je to navada v avstrijski zakonodaji in pravni literaturi tistega časa, zaporedna številka zakona, ne številka (po tedanji terminologiji *kos*, *Stück*) uradnega lista.

Mayrhofer: Ernst Mayrhofer's *Handbuch für den politischen Verwaltungsdienst*, Fünfte Auflage, redigiert und herausgegeben von Graf Anton Pace, Wien od 1895 naprej, *Erster Ergänzungsband* 1909.

Mischler-Ulbrich: *Österreichisches Staatswörterbuch*, herausgegeben von Dr. Ernst Mischler und Dr. Josef Ulbrich, Zweite Auflage, Wien 1905—1909 (v štirih zvezkih).

Obr.: stenografski zapisniki štajerskega (Št.), koroškega (Kor.), kranjskega (Kr.), goriškega (Gor.) in istrskega deželnega zbora. Običajni naslovi teh stenografskih zapiskov so bili *Ohravnave* (*Verhandlungen*) na Kranjskem, *Stenographische Protokolle* na Štajerskem in Koroškem, *Pertrattazioni* na Goriškem in *Atti* v Istri. Stenografski zapiski štajerskega, koroškega, goriškega in istrskega deželnega zbora so urejeni po volilnih periodah (dobah), v okviru teh pa po sesijah (zasedanjih), od katerih obsega vsaka navadno en zvezek. Citat *Obr. Kor. VIII, 2* pomeni torej stenografske zapiske koroškega deželnega zbora v drugi sesiji osme volilne periode. Stenografski zapisniki kranjskega deželnega zbora so urejeni po tekočih številkah zvezkov, tako da sestavlja vsako

zasedanje en zvezek. Štetje zvezkov začenja šele s 14. zvezkom za zasedanje 1873/74, za nazaj pa je bilo naknadno uvedeno v Glavnem registru stenografičnim zapisnikom kranjskega deželnega zbora od začetka leta 1861 do vsvetega leta 1872. (Sestavil Josip Pfeifer, Ljubljana 1873).

ÖSt: Österreichische Statistik, serija publikacij centralne statistične komisije na Dunaju.

RGB: državni uradni listi (Reichsgesetzblatt für das Kaiserthum Österreich, nato für die im Reichsrath vertretenen Königreiche und Länder). Citiranje je enako kot pri deželnih uradnih listih (glej zgoraj pod LGB).

SJALV: Statistisches Jahrbuch der autonomen Landesverwaltung, periodična publikacija centralne statistične komisije na Dunaju.

SM: Statistische Monatschrift, periodična publikacija centralne statistične komisije na Dunaju.

SP: stenografski zapisniki poslanske zbornice državnega zbora na Dunaju (Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des Reichsrates). Ti so urejeni po sesijah (zasedanjih), od katerih obsega vsaka več zvezkov sejnih zapiskov z neprekinjeno tekočo paginacijo, več zvezkov prilog (Beilagen) s tekočo numeracijo po prilogah, indekse (razen v začetku v posebnih zvezkih) in še nekatere druge sestavne dele. Citat SP IX, pr. 460 torej pomeni stenografske zapisnike dunajskega parlamenta v deveti sesiji, priložno št. 460.

Opombe k 1. in 2. poglavju

¹ Citirano po Robert A. Kann: The Multinational Empire, Volume II, New York 1950, str. 124.

² Mayrhofer II, str. 229, op. 1.

³ Glavni opisi deželnih zborov, njih sestave in volilnega sistema so izšli še pred prvo svetovno vojno, sredi obdobja deželnozborskih reform, tako npr. Mayrhofer I. Ergbd. (str. 166 in naslednje), Felix Klezl von Norberg: Wahlrecht und Wahlstatistik der österreichischen Landtage (SJALV, IX, str. XIX—XCVI), Spieglova članka Landtagswahlen (prav tam IV, str. 894—927), Bernatzikova zbirka Die österreichischen Verfassungsgesetze (Wien 1911). Tabela o sestavi avstrijskih deželnih zborov, ki jo prinaša Robert A. Kann: The Multinational Empire, Vol. II, New York 1950, str. 311, temelji na literaturi iz leta 1909 in je neporabna (upoštevane niso niti še reforme na Goriškem, v Istri in na Kranjskem). Naš opis uvajanja splošne kurije in stanja deželnih zborov ob koncu monarhije je sestavljen na podlagi zgoraj navedene literature, podatkov, ki jih daje Hof-und Staats-Handbuch der österreichisch-ungarischen Monarchie za leta 1914—1918 ter še nekaterih drugih del.

⁴ Prim. npr. Viktor Adler: Die Landtagswahlen in Niederösterreich, Der Kampf II, Wien 1908—1909, str. 49 in sledeče.

⁵ Der Kampf VII, Wien 1914, str. 252.

⁶ Prim. Trillerjevo izjavo ob debati o volilni reformi v deželnem zboru 19. junija 1908 (Obr. Kr. 47, str. 25).

⁷ SJALV VIII, 1909, str. 161.

⁸ Obr. Št. IX, 4, str. 1053.

⁹ Prav tam, str. 1063.

Opombe k 3. poglavju

¹ Louis Eisenmann: Le Compromis austro-hongrois de 1867, Paris 1904, str. 291.

² Laibacher Zeitung 4. marca 1861 (ponatis).

³ Za upravo razdelitev glej predvsem Tafeln zur Statistik, NF V, Heft 1, Tafel 1 in Heft 2, Tafel 4; Statistisches Jahrbuch der österreichischen Monarchie für das Jahr 1863, Wien 1864, str. 2—4; Carl Czoernig: Statistisches Handbüchlein für die Österreichische Monarchie, 1. Jahrgang, Wien 1861, str. 36. Podatki o davkih v Tafeln N. F. IV, Taf. 7 (Directe Steuern) in 24 (Staats-Haushalt) za leto 1858, Taf. 33 in 50 za leto 1859; V. Band, Taf. 7 in 31 (za leto 1860—1865).

⁴ SP IV, str. 904.

⁵ A. J. P. Taylor, Habsburška monarhija, Ljubljana 1956, str. 118. Primerjaj v istem smislu: Louis Eisenmann: Le Compromis austro-hongrois de 1867, Paris 1904, str. 279, 287, 289; Richard Charmatz: Österreichs innere Geschichte von 1848 bis 1907, I, Leipzig 1909, str. 49; Ivan Prijatelj: Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina, Druga knjiga, Ljubljana 1956, str. 17 (po Charmatzu) ter Kermavnerjeve pripombe str. 522; Edmund Bernatzik: Die österreichischen Verfassungsgesetze, 2. Auflage, Wien 1911, str. 265.

⁶ J. Vošnjak: Spomini, Prvi zvezek, Ljubljana 1905, str. 233.

⁷ Za to delo glej predvsem poročilo in zapiske sej odbora za volilno reformo: SP XVII, priloga 2727. Pregled diskusij daje William Alexander Jenks: The Austrian Electoral Reform of 1907, New York 1950.

⁸ SP XVII, priloga 2727, str. 6.

⁹ Primerjava za leto 1901 po Rauchbergovih podatkih (SM XXXIII, str. 245, 246), ki temeljijo na predračunih v Neue Freie Presse ter Hickmannovi karti drž. volitev 1901.

Opombe k 4. poglavju

¹ Prim. Henrik Tuma: Iz mojega življenja, Ljubljana 1937, str. 217, 245; Andrej Gabršček: Goriški Slovenci, I. knjiga, Ljubljana 1932, str. 167, 419, 479—480, 498.

² Obr. Gor. I, 4, str. 55, 56, 107, 109, 111.

³ Furlanska občina Ločnik, ki je pozneje (od 1879, RGB št. 97) spadala v goriški okraj, je bila tedaj še v krminskem. Medana je bila tedaj še del biljanske občine (prim. Handbuch für das kustenländische Verwaltungs-Gebiet für das Jahr 1855, Triest, str. 55; v kraj. repertoriju 1869 že ločena), Kožbana del občine Dolenje (do 1894, LGB št. 28). Občina Opatje selo je bila leta 1876 prestavljena v goriški sodni okraj (RGB št. 84). Nova formulacija teh določb iz leta 1907 omejuje prvi okraj na goriško mesto ter politične okraje Gorica-okolica, Tolmin in Sežana ter občine Devin, Doberdob, Biljana, Medana in Kožbana iz gradiščanskega političnega okraja, drugi okraj pa na politični okraj Gradišče brez naštetih petih občin. Princip razmejitve je ostal isti. Meje med okrajema pa se niso ujemale v vseh podrobnostih. Furlanski Ločnik je volil zdaj v slovenskem okraju, na drugi strani pa je spadala zmanjšana občina Dolenje v italijanski okraj (imela je tudi italijansko večino).

⁴ Obr. Gor. I, 4, str. 129 (Gabršček str. 166—167 navaja napačno rezultat 10 : 9).

⁵ Obr. Gor. I, 4, str. 128.

⁶ Obr. Gor. I, 4, str. 155.

⁷ Tedaj so vpisali v volilne imenike tudi cerkvena posestva (o njihovi volilni pravici je bilo v avstrijski volilni zgodovini mnogo sporov, prim. SP VIII, pr. 167 ter str. 3553—3585), kar je Faiduttijevi stranki omogočilo zmago nad liberalci (prim. Andrej Gabršček: Goriški Slovenci, II. knjiga, Ljubljana 1934, str. 424).

⁸ Večje spremembe v številu upravičencev so bile v veliki meri posledica sprememb v davčnem sistemu; tako se je npr. v osemdesetih letih zvišalo število onih, ki so plačali nad 50 gld. realnih davkov, ker so se tretinjske in vojne doklade, ki jih za volilno pravico v veleposestvu niso upoštevali, ukinile, namesto tega pa se je zvišal redni davek (prim. Gustav Freiberger: Handbuch der österreichischen directen Steuern, 2. Aufl., Wien 1899, str. 131). Reforme konec stoletja pa so dejansko višino zemljiškega davka nižale (prim. Freiberger str. 122). Ravno tako je zelo spreminjal število upravičencev odnos do cerkvenih posesti (glej op. 7), hišnih posestnikov, ki so jih zdaj vpisovali v imenike, zdaj ne (glej posebej za Goriško Obr. Gor. I, 2. seja, str. 22—24), itd.

⁹ Po Gabrščku so imeli Italijani leta 1889 v slovenskem veleposestvu tretjino glasov (I. knjiga, str. 259), pri volitvah 1895 okoli 50 glasov (str. 387).

¹⁰ Prim. Gabršček (I. knjiga, str. 292, 522); Henrik Tuma: Iz mojega življenja. Ljubljana 1937, str. 233.

¹¹ Ukaz trgovskega ministrstva z dne 26. marca 1850, RGB št. 122, par. 1.

¹² Glej kratek zgodovinski pregled sestave zbornic v Mischler-Ulbrich II, str. 687.

¹ La Norvège, Ouvrage officiel publié à l'occasion de l'exposition universelle de Paris 1900, Kristiania 1900, str. 97.

² La Suède, Exposé, historique et statistique, rédigé par Gustav Sundbärg, Stockholm 1900, str. 160.

³ Anton Springer: Protokolle des Verfassungs-Ausschusses im öst. Reichstage 1848/9, Leipzig 1885, str. 178.

⁴ Prebivalstvo 1869 je prisotno civilno prebivalstvo; prebivalstvo 1900 je na Štajerskem in Kranjskem prisotno civilno prebivalstvo (po SJALV III, 1903, str. 220 in VII, 1908, str. 246, 262), na Koroškem, Goriškem in v Istri pa celotno prisotno prebivalstvo. Razlika med številom celotnega prisotnega in civilnega prisotnega prebivalstva je prilično majhna; ker je vojaštvo živelo predvsem v mestih, je delež prebivalstva mestne kurije, če upoštevamo civilno prebivalstvo, nekoliko nižji, a največ za 1 %. Razliko lahko vidimo v podatkih za Koroško v tej in naslednji tabeli.

⁵ Prim. Vasilij Melik: Rast mestnega prebivalstva na Slovenskem pred prvo svetovno vojno, Ekonomski zbornik, I. letnik, Ljubljana 1956, str. 209.

⁶ Gradec, Fürstenfeld, Judenburg, Leoben, Maribor, Celje, Celovec, Beljak, Ljubljana, Idrija—Gorica, Krmin, Tržič, Koper, Izola, Piran, Vodnjan, Rovinj, Pula, Mali Lošinj.

⁷ H. Rauchberg: Die statistischen Unterlagen der Wahlreform, SM XXXIII, 1907, str. 234, 235. O napakah teh podatkov glej v dodatku str. 321.

⁸ Prebivalstvo 1869 je prisotno civilno prebivalstvo; število prebivalcev mestne in kmečke kurije je izračunano z upoštevanjem dejanske razmejitev med mestnimi in kmečkimi volilnimi okraji. Številke, ki so tu navedene, se močno razlikujejo od onih, ki so bile navedene v objavah volilnih rezultatov s strani statistične centralne komisije in ki jih navaja tudi Rauchberg (str. 257, 258). Razlika v podatkih za Kranjsko, kjer so volili v državni in deželni zbor v mestni kuriji isti kraji, med to in prejšnjo tabelo, izvira od tega, ker je v prejšnji tabeli upoštevana razmejitev med mestom in vasjo, kakor je bila leta 1861, v tej tabeli pa ona, ki je veljala ob prvih volitvah v državni zbor 1873. Podatki za leto 1900 so povzeti po tabelah v Rauchbergovi razpravi (str. 257, 258, 259). Upoštevano je prisotno civilno prebivalstvo, vendar po začasnih, ne po končnih rezultatih, odtod tudi majhne razlike v prebivalstvu za Štajersko med to in prejšnjo tabelo. Za Kranjsko so vnešeni podatki s prejšnje tabele po definitivnih rezultatih štetja.

⁹ Preglednica po tabelah v ÖSt LXXXIV, 2, str. IV in VI. Za mestne volilne okraje veljajo tu »taki, ki so v dodatku državnoborskemu volilnemu redu imenovani pod oznako ,mesta, trgi in industrijski kraji ozi-

roma občine ter imajo poimensko našete pripadajoče volilne kraje in kažejo po svojem prebivalstvu večinoma pretežno mestno-industrijski značaj. Nekoliko drugačno število mestnih in kmečkih volilnih okrajev navaja Rauchberg (str. 249); podatki se razlikujejo pri Češki in Bukovini. Tržaški slovenski volilni okraj štejeta tako ŐSt kot Rauchberg med kmečke volilne okraje; vprašanje pa je, če je to upravičeno. Saj so ogromno večino prebivalstva tega okraja sestavljala predmestja, ne pa okolica, kmetje pa so bili med volilnimi upravičenci v veliki manjšini (nekaj več kot ena petina) (prim. statistiko v ŐSt XCI, 1, str. 20—21).

¹⁰ Do povsem nasprotnega rezultata prihaja Rauchberg (str. 248), ki je za primerjavo leta 1907 s prejšnjim stanjem štel prejšnje veleposesniške mandate in večino mandatov splošne kurije med kmečke, mandate trgovsko-obrtnih zbornic pa med mestne mandate.

¹¹ Upoštevano je celotno prisotno prebivalstvo na Koroškem, civilno prisotno prebivalstvo na Kranjskem in Goriškem (SJALV VII, str. 246, 262), prisotno domače prebivalstvo na Štajerskem (SJALV IX, str. 248, 252) in v Istri (SJALV, VIII, str. 144, 152).

¹² Glej Verhandlungen des Wahlreformausschusses, str. 315 in sledeče (SP XVII, priloga 2727).

¹³ Prav tam, str. 252, 273; Obr. Št. IX, 4, str. 1048, 1064.

¹⁴ LGB 1857. št. 8 (Alphabetisches Verzeichniss der Namen aller Ortschaften, Schlösser, Güter und Höfe im Herzogthume Krain, mit Berücksichtigung der Landeseintheilung vom Jahre 1854). Število prebivalstva, ki se tu navaja, je isto kakor v LGB 1854, št. 5 (Landes-Eintheilung von Krain), ki daje podatke po katastrskih občinah.

¹⁵ Za te diskusije glej predvsem: Franz von Juraschek: Die Ortsgemeinde und die Ortschaft in der Wählerclasse der Städte, Märkte und Industrialorte im österreichischen Wahlrecht, Wien 1895, str. 7—8; Obr. Kr. 49, priloga I.

¹⁶ Juraschek, str. 33.

¹⁷ Prav tam, str. 7—10, 17.

¹⁸ SP X, pr. 953.

¹⁹ Juraschek, str. 22 in tabela IV na str. 27.

²⁰ Slovenski gospodar 1. aprila 1897.

²¹ O statističnih naseljih glej Vasilij Melik: Rast mestnega prebivalstva na Slovenskem pred prvo svetovno vojno, Ekonomski zbornik I, Ljubljana 1956, str. 107—109 in Naselja kot upravno-statistične enote, Geografski vestnik XX—XXI, 1948—49, str. 153—194.

²² Juraschek, str. 26—28 in tabela VI na str. 29.

²³ Prim. Andrej Gabršček: Goriški Slovenci, II. knjiga, Ljubljana 1934, str. 244—324.

²⁴ Obr. Kr. 47, str. 367, 49, pr. I; prim. tudi 30, pr. 23, 37, pr. 15; Slovenski Narod 13. 15. junija 1885.

- ²⁵ Obr. Kr. 6, str. 6.
²⁶ Obr. Kr. 7, str. 9, 10.
²⁷ Obr. Kr. 7, str. 10.
²⁸ Obr. Kr. 47, str. 367. Prim. volilne akte.
²⁹ Obr. Kr. 47, str. 381 in pr. 11; Österreichische Zeitschrift für Verwaltung, XLII. Jahrgang, Wien 1909, str. 112.
³⁰ Obr. Kr. 47, str. 26—27, 372; Franjo Šuklje: Iz mojih spominov, III. del, Ljubljana 1929, str. 126.
³¹ Obr. Kr. 47, str. 361—363.
³² Obr. Kr. 47, str. 370 in 391 (9. oktobra 1909); Šuklje na cit. mestu.
³³ Obr. Kr. 49, pr. 1.
³⁴ Obr. Kr. 49, str. 134 (24. februarja 1914).

Opombe k 6. poglavju

¹ Prim. A. Ficker: Die Veränderungen in der Gliederung der politischen Behörden des österreichischen Kaiserstaats... 1848—1855, Mitteilungen aus dem Gebiete der Statistik, 4. Jahrgang, IV. Heft, Wien 1855, ter A. Ficker: Die Veränderungen in der Gliederung der Justiz-Behörden des österreichischen Kaiserstaats... 1848—1857, prav tam, 6. Jahrgang, I. Heft, Wien 1857, ter RGB 1849, št. 373—375, 420; 1853, št. 261, 1854, št. 27, 34, 25; 1867, št. 22, 35; 1868, št. 59, 101.

² A. J. P. Taylor: Habsburška monarhija, Ljubljana 1956, str. 119.

³ Ivan Prijatelj: Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina 1848—1895, Druga knjiga, Ljubljana 1956, str. 17

⁴ Ost und West 21. aprila 1861.

⁵ Louis Eisenmann: Le Compromis austro-hongrois de 1867, Paris 1904, str. 284.

⁶ Podatke o davkih na Kranjskem 1866 glej v Obr. Kr. 5, priloga k 13. seji.

⁷ Eisenmann, str. 283—284.

⁸ RGB 1849, št. 340.

⁹ Prav tam.

¹⁰ Uporabljamo izraz »kolegij«, kakor so ga uporabljali tudi tržaški Slovenci. S tem se izognemo nejasnostim in zamenjavam, ki bi jih povzročilo uporabljanje besede volilni razred (nemško Wahlkörper) tako za občinske kakor za državnozborske volitve (nemški izraz je isti za oboje, prim. drž. vol. red. 1873 par. 4 in dodatek v vol. redu). Govorimo torej za Trst dosledno o občinskih volilnih razredih ter državnozborskih kolegijih.

¹¹ Pismo sekcijskemu svetniku Hörmannu z dne 13. septembra 1888: Der politische Nachlass des Grafen Eduard Taaffe, herausgegeben von Dr. Arthur Skedl, Wien 1922, str. 342.

¹² Sodni okraj Maribor je bil 1874 razdeljen na sodna okraja Maribor levi breg in Maribor desni breg (RGB št. 40, 101). Ta razdelitev pa je bila ukinjena 1897 ter obnovljen stari enotni sodni okraj Maribor (RGB št. 156).

¹³ SP XVII, priloga 2727, str. 5.

¹⁴ SP XVII, priloga 2552, Regierungsvorlage str. 38, okraj 23; priloga 2727, str. 255.

¹⁵ SP XVII, priloga 2727, str. 316.

¹⁶ Prav tam, str. 255.

¹⁷ Obr. št. IX, 4, str. 1048.

¹⁸ Franjo Šuklje: Iz mojih spominov, III. del, Ljubljana 1929, str. 74.

Opombe k prvemu delu 7. poglavja

¹ Mayrhofer II daje pregled občinske zakonodaje, najprej zgodovinski uvod (str. 418), nato tedaj veljavno zakonodajo, državno iz leta 1862 (str. 434) in deželno (str. 437). Tu je podan za vsako deželo posebej pregled vseh deželnih zakonov, ki se nanašajo na občinske rede in občinske volilne rede, z ukazi in razglasi, ki sicer niso direktno del občinskih redov in volilnih redov, pa urejajo administrativno in finančno organizacijo občin (str. 439), razen tega pa besedilo občinskih redov (str. 723), kakor je bilo veljavno v času izida knjige, z mnogimi opombami (judikati itd.). Pregled je dopolnjen z dodatkom v isti knjigi (str. 916) in do leta 1907 v Erster Ergänzungsband (str. 324). Prim. tudi Mischler-Ullbrich II. geslo Gemeinden (str. 312), posebej članek Gemeindegewahlen (str. 335).

² Prim. Janko Polec: Uvedba občin na Kranjskem leta 1849/1850, Zgodovinski časopis VI—VII, 1952—53, str. 686—728.

³ Mayrhofer II, str. 881 in naslednje daje pregled teh statutow in njih sprememb (z upoštevanjem tedaj veljavne zakonodaje).

⁴ Znesek 1 gld. je bil določen z ukazom notranjega ministra z dne 6. aprila 1850 (RGB št. 127).

⁵ Davek so morali plačevati, kot po prejšnjih določbah, že vsaj eno leto.

⁶ V naslednjem navajamo vse določbe, ki so veljale v naših deželah od leta 1849 do prve svetovne vojne. Z letnico 1849 označimo splošni občinski zakon iz tega leta. Z imenom dežele označujemo občinske volilne rede iz šestdesetih let; če je ime dežele samo, brez letnice, je to znak, da je določba veljala vse do konca Avstrije; če pa imamo opravka s spremembami besedila, so dostavljene deželnemu imenu letnice, ki označujejo, kdaj je bil zakon z dotično formulacijo izdan. Npr. Kr. 1866, Kr. 1910 pomeni kranjski občinski volilni red iz leta 1866 ter njegovo

spremembo z dne 17. oktobra 1910. Volilno pravico v naših deželah so torej imeli brez ozira na plačevanje davkov:

a) duhovščina: krajevni dušebrižniki (1849), v krajevnem dušnem pastirstvu stalno zaposleni duhovniki krščanskih veroizpovedi in pridigarji (rabini) židovskih vernikov (Kor.), vsi svetni duhovniki vseh krščanskih veroizpovedi, ki v občini izvršujejo svojo službo, kakor tudi pridigarji (rabini) židovskih krajevnih vernikov (Istra), duhovniki, zaposleni v krajevnem dušnem pastirstvu ali v kaki drugi službi (Kor.), v krajevnem dušnem pastirstvu zaposleni duhovniki (Št.), v krajevnem dušnem pastirstvu nastavljeni duhovniki (Kr. 1866), duhovniki, ki so nastavljeni v dušnem pastirstvu ali stalno ali začasno upokojeni (Kr. 1910);

b) od uradništva: državni uradniki (1849), dvorni, državni, deželni uradniki in uradniki javnih fondov (Št., Kor., Kr., Gor., Istra) poleg teh še: uradniki c. kr. državnih železnic (Kr. 1910);

c) oficirji in vojaški uradniki: oficirji, nameščenci z oficirskim činom (1849), oficirji in vojaški uslužbenci z oficirskim naslovom, ki so v definitivnem pokoju ali so kvitirali tako, da so obdržali vojaški čin (Št., Kor., Kr. 1866, Gor., Istra), tako služeči kakor upokojeni vojaški uslužbenci brez oficirskega naslova ter služeči in upokojeni vojaški uradniki, v kolikor ne spadajo v sestav vojaške edinice (Št., Kor., Kr. 1866, Gor., Istra), upokojeni častniki (avditorji, vojaški zdravniki, vojaški računovodje) in vojaški duhovniki v pokoju in v razmerju izven službe, kakor tudi aktivno službujoči, upokojeni in v razmerju izven službe stoječi vojaški uradniki (Kr. 1910);

č) od oseb z akademsko stopnjo in podobnih: osebe, ki so dosegle kako akademsko stopnjo (1849); osebe, ki so prejele kako akademsko stopnjo (Št.), doktorji, ki so prejeli svojo akademsko stopnjo na kaki tuzemski univerzi (Gor., Istra), doktorji vseh fakultet, dalje magistri kirurgije in farmacije, ki so svojo akademsko stopnjo ali diplomu prejeli na kakem tuzemskem učnem zavodu, ter ranocelniki, ki svojo prakso samostojno izvršujejo (Kor.) doktorji, ki so prejeli svojo akademsko stopnjo na kaki tuzemski univerzi kakor tudi v tuzemstvo diplomirani ranocelniki (Kr. 1866), doktorji in magistri, ki so dosegli svojo akademsko stopnjo na kaki tuzemski univerzi, pooblaščen civilni tehniki in rudarski inženirji ter tehniki, ki so napravili rigoroze na kaki tuzemski tehnični visoki šoli (Kr. 1910), na kaki tuzemski visoki šoli diplomirani tehniki, agronomi in gozdarji ter z enako omejitvijo glede državnih izpitov uradno pooblaščen privatni tehniki in uradno pooblaščen rudarski inženirji; diplomirani živinozdravniki, v kolikor so dosegli diplomu na kakem tuzemskem zavodu (dodano Kor. 1900) — advokati, notarji (Št.), advokati in c. kr. notarji (Kor.);

d) od profesorjev in učiteljev: javni učitelji (1849, Štajerska) predstojniki in stalno nastavljeni učitelji ljudskih šol v občini in na višjih učnih zavodih v občini nastavljeni direktorji, profesorji in učitelji (Istra), predstojniki in nadučitelji ljudskih šol v občini in na višjih učnih zavodih v občini nastavljeni direktorji, profesorji in učitelji (Kor. 1864, Kr. 1866, Gor.), definitivno nastavljeni učitelji javnih ljudskih šol v občini in na višjih učnih zavodih v občini nastavljeni direktorji, profesorji in učitelji (Kor. 1875), stalno nameščeni voditelji, nadučitelji in učitelji na ljudskih in meščanskih šolah in na višjih učnih zavodih nastavljeni ravnatelji, profesorji in učitelji, vse te osebe tudi, če so stalno ali začasno upokojene; učiteljice na ljudskih in meščanskih šolah (Kr. 1910).

⁷ Člani občine so bili oni, ki so plačevali v občini davke ali pa imeli v njej domovinsko pravico — glej par. 6 občinskih redov naših dežel (na Goriškem par. 7) iz let 1863—1866, z dopolnjenim besedilom tega člena v letu 1868 (Štajerska LGB št. 19, Koroška LGB št. 26, Kranjska LGB št. 13, Goriška LGB št. 13, Istra LGB št. 6).

⁸ Tedaj se je zahtevalo le enoletno redno bivališče v občini.

⁹ Par. 42 občinskega zakona z dne 24. aprila 1859, RGB št. 58 (ta zakon sicer v celoti ni stopil v veljavo, pač pa so bile takoj uveljavljene njegove določbe o domovinski pravici, prim. Mayrhofer II, str. 432, par. 10 zakona z dne 3. decembra 1863, RGB št. 105, o ureditvi domovinskih razmer ter par. 10 zakona z dne 5. decembra 1896, RGB št. 222, s katerim so bile spremenjene nekatere določbe zakona iz leta 1863. Prim. tekste teh zakonov in judikate k njim v Mayrhofer II, str. 974 in sledeče, Erster Ergänzungsband str. 611 in sledeče. Mischler-Ulbrich II, geslo Heimatrecht (str. 809), posebej o našem predmetu str. 819);

¹⁰ Obr. Kr. 3, 1. seja, str. 1—9.

¹¹ Obr. Kr. 19, str. 31, 33.

¹² Obr. Kr. 14, str. 10, 11 in priloga 8.

¹³ Tedaj so jim volilno pravico odvzeli; prim. debato v deželnem zboru. Obr. Kr. 47, posebno str. 106.

¹⁴ Obr. Kr. 47, str. 106.

¹⁵ Lailbacher Zeitung 26. marca 1861.

¹⁶ Carlo de Franceschi: Memorie autobiografiche, Archeografo Triestino, vol. XII della III serie, Trieste 1925—26, str. 283.

¹⁷ Fran Barbaljić: Prvi istrski sabori. Rad 300, str. 300.

¹⁸ Obr. Kr. 3, 1. seja, str. 5; Naprej 8. maja 1863.

¹⁹ Andrej Gabršček: Goriški Slovenci, II. knjiga, Ljubljana 1934, str. 65.

²⁰ Odločitev o tem, ali naj bosta dva ali trije volilni razredi, je prepuščal volilni red na Štajerskem, Koroškem in v Istri politični okrajni oblasti, na Kranjskem pa politični okrajni oblasti po zaslišanju občinskega odbora.

²¹ Glede Štajerske prim. Mischler-Ulbrich II, str. 399.

²² To je bila predvsem osebna dohodnina (zakon z dne 24. junija leta 1898, LGB št. 33) prim. Mayrhofer, Erster Ergänzungsband, str. 469.

²³ Za Celovec in Gorico SP IX, pr. 489, str. 33, za Ljubljano: LGB 1850, št. 276; 1887, št. 22; 1898, št. 24; 1910, št. 31.

²⁴ Za prvi in drugi volilni razred glej izjeme v par. 34 ustave (RGB 1850, št. 139), ki pa so bile leta 1862 deloma razveljavljene (prim. SP IX, pr. 489, str. 22, druga opomba pod črto). Kar se tiče pogoja pristojnosti na sploh je art. 4 temeljnega državnega zakona o splošnih pravicah državljanov z dne 21. decembra 1867 (RGB št. 142) določal, da imajo državljani, ki stanujejo v občini in plačujejo tam zemljarino, pridobnino ali dohodnino, aktivno in pasivno občinsko volilno pravico pod istimi pogoji kot oni, ki imajo v tej občini domovinsko pravico.

²⁵ LGB 1885, št. 8

²⁶ Opis tega volilnega sistema daje Vasilij Melik: Volitve v Trstu 1907—1913, Zgodovinski časopis I, Ljubljana 1947, str. 73.

Opombe k drugemu delu 7. poglavja

¹ Za Trst direktno na občinsko, ki je bila hkrati deželnozborska.

² Par. 9 državnozborskega volilnega reda 1873 je določal, da imajo vsi državljani, čeprav nimajo občinske volilne pravice, državnozborsko volilno pravico v občini, kjer stanujejo in plačujejo zemljarino, pridobnino ali dohodnino, pod istimi pogoji in na enak način kakor oni, ki imajo v občini domovinsko pravico. V dodatku je za Trst ta določba še enkrat posebej navedena. Določba se nanaša na vse one občine, ki so poleg plačevanja davkov še posebej postavljale pristojnost kot pogoj za občinsko volilno pravico. Vendar pa je bilo že s temeljnim zakonom o splošnih pravicah državljanov določeno, da pristojnost ne more biti več poseben pogoj za občinsko volilno pravico (glej zgoraj op. 24). Zato določba državnozborskega volilnega reda iz leta 1873 ne prinaša ničesar novega, Mischler-Ulbrich (1. izd., II/2. str. 940) jo imenuje zaradi tega »težko razumljivo«, in ne pomeni nobenega razširjenja volilne pravice in nobene izjeme od popolne navezanosti državnozborske volilne pravice na občinsko.

³ Ta volilna pravica jim je bila dana deloma izrecno, deloma z navajanjem občinskih volilnih razredov, ki imajo volilno pravico za deželne zборе. Tako se v točki a) par. 12 (Štajerska, Koroška) oziroma par. 13 (Kranjska, Primorska) ter par. 14 oziroma par. 15 deželnozborskih volilnih redov omenja le volilna pravica prvega in drugega občinskega volilnega razreda, o volilni pravici inteligenčne skupine pa ni govora. Vendar je s tem dana deželnozborska volilna pravica tudi častnim meščanom in inteligenci, ker so spadali po par. 39 občinskega zakona iz

leta 1849 v prvi volilni razred (glej o tem str. 121). V točki b) istih členov, ki se nanaša na občine z manj kot tremi volilnimi razredi, pa je posebej rečeno, da je prvima dvema tretjinama po višini davkov razvrščenih občinskih volilcev prišteti osebe, ki imajo po svojem osebnem svojstvu »občinsko« volilno pravico. Tu bi namreč brez take posebne določbe inteligenca lahko ostala brez volilne pravice. Na Štajerskem, kjer inteligenca po občinskem zakonu iz leta 1864 ni bila uvrščena v prvi občinski volilni razred, ji daje spremenjeno besedilo par. 12 in 14 iz leta 1867 izrecno tudi za točko a) (občine s tremi vol. razredi) deželnozborsko volilno pravico. Na Goriškem, kjer je deželni občinski zakon iz leta 1864 določil, da morajo imeti vse občine po tri volilne razrede in uvrstil inteligenco v prvega, se v deželnozborskem volilnem redu v spremenjenem besedilu par. 13 in 15 deželnozborskega volilnega reda iz leta 1867 volilna pravica inteligence sploh ne omenja več, prav tako leta 1907, saj to ni bilo potrebno. Nekateri pisci, ki prikazujejo deželnozborsko volilno pravico v Avstriji in se pri tem drže besedila deželnozborskih volilnih redov, vzbujajo v svojih opisih vtis, kakor da je bila inteligenca po različnih deželah različno upoštevana. Glej npr. Mischler-Ulbrich IV, str. 903.

⁴ Volilno pravico so dobili »v občini svojega bivališča brez ozira na plačevanje davkov«: »vsi v krajevnem dušnem pastirstvu zaposleni duhovniki, dvorni, državni, državnih železnic, deželni uradniki in uradniki javnih fondov, v pokoju, v razmerju izven službe ali v evidenci nahajajoči se poklicni oficirji (med njimi tudi avditorji, vojaški zdravniki in vojaški računovodlje) in vojaški duhovniki, prav taki kakor tudi v trajni ali začasni aktivni službi stoječi vojaški uradniki, advokati, notarji, osebe, ki so dosegle kako akademsko stopnjo, osebe, ki so na kaki domači visoki šoli z uspehom položili državne izpite, uvedene za preizkušnjo znanstvene poklicne izobrazbe, in javni učitelji (par. 12 deželnozborskega volilnega reda 1904, enako besedilo par. 15 1909). Naštevaje poklicev oziroma izobrazbe je nekoliko drugačno kot pri občinskem volilnem redu za Štajersko.

⁵ Tako npr. v mnogih občinah v mariborskem volilnem okraju 1867 (Obr. Št. II, 2, str. 47), v Metliki leta 1877 (Obr. Kr. 19, str. 135), v več okrajih na Koroškem 1870 (Obr. Kor. III, 1, str. 2—7) itd.

⁶ Obr. Kr. 47, str. 23.

⁷ Prim. izjavo vladnega komisarja v istrskem deželnem zboru 1889, ki podaja stališče vlade in tržaškega namestništva iz leta 1867 in od tedaj dalje (Obr. Istra VII, 1, str. 72, 73).

⁸ Obr. Istra IX, 1, relazione št. 21.

⁹ Prim. Obr. Kr. 6, str. 17; 10, priloga 21 (stališče kranjske deželne vlade), Obr. Št. VI, 1, str. 15, 17.

¹⁰ Obr. Kr. 6, str. 15, 21, 22.

¹¹ Prim. Obr. Kr. 6, str. 14, 15, 17; Obr. Št. II, 1, pr. 7; III, 1, pr. 11, VI, 1, str. 15, 17; Obr. Istra IV, 1. priloga N 1748 k prvi seji; VII, 1, priloga N 6050 itd.

¹² Obr. Št. V, 5, str. 234, VI, 1, str. 15.

¹³ Obr. Št. VI, 1, str. 15, 17. Namestništvo je bilo mnjenja, da zdaj ženam pripada volilna pravica prav zaradi opisanega glasovanja deželnega zbora.

¹⁴ Prim. Verhandlungen des Wahlreformausschusses, SP XVII, pr. 2727, str. 437.

¹⁵ Primerjaj posebej za leto 1907 Hans Kelsen: Kommentar zur österreichischen Reichsratswahlordnung, Wien 1907, str. 53 in naslednje. O izključitvi oseb pod kuratelo in varuštvom tu ne govorimo, ker določa isto zahteva po samopravnosti.

¹⁶ Odstotki so računani od prisotnega civilnega prebivalstva dežele (pregledna tabela v SM XXXVII, str. 231) in sicer za leto 1861 od štetja 1857, za leto 1867 do 1872 od štetja leta 1869, za leta 1877 do 1885 od štetja leta 1880, za leta 1889 do 1895 od štetja leta 1890, za leto 1896 do 1902 od štetja leta 1900, za leta 1907 do 1913 od štetja leta 1910.

¹⁷ Obr. Kor. V, 5, str. 113—114. Popravljenе so nekatere tiskovne napake (število občin in podobno). Odstotek volilnih upravičencev od celotnega prebivalstva 1880 je po naših računih.

¹⁸ Od tega je imela položajna skupina 42 volilcev.

¹⁹ Obr. Istra IX, 1, poročilo št. 21, Priloga (allegato) C.

²⁰ Obr. Gor. II, 1, str. 8—21. Na ta način so izločili 107 upravičencev. Za leto 1870 nam Obravnave sicer ne poročajo števila volilnih upravičencev, pač pa je bilo udeležencev znatno več kot leta 1867 upravičencev: 401.

²¹ Gustav Freiberger: Handbuch der österreichischen directen Steuern, 2. Auflage, Wien 1899, str. 130, 131, 207, 208, 235. Karl Fontaine von Felsenbrunn: Statistische Tabellen über die direkten Steuern im Herzogthume Krain, Laibach 1866, str. 15, 21, 26, 28, 29.

²² Prim. Obr. Štaj. IV, str. 31, Obr. Kr. 19, str. 26, 28, 134, 136, 146, 199 (doklade so npr. upoštevali istega leta 1877 v Krškem ne pa v Idriji, Kranju, Vrhniki).

²³ Richard Charnatz: Österreichs innere Geschichte von 1848 bis 1907, I, Leipzig 1909, str. 106.

²⁴ Obr. Št. IV, 1, str. 31, 35.

²⁵ Glej za zemljiški davek Freiberger str. 131, za zgradarino str. 207, 208, 235, 236.

²⁶ Tako npr. v mnogih občinah mariborskega volilnega okraja 1867 (Obr. Št. II, 2, str. 47).

²⁷ Obr. Istra VII, 1, str. 76—77 in poročilo N. 6050, IX, 1, poročilo št. 21; Obr. Št. II, 2, str. 32—41 ter pr. 23; Obr. Kr. 6, str. 4—11, 14—24.

²⁸ Obr. Kr. 7, str. 9.

²⁹ Obr. Istra VII, 1, str. 76—77 in poročilo N. 6050; IX, 1, poročilo št. 21.

³⁰ Gustav Kolmer: *Parlament und Verfassung in Österreich*, I. Band, Wien 1902, str. 246.

³¹ Po tabeli V v ÖSt, XLIX, 1, str. V. Povsem drugače kot pri nas je bilo v Dalmaciji, Galiciji in Bukovini, kjer je preko polovice vseh volilcev kmečke kurije plačevalo pod 5 gld. davka.

³² Prim. v op. 6 cit. Freiburgerjevo delo, str. 96, 97, 116 in sledeče: Josip Mal: *Zgodovina slovenskega naroda*, Celje 1928—1939, str. 1062, 1063.

³³ SP XI, priloga 1498.

³⁴ Prim. podatke o zasluškah npr. pri Ivan Mohorič: *Industrializacija Mežiške doline*, Maribor 1954, str. 165, Janko Orožen: *Zgodovina Trbovelj, Hrastnika in Dola*, I, Trbovlje 1958, str. 445. Obširne podatke je prinašal *Statistisches Jahrbuch des k. k. Ackerbau-Ministeriums*. *Tablice obdavljenja* glej pri Mayrhofer VII, str. 948.

³⁵ Zakon z dne 26. avgusta 1908 (LGB št. 44). Par. 16—18.

³⁶ Eden stalno ponavljajočih se razlogov za uvedbo volilne dolžnosti. Bericht des Wahlreformausschusses, SP XVII, priloga 2727, str. 8.

³⁷ Primerjaj oceno uvedbe volilne dolžnosti: Kalken: *La Belgique contemporaine*, Paris 1930, v op. 1 cit. delo, str. 149, Bernatzik: *Die österreichischen Verfassungsgesetze*, 2. Auflage, Wien 1911, str. 852, Adler (SP XVII, priloga 2727, str. 562, 563), William Alexander Jenks: *The Austrian Electoral Reform of 1907*, New York 1950, str. 134—139.

Opombe k 8. in 9. poglavju

¹ Tak postopek je bil npr. na Kranjskem marca 1867 pa ponekod tudi še pozneje. To je bila tudi ena od oblik vladnega pritiska na volilce. Prim. Novice 13. marca 1867, 15. junija 1870 (iz Kostela), 29. junija 1870 (z iderskih hribov).

² Občinsko predstojništvo so sestavljali župan in najmanj dva občinska svetovalca.

³ SP IX, str. 4003.

⁴ Miroslav Gorše: Doktor Valentin Zarnik, Ljubljana 1940, str. 191.

⁵ Obr. Kr. 37, str. 18.

⁶ Hans Kelsen: *Kommentar zur österreichischen Reichsratswahlordnung*, Wien 1907, str. 58.

⁷ Naj iz cele množice pritožb glede tega omenimo le, da ob volitvah v državni zbor leta 1907 legitimacije niso bile dostavljene okrog tisoč Ljubljančanom, večinoma delavstvu (Rdeči prapor 16. maja 1907). Pristranosti in nepravilnosti je bilo v mestih z lastnimi statuti toliko, da je včasih deželna vlada odzela mestnim oblastem pripravljalno delo za

volitve in ga sama prevzela. Tako je bilo npr. v Gorici ob volitvah leta 1913 (Andrej Gabršček: Goriški Slovenci, II. knjiga, Ljubljana 1934, str. 421), v Ljubljani leta 1908 (Slovenski Narod 8. februarja 1908).

⁸ Češka, Tirolska, Spodnja Avstrija in Salzburška, vse leta 1870. Glej Mayrhofer II, str. 392—394.

⁹ Pismenih volitev volilnih moč v naših deželah sploh ni bilo, ker so povsod od ustnih indirektnih volitev prešli na pismene direktne.

¹⁰ Tako je bilo npr. pri državnozborskih volitvah 1907 na Jesenicah razveljavljenih 86 socialno demokratičnih glasov, ker je bilo »na rdečem listku tiskano ime prilepljeno na glasovnici« (Gorenjec 25. maja 1907).

¹¹ Prim. Gorica 2. oktobra 1909, Soča 21. septembra 1909, 12. julija leta 1913.

¹² Slov. Narod 9. septembra 1901.

¹³ Rdeči prapor 14. maja 1907.

¹⁴ Gorica 7. maja 1907.

¹⁵ Alojz Kraigher: Kontrolor Škrobar, Drugi zvezek. Ljubljana 1914, posebej XX. poglavje (str. 292 in naslednje); Druga izdaja, Ljubljana 1950, str. 368 in naslednje (glej tudi avtorjeve pripombe Po štiridesetih letih, str. 397, in naslednje).

¹⁶ Obr. Goriška VII, 1, str. 6—17.

¹⁷ Prim. Obr. Istra VII, 1, priloga N. 6050.

¹⁸ Tako so bili uvedeni abecedni volilni imeniki 1884 na Koroškem, 1904 na Štajerskem, 1907 na Goriškem, 1908 na Kranjskem in v Istri. Tako se občinski volilni imeniki ne omenjajo več kot podlaga za deželnozborske na Koroškem 1884, na Štajerskem 1904 in na Goriškem 1907, pač pa vseskozi (razen seveda za splošno kurijo) na Kranjskem in v Istri, v tej z opombo, da se upoštevajo medtem nastale spremembe. Tako so uvedli 8-dnevni reklamacijski rok na Kranjskem 1884 in je ostal tak do konca, na Koroškem 1884, na Štajerskem 1904, 14-dnevni rok na Koroškem 1902, na Goriškem 1907, v Istri 1908 in na Štajerskem 1909. Tako so v Istri omejili možnost uradnih popravkov volilnega imenika (izven reklamacijskega postopka). Tako je bilo mogoče tudi v Istri dobiti razmnožene izvode volilnega imenika v vseh občinah.

¹⁹ Mir 15. in 22. novembra 1900.

²⁰ Glej o tem npr. Obr. Kr. 19, str. 8—34, 49—57, 134—146, 194 do 203.

²¹ Edinost 25. maja 1911.

²² Novice 20. decembra 1871.

²³ SP XI, priloga 159, Fran Barbalič: Narodna borba u Istri, Zagreb 1952, str. 61, 62.

²⁴ Npr. »Ivan Nabergoj pokojnega Andreja« (Edinost 17. marca 1897), »Medoš Andrej, od Luke, posestnik, Medoši« (Edinost 2. junija leta 1914).

- ²⁵ Rdeči prapor 13. maja 1907.
- ²⁶ Gorica 7. maja 1907.
- ²⁷ Slovenski Narod 6. decembra 1913.
- ²⁸ Obr. Gor. VI, 5, str. 10.
- ²⁹ Tako v Ljubljani 1879 — V dobi ustnega glasovanja je bilo nekaj podobnega kot pozneje oddaja prazne glasovnice, če je volilec prišel volit, a se je vzdržal glasovanja. Taki primeri so bili zelo redki: tako so se npr. v Idriji 1877 trije volilci vzdržali glasovanja (Obr. Kr. 19, pr. 20).
- ³⁰ Prim. Mischler-Ulbrich III, str. 648—654; SJALV IX, str. XLIX; SP XVII, priloga 2552, Beilage 1 zur Regierungsvorlage; LGB Kr. 1910, št. 31.
- ³¹ Obr. Št. IX, 4, pr. 338.
- ³² Po stenografskih zapisnikih deželnih zborov in državnega zbora.
- ³³ Prim. Franjo Šuklje: Iz mojih spominov, I. del, Ljubljana 1926, str. 131; Fran Barbalić: Narodna borba u Istri, Zagreb 1952, str. 53, 62.
- ³⁴ SP XXI, str. 5239.
- ³⁵ SP XI, pr. 159 (poročilo o volitvah), str. 633 (demisija).
- ³⁶ Novice 16. januarja 1867.
- ³⁷ Slovenski gospodar 19. junija 1890
- ³⁸ Ivan Hribar: Moji spomini, I. del, Ljubljana 1928, str. 127.
- ³⁹ Slovenski narod 5. septembra 1871.
- ⁴⁰ Slovenski narod 7., 8. maja 1907.
- ⁴¹ Marburger Zeitung 16. maja 1907.

Opombe k prvemu delu 10. poglavja

¹ Glej zlasti Laibacher Zeitung marca 1861; posebej Gausterjev predlog v Laibacher Zeitung 5. marca in v Novicah 6. marca; pismi Höfferna Strahlu z dne 16. in 22. marca 1861 (Rokopisni oddelek Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani).

² Pismo Dermelja Bleiweisu z dne 14. marca 1861 (Rokopisni oddelek Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani).

³ Laibacher Zeitung 22. 3. 1861.

⁴ Novice 3. 4. 1861, 114; Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Abgeordnetenhauses, Session 1861—1862, 343 (22. 6. leta 1861).

⁵ Novice 8. 5. 1861, 152, 30. 1. 1867, Slovenec 31. 1. 1867.

⁶ Novice 15. 5. 1861, 163.

⁷ Bericht über die Verhandlungen des krainischen Landtages 1863, seja 28. 1. 1863, 99, 100.

⁸ Novice 27. 3. 1861, 106.

- ⁹ Stimmen aus Innerösterreich 1861, 80.
- ¹⁰ Novice 2. 4. 1862.
- ¹¹ Ost und West 14. 4. in 2. 5. 1861, Slov. Prijatelj 1862, 462.
- ¹² Prim Giovanni Quarantotti: Storia della Dieta del Nessuno, Atti e memorie della Societa istriana di archeologia e storia patria, vol. XLVIII, Fran Barbačić: Prvi istarski sabori, Rad 300.
- ¹³ J. Vošnjak: Spomini, 1. zvezek, Ljubljana 1905, str. 123.
- ¹⁴ Novice 6. februarja 1867.
- ¹⁵ Marburger Zeitung 15. maja in 3. junija 1885.
- ¹⁶ Prav tam 17. septembra 1896.
- ¹⁷ Verhandlungen des sechsten österreichischen Sozialdemokratischen Parteitages, Wien 1897, str. 73.
- ¹⁸ Wastian, SP XVII, priloga 2727, str. 325.
- ¹⁹ J. Vošnjak: Spomini, 2. zvezek, Ljubljana 1906, str. 130.
- ²⁰ Janko Pleterški: Narodna in politična zavest na Koroškem, Ljubljana 1965, str. 267.
- ²¹ Der politische Nachlass des Grafen Eduard Taaffe, herausgegeben von Dr. Arthur Skedl, Wien 1922, str. 342.
- ²² Mir 29. novembra 1900.
- ²³ Janez Trdina, Zbrano delo, 12. knjiga, Ljubljana 1959, str. 51 in naslednje; citirani odlomek je iz neobjavljene priloge k 4. pismu.
- ²⁴ Einspielerjev Slovenec 1867, str. 54.
- ²⁵ Prav tam str. 67.
- ²⁶ Slovenec, 7. junija 1883.
- ²⁷ Franjo Šuklje, Iz mojih spominov, I. del, str. 98.
- ²⁸ Prim. opis teh volitev v komentarju k Agitatorju, Janko Kersnik, Zbrano delo, Druga knjiga, Ljubljana 1949, str. 327—331.
- ²⁹ Slovenski Narod 21. novembra 1895.
- ³⁰ Slovenski Narod 19. oktobra 1910.
- ³¹ Slovenski Narod 9. aprila 1904.
- ³² Obr. Kr. 37, str. 31; Slovenski Narod 10. septembra 1901.
- ³³ Slovenski Narod 14. februarja 1908.
- ³⁴ Rdeči prapor 23. februarja 1908, Slovenski Narod 6, 9. aprila 1904, 26. novembra 1913, Naš glas št. 1 (pred novim letom 1914), 9. januarja 1914, 5. marca 1914 itd.
- ³⁵ Andrej Gabršček; Goriški Slovenci, I. knjiga, Ljubljana 1932, str. 259.
- ³⁶ Henrik Tuma: Iz mojega življenja, Ljubljana 1937, str. 320.
- ³⁷ Tuma, str. 305; Gabršček, II. knjiga, str. 251, 315.
- ³⁸ Soča 5, 8. julija 1913.
- ³⁹ Edinost 18. junija 1914.
- ⁴⁰ Edinost 17. maja 1914.

Opombe k drugemu delu 10. poglavja

¹ Verhandlungen des dritten österreichischen socialdemokratischen Parteitages, Wien 1892, str. IV, 107, 112, 113.

² Dušan Kermavner: Začetki slovenske socialne demokracije v desetletju 1884—1894, Ljubljana 1963, str. 266.

³ Citirano po Janko Pleterski: Narodna in politična zavest na Koroškem, Ljubljana 1965, str. 262.

⁴ Glej o teh volitvah obširno v Kermavnerju str. 267—282.

⁵ Verhandlungen des zweiten österreichischen socialdemokratischen Parteitages, Wien 1891, str. 108—110.

⁶ Verhandlungen des sechtes österreichischen Sozialdemokratischen Parteitages, Wien 1897, str. 30.

⁷ Za volitve leta 1913 je posebej rečeno, da so sedaj prvič glasovali za socialistične kandidate samo socialni demokrati (Zarja 4. dec. 1913).

⁸ Gorenjec 25. maja 1907.

⁹ Istorijski arhiv Komunističke partije Jugoslavije, Tom IV, Beograd 1950, str. 215.

Opombe k dodatku

¹ Mayrhofer II, str. 1242.

² Glej uvode v objave državnozborskih rezultatov, na str. 320 navedeno Klezl-Norbergovo razpravo v SJALV IX, str. LII in naslednje, ter Rudolf Riemer und Felix Klezl: Summarische Ergebnisse der Statistik der Reichsratswahlen von 1911 in den im Reichsrath vertretenen Königreichen und Ländern, SM XXXVII 1911, str. 673—693.

³ F. X. v. Neumann-Spallart und G. A. Schimmer: Die Reichsraths-Wahlen vom Jahre 1879 in Österreich, Stuttgart 1880, str. 17.

⁴ H. Rauchberg: Die statistischen Unterlagen der Wahlreform, SM XXXIII 1907, str. 234—235, 257 (tabele). Prav tam, str. 257 (tabela); prav tam, str. 35.

⁵ ÖSt XLIX, 1, str. II; LXXXIV, 2, str. III, IV.

⁶ Prim. Slovenski Narod 21. novembra 1895.

⁷ Prim. Slovenec 23. novembra 1895.

⁸ Riemer-Klezl, v op. 2 cit. delo, str. 681.

⁹ ÖSt, LXXXIV, 2, str. IV.

¹⁰ ÖSt, XLIX, 1, str. II.

¹¹ Prav tam, LXXXIV, 2, str. III.

¹² Slovenski Narod 3. januarja, Laibacher Zeitung 4. januarja, Slovenec 5. januarja 1901.

¹³ Prim. Slovenec 20. decembra 1900.

¹⁴ ÖSt, LXXXIV, 2, str. IV.

¹⁵ Riemer-Klezl, v op. 2 cit. delo, str. 674.

¹⁶ Narodni list 24. maja 1907, prim D. K(ermavner): O slovenskem delavskem gibanju do Cankarjevega političnega nastopa, Novi svet V, Ljubljana 1950, str. 1142.

¹⁷ Naj navedemo samo: Zgodovinski arhiv Komunistične partije Jugoslavije, Tom V, Socialistično gibanje v Sloveniji 1869—1920, Beograd 1951, str. 154, 215, ali Fran Barbalić: Narodna borba u Istri od 1870 do 1915. godine, Zagreb 1952, str. 110, 14.

¹⁸ Franjo Šuklje, Iz mojih spominov, II. del, Ljubljana 1929, str. 94.

¹⁹ SBL, II. knjiga, str. 467.

²⁰ Parlamentarische Chronik 1913, Heft 12, str. 842.

²¹ Po podatkih v Marburger Zeitung 8. maja 1909.

²² Obr. Št. X, 1, pr. 52, Marburger Zeitung 25. maja, Straža 26. maja.

²³ Gorica 6. marca, Soča 5. marca 1908, SJALV VII, str. 285.

OB ZAKLJUČKU

Večji del tu objavljenega dela je bil pod naslovom *Volilni sistem na Slovenskem 1861—1918* predložen kot doktorska disertacija na filozofski fakulteti univerze v Ljubljani; obramba je bila 26. januarja 1959 pred komisijo, ki so jo sestavljali profesorji dr. Milko Kos (predsednik), dr. Fran Zwitter, dr. Metod Mikuž in dr. Bogo Grafenauer. Za objavo sem nekatera poglavja preuredil, nekatera skrčil, predvsem pa povsem na novo napisal tretjino glavnega teksta, pregled volilne zgodovine.

Dolžan sem zahvalo vsem, ki sem bil med delom kakorkoli deležen njihove pomoči, prijaznih uslug ali nasvetov; predvsem pa odboru Slovenske matice, ki je sprejel *Volitve* v zbirko *Razprave in eseji* in jim s tem omogočil izid.

Vasilij Melik

VSEBINA

1. Glavne poteze volilnega sistema	5
Značilnosti Schmerlingovih volilnih določb (5), poznejše spremembe (8).	
2. Sestava deželnih zborov	11
Kurije deželnih zborov 1861 (11), poznejše spremembe, uvajanje splošne kurije in stanje 1918 (14) — funkcijska doba deželnih zborov in pregled splošnih volitev (19).	
3. Sestava državnega zbora	21
Gosposka zbornica (21) — poslanska zbornica: razdelitev poslanskih mest po deželah 1861 (21), sestava po kurijah in način indirektnih volitev (27), reforma 1873 (31), uvedba splošne kurije 1896 (33), reforma 1907: razdelitev mandatov po deželah in narodnostih (34) — funkcijska doba državnega zbora in pregled splošnih volitev (38).	
4. Priviligirane skupine	41
Virilisti (41) — veleposestvo: volilna pravica (42), volilni okraji (44), nastanek italijanskega in slovenskega veleposestva na Goriškem 1866 (45), način glasovanja (47), volilni izidi na Slovenskem (48) — trgovsko-obrtna zbornice (50).	
5. Mesto in vas	53
Favoriziranje mest 1861 (53), 1873 (56), mestni in kmečki volilni okraji v državnem zboru 1907 (58), mesto in vas v deželnozborskih reformah (59), pomen posebnih mestnih volilnih okrajev v strankarskih bojih (61) — v mestno kurijo uvrščeni kraji 1861 (63), sprememba v Istri 1870 (65), državni zbor 1873 (65), državni zbor 1907 (mestna skupina na Štajerskem) (66), deželnozborske reforme (68), konservativnost izbora krajev mestne skupine na Slovenskem (71) — problem meje med mestnimi in kmečkimi volilnimi okraji (72).	
6. Volilni okraji	83
Volilni okraji mestne in kmečke kurije 1861 (83), vprašanje volilne geometrije (85), velikost okrajev (87), okraji in nacionalne meje (91) — spremembe v Istri 1870 (94), državnoborski volilni okraji 1873 (94), njih volilna geometrija (96), državnoborski volilni okraji	

1896 (99), državnozhorski volilni okraji 1907 in vprašanje nacionalno homogenih okrajev (100), volilni okraji v deželnozhorskih reformah (107).

7. Volilna pravica 115
 Občinska volilna pravica (115): davčna (116) in inteligenčna (118) skupina, volilni razredi (120), reforma na Kranjskem 1910 (122), mesta z lastnimi statuti (123), Trst (123) — volilna pravica v mestni, kmečki in splošni kuriji (125): relativni in pogojni cenz 1861 (127), poznejše spremembe (129), preglednica določb o cenzu (132), ženska volilna pravica (136), splošna volilna pravica (138), volilna pravica in kurije (139), vojske in volilna pravica, izguba volilne pravice (140) — število volilnih upravičencev: po določbah 1861 (140) (Hohenwartov ukrep 146, vloga inteligence in uradništva 149), po poznejših spremembah (150) — volilna dolžnost (155).
8. Glasovanje 157
 Indirektne volitve v kmečki in splošni kuriji (157), volilna udeležba pri prvotnih volitvah (161) — volilni kraji (164) — čas in potek volitev (166) — javno in tajno glasovanje (169) — volilni imeniki (172) — volilne komisije (174) — veljavni in neveljavni glasovi (180) — sistem absolutne večine (186) — pasivna volilna pravica (188) — verifikacijski postopek (189), razveljavljene volitve na Slovenskem (190).
9. Kandidiranje in volilna udeležba 195
 Postavljanje kandidatur (195), posebnosti dvoposlanskih volilnih okrajev (198) volilna udeležba (199), volilno razporeditev (201).
10. Pregled volilne zgodovine 203
 Volitve leta 1861 in 1867 (203) — Nacionalno-politični boji na Koroškem, Štajerskem in Kranjskem (211): tri obdobja (211), boj v mestih na Kranjskem (214), v kmečki kuriji (221), nemška stranka na Kranjskem po letu 1900 (225), boj v kmečki kuriji na Štajerskem (226), v mestih (232), posledice splošne volilne pravice (235), boj na Koroškem (238) — Nacionalno-politični boji na Goriškem, v Trstu in Istri (248): Goriška (248), Trst (248), Istra (253) — Notranja trenja v slovenskem taboru (259): mladoslovensko-staroslovenski spor v sedemdesetih letih (259), volilni spori v dobi slogaštva (261), nastanek liberalne in klerikalne stranke na Kranjskem (265) (samostojni kmečki kandidati 270, Slovenski list 272), na Štajerskem (275), na Goriškem (276) (agrarci 279, stara in nova struja SLS 280), nerazporeditev v Istri (281) — Volilni uspehi delavskega gibanja (281): volitve 1891 (282), 1897 in 1901 (283), število socialističnih glasov po sodnih okrajih 1907 in 1911 (287), število socialističnih glasov na Slovenskem (291), ožje volitve (293), izvoljeni socialistični poslanci (294) — Nacionalna in politična sestava državnega in de-

želnih zborov (296): kranjski deželni zbor (296), štajerski (297), koroški (298), goriški (299), istrski (300), tržaški mestni svet (301), delež slovenskega prebivalstva in njegovega političnega zastopstva (301), slovensko zastopstvo v državnem zboru (303), volilni sistem in umetne večine (306).

Dodatek:

Volilna zakonodaja	307
Viri volilnih rezultatov	315
Originalni volilni material (315), stenografski zapiski državnega in deželnih zborov (317), objave statistične centralne komisije (318), časopisje in druge publikacije (326).	
Način objave volilnih rezultatov	329
Volilni rezultati in sezname poslancev	337
Kranjska (337), Goriška (367), Trst (380), Štajerska (383), Koroška (399), Istra (409).	
Opombe	417
Ob zaključku	436
Vsebina	437

Slikovne priloge:

1. Volilni imenik za deželne volitve 1870 v Novem mestu
2. Volilni imenik za deželne volitve 1870 v Novem mestu (prva priloga)
3. Volilni imenik za deželne volitve 1908 (kmečka kurija)
4. Stran iz seznama volilnih udeležencev z zapisom, za koga so glasovali (volitve marca 1867 v mestnem vol. okraju Kranj — Škofja Loka) (druga priloga)
5. in 6. Volilna legitimacija iz leta 1877 (na eni strani je natisnjeno nemško, na drugi slovensko besedilo)
7. Prva stran volilne legitimacije iz leta 1913 (tretja priloga)
8. in 9. Dve glasovnici iz leta 1913: uradna za deželne volitve na Kranjskem ter »privatna« (izdana od političnega društva Edinost) za občinske volitve v Trstu
10. Volilna legitimacija za veleposestniško kurijo (1877) (četrti priloga)

Izdajo knjige je omogočil Sklad SRS za pospeševanje založniške dejavnosti

RAZPRAVE IN ESEJI

10

Vasilij Melik

VOLITVE NA SLOVENSKEM

1861—1918

Opremil

Janez Bernik

Založila

Slovenska matica v Ljubljani

Za založbo

Anton Melik

Knjiga obsega 27 1/2 pole

Natisnilo in vezalo

ČP DELO — obrat Triglavsko tiskarno
Ljubljana